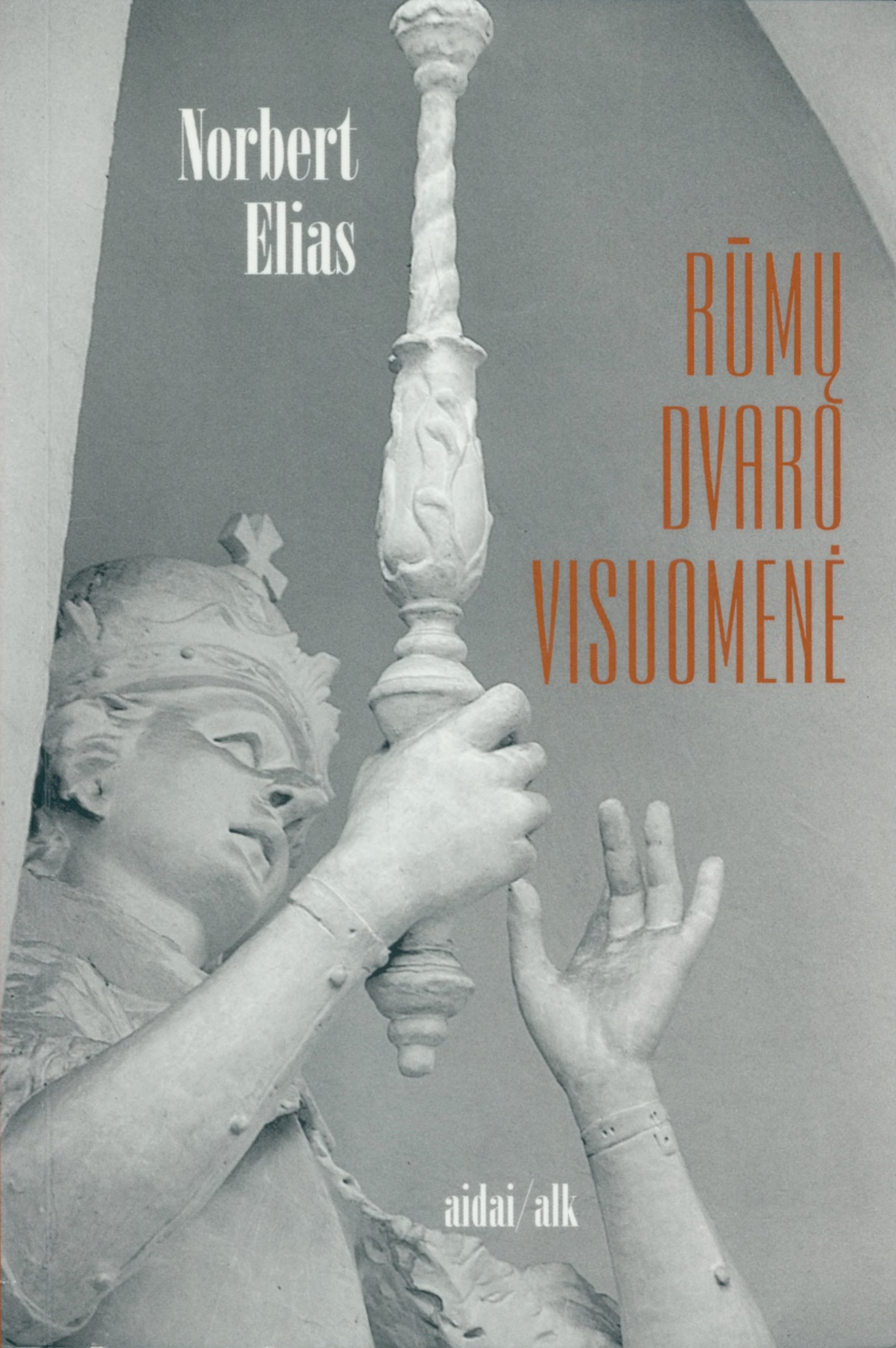

Norbert Elias

RŪMŲ DVARO VISUOMENĖ

aidai/alk

RŪMŲ DVARO
VISUOMENĖ

NORBERTAS ELIAS

RŪMŲ DVARO VISUOMENĖ

Karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos sociologijos tyrimai
Su įvadu: Sociologija ir istorijos mokslas

Iš vokiečių k. vertė
ZENONAS NORKUS

AIDAI
2004

UDK 316.3 Versta iš:
El-75 Elias N. Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie; mit einer Einleitung: Soziologie und Geschichtswissenschaft. 8. Aufl. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1997

Knygos leidimą remia
Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

Knygos vertimą remia
Goethe Institut-Inter Nationes

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-445-82-3

TURINYS

I. ĮVADAS: SOCIOLOGIJA IR ISTORIJOS MOKSLAS

1. *Ancien régime** valdovo rūmų dvaras ir su kiekvieno valdovo rūmų dvaru susijusi specifinė socialinė formacija – rūmų dvaro visuomenė – turtingas sociologinių tyrinėjimų laukas. Taip pat kaip ir ankstesniais valstybės raidos etapais, kai centralizacija buvo mažesnė, *ancien régime* valdovo rūmų dvaras tuose kraštuose, kur valdovas nuo valdymo nušalino luomų susirinkimus, vis dar jungė didžiosios valdovo šeimos vyriausios namų ūkvedybos funkcijas su visos valstybės administracijos centrinio organo – vyriausybės – funkcijomis. Valdančiųjų – valdovų ir jų pagalbininkų – asmeniniai ir profesiniai uždaviniai bei santykiai dar nebuvo taip griežtai diferencijuoti ir specializuoti, kaip vėlesnėse industrinėse tautinėse valstybėse. Šiose tautinėse valstybėse viešosios kontrolės organai – parlamentai, spauda, teismai arba viešai konkuruojančios partijos – netgi galingiausius valstybės vyrus ir moteris vis labiau priverčia palyginti griežtai atskirti asmeninius ir tarnybinius reikalus. Dinastinėse valstybingose visuomenėse (*Staatsgesellschaften*) su rūmų dvaro elitais dar labiau yra savaime suprantama santykinai didelė asmeninių ir tarnybinių arba profesinių reikalų vienybė visuomenės gyvenime. Idėja, kad tuos reikalus galima ir reikia atskirti, šiose visuomenėse reiškėsi tik protarpiais ir santykinai rudimentiška forma. Ji nebuvo normalus tarnybinis arba profesinis etosas, tačiau geriausiu atveju kilo iš asmeninės pareigos galingesniajam jausmo arba iš jo baimės. Šeimų ryšiai ir varžybos, asmeninės draugystės ir priešiškumai kaip normalūs veiksniai veikė vyriausybės ir visų kitų tarnybinių reikalų tvarkymą. Tad sociologiniai rūmų dvaro visuomenės tyrimai tam tikru aspektu nušviečia ankstesnę valstybingų Europos visuomenių raidos pakopą.

* „Senojo (ikirevoliucinio) režimo" (pranc.). Penkto skyriaus 17 išnašoje N. Eliasas pagrindžia savo sprendimą tekste vartoti *ancien régime* rūmų dvaro pareigybių pavadinimus be vertimo į vokiečių kalbą. Jo argumentai tuo labiau galioja vertime į lietuvių kalbą, kur dėl akivaizdžių istorinių priežasčių lietuviška rūmų dvaro terminija liko neišplėtota. Verčiant kai kuriuos raktažodinius vokiškus paties N. Eliaso terminus (visų pirma *Hof* – „rūmų dvaras") padėjo Artūro Dubonio straipsnis. Žr.: Dubonis A., „Dvaras", in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas ir kt. Vilnius: Aidai, 2001, p. 150–165 – *vert. pastaba*.

Dabar jau aišku, kad rūmų dvarai ir rūmų dvaro visuomenės kaip valstybingos visuomenės centrinės socialinės figūracijos egzistavo ne vien formuojantis Europos visuomenėms. Apskritai užkariaujančiose arba patyrusiose užkariavimo grėsmę valstybingose priešindustrinio periodo visuomenėse, kuriose funkciškai jau diferencijuota gyventojų masė santykinai didelėse teritorijose buvo valdoma iš vieno centro, pasireiškė stipri tendencija viena – monarcho – socialine pozicija suvienyti galios šansus, smarkiai pranokstant visų kitų pozicijų galios šansus. Ir visur, kur taip buvo – centralizuotai valdomose Antikos, Kinijos, Indijos didžiosiose valstybėse, taip pat ikirevoliucinėje Naujųjų laikų Prancūzijoje – monarcho rūmų dvaras ir rūmų dvaro žmonių visuomenė buvo galinga ir prestižinė elito formacija.

Taigi valdovo rūmų dvaras ir rūmų dvaro visuomenė yra specifinės žmonių formacijos, kurios turi būti nušviestos taip pat, kaip miestai arba fabrikai. Apie atskirus rūmų dvarus egzistuoja devynios galybės istorinių tyrimų ir šaltinių rinkinių. Sociologinių tyrimų nėra. Kad ir kiek daug sociologai būtų tyrinėję feodalines arba industrines visuomenes, rūmų dvaro visuomenė, kuri mažų mažiausiai Europos raidoje kyla iš pirmosios ir pranyksta antrojoje, beveik nesulaukė jų dėmesio.

2. Be abejo, rūmų dvaro visuomenės iškilimas susijęs su augančia valstybės valdžios centralizacija, su didėjančia dviejų svarbiausių kiekvieno centrinio valdovo galios šaltinių monopolizacija: tai yra iš visos visuomenės renkamos duoklės, kurias vadiname „mokesčiais“, taip pat karinė bei policinė valdžia. Tačiau ligi šiol retai keliamas, todėl neišspręstas visuomenės raidos dinamikos klausimas, kuris šiame kontekste yra pamatinis: kaip ir kodėl tam tikroje valstybės raidos fazėje susiformuoja socialinė pozicija, kuri vieno žmogaus rankose sutelkia palyginti išskirtinę galios šansų visumą? Idant pamatytume šio klausimo reikšmę, reikia tam tikros paties suvokimo reorganizacijos. Ji reiškia istorinės perspektyvos pakeitimą sociologine. Pirmoji į dienos šviesą ištraukia pavienius individus, šiuo atveju karalius, o antroji – taip pat socialines pozicijas, taigi šiuo atveju karaliaus pozicijos raidą. Visuomenėse, esamose šioje raidos pakopoje – dinastinėse valstybėse, – galima dažnai stebėti, kaip nužudžius arba nuvertus nuo sosto vieną autokratinės-monarchinės pozicijos valdytoją arba net visą dinastiją dėl to nė kiek nepasikeičia pobūdis visuomenės kaip dinastinės valstybės, kurią valdo autokratai valdovai arba jų atstovai. Nuverstą arba nužudytą karalių paprastai pakeičia kitas karalius, išvytą dinastiją – kita dinastija. Reguliarumas, su kuriuo nuverstą nuo sosto arba nužudytą pagrindinį valdovą, nušalintą dinastiją anksčiau ar vėliau pakeičia kita dinastija, kitas toks pat galingas pagrindinis valdovas su

paveldima valdžia – tas reguliarumas sunyksta tik augant visuomenių industrializacijai ir urbanizacijai. Klausimas, kokia egzistavo tarpusavyje priklausomų žmonių figūracija, kai buvo ne vien įmanoma, bet, matyt, ir būtina, kad daugiatūkstantės žmonių masės šimtmečius arba tūkstantmečius galėjo būti valdomos vienos šeimos arba jos atstovų, neturėdamos jokios galimybės jų kontroliuoti, yra viena pagrindinių problemų, su kuriomis susiduriame sociologiškai tyrinėdami rūmų dvaro visuomenę. Tačiau kai klausiama, kaip buvo galima, jog tam tikroje valstybiškai organizuotų visuomenių raidos fazėje nuolatos būdavo sukuriama neriboto monarcho pozicija, kurią mes vadiname žodžiais „imperatorius" arba „karalius", tai implicitiškai taip pat iškeliamas klausimas, kodėl ši pozicija nyksta mūsų laikais.

3. Tolesni tyrimai detaliai nagrinėja tik vienos apibrėžtos epochos rūmų dvaro visuomenę. Tačiau šios epochos socialinių formacijų tyrimas būtų bereikšmis, jeigu pamirštume, kad rūmų dvaro visuomenes galima aptikti daugelyje valstybingų visuomenių jų ilgos socialinės raidos fazės metu ir kad atskiros rūmų dvaro visuomenės padeda spręsti sociologinio tyrimo uždavinį – išplėtoti modelius, įgalinančius palyginti skirtingas rūmų dvaro visuomenes. Tik ką iškeltas klausimas – kokia tarpusavyje priklausomų žmonių figūracija atskiriems individams ir jų siauram pagalbininkų ratui suteikė galimybę dažnai ilgą laiką išlaikyti savo rankose daugiau ar mažiau neribotos valdžios vairą – jau nurodo, jog ir ypatingos rūmų dvaro visuomenės tyrimas gali padėti nušviesti platesnes visuomenės dinamikos sociologines problemas. Kaip vėliau bus parodyta, valdovo valdžia net vadinamojo absoliutizmo laikais nebuvo tokia neribota ir absoliuti, kaip ją nusako žodis „absoliutizmas". Netgi Karalius Saulė Liudvikas XIV, dažnai vaizduojamas kaip viską nusprendžiančio, absoliučiai ir neribotai valdančio valdovo pavyzdys, atidžiau įsižiūrėjus pasirodo esąs individas, kurį karaliaus pozicija įpynė į specifinį tarpusavio priklausomybių tinklą. Jis galėjo išsaugoti savo galios erdvę tik naudodamas labai tiksliai pasvertą strategiją, kurią jam diktavo rūmų dvaro visuomenės siaurąja prasme ir visos visuomenės plačiąja prasme savita figūracija. Valdovo elgesys lieka nesuprantamas ir nepaaiškinamas, sociologiškai neišanalizavus specifinės strategijos, Liudviko XIV naudotos išsaugoti karaliaus pozicijos judėjimo laisvę ir manevringumą, kadangi jiems nuolatos grėsė pavojus, ir neišplėtojus modelio, vaizduojančio specifinę žmonių socialinę figūraciją, karaliaus padėtį užimančiam žmogui leidusią bei reikalavusią naudotis tam tikra lošimo strategija, kurios jis turėjo laikytis, jeigu nenorėjo pralošti didžiojo lošimo.

Tad santykis tarp sociologo ir istoriko klausimų šiek tiek paaiškėja. Toks aiškinimas gali būti naudingas sociologiniam tyrimui, kuris lengvai gali būti

klaidingai suprastas kaip istorinis tyrimas. Kaip gana dažnai pabrėžiama, istorinis klausimas visų pirma nukreiptas į vienkartines įvykių sekas. Jeigu jis yra apie XVII ir XVIII a. Prancūzijos rūmų dvarą, tai svarbiausia problema – tam tikrų individų ir ypač pačių karalių poelgiai bei charakterio bruožai.

4. Ankstesnių stebėjimų įvardytas sistemingas to tipo problemų tyrimas, t. y. problemų, kurios liečia karaliaus socialinę funkciją, socialinę rūmų dvaro struktūrą XVII ir XVIII a. Prancūzijos visuomenėje tyrimas, perkelia anapus „vienkartinumo" lygmens, vien į kurį ligi šiol buvo nukreipta istoriografija. Kai istorikas atsisako sistemingai tirti socialines pozicijas (tokias kaip karaliaus pozicija), o kartu ištirti, kaip ir kokias strategijas bei sprendimo galimybes karaliui suteikė jo pozicija, tai tam tikru specifiniu būdu susiaurina ir apriboja istorinę perspektyvą. Tai, kas vadinama istorija, dažnai atrodo kaip sankaupa visiškai tarpusavyje nesusijusių atskirų veiksmų, kuriuos padarė pavieniai žmonės. Lygmuo, apimantis žmonių tarpusavio ryšius ir priklausomybę, ilgalaikes, dažnai pasikartojančias struktūras ir procesus, kuriuos nurodo tokios sąvokos kaip „valstybės" arba „luomai", „feodalinės", „rūmų dvaro" arba „industrinės visuomenės", paprastai vis dar lieka už tradicinės istorinių tyrimų sferos ribų arba kraštutiniu atveju – jų periferijoje. Todėl tokių tyrimų dėmesio centre esantiems pavieniams ir vienkartiniams duomenims trūksta moksliškai išplėtotos ir kontroliuojamos koordinačių sistemos. Pavienių reiškinių ryšys iš esmės paliekamas savavališkai interpretacijai, o gana dažnai – spekuliacijai. Dėl to istorijos moksle, kaip jis šiandien suprantamas, nėra jokio tikro tyrimo tęstinumo. Idėjos apie įvykių sąryšį atsiranda ir išnyksta. Bet žvelgiant plačiau, kiekviena iš jų atrodo tokia pat teisinga ir tokia pat neįrodoma, kaip ir kita. Jau Ranke pastebėjo:

„Istorija nuolatos perrašoma iš naujo [...]. Kiekvienas laikas ir dominuojanti jame kryptis ją perima ir perkelia į ją savo mintis. Pagal tai paskirstomi pagyrimai ir priekaištai. Toliau viskas velkamasi iš paskos, kol pats dalykas tampa nebeatpažįstamas. Tada niekas nebegali padėti, išskyrus sugrįžimą prie pirminio pranešimo. Tačiau ar jį apskritai tyrinėtume be dabarties impulso? [...] Ar įmanoma visiškai teisinga (*wahre*) istorija?"[1]

5. Žodis „istorija" yra nuolatos vartojamas nurodyti ir tai, apie ką rašoma, ir patį rašymą. Painiava yra didelė. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad „istorija" yra aiški ir neprobleminė sąvoka. Tačiau kai pažvelgiama atidžiau, matome, kiek daug atvirų problemų slypi už žodžio, kuris atrodo toks paprastas. Tai, apie ką rašoma – tyrimo objektas – nėra nei teisingas, nei klaidingas; tik tai, kas apie jį parašyta, tyrimo rezultatas, gali būti teisingas arba klaidingas. Kyla klausimas,

kas iš tikrųjų yra istoriografijos objektas. Kas yra „dalykas“, apie kurį Ranke sako, kad dėl istorikų pagyrų ir priekaištų jis darosi nebeatpažįstamas?

Pats Ranke šiuo svarbiu klausimu negalėjo pasakyti daugiau nieko, išskyrus nurodymą į pirminį pranešimą, į tiriamo laiko šaltinius. Šis šaltinių tyrimo, kruopštaus dokumentavimo reikalavimas buvo didelis nuopelnas[2]. Jis davė stiprų impulsą visiems istorijos tyrinėjimams. Be jo daugelyje sričių būtų buvę neįmanoma įsiskverbti į sociologinį problemų lygmenį.

Tačiau būtent tada, kai reikalavimas kruopščiai dokumentuoti iškeliamas į pirmą planą kaip istoriografijos pagrindas, iš tikrųjų iškyla klausimas apie istorijos tyrimo uždavinį ir dalyką. Ar dokumentai, pirminiai informacijos šaltiniai yra istorijos substancija?

Atrodo, jie yra vienintelis patikimas dalykas. Galėtume pasakyti, kad visa kita, ką turi pasiūlyti istorijos tyrinėtojas, yra interpretacijos. Skirtingų kartų interpretacijos dažnai smarkiai skiriasi. Jos priklauso nuo besikeičiančių amžininkų interesų krypčių ir su jomis susijusių istorikų pagyrimų ir priekaištų. Ranke pataikė į problemos šerdį: istorikas giria ir peikia. Jis ne tik kruopščiai praneša, kas parašyta dokumentuose – jis tai vertina; savo nuožiūra jis paskirsto šviesą ir šešėlius; ir jis skirsto juos pagal idealus, pasaulėžiūros principus, kuriems jis įsipareigoja priklausomai nuo savo paties laiko partinio susiskirstymo. Dabartinės, istoriko laikų aplinkybės lemia, kaip jis mato „istoriją“ ir netgi ką jis mato kaip „istoriją“. Jis daro savo atranką iš praeities įvykių šviesoje to, kas jam tiesiogiai dabartyje atrodo gera ir bloga.

Akivaizdu, kad Ranke apie tai ir užsimena, kai sako, jog per „pagyrimus ir priekaištus“ nebesimato paties dalyko. Ir iš esmės viskas taip išliko ligi šiol. Gerokai padidėjo dokumentavimo kruopštumas, nuorodų į istorijos šaltinius patikimumas ir visuminis žinojimas apie istorijos šaltinius. Tai yra tam tikras – galima sakyti, vienintelis – mokslinio istoriografijos pobūdžio pateisinimas. Tačiau istorijos šaltiniai yra fragmentai. Šių fragmentiškų likučių pagrindu istorikai mėgina atkurti įvykių sąryšį. Nors nuorodos į šaltinius yra patikrinamos, fragmentų sudurstymas ir interpretacija iš esmės paliekami kiekvieno atskiro tyrinėtojo savivalei. Istorikai neturi tvirtos atramos, kurią brandesnių mokslų tyrinėtojui suteikia hipotezėmis ir teorijomis vadinami sąryšių modeliai; jų plėtojimas nuolatiniu grįžtamuoju ryšiu susietas su pavienių duomenų žinojimo plėtote. Šio grįžtamojo ryšio dėka klausimų forma, pavienių duomenų atranka ir apibendrinančių modelių plėtotė tuose brandesniuose moksluose turi santykinai didelę autonomiją nuo vertybinių priešingybių, kurių šaknys glūdi nemoksliniuose ginčuose. Istoriografijoje nemoksliniai pasidalijimai į grupuotes, partijas bei idealai, su kuriais pavienis tyrinėtojas sutampa savo visuomenėje, iš principo nulemia, ką istorijos šaltiniuose jis iškelia į dienos švie-

są, ką palieka tamsoje ir kaip mato jų sąryšį. Ši procedūra primena, kaip iš ankstesnių laikų pastatų griuvėsių žmonės statosi savo pačių laikų stiliaus namus. Tai yra pagrindinė priežastis, dėl kurios, kaip rašė Ranke, „istorija nuolatos perrašoma iš naujo". Kiekviena karta pasirenka sau griuvėsius iš praeities ir pagal savo idealus bei vertinimus surenčia iš jų savo stiliaus namus.

6. Šioje menkoje istorijos tyrimo autonomijoje nuo aštrių konfliktų ir įtampos valstybingose visuomenėse, kuriose „istorija" yra gaminama ir vartojama, reikia ieškoti pagrindinės priežasties, kodėl didžioji šiuolaikinės istoriografijos dalis yra protomokslinė arba kvazimokslinė. Autonomijos stoka sąlygoja vieną svarbiausių savitumų, istorijos tyrimą skiriančių nuo brandesnių mokslinių tyrimo sričių: istorinio tyrimo darbui stinga specifinio raidos tęstinumo, kuriuo pasižymi brandesnių mokslų tyrimo darbas. Keičiantis kartoms šiuose moksluose auga ne vien žinojimo apie pavienes detales apimtis ir tikrumas, tačiau išlaikant glaudžiausią sąryšį su juo didėja taip pat ir žinojimo apie pavienių duomenų sąryšius apimtis bei tikrumas. Istoriografijoje be pertrūkių auga žinojimas apie pavienius duomenis, tačiau nėra jokio tęstinio žinių sąsajų plėtros. Senesniuose ir brandesniuose moksluose ankstesnės hipotezės apie sąryšių pobūdį – arba atskiroje specialioje srityje, arba visatos visumoje – daugeliu atveju išsaugo savo reikšmę kaip pakopos kelyje vėlesnių hipotezių ir teorijų link, nes šie vėlesni žingsniai nebūtų buvę galimi be ankstesnių. Vėlesni žingsniai veda toliau už ankstesnius, tačiau šie išsaugo savo reikšmę kaip grandys nenutrūkstančioje tyrimo darbo grandinėje. Be Newtono neįmanoma iki galo suprasti Einsteino. Nenutrūkstanti mokslo pažanga nebūtinai paverčia makulatūra apibendrinančius ankstesnių pakopų modelius ir kaip įprasta padaro tai juo rečiau, juo labiau užtikrinta ir autonomiška yra tolesnė mokslinio darbo eiga. Tai, kad prieš tris ar daugiau kartų dirbusių tyrinėtojų pastangos nebegyvose knygose guli bibliotekose, istorijos tyrimo srityje vis dar kur kas didesniu mastu yra taisyklė, o ne išimtis. Rizikuočiau būti suprastas neteisingai, jeigu nepridurčiau, kad šiuo atžvilgiu tarp istorijos ir sociologijos geriausiu atveju egzistuoja laipsnio skirtumas. Abiem atvejais trumpalaikiai vertinimai ir idealai, kylantys dėl aštrių tam tikro laiko konfliktų, dažnai tampa pakaitalu santykinai autonomiškoms teorijoms, sąryšių modeliams, kurie verifikuojami ir gali būti peržiūrėti, įgijus naujų žinių apie pavienius faktus. Tačiau be kitų dalykų, sociologinis tyrimas nuo istorinio skiriasi įžvalga, kad net atskirų problemų iškėlimas ir atranka tol priklauso nuo heteronomiškos atskiro tyrinėtojo savivalės arba nuo tam tikrų tyrinėtojų grupių heteronomiškų konvencijų, kol mažų mažiausiai nesistengiama – nuolatos išsaugant grįžtamąjį ryšį su žinojimo apie atskirybes raida ir išvengiant nepastovių ir trum-

palaikių savojo laiko susiskirstymų į partijas įtakos – išplėtoti sąryšio modelius, kurie yra dalykiškai adekvatesni ir autonomiškesni už ankstesnius. Kiek galima įžvelgti, istorijos tyrinėtojai net nesistengia į tai gilintis ir net nesupranta, kad neišplėtojus santykinai autonomiškesnių sąryšių modelių, autonomiškesnių teorijų jau vien pati atskirų duomenų atranka iš dokumentų gausos atsiduria trumpalaikių ir neverifikuojamų tyrimo konvencijų valdžioje. Sąryšio modelių, kaip problemų kėlimo ir atrankos determinantų, reikšmę galima aiškiai parodyti jau šios knygos sumanymo pavyzdžiu. Daugelis iš tų problemų, kurias nagrinėja joje dėstomi sociologiniai tyrimai, taip pat reikalingi jų nagrinėjimui dokumentai, istorijos moksle atlieka geriausiu atveju tik marginalinį vaidmenį. Taip yra dėl tradicinių ir kaip įprasta nereflektuotų sąryšio modelių, šiame moksle lemiančių problemų atranką ir įvertinimą. Jeigu apsiribosime tik pora pavyzdžių, tai patalpų išsidėstymo rūmuose arba rūmų dvaro etiketo detalės, matuojant jas istoriko matu, gali pasirodyti kuriozai. Tačiau, kaip pasirodo, būsto išplanavimo ir viso architektūrinio apvalkalo, kuriame gyvena tam tikros visuomenės šeimos, tyrimas suteikia tikrai patikimą ir kartu patikrinamą informaciją apie pagrindines tai visuomenei būdingo santuokos ryšio figūras ir, be to, informaciją apie sutuoktinių bendravimo su kitais žmonėmis kontūrus. Jeigu rūmų dvaro visuomenės struktūrai paliekame jos autonomiją, tai rūmų dvaro etiketas, kuris buržuazinės industrinės visuomenės vertybinių mastelių požiūriu gali pasirodyti nereikšmingas, vien „išoriškas" ir galbūt juokingas, pasirodo esąs nepaprastai jautrus rodiklis ir nepaprastai patikimas matavimo instrumentas, parodantis, koks yra atskiro individo prestižas jo santykių tinklo nėrinyje.

Apskritai galima pasakyti, kad jau rūmų dvaro visuomenės kaip tyrimo dalyko pasirinkimas nekaip derinasi su šiuo metu dominuojančia populiaria vertybine schema, dažnai veikiančia istorijos tyrimą. Šiuolaikinėje visuomenės raidos pakopoje dinastiniai valdovai ir jų rūmų dvarai vis labiau nustoja būti reikšmingi. Jie yra nykstančios mūsų laikų socialinės figūracijos. Labiau išsivysčiusiose šalyse, kuriose jie apskritai dar egzistuoja, jie prarado didelę savo ankstesnės galios ir ankstesnio prestižo dalį. Palyginti su jų klestėjimo laikais, dabartinės rūmų dvaro visuomenės geriausiu atveju yra vien epigoniškos. Žvelgdami į šiuos praėjusios epochos likučius, kylančių socialinių formų atstovai pakankamai dažnai jaučia prieštaringus jausmus.

Suprantama, kad įsigalėjęs negatyvus vertinimas trukdo suvokti rūmų dvaro visuomenės savitumą, suteikusį jai tokį ypatingą ir išraiškingą pobūdį, kuriuo išsiskiria, pavyzdžiui, feodalų arba industrinių visuomenių partijų elitai. Pastarieji šiandien gali sulaukti daugiau dėmesio, nes tai yra mūsų pačių dabarties visuomenių tipai, kuriais dauguma žmonių domisi labiau už kitus.

Pirmieji, feodalų elitai, galbūt todėl su palyginti ryškiai apibrėžtais kontūrais pateko į akiratį kaip istorinių ir sociologinių tyrimų dalykas, kad į juos galima šaltai, iš didelės distancijos žvelgti kaip į šiuolaikinių formacijų genetines ankstyvąsias formas ir jų priešingybę. Atrodo, feodalinės socialinės formos yra seniai išnykęs dalykas; apskritai vargu ar kada nors prireikia jų saugotis; kartais jos, romantiškai pagražintos, net vaizduojamos pozityvioje šviesoje. Supratimą, kad ir rūmų dvaro visuomenė turi specifinių struktūrinių savitumų, kuriuos reikia atskleisti nepriklausomai nuo to, ar juos laikome gerais, ar ne, apsunkina tai, jog egzistuoja epigoniškos šios socialinės formacijos formos. Industrinių tautinių valstybių naujausios, kylančios elito grupės dažnai dar negatyviai vertina ir atstumia pamažu silpstančias rūmų dvaro elitines grupes – palikuonius tų elito formacijų, kurios anksčiau buvo galingiausios daugelyje Europos valstybių. Tai išliko kaip tikrai atkaklių kovų ankstesniais laikais atgarsis. Taip pat ir šiuo atveju, darant atranką tarp to, kas laikoma reikšminga istorijos ir visuomenės mokslui, ir to, kas ne, juntami didžiosios visuomenės vertinimai ir afektai. Rūmų dvaro visuomenės tyrimas ir net jos konceptualizacija vis dar yra tokių liaudiškų vertinimų šešėlyje.

Visai nepaprasta parodyti, kas turima omenyje, kai sakoma, kad ir pasirenkant, ir formuluojant sociologines problemas – nesvarbu, ar jos yra apie dabartį, ar apie praeitį – reikia sąmoningos pastangos, siekiant užsitikrinti didesnę autonomiją nuo savaime suprantamais laikomų, todėl nepatikrintų populiarių vertinimų. Bet štai vienas pavyzdys. Kai keliame sau uždavinį prisidėti prie skirtingų būdų, tarpusavyje saistančių žmones, aiškinimo ir supratimo, tai visos figūracijos, kurias vieni su kitais sudaro žmonės, visos socialinės grupuotės yra lygiavertės. Čia vėl susiduriame su ta kiek plačiau suprantama įžvalga, išreikšta Ranke's, nurodančia, kad visi istorijos periodai yra iš esmės lygiaverčiai. Taip pat jis savo būdu siekė parodyti, jog tyrinėtojai, kuriems rūpi suprasti žmogiškus sąryšius, užtveria sau kelią, kai vadovaujasi išankstiniais savo pačių laiko ir grupės vertinimais. Tiesiog neįmanoma įsivaizduoti jokios socialinės formacijos, jokio žmonių sąryšio, nei didelio, nei mažo, nei iš seniai praėjusių, nei iš dabartinių laikų, kurio adekvatus ir kompetentingas ištyrimas daugiau ar mažiau už kurį nors kitą tyrimą padėtų išplėsti ir pagilinti mūsų supratimą, kaip žmonės susiję tarpusavyje visose padėtyse, mąstydami ir jausdami, nekęsdami ir mylėdami, veikdami ir susilaikydami nuo veiklos. Žmonių tarpusavio ryšiai įvairuoja taip plačiai ir margai, kad neįmanoma įsivaizduoti – mažų mažiausiai tol, kol mūsų dabartinės žinios yra tokios siauros ir fragmentiškos – jokio kompetentingo dar neištyrinėtos žmonių figūracijos ir jos tapsmo tyrimo, kuris neduotų nieko naujo žmogiškojo universumo, mūsų pačių supratimui.

7. Kai nagrinėjamas istoriografijos ir sociologijos santykio klausimas, pagrindinis vaidmuo tenka dažnai minėtai istorinių įvykių vienkartiškumo problemai. Idėja, kad įvykių vienkartiškumas ir unikalumas yra skiriamasis žmonių istorijos, istorijos tyrimo dalyko požymis, dažnai glaudžiai susijusi su vaizdiniu, kad „vienkartišumo" pagrindas išplaukia iš objekto prigimties, taigi iš paties dalyko nepriklausomai nuo visų tiriančių žmonių vertinimų. Tačiau iš tikrųjų yra visiškai ne taip. Tai, kas šiandien tyrinėjama kaip istorija, paprastai yra laikoma vienkartinių duomenų rinkiniu, kadangi vienkartiniai ir nepakartojami įvykiai yra laikomi tuo, kas esminga tyrinėtinų įvykių sąryšiams. Kitaip sakant, tas pagrindas yra tam tikras specifinis vertinimas. Jis lengvai gali pasirodyti savaime suprantamas. Tačiau galbūt bus geriau, jeigu į jį įsižiūrėsime ir patikrinsime, kiek jis yra pagrįstas.

Reikalas tas, kad nepakartojamos vienkartinybės egzistuoja toli gražu ne vien tarp įvykių sąryšių, kuriuos kaip savo darbo dalyką pasirenka istorijos tyrinėtojas. Nepakartojamos vienkartinybės egzistuoja tiesiog visur. Vienkartinis yra ne tik kiekvienas žmogus, veiksmas ir atskiro žmogaus išgyvenimas, bet taip pat kiekvienas šikšnosparnis bei kiekviena blusa. Milžiniškų roplių nebebus. Vienkartinis šia prasme yra *homo sapiens*, žmonių giminė kaip visuma. Tą patį galima pasakyti apie kiekvieną dulkelę, apie mūsų Saulę, apie Paukščių Taką ir tam tikra prasme – apie kiekvieną kitą darinį: jie atsiranda, pranyksta, ir pranykę, niekada nebegrįžta.

Taigi vienkartiškumo ir unikalumo problema yra sudėtingesnė, nei ji atrodo mokslo filosofų aiškinimuose. Egzistuoja skirtingų pakopų unikalumai, ir tai, kas yra unikalu bei įvyksta tik kartą vienos pakopos rėmuose, kitos pakopos požiūriu gali pasirodyti pasikartojimu, amžinu to paties sugrįžimu. Mūsų vienkartinė Saulė, nepakartojama, iš lėto kintanti Žemė, kurioje gyvename, greitai kintančioms žmonių kartoms atrodo kaip amžinai pasikartojantys pavidalai. Jeigu kalbėsime apie unikalią žmonių rūšį, atskiri žmonės yra tos pačios formos amžini pakartojimai, o tai, kas žmones skiria, yra nuolatos pasikartojančios pamatinės schemos variacija.

Tačiau tam tikrose visuomenėse, o šiose visuomenėse – tam tikrose tyrimo šakose – ypač vertinama būtent ši variacija, šis individo skirtingumas ir vienkartiškumas nuolatos pasikartojančios pamatinės schemos rėmuose. Šis vertinimas susijęs su specifine šių visuomenių struktūra ir ypač su palyginti aukštu jų diferenciacijos ir integracijos laipsniu. Jis atsispindi šių visuomenių istoriografijoje. Aiškinimas yra sudėtingas, ir nėra reikalo čia detaliai analizuoti plačiai išsišakojusį šių sąryšių tinklą. Nepriklausomai nuo to, kiek adekvati ar neadekvati yra istorijos teorija, kuri į pirmą planą iškelia vien tai, kas įvykių sąryšiuose įvyksta tik kartą ir yra nepakartojama, toks akcentų sudėliojimas

tikrai atspindi specifiškai visuomeniškai paženklintą žmogiškos savimonės pavidalą. Ne vien tik savyje vertinama tai, kas atpažįstama kaip skiriantys, vienkartiniai ir unikalūs požymiai; dėl tos specifinės auklėjimo, kurį gauna individas, krypties siektinu idealu yra laikoma išgraviruoti savyje kuo unikalesnį ir nepakartojamesnį bendro žmogiško pavidalo profilį. Dėmesio nukreipimas į įvykių eigos specifines vienkartinybes ir unikalybes, iš esmės lemiantis istorijos tyrimo teoriją ir praktiką, būtų neįsivaizduojamas be šios ypatingos vertės, kuri šiose visuomenėse yra suteikiama individų unikalumui ir nepakartojamumui.

Tad klausimas, kurį turime sau iškelti, tai klausimas apie tokio vertinimo santykinę heteronomiją arba santykinę autonomiją atsižvelgiant į tų įvykių sąryšius, kuriuos mėginama atskleisti, kai yra tyrinėjama „istorija". Ar istoriografijos teorinis leitmotyvas, kurio pagrindu vienkartiniai ir nepakartojami įvykių sekų bruožai, ypač atskirų asmenybių ir jų poelgių vienkartiškumas yra vertinamas ir iškeliamas į pirmą planą kaip reikšmingiausias sąryšių aspektas, yra akcentas, pagrįstas laisva nuo išankstinių nusistatymų kritine paties dalykinio sąryšio analize ir šia prasme yra tiesiog adekvatus dalykui? Ar čia mes susiduriame su ideologijos vykdoma klausimų ir stebėjimų kontrole, kuriai esant istorijos tyrinėtojai dėl juos suformavusios specifiškai socialinės įtakos tyrinėtiniems įvykių sąryšiams išoriškai pritaiko trumpalaikius vertinimus ir idealus?

Būtų paprasta, jeigu į šiuos klausimus būtų galima atsakyti tiesiog „arba – arba", „taip" arba „ne". Keblumas čia tas, kad skirtingai nuo nežmogiškų gyvūnų bendruomenių istorijos žmogiškų visuomenių istorijoje – o kaip dar bus detaliau paaiškinta, jog kas tyrinėjama „istorijos" pavadinimu, visada yra tam tikrų žmogiškų socialinių junginių „istorija" – vienkartiniai ir individualūs įvykių sąryšio aspektai susiję su pasikartojančiais socialiniais aspektais būdu, kuris reikalauja kruopštaus tyrimo ir negali būti išreikštas paprasta formule.

8. Kaip ir kodėl vienkartiniai ir unikalūs aspektai žmogiškųjų visuomenių istorijoje vaidina ypatingą vaidmenį, galima ypač aiškiai pastebėti net vien prabėgomis palyginę žmogišką istoriją su gyvulių bendruomenių istorija. Vargu ar be tokio palyginimo galime pamatyti problemą teisingoje šviesoje. Skruzdėlių, bičių, termitų ir kitų socialinių vabzdžių santykių formos, tarpusavio priklausomybės, jų bendruomenių struktūra gali, kol rūšis nepasikeičia, daug tūkstantmečių kartotis be jokių pakitimų. Taip yra todėl, kad visuomenės formas, santykius, tarpusavio priklausomybes didžiąja dalimi sąlygoja biologinė organizmų organizacija. Jeigu nekreipsime dėmesio į palyginti minimalias variacijas, šios socialinių vabzdžių – o su palyginti nedideliais skirtumais ir visų kitų gyvūnų bendruomenių formos – pakinta tik tada, jeigu pasikeičia biologinė

organizacija. Vienas specifinių žmonių visuomenių savitumų yra tai, kad jų struktūra, atskirų žmonių tarpusavio priklausomybės forma gali pasikeisti, nepakitus biologinei žmonių organizacijai. Individualūs *homo sapiens* rūšies atstovai gali tarpusavyje sudaryti pačių įvairiausių rūšių visuomenes, pačiai rūšiai nepakitus. Kitais žodžiais tariant, biologinė rūšies sandara leidžia vystytis jų bendro socialinio gyvenimo pobūdžiui, pačiai rūšiai nesivystant. *Ancien régime* perėjimas į ankstyvąjį industrinį XIX a. režimą, santykinai agrarinės ir kaimiškos visuomenės perėjimas į daugiau ar mažiau industrializuotą visuomenę išreiškė ne biologinį, o socialinį vystymąsi.

Visą pamatinių sociologijos ir istorijos santykio problemų svarstymą sunkina tai, kad net moksliniuose tyrimuose ligi šiol paprastai nėra aiškiai ir tiksliai paaiškintas biologinės evoliucijos, visuomenės vystymosi ir istorijos skirtumas bei santykis. Tikrai įvyko evoliuciniai mūsų protėvių socialinių tarpusavio priklausomybių ir figūracijų pokyčiai. Mes mažai žinome apie šį hominidų evoliucijos aspektą galbūt todėl, jog žmogiškos priešistorės specialistai biosociologinėms problemoms skiria mažai dėmesio. Tačiau tie žmonių bendro gyvenimo pokyčiai, kurie yra istorikų ir sociologų akiratyje, vyksta vienos biologinės giminės rėmuose. Nesvarbu, ar nagrinėjame senųjų šumerų ir egiptiečių, kinų ir indų, jorubų ir ašanti, ar amerikiečių, rusų ir prancūzų visuomeninius ir istorinius santykius, visada susiduriame su *homo sapiens* rūšies žmonėmis. Tai, kad šiuo atveju individualių organizmų bendro gyvenimo figūracijos pokyčiai vyksta nesikeičiant biologinei, įgimtai ir paveldimai pačių organizmų sandarai, galų gale priklauso nuo to, jog šios žmonių rūšies organizmų elgesio valdymą kur kas labiau nei kokio nors kito mums žinomo organizmo atveju gali ir iš tikrųjų *turi* formuoti atskiro organizmo patirtis, individualus mokymasis. Šis įgimtas ir paveldimas žmogiškos konstitucijos biologinis savitumas, palyginti didelė elgesio valdymo priklausomybė nuo atskiro individo patirties pradedant vaikyste yra sąlyga, kad žmonių visuomenės, kitaip nei skruzdėlių visuomenės, turi tai, ką vadiname „istorija" arba, kitaip akcentuodami, „socialiniu vystymusi".

Kaip smarkiai žmogiškų visuomenių raida, sociologinis vystymasis skiriasi nuo biologinės evoliucijos, tarp kitko, parodo jau tai, jog skirtingai nuo antrosios pirmasis tam tikru atžvilgiu gali pasukti atgal. Nepaisant visų juokų, kuriuos kartais galime skaityti, esamos biologijos žinios leidžia tvirtai teigti, kad nors *homo sapiens* rūšis gali išmirti, ji negali vėl pavirsti beždžionių arba roplių rūšimi. Kai banginių protėviai iš sausumos gyvūnų virto vandens gyvūnais, jie netapo žuvimis, bet išliko žinduoliais. Priešingai, visiškai įmanoma, jog labai susitelkusios tautinės valstybės iširs ir kad tų, kas jas sudaro, palikuonys gyvens kaip paprastos klajoklių gentys. Tai turima omenyje, kai kalba-

ma, jog bičių ir skruzdėlių tarpusavyje sudaromos figūracijos yra labai įtvirtintos genetiškai, o žmonių figūracijos – palyginti labai nedideliu mastu. Žmogiškų figūracijų kaita glaudžiausiu būdu susijusi su galimybe tam tikros kartos patirtį kaip išmoktą visuomeninį žinojimą perduoti kitoms kartoms. Šis nenutrūkstantis visuomeninis žinių kaupimas prisideda prie žmonių gyvenimo kaitos, žmonių sudarytų figūracijų bendru pokyčių. Tačiau žinių rinkimo ir perdavimo tęstinumas gali būti pertrauktas. Žinių gausėjimas nesukelia jokių žmonių giminės genetinių pakitimų. Visuomeniškai sukaupta patirtis gali būti vėl prarasta.

9. Šias pamatines aplinkybes reikėjo nušviesti, kad suprastume socialinių pokyčių pasikartojančių ir nepasikartojančių aspektų santykį. Kaip matome, biologinės evoliucijos, socialinio vystymosi ir istorijos sąvokų nurodomi įvykių sąryšiai sudaro tris skirtingus, bet neatsiejamus visą žmoniją apimančio proceso sluoksnius, kurių kaitos tempas yra skirtingas. Atsižvelgiant į pavienio žmogaus gyvenimo trukmę ir pokyčių tempą, socialinė raida dažnai ilgus laiko tarpsnius vyksta taip lėtai, kad atrodo, jog ji stovi vienoje vietoje. Gali atsitikti, kad per keliolika kartų žmonių tarpusavyje sudaromos figūracijos tiek mažai pasikeis, jog jų dalyviai jas laikys nekintamomis, visada tomis pačiomis visuomenės formomis. Taip Europos visuomenės raidoje žmonės ilgą laiką buvo įtraukti į figūraciją „riteris–ginklanešys–dvasininkas–baudžiauninkas“. O dabar jau keliolika kartų žmones tarpusavyje sieja tokie santykiai kaip „darbininkas–tarnautojas–vadybininkas“ arba „aukštesnysis–vidurinysis–žemesnysis valdininkas“. Kaip matome, tokios visuomenės šių ir visų kitų pozicijų funkcionuojanti tarpusavio priklausomybė yra tam tikru mastu uždara. Riteris ir baudžiauninkas vargu ar patektų į industrinę figūraciją. Kiekvienas individas, sudarantis tokias figūracijas, yra vienkartinis ir vienintelis. Tačiau pati figūracija, palyginti lėtai kisdama, gali išlikti daugelį kartų. Vadinasi, beveik identiškas figūracijas, kurios bet kuriuo atveju keičiasi tik labai iš lėto, gali sudaryti skirtingi, greičiau besikeičiantys individai. Turint omenyje greičiau besikeičiančius, vienintelius ir nepakartojamus individus, individų tarpusavyje sudaromos figūracijos atrodo kaip reiškiniai, kurie pasikartoja ir yra daugiau ar mažiau nekintami.

Ši dalykų padėtis suprantama klaidingai, jeigu tokių figūracijų konceptualūs modeliai interpretuojami kaip dirbtiniai dariniai, kuriuos tyrinėtojas tam tikru mastu primeta savo stebėtiems žmonėms. Tai yra maždaug tas vaizdinys, kurį išreiškė Maxas Weberis, kai savo tam tikrų lėtai kintančių figūracijų modelius jis pateikė kaip „idealiuosius tipus“. Bet jo mėginti išplėtoti valdininkijos, miesto, valstybės arba kapitalistinės visuomenės modeliai aiškino visai ne tokius žmonių ryšius, tokias tarpusavyje priklausomų individų

figūracijas, kurias jis tik įterpė į savo stebėjimų medžiagą, kad įvestų tvarką ten, kur jos nebuvo. Šios figūracijos yra tokios pat tikros, kaip ir pavieniai jas sudarantys žmonės. Tai, kas šiandien vis dar atrodo sunkiai suvokiama, yra faktas, kad figūracijos, kurias žmonės sudaro tarpusavyje, gali keistis lėčiau, palyginti su jas sudarančiais pavieniais žmonėmis.

Panašiai yra ir su socialinių figūracijų kaitos sparta, kai ją lyginame su biologinių reiškinių kaitos tempu. Žvelgiant pirmosios požiūriu, biologiniai reiškiniai kinta taip lėtai, kad atrodo, jog evoliucija stovi vietoje. Tad regime žmonijos paveikslą – ji kaip upė su trimis srovėmis, kurių greitis yra skirtingas. Kai kiekvieno iš šių trijų srovių reiškinius nagrinėjame atskirai, jie atrodo esą unikalūs ir nepakartojami. Tačiau dėl kaitos spartos skirtumų reiškiniai lėtesnio kaitos tempo lygmeniu, kai į juos žvelgiame iš greitesnio kaitos tempo lygmens, iš tikrųjų atrodo nekintami, yra amžinas to paties pasikartojimas. Laiko biologinio skaičiavimo prasme dešimt tūkstančių metų yra tikrai trumpas laiko tarpsnis. Per paskutiniuosius dešimt tūkstančių metų biologinėje rūšies *homo sapiens* konstitucijoje įvykę pokyčiai yra palyginti maži. Sociologinio laiko skaičiavimo prasme dešimt tūkstančių metų yra labai ilgas laiko tarpsnis. Socialinės organizacijos pokyčiai, per paskutiniuosius dešimt tūkstančių metų įvykę daugelyje žmonijos gyvenamų vietovių, yra palyginti labai dideli. Per tą laiką daugelyje visuomenių kaimai išsivystė į miestus, miestai – į miestus–valstybes, miestai–valstybės – į teritorines valstybes, į mažas ir dideles dinastines valstybes ir galų gale į industrines tautines valstybes; ir tokių vystymosi sekų kaitos tempas taip pat gerokai pagreitėjo. Tačiau individualaus laiko skaičiavimo prasme – tempo, kai atskiri žmonės iš vaikų pavirsta senais vyrais ir moterimis, prasme – ilgalaikė socialinė raida vyksta vis dar gana lėtai. Kai kaip savaime suprantami referencijos rėmai pasirenkama žmogiškojo individo gyvenimo trukmė ir kaitos tempas, dėl to socialinė raida kaip tokia – kaip sustruktūrinti socialinių figūracijų vystymosi procesai – lieka nepastebėta, o figūracijos atrodo kaip nekintančios „socialinės sistemos".

10. Toje disciplinoje, kuri šiandien vadinama istorija, tikriausiai nepakankamai atidžiai patikrinama, ar ir kiek individo gyvenimo trukmės ir tempo diktuojamas laiko padalijimas tinka būti referencijos rėmais ilgalaikių socialinių vystymosi sekų tyrimuose. Žmogus labai lengvai padaro save visų daiktų matu, lyg tai būtų savaime suprantamas dalykas. Dominuojančioje ligšiolinės istoriografijos srovėje daugiau ar mažiau sąmoningai ir nuosekliai taip ir įvyksta. Stebėjimo lęšis visų pirma nukreipiamas į tuos pokyčius, kurie ištinka individualius žmones, arba į tokius, apie kuriuos manoma, kad juos galima patenkinamai priskirti konkretiems žmonėms kaip jų pradininkams.

Paties istorijos mokslo raidoje šis dėmesio sutelkimas į konkrečius, ryškiai profiliuotus individus iš pat pradžių buvo glaudžiausiai susijęs su specifinėmis socialinio galios pasiskirstymo formomis. To negalima pamiršti. Istorikų dėmesys buvo visų pirma nukreiptas į tuos individus, kurie kaip pavieniai asmenys buvo vertinami kaip ypač reikšmingi tam tikrai valstybei ar kokiai nors kitai žmonių grupei. Iš pradžių tai paprastai būdavo asmenys, užimantys socialinę poziciją su labai dideliais galios šansais, taigi visų pirma imperatoriai, karaliai, princai, hercogai ir kiti valdovų šeimų nariai. Dėl savo galios pozicijos jie iš tikrųjų ypač ryškiai išsiskirdavo istoriko akiai kaip individai iš žmonių masės. Dėl socialinės padėties ypatumų jų veiklos erdvė buvo ypač didelė, palyginti su kitų žmonių, o jų individualybės saviti bruožai labai krisdavo į akį. Jie buvo vieninteliai ir nepakartojami. Įprotis mąstyti atskirų valdovų valdymo laikais ir kalbėti, pavyzdžiui, apie „Frydricho Didžiojo Prūsiją" arba „Liudviko XIV laikus" išliko iki mūsų dienų kaip akivaizdi istorijos eigos periodizavimo forma.

Panašiai yra ir su kitais asmenimis, užimančiais galios pozicijas, pavyzdžiui, didžiaisiais karvedžiais, kurių pergalės arba pralaimėjimai buvo labai reikšmingi tam tikro socialinio junginio „istorijai", arba valstybės ministrais bei kitais valdovų pagalbininkais, kurių dėka valstybiniai junginiai įgijo naujas institucijas arba kurie priešinosi naujovėms. Keičiantis galios santykiams pačiose visuomenėse, bėgant laikui šie akcentai keitėsi ir istoriografijoje. Kartu su individais, priklausiusiais didelės galios ir aukšto prestižo elitams, į istorinių tyrimų akiratį pateko ir ne taip ryškiai individualizuotos bei ne tokios galingos žmonių grupės. Tačiau turint omenyje bendrą pačių istorikų savosios tyrimų praktikos sampratą konkretus žmogus, ypač išsiskiriantis savo galia ar pasiekimais individas išsaugojo savo aksiologinį statusą, kurio dėka jis buvo pirminis referencijos rėmas stebėtų įvykių sąryšių interpretacijai, taip pat ir jų unikalumo bei nepakartojamumo reprezentacinis simbolis. Net kai politinė istoriografija, sukoncentravusi dėmesį į valdančiuosius arba į galios elitus, iš lėto prasiplėtė, įtraukdama ekonominius, intelektualinius, religinius, meninius ir kitus socialinius valstybingos visuomenės vystymosi aspektus, vis dėlto istoriografija iš esmės tebesiorientavo į palyginti stipriai individualizuotus elitus. Su nedidelėmis išimtimis, pavyzdžiui, ekonominės ir socialinės istorijos tyrimų atveju, vaizduojant istorijos sąryšius referencijos rėmu ir toliau paprastai pasirenkami žmonių, priklausančių tam tikroms socialinėms elito grupėms, individualūs darbai ir poelgiai, į tyrimą neįtraukiant tokių elitinių darinių sociologinių problemų. Apskritai problemų bei įrodymų atrankos strategija ir problematika diskusijose apie istoriografijos prigimtį lieka neišnagrinėta. Pasitenkinama nuoroda į individualių darbų kaip tokių didybę ir į pavienį individą kaip toliau nebe-

paaiškinamą didelio pasiekimo šaltinį. Čia, kaip atrodo, pastangos paaiškinti ištirtinus įvykių sąryšius pasiekia kelio galą. Iškilusi problema atrodo išspręsta, jeigu surandamas tam tikro istorinio reiškinio individualus pradininkas. Jeigu taip susiejant įvykius tuštumoje lieka kaboti nesurišti siūlai, su jais pasielgiama taip pat, kaip ir su kitais istoriniais įvykiais, kurių nepavyksta paaiškinti, nurodant atskirus didelius, įvardijamus pradininkus, o būtent – jie traktuojami kaip ne visai aiškūs fono reiškiniai. Tačiau kai tokiu būdu galutinio istorinių reiškinių aiškinimo ieškoma ten, kur paslaptinga, nepaaiškinama – kur „individualybės savyje" paslaptis, tai nelengva išvengti aukštos asmens, jo pasiekimų, bruožų ir pasisakymų socialinės vertės interpretacijos, kuri tą vertę automatiškai traktuoja kaip pavienio individo asmeninę vertę, kaip asmeninę didybę. Paprasčiausias pavyzdys yra būdvardis „didysis" kaip paveldinčių savo valdžią karalių epitetas. Tai, kas toliau sakoma apie Liudviką XIV, yra šios problemos iliustracija. Kartais vis dar pasitaiko, kad istorikai ir istorijos mokytojai didžiais vadina tiesiog tuos asmenis, kuriems šį rangą suteikė tam tikra istorinė tradicija. Vaizduojant istoriją, žmogiškai didybei vertinti pernelyg lengvai pasinaudojama konvencine, todėl moksline prasme nepatikima skale, kuri lieka nepatikrinta. Nežinant socialinių struktūrų, individui duodančių galimybių ir veiksmų erdvę, labai lengvai galima palaikyti didžiais žmones be didelių asmeninių nuopelnų, o labai nusipelniusius žmones – mažais.

Istorikai kartais sako: mes užsiimame visai ne visuomenėmis, bet individais. Tačiau kai įsižiūrime atidžiau, aptinkame, kad istoriografija užsiima, žinoma, ne bet kokiais individais, bet individais, vaidinančiais tam tikrą vaidmenį tam tikros rūšies socialiniuose junginiuose ir socialiniams junginiams. Galima eiti toliau ir sakyti, kad ji užsiima šiais individais *todėl*, kad jie vaidina vaidmenį vienos ar kitos rūšies socialiniuose junginiuose. Žinoma, taip į istoriografiją būtų galima įterpti bet kurio šuns, gėlyno arba burtais atrinkto žmogaus „istoriją". Kiekvienas žmogus turi savo „istoriją". Tačiau kai kalbama apie „istorijos tyrimą", žodis „istorija" vartojamas labai specifine prasme. Jo referencijos rėmai galų gale yra visada visiškai apibrėžti visuomeniniai vienetai, laikomi ypač svarbiais. Kiekvienu atveju egzistuoja šių visuomeninių vienetų hierarchinė skalė, nustatanti, kuris iš jų kaip tyrimų referencijos rėmai turi aukštesnį ir kuris – žemesnį rangą. Apskritai istoriniai tyrimai, kurių referencijos rėmai yra miestas valstybėje, turi žemesnį rangą už tuos, kurių referencijos rėmai yra visa valstybė. Pirmą vietą šioje skalėje šiuo metu tikriausiai užima tautinės valstybės. Jų istorija šiandien yra pagrindiniai rėmai istorijos tyrimo akiratyje esantiems individams ir istorinėms problemoms atrinkti. Paprastai nereflektuojama, kodėl tokių socialinių vienetų kaip „Vokietija", „Rusija" arba „JAV" istorija tarnauja kaip pirminiai referencijos rėmai atrinkti individams, kurie kaip

„istorinės asmenybės" iškeliami į pirmąjį planą istorijos tyrime. Dar nėra tyrimų tradicijos, pagal kurią būtų sistemingai išnagrinėtos gijos, siejančios konkrečių žinomų istorijos veikėjų veiksmus ir pasiekimus su socialinių junginių reikšmę įgyjančia struktūra. Jeigu tokia tradicija atsirastų, tai nebūtų sunku parodyti, kaip dažnai individų, į kurių veiksmus ir likimus nukrypsta istorikų dėmesys, atranka būna susijusi su priklausomybe specifinėms mažumoms – kylančioms, esančioms valdžioje arba smunkančioms konkrečių valstybingų visuomenių elito grupėms. Mažų mažiausiai visose susisluoksniavusiose visuomenėse individo „šansas nuveikti didelius darbus", patraukiančius istoriko akį, priklausė nuo šios individo priklausomybės specifinėms elito grupėms arba nuo galimybės į jas patekti. Vargu ar galima įvertinti istorinių figūrų didybę ir nuopelnus be sociologinės analizės, atsižvelgiančios į tokių elitų struktūrą.

11. Rūmų dvaro visuomenė, šios knygos dalykas, yra tokia elito formacija. Šiame tyrime galima rasti keletą pavyzdžių, iliustruojančių tai, kas buvo pasakyta anksčiau. Liudviko XIV laikais rūmų dvaro visuomenei nepriklausę arba į ją neįsijungę individai turėjo palyginti mažai galimybių atskleisti ir realizuoti savo individualius potencialus pasiekimais, kuriuos būtų galima laikyti istoriškai reikšmingais tradicinės istorinės vertybių skalės prasme. Pavyzdžiui, hercogui Saint-Simonui jo specifinė aukšto aristokrato, nepriklausiusio karaliaus giminei, padėtis dėl Liudviko XIV strategijos, atitikusios paties karaliaus poziciją, neleido užimti postų vyriausybėje, be to, užimti bet kokią oficialią galios poziciją. Tačiau kaip tik tokios pozicijos jis siekė visą savo gyvenimą. Visų pirma užimdamas šitokias pozicijas – kaip valstybės vyras, kaip politikas, kaip valdžios žmogus – jis tikėjosi save realizuoti. Tokioje padėtyje jis tikėjosi nuveiksiąs ką nors didingo. Kadangi dėl užimamos padėties rūmų dvaro sistemoje ši galimybė liko jam užverta tol, kol Liudvikas XIV buvo gyvas, tai jis, be dalyvavimo užkulisiniame rūmų dvaro intrigų žaidime, visų pirma mėgino realizuoti save literatūrine veikla ta jos forma, kuri atitiko rūmų dvaro aristokratijos papročius bei skonį: rašydamas memuarus ir detaliai fiksuodamas gyvenimą rūmuose. Atstumtas nuo politinės valdžios, jis šiuo būdu – kaip didis memuaristas – įėjo, kaip sakoma, į istoriją. Nei jo individualybės, nei literatūrinių nuostatų vystymosi neįmanoma suprasti, nesiremiant sociologiniu rūmų dvaro visuomenės modeliu ir nežinant, kaip keitėsi jo socialinė padėtis tos visuomenės galios sistemoje.

Tradiciniuose debatuose apie individo vaidmenį istorijoje kartais remiamasi prielaida, kad priešingybė tarp tų, kurie tirdami istorinius sąryšius sukoncentruoja dėmesį į individualius dalykus, ir tų, kurie jį sutelkia į „socialinius reiškinius", yra nesutaikoma ir neišvengiama. Tačiau čia mes susiduriame

su tikrai nerealia antinomija. Ją galima paaiškinti tik susiejus su dviem politinėmis-filosofinėmis tradicijomis, iš kurių viena vaizduoja „visuomenę" kaip egzistuojančią atskirai nuo individų (*Außerindividuelles*), o kita – individą kaip atskirą nuo visuomenės (*Außergesellschaftliches*). Abu vaizdiniai yra fiktyvūs. Mes tai čia matome. Rūmų dvaro visuomenė nėra reiškinys, egzistuojantis atskirai nuo ją sudarančių individų; ją sudarantys individai – karalius ar kamerdineris – neegzistuoja atskirai nuo visuomenės, kurią jie vieni su kitais sudaro. „Figūracijos" sąvoka tarnauja tam, kad išreikštų šią dalykų padėtį. Įprastinė kalbos vartosena trukdo kalbėti apie individus, sudarančius visuomenes, arba apie visuomenes, sudarytas iš individų, nors būtent tai ir galime faktiškai stebėti. Vartodami kiek mažiau slegiančius žodžius, lengviau galime aiškiai ir tiksliai išsakyti tai, ką galime faktiškai stebėti. Būtent taip yra tuo atveju, kai sakoma, kad pavieniai žmonės vieni su kitais sudaro įvairiausių rūšių figūracijas, arba kad visuomenės yra ne kas kita, kaip tarpusavyje priklausomų žmonių figūracijos. Šiame kontekste šiandien dažnai vartojama „sistemos" sąvoka. Tačiau kol apie sistemas irgi nemąstome kaip apie žmonių sistemas, vartodami šį žodį, sklandome vakuume.

12. Kai pažvelgiame atgal ir vėl klausiame apie požiūrį, kad tai, kas nepakartojama, įvyksta tik kartą ir yra unikalu, matome esmę – sąryšingą vyksmą, kuris vadinamas „istorija" – ar jis pagrįstas paties šio sąryšio savitumu, ar jis istorijos tyrinėtojų iš išorės heteronomiškai įterpiamas į šį sąryšingą vyksmą kaip ideologiškai sąlygotas vertinimas – tai ankstesnių svarstymų dėka jau esame nužengę kelis žingsnius atsakymo link. Galime geriau matyti, jog kai „istorija" interpretuojama kaip vienkartinių ir unikalių įvykių sąryšis, reiškiami abiejų rūšių vertinimai – ir tie, kurie yra adekvatūs dalykui, ir ideologiniai. Visapusiška šios autonomiškų ir heteronomiškų vertinimų amalgamos analizė yra platus uždavinys. Čia turime pasitenkinti tuo, kad ryšium su toliau dėstomų tyrimų problemomis nušviesime du šio klausimo aspektus.

Liudviko XIV rūmų dvaras buvo unikalus. Pats Liudvikas XIV buvo vienkartinis ir nepakartojamas reiškinys. Tačiau jo užimama padėtis, karaliaus pozicija, nebuvo vienkartinė ir bet kuriuo atveju nebuvo vienkartinė ta pačia prasme, kokia buvo ją tam tikru laiko momentu užimantis asmuo. Karalių būta ir iki Liudviko XIV, ir po jo. Jie visi buvo karaliai, tačiau jų asmenybės skyrėsi. Karaliai, tokie kaip Liudvikas XIV, turi unikalios, nepakartojamos patirties ir elgsenos erdvę, kuri vis dėlto yra nepaprastai didelė. Tai pirmas dalykas, kurį Liudviko XIV atveju galima pasakyti apie jo unikalumo ir nepakartojamumo realumą. Palyginti su žmonėmis, užimančius kito socialines pozicijas, Liudviko XIV individualizacijos erdvė buvo ypač didelė, nes jis buvo karalius.

Tačiau karaliaus individualizacijos erdvė buvo labai didelė taip pat ir kita prasme – todėl, kad jis buvo žmogus. Tai antras dalykas, pasakytinas apie šią erdvę. Palyginti su gyvūnais, kurie nėra žmonės, individualizacijos, vienkartinės ir unikalios formos suteikimo kiekvienam žmogiškajam asmeniui galimybės yra nepaprastai didelės. Net paprasčiausiose žmogiškose visuomenėse, kurias mes žinome, atskiro organizmo individualizacijos galimybės yra daug didesnės, negu pačiose sudėtingiausiose nežmogiškose gyvūnų visuomenėse.

Jeigu istorikai savo dėmesį nukreipia būtent į tą daugiasluoksnio žmogiškojo universumo lygmenį, kuriame ypatingą vaidmenį vaidina tai, kas žmones skiria, jų individualybė, jeigu jie siekia parodyti, kokį vaidmenį savo gabumų ir elgesio unikalumo dėka atskiri asmenys suvaidino įvykiuose, reikšminguose tam tikrų žmogiškų junginių istorijai, tai jų tyrimuose dedamos pastangos gali būti visiškai dalykiškai adekvačios. Nes socialinių junginių pokyčiams, vadinamiems jų „istorija", priklausomai nuo to, kokia yra jų struktūra, didesnį ar mažesnį vaidmenį gali vaidinti pasikartojančios pamatinės biologinės žmonių struktūros individualaus profiliavimo skirtumai. Pavyzdžiui, istorikas, tiriantis Liudviko XIV laikus, gali pagrįstai nurodyti, kiek daug jo rūmų dvaro blizgesys ir Prancūzijos politika platesniąja prasme priklausė nuo karaliaus specifinių sugebėjimų, taip pat nuo jo specifinio ribotumo, trumpiau – nuo jo unikalios individualybės.

Tačiau tyrimas yra nepatenkinamas, jeigu tuo apsiribojama. Sistemingai neištyrus karaliaus pozicijos kaip tokios, kaip vienos iš kertinių pozicijų rūmų dvaro figūracijoje ir Prancūzijos visuomenėje, neįmanoma suprasti santykio tarp karaliaus individualios asmenybės ir socialinės jo pozicijos. Pirmoji vystėsi antrojoje, kuri savo ruožtu kaip pozicija, įtraukta į siauresnę rūmų dvaro elito ir platesnę visos Prancūzijos visuomenės sistemą, vystėsi, todėl neliko ta pati. Čia nėra reikalo detaliai gilintis į sąryšius tarp asmeninio karaliaus vystymosi ir karaliaus pozicijos raidos, tačiau svarbus yra sąvokų išskaidrinimas, prie kurio prisideda šis karaliaus raidos modelis. „Individo" ir „visuomenės" sąvokos dažnai vartojamos taip, lyg būtų kalbama apie dvi skirtingas nekintamas substancijas. Taip vartojant žodžius, lengvai susidaro įspūdis, kad jų referentai yra ne tik skirtingi, tačiau ir absoliučiai atskirai vienas nuo kito egzistuojantys objektai. Tačiau tikrovėje šie žodžiai nurodo procesus. Tai yra procesai, kurie, nors ir yra skirtingi, negali būti atskirti. Karaliaus asmeninis vystymasis ir jo pozicijos raida eina ranka rankon. Vis dėlto kadangi pozicijai yra būdingas tam tikras specifinis elastingumas, tai ji iki tam tikro laipsnio gali būti valdoma priklausomai nuo ją užimančio asmens vystymosi. Tačiau kiekviena socialinė pozicija, net absoliutaus karaliaus pozicija dėl tarpusavio priklausomybės, susaistančios ją su kitomis tos bendros visuomeninės sistemos, kuriai ji priklau-

so, pozicijomis, savo elastingumu susieja nepaprastai didelę, palyginti su ją užimančio asmens individualia jėga, savarankišką jėgą. To asmens veiksmų erdvei jo pozicijos struktūra uždeda tikrai tvirtas ribas, kurios taip pat kaip ir plieninės spyruoklės elastingumas juntamas juo stipriau, juo labiau užimantis poziciją asmuo savo individualiu elgesio krypties keitimu įtempia ir išmėgina savo socialinės pozicijos elastingumą. Jeigu, viena vertus, tam tikrą poziciją užimančio veikėjo asmeninis vystymasis tam tikrose ribose tokiu būdu veikia jo pozicijos raidą, tai, kita vertus, socialinės pozicijos, kaip tiesioginės visos visuomenės, kuriai ji priklauso, vystymosi atstovės raida lemia asmeninį veikėjo vystymąsi.

Jau šioje vietoje matome, kokia nepilna ir neaiški yra ta mokslo filosofijos hipotezė, teigianti, kad istorijos mokslo dalykas yra vienkartinis ir nepakartojamas. Jeigu žiūrėtume į jį vien kaip į asmenį, Liudvikas XIV buvo vienkartinis ir nepakartojamas. Tačiau „grynasis asmuo", „individas savyje" yra toks pat dirbtinis filosofinės vaizduotės galios produktas, kaip ir „daiktas savyje". Socialinių pozicijų, kurias individas vieną po kitos užima nuo vaikystės, vystymasis nėra vienkartinis ir nepakartojamas tokia pat prasme, koks yra jas vieną po kitos užimančio individo vystymasis. Kadangi karaliaus pozicijos vystymosi tempas skyrėsi nuo ją užimančio individo vystymosi tempo ir kadangi ši padėtis, to individo nebelikus, galėjo išlikti ir atitekti kitam, tai ji, matuojant pavienio individo vienkartinumu ir nepakartojamumu, buvo pasikartojantis reiškinys arba, jeigu ir vienkartinis, tai ne ta pačia prasme. Todėl istorijos tyrimas tik tol gali atrodyti tradicine prasme mokslas, užsiimantis tik unikaliais ir individualiais reiškiniais, kol jis į savo tyrimų sferą neįtraukia tokių sociologinių problemų kaip ši. Kaip matome, net karaliaus vienkartiškumo apibrėžtis lieka fragmentiška ir nepatikima, neištyrus karaliaus pozicijos, kuri nėra vienkartinė ir individuali ta pačia prasme.

Be to, tokie modalumai kaip vienkartiškumas ir pasikartojamumas apskritai yra tik tų sąryšingų vyksmų, kuriems šios sąvokos taikomos, struktūrinių savitumų simptomai. Kai per vienkartinių ir individualių įvykių sluoksnį įsiskverbiame į platesnį sluoksnį, apimantį taip pat žmonių socialines pozicijas bei figūracijas, tai kartu atveriame sau kelią prie to tipo problemų, kurios lieka nematomos ir neprieinamos, apsiribojus individualistinėmis-istorinėmis problemomis.

Pavyzdžiui, sistemingas figūracijos tyrimas padeda parodyti, kad žmogus, užimantis karaliaus poziciją, net Liudviko XIV laikais valdė visai ne „neribotai", jeigu tuo žodžiu norima pasakyti, jog jo veiklai ir galiai nebuvo uždėtos jokios ribos. Kaip pamatysime, „absoliutaus valdovo" sąvoka daro klaidingą įspūdį. Šiuo požiūriu absoliutaus karaliaus socialinės pozicijos tyri-

mas praplėstų didesnę problemą, kuri iš dalies jau buvo nurodyta: kaip iš viso yra įmanoma, kad vienas žmogus daugelį metų gali išsaugoti savo poziciją kaip valdovas, tiesiogiai arba netiesiogiai priimantis sprendimus dėl šimtų tūkstančių ir galbūt milijonų žmonių likimo, bei išsaugoti tą didelę sprendimo erdvę, kurią jam suteikia ši pozicija? Kokia tarpusavyje priklausomų žmonių sistemos raida, kokia žmonių figūracija apskritai duoda šansą susidaryti tai centrinei pozicijai su ta ypač didele sprendimo erdve, kurią nurodo mūsų „absoliutizmo" arba „autokratiško viešpatavimo" sąvokos? Kokiomis sąlygomis susiformuoja vienvaldžio viešpatavimo pozicijos, kurios jas užimantiems individams suteikia labai didelius galios šansus, palyginti su tuo, kiek galios atitenka kitoms socialinėms pozicijoms? Kodėl šimtai tūkstančių žmonių paklūsta vienam žmogui – ir ne vien krizės situacijoje, bet ir esant normaliai įprasto socialinio gyvenimo rutinai? O karalių atveju – kaip įmanoma, kad jis paklūsta ne tik vienam konkrečiam žmogui, kol jis gyvas, bet galbūt ir jo sūnui bei vaikaičiui, trumpai tariant, vienos šeimos nariams per daugelį kartų?

13. Viešpatavimo sociologija ligi šiol vaisingiausiai buvo išplėtota Maxo Weberio darbuose. Jo plačios apimties analizės[3] yra dar toli gražu ne visiškai išsemtas sociologinių įžvalgų lobynas. Tačiau jo metodas, palyginti su tuo, kuris naudojamas čia, buvo ne intensyvus, o ekstensyvus: Weberis stengėsi išplėtoti modelius, kuriuos jis savo terminais vadino „idealiais tipais", pagrįstus, jeigu tik galima, visų istoriškai žinomų tam tikro tipo reiškinių pasverianciu palyginimu. Taigi jis surinko gausybę medžiagos taip pat ir tam viešpatavimo tipui, kuriam galima priskirti čia aptartą viešpatavimo formą, sudaryti. Mes tą medžiagą aptinkame jo darbe apie „patrimonializmą". Naudojantis Weberio terminais, šioje mano knygoje nagrinėjamą viešpatavimo formą tikriausiai būtų galima kvalifikuoti kaip tradicinį viešpatavimą kelyje iš patrimonializmo į sultonizmą[4] arba kaip vieną iš „labai centralizuotų patrimonialinių biurokratijų"[5], apie kurias jis pagrįstai teigia, kad, priešingai feodalizmui, joms istorinę reikšmę turi dažnai nepastebėtas veiksnys – prekyba.

Tačiau būtent todėl, kad Weberis mėgino apdoroti tokią nepaprastą gausybę medžiagos, jo vadinamojo patrimonializmo modelis nėra tvirtas. Jam gresia pavojus subyrėti tiesiog jo rankose. Apskritai jis pasirodė esąs mažiau vaisingas tolesniam darbui, palyginti su jo tvirtai suręstu charizminio viešpatavimo modeliu. Paskutinysis yra vienvaldžio viešpatavimo krizės sąlygomis modelis. Kaip žinoma, jis vaizduoja tipą valdovo, siekiančio įsitvirtinti prieš egzistuojančias rutinas ir jas palaikančias, gerai įsitvirtinusias galios grupes, padedamas kitų grupių, kurios paprastai anksčiau buvo autsaiderės. Absoliutistinio vienvaldžio viešpatavimo centrinė grupė, kuri toliau tyrinėjama, daugeliu

atžvilgiu yra charizminio vienvaldžio viešpatavimo centrinės grupės priešingybė. Čia išplėtotas modelis yra apie pavirtusį tvirta rutina vienvaldį viešpatavimą. Medžiaga, kuria jis remiasi, yra kur kas labiau ribota, palyginti su ta, kurią panaudojo Maxas Weberis, kurdamas savo tradicinio necharizminio viešpatavimo tipų modelius. Man atrodė, jog intensyvus vieno režimo tyrimas, siekiant sukurti necharizminio vienvaldžio viešpatavimo modelį, turi tikrų pranašumų, palyginti su ekstensyviu duomenų panaudojimu. Tokiame tyrime galima iki smulkmenų išnagrinėti, koks galios pasiskirstymas ir kokios specifinės rutinos vienam atskiram žmogui leidžia per visą gyvenimą išlaikyti visada rizikingą, visada nesaugią galingo vienvaldžio valdovo poziciją. Toliau vystomas karaliaus mechanizmo modelis yra pagrindinė dalis atsakymo, kuris šiame tyrime pateikiamas į anksčiau iškeltus klausimus apie tokio vienvaldžio viešpatavimo sąlygas.

Tačiau jeigu mes norime išvengti teorinio sausumo, tai panaudojant konkrečius tyrimus ir pavyzdžius, būtina parodyti, kaip toks mechanizmas funkcionuoja besivaržančių galios grupių praktikoje; dėl to reikia pamėginti stebėti jį tiesiogiai darbe. Tai čia yra padaryta. Jeigu siekiame sociologiškai perprasti šį vienvaldžio viešpatavimo rutinizuotą tipą, tai supratimas, kad ir kaip net atsikėlimas rytą ir gulimasis miegoti vakare rutinos karaliui gali tarnauti kaip viešpatavimo instrumentas, yra ne mažiau svarbus už bendresnę įžvalgą, kokia buvo „karaliaus mechanizmo" struktūra. Tik gilindamiesi į tokias paradigmines detales, susidarome ryškų vaizdą to, kas anksčiau su tam tikru tikslumu buvo suformuluota teoriškai. Nes iš sociologinių teorijų, kurios nepasitvirtina empiriniame sociologiniame tyrime, nėra jokios naudos. Vargu ar jos nusipelno teorijos statuso. Tik šio grįžtamojo ryšio dėka aiškiau suprantame, pavyzdžiui, tą niekada neišnykstantį pavojų, tą visa apimančią riziką, kurią patiria net galingiausieji vienvaldžiai valdovai, ir tas institucines priemones, kuriomis vienvaldis valdovas ir jo pagrindinė grupė – dažnai to net visai aiškiai neįsisąmonindami – mėgindavo atsispirti šios rizikos spaudimui. Tik kai ši dalykų padėtis įsisąmoninama, atsiveria galimybė išsiaiškinti santykius tarp pozicijos tam tikros figūracijos apibrėžiamos ir šioje pozicijoje išsivystančios karaliaus asmenybės. Tik po to įgyjame pakankamai tvirtą dirvą po kojomis patikrinti, kiek pagrįstas rutinizuotos patvaldystės modelis gali padėti suprasti kitus to paties ar panašaus tipo socialinius reiškinius – pavyzdžiui, kiek čia išplėtotas karališkosios vienvaldystės priešindustrinėje dinastinėje valstybės sistemoje modelis gali praversti diktatoriškos vienvaldystės industrializuotoje tautinėje valstybėje supratimui. Ligi šiol, kaip žinoma, kai mėginama susidaryti vaizdą apie vienvaldystę, visų pirma dėmesys nukrypsta į asmenį, užimantį atitinkamą poziciją: būtent todėl, kad šiuo atveju vienam konkrečiam žmogui jo socialinė

padėtis suteikia nepaprastą galios pilnatvę. Net moksliniai tyrinėjimai apie to žmogaus, asmeninio vienvaldžio valdovo charakterio bruožus dažnai mėgina surasti pirminį, jeigu ne vienintelį režimo pobūdžio ir veikimo paaiškinimą. Taip pat ir šiame platesniame kontekste gali praversti griežtesnio ir tikslesnio vienvaldystės modelio išplėtojimas; modelio, kuris leidžia geriau suprasti, kad ir kodėl net suteikiančios nepaprastai daug galios socialinės pozicijos rėmuose visą laiką juntamos pozicijos elastingumo ir veiksmo erdvės, kurią ši pozicija suteikia ją užimančiam asmeniui, ribos. Kaip ir kitos socialinės pozicijos, taip ir vienvaldžio valdovo pozicija reikalauja visiškai tiksliai pasvertos elgesio strategijos, jeigu tą poziciją užimantis asmuo nori ilgam laikui užsitikrinti sau, o karaliaus atveju – taip pat ir savo šeimai – sosto galios pilnatvę. Būtent todėl, kad šiuo atveju pozicijos elastingumas yra tikrai didelis, labai didelė yra ir galimybė savivaliauti, paslysti, priimti klaidingus sprendimus, ilgainiui galinčius sumažinti valdovo valdžios galias. Reikia beveik akrobatiško tikslumo ir įgudimo, kad tokią poziciją su visomis jos pagundomis užimantis asmuo visada taip nukreiptų savo žingsnius, kad nesumažėtų ta galios pilnatvė, kurią ši pozicija suteikia ja disponuojančiajam. Tik dėl pozicijos kaip tokios vystymosi ir struktūros analizės galima susidaryti ryškesnį vaizdą, kokį vaidmenį unikalūs šią poziciją užimančio asmens bruožai vaidina pozicijos raidoje ir išnaudojant jos elastingą sprendimų erdvę. Tik po to galima ištrūkti iš to heteronominių vertinimų labirinto, kai diskusija pakankamai dažnai tęsiasi tol, kol jos dalyviai vienvaldystės aiškinimą pakeičia monokrato asmens gyrimu ir peikimu. Šia prasme vieno vienintelio autokratinio režimo galios elito tyrimas, nuosekliai siekiantis vertinimų autonomijos, gali būti naudingas ir tyrimams, koks yra santykis tarp pozicijos ir individualybės dinamikos: kaip modelis, kuris gali būti toliau išplėtotas. Liudviko XIV atveju tikrai labai ryškiai matomas mastas, kai griežta asmenine disciplina visiškai konkrečiai jis harmonizavo savo individualius žingsnius ir polinkius su karaliaus pozicijos sąlygomis – konservuodamas ir optimizuodamas tos pozicijos galios šansus. Kad ir kas būtų vadinama Liudviko XIV „didybe", galios dydžio ir asmens didybės santykis lieka neaiškus, kol neatsižvelgiame į konvergenciją arba divergenciją tarp individualių polinkių bei tikslų ir karaliaus pozicijos reikalavimų.

14. Kitais žodžiais tariant, gauname ne vien nepilną, bet ir iškreiptą istorinių sąryšių paveikslą, kol sustojame, ieškodami Liudviko XIV laikų spindesio arba net karaliaus rūmų dvaro bei Prancūzijos valstybės ištakų unikalioje ir nepakartojamoje tam tikrų asmenų individualybėje. Kai vienkartiniai bei unikalūs atskirų individų veiksmai ir charakterio bruožai akcentuojami kaip istorijos esmė, tai ideologinis momentas tarp kitų dalykų pasireiškia tuo, kad

tai, kas geriausiu atveju yra dalinė perspektyva, atverianti ribotą aiškinamo dalyko lygmenį, pagal šią nuostatą pateikiama kaip visuminis istorijos vaizdas, kaip istorija *kaip tokia*. Jau pats tradicinis atskiro konkretaus žmogaus individualybės vaizdas, kaip į individualybes orientuotos istoriografijos pagrindas, remiasi prielaidomis, kurios gali ir turi būti patikrintos. Tai yra vaizdas visiškai atskiros ir savarankiškos būtybės – ne tiek atskiro, kiek izoliuoto žmogaus; ne atviros, o uždaros sistemos. Tai, ką iš tikrųjų stebime, yra žmonės, kurie vystosi per ryšius su kitais žmonėmis ir tų ryšių dėka. Individualistinė-istorinė istoriografijos tradicija, priešingai, kaip prielaidą suvokia individus, galų gale neturinčius ryšių. Akivaizdu, kad visų pirma į „individus savyje" orientuotai istoriografijai kaip ir daugeliui kitų šiandieninių vaizdinių būdinga baimė, kad atskiro žmogaus unikalumo vertė gali būti sumažinta ar net sunaikinta, jeigu referencijos rėmais nuosekliai laikysime žmones, priklausančius nuo kitų žmonių ir priklausančius nuo jų pačių; žmones, kurie vieni nuo kitų priklauso ir kurių tarpusavio priklausomybės gali būti ištirtos. Tačiau pati ši mintis susijusi su klaidinančiu vaizdiniu, kad žodis „individas" nurodo žmonių aspektus, egzistuojančius atskirai nuo žmonių tarpusavio santykių, atskirai nuo „visuomenės", ir kad žodis „visuomenė" nurodo kažką, kas egzistuoja atskirai nuo individų, pavyzdžiui, „vaidmenų sistemą" arba „veiksmų sistemą".

Šis bendras konceptualus santykio tarp karaliaus individualybės ir pozicijos išaiškinimas, atsižvelgiant į detalų toliau pateikiamą šio santykio tyrimą, gali padėti pakeisti dichotomiją, kuri vis dar dominuoja, esant dabartinei sąvokų „individas" ir „visuomenė" vartosenai, sąvokomis, glaudžiai susijusiomis su stebimais faktais.

Tai, kas čia pasakyta, parodo tolesnio dėstymo kryptį. Problemos negalima formuluoti taip, lyg Liudviko XIV individualybė buvo kažkas, kas vystėsi nepriklausomai nuo socialinių pozicijų, kurias jis iš pradžių užėmė kaip sosto įpėdinis, o vėliau kaip karalius; jos negalima formuluoti ir taip, lyg šių socialinių pozicijų raida buvo visiškai nepriklausoma nuo jas užimančio asmens. Bet socialinis šios raidos lygmuo yra visai kito masto sąryšingas vyksmas, reikalaujantis kitų laiko mastelių, negu individualus lygmuo. Palyginti su individualaus karaliaus asmens kaitos tempu, socialinė karaliaus pozicija pasirodo esanti lėčiau kintantis darinys. Pastaroji yra kito masto reiškinys negu karaliaus asmuo, nes ji yra dalis figūracijos, kurią sudaro šimtai tūkstančių žmonių. Autonominė šios socialinės pozicijos jėga apriboja net paties galingiausio monokrato individualią galią. Kai į tos pozicijos raidą žvelgiame iš didesnio nuotolio, nesunkiai pastebime, kad ir jai, kaip ir Prancūzijos valstybės, kuriai ji priklauso, raidai būdingi vienkartiniai ir unikalūs aspektai. Tai, kad skirtumas ir santykis tarp palyginti greitu tempu besikeičiančių atskirų žmonių vienkartiškumo ir dažnai

gana lėtai kintančių figūracijų, kurias šie žmonės sudaro tarpusavyje, nepakankamai išanalizuojamas istorijos tyrimuose ir dažnai nusitrina, yra simptomas, jog šią istoriografiją veikia ideologija.

15. Vienpusiška prielaida, kad unikalių atskirų įvykių sluoksnis ir ypač atskirų individų unikalūs veiksmai, sprendimai, charakterio bruožai yra svarbiausi aspektai tuose sąryšinguose vyksmuose, kuriuos stengiasi ištirti istorikai. Jos vienpusiškumą parodo jau tai, jog patys istorikai savo darbo praktikoje vargu ar kada nors nuosekliai apsiriboja tokių įvykių ir veiksmų vaizdavimu. Atrinkdami individualius įvykius, jie niekada negali išsiversti be atrankos referencijos rėmų – sąvokų, nurodančių lėčiau srovenantį istorijos raidos socialinį sluoksnį. Tokios sąvokos gali būti suformuluotos palyginti faktografiškai, pavyzdžiui, tais atvejais, kai kalbama apie ekonomikos vystymąsi, gyventojų judėjimą, apie vyriausybę, valdininkiją ir kitas valstybines institucijas arba apie tokius socialinius junginius, kaip Vokietija ir Prancūzija. Arba jos gali būti labiau spekuliatyvios ir neartikuliuotos, kai kalbama, pavyzdžiui, apie „Goethe's laikų dvasią", „imperatoriaus aplinką" arba „rūmų dvaro socialinę aplinką". Socialinių reiškinių vaidmuo ir struktūra istoriografijos rėmuose paprastai lieka nenušviesti, nes neaiškus lieka pats individo ir visuomenės santykis. Jo nušvietimą savo ruožtu apsunkina ir gana dažnai sutrukdo anticipuojantys vertinimai ir idealai, kurie nepatikrinti valdo istoriko plunksną bei nukreipia jo žvilgsnį atrenkant ir vertinant medžiagą.

Tokią dalykų padėtį atitinka tai, kad daugelyje, nors jau seniai nebe visuose, istoriniuose tyrimuose figūracijos, daugybės pavienių individų sudaromos tarpusavyje, dažnai traktuojamos kaip savotiški kulisai, priešais kuriuos veikia tariamai izoliuoti individai kaip tikrieji istorinių įvykių pradininkai. Kaip tik šis istorinio suvokimo pavidalas, kai palyginti be struktūros esančiame fone akcentuojami vienkartiniai įvykiai ir individualios istorinės figūros kaip ryškiai profiliuotas priešakinis planas, buvo ypač didelė kliūtis išsiaiškinant santykį tarp istorijos tyrimo ir sociologijos. Sociologijos uždavinys yra į priešakinį planą iškelti būtent tai, kas ankstesniame istorijos tyrime dažnai atrodo kaip bestruktūris fonas, ir atverti jį moksliniam tyrimui kaip struktūrą įgavusį individų ir jų veiksmų sąryšį. Priešingai negu kartais teigiama, taip pakeitus perspektyvą individualūs žmonės nepraranda savo kaip individualių žmonių vertės ir pobūdžio. Tačiau jie jau nebeatrodo kaip izoliuoti žmonės, kiekvienas nuo pat pradžių egzistuojantis pats sau. Jie nebesuvokiami kaip totaliai uždaros ir užantspauduotos sistemos, kai kiekviena kaip absoliuti pradžia savyje slepia galutinį vieno ar kito istorinio-socialinio įvykio paaiškinimą. Figūracijų analizėje pavieniai individai labiau yra vaizduojami tokie, kokius juos galima

stebėti – kaip atviros, viena į kitą nukreiptos autonomiškos sistemos, kurios susijusios pačių įvairiausių rūšių priklausomybėmis ir kurios savo priklausomybių dėka tarpusavyje sudaro specifines figūracijas. Taip pat ir didžiausi – specifinių socialinių vertinimų prasme – žmonės savo padėtį užima kaip grandys šiose priklausomybės grandyse. Taip pat ir jų atveju jų pozicijos, to būdo, kuriuo jie tą poziciją pasiekė, taip pat ir būdo, kuriuo jie veikė ir gavo rezultatus savo galimybių erdvėje, neįmanoma suprasti, jeigu ši figūracija kruopščiai moksliškai neišanalizuojama, ir vietoj to traktuojama kaip bestruktūris fonas. Faktas, kad žmonių tarpusavyje sudarytos figūracijos dažnai kinta daug lėčiau už juos sudarančius žmones, ir kad dėl to jaunesni žmonės gali užimti tas pačias pozicijas, kurias paliko vyresnieji, – trumpai tariant, tai, jog tas pačias ar panašias figūracijas dažnai ilgą laiką sudaro skirtingi individai – sukelia įspūdį, tarytum jos turėtų atskirą nuo individų „egzistenciją". Su šia optine iliuzija susijusi nevykusi sąvokų „visuomenė" ir „individas" vartosena, verčianti manyti, kad tai yra du atskirti dalykai su skirtinga substancija. Tačiau kai konceptualūs modeliai tiksliau suderinami su tuo, ką galima faktiškai stebėti, aptinkame, jog pats dalykas yra pakankamai paprastas ir gali būti visiškai nedviprasmiškai apibrėžtas sąvokomis: nors atskiri individai, kurie čia ir dabar tarpusavyje sudaro specifinę figūraciją, gali visai išnykti ir užleisti savo vietą kitiems, tačiau visuomenę, figūraciją visada sudaro individai – nesvarbu, kad ir kaip jie keistųsi. Figūracijos yra palyginti nepriklausomos nuo tam tikrų konkrečių pavienių individų, bet ne nuo individų apskritai.

Kaip atrodo, kai kurie istorikai savo darbą supranta vien kaip individų tyrimą, ir, be to, dažnai kaip individų be jokios figūracijos, žmonių, kokia nors prasme visiškai nepriklausomų nuo kitų žmonių, tyrimą. Atrodo, kad kai kurie sociologai savo darbą supranta vien kaip figūracijų tyrimą – figūracijų be individų, visuomenių arba „sistemų", kurios kokia nors prasme yra visiškai nepriklausomos nuo individualių žmonių. Kaip matome, abi šios savo darbo supratimo formos nuveda klystkeliais. Tiksliau panagrinėjus, aptinkame, jog abu šie specialūs mokslai savo dėmesį tik nukreipia į skirtingus vieno ir to paties sąryšingo vyksmo aspektus.

Įvykių sąryšio formos šiuose lygmenyse daugeliu atžvilgiu skiriasi. Vadinasi, mąstymo kategorijos ir tyrimo metodai, kurių reikia joms atskleisti, turi būti tam tikru būdu specializuoti. Tačiau kadangi patys šie lygmenys yra tiesiog neatskiriami, taip pat ir čia specializacija be koordinacijos reiškia tyrimo darbo dezorientavimą ir žmonių energijos švaistymą.

Pastangos vaisingiau koordinuoti istorikų ir sociologų darbą šiandien dar sužlunga dėl to, kad nėra vieningų teorinių referencijos rėmų, į kuriuos savo darbe galėtų atsiremti ir tyrinėtojas sociologas, ir istorikas. Be tokio orien-

tyro pernelyg lengvai atsiranda jausmas, jog darbą vienu lygmeniu mėginama redukuoti į kito lygmens darbą. Tai, kas čia kaip įvadas buvo pasakyta apie abiejų specialių mokslų santykius, padaro pradžią darbui tokių vieningų referencijos rėmų kryptimi. Turint omenyje ilgalaikę perspektyvą tokie rėmai reiškia reikšmingą tarpusavyje nesusijusių specialių disciplinų reorientaciją, tačiau toli gražu ne dalykinės specializacijos pabaigą.

Kai kas galėtų pasakyti, kad toks sumanymas, atliekamas kartu su ribotos apimties sociologiniu tyrimu, per daug sureikšmina pamatiniu teoriniu klausimu. Akstiną tokiam sumanymui visų pirma davė šios serijos leidėjai, tikrai ne be pagrindo jautę, kad esant šiandienei mąstymo ir žinojimo būklei, praėjusios ir „istorinės" štampu pažymėtos epochos sociologiniam tyrimui reikia išsiaiškinti sociologinio ir istorinio tyrimo santykį. Be to, kaip tikriausiai paaiškės, pasirodė tikrai naudinga labiau ribotą empirinį darbą pakinkyti į vieną kinkinį su fundamentaliais teoriniais samprotavimais. Galima pagauti kur kas daugiau santykių tarp empirinio tyrimo detalių, kai matome jų teorinę reikšmę, ir galima geriau įsisavinti teorines idėjas, kai po ranka yra empiriniai duomenys, kuriuos jos paliečia.

Tačiau uždavinys parašyti įvadą verčia palyginti siaurai apriboti šias mintis apie sociologiją ir istoriją. Tikrai vertėtų atsižvelgti į skirtingų istorinio ir sociologinio tyrimo tipų tarpusavio santykius. Tačiau čia turėtų pakakti, jeigu išskirsime keletą pamatinių istorinio tyrimo problemų, kurios labai reikšmingos to tyrimo santykiams su sociologijos problemomis suprasti. Jų analizė parodo, kaip ir kodėl sociologiniai tyrimai perorientuoja istorijos tyrimo ligšioline prasme klausimus. Gali praversti, jeigu iš šio įvado idėjų apibendrindami išskirsime tris punktus, svarbius geresniam disciplinų bendradarbiavimui ir nusipelnančius detalesnio aptarimo.

16. Istorijos tyrimams dažnai pakenkia jų vertinimų heteronomija. Skirtumas tarp to, kas tyrinėtojui atrodo svarbu jo paties meto ir ypač jo paties idealų vertybių skalės pagrindu, ir to, kas svarbu pačios tirtos epochos kontekste – pavyzdžiui, to, kas buvo aukštai ar žemai iškeliama tada gyvenusių žmonių vertybių skalėje – dažnai būna labai neryškus. Paprastai persvarą turi istoriko laiko sąlygota, asmeninė vertybių skalė. Ji iš esmės lemia, kaip keliami klausimai ir atrenkami dokumentai. Sociologinis tyrimas reikalauja griežčiau kontroliuoti asmeninius tyrinėtojo jausmus ir idealus arba, kitaip sakant, jis reikalauja didesnės vertinimų autonomijos. Abiejose srityse tyrinėtojai savo darbe negali judėti pirmyn ir įstringa netikrumo pelkėje, jeigu jie tiriamai epochai iš išorės kaip savaime suprantamus dalykus nekritiškai taiko politinius, religinius ir jiems giminingus pasaulėžiūrinius savo pačių visuomenės

vertinimus – užuot atsižvelgę į tiriamų žmonių junginių specifinius saitus, ypač į jų specifines vertybių skales: net pasirinkdami ir formuluodami problemas.

Šiame tyrime yra daug pavyzdžių, kaip dabartiniai vertinimai subordinuojami tos socialinės formacijos, kuri yra tyrimo dalykas, vertinimams. Kaip jau minėta, pavyzdžiu tam gali būti pats temos pasirinkimas – rūmų dvaro visuomenės tyrimas. Dominuojančios mūsų laikais politinės-socialinės vertybių skalės požiūriu rūmų dvaro visuomenė yra socialinė formacija, kuri nėra labai aukštai vertinama ir kurios rinkos vertė yra žema. Todėl sistemingi valdovų dvaro rūmų tyrimai istorinių tyrimų hierarchijoje gauna santykinai žemą rangą. Šiuolaikiniuose mėginimuose sociologiškai klasifikuoti skirtingus visuomenės tipus rūmų dvaro visuomenė kaip atskiras visuomenės tipas vargu ar dar atlieka kokį nors vaidmenį. Žvelgiant tyrimo dalyko, pačių įvykių sąryšių požiūriu, valdovų rūmai ir rūmų dvaro visuomenės kaip žmonių figūracijos tikrai ne mažiau reikšmingos už kitas elito formacijas, kurioms skiriama daug dėmesio dėl jų aktualumo – kaip parlamentams ir politinėms partijoms.

Tą patį galima pasakyti apie rūmų dvaro visuomenei būdingus dalinius reiškinius. Etiketas ir ceremonialas užima palyginti žemą vietą buržuazinių visuomenių vertybių hierarchijoje. Todėl nėra sistemingų tokių reiškinių tyrimų. Tačiau rūmų dvaro visuomenėse jiems teikiama labai didelė reikšmė. Vargu ar galima tikėtis suprasti tokių visuomenių ir jas sudarančių individų sandarą, jeigu tyrinėdami visuomenę šiuo atžvilgiu nesugebame subordinuoti savo vertybių skalės tai, kuri joje galioja. Jeigu tai padarome, tuoj susiduriame su klausimu, kodėl šioje kitokioje socialinėje formacijoje žmonės teikia didelę reikšmę ceremonialo tradicijoms ir etiketui, ir kokią reikšmę šie reiškiniai turi tokios visuomenės sistemoje. Kai keliami tokie klausimai, kai, kitais žodžiais tariant, jau pačioje klausimo formuluotėje tiksliai ir nuosekliai atsižvelgiame į tiriamo dalyko autonomiją, nesunku nustatyti etiketo ir ceremonialo funkciją kitokio visuomenės tipo struktūroje. Tarp kitko, jie pasirodo esą svarbūs viešpatavimo ir galios paskirstymo instrumentai. Jų tyrimas leidžia priartėti prie rūmų dvaro visuomenės ir ją sudarančių individų struktūrinių problemų, kurios lieka neprieinamos ir užslėptos heteronominio vertinimo atveju.

17. Antras punktas paliečia pamatinius vaizdinius apie žmonių nepriklausomybę ir priklausomybę. Nors tai ne visada aiškiai pasakoma, egzistuoja tam tikras polinkis istorijos tyrimą, orientuotą visų pirma į vienkartiškumą ir uždarą individualybę, laikyti liudijimu, kad individas galų gale yra nepriklausomas ir laisvas, o orientuotoje į visuomenę sociologijoje matyti liudijimą, jog jis galų gale yra priklausomas ir determinuotas. Tačiau ši dviejų mokslų ir

jų tarpusavio santykio interpretacija neprieinama moksliniam tyrimui. Tai prielaidos, kylančios iš pasaulėžiūrinio, politinio, religinio, filosofinio ir bet kuriuo atveju nemokslinio vaizdinių rato. Nes kai šia prasme vartojami žodžiai „laisvė" ir „determinuotumas", nemėginama iškelti atvirą problemą, kurią vienu ar kitu būdu galėtų išspręsti sistemingas tyrimas: šie žodžiai vartojami kaip išankstinių įsitikinimų simboliai. Jei pasistengiama, kruopščiais empiriniais tyrimais galima išaiškinti, kiek plati yra faktinė karaliaus arba vergo sprendimų erdvė, ir tą patį galima pasakyti apie atskiro konkretaus žmogaus priklausomybių tinklą. Jeigu kalbama apie žmogaus „laisvę" ir „determinuotumą" apskritai, atsiduriame diskusijos lygmenyje, kur operuojama teiginiais, kurie negali būti pagrįsti arba paneigti sistemingu moksliniu darbu, kartu ir sisteminga empirinių duomenų analize. Nors šio pobūdžio įsitikinimai ir nėra moksliniai, jų vaidmuo konceptualiai pagrindžiant istorijos mokslą ir išaiškinant jo santykius su sociologija toli gražu nėra nereikšmingas. Istorikas, kuris dirbdamas savo dėmesį nukreipia į uždarą individą kaip pirminius istorijos eigos referencijos rėmus, dažnai tai daro būdamas įsitikinęs, kad jis taip pat kovoja už individo laisvę; tad sociologo pastangos nušviesti socialinius sąryšius jam lengvai pasirodo kaip laisvės neigimas, kaip mėginimas sunaikinti atskiro žmogaus individualybę.

Tokie samprotavimai suprantami, kol tikime, kad mokslinės problemos gali būti iškeltos ir išspręstos išankstinių metafizinių arba politinių sprendimų pagrindu. Tačiau kai tai daroma, problemos iš tikrųjų lieka neišsprendžiamos. Sprendimas padaromas prieš pradedant tyrimą. Jeigu norime priartėti prie tokių problemų sprendimo ne remdamiesi išankstiniais dogmatiškais sprendimais, bet dvejopo – teorinio ir empirinio tyrimo – keliu, išlaikydami patį glaudžiausią jų tarpusavio ryšį, tai kitaip iškyla klausimas, kurį nurodo tokie žodžiai kaip „laisvė" ir „determinuotumas".

Kaip būtent jis iškyla, parodo tai, ką ligi šiol pasakėme įvade, taip pat kai kurie toliau dėstomi empiriniai tyrimai. Net žmogus su tokia didele galia, kokią turėjo Liudvikas XIV, nebuvo laisvas kokia nors absoliučia to žodžio prasme. Tiek pat mažai jis buvo ir „absoliučiai determinuotas". Kalbant apie empirines duotybes, visiškai netinka ta konceptuali problemos formuluotė – priešingybės tarp absoliučios laisvės ir absoliutaus determinuotumo pavidalu – kuri infiltruojasi, kai nagrinėjant istorijos mokslo ir sociologijos santykį vartojami tokie žodžiai. Idant problemą suformuluotume tokiu būdu, kuris leidžia pastebėti patvirtinamus duomenimis faktų sąryšius, mums reikia kur kas labiau diferencijuotų teorinių modelių.

Kaip jau išaiškėjo, tokiais modeliais suformuluotos problemos centre yra priklausomybių rezginys, kai individui atsiveria individualių sprendimų

erdvė ir kuris kartu uždeda ribas individo sprendimų galimybėms. Konceptualus tokios dalykų padėties nušvietimas susiduria su sunkumais visų pirma todėl, kad daugelis mūsų mąstymo formų ir konceptualių konstrukcijų pritaikytos vien sąryšiams tarp negyvų fizinių reiškinių atskleisti. Jeigu žmonių tarpusavio priklausomybių problema formuluojama tradicine forma kaip absoliutaus determinuotumo ir absoliutaus nedeterminuotumo arba „laisvės" problema, iš esmės dar tebeliekame tame diskusijos lygmenyje, kai vieni kitiems oponuoja mąstymo būdai, atitinkantys, viena vertus, paprastų fizinių procesų stebėjimą, ir, kita vertus, jiems izomorfiški metafiziniai mąstymo būdai. Pirmojo požiūrio atstovai žmogų traktuoja tiesiog kaip fizinį kūną, panašų į biliardo rutulį, ir teigia, kad jo elgesys priežastingai determinuotas lygiai tokia pat prasme, kokia yra determinuotas tokio rutulio judėjimas, susidūrus su kitu rutuliu. Priešingo požiūrio šalininkai iš esmės sako tik kažką negatyvaus. Jie teigia, kad atskiro individo elgesys determinuotas *ne* taip, kaip determinuotas biliardo rutulio judėjimas; jis *nesąs* priežastingai determinuotas kaip klasikinis vaizdinys apie fizikinį priežastingumą. Toliau su šiuo teiginiu tuoj susiejama idėja, kad kiekvieną savo gyvenimo akimirką žmogus yra absoliučiai laisvas ir visiškai nepriklausomas savo sprendimų šeimininkas. Bet ši idėja yra ne mažiau fiktyvi už jai priešingą, kad žmogus tiesiog neturi jokios sprendimo erdvės, kad jis „determinuotas" kaip riedantis biliardo rutulys.

Kai įsigiliname į problemas, iškylančias pačiame sociologinio ir istorinio tyrimo darbe, tai su sąvokomis, nuskaitytomis visų pirma nuo fizinių sąryšių, galime išsiversti tiek pat mažai, kaip ir su jų tradicinėmis priešingybėmis – metafizinėmis sąvokomis. Šio tipo sąvokų nepakankamumą sociologinių ir istorinių problemų nušvietimui įsisąmoniname iškart, vos tik pamėginame, pavyzdžiui, pasakyti, kad daugeliu atvejų vieno individo „laisvė" yra kito individo „determinuotumo", jo laisvės apribojimo veiksnys. Nemokslinė, metafizinė-filosofinė diskusija išeities tašku paprastai pasirenka žmogų *kaip tokį*, tarytum pasaulyje egzistuotų vienas vienintelis žmogus. Tuo tarpu mokslinė diskusija apie „laisvę" ir „determinuotumą", kuriai rūpi daugiau nei vien tuščios tezės, gali remtis tik tuo, ką galima faktiškai stebėti – tai yra daugybė žmonių, kurie daugiau ar mažiau priklausomi vienas nuo kito ir kartu daugiau ar mažiau autonomiški, t. y. save valdo – ir jų tarpusavio santykiai. Kol žmogus yra gyvas ir sveikas, netgi būdamas kalinys ir vergas, jis turi tam tikrą autonomiją, veikimo erdvę, kai jis gali ir turi daryti sprendimus. Tačiau net galingiausio karaliaus autonomija, veikimo erdvė turi savo ribas; jis pats įpainiotas į priklausomybių tinklą, kurio struktūrą galima nustatyti labai tiksliai. Šios rūšies empirinių stebėjimų pagrindu gauname modelį, kuris svarstymuose apie žmogų *kaip tokį* atsižvelgia į individų skaičių kaip į vieną pamatinių

faktų. Šiuo pagrindu galima lengvai parodyti, kad tam tikro individo ar tam tikros grupės veiksmo erdvės padidėjimas gali lemti kitų individų veiksmo erdvės sumažėjimą, jų „laisvės" susiaurėjimą. Pavyzdžiui, Prancūzijos karalių arba jų atstovų galios šansų ir sprendimų erdvės padidėjimas XVII a. reiškė Prancūzijos aristokratijos laisvės ir sprendimų erdvės susiaurėjimą. Šio tipo teiginius galima pagrįsti ir patikrinti. Teiginiai apie absoliučią žmogaus laisvę arba absoliutų determinuotumą yra nepatikrinamos spekuliacijos, todėl vargu ar verta apie juos rimtai diskutuoti.

Čia turėtų pakakti, jeigu trumpai pademonstruosime metodą, kuriuo remiantis nemokslinė diskusija apie žmogaus *kaip tokio* „laisvę" ir „determinuotumą", vaidinanti nemenką vaidmenį svarstymų apie istorijos mokslą ir sociologiją podirvyje, pavirsta moksline diskusija apie žmonių tarpusavio santykių santykinę autonomiją ir santykinę priklausomybę. Tarpusavio priklausomybių, susiejančių individus, struktūra prieinama progresuojančiam empiriniam tyrimui – ir kiekvieno konkretaus žmogaus, ir ištisų žmonių grupių atveju. Toks tyrimas gali duoti rezultatus, kuriuos galima išdėstyti, remiantis tarpusavio priklausomybės modeliu, figūracijos modeliu. Tik tokiais modeliais galima patikrinti, kokią sprendimų erdvę konkrečiam individui palieka jo tarpusavio priklausomybių grandinės, kokia yra jo autonomijos sritis ir individuali jo elgesio valdymo strategija, taip pat priartėti prie jų paaiškinimo. Ši metodo revizija kartu įgalina geriau pamatyti, kad nemoksliškas ir ideologiškas yra vaizdinys, esą orientuotas į individualius reiškinius istorijos tyrimas yra žmogaus laisvės vėliavnešys, o į socialinius reiškinius orientuota sociologija esą nešanti determinizmo vėliavą.

Vienas uždavinių, prie kurių išsprendimo mėgina prisidėti tolesni tyrimai, yra sukūrimas figūracijų modelių, palengvinančių empiriškai tirti individų veiksmo erdvę ir priklausomybes. Šie tyrimai iš dalies yra skirti analizuoti individų, sudarančių rūmų dvaro visuomenę, tarpusavio priklausomybes ir kai kuriais specifiniais – ypač Liudviko XIV – atvejais parodyti, kaip atskiras žmogus savo asmeninio elgesio valdymo strategijoje panaudoja sprendimo erdvę, kurią jam suteikia jo pozicija tam tikroje specifinėje figūracijoje.

Kaip matome, šių ir kitų tyrimų metu išplėtota sociologinė teorija, pastebimai skiriasi nuo šiuo metu dominuojančio sociologinių teorijų tipo, kurio žymiausias atstovas yra Talcottas Parsonsas. Čia pakaks to, kad leisime už save kalbėti „dvikinkei" mūsų idėjų realizacijai ir teoriniu, ir empiriniu lygmeniu. Ir be atskirų aiškinimų ji pakankamai aiškiai parodo, kaip ir kodėl sociologinė prieiga gali glaudžiau sietis su empiriniais sociologijos uždaviniais, kai nuo sociologinės veiksmo ir sistemų teorijos, kuri, kaip Parsonso atveju, ir implikuoja, ir palieka neįveiktą įsivaizduojamą prarają tarp individo ir visuo-

menės, pereinama prie sociologinės figūracijų teorijos, įveikiančios tokios prarajos vaizdinį.

Turint omenyje istorijos tyrimą verta paminėti dar vieną apibendrinantį momentą. Kaip minėta, sociologiškai reikšmingi reiškiniai istoriko akiai dažnai atrodo kaip bestruktūriai fono fenomenai. Taip yra dėl to, kad istorikai kartais vadovaujasi vaizdiniu, jog įvykių sąryšiai, kuriuos jie mėgina atskleisti, yra atskirų tarpusavyje nesusijusių žmonių veiksmų sankaupa. Sociologinis rūmų dvaro visuomenės tyrimas yra pavyzdys, kaip pakeisti problemos formuluotę, duomenų atranką ir iš tikrųjų visą suvokimą. Tokia nauja orientacija būtina, jeigu į pirmą vietą iškeliami tradicinio istorinio tyrimo foniniai reiškiniai kaip struktūrizuoti fenomenai. Žinoma, Versalio rūmų dvaras ir rūmų dvariškių socialinis gyvenimas pakankamai dažnai nagrinėjamas istoriniuose tyrimuose. Tačiau istoriniai aprašymai paprastai lieka detalių krūvomis. Tai, į ką taiko sociologai, kai kalba apie socialines struktūras ir procesus, istorikams dažnai atrodo dirbtinis sociologinės vaizduotės produktas. Tokie empiriniai sociologiniai tyrimai kaip šis suteikia progą patikrinti tokį vaizdinį. Pačiuose istorijos tyrimuose šiandien galima pajusti stiprias tendencijas pakreipti regėjimo lauką taip, kad jame atsidurtų ne vien žmogiškojo universumo sluoksnis, kuris yra matomas, kai žvilgsnis nukreipiamas į pavienių trumpaamžių individų veiksmus, bet ir lėčiau srovenantis iš individų sudarytas figūracijų sluoksnis. Tačiau šis istorinės-socialinės perspektyvos išplėtimas vis dar neturi teorinio pamato – iš dalies dėl to, kad patys istorikai savo tyrimo darbe dažnai mano galį išsiversti be eksplicitiško teorinio pagrindimo. Atsižvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, neįtikėtina, jog sociologinio tyrimo būdo praplėtimas gali sustabdyti istorinį tyrimą. Tačiau santykinai nesvarbu, ar šis istorinių perspektyvų išplėtimas įvyks sociologų, istorikų arba jų abiejų bendradarbiavimo dėka.

18. Pagaliau trečias punktas, kurį apibendrinant galima pabrėžti, glaudžiausiai susijęs su abiem kitais. Iš pradžių buvo iškeltas klausimas, kokie ankstesnės istoriografijos savitumai lemia, kad istorija nuolat perrašoma iš naujo. Atsakymas į šį klausimą parodė skirtumą, viena vertus, tarp aukšto istorinio mokslinio detalių dokumentavimo standarto bei aukšto tikrumo lygio, kurį, remiantis šiuo standartu, galima pasiekti kalbant apie istorines detales, ir, antra vertus, palyginti kur kas žemesnio istorinio mokslinio šių detalių sąryšio interpretacijos standarto bei žemesnio tikrumo lygio, kurį galima pasiekti kalbant apie šiuos sąryšius. Patikimo istorinio žinojimo apie detales fondas auga, tačiau patikimo žinojimo apie detalių sąryšius augimas atsilieka. Kadangi tradiciniai istorikai neturi jokio patikimo pagrindo istorijos sąryšiams vaizduoti, šis vaizdas iš esmės lieka priklausomas nuo tyrinėtojo savivalės. Properšos

žiniose apie gerai dokumentuotų detalių sąryšius kaskart iš naujo užpildomos interpretacijomis, kurias nulemia trumpalaikiai tyrinėtojų vertinimai ir idealai. Jie keičiasi kintant esminiams, ginčytiniems jų epochos klausimams. Istorija nuolatos rašoma iš naujo, nes būdą, kaip tyrinėtojai mato dokumentuotų detalių sąryšius, sąlygoja jų požiūris į ginčijamas nemokslines jų laiko problemas.

Vargu ar verta vėl aiškinti, koks aktualus uždavinys istoriniam-socialiniam tyrimo darbui užtikrinti tolydesnį pažangos karta iš kartos tęstinumą, būdingą moksliniam darbui kitose srityse, be kurio šis darbas praranda didelę savo reikšmės dalį. To, kas čia buvo pasakyta, turėtų pakakti nurodymui, kad pastangos siekiant didesnio tyrimo darbo tęstinumo vargu ar gali būti sėkmingos be susilaikymo, be trumpalaikių vertinimų ir idealų suspendavimo, trumpai tariant, – be heteronominių vertinimų, vis dar dominuojančių istorinių sąryšių tyrimuose, pakeitimo autonominiais vertinimais.

Todėl šiuo požiūriu gali būti naudinga išmėginti ilgalaikių procesų sociologinius modelius, pavyzdžiui, civilizacinio proceso arba valstybės formavimosi[6] modelius, arba specifinių figūracijų šiuose procesuose modelius. Jie visi atsirado iš pastangų atsekti pačiame dalyke glūdinčius sąryšius. Sąryšiai yra mėginimas išplėtoti sociologinių sąryšių modelius, kai tyrinėjamo dalyko autonomijos nenustelbia išankstiniai vertinimai ir to meto sąlygoti tyrinėtojo idealai. Jie nepretenduoja būti galutiniai modeliai, absoliučiai galutine tiesa, kurią galima išsakyti apie ištirtus procesus ir figūracijas. Jokia teorija ir joks modelis kurioje nors tyrimo srityje negali kelti pretenzijos būti absoliučiai galutinis. Taip pat ir šiuo atveju tikrai kalbama veikiau apie pradžią, negu apie pabaigą. Tai modeliai, prie kurių galima darbuotis toliau, kad ir kaip keistųsi nepastovūs, aktualūs, nemoksliniai tyrinėtojų idealai – jeigu tik stengiamasi kiek įmanoma pažaboti šiuos tyrimui svetimus vertinimus pačiame tyrimo procese ir atiduoti pirmenybę pastangoms, nukreiptoms į sąryšius, kokie jie iš tikrųjų buvo. Žinoma, toks tyrinėtojų susilaikymas gali būti nepasiekiamas, jeigu laikai yra pernelyg neramūs, įtampa – pernelyg didelė, o konfliktai – pernelyg įaudrina. Tačiau kai krizės sukelta baimė ir žmonių vienų kitiems keliama grėsmė nėra pernelyg didelė, neįmanoma įžvelgti, kodėl taip atvėrus dar vieną – sociologinę – dimensiją taip pat ir istorijos mokslas ilgainiui negalėtų užsitikrinti raidos tęstinumo, kurio jam šiandien dar trūksta.

II. ĮŽANGINĖS PASTABOS APIE PROBLEMĄ

1. *Ancien régime* valdovo rūmų dvaras sociologui kelia ne mažiau problemų negu koks nors kitas iš žmonių figūracijų sukurtas socialinis darinys, kurį sociologai jau nuodugniai tyrė (pavyzdžiui, feodalinę visuomenę ar didmiestį). Tokiame „rūmų dvare" šimtai, o dažnai ir tūkstančiai žmonių patarnavo, patarinėjo ir sudarė draugiją karaliams, maniusiems, kad neribotai valdo šalį, ir nuo kurių valios tam tikru mastu ir tam tikruose rėmuose priklausė visų šių žmonių likimas, jų rangas, pragyvenimas, iškilimas arba smukimas. Aplinkiniai vieni kitus bei patys save savotiškai vertė būti vienoje vietoje ir užmegzti tarpusavio saitus. Juos siejo daugiau ar mažiau tvirta rangų tvarka ir tikslus etiketas. Būtinybė įsitvirtinti arba iškilti tokioje figūracijoje jiems uždėjo savotišką antspaudą, rūmų dvaro žmogaus antspaudą. Kokia buvo struktūra socialinio lauko, kurio centre galėjo susidaryti tokia figūracija? Koks galios šansų pasiskirstymas, kokie visuomeniškai išugdyti poreikiai, kokie priklausomybės santykiai lėmė, kad žmonės karta iš kartos šiame socialiniame lauke buvo toje pačioje figūracijoje – kaip rūmų dvaras, kaip rūmų dvaro visuomenė? Kokius reikalavimus rūmų dvaro visuomenės struktūra kėlė tiems, kurie joje norėjo iškilti ar vien tik įsitvirtinti? Taip preliminariai galima suformuluoti kai kuriuos klausimus, kuriuos sociologui kelia rūmų dvaras ir rūmų dvaro visuomenė kaip *ancien régime* socialinis darinys.

2. Rūmų dvaro žmonės ne savo laisva valia susirinko ir pasiliko rūmų dvare; ir ne laisva valia po tėvų ir motinų tokiu pat būdu susivienijo jų dukros ir sūnūs. Ši žmonių kolektyvo forma nebuvo ir vieno žmogaus (pavyzdžiui, karaliaus) genialus išradimas. Pradedant Renesanso laikais, rūmų dvaro reikšmė augo beveik visose Europos šalyse. Ir nors Prancūzijos rūmų dvaras (visų pirma, Liudviko XIV rūmų dvaras) iš esmės buvo XVII ir XVIII a. Europos rūmų dvaro *formos* pavyzdys, pats to meto „rūmų dvaras" – tam tikros apibrėžtos tarpusavyje susijusių žmonių socialinės konsteliacijos išraiška ir tiek pat mažai buvo kokio nors žmogaus ar kokios nors žmonių grupės plano, noro, ketinimo pasekmė, kaip ir bet kokia kita tipiška figūracija, antai bažnyčia, miestas, fabrikas ar biurokratija. Mūsų pačių vakarietiškos visuomenės ir nacionalinių visuomenių, į kurias ji dalijasi, struktūros neįmanoma suprasti, neištyrus, pavyzdžiui, proceso, kai vis daugiau žmonių išsikristalizavo socialiniame lauke

„didmiesčių" pavidalu. Lygiai taip pat neįmanoma suprasti ankstesnės epochos, jai būdingos visuomenės struktūros tyrimu neišaiškinus, kas joje sukūrė rūmų dvarą. Kitaip tariant, neišsiaiškinus, kas šio socialinio lauko žmones vėl sutelkdavo į rūmų dvaro ir rūmų dvaro visuomenės figūracijas ir jose sulaikydavo.

3. Kiekviename socialiniame lauke egzistuoja reprezentatyvūs ir mažiau reprezentatyvūs, centriniai ir periferiniai organai. Pavyzdžiui, miestas, visų pirma didmiestis, yra vienas reprezentatyviausių mūsų pačių visuomenės organų. Tai organas, kurio poveikis siekia toliausiai; kad ir kaip priešintųsi, jo poveikio ir įtakos negali išvengti ir kaimo rajonų gyventojai. Dominuojantys, pavyzdiniai ir įtakingiausi mūsų visuomenės tipai arba kyla iš miesto, arba mažų mažiausiai perėjo miesto kalvę. Taigi šia prasme miesto žmonės reprezentuoja mūsų visuomenę. „Valdovo rūmų dvaras" kaip atskiras organas mieste (ten, kur jis dar egzistuoja) Vakarų Europoje, visų pirma Anglijoje, tikrai vis dar modifikuoja miesto įtaką. Tačiau jis, kitaip negu miestas, nebereprezentuoja šiuolaikinių Vakarų socialinio lauko.

Daugumai XVII ir XVIII a. Vakarų Europos šalių rūmų dvarui būdinga kaip tik ši – reprezentacijos ir centro reikšmė. Šioje epochoje dar ne „miestas", bet „rūmų dvaras" ir rūmų dvaro visuomenė toliausiai siekdavo, ženklindami savo antspaudu. Kaip buvo sakoma *ancien régime* laikais, miestas buvo tik rūmų „beždžionė"". Tai ypač gerai tinka Prancūzijos rūmų dvarui[8]. Kaip minėjome įvade, buržuazijos priešiškumo rūmų dvarui ir gyvenimo rūmuose suformuotiems žmonėms atgarsiai šiandien dar dažnai neleidžia pastebėti rūmų dvaro ir rūmų dvaro visuomenės reprezentatyvumo ankstesniais šimtmečiais bei trukdo tirti jų struktūrą be susierzinimo ir pavydžios neapykantos; trukdo stebėti jų funkcionavimo būdą kaip objektą, kuris būtų taip pat apsaugotas nuo priekaištų ir kaltinimų kaip „kaimas", „fabrikas", „orda", „cechas" arba kokia nors kita žmonių figūracija.

Tokio temperamentingo požiūrio į rūmus būdingas pavyzdys yra Franzo Oppenheimerio nuomonė, kurią čia pacituosime, nes ji tam tikra forma išreiškia plačiai paplitusį ir tipišką sprendinį apie *ancien régime* rūmų dvarą:

„Ikikapitalistiniai, labai puošnūs ir išlaidūs rūmų dvarai – visų pirma Anglijos Stiuartų ir Prancūzijos Burbonų, tačiau taip pat (mažesniu mastu) ir vokiečių bei slavų dinastijų rūmų dvarai – dėl savo plačių domenų ir iš jų plūstančių natūrinių „karūnos valstiečių" duoklių buvo gausiai aprūpinti visomis grubaus pasimėgavimo priemonėmis. Tačiau jie troško rafinuoto skonio patenkinimo bei iškrypėliškos prabangos priemonių, todėl buvo suinteresuoti, pirma, stipriais amatais savo šalyse, antra, siekė gauti grynų pinigų, reikalingų

išlaikyti patį rūmų dvarą su jo rafinuota prabanga, išmaitinti kilmingus parazitus, neturėjusius jokių kitų egzistavimo šaltinių, išskyrus pensijas, ir kariauti nesibaigiančius karus, į kuriuos valstybes įveldavo šlovės troškimas, dinastijų šeimyniniai interesai ir konfesiniai prietarai"[9].

Štai ką Oppenheimeris laiko „rūmų dvaro" kaip socialinio darinio esme savo veikale, turinčiame aprėpti visas socialines formas. Jeigu apsiribotume Prancūzija, jo sprendimuose nėra nieko, kas prieštarautų faktams – išskyrus teiginį, kad mokantys natūrines duokles karūnos valstiečiai buvo pirminis Burbonų karališkojo rūmų dvaro pagrindas[10]. Tačiau požiūrio taškas, įgalinantis spręsti apie faktus ir juos vertinti, neduoda jokios galimybės suvokti visuminį ryšį, iš kurio tie faktai kilo ir kuris vienintelis leidžia juos suprasti.

Weberis žvelgė kiek plačiau, kai rašė: „'prabanga' instrumentiškai racionalios vartojimo orientacijos atmetimo prasme feodaliniam valdančiajam sluoksniui buvo ne 'ekscesas', bet viena iš jų socialinio įsitvirtinimo priemonių"[11].

Tačiau šia trumpa pastaba Weberis tik nurodė vieną iš rūmų dvaro problemų. Vienas šio tyrimo tikslų yra patikrinti, ar šis požiūris teisingas, ir žengti keletą žingsnių jo iškeltos problemos sprendimo link.

4. Mums būdingas polinkis ankstesnėse epochose sureikšminti funkcinius sluoksnius, kurie dabar vaidina ypatingą vaidmenį. Šis polinkis pasireiškia, kai, kalbant apie čia aptariamą rūmų epochą, visų pirma klausiama apie ekonomines pažiūras ir ūkio organizaciją; šiuo požiūriu ji vadinama merkantilizmo epocha. Klausiama apie jos valstybės organizaciją ir šiuo požiūriu ji vadinama absoliutizmo epocha. Klausiama, kokie joje buvo valdovai ir valdininkai, ir šiuo požiūriu ji vadinama patrimonializmo epocha. Kaip matome, visa tai yra mūsų visuomenėje ypač reikšmingi integracijos lygmenys. Tačiau ar tikrai juos kertantis pjūvis atskleidžia ir šios praėjusios epochos svarbiausias struktūrines linijas bei integracijos formas? Ar kartais nėra taip, kad vieni integracijos lygmenys ir sociacijos formos (*Gesellungsformen*) kyla, o kitos – smunka: taip, kad mums labai svarbus integracijos lygmuo, kažkada buvo lemiamas, centrinis sluoksnis; ir atvirkščiai – šiandienos centrinis sluoksnis kitados buvo periferinis?

Weberis perkerta *ancien régime* pjūviu visų pirma valdininkijos lygmenį; todėl šis valdininkijos ir viešpatavimo būdo fenomenas, pasireiškiantis įvairiais valdininkijos tipais, jam visada užstoja rūmų dvaro fenomeną. Tad Weberis pateikia daug faktų ir detalių, nušviečiančių rūmų viešpatavimo ir rūmų dvaro visuomenės struktūrą, tačiau paties „rūmų dvaro" nėra tarp tų asociacijos (*Vergesellschaftung*) formų, kurias jis eksplicitiškai aptaria[12].

5. Ten, kur šiandien rūmų dvaras kaip socialinis reiškinys tiesiogiai patenka į mūsų visuomenėje gyvenančių tyrinėtojų dėmesio lauką, juos dažniausiai domina vienas jo aspektas: prabanga. Tas reiškinys pats savaime yra svarbus ir charakteringas, tačiau taip nušviečiamas tik vienas, ypač ryškus skirtumas tarp rūmų dvaro žmogaus elgesio ir mūsų laikų visuomenėje įprasto elgesio, bet ne socialinė rūmų dvaro kaip visumos struktūra, įgalinanti suprasti šį atskirą prabangos fenomeną.

Kitais žodžiais tariant, nors šiandien kartais ir mažų mažiausiai tam tikrą apimtį jau pavyksta, susilaikant nuo savų vertinimų, ištirti, pavyzdžiui, paprastos genties kaip nomologiškai autonomiškos žmonių figūracijos struktūrą, užimti tokią vaisingą distanciją mums artimesnių, „istoriniais" vadinamų socialinių darinių atžvilgiu kur kas sunkiau, nes dominuojanti istorijos tyrimo forma dar išsaugo heteronomiškų vertinimų prestižą.

Šį teiginį reikia teisingai suprasti. Jis neišreiškia „priekaišto", bet tik tam tikru aspektu parodo imanentinę tyrimo proceso struktūrą. Šiame procese tyrimo dalyko, objekto, kuris ir čia nagrinėjamas, autonomija atsiveria tik labai iš lėto ir įveikiant neišvengiamą pasipriešinimą.

Be to, toks požiūris tikrai nebūtinai yra nevaisingas. Pavyzdžiui, Sombartas, kuriam rūmų dvaro fenomenas kaip „prabangos židinys" rūpi dėl moderniojo kapitalizmo atsiradimo, jau kaip užuomazgą ir aiškiau už kitus formuluoja bendrą rūmų dvaro problemą. Skirsnį apie rūmus (antraštė „Valdovų rūmų dvaras kaip prabangos židinys"[13]) jis pradeda tokiomis mintimis:

„Didesnių valdovų rūmų dvarų šiandiene žodžio prasme atsiradimas buvo svarbi valstybės organizacijos ir karybos pokyčių Viduramžių pabaigoje pasekmė, o po to ir jų lemiama priežastis. Kaip ir daugelyje kitų sričių, vėlesnės raidos pirmtakai bei pavyzdžiai ir čia buvo Bažnyčios dignitoriai. Avinjonas tikriausiai buvo pirmasis modernus „rūmų dvaras", nes čia pirmą kartą ilgesniam laikui susitiko ir davė toną abi asmenų grupės, vėliau sudariusios tai, kas buvo pavadinta rūmų dvaro visuomene: kilmingieji, neturintys kitos profesijos, išskyrus interesą tarnauti rūmų dvare, ir gražios moterys, *souvent distinguées par les manières et l'esprit**, kurios ir uždėdavo savo antspaudą gyvenimui ir įvykiams rūmų dvare.

[...] Su popiežių rūmų dvaru lenktyniavo kiti Italijos valdovai. Tačiau vis dėlto rūmų dvaro istorijai lemiamą reikšmę turėjo modernaus rūmų dvaro susiformavimas kur kas didesnėje ir galingesnėje Prancūzijoje, kuri po to nuo XVI a. pabaigos abu kitus šimtmečius buvo neginčijama mokytoja visais rūmų dvaro gyvenimo klausimais".

* „Dažnai išsiskiriančios manieromis ir protu" (pranc.).

Ši trumpa apžvalga, labai naudinga taip pat ir šio darbo tikslui, mažų mažiausiai nurodo, ką reiškė rūmų dvaras kaip socialinis darinys ir kokia yra problema: tam tikroje Europos visuomenių vystymosi pakopoje individai susijungė rūmų dvaro forma ir dėl to įgijo specifinį pavidalą. Kas juos laikė drauge, kas juos paženklino kaip tik tokiu antspaudu?

Taip suformuoti žmonės buvo svarbiausi pirmtakai tų, kurie dominuoja šiandien. Ši rūmų aristokratinė visuomenė, centrinė figūracija vystymosi pakopoje, ilgoje kovoje staiga arba laipsniškai užleidusioje vietą profesinei-buržuazinei-miestietiškai-industrinei pakopai, sukūrė civilizacinį ir kultūrinį tipą, įsiliejusį į profesinės buržuazinės visuomenės tipą: iš dalies kaip paveldas, iš dalies kaip priešingybė, tokiu būdu būdamas nukeltas, jis buvo išvystytas toliau. Tirdami rūmų dvaro visuomenės struktūrą ir stengdamiesi suprasti vieną iš paskutiniųjų neburžuazinių Vakarų figūracijų, mes netiesiogiai atveriame kelią plačiau suprasti mūsų pačių profesinę-buržuazinę-miestietišką-industrinę visuomenę.

III. BŪSTO STRUKTŪROS KAIP VISUOMENINIŲ STRUKTŪRŲ RODIKLIS

1. Tai, ką vadiname *ancien régime* „rūmų dvaru", iš pradžių yra ne kas kita, kaip nepaprastai išsiplėtę Prancūzijos karalių ir jų artimųjų namai ir namų ūkis su visais žmonėmis, kurie siauresne arba platesne prasme jam priklauso. Išlaidos rūmų dvarui, visam šiam milžiniškam namų ūkiui, visos Prancūzijos karalystės išlaidų sąmatoje[14] įrašyti rubrikoje su būdingu pavadinimu *Maisons Royales**. Tai svarbu įsidėmėti iš pat pradžių, kad pastebėtume raidos liniją, vedančią prie šios karaliaus namų ūkio organizacijos. *Ancien régime* rūmų dvaras yra labai diferencijuotas palikuonis tos patriarchalinės viešpatavimo formos, „kurių užuomazgas gali parodyti šeimininko autoritetas namų bendruomenėje"[15].

Karalių kaip namų šeimininkų valdžios savo dvare koreliatas yra rūmų valstybės patrimonialinis pobūdis, kitaip sakant, valstybės, kurios centrinis organas yra karaliaus namų ūkis išplėstine prasme, t. y. „rūmų dvaras".

Maxas Weberis sako: „ten, kur valdovas savo politinę valdžią [...] organizuoja tais pačiais principais kaip ir valdžios savo namuose vykdymą, mes kalbame apie patrimonialinį-valstybinį darinį. Daugumai didžiųjų kontinentinių valstybių iki pat Naujųjų laikų pradžios, taip pat ir jau peržengus jų slenkstį būdingi ryškūs patrimonialiniai bruožai.

Patrimonialinė administracija iš pradžių buvo pritaikyta prie asmeninių, daugiausia privačių valdovo poreikių. Kai šeimininkas pradeda „politiškai" viešpatauti, t. y. kai *vienas* šeimininkas viešpatauja kitiems[16], nepavaldiems jo namų valdžiai, tai reiškia tos valdžios papildymą viešpatavimo santykiais, kurie sociologiniu požiūriu nuo jos skiriasi ne struktūra, bet tik laipsniu ir turiniu"[17].

Jau pateiktą rūmų dvaro kaip reprezentatyvaus organo *ancien régime* socialiniame lauke charakteristiką reikia suprasti taip pat ir šiuo aspektu. Karaliaus viešpatavimas šaliai – ne kas kita, kaip jo valdžios namams ir rūmų dvarui tęsinys bei papildymas. Tai, ką padarė Liudvikas XIV, kurio laikais šis raidos procesas pasiekė ir kulminaciją, ir posūkio tašką, buvo mėginimas organizuoti savo šalį kaip asmeninę valdą, kaip rūmų ūkio tęsinį. Tai galima suprasti tik tuo atveju, jeigu nepamiršime, kad rūmų dvaras jam tikriausiai kur kas labiau buvo pirminė ir tiesioginė veiksmo erdvė (o šalis – tik antrinė ir

* „Karaliaus namai" (pranc.).

netiesioginė), palyginti su karaliais, kurie savo armijų priešakyje asmeniškai kovodavo su savo priešais.

Idant pasiektų karalių, viskas, kas ateidavo iš platesnės karaliaus valdos, iš karalystės, turėdavo pereiti rūmų dvaro filtrą. Net pats absoliučiausias monarchas galėjo veikti savo šalį tik per rūmuose gyvenančius žmones. Todėl iš rūmų dvaro ir rūmų dvaro gyvenimo kilo visa neapribotų *ancien régime* karalių patirtis, jų žmonių ir pasaulio samprata. Tad rūmų dvaro sociologija kartu yra ir karaliaus kaip institucijos sociologija.

Žinoma, šią pirminę karalių veiklos sritį – rūmų dvarą – taip pat palietė karaliaus viešpatavimo srities plėtimasis ir augimas. Būtinybė, su kuria karališkieji šeimininkai susidūrė šios raidos pabaigoje – iš savo namų, per savo namų ir rūmų dvaro ūkį valdyti visą didelę šalį, dėl visiškai suprantamų priežasčių pakeitė ir šį rūmų dvaro ūkį, pačius karaliaus namus – *Maison du Roi*[18]. Toli matomas šios sąveikos tarp šalies dydžio ir karaliaus namų ūkio dydžio produktas yra pilis, Versalio rūmai, kuriuose patys asmeniškiausi karaliaus veiksmai turėjo ceremoninį valstybės veiksmų pobūdį, o už jų sienų kiekvienas valstybės veiksmas įgydavo asmeniškų karaliaus veiksmų pobūdį.

2. Ne visi socialiniai vienetai arba žmonių integracijos formos drauge yra būsto ar gyvenamosios vietos vienetai. Tačiau visoms joms būdingos tam tikros erdvės organizacijos formos. Juk jos visada yra tarpusavyje susijusių ir susipynusių *žmonių* vienetai; ir nors šių santykių pobūdžio arba tipo tikrai negalima iki galo ir iš esmės išreikšti erdvės kategorijomis, vis dėlto juos visuomet perteikia *taip pat* ir erdvės kategorijos. Nes kiekvienos žmonių „buvimo drauge" rūšies atitikmuo yra tam tikra erdvės organizacija, *kur* šie žmonės – jeigu ne visi kartu, tai dalimis – faktiškai buvoja ar gali buvoti kartu. Todėl socialinio vieneto atspindys erdvėje, erdvės organizacijos forma yra apčiuopiama ir regima – pažodine prasme – jo savitumo reprezentacija. Šia prasme ir rūmų dvaro žmonių būsto sąlygos yra patikimas ir labai vaizdus kelias suprasti tam tikrus visuomeninius santykius, būdingus rūmų dvaro visuomenei.

Rūmų dvaro žmonių gyvenimo būsto sąlygoms visų pirma būdinga tai, kad jie visi arba mažų mažiausiai didelė jų dalis turėjo ir butą karaliaus namuose, Versalio rūmuose, ir vilą (*hôtel*) Paryžiuje. Be to, daugelis jų turėjo dar ir namus kaime, tačiau apie juos čia nėra reikalo kalbėti.

Versalio rūmų, kurie kaip rūmų dvaro aristokratijos ir karaliaus gyvenamoji vieta buvo tikroji Prancūzijos rūmų dvaro buveinė, negalima nagrinėti ir suprasti atskirai, pačių savaime. Jie buvo viršūnė visuomenėje, organizuotai hierarchiškai su visomis savo apraiškomis. Kad suprastume, kaip gyvena karalius ir aristokratai pas karalių, turime pažvelgti, kaip aristokratai gyvena

savo namuose. Aristokratų namai mieste, „vilos", palyginti aiškia ir paprasta forma atskleidžia tuos šios visuomenės būsto poreikius, kurie, padauginti, sukombinuoti ir komplikuoti ypatingomis karalių viešpatavimo ir reprezentacijos funkcijomis, lemia taip pat ir pavidalą karaliaus rūmų, į kuriuos turi tilpti visa rūmų dvaro visuomenė.

3. Pastatas, kuriame gyveno *ancien régime* rūmų aristokratas, priklausomai nuo savininko rango (ir atitinkamai nuo jo dydžio), vadinosi „vila" (*hôtel*) arba „rūmais" (*palais*). *Enciklopedija*[19] pateikia tokios vilos planą[20]. Plane pateiktą vaizdą apie jo atskirų dalių ir patalpų funkcijas papildo paaiškinimai ir atitinkami *Enciklopedijos* straipsniai. Kas čia svarbu sociologiniu požiūriu?

Prieš save matome pastatą, kurio dalys išsidėsčiusios aplink didelį stačiakampį kiemą. Nuo gatvės, su kuria kiemas ribojasi vienu iš savo skersgalių, jį skiria uždara į gatvės pusę kolonada, o jos viduryje yra platūs vartai – *porche*: įėjimas ir kartu įvažiavimas karietoms. Kolonada tęsiasi išilgai kairiojo ir dešiniojo fligelio iki pat centrinio pastato prie priešingo skersgalio, todėl tą pastatą nuo įėjimo visada galima pasiekti nesušlapus kojų. Šitas pastatas, kurį iš kitų trijų pusių supa didelis sodas, skirtas priėmimams; su juo besiribojančiose abiejų fligelių dalyse yra *appartements privés**. Jų užpakalinėje pusėje kairėje ir dešinėje yra po mažesnį gėlyną, kuriuos nuo didžiojo sodo skiria didelė galerija arba vonios ir tualeto kambariai. Pagaliau tose fligelių dalyse, kurios arčiau gatvės, yra arklidės, virtuvės, tarnų butai ir sandėliai. Kairėje ir dešinėje pusėje jie grupuojami apie du mažesnius ūkinius kiemus, vadinamus *basse-cour***. Pastatų dalys juos skiria nuo gėlynų, įrengtų priešais *appartements privés* langus. Šiuose mažesniuose kiemuose, kur atliekama dalis virtuvės darbų ir pastatomi lankytojų ekipažai, kai jų savininkai išlipa didžiajame kieme prie centrinio pastato laiptų, vyksta *domestiques**** gyvenimas.

Kaip matome, rūmų dvaro žmonės savo vilose susikūrė savitą miestietiško būsto tipą. Nors tai namai mieste, pagal jų išplanavimą dar juntamas ryšys su žemvaldžio kaimo rezidencija. Kaimo dvaro kiemas dar išlieka, bet jis išlaikė tik privažiavimo ir reprezentacijos funkcijas. Tebėra arklidės, sandėliai, tarnų butai, tačiau jie suaugo su pono namu, o iš aplinkinės gamtos liko tik sodas.

Šis vilos ryšys su tipiška kaimo žemvaldžio sodyba[21] yra simptomiškas. Žinoma, rūmų dvaro žmonės yra miestiečiai, ir gyvenimas mieste tam tikru mastu juos paženklina savo antspaudu. Tačiau saitas, siejantis juos su miestu, nėra toks tvirtas kaip tas, kuris su juo sieja savo profesinį darbą dirbančius

* „Privatūs apartamentai" (pranc.).
** „Užpakalinis kiemas" (pranc.).
*** „Namiškių tarnų" (pranc.).

biurgerius. Dauguma jų dar turi vieną ar daugiau rezidencijų kaime. Pagal jas jie ne tik gavo savo pavardes, bet paprastai iš jų gauna taip pat didžiąją dalį pajamų, o kartais ir ten sugrįžta.

Jų visuomenė visada ta pati, tačiau vieta keičiasi. Jie gyvena tai Paryžiuje, tai kartu su karaliumi vyksta į Paryžių, į Marly arba kurią nors kitą jo pilį, tai vėl apsigyvena kurioje nors iš savo pačių kaimo pilių arba vyksta pasisvečiuoti į vieno iš savo draugų dvarą. Ši ypatinga situacija – tvirtas ryšys su savo visuomene, kuri yra jų tikroji tėvynė, ir palyginti nepastovi gyvenamoji vieta – daugiausiai lėmė ir jų namų pobūdį. Viskas juose (apie tai dar kalbėsime) liudija apie jų glaudų ryšį su šia visuomene, mažai kas – gal tik skirtingų kompleksų sutelkimas į *vieną* visumą – rodo jų funkcinį ryšį su miestu. Mažai ką būtų reikėję perplanuoti, jeigu toks namas būtų statomas kaime. Jei nepaisytume šių namų savininkų ryšių su Paryžiaus rūmų dvaro visuomene, į miesto gyvenimą jie yra įsitraukę tik kaip vartotojai. Tačiau turint pakankamai tarnų, tie patys vartojimo poreikiai beveik taip pat gerai gali būti patenkinti kaime. Tiesa, didesnis prabangos reikmenų vartojimas rodo ryšį su miestu.

4. Palyginti lengvas vietos pakeičiamumas aiškiai buvo glaudžiai susijęs su šių damų ir ponų galimybėmis disponuoti dideliu aptarnaujančiu personalu. Ši galia disponuoti daugeliu tarnaujančių rankų, pradedant intendantu ir *maître d'hôtel**, turėjusiu administruoti pajamas, rūpintis namų tvarka ir jaukumu, prižiūrėti kitą personalą, ir baigiant vežikais bei liokajais, atsakingais už keliones, buvo šio specifiškai riboto mobilumo sąlyga. Ta galia leido rūmų žmonėms spręsti toli gražu ne visada lengvus uždavinius, kuriuos jiems kėlė gyvenimas nuolatos keliaujančiame rūmų dvare ir rūmų dvaro visuomenės sūkuryje.

Patys rūmų dvaro žmonės nelabai daug kalba apie jiems padedančias rankas. *Domestiques* gyvena lyg ir už kulisų, prieš kuriuos vyksta didysis rūmų gyvenimo spektaklis; todėl apie juos toliau nedaug bus galima pasakyti. Tačiau čia, apžiūrint namus, kuriuose gyvena rūmų aristokratai, galima ir reikia žvilgtelėti į užkulisius.

Tai, ką pamatome, stebėdami gyvenimą ir darbus, vykstančius abiejų *basses-cours*[22] pakraščiuose, yra personalo gausa ir funkcijų diferenciacija, labai būdinga šios visuomenės poreikiams, skoniui ir namų kultūrai. Čia yra namų intendantas[23], tvarkantis visus pono ir damos piniginius reikalus. Čia yra metrdotelis – *maître d'hôtel* – kuris prižiūri personalą ir, pavyzdžiui, praneša, kad stalas padengtas. Pateiksime ypač būdingą pavyzdį: čia randame ne tik didelę virtuvę, bet ir mažesnį bufetą – *garde-manger*, kur saugoma lengvai

* „Metrdoteliu" (pranc.).

gendanti desertinė mėsa, ypač paukštiena[24], taip pat konditerijos virtuvę – *office* su ypatingomis krosnimis bei prietaisais. Joje šeimininkauja vyriausias konditeris – *chef d'office* – kurio nedera painioti su vyriausiuoju virėju – *chef du cuisine*. Čia gaminami kompotai, uogienės ir sausainiai. Šalia randame dar vieną židinį, kurio karštis yra ypač švelnus. Jis naudojamas biskvitams, tortams (*gateaux*) ir panašiems sausiems kepiniams gaminti. Prie viso to prisideda dar viena virtuvė – *laboratoire d'office*, kur gaminami ledai ir, kaip sako *Enciklopedija*[25], *des autres ouvrages qui donneraient de l'humidité dans les pièces précédents**. Be to, dar yra ypač patikimai užrakinama patalpa – *office paré*, – kur vyriausiojo oficianto (*officier d'office*; be to, jis atsako už stalo serviravimą) priežiūroje saugomi sidabriniai indai. Kartais čia pusryčiauja ir namų šeimininkas su savo draugais.

Taip pat ir dėl kitų priežasčių, susijusių su tolesne analize, pravers pavyzdys, padedantis išsiaiškinti diferenciaciją to, kas buvo vadinama „stalo tarnyba" (*bouche*), kuriai priklausė viskas, kas buvo susiję su valgymu ir gėrimu. Nes kam *grandseigneur*** namų ūkyje buvo skirta tik viena ar dvi patalpos, tam *Maison du Roi* buvo skiriamas visas apartamentas, o vadovavimas tokiam karaliaus *bouche* skyriui buvo didžiai vertinama ir apmokama rūmų pareigybė. Pavyzdžiais gali būti „vaisinė" (*fruterie*), kur stalui buvo ruošiami visų rūšių vaisiai, „vyninė" (*sommellerie*) arba „duoninė" (*paneterie*), kur buvo laikomi, saugomi ir skirstomi vynas ir duona. Tad beveik viską, ką daugiausia randame pas karalių, mažesniu mastu galime aptikti ir pas *grandseigneur*. Nepamiršta netgi šveicarų sargyba. Nedidelė patalpa netoli įėjimo vienoje pusėje ir arklidžių bei karietinės kitoje skiriama „šveicorinei" – *logement du Suisses*[26]. Tačiau, žinoma, vienas ar kitas aristokratas savo namų apsaugą ne visada patikėdavo tikriems šveicarams. Dažnai būdavo pasitenkinama liokajais, aprengtais šveicarų uniformomis[27].

5. Patalpos, skirtos ką tik minėtiems namų ūkio darbams bei juos dirbusiems tarnams buvo kruopščiai atskirtos nuo skirtų priėmimams ir šeimininkų gyvenamų patalpų. Vis dėlto reikšmę, kurią platus tarnų sluoksnis turėjo kaip rūmų dvaro visuomenės pagrindas, tiesiogiai atspindi ponams skirtų patalpų išplanavimas. Kelias nuo įėjimo į kiekvieną iš daugelio skirtų priėmimams ar gyvenamųjų apartamentų veda per vieną ar daugelį priemenių. Jas galima atrasti prieš namų šeimininko ir prieš namų damos miegamuosius, prieš paradinį

* „Kiti darbai, dėl kurių anksčiau išvardytose patalpose atsirastų per daug drėgmės" (pranc.).

** „Didelio pono" (pranc.).

miegamąjį ir prieš *salle de compagnie*. Ši patalpa, priemenė (*antichambre*), yra tiesiog *ancien régime* rūmų geros visuomenės simbolis. Čia nuolat pasirengę patarnauti ponų įsakymų laukdavo liokajai ir tarnai su livrėjomis ir be jų. Kažin ar galima rasti išraiškingesnį ponų požiūrio į savo tarnus dokumentą už pastabą, užimančią beveik pusę trumpo *Enciklopedijos* straipsnio apie priemenę. Jame rašoma: „kadangi pirmoji priemenė visada yra skirta „livrėjiniams", židiniai čia retai naudojami. Pasitenkinama priešais šias patalpas įrengtomis krosnimis, visas apartamento dalis apsaugančiomis nuo šalto oro, kuris į vidų patenka, nuolatos atidarinėjant duris, skirtas įeiti į ponų patalpas".

Kai skaitome tokius pasažus, neturime pamiršti, kad aristokratijos branduoliui – XVIII a. *monde* – buvo visiškai svetimas vaizdinys, jog visi žmonės, nepaisant rangų skirtumų, tam tikra prasme yra „lygūs". *Enciklopedija*, kuriai tokios idėjos jau buvo gerokai artimesnės, straipsnyje *domestiques* vis dėlto pabrėžia, kad Prancūzijoje nebėra vergų ir kad tarnai taip pat turi būti laikomi ne vergais, bet „laisvais žmonėmis".

Vis dėlto net ji pateisina, pavyzdžiui, egzistuojantį įstatymą, numatantį mirties bausmę už naminę vagystę[28]. Kitais žodžiais sakant, ji racionaliai pateisina tai, kas *grandseigneur* požiūriu nereikalavo jokio racionalaus pagrindimo, nes plaukė iš savaime suprantamo tikėjimo socialinių sluoksnių nelygybe. Ta nelygybė visai nebūtinai turėjo pasireikšti blogu elgesiu su tarnais. Ji galėjo iškilti ir artimais santykiais su atskirais tarnais. Tai, kaip ji visada reiškėsi, buvo neįveikiama distancija, giliai įsišaknijęs jausmas, kad šie vyrai ir moterys, kurių didesnė ar mažesnė armija užpildydavo namus ir kurių nuolatinis dalyvavimas rūmų dvaro žmonių situacijai (palyginti su mūsiške) suteikė kitokią formą ir atmosferą, yra svetimos rūšies žmonės – „prastuomenė"; net *Enciklopedija* vartoja šį žodį. Toks patalpų išplanavimas, kur prieš kiekvieną ponams skirtą patalpą numatoma mažų mažiausiai viena priemenė, išreiškia šio *nuolatinio erdvinio artumo ir nuolatinės socialinės distancijos, glaudžiausio vidinio kontakto viename sluoksnyje ir griežčiausios distancijos kitame vienalaikiškumą*[29].

Šią ypatingą santykių rūšį (tiesa, modifikuotą tam tikru būdu, kurį mes dar aptarsime) aptinkame ir kitoje socialinės hierarchijos pakopoje – karaliaus namuose. Tačiau čia kaip tarnai priemenėje stovi ir savo pono, karaliaus ženklo laukia *grandseigneurs* ir *grandes dames*, kurie kaip ankstesnės pakopos ponai priemenėje laiko žemesnius už save.

6. Kaip matėme, abiejuose vilos flygeliuose, šalia jų dalių, išeinančių į *basses-cours*, yra po vieną *appartement privé*, būtent vienas – namų ponui, o kitas – namų damai. Vienas yra kairėje, o kitas – dešinėje didžiojo kiemo pusėje.

Abu apartamentai yra pastatyti beveik visiškai vienodai; vienas miegamasis yra kaip tik prieš kitą miegamąjį. Tačiau juos visu pločiu skiria kiemas. Tų apartamentų gyventojai vienas kito nemato per langą; kad nesigirdėtų dažnai atvažiuojančių ir nuvažiuojančių vežimų triukšmo, kaip sako *Enciklopedija*[30], jų langai atgręžti į gėlynų pusę. Abu, ponas ir dama, prie savo miegamųjų turi kabinetus, kuriuose po tualeto arbo jo metu gali priimti lankytojus. Abu prie jų turi savo priemenes ir, savaime suprantama, atskirus garderobo kambarius.

Vargu ar galima pateikti tokią trumpą ir glaustą vyro ir moters padėties šioje visuomenėje charakteristiką, savo aiškumu pranokstančią šį vienodų, bet visiškai atskirtų privačių apartamentų išsidėstymą. Čia aptinkame santuokos ir šeimos formą, kuri tikriausiai nusipelno kiek didesnio sociologinių santuokos ir šeimos teorijų dėmesio.

„Kaip ji gyvena su savo vyru?“ – naujas tarnas klausia kilmingos ponios kameristės[31].

„O, šiuo metu labai gerai, – atsako ji. – Jis truputį pedantiškas, bet garbėtroška; ji turi labai daug draugų; jie nesilanko tose pačiose draugijose, matosi retai ir labai padoriai drauge gyvena“.

Tai, žinoma, individualus atvejis; ne kiekvienas vyras šioje visuomenėje yra garbėtroška ir pedantas, ne kiekviena dama turi daug draugų. Tačiau šis epizodas vis dėlto kai ką parodo, kas tipiška šios visuomenės struktūrai. Ši visuomenė tokia plati, kad vyras ir žmona gali turėti atskirus bendravimo ratus. Todėl erdvė susituokusių žmonių savarankiškam gyvenimui jau vien todėl, nors, aišku, ne vien todėl, yra visai kita negu ankštoje visuomenėje.

Kita vertus, padorumas, konvencijos ir reprezentacinės pareigos iš sutuoktinių reikalauja tam tikrų kontaktų. Šis kontaktų minimumas, kurio reikalauja visuomenė, tam tikrose vietose apriboja abiejų sutuoktinių savarankišką gyvenimą. Ko *grandseigneur* gali reikalauti iš savo žmonos, išaiškėja, pavyzdžiui, kai ponas, apie kurį kalba kameristė ką tik pateiktoje citatoje, vėlyvą priešpietį ateina į savo dar miegančios žmonos apartamentą ir prašo kameristės jai perduoti: „Pasakykite jai, kad mes turime aštuonias dienas gedėti Mme de Saucourt ir kad jai reikėtų aplankyti mano motiną, kuri susirgo. Aš išvykstu į Versalį. Grįšiu rytoj arba poryt“.

Pareigos visuomenei – čionai priklauso ir sergančios anytos aplankymas – „namų“ padorumo ir garbės plačiąja prasme palaikymas: štai tas sutuoktinių bendrumas, kuris išliko, kai išnyko kiti individualūs saitai, ir kai jausmų vienas kitam nebuvimas kiekvienam sutuoktiniui leido naudotis savo laisvės erdve[32].

Viešai įteisinto vyro ir moters ryšio išraiška buržuazinėje profesionalų visuomenėje yra šeima ir jos sąvoka (*familie*). *Ancien régime* didžiųjų senjorų visuomenėje jį išreiškia „namų“ (*Hauses*) sąvoka. Kalbama ne tik apie

„Prancūzijos namus", kad būtų pabrėžta per kartų kartas einanti karalių giminės vienybė – kiekvienas *grandseigneur* kalba apie savo „namus". *Ancien régime* kalbinėje vartosenoje „šeimos" sąvoka yra daugiau ar mažiau apribota aukštesniu buržuazijos sluoksniu, o „namų" – karaliumi ir aukštąja aristokratija. *Enciklopedija* eksplicitiškai konstatuoja šį nevienodumą skirtingų sluoksnių leksikoje, žinoma, dėl suprantamų priežasčių jį smarkiai kritikuodama[33]. Kaip matome, reikalas ne *façon de parler** – už šios kalbėsenos slypi tikrovė, faktinis skirtumas visuomeniškai įteisintų lyčių santykių struktūroje ir formoje tarp aukštosios aristokratijos ir aukštesniosios profesinės buržuazijos[34]. Šiame kontekste negalime į tai nuodugniai gilintis. Pakaks nurodyti, kad faktiškai rūminė-aristokratinė santuoka nėra orientuota į tai, kas buržuazinėje visuomenėje vadinama „šeimyniniu gyvenimu"; kai šiuose sluoksniuose sudaroma santuoka, visų pirma rūpinamasi vyro rangą atitinkančiu, jo prestižą bei ryšius kiek galima pagausinančiu „namų" „išsaugojimu" ir „pratęsimu"; rūpinamasi santuoką sudarančiojo, kaip dabartinio šios giminės atstovo, rango ir prestižo padidinimu arba mažų mažiausiai įtvirtinimu. Šiame kontekste ir reikia suprasti pono ir jo damos, rūmų *grandseigneuro* ir jo žmonos santykius. Tai, ką kontroliuoja visuomenė, pirmiausia yra šių žmonių kaip savo namų atstovų santykiai su išoriniu pasauliu: o dėl kitų dalykų, tai jie gali mylėti vienas kitą arba ne, būti ištikimi vienas kitam arba ne, jie gali turėti tik tiek kontaktų, kiek iš jų reikalauja bendros reprezentacijos pareigos. Šiuo atžvilgiu socialinė kontrolė yra atlaidi ir silpna. Ką tik aprašytas ponų privačių apartamentų išplanavimas tam tikra prasme yra optimalus poreikių būstui patenkinimo būdas; poreikių, kurie atitinka šį rūminį santuokos tipą, – vargu ar čia pritaikoma buržuazinė „šeimos" sąvoka.

7. Kai taip mintyse apžvelgiame *ancien régime* didžiųjų ponų ir damų namų lauką, jo struktūroje matome ir tam tikrą struktūrinį jų *ryšių tinklo*, kuriame jie dalyvauja, aspektą. Jų santykių su aptarnaujančiu personalu savitumą išreiškia patalpų aplink *basses-cours* perimetras ir priemenės atskyrimas. Pagaliau jų įsitraukimo į visuomenę arba *society* būdą tam tikru mastu išreiškia priemimo patalpų išdėstymas. Tai, kad jos užima pagrindinę ir centrinę reprezentacinio pirmojo aukšto dalį ir daugiau vietos už abu *appartements privées* kartu paėmus, jau simbolizuoja reikšmę, kurią šių žmonių gyvenime turi ryšys su savo visuomene. Kaip tik čia yra jų egzistencijos svorio centras.

Priėmimo patalpos padalytos į dvi dalis. Viduryje yra didysis salonas – rūminio-aristokratinio socialinio gyvenimo centras; paprastai jis užima taip

* „Pasakymo maniera, būdas" (pranc.).

pat ir dalį antrojo aukšto erdvės, jį puošia Korinto kolonos. Svečias išlipa iš savo ekipažo prie laiptų priešais pagrindinį pastatą, kerta didelį vestibiulį ir iš čia patenka į didelį apvalų saloną. Vienoje pusėje nuo jo išsidėsčiusios atskiru įėjimu su vestibiuliu *appartement de société* sujungtos patalpos, priemenė ir garderobas. Toliau yra *salle de compagne*, mažesnis ir intymesnis ovalus salonas, valgomasis, šalia jo esantis bufetas ir kt. Kitoje didžiojo salono pusėje yra *appartement de parade*, kuriam priklauso mažesni paradiniai salonai ir kabinetai, toliau su salonu sujungta didelė galerija, skirianti didįjį sodą nuo mažesniųjų gėlynų, nusidriekianti toli už šalia esančio fligelio. Be to, šiam paradiniam apartamentui priklauso ir paradiniai miegamieji su visa įranga.

Šis priėmimo patalpų padalijimas į dvi dalis turi tiksliai apibrėžtą socialinę prasmę. *Appartement de société* skirtas siauresniam pono ir visų pirma damos bendravimo ratui. Čia jie priima (paprastai popietės metu) žmones, atvykstančius sudaryti jiems draugiją. Čia, šiose patalpose, apstatytose ne tiek reprezentaciškai, bet taip, kad būtų jauku, vykdavo intymesnis ir etiketo ne per daug suvaržytas bendravimas, kuris iš XVIII a. istorijos žinomas kaip salonų gyvenimas.

Užtat paradinis apartamentas yra simbolis tos savitos viešosios padėties, kurią *ancien régime* didikai turėdavo net neužimdami jokio oficialaus posto. Čia jie priima (paprastai vėlyvą popietę) jiems lygių arba už juos aukštesnių žmonių oficialius vizitus; čia jie aptaria visus rūmų gyvenimo „reikalus", juos suvedančius su rūmų visuomenės žmonėmis, nepriklausančiais glaudesniam jų bendravimo ratui; čia jie priima vizitus kaip savo „namų" atstovai. Be to, aukštų ir labai garbingų svečių priėmimui tarnauja paradinis miegamasis su atskira priemene ir kabinetu. Čia, gulėdama ant *lit de parade**, dama kaip „namų" atstovė priima oficialius vizitus ypatingais atvejais, pavyzdžiui, po gimdymo. Čia, kaip ir daugeliu kitų atvejų, stebime labai būdingą šių žmonių gyvenimo sandarai daugelio gyvenimo aspektų, kuriuos priskiriame privačiam gyvenimui, įtraukimą į viešo visuomeninio gyvenimo sferą. Tik šis įtraukimas daro iki galo suprantamą priėmimams skirtų patalpų suskirstymą į *appartement de société* ir *appartement de parade*. Aukštas rangas ir iš jo plaukianti reprezentacijos pareiga šių žmonių be profesijos gyvenime tam tikrais atvejais paverčia socialinį bendravimą, pavyzdžiui, vizitą tokiu pat rimtu ir svarbiu reikalu, koks buržuazinėje profesinėje visuomenėje yra kokie nors dalykiniai ir profesiniai, bet ne „privatūs" vizitai. Buržuazinių sluoksnių profesiniai vizitai – o jiems, žinoma priklauso ir tie „privatūs" vizitai, kurie netiesiogiai tarnauja profesiniams tikslams – savo būdingus bruožus įgyja dėl galimybės užsidirbti pinigų,

* „Paradinės lovos" (pranc.).

padaryti karjerą, išlaikyti arba įgyti profesinę-visuomeninę padėtį. Rūmų priėmimo patalpų suskirstymas į apartamentą palyginti intymesniam socialiniam bendravimui ir apartamentą oficialesniam socialiniam bendravimui tam tikru laipsniu atitinka senjorinės visuomenės patalpų skirstymą į privačias ir profesinio darbo patalpas profesinėje visuomenėje. Iš šios perskyros galima tiesiogiai suvokti faktą, apie kurį kalbėsime dar ne kartą ir tiksliau: jeigu *ancien régime* rūmų dvaro žmogaus socialinę gyvenimo struktūrą matuosime profesine-buržuazine gyvenimo struktūra ir jos padalijimu, visas rūmų dvaro gyvenimas patenka į „privačios sferos" kategoriją. Tačiau tokio apibrėžimo pateikiamas vaizdas yra iškreiptas. Kadangi rūmų dvaro aristokratai neturėjo profesinio gyvenimo mūsų prasme, tai profesinio ir privataus gyvenimo perskyra jiems nepritaikoma. Tačiau būtinybė įtvirtinti savo padėtį visuomenėje arba taip pat siekis pakelti savo rangą bei garbę šiuos žmones suvaržo ne mažiau kaip panašios tendencijos šiandieninių žmonių profesiniame gyvenime.

Tad socialinis bendravimas rūmuose ir rūmų visuomenėje turi du veidus. Viena vertus, jis atlieka mūsų privataus gyvenimo funkciją: suteikia atsipalaidavimą, malonumą, pramogą. Kita vertus, jis tuo pat metu yra mūsų profesinio gyvenimo funkcija, kaip tiesioginis karjeros ir įsitvirtinimo instrumentas, iškilimo ir smukimo terpė, pareigos pavidalu suvokiamų visuomenės reikalavimų ir prievolių vykdymas. Galbūt vienas rūmų dvaro gyvenimo įvykis stipriau išreiškia šią, o kitas – aną pusę; tačiau pirmąją funkciją neutralizuoti yra lengviau nei antrąją. Šis socialinio gyvenimo „dviveidiškumas" pasireiškia priėmimo patalpų diferenciacija. Kai bendraujama *appartement de société*, labiau akcentuojami malonumai ir pramogos, tačiau nepamirštama ir kita, viešoji reikalo pusė. O tuose susibūrimuose, kuriems atidaromos paradinės patalpos, pirmame plane atsiduria viešasis didiko veidas, jo namų interesai ir pretenzijos įgyti prestižą.

8. *Ancien régime* epochos pabaigoje hercogas de Croy kartą pasakė[35]: *Ce sont les maisons qui ont écrasé la plupart des grandes familles**.

Tai, kad žmonės nuskursta dėl namų ir vardan namų, lieka nesuprantama, kol nesuvokiame, kad šioje didžiųjų senjorų visuomenėje namo dydis ir prabanga pirmiausia išreiškė ne turtą, bet rangą ir luomą. Mūrinio namo išvaizda *grandseigneurui* ir visai senjorų visuomenei simbolizuoja luomą, reikšmę, jų „namų" rangą laiko tėkmėje, o būtent jų kartų kartas pergyvenančią giminę ir kartu juos pačius, kaip gyvus namų atstovus.

Aukštas rangas įpareigoja turėti ir „atverti" atitinkamą namą. Tai, kas buržuazinio ūkinio etoso požiūriu atrodo kaip švaistymas – „jeigu jis turėjo

* „Namai sužlugdė daugumą didžiųjų šeimų" (pranc.).

skolintis, kodėl jis nesumažino savo išlaidų?" – iš tikrųjų yra savito senjorų luominio etoso išraiška. Šitas etosas išauga iš rūmų visuomenės struktūros ir mechanikos, kartu būdamas šios mechanikos išsaugojimo salyga. Jis nebuvo laisvai pasirinktas.

Tai parodo jau sąvokos, kuriomis buvo vadinami skirtingi namų tipai. Pirklio namas nebuvo vadinamas vila (*hôtel*). *Hôtel* buvo aukštesniosios rūmų aristokratijos namų pavadinimas. Tikėtina, kad XVIII a. ši sąvoka kiek nuvertėjo, nes ja buvo pradėti vadinti, pavyzdžiui, turtingų mokesčių atpirkėjų namai. Vis dėlto *Enciklopedija* visiškai aiškiai rašo[36]: *Les habitations prennent différens noms selon les différens états de ceux qui les occupent. On dit 'la maison' d'un bourgeois, 'l'hôtel' d'un grand, 'le palais' d'un prince ou d'un roi**. Pavyzdžiui, *palais* buvo vadinama tik karaliaus ir princų gyvenamoji vieta. Be to, taip buvo vadinamos aukštųjų teismų rūmų dislokacijos vietos, nes jie buvo savotiškos karaliaus gyvenamųjų vietų atšakos. Pagaliau atsirado paprotys *palais* vadinti aukštųjų dvasininkų rezidencijas.

Enciklopedija teigia: „be jų daugiau jokiam asmeniui, kad ir koks būtų jo rangas, neleidžiama pritvirtinti užrašą *Palais* prie savo namų vartų"[37].

9. Tačiau šią luominę pavadinimų diferenciaciją, žinoma, atitiko pačių būstų luominė diferenciacija. Aptardami ją, tam tikru požiūriu apžvelgti šios visuomenės susiskirstymą. Didžiąją gyvenamųjų miesto namų dalį sudarė vadimieji *maisons particulières*[38]. Šis pasakymas įsidėmėtinas: vertimas „privatūs namai" tik iš dalies perteikia šių namų socialinį charakterį. Šiandien sąvoka „privatus" reiškia visų pirma „susijusio su profesija" priešingybę (nors ir ne vien tik tai). Taip pat ir aukšto valdininko namą pavadintume „privačiu", jeigu jis priklauso jam asmeniškai, o jo patalpos nėra naudojamos savininko profesijos tikslams, pavyzdžiui, kaip kontora. Tuo tarpu *ancien régime* laikais kaip tik plačiųjų profesionaliu darbu užimtų žmonių masių namai buvo vadinami *maisons particulières*, taip pat tada, net kaip tik tada, kai jų namai tarnaudavo profesiniams tikslams. Jie taip būdavo vadinami dėl to, kad būtų skiriami nuo būstų tų sluoksnių, kurie išsiskyrė ne profesija mūsų prasme, bet visų pirma daugiau ar mažiau aukštu luomu, taigi visų pirma tam, jog jie būtų skiriami nuo aristokratų, dvasininkų, magistratų arba teisininkų ir galų gale nuo finansininkų, t. y. mokesčių atpirkėjų būstų.

Beje, šį profesinių ir luominių sluoksnių skirtumo jausmą aiškiai išreiškia ir to meto kalba: vienas autorius[39], rašęs XVIII a. 5-ame dešimtmetyje, sa-

* „Būstai gauna skirtingus vardus priklausomai nuo luomų, kuriems priklauso jų gyventojai. Apie buržua sakoma, kad jis gyvena *la maison – name*, apie didiko būstą – *l'hôtel – viloje*, apie princo arba karaliaus – *le palais – rūmuose*" (pranc.).

ko, kad tapti dvasininku arba karininku, teisininku arba finansininku[40] reiškia *prendre un état. Les autres fonctions des citoyens c'est à dire les plus utiles se content du nom humiliant du profession ou métiér**.

Ši pastaba iš karto parodo, kaip po luominių sluoksnių uždanga auga profesiniai sluoksniai – iš pradžių anų niekinami, o vėliau palengva iškildami. Patys luominės visuomenės žmonės, visų pirma – dominuojantys joje rūmų dvaro sferos žmonės, savo pačių suvokimu gyvena daugiau ar mažiau „viešą"[41] gyvenimą, t. y. gyvenimą, kuris vyksta *society*** arba *monde****. Tai yra tikroji *ancien régime* „viešoji sfera". Tas, kas gyvena už jos ribų, gyvena *vie particulière*****.

Rūmų visuomenės požiūriu profesinių sluoksnių žmonės yra marginalai. Jie egzistuoja *monde* – tas žodis yra labai išraiškingas – pakraštyje, „didžiojo pasaulio" pakraštyje. Tai maži žmonės. Jų namai neturi viešo, reprezentuojančio jų savininkus bei šeimas – *hôtels* ir *palais* – pobūdžio. Tai nereikšmingi privatūs namai, kaip ir jų gyventojai.

Skirtingas socialines funkcijas atitinka skirtinga architektūrinė namų forma[42].

Rūmų dvaro žmonės tam tikros tradicijos rėmuose išvystė labai subtilų jausmą, kokia laikysena, kalbėjimo forma arba išvaizda žmogui, priklausomai nuo jo luomo ir reikšmės visuomenėje, pridera, o kokia – ne. Atidus dėmesys, su kuriuo tikrinamas kiekvienas žmogaus pasireiškimas (taip pat ir jo namas) – ar jis atitinka jo luomą, ar nepažeidžia jo padėčiai socialinėje hierarchijoje nustatytų tradicinių ribų, taip pat sąmoningumas, su kuriuo stebimi visi žmogaus bruožai, siekiant nustatyti jų socialinę bei prestižo reikšmę, visiškai atitinka aplink karalių ir rūmus sucentruotos visuomenės rūminę-absoliutistinę viešpatavimo aparatūrą ir hierarchinę struktūrą. Šis dėmesys ir sąmoningumas išsivysto viešpataujančiame sluoksnyje kaip instrumentai, kuriais jis įsitvirtina ir atremia besiveržiančių viršun žemesniųjų rangų spaudimą. Todėl daugelį tų dalykų, kuriuos mes iš pirmo žvilgsnio linkstame ignoruoti kaip smulkmenas ir formalumus, šie žmonės išgyvena taip, kaip išgyventi mes šiandien iš esmės jau praradome sugebėjimą. Tai mums ne kartą reikės parodyti. Idant atskleistume socialinių įtampų ir suvaržymų podirvį, slypintį po šiuo dėmesiu, o dažnai – ir po kova dėl „smulkmenų" ir „formalumų", mums prireiks tokio sociologinės refleksijos akto.

* „Įstoti į luomą. Kiti piliečių užsiėmimai, t. y. patys naudingiausi, tenkinasi žeminančiu *profesijos arba amato vardu*" (pranc.).

** „Visuomenėje" (angl.).

*** „Pasaulyje" (pranc.).

**** „Gyvena privatų gyvenimą" (pranc.).

Šiuo atžvilgiu labai išraiškingas yra *Enciklopedijos* pateiktas vaizdas apie skirtingų luomų ir grupių namus. Iš pradžių vardijami principai jau aptartiems žemiausiems tipams namų, skirtų profesiniams sluoksniams: *La symmétrie, la solidité, la commodité et l'économie**. Lengva nepastebėti luominio pobūdžio šių principų, kaip statyti nuomojamus namus, kuriuose savo butus turi smulkūs amatininkai ir prekeiviai: jie gana tiksliai atitinka tai, ko šiandien[43] vis plačiau reikalaujama iš *visų* namų. Tačiau tai, kad jie tokiame derinyje eksplicitiškai nurodomi kaip žemesniųjų sluoksnių namų vertinimo kriterijai, ir kad ypač *économie* kaip statybos principas paminimas tik dėl šių žemesniųjų sluoksnių, ne tik daug pasako apie gyvenamųjų namų statybos raidą, bet ir patvirtina pastebėjimą (kuris turi ir daug kitų patvirtinimų), jog viršutiniams rūminiams-absoliutistiniams sluoksniams *économie*, t. y. ekonomiškumas ir taupumas nebuvo lemiamas kriterijus sprendžiant architektūros klausimus. Jis neminimas, kai kalbama apie šiuos sluoksnius. Žemesniesiems sluoksniams nereikia reprezentuoti, jie neturi jokių tikrų luominių pareigų. Todėl jų būstams svarbiausią reikšmę įgyja bruožai, kuriuos gali turėti ir kitų sluoksnių būstai, tačiau šiuo atveju visiškai nustelbiami reprezentacijos ir prestižo funkcijų. Bet kai statomi namai žemesniems profesiniams sluoksniams, tokios vartojamosios vertės, kaip patogumas ir tvirtumas, atvirai ir tiesiogiai tampa svarbiausiu dalyku. Ekonomiškumo ir taupumo reikalavimus atspindi jau pati namų išvaizda.

10. Visose kitose grupėse – ir juo labiau, juo aukštesnis jų rangas – vis didesnę reikšmę įgyja pareiga atrodyti taip, kaip pridera jų luomui, jau savo namu demonstruoti, kokiam luomui jos priklauso. Būsto atveju, prestižo vertė nustelbia grynąją vartojamąją vertę. Čia luominis etosas, kaip įsitvirtinimo aukštesniuose sluoksniuose instrumentas, yra svarbesnis už ūkinį etosą, kaip įsitvirtinimo žemesniuose sluoksniuose instrumentą.

Šie sąryšiai, kurių preliminarios formuluotės, pateiktos šioje vietoje, bus visiškai patvirtintos ir patikslintos tik nušvietus visos visuomenės struktūrą, darosi dar aiškesni, kai atkreipiame dėmesį, kokios yra papročio sankcionuojamos savybės, būdingos kitai taip pat buržua priklausančių namų grupei.

Toliau hierarchijoje eina *maisons particulières*, kuriuos sau kaip nuolatinius būstus pasistato turtingi buržua. Šie namai *doivent avoir un charactère qui ne tienne ni de la beauté des hôtels, ni de la simplicité des maisons ordinaire* (turima omenyje ankstesnė grupė). *Les ordres d'Architecture*[44] *ne*

* „Simetriškumas, tvirtumas, patogumas, ekonomiškumas" (pranc.).

*doivent jamais entrer pour rien dans leurs décoration, malgré l'opulence de ceux qui les font élever**.

Tai tikrai luominis mąstymas, ir kaip tik pagal aukštesnių *ancien régime* sluoksnių dvasią! Namo dydis ir papuošimas laikomi priklausomais ne nuo savininko turto, bet tik nuo jo gyventojo luominio-socialinio rango, taigi nuo jo reprezentacinių pareigų[45].

Apžvelgę tokio namo išplanavimą[46], apskritai randame tuos pačius elementus kaip ir viloje. Aristokratijos, kaip visais gyvenimo stiliaus klausimais toną užduodančio sluoksnio, namų išplanavimas yra pavyzdys taip pat aukštesniosios buržuazijos namams. Tačiau visi dydžiai sumažinti. Kiemas ir visų pirma abu *basses-cours* yra visai maži; taip pat sumažintos ir prie jų esančios patalpos namų darbams: čia yra virtuvė, sandėlys ir maža konditerijos virtuvė, – štai ir viskas. Pono ir damos apartamentai yra visai arti vienas kito, tai simbolizuoja santykinį (palyginti su rūminės-aristokratinės santuokos erdvumu) buržuazinės santuokos ankštumą, o kartu yra ir viena jo priežasčių. Tačiau visų pirma gerokai mažesnės priėmimams skirtos patalpos. Būdinga, kad visai nėra paradinio apartamento. Yra apvalus salonas, tačiau jis mažesnis ir telpa viename aukšte. Prie jo iš vienos pusės prisišlieja ilga patalpa, sujungianti kabineto ir galerijos funkcijas, iš antros – mažas buduaras, iš trečios – *salle de compagne*. Priešais jį esanti priemenė kartu yra valgyti skirtas šeimyninis kambarys. Kai jis naudojamas šiam tikslui, personalas išeina į vestibiulį prie įėjimo. Štai ir visos čia esančios priėmimams skirtos patalpos.

11. Taigi atsiskleidžiantis buržuazinės ir rūminės-aristokratinės visuomenės struktūros skirtumas yra labai iškalbingas. Rūmų dvaro žmogaus gyvenime bendravimas užima visai kitokią erdvę ir laiką, palyginti su profesionalo buržua gyvenimu. Skaičius žmonių, kuriuos pas save gali arba turi priimti rūmų žmogus, yra didesnis, o skaičius žmonių, su kuriais turi ir gali socialiai, t. y. privačiai bendrauti profesionalas buržua[47], yra mažesnis. Pirmasis bendraudamas praleidžia kur kas daugiau laiko negu antrasis. Rūmininko tiesioginių ryšių tinklas yra tankesnis, socialiniai kontaktai gausesni, *tiesioginiai* ryšiai su visuomene dažnesni, palyginti su profesionalu buržua, kuriam prioritetiniai yra *netiesioginiai* kontaktai, kai tarpininko vaidmenį atlieka profesija, pinigai arba prekės.

Tai, kas pasakyta, galioja epochai iki pat XVIII a. šešto ir septinto dešimtmečio. Tuo metu pamažu vis labiau pastebimas profesinių buržuazinių grupių

* „Privalo turėti išvaizdą, kuriai nebūdingas nei *hôtelio* grožis, nei ordinarinių namų paprastumas. Architektūriniai orderiai niekada neturi būti naudojami jiems papuošti, kad ir kokie turtingi būtų tie, kuriems jie statomi" (pranc.).

socialinis ir ekonominis iškilimas, o didelė aristokratijos dalis vis labiau nuskursta. Tačiau teisiškai, skirtingų grupių sąmonėje ir socialinio bendravimo sferoje luominiai barjerai dar tebelieka tvirti.

12. Kokie atributai, *monde* nuomone, tinka išskirti *hôtelius, les demeurs des grandseigneurs**? Apie juos *Enciklopedija*[48] sako: *le caractère de leur décoration exige une beauté assortie à la naissance et au rang des personnes qui la font bâtir, néanmoins ils ne doivent jamais annoncer cette magnificence réservée pour les palais des rois***. Kultūrinės formos, kurias suvokiame grynai estetiškai, kaip tam tikro stiliaus variantus, pačių amžininkų buvo suprantamos kaip nepaprastai diferencijuota socialinių kokybių išraiška. Kiekviena tokia vila buvo statoma konkrečiam užsakovui, tam tikriems konkretiems „namams"; ir architektas stengiasi, kad vilos išvaizda ir papuošimai tiesiogiai parodytų jo gyventojo socialinį statusą.

Sakoma, jog vadovaujančio kariuomenei princo, kardinolo, *premier magistrat* – vieno iš aukščiausio teisėtvarkos pareigūnų, ir pagaliau *ministre éclairé*, kuriam patikėtas valdymas, būstas turi atrodyti visai kitaip negu paprasto Prancūzijos maršalo arba vyskupo ir *président à mortier* būstai, t. y. žmonių, stovinčių pakopa žemiau aristokratijos, dvasininkijos, mantijos ir plunksnos hierarchijoje. Jie visi kaip žmonės, *qui ne tenant pas le même rang dans la société doivent avoir les habitations dont l'ordonnance annonce la superiorité ou l'infériorité des differents ordres de l'état****.

Princų būstai vadinami *palais*, tiksliau, antros klasės *palais* (palyginti su karališkaisiais *palais*), o kitų – tik *grands hôtels*. Tačiau šių abiejų būstų rūšių puošyba turi būti adekvati socialinei funkcijai: *Pour la demeure du militaire, on devra faire présider un caractère martial, annoncé par des corps rectilignes, par des pleins à-peu-près égaux aux vuides, et par architecture qui puisse son source dans l'ordre dorique.*

Pour la demeure de l'homme d'Eglise, on fera choix d'un caractère moins sévère qui s'annoncera par la disposition de ses principaux membres, par des repos assortis et par un style soutenu qui ne soit jamais démenti par la frivolité des ornemens[49].

Enfin pour la demeure du magistrat, on saisira un caractère qui devra se manifester par la disposition générale de ses formes, et la distribution de

* „Didikų buveinės" (pranc.).

** „Jų papuošimas reikalauja grožio, atitinkančio juos pastačiusių asmenų kilmę ir rangą, bet jie niekada neturi demonstruoti didybės, kuri rezervuota karalių rūmams" (pranc.).

*** „Tie, kurių rangai visuomenėje skirtingi, turi turėti būstus, konstrukcija parodančius, kuris luomas valstybėje yra aukštesnis, o kuris – žemesnis" (pranc.).

ses parties, les seuls moyens de parvenir à désigner sans équivoque dès les dehors de l'édifice, la valeur, la piété, l'urbanité.

Au reste, nous le répétons, il faut se ressouvenir d'éviter dans ces differens genres de composition la grandeur et la magificence du ressort des palais des rois[50]*.

13. Visuomenės struktūros negalime suprasti, jeigu nesugebame vienu metu pažvelgti į ją *Jie* ir *Mes* požiūriu. Šiuo metu dažnai dar atrodo, kad vienintelis metodas, kurį pasitelkę galime pasiekti aukštą tikrumo laipsnį *Jie* požiūriu, yra kiekybinis metodas – galvų skaičiavimas, statistinių matavimo instrumentų panaudojimas. Kaip matome, egzistuoja kiti keliai. Jie ypač reikalingi, kai siekiame nustatyti figūracijas, liekančias moksliškai neištirtomis, kol apsiribojame jų mintiniu išskaidymu į atomus – ar tai būtų pavieniai veiksmai, pavienės nuomonės, kintamieji, ar dar kokie nors kitokie atomai.

Rūmų dvaro žmonių namų įrengimo ir pačių žmonių patirties įrengiant namus, jų pačių „vaizdo" tyrimas yra pavyzdys figūracinės analizės, kuri vienu metu atliekama *Jie* ir *Mes* požiūriu. Išeities taškas yra pats namo įrengimo visuomeninis kanonas arba, kaip paprastai sakoma, „objektyvioji rūmų žmogaus namo įrengimo pusė". Ją galima skirti, bet neįmanoma atskelti nuo „subjektyvios" namo įrengimo pusės – nuo to, kaip jame dalyvaujančios grupės pačios išgyvena ir pagrindžia tą įrengimą.

Šiuo požiūriu namo įrengimo ir erdvės organizavimo rūminėje visuomenėje tyrimas yra pirmas, ribotas žvilgsnis visuomenės struktūrą, su kuria susidūrėme. Šią struktūrą taip pat matome ir *Jie*, ir *Mes* požiūriu: ji matoma kaip figūracija kitų žmonių, mūsų vadinamų „jais"; ir kartu matoma, kaip ją mato patys šie žmonės – kaip jie save mato, kai jie sako „mes".

Tai yra hierarchiškai organizuota luominė visuomenė. Tačiau ši absoliutistinė luominė visuomenė skiriasi nuo ankstesnės Viduramžių luominės visuomenės tuo, kad joje karaliaus valdžios atstovai įgijo aiškią persvarą prieš luomus. Palyginti dar labai nestabilų galios pasiskirstymą Viduramžių luominėje visuomenėje pakeitė kur kas stabilesnis. Nekelia jokių abejonių, jog karaliaus

* „Kariškio būste turi dominuoti karinis charakteris, rodomas tiesios linijos, beveik lygios erdvės ir architektūros, kurios šaltinis yra dorėniškas orderis.

Dvasininko būstui reikia parinkti ne tokį rūstų charakterį, demonstruojamą pagrindinių elementų išsidėstymo, gerai organizuotos statikos ir stiliaus, kurio niekada nesuardo frivoliški papuošalai.

Pagaliau magistrato būstui reikia charakterio, pasireiškiančio bendru jo formų išsidėstymu, jo dalių paskirstymu, – tai vienintelės priemonės namo išore nedviprasmiškai parodyti vertę, pamaldumą, mandagumą.

Dėl kitų dalykų, pakartosime, nevalia pamiršti, kad šiuose skirtinguose kompozicijos žanruose reikia vengti didybės ir puikumo, kurie tinka karaliaus rūmams" (pranc.).

galia toli pranoksta visų kitų kilmingųjų, dvasininkijos ir aukštųjų valdininkų galią. Šio fakto simbolinė išraiška yra tai, kad joks kitas žmogus negali ir išdrįsti pasistatyti sau namą, dydžiu, puošnumu ir ornamentais prilygstantį ar net pranokstantį karaliaus namą. Po kitų karališkosios giminės narių toliau seka trys aukščiausios kadrų grupės: aukštoji špagos aristokratija, aukštoji dvasininkija, aukštųjų teismo ir administracijos valdininkų korpusas. Visos jos pačios yra hierarchiškai organizuotos. Po jų vėl hierarchine tvarka eina viduriniai ir žemesni šių trijų kadrų grupių sluoksniai. Rikiuotės tvarką kiek pažeidžia finansininkai, labai praturtėję buržua. Žymiausi jų atstovai yra mokesčių atpirkėjai ir kiti žmonės, finansuojantys valstybės sumanymus.

„Trečiasis luomas" – visai ne tikras luomas, bet rinkinys įvairių profesinių grupių, kurių visuomeninė struktūra vis mažiau atitinka jiems iš viršaus primestą „luomo" formą. Šiam luomui kaip žemiausias sluoksnis priklauso „liaudis" – *peuple*: valstiečiai, smulkūs žemės nuomininkai, smulkūs amatininkai, darbininkai, liokajai ir kitas aptarnaujantis personalas. Tačiau jam taip pat priklauso – prisiminkime *maisons particulières* padalijimą į dvi klases, kuris mažų mažiausiai apytikriai atitinka čia minėtą „trečiojo luomo" pasidalijimą – viduriniai buržuaziniai sluoksniai su daugybe pakopų: *négocians, fabricants, avocats, procureurs et médecins, comédiens, professeurs ou curés, fonctionnaires, employés et commis**. Iš trečiojo luomo išsiskiria, priartėdamos prie „špagos aristokratijos" – *noblesse d'épée* – elitinės grupės: aukštieji teismo ir administracijos pareigūnai, mokesčių atpirkėjai ir rašanti buržuazinė inteligentija. Šios trys grupės kartu nurodo tris pagrindinius kelius, kuriais buržuazija kyla į luominę visuomenę. Aukštieji magistratai nuo seno reiškia pretenzijas, kad juos prilygintų špagos aristokratijai. Mokesčių atpirkėjai turi pasitenkinti tuo, jog pralenkia špagos aristokratiją išoriniu blizgesiu. Aukštuosius magistratus *Enciklopedija* laiko lygiais kilmingiems aristokratams ir aukštesniajai dvasininkijai[51]. Po Liudviko XIV mirties aukštesnieji teismai savo galia tam tikru mastu gali lygintis su aristokratija ir dvasininkija. Absoliutistiniame valdžios mechanizme jie visada yra savotiška saikingai opozicinė jėga. Jie kovoja už savo galios pretenzijas ir už savo socialinių kadrų prestižą; bet jie niekada visiškai nepripažįstami. Neskaičiuojant aukščiausių šeimų, kurios buvo nobilituotos Liudviko XIV laikais, teisiniu požiūriu jie vis dėlto lieka buržuazinio sluoksnio atstovai, kad ir kokios būtų jų privilegijos. Po nobilitacijos aukščiausia jos grupė sudarė ypatingą mantijos aristokratiją – *noblesse de robe*. Nors šios grupės galia vis augo, jos, kaip valdininkų aristokratijos, atskirumas

* „Pirkliai, fabrikantai, advokatai, prokurorai ir gydytojai, artistai, profesoriai, klebonai, funkcionieriai, tarnautojai ir klerkai" (pranc.).

išliko. Taip pat ir socialiniu požiūriu – kaip bendravimo sfera – „mantijos" namai neprilygo rūmų aristokratijos namų vaidmeniui (mažų mažiausiai sostinėje, kuri čia viena ir teturima omenyje). Rūmų dvaro aristokratija, ir luomo įpareigota, ir pati linkusi bendrauti, visais *ancien régime* laikais beveik iki pat revoliucijos yra tikrasis „geros rūmų dvaro visuomenės", *monde, bonne compagnie* branduolys. Šią gerą visuomenę sudaro bendravimo sferų tinklas, kurio centrinė, gerbiamiausia ir viešąją nuomonę lemianti grupė yra aukštoji rūmų dvaro aristokratija. Veikiau „geros visuomenės" periferijoje prie jos prisišlieja finansininkų bendravimo sferos. Jansenizmo, kurio rūmų dvaro visuomenė niekada rimtai nepriėmė, atrama – magistratai – Paryžiuje yra atskira bendravimo draugija, jeigu nepaisysime nedaugelio kryžminių ryšių (pavyzdžiui, prezidento Hénault salono)[52].

Kiti XVIII a. buržua, priklausę *monde* bendravimo ratui, visų pirma buržuazinės inteligentijos atstovai, į jį kaip paprastai įeina labiau kaip svečiai negu kaip šeimininkai, kas, žinoma buvo reikšminga ir šių draugijų – *society* – struktūrai. Tos draugijos renkasi ne buržua namuose, bet vilose. Juose jos randa sąlygas savo bendravimo poreikiams patenkinti; juose formuojasi savybės, suburiančios skirtingus *monde* elementus ir juos akivaizdžiai atskiriančios nuo tų, kurie yra apačioje: vienodas *savoir-vivre**, *esprit*** – kultūros vienybė, skonio subtilumas ir delikatumas. Tokiais gerai matomais ir tučtuojau pastebimais bruožais *monde* nariai išsiskiria iš kitų žmonių masės. Dėl to *monde* susiformuoja specifinė prestižo ir reprezentacijos sąmonė, su kuria jau susidūrėme kaip su namo įrengimą ir apstatymą lemiančiu veiksniu. Kaip rašo Goncourt'ai, pasakodami apie didžiausią ir įtakingiausią – maršalienės de Luxembourg[53] – saloną, „gera draugija buvo tam tikra abiejų lyčių asociacija, kurios tikslas buvo atsiskirti nuo blogos draugijos, nuo vulgarių susibūrimų, nuo provincijos draugijos, o būtent – malonių formų tobulinimu, subtilumu, mandagumu, geromis manieromis, takto menu ir gyvenimo būdu [...]. 'Gera draugija' tiksliai fiksavo išvaizdą ir elgesį, laikyseną ir etiketą".

14. Diferencijuotas išorės kaip socialinės diferenciacijos instrumento kultivavimas, rango reprezentacija per formą būdingi ne vien namų, bet ir visos luominės gyvenimo organizacijos bruožai. Subtilus šių žmonių jautrumas socialinio rango ir visų regimų dalykų (taip pat jų pačių judesių) ryšiams jų veiklos sferoje yra ir jų socialinės padėties produktas, ir jos išraiška. Aprašydama gyvenamuosius pastatus, vienoje vietoje *Enciklopedija* sako: „Tikrai,

* „Žinojimas kaip gyventi" (pranc.).
** „Dvasia" (pranc.).

statybos užsakovo rangas yra įvairių išraiškos formų šaltinis. Tačiau kaip jas galima įgyti be bendravimo *monde*, kur išmokstama skirti visus reikalavimus ir stilius šiam arba anam butui, kuris tinka šiam arba anam gyventojui [...]? Bendraujant geroje draugijoje – dėl to nėra jokių abejonių – įgyjama nuovoka, kas kam tinka; išmokstama stebėti geras elgesio formas; įgyjama sprendimo galia; ten gimsta sugebėjimas tvarkyti savo idėjas; ten išgryninamas skonis ir sukaupiamos pozityvios žinios apie kiekvienam pastatui tinkamą charakterį".

Tokias mintis išreiškianti nuostata rodo vieną iš šią visuomenę lemiančių antinomijų. Kaip suprato jau Weberis, tai, kas šiandien retrospektyviai atrodo kaip prabanga, taip organizuotoje visuomenėje visai nebuvo nereikalingas dalykas. Veblenas šią prabangą konceptualiai apibrėžė kaip *conspicuous consumption** – „vartojimą, siekiant atkreipti į save dėmesį". Visuomenėje, kur kiekviena su žmogumi susijusi forma turi socialinę reprezentacinę vertę, aukštesnių sluoksnių išlaidos prestižo ir reprezentacijos tikslams yra neišvengiama būtinybė. Jos yra būtinas socialinio įsitvirtinimo instrumentas, ypač kai – o taip rūmų dvaro visomenėje iš tikrųjų ir yra – nepaliaujama konkurencinė kova dėl statuso ir prestižo šansų tarp visų jos dalyvių išlaiko nuolatinę įtampą.

Hercogas turi savo namą pastatyti taip, kad jis bylotų: aš esu ne grafas, o hercogas. Tas pats galioja visiems jo pasirodymo viešumoje aspektams. Jis negali toleruoti, jog kas nors kitas pasirodytų už jį hercogiškesnis. Turi budėti, kad oficialaus socialinio bendravimo sferoje būtų pirmesnis už grafą. Jeigu jis turėtų valdyti kraštą, tai jam pirmenybę prieš grafą visada užtikrintų jo reali funkcija, jo galios sferos dydis. Taip pat ir šiuo atveju būtų svarbu šį prioritetą išreikšti socialinio bendravimo srityje, tačiau tai nebūtų būtina, nes jis realizuotųsi ne tik čia. Bet vargu ar šioje absoliutistinėje luominėje visuomenėje skirtingus aristokratų rangus atitinka kokios nors viešpatavimo funkcijos. Apskritai jie yra karaliaus suteikiami titulai. Nors jie gali būti susiję su tam tikromis žemės valdomis, ši žemėvalda labiau yra šaltinis pajamų, kurias galima išleisti, negu viešpatavimo sfera. Nes šalyje viešpatauja vienas karalius. Todėl rango parodymas, viešumoje pasirodant visuomenės papročių nustatytu jį atitinkančiu būdu, yra esminis to rango realizavimo būdas. Spaudimas reprezentuoti rangą negailestingas. Jeigu tam stinga pinigų, tai rango, o kartu ir jo turėtojo socialinio egzistavimo realumas yra labai menkas. Hercogas, negyvenantis taip, kaip turi gyventi hercogas, kuris dėl to taip pat negali kaip reikia vykdyti socialines hercogo priedermes – jau beveik nebe hercogas.

Tačiau kartu, kaip matome, atskleistas ir keblumas, darantis suprantamą

* „Parodomąjį vartojimą" (angl.).

senjoro ūkinį elgesį. Idant išsaugotų savo socialinę egzistenciją, pirklys savo išlaidas turi suderinti su pajamomis. *Ancien régime*'o didikas savo išlaidas turi tvarkyti pagal savo rango reikalavimus. Sakinys *Noblesse oblige** pirmine reikšme išreiškė etosą, kuris iš esmės skiriasi nuo ekonomiškai orientuoto profesinių buržuazinių sluoksnių etoso. Šios rūmų dvaro aristokratijos socialinio egzistavimo antinomija – kaip antinomija buvo jaučiama tuo stipriau, kuo intensyviau Prancūzijos ekonomika formavosi kaip racionaliai ūkininkaujančių žmonių audinys – atspindi tai, jog rangą ir visuomenės padiktuotas pareigas reprezentuoti rangą atitinka išlaidos, bet ne pajamos.

Aristokratijos padėtį papildomai apsunkino tai, kad XVIII a. savo pasirodymu ir gyvenimo būdu ji turėjo konkuruoti su kylančiais buržuaziniais sluoksniais, visų pirma su finansininkais. Ne veltui šie jau dažniau laikomi luominiu negu profesiniu sluoksniu. Ne veltui „tapti finansininku" reiškia taip pat *prendre un état***. Finansininkai daugiau ar mažiau perėmė luomines mąstymo ir elgesio formas. Taip pat ir *jų* luomas su vis dar negausiomis tradicijomis reikalauja luomui adekvačios reprezentacijos. Šiuo kaip ir magistratų atveju turime reikalą ne su profesiniais buržuaziniais, bet su luominiais buržuaziniais sluoksniais. Be to, reikia pažymėti, kad mažų mažiausiai didelę magistratų viršūnės dalį sudarė šeimos, iškilusios ir išsiskyrusios iš profesinių buržuazinių sluoksnių jau XVII a., ir nuo to laiko laikėsi kaip atskiras luomas. Tuo tarpu finansininkų šeimos, apie kurias girdime XVIII a., beveik be išimčių sugebėjo iškilti kaip tik šiame šimtmetyje. Tačiau ir iš jų elgesio galime atpažinti, kad rango, garbės, prestižo motyvai[54] yra svarbesni už ekonominio „intereso" motyvus, nors, žinoma, kartais atsiranda visokios mišrios ir pereinamosios formos.

Reikalavimas išsiskirti, skirtis nuo nepriklausančiųjų, socialiai pasižymėti išreiškiamas tokiomis sąvokomis, kaip *valeur****, *considération*****, *se distinguer******[55] ir daugeliu kitų, kurių savaime suprantamas vartojimas yra ir priklausomybės liudijimas, ir pagarbos tiems patiems socialiniams idealams išraiška. Pačius žodžius, kaip ir jų simbolizuojamas nuostatas bei vertybes, anksčiau ar vėliau perima kylantys buržuaziniai rūmų visuomenės asimiliantai – finansininkai. Taip pat ir tarp jų *économie* ir *interêt* praranda savo primatą; po vienos ar dviejų kartų juos pakeičia „garbė", prestižo ir išsiskyrimo siekimas[56].

* „Kilmė įpareigoja" (pranc.).
** „Įstoti į luomą" (pranc.).
*** „Orumas" (pranc.).
**** „Pagarba" (pranc.).
***** „Išsiskirti" (pranc.).

Tačiau finansininkų gyvenimo būdas savo ruožtu daro grįžtamąjį poveikį *grandseigneurams*. Madų, kurias dabar iš dalies diktuoja taip pat ir finansininkai, bizūnas gena ir juos. Jas ignoruoti – visada reiškia prarasti prestižą. Tuo pat metu auga kainos[57]; kai aristokratų pajamos iš rentos lieka tos pačios, jų pinigų poreikis auga[58].

IV. APIE RŪMINIO-ARISTOKRATINIO SOCIALINIŲ RYŠIŲ REZGINIO SAVITUMĄ

1. Kaip matome, nedirbantis sluoksnis savo socialine egzistencija įsivėlęs į aplinkybes, prievartine galia ir neišvengiamumu nesiskiriančias nuo tų, kurios kartais nuskurdina dirbantį sluoksnį. Tą situaciją išreiškia hercogo de Croy žodžiai: *Ce sont les maisons qui ont écrasé la plupart des grandes familles*.

Tiesa, visa tai, kas pasakyta, dar tėra tik užuominos apie ypatingą figūraciją, kuri ugdo tokią nuostatą ir kuriai išlaikyti ji reikalinga. Tačiau mūsų atliktas to tipo tyrimas stebėtojo žvilgsniui heteronominių vertinimų ir profesinio buržuazinio etoso atodangose jau aiškai parodo pačią specifinę nuostatą, kurią formuoja įsitraukimas į tokią rūmų visuomenę. Šis etosas nėra savaime suprantamas dalykas. Pajėgiantys „racionaliai" arba „logiškai" mąstyti žmonės nesielgia pagal jo priesakus nepriklausomai nuo to, kokioje visuomenėje jie gyvena. Rūminės-aristokratinės ir profesinės-buržuazinės nuostatų piniginių pajamų ir išlaidų atžvilgiu skirtumo neįmanoma paaiškinti prielaida, kad atskiri žmonės atsitiktinai įgijo daugybę asmeninių trūkumų arba ydų. Turima omenyje ne savivalės epidemija ar tam tikrų individų numatymo ir savikontrolės galių nusilpimas. Čia susiduriame su kita visuomenine normų ir vertinimų sistema, kurios priesakų individai gali išvengti tik atsisakydami bendravimo savo socialiniame rate, priklausomybės savo socialinei grupei. Šių normų neįmanoma paaiškinti daugelio atskirų žmonių krūtinėse palaidota paslaptimi; jas galima paaiškinti tik susiejus su tam tikra figūracija, kurią daugelis individų sudaro vieni su kitais, ir specifinėmis juos tarpusavyje siejančiomis priklausomybėmis.

2. Viena vertus, turime profesinės buržuazijos visuomeninį etosą, kurio normos atskirą šeimą įpareigoja savo išlaidas pajungti pajamoms ir, jeigu galima, išlaikyti mažesnį už pajamas dabartinio vartojimo lygį taip, kad skirtumą galima būtų kaip santaupas investuoti, ateityje tikintis didesnių pajamų. Šiuo atveju pasiektos šeimos padėties išsaugojimas, o dar labiau – sėkmė visuomenėje, aukštesnio prestižo ir statuso įgijimas priklauso nuo to, kaip atskiras asmuo savo ilgalaikėje pajamų-išlaidų strategijoje trumpalaikius vartojimo polinkius be didesnių nukrypimų pajungia etosui taupyti dėl būsimo pelno (*saving-for-future-profit ethos*).

Nuo šio profesinio-buržuazinio elgesio kanono skiriasi prestižinio vartojimo elgesio kanonas. Visuomenėse, kur dominuoja šis kitoks į statusą nukreipto vartojimo etosas (*status consumption ethos*), vien dabartinės šeimos socialinės padėties užtikrinimas, o dar labiau – jos iškėlimas, jos socialinė sėkmė priklauso nuo namų ūkio išlaidų, vartojimo, apskritai išlaidų orientacijos visų pirma į tą socialinį rangą, kurį šeima turi arba kurio siekia. Tas, kas negali pasirodyti kaip pridera jo rangui, praranda visuomenės pagarbą. Nuolatinėse lenktynės dėl statuso ir prestižo galimybių jis atsilieka nuo konkurentų ir susiduria su pavojumi nuskurdęs likti nuošalėje bei būti priverstas pasitraukti iš savo rango ir statuso grupės bendravimo rato. Pareiga leisti pinigus priklausomai nuo savo rango reikalauja išsiugdyti požiūrį į pinigus, kuris skiriasi nuo profesinio buržuazinio požiūrio. Šio socialinio etoso paradigmine išraiška gali būti Taine'o papasakotas hercogo de Richelieu poelgis[59]: jis duoda savo sūnui kapšelį su pinigais, kad šis išmoktų juos leisti kaip pridera *grandseigneurui*. Kai jaunuolis pinigus parneša atgal, tėvas sūnaus akyse kapšelį išmeta per langą. Tai yra socializacija tokias visuomeninės tradicijos dvasia, kai atskiram individui įteigiama, kad rangas jį įpareigoja būti dosnų. Rūmų aristokrato lūpose žodis *économie*, reikšdamas išlaidų pajungimą pajamoms ir planingą vartojimo apribojimą dėl taupymo iki pat XVIII a. pabaigos, o kartais ir po revoliucijos turi truputį paniekinantį atspalvį. Tai mažų žmonių dorybės simbolis. Kaip matome, Vebleno „prestižinio vartojimo" tyrimą dar dideliu mastu dezorientuoja nekritiškas buržuazinių vertinimų mastelio taikymas kitų visuomenių ekonominiam elgesiui. Kartu jis sau užblokuoja kelią sociologinės prestižinio vartojimo analizės link. Jis aiškiai nemato už jo slypinčio socialinio spaudimo.

Prestižinio vartojimo, t. y. vartojimo spaudžiant konkurencijai dėl statuso ir prestižo, tipus galima aptikti daugelyje visuomenių. Žinomas pavyzdys yra potlačo institucija kai kuriose Šiaurės Amerikos gentyse, gyvenančiose prie Šiaurės Vakarų pakrantės (Tlingit, Haida, Kwakiutl ir kai kuriose kitose). Šeimos statusas, rangas, prestižas ir su tuo susijusios socialinės privilegijos periodiškai išmėginamos ir, jeigu galima, įrodomos, verčiant daryti labai dideles išlaidas didelėms puotoms ir dosnioms dovanoms (visų pirma konkurentams, kovojant dėl statuso ir prestižo), taip pat ir kitais būdais. Kaip ir Prancūzijoje, XVII ir XVIII a. Anglijos aukštesniuose sluoksniuose buvo įnirtingos konkurencijos dėl statuso ir prestižo periodai, kurie taip pat – ir tarp kitko – pasireiškė prabangių namų statyba (šiandien tokie namai vadinami *stately homes*). Vis dėlto Anglijoje karalius ir jo rūmų dvaras nebuvo visus kitus pranokstantis galios centras. Anglijos aukštieji sluoksniai nebuvo tokie rūminiai, kokie jie buvo Prancūzijoje. Socialiniai barjerai tarp aukštųjų aristokratijos ir buržuazijos sluoksnių, kurių įtvirtinimą Liudvikas XIV visada laikė savo absoliučios

valdžios prielaida ir kruopščiai prižiūrėjo. Anglijoje buvo kur kas amorfiškesni ir pralaidesni. Specifiškai angliškas turtingų buržuazinių žemvaldžių sluoksnis, *gentry*, spaudžiamas niekada nesibaigiančių varžybų dėl statuso, taip pat uoliai kaip ir dominuojančios aristokratų šeimos dalyvavo prestižinėse statybose bei kovojo dėl statuso vartojimo srityje. Taip atsirado nemažai tokiu būdu nuskurdusių šeimų.

Žvelgiant iš toli, šeimų nuskurdimas tokiais atvejais gali pasirodyti tiesiog asmeninė konkrečių šeimų nesėkmė. Tam tikra prasme taip iš tikrųjų ir yra. Jeigu kas nors pralaimi lenktynėse, tai tikrai reiškia, jog asmeniškai jis nepajėgia bėgti greičiau už savo varžovus. Tačiau lenktynės yra taip rengiamos, kad jose būtinai būna pralaimėjusių (jeigu jos nesibaigia lygiosiomis). Aukštieji sluoksniai ir jų į statusą nukreiptas vartojimo etosas bei stipri konkurencija dėl statuso lemia, jog juose visada būna nuskurstančių šeimų.

3. Montesquieu sukūrė vieną ankstyviausių Europos istorijoje sociologinių modelių, paaiškinančių reguliarumą, su kuriuo nuskursdavo į jo stebėjimo lauką patekusios aristokratų šeimos. Šitą špagos aristokratijos nuosmukį jis pavaizdavo kaip fazę šeimų socialinėje cirkuliacijoje, vykstančioje pačiuose luomuose. Jis daro dvi prielaidas, daug pasakančias apie jo meto visuomenės struktūrą ir apie jo paties luominę priklausomybę. Jis laiko neliečiamais teisinius ir kitus barjerus, kurie atskiria skirtingus socialinius elitus jo meto visuomenėje. Jo nuomone, skirtumai tarp Prancūzijos visuomenės dominuojančių luominių kadrų, kaip ir tarp luomų apskritai, negali ir neturi būti nutrinti. Kartu jis mato, kad šiuose tvirtuose luomų ir jų elitų rėmuose vyksta nuolatinė iškylančių ir nusmunkančių šeimų cirkuliacija.

Vienas svarbiausių barjerų, kuris Prancūzijos visuomenėje abi aristokratijos grupes – špagos ir mantijos aristokratiją – atskiria nuo liaudies masių, yra teisinis draudimas dalyvauti kokiose nors komercinėse įmonėse. Savo pajamas tokiu būdu gausinantys aristokratas laikomas negarbingai besielgiančiu ir praranda savo titulą bei rangą. Montesquieu šį draudimą laiko naudingu, absoliutinei monarchijai tikrai būtinu institutu. Kaip jis argumentuoja, šioje santvarkoje kiekviena elito grupė gauna savo socialinį atlyginimą, kuris skiriasi nuo visų kitų grupių atlyginimų. Būtent tai jas ir paskatina:

„Mokesčių atpirkėjo atlyginimas yra turtas, ir turtas pats už save atlygina. Šlovė ir garbė yra atlyginimas tai aristokratijai, kuri nieko kita nepažįsta, nieko kita nemato, nieko kita nejaučia, išskyrus šlovę ir garbę. Pagarba ir dėmesys yra atpildas aukštiems teismo ir administracijos valdininkams, kurie savo kelyje neranda nieko, išskyrus vieną darbą po kito ir kurie dieną naktį saugo valstybės gerovę"[60].

Iš tokių pastabų gana aiškiai matome, kokia yra paties Montesquieu padėtis. Jis priklauso paskutiniajai grupei, mantijos aristokratijai. Jo tekstas ryškiai atspindi varžybas tarp šios valdininkų aristokratijos ir špagos aristokratijos. Kalbėdamas apie špagos aristokratiją, jis retai praleidžia progą įterpti keletą ironiškų pastabų. Tačiau palyginti su kitomis pastabomis, kurioms svaidosi dviejų besivaržančių aristokratijos grupių atstovai, Montesquieu pastebėjimai yra gana saikingi ir švelnūs. Mažai žmonių aiškiau už jį matė, kad špagos aristokratijos šeimų nuskurdimo reguliarumas yra tiesiog ne asmeninių trūkumų išraiška, bet jų socialinės padėties, ypač jų socialinės vertybių sistemos padarinys.

Jis iš pradžių pastebi, jog būtų neteisinga panaikinti įstatymą, draudžiantį aristokratams turtėti prekiaujant. Jeigu tai būtų padaryta, pirkliai prarastų pagrindinį stimulą užsidirbti daug pinigų: juo jie uolesni kaip pirkliai, juo didesni jų šansai palikti pirklių luomą ir nusipirkti aristokrato titulą. Šeima, savo turtų dėka iš pradžių iškilusi į valdininkų aristokratiją, kiek vėliau galbūt dar gali iškilti į špagos aristokratiją. Jeigu taip atsitinka, ji priversta vėl sumažinti savo kapitalą jos luomui priderančiomis išlaidomis. Kaip su lengva ironija sako Montesquieu, tai žmonės, visada galvojantys, kaip gali praturtėti, tačiau taip pat galvojantys apie tai, kad gėda gausinti savo turtą, tuoj pat nepradėjus jo švaistyti. Tai yra tautos dalis, kuri suvartoja pagrindinį savo turto kapitalą, tarnaudama tautai. Jeigu šeima tokiu būdu nuskursta, ji užleidžia savo vietą kitai, kuri taip pat tuoj pradeda sekinti savo kapitalą.

Taip pagal Montesquieu modelį užsidaro ratas, vedantis nuo praturtėjusių buržua šeimų, kurios iškyla į aristokratiją, prie nuskurstančių aristokratijos šeimų, kurių nariai galbūt galų gale yra priversti užsidirbti duonai savo darbu ir, tokiu būdu praradę savo rangą bei išdidumą, vėl nusmunka į buržuaziją, „į liaudį". Modelis supaprastina dalykų padėtį, tačiau kartu parodo, kad kartu su tvirtais barjerais tarp hierarchiškai surikiuotų luomų ir jų elitų egzistuoja tam tikras socialinis mobilumas, įgalinantis individualų šeimų iškilimą ir smukimą iš vieno luomo ir jo elito į kitą.

4. Šios socialinio susisluoksniavimo rigidiškumo ir judrumo kombinacijos neįmanoma suprasti, neprisiminus, kad ji tuo pavidalu, kurį stebi Montesquieu, yra integrali absoliutistinio viešpatavimo Prancūzijoje aparato dalis. Liudvikas XIV jaunystėje savo kailiu patyrė, koks pavojus karaliaus pozicijai gali iškilti, kai luominiai elitai, visų pirma špagos aristokratijos ir aukštųjų teismo bei administracijos valdininkų elitai įveikia abipusę antipatiją ir susivienija prieš karalių. Galbūt jis pasimokė ir iš Anglijos karalių patirties, kurių padėtis nusilpo ir atsidūrė pavojuje daugiausiai dėl jungtinio aristokratijos ir buržuazijos grupių pasipriešinimo. Bet kuriuo atveju egzistuojančių skirtumų,

priešingybių ir priešiškumų tarp luomų, ypač tarp luomų elitų, taip pat juose pačiuose – tarp skirtingų jų statuso ir prestižo hierarchijos rangų bei pakopų – stiprinimas ir palaikymas buvo viena iš tvirtų jo viešpatavimo maksimų. Kaip dar bus tiksliau parodyta, buvo visiškai akivaizdu, kad šios priešingybės ir pavydas tarp jo karalystės galingiausių elito grupių buvo viena pagrindinių sąlygų tai karalių galios pilnatvei, kurią išreiškia tokios sąvokos kaip „neribota" arba „absoliutinė"[61].

Ilgas Liudviko XIV viešpatavimas daug prisidėjo, kad luominiai ir kiti socialinių rangų skirtumai, karaliaus nuolatos panaudojami kaip jo valdžios instrumentai, ne tik sutvirtėjo ir paaštrėjo, bet pačių šių grupių mintyse bei jausmuose tapo esminiu jų pačių įsitikinimų bruožu. Aštriai konkurencijai dėl rangų, statuso ir prestižo įsišaknijus pavaldinių įsitikinimuose, vertybinėse nuostatose ir idealuose, sustiprintos ir paaštrėjusios įtampos bei pavydo tarp skirtingų hierarchiškai organizuotos visuomenės luomų ir grupių, ypač tarp priešiškų elito grupių, reprodukcija tuščiai dirbančios mašinos režimu vyko ir tada, kai sąmoningą karaliaus žaidimą šiuo įtampų balansu bei jo sistemingą kontrolę po Liudviko XIV mirties pakeitė nuolaidesnis ir ne toks nuoseklus manipuliavimas. Kaip ir kitais atvejais, ištisų žmonių grupių pripratimas prie nuostatų, kurias jiems iš pradžių primetė arba bent jau sustiprino jų priklausomybė nuo kitų arba kitų viešpatavimas, iš esmės prisidėjo prie įtampų ir konfliktų rutinizavimo.

Tai, kas čia atsiskleidžia nagrinėjant luominių elitų skirtumus ir konfliktus, ne mažesniu mastu galioja ir socialiniam mobilumui, kuris, nepaisant visų priešiškumų ir rangų skirtumų, nuo vieno luominio sluoksnio veda prie kito. Taip pat ir mobilumas, t. y. šeimų iškilimas ir nuosmukis susisluoksniavusioje į luomus visuomenėje yra socialiai determinuotas; vadinasi, jų nesukūrė karalius ar koks nors kitas individas. Kaip ir pati socialinių sluoksnių luominė tvarka, taip ir šeimų iškilimas bei nuosmukis visų pirma yra formos, kuriomis pasireiškia šios figūracijos vidinė dinamika. Tačiau jeigu galios pusiausvyra šioje žmonių fugūracijoje po daugelio kovų tarp luomų atstovų ir karalių pakrypsta pastarųjų naudai (kaip tai po daug svyravimų galų gale atsitiko Prancūzijoje XVIII a.), tai tas, kas palaiko karaliaus poziciją, gauna galimybę kontroliuoti socialinį mobilumą pagal savo vaizdinius apie karūnos interesus arba tiesiog vadovaudamasis savo paties interesais ir polinkiais. Liudvikas XIV tai darė visiškai sąmoningai[62]. Po jo mirties tokių galimybių panaudojimas virto savotiška rutina; o pabaigoje jis vėl tapo kiek labiau priklausomas nuo rūmų ir kitokių elitų vidinės kovos dėl galios.

Bet kuriuo atveju, kol karūnos galios erdvė lieka pakankamai didelė, karaliai ir jų atstovai turi galimybę, aristokratinius titulus suteikdami turtingoms buržuazijos šeimoms, socialinį šeimų iškilimą kontroliuoti pagal savo interesus

ir savo nuožiūra. Kadangi ir jie labai suvaržyti statusui adekvačiu vartojimo etosu, pareiga savo rangą laikyti svarbiausiu savo išlaidų masteliu, tai nobilitacijos teisę jie dažnai panaudoja ir kaip jų luomui priderantį pajamų šaltinį.

Kaip tokios figūracijos rėmuose iš karaliaus užimamos vietos galima kontroliuoti socialinį iškilimą, iš šios vietos tam tikrose ribose galima kontroliuoti ir valdyti taip pat socialinį smukimą. Asmenine malone karalius gali sušvelninti arba sustabdyti aristokratų šeimos nuskurdimą arba žlugimą. Jis gali padėti šeimai, duodamas jai rūminę pareigybę, karinį arba diplomatinį postą. Karalius gali jai paskirti vieną iš savo kontroliuojamų beneficijų. Jis gali jai tiesiog padovanoti piniginę dovaną, pvz., paskirti pensiją. Taigi karaliaus malonė yra vienas svarbiausių špagos aristokratijos šansų sustabdyti ydingą priverstinių reprezentacijos išlaidų savo kapitalo sąskaita ratą. Suprantama, kad niekas nenori prarasti šios galimybės dėl karaliui nepatinkančio elgesio. Kaip kartą pasakė Montesquieu, karalius priverčia savo pavaldinius galvoti *comme il veut**. Kai nagrinėjame priklausomybių tinklą, kuris sieja karalių ir jo pavaldinius, nesunku suprasti, kaip tai įmanoma.

5. Taip pat ir ta reikšmė, kurią rūmų pastatai ir jų įrengimas turi pačios rūmų dvaro visuomenės akyse, išaiškėja tik tada, kai juos suprantame specifinio priklausomybių tinklo, siejančio savininkus ir jų būrelius, kontekste. Šio tinklo supratimą šiandien apsunkina tai, kad išvystytose industrinėse visuomenėse mažų mažiausiai pasidarė galima įtvirtinti aukštą socialinį statusą ir prestižą, nuolatos viešai neįrodinėjant šio statuso tokia pat turtinga ir brangia reprezentacija, rūbais, namų ūkiu ir visu gyvenimo būdu. Žinoma, neišnyko socialinis spaudimas vartoti kaip pridera statusui ir konkurencija dėl prestižo, kuri reikalauja piniginių išlaidų statuso simboliams. Daug kas, kas čia buvo pasakyta apie rūmų dvaro visuomenę, išryškina panašius reiškinius industrinėse tautinėse valstybėse ir tikslesnėmis sąvokomis padeda užfiksuoti struktūrų giminystę ir skirtumus. Žinoma, taip pat ir industrinių visuomenių aukštuosiuose sluoksniuose galima stebėti visuomenės spaudimą socialiai išsiskirti prestižiniu vartojimu ir konkurencines kovas dėl statuso bei prestižo šansų, kai iš dalies kaunamasi dėl palyginti brangių statuso ir prestižo simbolių viešomis varžybomis. Svarbiausias skirtumas tas, kad prestižinis vartojimas ir priverstinė reprezentacija aukštuosiuose industrinių visuomenių sluoksniuose yra kur kas labiau privatizuoti, palyginti su rūminėmis-absoliutistinėmis visuomenėmis. Jų ryšys su centrinėmis industrinių visuomenių galios kovomis yra kur kas silpnesnis. Tokiose visuomenėse jie nėra tiesioginė galios aparatūros dalis

* „Kaip jis nori" (pranc.).

ir vargu ar vis dar yra viešpatavimo instrumentai. Vadinasi, socialinis spaudimas vartoti adekvačiai statusui bei reprezentuoti statusą yra kur kas mažesnis: ir jis nebėra toks neišvengiamas, kaip rūmų dvaro visuomenėje.

Viena industrinių visuomenių skiriamųjų, santykinai naujų (palyginti su ankstesnėmis visuomenėmis) ir stulbinamų struktūrinių ypatybių yra tai, kad čia netgi grupės su palyginti didžiausiomis pajamomis, net patys turtingiausi sutaupo ir investuoja dalį savo pajamų, tad jie (išskyrus tą atvejį, kai jie investuoja klaidingai) dar labiau praturtėja – nori jie to ar ne. Rūmų dvaro visuomenių turtingieji ir galingieji beveik visas savo pajamas paprastai sunaudodavo reprezentaciniam vartojimui. Socialinio spaudimo reprezentuoti susilpnėjimas net tarp galingiausių ir turtingiausių išsivysčiusių industrinių visuomenių elito grupių įgijo lemiamą reikšmę gyvenamųjų namų architektūros, rūbų ir apskritai meninio skonio vystymuisi. Be to, šiose tautinėse visuomenėse galingieji ir turtingieji ne tik taupo taip pat kaip neturtingi ir ne tokie galingi, jie net ir dirba kaip neturtingieji. Galima sakyti, kad tam tikru atžvilgiu turtingieji šiandien gyvena taip, kaip anksčiau gyvendavo neturtingieji, o neturtingieji gyvena taip, kaip gyvendavo turtingieji.

6. Priešindustrinėse visuomenėse garbingiausias turtas buvo neuždirbtas dirbant ir darbo nereikalaujantis turtas, t. y. paveldėtas turtas, visų pirma renta iš paveldėtos žemės nuosavybės. Ne darbas kaip toks, bet darbas dėl uždarbio, kaip ir užsidirbti pinigai buvo menkai kotiruojami tarp rūminių sluoksnių vertinimų. Tai buvo ypač būdinga pavyzdinei XVII ir XVIII a. rūmų dvaro visuomenei – Prancūzijai. Kai Montesquieu pastebi, kad daugelis špagos aristokratijos šeimų gyvena iš kapitalo, tai visų pirma reiškia, kad jos parduoda žemės nuosavybę, po to galbūt brangenybes ir kitas paveldėtas vertybes, kad išsimokėtų skolas. Jų pajamos iš rentos mažėja, tačiau priverstinė reprezentacija nepalieka joms jokios garbingos galimybės apriboti savo vartojimą. Jos prisidaro naujų skolų, parduoda daugiau žemės, jų pajamos toliau mažėja. Didinti pajamas dalyvaujant pelningose komercinėse įmonėse joms yra ir įstatymiškai uždrausta, ir pažemina asmeniškai. Tačiau taip pat žemina namų ūkio arba reprezentacijos išlaidų apribojimas. Konkurencijos dėl statuso, prestižo ir jiems giminingų galios šansų spaudimas šioje visuomenėje yra ne silpnesnis už konkurencijos dėl pelno iš kapitalo ir giminingų ekonominių galios šansų daromą spaudimą industrinių visuomenių verslo pasaulyje. Jeigu neminėsime palikimų, turtingų vedybų, karaliaus ir kitų rūmų dvaro didikų malonės, tai piniginės paskolos yra natūraliausia priemonė, kuria žmonės šioje padėtyje gali pasinaudoti, kad sumažėjus pajamoms trumpam išlaikytų įprastą statusui adekvatų vartojimą. Be jo šeima nepaliaujamose lenktynėse su varžovais dėl statuso

neišvengiamai atsilieka nuo kitų ir praranda savigarbą bei kitų pagarbą. Kaip jau minėjome, prasiskolinusias aristokratų šeimas nuo visiško nuosmukio daugeliu atvejų gali išgelbėti tik karaliaus malonė.

Smunka ne visos rūmų dvaro visuomenės šeimos. Dabar neįmanoma pasakyti, kiek procentais buvo vienų ir kitų. Esminis dalykas šiame kontekste yra ne skaičiai, nors ir jie turi savo reikšmę, bet visų pirma tų tarpusavio priklausomybių, kurios spaudžia šios visuomenės žmones, forma. Šeima jaučia smukimo grėsmę, net jeigu ji sėkmingai išvairuoja savo laivą per sūkurius. Egzistuoja gausybė vietų rūmuose, diplomatiniame korpuse, kariuomenėje, Bažnyčioje, kurios iš esmės yra rezervuotos špagos aristokratijos šeimų atstovams. Priklausomybė rūmų dvaro visuomenei arba ryšiai su žmonėmis iš rūmų draugijos daugeliu atvejų yra sąlyga gauti tokias vietas. Jos garantuoja pajamas, tačiau kartu užkrauna reprezentacijos pareigas. Ir galų gale atskiros aristokratų šeimos, ypač tos, kurių statusas ir rangas nekelia jokių abejonių, sulaužo tabu nedalyvauti stambiose pramonės įmonėse. Smulkesni verslai ir įmonės kaip ir anksčiau laikomos negarbingomis. Šios trumpos tarpusavio priklausomybių, siejančių rūmų dvaro visuomenės žmones, tinklo apžvalgos turėtų pakakti įvadui į elito, kuris daugeliu atžvilgių skiriasi nuo geriau pažįstamų industrinės visuomenės darinių, formavimosi problemas. Ši apžvalga kai ką anticipuoja iš to, kas toliau bus aptarta išsamiau (iš dalies – kitais aspektais). Ji gali būti naudinga ir kaip įvadas į didesnės distancijos savo objekto atžvilgiu siekiantį mąstymo būdą, kuris yra būtinas, kai bandome suprasti struktūrą ir patirtį visuomenės, esančios kitos rūšies nei mes.

7. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti keista, kad socialinių tarpusavio priklausomybių tyrimo išeities tašku čia buvo pasirinkta gyvenamųjų namų struktūros analizė. Galbūt ypač netikėtas yra aristokratinio namo įrengimo ir absoliutinės viešpatavimo struktūros ryšys. Šiandien įsigalėjo įprotis konceptualiai griežtai skirti tai, kas vadinama „visuomene“, nuo to, kas vadinama „valstybe“, beje, ne visada sąvokų skyrimą susiejant su aiškiu vaizdiniu apie jų ryšį. Apsipratome su mintimi, kad socialiniai reiškiniai gali būti sudėlioti į sąvokinius stalčius, neklausiant apie jų tarpusavio santykius. Šie reiškiniai skirstomi, pvz., į politinius, ūkinius, socialinius, meninius ir kitokius, lyg tai būtų savaime suprantama ir, kaip įprasta, netikrinant tokių klasių sąvokų tinkamumo stebimiems faktams bei neturint aiškios skirtingų klasių ryšių schemos. Tas savaiminis suprantamumas, su kuriuo ši klasifikacijos schema, tikrai susijusi su specifine profesine pramoninių tautinių visuomenių diferenciacija, yra taikoma visuomenėms, esančioms kitoje diferenciacijos pakopoje, ir gerokai sunkina jų supratimą.

Nei estetinis pasitenkinimas, kurį kelia rūmų gyvenamieji pastatai, nei jų meninė reikšmė nesumenksta, kai atskleidžiama visuomeninė rūmų dvaro žmogaus padėtis ir nurodomas ryšys tarp socialinės figūracijos ir architektūros. Apie priklausomybės linijas, vedančias nuo viešpatavimo struktūros prie būsto architektūros, daug pasako *Enciklopedijos* teiginys, kad jokie kiti rūmai savo puošnumu negali prilygti karaliaus rūmams. Kaip matome, hierarchijos tvarka pasikartoja per visus rangus. Iš aukštosios rūmų dvaro aristokratijos šeimos, nepriklausančios karaliaus šeimai, laukiama, kad ji, projektuodama savo rezidenciją, išlaikys distanciją kraujo princų rezidencijos atžvilgiu. Tas pats pakopa po pakopos galioja iki pat žemiausių rangų. Be to, kiekvienu atveju nuo faktiško galios pasiskirstymo priklauso, kokie nukrypimai nuo normos (pvz., praturtėjusio finansininko atveju) gali ir turi būti toleruojami konkurencijos dėl statuso sąlygomis. Tose visuomenėse, kurios mums geriau pažįstamos, ryšys tarp galios pasiskirstymo visos visuomenės mastu, viena vertus, ir skirtingų to, ką vadiname „privačiu gyvenimu" (taigi ir būsto architektūros) aspektų, antra vertus, yra palyginti netiesioginis ir būna perduodamas. Čia, rūmų dvaro visuomenėje, jis yra kur kas tiesesnis; jį dar palyginti tiesiogiai suvokia visi dalyviai. Kadangi diferenciacija tarp „viešos" ir „privačios" žmogaus pusės šioje visuomenėje dar nėra tokia ryški, kaip dabartinėse industrinėse visuomenėse, tai ir griežtesnė konceptuali „viešosios" ir „privačios" gyvenimo sričių perskyra, kuri yra įprasta industrinėse visuomenėse, taip gerai netinka, kai ją bandoma pritaikyti rūmų dvaro žmonėms.

8. Savo gyvenimo socialinius ryšius išmokstama suprasti geriau, jeigu įsigilinama į kitų visuomenių žmonių gyvenimo socialinius ryšius. Rūmų dvaro visuomenės tyrimas aiškiau, negu tai paprastai būna mąstant tik apie savo visuomenę, išryškina, kad ir tyrinėtojo vertybinės nuostatos yra grandis priverstinių tarpusavio priklausomybių grandinėje, kuria suvaržyti žmonės. Filosofinės ir sociologinės teorijos dažnai traktuoja tai, kas vadinama „vertybėmis" arba „vertybinėmis nuostatomis", kaip kažkokį iš viso nepaaiškinamą, „galutinį" ir „absoliutų" dalyką. Tokiu atveju atrodo, kad žmonės visiškai laisvai pasirenka vertybes ir vertybines nuostatas. Klausimas, iš kur kyla vertybės, kurias žmonės gali padaryti savomis, keliamas taip pat retai, kaip ir vaikai klausia, iš kur Kalėdų Senelis ima savo dovanas arba gandras – vaikus. Taip pat lengva nepastebėti suvaržymų, išplaukiančių iš vertybių, kurioms įsipareigojama, ir savos vertybinės nuostatos.

Tai, kas čia buvo pasakyta apie rūmų dvaro visuomenę, gali padėti lengviau surasti būdą viešpatavimo ir visuomenės struktūrų ryšiui su vertybinėmis nuostatomis suprasti. Jeigu žmogus išauga visuomenėje, kurioje aristokrato

titulas vertinamas aukščiau už savo darbu įgytus turtus: visuomenėje, kurioje priklausomybė karaliaus rūmų dvarui arba net asmeninio kontakto su karaliumi privilegija (priklausomai nuo esamos galios struktūros) kaip gyvenimo šansas labai aukštai vertinama visuomenės vertybių skalėje, tai jam yra sunku išvengti spaudimo kreipti asmeninius tikslus į šias socialines vertybes bei normas ir dalyvauti konkurencinėje kovoje dėl tokių šansų – jeigu jo šeimos socialinė pozicija ir savo sugebėjimų vertinimas jam suteikia tokią galimybę. To tikslo, kurį žmogus laiko vertu ilgalaikių pastangų, niekada nelemia vien tik pasitenkinimo ir vertės prieaugis, kurį žmogui jo paties akyse teikia kiekvienas žingsnis tikslo link, bet taip pat ir lūkestis, kad jo vertė bus patvirtinta arba kartu su pagarba išaugs kitų akyse. Sveikam žmogui negali būti jokio absoliutaus nulinio taško pagal santykį tarp to paveikslo, jo susidaromo apie savo vertę bei tas vertes, į kurias, viena vertus, nukreipti jo siekiai, ir, kita vertus, šio paveikslo patvirtinimo arba nepatvirtinimo kitų žmonių elgesiu. Dėl šios konstitucinės daugelio žmonių vertybinių nuostatų priklausomybės visuomenėje atskiram žmogui yra sunku (jeigu iš viso įmanoma) bandyti realizuoti savo pastangas ir siekius būdu, neteikiančiu jokių šansų, kad jis dabar arba ateityje susilauks atlyginimo – pagarbos, pripažinimo, meilės, nuostabos pavidalu – trumpiau, jo vertės patvirtinimo arba iškėlimo kitų žmonių akyse. Kitais žodžiais tariant, ši vertybių tarpusavio priklausomybė sumažina galimybę, jog individas suaugtų, neperėmęs tokių visuomenės vertybinių nuostatų. Egzistuoja tik maža tikimybė, kad individas gali išlikti visiškoje nuošalėje, nedalyvaudamas (jokia prasme) konkurencinėse kovose dėl šansų, apie kuriuos jis žino arba jaučia, kad juos vertina taip pat ir kiti; nebandydamas įgyvendinti savo siekių būdu, užtikrinančiu jam tam tikrą jo vertės patvirtinimą kitų elgesiu. Daugelis – jeigu ne visi – gyvenimo šansai, kurių rūmų dvaro visuomenės žmonės dažnai siekdavo visą gyvenimą, jau prarado savo spindesį ir reikšmę. Galima klausti: kaip žmonės galėdavo nerimauti dėl tokių niekniekių arba visą savo gyvenimą nukreipti tokiems beprasmiams tikslams įgyvendinti? Tačiau nors daugelio aukštų vertybių spindesys išblėso kartu su galios struktūra, kai jos buvo reikšmingos, sociologinis tyrimas gali taip pat ir kitos visuomenės žmonėms aiškiai ir gyvai nušviesti žmogaus situaciją šioje visuomenėje, o kartu su ja – įgalinti suprasti vertinimų, iš kurių atskiram individui kyla tokių visuomeniškai vertingais laikomų tikslų siekis, tarpusavio priklausomybę. Nebūtina priimti rūmų dvaro žmonių vertybinių nuostatų, kad suprastume, jog jie buvo dalis jų visuomeninės egzistencijos suvaržymų ir jog daugumai jų buvo sunku, jeigu iš viso įmanoma, pasitraukti iš konkurencijos dėl socialiai vertinamų šansų. Rūmų dvaro visuomenėje hercogui buvo prasminga būti hercogu, grafui – grafu, o kiekvienam privilegijuotajam rūmuose – privilegijuotuoju. Bet koks pa-

vojus atskiros giminės privilegijuotai padėčiai kaip ir hierarchinių privilegijų sistemai apskritai reiškė grėsmę tam, kas šioje visuomenėje žmogui – žiūrint ir jo paties, ir kitų žmonių, su kuriais jis bendravo ir kurių nuomonę vertino, akimis – teikė vertę, reikšmę ir prasmę. Kiekviena netektis reiškė prasmės praradimą. Todėl kiekvienas iš šių žmonių turėjo vykdyti visas reprezentacijos pareigas, susijusias su jo padėtimi, su jo privilegijomis. Priklausomai nuo rangų hierarchijos, priklausomai nuo padėties šioje visuomenėje su gausybe hierarchijos pakopų egzistavo pačios įvairiausios vertybių priešingybės. Visa sistema buvo pilna įtampų. Ji buvo persunkta nesuskaičiuojamų vaidų tarp žmonių, kurie bandė išsaugoti savo padėtį atsiribodami nuo žemesniųjų ir galbūt tuo pat metu ją iškelti, sumažindami barjerus, skiriančius juos nuo aukštesniųjų. Į visas puses sklido žiežirbos. Bet nors rūmų dvaro intelektualų grupės pradėjo kvestionuoti pačią privilegijų sistemą, didžioji privilegijuotųjų masė, kaip dar bus parodyta, tvirtai įstrigo rūmų dvaro visuomenės figūracijoje. Nors egzistavo daugybė įtampų ir konfliktų dėl atskirų privilegijų, grėsmė privilegijoms kaip tokioms daugumai privilegijuotųjų reiškė bendrą pavojų tam, kas jų gyvenimo jausmui teikė prasmę ir vertę. Kaip ir kitose visuomenėse, taip ir absoliutinėje Prancūzijos visuomenėje, egzistavo anklavai žmonių, kurie mėgino realizuotis, nusigręždami nuo centrinių vertybinių šansų laukų ir pasitraukdami iš konkurencinių kovų dėl šių šansų. Vienuolynai ir kai kurios kitos pozicijos Bažnyčioje sudarė tokias nusigręžimo ir pasitraukimo galimybes. Tačiau jie savo ruožtu daugeliu atvejų atverdavo kelią kitoms konkurencijos dėl statuso ir prestižo formoms.

9. Daug kas iš to, ką rūmų dvaro žmonės laikė siekių ir vargų vertais dalykais, išblėso ir šiandien atrodo beveik be vertės. Tačiau vis dėlto ne viskas. Su luominėmis-rūminėmis vertybinėmis nuostatomis, praradusiomis savo prasmę ir spindesį, pačiu glaudžiausiu būdu yra susijusios vertybės, kurios išsaugojo savo prasmę ir spindesį. Joms priklauso nemažai meno ir literatūros kūrinių, susijusių su ypatingu gero skonio išplėtojimu rūmų dvaro visuomenėje. Joms, tarp kitko, priklauso daug gyvenamųjų pastatų. Formų kalbą suprasime geriau, jeigu kartu suprasime tą priverstinės reprezentacijos ir estetinio jautrumo tipą, būdingą šiai visuomenei konkurencijos dėl statuso kontekste. Tad visuomeniniai reiškiniai, nepraradę savo vertės, susiję su kitais, savo vertę praradusiais dalykais. Taip pat ir žmonių kova su jų tarpusavio priklausomybės suvaržymais, kurią atskleidžia tokia figūracijų analizė, niekada visiškai nepraranda savo reikšmės, net jeigu mūsų pačių patiriami suvaržymai yra kitokio pobūdžio.

Remiantis sena filosofine tradicija, žmonių vertybių ir vertybinių nuostatų sampratos dažnai suskirstomos į dvi sąvokų rubrikas, kurios paprastai supran-

tamos kaip diametralios priešingybės. Tada atrodo, kad visos vertybių sampratos priklauso arba vienai, arba kitai rubrikai: tokiu atveju turime tik pasirinkimą tarp vaizdinio, kad visos žmogiškos vertybės yra „reliatyvios", ir vaizdinio, jog jos yra „absoliučios". Tačiau ši paprasta antitezė vargu ar atitinka stebimus faktus. Ryšių tarp galios struktūros ir visuomeninės vertybių skalės analizė reiškia tik tai, kad mes ištiriame faktus, kuriuos galima patikimai užfiksuoti. Ji nereiškia, jog pritariame absoliučiam vertybių reliatyvizmui. Tačiau, kita vertus, ši analizė nereiškia ir to, kad ginamas vertybių absoliutizmas. Jeigu ieškome teorinių kategorijų, kurios turi būti išbandytos ir patvirtintos tiriant faktus, tai šios įprastinės filosofinės klasifikacijos privalėtų būti vertinamos kaip dar nediferencijuoti supaprastinimai. Problemos, su kuriomis susiduria sociologinis tyrimas, yra kur kas sudėtingesnės ir labiau diferencijuotos, negu leidžia manyti ši paprasta sąvokų antitezė. Visur žmonių visuomenių raidoje galima stebėti, kaip žmonių gyvenimai švaistomi tarnaujant efemeriškoms, bet tuo metu amžinomis laikomoms vertybėms. Tačiau kartais efemeriškų vertybių vardan aukos padeda atsirasti žmonių kūriniams arba žmonių figūracijoms, turinčioms pastovesnę vertę. Tiktai lyginamieji tyrimai, kurių tikslas – suprasti taip pat ir praradusias savo vertę galios struktūras bei vertybių skales, gali suteikti viltį, jog aiškiau suprasime tokias galios struktūras ir vertybių skales, kurios turi didesnio ilgaamžiškumo ir pastovumo galimybes.

V. ETIKETAS IR CEREMONIALAS: ŽMONIŲ ELGESYS IR MENTALITETAS KAIP JŲ VISUOMENĖS GALIOS STRUKTŪRŲ FUNKCIJOS

1. Kad suprastume *ancien régime* savitą rūminį-aristokratinį elgesį ir geros visuomenės rūminį-aristokratinį etosą, reikia rūmų dvaro struktūros paveikslo. „Geros visuomenės" ir rūmų dvaro santykis laikui bėgant keitėsi.

XVIII a. *monde*, palyginti su šiandieniais socialiniais santykiais, – tai nepaprastai tvirtai ir glaudžiai iš vidaus susaistytas socialinis darinys. Tačiau, kita vertus, palyginti su XVII a. *monde*, visų pirma su Liudviko XIV laikais, jis buvo kur kas amorfiškesnis. Mat tais laikais rūmų dvaras ne tik buvo *monde* esminis ir svarbiausias centras: dėl to, kad Liudvikas XIV dėl priežasčių, apie kurias dar kalbėsime, su nepasitenkinimu žiūrėjo į bendravimo fragmentaciją, bendravimo būrelių susidarymą už rūmų dvaro ribų (nors to ir nebuvo įmanoma visiškai išvengti), aukštuomenės gyvenimas iš esmės susitelkė pačiuose rūmuose[63]. Ilgainiui ir laipsniškai po jo mirties šio uždaro rato sienos atsivėrė[64]. Po to svarbiausiomis aukštuomenės bendravimo vietomis tapo regento rezidencija Palais Royal; Temple, kur dar Liudviko XIV laikais (tiesa, 1706–1714 m. kaip tremtinys) gyveno Vendôme'o didysis prioras, Henriko IV nesantuokinio sūnaus palikuonis, o po jo – hercogas de Conti; hercogo de Maine'o (tai vienas iš galingų Liudviko XIV nesantuokinių vaikų) pilis. Hercogas de Conti po tėvo mirties iš pradžių varžėsi su Orleano hercogu dėl politinės galios, o jo žmona buvo kilusi iš didžiosios Condé giminės, taigi kaip kraujo princesė savo rangu pranoko vyrą. Visi šie būreliai buvo ne kas kita kaip maži rūmų dvarai[65].

Po to iš šių rūmų Liudviko XV laikais dalis svorio centro persikėlė į vilas – rūmų dvaro aristokratų, kurie nebuvo princai, rezidencijas[66]. Tuo pat metu pats karaliaus rūmų dvaras išlaikė savo svarbą kaip centras. Į jį galų gale vedė visos visuomenės gijos, nuo jo kaip ir anksčiau priklausė rūmų dvaro žmonių rangas, prestižas ir tam tikru laipsniu – pajamos. Karaliaus rūmų dvaras nuo šiol tik ėmė daugiau ar mažiau dalytis su aristokratiniais būreliais ta reikšme, kuri buvo būdinga jam kaip bendravimo vietai, kaip bendravimo kultūros kūrėjui. Bendravimas ir bendravimo kultūra pamažu decentralizavosi. Ji plito iš rūmų dvaro aristokratijos vilų iki pat finansininkų vilų. Kaip tik šioje išsivystymo pakopoje *monde* suklestėjo garsioji salonų kultūra.

Silpno Liudviko XVI valdymo laikais, didėjant buržuazijos turtui, karaliaus rūmų dvaras toliau prarado savo kaip visuomenės centro reikšmę[67]. Gera visuomenė pasidarė dar labiau amorfiška, nors, beje, jos apatinės ribos visiškai nenusitrynė. Jos tapo tik vis sunkiau retrospektyviai atpažįstamos[68]. Galų gale revoliucijos audros sugriovė visą struktūrą. Po to vietoj jos imperijos laikais susiformuoja nauja gera visuomenė, kurios centras iš pradžių buvo Napoleono rūmų dvaras. Tačiau dėl pasikeitusių aplinkybių, lėmusių jos atsiradimą, ji niekada nebepasiekė senosios lygio gyvenimo stilizacija, meno gyventi detalizavimu ir subtilumu. Nuo to laiko bendravimo ir skonio kultūra minta XVIII a. paveldu. Nauji uždaviniai, kuriuos reikėjo spręsti, perkelti į kitas sritis.

Gerai pastebimos šios paveldėjimo linijos: XVIII a. aristokratų ir finansininkų salonas yra XVII a. antros pusės karaliaus salono palikuonis. Liudviko XIV rūmuose iš tikrųjų formuojasi ir susidaro nauja rūmų dvaro visuomenė. Čia galutinai baigiasi jau seniai brendęs procesas: riteriai ir rūminiai riterių epigonai galutinai tampa rūmų dvaro žmonėmis tikrąja to žodžio prasme: žmonėmis, kurių socialinė egzistencija, o gana dažnai ir ne paskiausiai – taip pat ir jų pajamos – priklauso nuo jų prestižo, nuo vertinimo rūmų dvare ir rūmų dvaro visuomenėje.

2. Anksčiau žingsnis po žingsnio, nuo nuomojamų namų iki vilų apžvelgėme gyvenamųjų namų hierarchiją – socialinės hierarchijos simbolį. Dar lieka aptarti šios hierarchijos viršūnę – karaliaus rūmus, kaip tikrąjį rūmų dvaro ir rūmų dvaro visuomenės centrą, o kartu pastatą, kuriame kiti rūmų dvaro žmonės buvo paženklinti žyme, tapusia pavyzdžiu visai Europai.

Aukščiausia karaliaus rūmų išraiška buvo tam tikras pastatas – Versalio pilis. Anksčiau aptarėme vilas, kurios Liudviko XIV laikais, kai jos dar nebuvo tapusios palyginti decentralizuoto rūmų dvaro gyvenimo centrais, buvo tik priklausomos nuo karaliaus rūmų teritorijos. Dabar turime mažų mažiausiai porą puslapių skirti ir šio sąjūdžio išeities taškui – pačiai Versalio piliai.

Tai, kas visų pirma krinta į akis, pažvelgus į šį pastatą, yra kažkas tikrai nepaprasta – matome pastatų kompleksą, kuriame galėjo tilpti tūkstančiai žmonių. Pagal skaičių ten galėjo susirinkti viso miesto gyventojai. Tačiau tie tūkstančiai žmonių čia gyvena ne taip, kaip drauge gyvena miesto piliečiai. Šiuo atveju pavienės šeimos yra socialiniai vienetai, pagal kurių poreikius ir ribas tvarkomi ir vienas nuo kito atskiriami erdvės vienetai; Versalio pilies pastatų kompleksas kartu yra ir karaliaus namai, ir mažų mažiausiai laikina visos rūmų dvaro visuomenės buveinė. Mažų mažiausiai daliai šios visuomenės žmonių šiuose karaliaus namuose būdavo paskirtas nuolatinis butas. Liudvikui

XIV patiko, kai jo aristokratai gyvendavo jo „namuose“, jam ten laikant dvarą, ir jis džiaugdavosi, kai iš jo būdavo prašoma buto Versalyje[69]. Visų pirma aukštoji aristokratija, paklusdama karaliaus norams, beveik nuolatos būdavo rūmuose, dažnai kasdien į juos atvažiuodavo iš savo vilų mieste. Saint-Simonas vienoje vietoje rašo[70]: *Je ne sortirai presque point de la cour, ni Mme de Saint-Simon non plus**. O Saint-Simonas, turime žinoti, neužėmė jokio posto dvare, kuris jį materialiai kiek glaudžiau būtų susiejęs su rūmų dvaru.

Sunku tiksliai nustatyti, kiek žmonių gyveno ar galėjo gyventi Versalio pilyje. Vis dėlto mums pranešama, kad 1744 m. pilyje gyveno maždaug 10 000 asmenų – įskaitant tarnus[71]; tai duoda apytikrį vaizdą apie jos dydį. Žinoma, tada nuo rūsių iki pastogių pilis būdavo pilna žmonių.

Dėl vienodų poreikių būstui ir dėl rūmų dvaro aristokratijos socialinių papročių taip pat ir čia, karaliaus pilyje, randame visus vilai būdingus elementus. Mažesniu mastu šie elementai atsispindėjo taip pat buržua namuose, tačiau čia juos atrandame daug didesnius, tarytum aukštesnio laipsnio, būtent – ne vien dėl praktinių poreikių, bet suteikiant jiems karaliaus galios padėties rodiklio funkciją – panaudojant juos kaip prestižo įsikūnijimą. Tai galima pasakyti jau apie kiemą priešais pilį. Žinoma, karaliui karietomis privažiuoti reikėjo didesnio kiemo negu visiems kitiems jo karalystės žmonėms, nes pas jį susirinkdavo daugiau žmonių ir todėl suvažiuodavo ir daugiau karietų. Tačiau panašiai kaip prekių apyvartoje gėrybės vartojamąją vertę, jos tiesioginę prasmę ir tikslą užgožia jos netiesioginė prasmė ir tikslas būti preke, tam tikro pinigų kiekio atitikmeniu, taip ir čia tiesioginę kiemo socialinę vartojamąją vertę užgožė jos socialinė prestižo vertė – kaip atsitinka beveik su visais reikmenimis.

Enciklopedija, pasakodama apie kiemą, kuris pridera didelei vilai, rašo[72]: reikia suprojektuoti kiemą, *qui indiquât par son aspect le rang du personnage qui devoit l'habiter***. Šitą privažiavimo kiemo įvaizdį turime prisiminti, eidami keliu Versalio pilies link. *Vieno* kiemo nepakako karaliaus prakilnumui ir rangui išreikšti; iš pradžių čia yra platus *Avant-Cour****, kurį turi pereiti arba pervažiuoti atvykstantis iš Vakarų pusės ir kuris panašesnis į atvirą aikštę negu į kiemą tikslia to žodžio prasme. Iš abiejų jo pusių pilies link veda dvi alėjos, palei kurias iš vakarų į rytus driekiasi fligeliai, visų pirma skirti kancleriams ir ministrams. Po to pasiekiame tikrąją pilį. Kiemo erdvė susiaurėja. Pravažiuojame kvadratinį kiemą, sujungtą su antruoju, mažesniu (abu sudaro *Cour Royale*****) ir galų gale patenkame į trečiąjį, dar mažesnį Marmurinį

* „Aš beveik niekada neišvykdavau iš rūmų ir madam de Saint-Simon taip pat“ (pranc.).
** „Kuris savo išvaizda nurodytų čia gyventi turėsiančio asmens rangą“ (pranc.).
*** „Priešakinis kiemas“ (pranc.).
**** „Karališkasis kiemas“ (pranc.).

kiemą, kurį iš trijų pusių supa centrinė pilis. Ši centrinė dalis yra tokia didelė, kad joje yra dar keturi maži kiemai, po du kairėje ir dešinėje pusėje. Čia, pirmame šios centrinės pilies aukšte, gyveno karalius ir karalienė su savo rūmų dvaro valstybe. Didžiausią *Cour Royale* dalį sudaro dvi siauros centrinės pilies atšakos, prie kurių šiaurėje ir pietuose prisišlieja abu didžiuliai ilgi šoniniai pilies fligeliai. Šiauriniame fligelyje, be kitko, yra bažnyčia ir (mažo kiemo atskirtos) patalpos operai; pietiniame yra karališkųjų princų ir karaliaus brolio apartamentai. Visas šitas pastatas su fligeliais ir kiemais, su šimtais apartamentų, tūkstančiais patalpų, su dideliais ir mažais, tamsiais ar šviesiais praėjimais mažų mažiausiai Liudviko XIV laikais buvo tikroji rūmų dvaro visuomenės buveinė.

3. Tam tikru atžvilgiu visada svarba, kurią iš daugelio būsto funkcijų šeimininkas labiausiai akcentuoja, paskirdamas patalpą ar patalpas savo namo viduryje. Tai ypač tinka *ancien régime*, kur aukštesnysis sluoksnis, visų pirma karalius, ne išsinuomojo ir užpildė jau esamas, dėl racionalaus apskaičiavimo ankštesnėmis paverstas patalpas, bet kur statybos išlaidas ir išplanavimą visų pirma lėmė būsto ir ypač prestižo poreikiai.

Šia prasme įdomu matyti, kad vidurinis kambarys pirmame aukšte, pro kurio langus buvo galima apžvelgti visą privažiavimą, Marmurinį kiemą, *Cour Royale*, taip pat dar ir *Avant Cour* tolius, buvo skirtas karaliaus miegamajam.

Žinoma, šis išdėstymas iš pradžių neišreiškia nieko kito, kaip paprotį, su kuriuo dažnai susiduriame aukštųjų didikų kaimo rezidencijose. Ir jie vidurinei pirmojo aukšto patalpai dažnai skirdavo miegamojo funkcijas[73]. Šį pilies išplanavimą galima taip pat laikyti simptomu, kiek karalius čia jautėsi kaip namų šeimininkas; tačiau, kaip jau ankščiau buvo pasakyta[74], šias funkcijas – karaliaus ir namų šeimininko – Liudvikas XIV sulydė tokiu mastu, kurio mes beveik nebegalime įsivaizduoti. Karaliaus viešpatavimo didybė pasireiškė išryškėjusiomis jo namų funkcijomis. Karalius tam tikru mastu buvo ir visos šalies namų šeimininkas, ir šalies valdovas netgi, atrodytų, savo pačiuose privačiausiuose kambariuose. Su šiuo faktu glaudžiausiai susijęs įrengimas karališkojo miegamojo, buvusio ne vien patalpa *miegui*. Kaip žinoma, šitas kambarys buvo savotiško ritualo scena, savo iškilmingumu beveik nesiskyrusia nuo valstybinės ceremonijos. Šis ritualas tiesiogiai parodo, kaip glaudžiai buvo susiję valdovo kaip namų šeimininko ir kaip karaliaus vaidmenys.

Liudviko XIV miegamajame ceremonijos minimos gana dažnai. Tačiau šiame kontekste nepakanka jas traktuoti tik kaip kuriozą, kaip apdulkėjusį eksponatą istorijos muziejuje, stebinantį lankytojus tik savo retumu ir keistumu. Čia svarbu žingsnis po žingsnio tas ceremonijas prikelti, kad pasidarytų galima jose suprasti rūmų dvaro figūracijos, kurios fragmentas jos yra, struktūrą ir

funkcionavimo būdą. O kartu – ir charakterius bei nuostatas tų žmonių, kurie drauge šią figūraciją sudaro ir paženklinti jos žyme.

Kaip rūmų dvaro gyvenimo struktūros, technikos ir išbaigtumo pavyzdį iš pradžių išnagrinėsime vieną iš ceremonijų, kurios scena buvo karaliaus miegamasis. Tai viena ceremonijų, siaurąja prasme nušviečiančių rūmų dvaro gyvenimo reikšmę, o plačiąja – taip pat ir šį viešpatavimo tipą. Mes tai padarysime detaliai, žingsnis po žingsnio, taip pat kaip šiandien reikėtų vaizduoti darbų eigą gamykloje arba procedūras kontoroje. Kaip tik išnagrinėsime karaliaus *lever* – jo atsikėlimą[75].

4. Paprastai 8 valandą, bet kuriuo atveju, tuo laiku, kurį jis pats nustato, karalius rytais žadinamas iš miego; tai daro pirmasis kamerdineris, miegantis prie karališkosios lovos kojų. Durys atidaromos kamerpažams[76]. Vienas iš jų tuo tarpu jau spėjo duoti žinią *grand chambellan* (didžiajam kamerherui)[77] ir pirmajam kamerherui, antrasis – rūmų dvaro virtuvei[78] dėl pusryčių, trečiasis atsistoja prie durų ir leidžia įeiti tik tiems ponams, kurie turi įėjimo privilegiją.

Šita privilegija buvo labai tiksliai nustatyta. Egzistavo šešios skirtingos grupės žmonių, turėjusių teisę vieni po kitų įeiti. Jas vadindavo skirtingomis *entrées**. Iš pradžių eidavo *entrée familière***. Jam visų pirma priklausydavo teisėti karaliaus sūnūs ir anūkai (*Enfants de France****), kraujo princai ir princesės, pirmasis gydytojas, pirmasis chirurgas, pirmasis kamerdineris ir kamerpažas.

Po to ėjo *grand entrée*****, sudarytas iš *grands officiers de la chambre et de la garderobe*[79] ir aristokratų, kuriems karalius suteikė šią garbę. Po to sekė karaliaus skaitovų, intendantų pasilinksminimams ir šventėms bei kitų rūmininkų *première entrée*. Po to kaip ketvirtasis sekė *entrée de la chambre*, kuriam priklausė visi likusieji *officiers de la chambre*, o be jų *grand-aumônier* (didysis išmaldų dalytojas), ministrai ir valstybės sekretoriai, *conseillers d'Etat*, leibgvardijos karininkai, Prancūzijos maršalai ir kt. Leidimas dalyvauti penktajame *entrée* tam tikru laipsniu priklausė nuo geros pirmojo kamerhero valios ir, žinoma, nuo karaliaus malonės. Šiam *entrée* priklausė ponai ir damos iš aristokratijos, turėję tokią malonę, kad kamerheras leisdavo jiems įeiti; jie turėjo privilegiją prieiti prie karaliaus anksčiau už kitus. Pagaliau dar buvo šeštasis įėjimas, kuriame dalyvauti buvo labiausiai trokštama. Šiuo atveju būdavo įeinama ne per pagrindines miegamojo duris, bet per galines; šis *entrée* buvo

* „Įėjimas" (pranc.).
** „Šeimyninis įėjimas" (pranc.).
*** „Prancūzijos vaikai" (pranc.).
**** „Didysis įėjimas" (pranc.).

atvertas karaliaus sūnums (taip pat ir neteisėtiems) kartu su jų šeimomis ir žentais, be to, dar ir, pavyzdžiui, galingam *surintendant des bâtiments**. Priklausymas šiai grupei buvo didelės malonės išraiška, nes jai priklausantys žmonės galėdavo įeiti į karaliaus kabinetus kiekvienu metu, kai karalius nebūdavo užimtas *conseil*** arba nebūdavo pradėjęs kokių nors ypatingų darbų su savo ministrais; ir jie galėdavo likti patalpoje tol, kol jis eidavo į mišias – netgi tais atvejais, kai jis sirgdavo.

Kaip matome, viskas buvo labai tiksliai sutvarkyta. Pirmosios dvi grupės būdavo įleidžiamos, kai karalius dar būdavo lovoje. Tuo metu karalius būdavo su mažu peruku; jis niekada nepasirodydavo be peruko, taip pat ir tada, kai gulėdavo lovoje. Kai jis atsibusdavo ir didysis kamerheras su pirmuoju kamerheru jam atnešdavo chalatą, būdavo pašaukiama kita grupė – *première entrée*. Kai karalius apsiaudavo batus, jis kviesdavo įeiti *officiers de la chambre*, ir durys būdavo atidaromos kitam *entrée*. Karalius pradėdavo rengtis. *Maître de la garderobe* nuvilkdavo jam naktinius marškinius laikydamas juos už dešinės rankovės, pirmasis garderobo tarnas – už kairės; dieninius marškinius atnešdavo didysis kamerheras arba vienas iš karaliaus sūnų – tas, kuris būdavo atėjęs. Pirmasis kamerdineris laikydavo dešinę rankovę, pirmasis garderobo tarnas – kairiąją. Taip karalius apsivilkdavo marškinius. Po to jis atsikeldavo iš savo fotelio ir *maître de la garderobe* padėdavo jam užsirišti batus, prie šono špagą jam prisegdavo, užvilkdavo liemenę ir t. t. Kai karalius baigdavo rengtis, jis trumpai pasimelsdavo; tuo metu pirmasis išmaldų dalytojas arba jam nesant kitas dvasininkas tyliai kalbėdavo maldą. Tuo tarpu visas dvaras jau laukdavo didžiojoje galerijoje, kuri užėmė visą pilies pirmąjį aukštą už karaliaus miegamojo sodų pusėje. Tai būdavo karaliaus *lever*[80].

Čia labiausiai krinta į akis pedantiškai tiksli organizacija. Tačiau, kaip matome, čia mes susiduriame ne su racionalia organizacija modernia prasme. Kad ir kaip tiksliai būtų iš anksto nustatytas kiekvienas atskiras „įėjimas“, čia mes susiduriame su organizacijos tipu, kai kiekvienas aktas įgijo prestižinį charakterį, susijusį su juo kaip tam tikro galios paskirstymo simboliu. Tai, kas šiuolaikinės visuomenės struktūros rėmuose dažniausiai (nors, žinoma, ne visada) turi antrinių funkcijų pobūdį, čia daugiausia vykdė pirmines funkcijas. Karalius atlikdavo pačius privačiausius veiksmus, kad sukurtų rangų skirtumus ir dalytų apdovanojimus, malonės arba taip pat ir nemalonės ženklus. Kartu jau išryškėja štai kas: šios visuomenės ir šios valdymo formos struktūroje etiketas atliko labai reikšmingą simbolinę funkciją. Todėl būtina kiek plačiau ap-

* „Vyriausias statybų intendantas“ (pranc.).

** „Taryba“ (pranc.).

žvelgti rūmų dvaro gyvenimo sferą, kad parodytume šią etiketo funkciją, kad kartu išryškintume skirtumus, kurie etiketui buvo būdingi kaip karaliaus ir kartu kaip aristokratijos funkcijai.

5. Nuostata, kurią aukščiau stebėjome pasireiškiančią gyvenamųjų namų hierarchija, čia iškyla dar stipriau. Kur ji funkcionuoja dėl determinuojančio šios visuomenės ir valstybės veiksnio – karaliaus, – išryškėja mažų mažiausiai tie socialiniai suvaržymai, kurie tokią nuostatą išugdė ir padarė būtiną. Neabejotina, kad karaliui reikėjo nusivilkti naktinius ir užsivilkti dieninius marškinius. Tačiau, kaip matėme, socialiniame kontekste ši procedūra įgavo kitokią prasmę. Karalius tai pavertė privilegija dalyvaujantiems aristokratams, kuri juos išskyrė iš kitų. Didysis kamerheras turėjo privilegiją karaliui padėti tai padaryti; buvo tiksliai nustatyta, kad jis šią privilegiją gali perleisti princui ir daugiau niekam kitam[81]. Lygiai taip pat buvo su leidimu ar teise dalyvauti viename iš *Entrées*. Šis dalyvavimas ir ši teisė neturėjo jokio naudingo tikslo, kurio mes tuojau esame linkę ieškoti. Tačiau kiekvienam ceremonijos aktui buvo būdinga tiksliai graduota prestižo vertė, kurią įgydavo ceremonijos dalyvis, ir ši ano akto – marškinių užsivilkimo, pirmojo, antrojo, trečiojo įėjimo ir t. t. prestižo vertė tam tikru mastu pasidarė savarankiška. Ji, panašiai kaip pilies kiemas arba aristokrato namo papuošimas, pasidarė *prestižo fetišu*. Jis rodė atskiro asmens padėtį atsižvelgiant į daugelio rūmininkų galios balansą, karaliaus kontroliuojamą ir labai nestabilų. Vartojamoji vertė, tiesioginė nauda, kurią turėjo visi šie veiksmai, daugiau ar mažiau pasitraukė į antrą planą arba bet kuriuo atveju buvo labai nežymi. Tai, kas šiuos aktus darė svarbius, rimtus ir svarius, buvo vien ta reikšmė, kurią jie suteikdavo rūmų dvaro visuomenės nariams, santykinė galios pozicija, rangas ir garbė, kuriuos jie išreikšdavo.

Šitie fetišo bruožai kiekviename etiketo akte buvo jau gana ryškūs ir Liudviko XIV laikais. Tačiau tada vis dar buvo išsaugotas jų ryšys su tam tikromis pirminėmis funkcijomis. Karalius buvo pakankamai stiprus, kad bet kuriuo laiko momentu savo įsikišimu galėtų sutrukdyti visiškai tuščią etiketo eigą, pirminių funkcijų nuslopinimą antrinėmis[82].

Vėliau šis ryšys ilgainiui nusilpo ir etiketo aktų kaip prestižo fetišų pobūdis pasireiškė apnuogintu, nepridengtu pavidalu. Kaip tik šioje būsenoje ypač lengva pastebėti tą jėgą, kuri etiketui suteikė gyvumo ir jį šioje visuomenėje reprodukuodavo: po to, kai buvo sukurta privilegijų hierarchija etikete, ją palaikė tik konkurencija žmonių, kurie buvo įvelti į šią aparatūrą, turėjo joje privilegijų, todėl dėl suprantamų priežasčių siekė išlaikyti pačias menkiausias joje įtvirtintas pirmumo teises bei su jomis susijusius galios šansus. Taip ši sistema tęsė savo pamėkliška egzistavimą – panašiai kaip ekonomika, atitrūkusi

nuo savo aprūpinimo paskirties (*Versorgungszweck*). Apskritai Liudviko XVI ir Marijos Antuanetės laikais rūmų dvaras tebegyveno pagal tą patį Liudviko XIV epochos etiketą. Visi jo nariai, pradedant karaliumi bei karaliene ir baigiant pačių įvairiausių rangų aristokratais, tik nenoromis nešė jo naštą. Yra pakankamai daug liudijimų, kaip silpnėjant jo pirminėms funkcijoms (apie tai buvo kalbėta) etiketas prarado taurumą. Vis dėlto iki pat revoliucijos jis išliko visas; nes jo atsisakymas būtų reiškęs – pradedant karaliumi aukštai ir kamerdineriu žemai – privilegijų atsisakymą, galios šansų ir prestižo praradimą. Kaip jis galų gale virto visiškai tuščiai dirbančia mašina, kaip galų gale antrinės galios ir prestižo funkcijos, į kurias jis įvėlė žmones, sugebėjo visiškai nuslopinti pirmines, kurių apvalkalu anos funkcijos buvo, aiškiai parodo toks pavyzdys[83]:

Karalienės rytinis tualetas (*lever*) buvo analogiškas karaliaus *lever*. Tarnaujanti rūmų dvaro dama turėjo teisę apsirengiančiai karalienei paduoti marškinius. Rūmų dama užvilkdavo jai apatinį sijoną ir suknią. Bet jeigu atsitiktinai ateidavo karališkosios šeimos princesė, tai ji turėjo teisę karalienei ant pečių užmesti marškinius. Taigi kartą karalienė buvo ką tik visai išrengta savo damų. Jos kameristė laikė marškinius ir ką tik buvo juos padavusi rūmų dvaro damai, kai įėjo Orleano hercogienė. Rūmų dvaro dama grąžino marškinius kameristei, kuri juos perdavė hercogienei, kai įėjo Provanso grafienė, o jos rangas buvo dar aukštesnis. Marškiniai vėl sugrįžo pas kameristę, ir karalienė juos pagaliau gavo tik iš Provanso grafienės rankų. Visą šį laiką ji turėjo stovėti kaip Dievo sutverta nuoga ir stebėti, kaip damos, perdavinėdamos jos marškinius, keičiasi komplimentais. Tikrai Liudvikas XIV niekada nebūtų pakentęs, kad pagrindinis tikslas būtų taip užgožtas etiketu. Vis dėlto ta visuomenės ir sielos struktūra, kuri galų gale ir sukūrė šią tuščiai veikiančią mašiną, egzistavo jau jo laikais.

6. Į šią struktūrą verta pasigilinti detaliau, nes būtent šiame kontekste susiduriame su savitumu tų suvaržymų, kuriais atsižvelgiant į figūracijas vieni kitus susaisto tarpusavyje priklausomi žmonės; panašius suvaržymus aptinkame ir daugelyje kitų visuomenių. Kaip parodė pavyzdys, etiketas ir ceremonialas vis labiau darėsi pamėklišku *perpetuum mobile**, kuris, visiškai nepriklausomai nuo kokios nors tiesioginės naudos, veikė ir toliau, nes jį kaip koks neišsenkantis motoras varė juo supančiotų žmonių konkurencija dėl galios ir statuso šansų tarpusavyje ir su atskirtųjų mase, taip pat ir šių žmonių poreikis siekti aiškios prestižo gradacijos. Galų gale šis spaudimas kovoti dėl galios, statuso ir prestižo šansų, kuriems egzistavo nuolatinis pavojus, be jokios abejonės buvo lemiamas veiksnys, dėl kurio visos šios hierarchiškai artikuliuotos viešpatavimo struktū-

* „Amžinasis variklis" (lot.).

ros dalyviai vieni kitus pasmerkė laikytis našta pavirtusio ceremonialo. Nė vienas šiai figūracijai priklausantis žmogus vienas negalėjo pradėti nusistovėjusios tvarkos reformos. Kiekvienas, net pats mažiausias mėginimas reformuoti, pakeisti atgrasią įtampų sistemą neišvengiamai reiškė sukrėtimus, tam tikrų atskirų asmenų ar šeimų privilegijų ar pirmumo teisių panaikinimą. Paliesti ar net panaikinti tokius galios šansus šios visuomenės viešpataujančiame sluoksnyje buvo savotiškas tabu. Toks bandymas būtų sukėlęs plačių privilegijuotųjų sluoksnių pasipriešinimą. Šie sluoksniai, galbūt ne be pagrindo, bijojo, kad visai juos privilegijuojančiai viešpatavimo sistemai kiltų pavojus arba ji žlugtų, jeigu būtų paliesta net pati mažiausia tradicinės tvarkos detalė. Todėl viskas likdavo po senovei.

Žinoma, visiems dalyviams ceremonialas buvo daugiau ar mažiau sunki našta. XVIII a. pabaigoje grafienė Genlis rašė: „į rūmus einama nenoriai ir garsiai skundžiamasi, kai tai reikia daryti"[84]. Bet vis dėlto tai buvo daroma. Liudviko XV dukterys turėdavo būti karaliaus miegamajame, kai jis, prieš guldamas miegoti, nusimaudavo batus. Ant savo naminių rūbų jos užsivilkdavo didelį išsiuvinėtą auksu krinoliną, pagal to meto papročius prie talijos prisirišdavo ilgą šleifą, visa kita paslėpdavo po didele mantija iš taftos ir drauge su rūmų dvaro damomis, kamerherais ir fakelus nešančiais liokajais bėgdavo, kad nepavėluotų, pilies koridoriais pas karalių, o po ketvirčio valandos kaip kokioje laukinėje medžioklėje grįždavo atgal[85]. Etiketo našta buvo nešama nenoriai, bet sulaužyti jį iš vidaus nebuvo galima; ir ne tik dėl to, kad jo laikytis reikalavo karalius, bet ir todėl, kad nuo jo priklausė juo supančiotų žmonių socialinė egzistencija. Kai Marija Antuanetė pradėjo kėsintis sugriauti tradicines etiketo taisykles, protestavo pati aukštoji aristokratija. Ir tai iš tikrųjų buvo labai suprantama: ligi tol hercogienė turėjo privilegiją sėdėti esant patalpoje karalienei, todėl visos hercogienės turėjo jaustis giliai įžeistos, matydamos, kad dabar leidžiama sėdėti ir pagal rangą žemesnėms. Kai senasis hercogas de Richelieu *ancien régime* pabaigoje karaliui kartą pasakė: „prie Liudviko XIV tylėdavo, prie Liudviko XV šnibždėdavo, o prie Jūsų garsiai kalbama"[86], – tai jis sakė ne todėl, jog pritarė tokiems pokyčiams, bet todėl, kad jiems nepritarė. Etiketo grandinių sudaužymas rūmų dvaro aristokratams kartu reiškė jų aristokratiškumo panaikinimą. Žinoma, kas nors galėjo pasakyti: „aš daugiau nebedalyvausiu ceremoniale – o atskiri aristokratai galbūt taip ir padarydavo. Tačiau tai kartu reiškė privilegijų atsisakymą, galios šansų praradimą ir smukimą kitų atžvilgiu – trumpai tariant: pažeminimą, o tam tikru laipsniu – ir savęs išsižadėjimą. Išskyrus tuos atvejus, kai taip pasielgęs turėdavo arba kituose žmonėse atrasdavo kitus savo vertės ir išdidumo pagrindimo, įsitvirtinimo ir savo ypatingo identiteto šaltinius.

Dvaro aparatūros rėmuose vienų žmonių statuso siekis taip pat sužadindavo tokį pat kitų žmonių siekį. Kai stabilizavosi tam tikra subalansuota privilegijų sistema, nė vienas privilegijuotasis negalėjo iš jos išsiveržti, nepaliesdamas šių privilegijų – visos savo asmeninės ir socialinės egzistencijos pagrindo.

Tokiu būdu supančioti privilegijuotieji vieni kitus laikė šioje padėtyje, kad ir kaip nenoriai jie ją pakentė. Žemesniųjų rangas arba palyginti mažiau privilegijuotųjų spaudimas vertė labiau privilegijuotuosius saugoti savo privilegijas ir atvirkščiai: spaudimas iš viršaus vertė spaudžiamuosius siekti jo atsikratyti, susilyginti su aukštesniaisiais; kitaip sakant, taip pat ir juos stūmė į konkurencijos dėl statuso ratą. Tas, kas turėjo privilegiją dalyvauti pirmajame *entrée* arba paduoti karaliui marškinius, iš aukšto žiūrėjo ir nenorėjo nusileisti tam, kas turėjo tik trečiojo *entrée* teisę; princas nenorėjo nusileisti hercogui, hercogas – markizui, o visi kartu kaip *Noblesse** nenorėjo ir negalėjo nusileisti tiems, kas nebuvo aristokratai ir turėjo mokėti mokesčius. Viena nuostata skatino kitą, veiksmas ir atoveiksmis socialinį mechanizmą išlaikė tam tikros pusiausvyros būklėje. Etiketas šiai pusiausvyros būsenai suteikė visiems regimą išraišką. Kiekvienam tuo etiketu susaistytam jis reiškė atitinkamo asmens tiksliai hierarchiškai apibrėžtos socialinės egzistencijos ir prestižo apsaugą. Tiesa, tik labai trapią apsaugą, nes dėl įtampų, kurios kartu ir persmelkė, ir palaikė šį socialinį mechanizmą, kiekvieną jo narį nuolat atakavo kiti. Šiomis atakomis žemesnieji pagal rangą arba maždaug to paties rango konkurentai siekė pakeisti etiketą, o kartu – ir rangų tvarką: arba kokiais nors pasiekimais, arba karaliaus malone, arba pagaliau vien sumania taktika.

Čia nebuvo rangų tvarkos pokyčių, kurie nepasireikštų etiketo pasikeitimais. Ir atvirkščiai. Pats menkiausias žmogaus padėties etiketo sferoje pokytis reiškė rūmų dvaro ir rūmų dvaro visuomenės socialinės rangų tvarkos pasikeitimą. Todėl kiekvienas individas buvo nepaprastai jautrus mažiausiems šio mechanizmo pokyčiams ir pastebėdamas mažiausius niuansus budėjo, kad esama rangų pusiausvyros sistema būtų išsaugota – jeigu jis pats nemėgino pakeisti jos savo naudai. Dėl to šita rūmų dvaro visuomenė sukosi tarytum keistas *perpetuum mobile*, maitinamas prestižo poreikių ir įtampų, kurias ji po to, kai jos atsirado, atkurdavo savo konkurencijos aparatūra.

7. Žinoma, Liudvikas XIV nesukūrė ceremonialo aparatūros. Tačiau dėl ypatingos socialinės funkcijos jis ją panaudojo, konsolidavo ir išplėtė. Jis tai darė atsižvelgdamas į perspektyvą, iš esmės skirtingą nuo tos, kai tą aparatūrą

* „Kilmingieji" (pranc.).

palaikė jos supančioti aristokratai. Jos reikšmę karaliui gali iliustruoti konkretus pavyzdys[87], papildydamas anksčiau pateiktą tam tikros ceremonijos bendrą vaizdą. Šis pavyzdys parodo, kaip ceremonialas veikė karaliaus rankose.

Saint-Simonas dėl konflikto, susijusio su rangais, išstojo iš karo tarnybos. Jis pranešė karaliui, kad dėl sveikatos būklės, deja, nebegali jam tarnauti. Karaliui tai nepatiko. Kaip Saint-Simonui buvo konfidencialiai pranešta, karalius, gavęs šią žinią, pasakė: „dar vienas, kuris mus palieka".

Netrukus po to Saint-Simonas pirmą kartą atėjo į karaliaus *Couche**. Šios ceremonijos metu dvasininkas visada laikė rankoje tam tikrą ypatingą rankinį žibintą, nors kambarys buvo ryškiai apšviestas. Karalius per ceremoniją nurodydavo asmenį, kuriam šis patarnaujantis dvasininkas turėdavo perduoti šviestuvą. Tai būdavo apdovanojimas. Buvo tiksliai nustatyta, kaip tai turi vykti. Saint-Simonas rašo: „reikėdavo nusimauti pirštinę, išeiti į priekį, laikyti rankoje žibintą iki tos akimirkos, kol karalius atsiguls, o paskui jį grąžinti pirmajam kamerdineriui". Suprantama, kad Saint-Simonas labai nustebo, kai karalius tą vakarą paskyrė jį laikyti rankinį žibintą, nors jis buvo pasitraukęs iš tarnybos armijoje.

Saint-Simonas pastebi: „karalius tai padarė, nes aš jį suerzinau, o jis nenorėjo, kad tai būtų pastebėta. Tačiau tai buvo viskas, ką aš iš jo gavau per trejus metus. Tuo metu jis pasinaudodavo mažiausia proga, kad parodytų savo nemalonę. Jis su manimi nekalbėdavo, lyg atsitiktinai į mane pažvelgdavo ir nepasakė nė žodžio dėl mano pasitraukimo iš armijos".

Liudviko XIV elgesys šioje situacijoje yra labai būdingas: kaip matome, čia etiketas dar nėra pamėkliškas *perpetuum mobile*, kurio niekas nebekontroliuoja. Karaliaus akimis žiūrint, jis turi visiškai apibrėžtą tikslą. Karalius ne tik laikosi tradicinės rangų tvarkos. Etikete visur slypi erdvės, kuriomis jis savo nuožiūra pasinaudoja, kad net smulkmenos nulemtų dvaro žmonių reputaciją. Jis panaudoja sielos sandarą, kuri yra hierarchinės-aristokratinės visuomenės struktūros atitikmuo, jis panaudoja rūmų dvaro žmonių konkurenciją dėl prestižo ir malonės tam, kad tiksliai dozuodamas malonę konkretiems žmonėms, keistų rūmų dvaro visuomenės žmonių rangų tvarką ir reputaciją priklausomai nuo savo viešpatavimo tikslo, o kartu – pagal savo poreikius veiktų įtampų balansą šioje visuomenėje. Etiketo aparatūra dar nesuakmenėjusi, bet yra nepaprastai lankstus viešpatavimo instrumentas karaliaus rankose.

Jau nagrinėjant rūminį požiūrį į būstą paaiškėjo, kaip rūpestingai ir sąmoningai, su kokiu ypatingu prestižo apskaičiavimu buvo diferencijuotai įren-

* „Gulimosi ceremonija" (pranc.).

giamos ir papuošiamos patalpos. Saint-Simono papasakota scena per karaliaus *coucher* atspindi analogišką elgesį kitame kontekste. Kartu ji dar ryškiau parodo, kokią funkciją rūmų dvaro visuomenėje atlieka šis kruopštus visų išorinių žmogaus veiksmų diferencijavimas ir niuansavimas: karalius truputį įsižeidęs, bet jis nerėkauja ir netriukšmauja, savo pykčio neišlieja tiesiogine afekto iškrova; jis valdosi ir išreiškia jį labai apgalvota laikysena, kuri net niuansais atskleidžia tą nemalonės laipsnį ir požiūrį į Saint-Simoną, kuriuos karalius šiuo atveju pageidauja išreikšti. Nedidelis apdovanojimas drauge su Saint-Simono ignoravimu visą vėlesnį laiką yra pasvertas atsakymas į jo elgesį. Tas apgalvojimas, tikslus vieno žmogaus padėties kito žmogaus atžvilgiu apskaičiavimas, tas išskirtinis jausmų valdymas yra apskritai būdingi karaliaus ir rūmų dvaro žmogaus elgsenai.

8. Kas suformavo tokią elgseną? Iš pradžių aptarkime, kokią funkciją šis laikysenos pasvėrimas ir apskaičiavimas, šis žmonių tarpusavio santykių niuansų stebėjimas turėjo daugumai rūmų dvaro žmonių.

Jie visi daugiau ar mažiau asmeniškai priklausė nuo karaliaus. Taigi jiems buvo reikšmingas mažiausias karaliaus elgesio su jais niuansas; jis buvo regimas jų santykių su karaliumi ir jų padėties visuomenėje rodiklis. Tačiau ši priklausomybės situacija per daugelį tarpinių grandžių veikė ir rūmų dvaro žmonių elgesį vienas kito atžvilgiu.

Žinoma, jų rangą rūmų dvaro visuomenėje visų pirma lėmė jų giminės rangas, oficialus titulas. Tuo pat metu rūmų dvaro visuomenėje susidarė kur kas labiau diferencijuota, instituciškai dar nesankcionuota ir kur kas greičiau besikeičianti aktuali rangų hierarchija, persunkusi ir modifikavusi šią oficialią tvarką. Aktualią tvarką lėmė karaliaus malonė tam tikram žmogui, jo galia ir reikšmė rūmų dvaro įtampų sistemoje. Pavyzdžiui, egzistavo institucinė hercogų rangų hierarchija, kurią iš esmės lėmė giminės senumas. Šią tvarką tiksliai nustatė teisė. Tuo pačiu metu iš tikrųjų hercogas iš nelabai senos giminės dėl savo santykių su karaliumi, su jo favorite ar su kokia nors kita galinga grupe galbūt turėjo aukštesnę reputaciją už hercogą iš senesnės giminės. Realią žmogaus padėtį rūmų dvaro rezginyje visada lėmė abu momentai: oficialus rangas ir aktuali galios pozicija, tačiau pastaroji rūmų dvaro žmonių elgesiui su tam tikru kitu konkrečiu rūmų dvaro žmogumi visada turėdavo didesnę reikšmę. Todėl vieta, kurią žmogus užėmė rūmų dvaro rangų hierarchijoje, buvo nepaprastai nepastovi. Aktuali reputacija, kurią kam nors pavykdavo įgyti, versdavo jį siekti, kad pakeltų savo oficialų rangą. Kiekvienas toks pakėlimas neišvengiamai reiškė kitų pažeminimą, todėl tokie siekiai būtinai įžiebdavo kovas, kurios, jeigu neskaičiuosime karo žygdarbių karaliaus tarnyboje, buvo vienin-

telės kovos, kai vis dar galėjo kautis rūmų dvaro aristokratai – kovos dėl padėties rūmų dvaro hierarchijoje.

Viena įdomiausių iš šių kovų buvo ta, kurią hercogas de Luxembourgas kovojo su šešiolika aukštesnio rango Prancūzijos hercogų ir perų. Saint-Simonas išsamų pasakojimą apie šį konfliktą pradeda tokiais žodžiais, kurie vaizdžiai iliustruoja anas ką tik minėtas dvi rūmų dvaro rangų tvarkos puses ir jų sąveikos būdą[88]: *M. de Luxemburg fier de ses succès et de l'applaudisement de monde à ses victoires, se crut assez for pour se porter, du dix-huitième rang d'ancennité qu'il tenait parmi les pairs, au second, et immédiatement après M. d'Uzès**.

9. Aktuali rangų tvarka rūmų dvaro visuomenėje nuolatos svyravo tai į vieną, tai į kitą pusę. Šioje visuomenėje pusiausvyra buvo, kaip pasakyta, labai nestabili. Maži ir beveik nepastebimi ar dideli ir gerai matomi sukrėtimai nepaliaujamai keitė toje visuomenėje žmonių padėtį ir santykius. Sekti šiuos sukrėtimus, nuolatos būti apie juos informuotiems rūmų dvaro žmonėms buvo gyvybiškai svarbu. Mat buvo pavojinga nedraugiškai elgtis su žmogumi, kurio kursas rūmų dvare kilo. Ne mažiau pavojinga buvo pernelyg draugiškai elgtis su žmogumi, smunkančiu šioje rangų hierarchijoje, pavyzdžiui, jeigu jam grėsė nemalonė; o jeigu su juo vis dėlto buvo draugaujama, tai turėjo prasmę tik tuo atveju, jeigu buvo siekiama tam tikro tikslo. Tad rūmų dvare buvo būtina žinoti tiksliai apgalvoto elgesio su kiekvienu žmogumi niuansus. Elgesys, kurį rūmų dvaro žmonės laikė tinkamu su kiekvienu jų nariu, ir jam pačiam, ir visiems stebėtojams buvo visiškai tikslus rodiklis, kiek aukštai tam tikru momentu jį kotiravo visuomenės nuomonė. Kadangi kursas, pagal kurį kotiruodavo konkretų individą, buvo jo socialinė egzistencija, tai bendravimo niuansai, kuriais rūmų dvaro žmonės vienas kitam išreikšdavo nuomonę apie šį kursą, buvo nepaprastai reikšmingi.

Visas šis mechanizmas buvo panašus į biržą. Taip pat ir jame dabartinė, aktuali visuomenė susidarydavo kintančias nuomones apie vertes. Tačiau biržoje tai yra pinigų investuotojų nuomonės apie komercinių firmų vertę, o rūmų dvare – nuomonės apie jo narių vertę vienas kitam. Jeigu biržoje kiekvienas, net pats mažiausias svyravimas gali būti išreikštas skaičiais, čia žmogaus vertė pirmiausia pasireiškia žmonių socialinio bendravimo aukštuomenėje niuansais. Namų papuošimo niuansai priklausomai nuo savininko rango, apie kurį *Enciklopedija* sako, kad jo galima išmokti tik bendraujant aukštuomenės draugijoje, dar yra netikslūs – toks pat netikslus yra ir pats susiskirstymas į luo-

* „Madam de Luxembourg, didžiuodamasi savo pasiekimais ir *monde* aplodismentais jos pergalėms, laikė save pakankamai stipria pakilti iš aštuoniuoliktojo rango, kuris jai tarp perų priklausė pagal senumą, iki antrojo – iškart po madam d'Uzès" (pranc.).

mus – palyginti su subtiliu elgesio niuansavimu, būtinu gyvai, aktualiai rangų hierarchijai pačiame rūmų dvare išreikšti.

Iš tokių sąryšių išmokstame suprasti specifinį racionalumo tipą, susiformuojantį rūmų dvaro visuomenės sluoksniuose. Kaip ir kiekvienas racionalumo tipas jis susidaro tam tikromis specifinėmis aplinkybėmis, priverčiančiomis žmogų kontroliuoti savo afektus. Socialinė figūracija, kuriai būdingas palyginti aukštas išorinių suvaržymų (*Fremdzwänge*) transformacijos į susivaržymus (*Selbstzwänge*) mastas[89], yra nuolatinė sąlyga atsirasti elgesio formoms, kurių skiriamąjį požymį nurodo „racionalumo" sąvoka. Komplementarios „racionalumo" ir „iracionalumo" sąvokos nurodo lyginamąjį svorį, būdingą trumpalaikių afektų ir stebimų tikrovės sąryšių ilgalaikių mintinių modelių individualaus elgesio kontrolei. Kuo didesnis yra tokių modelių svoris nestabilioje įtampų pusiausvyroje tarp trumpalaikių afektinių ir ilgalaikių į tikrovę nukreiptų elgesio direktyvų, tuo elgesys „racionalesnis": su sąlyga, kad afektinių direktyvų kontrolė nenueina per daug toli, nes jų spaudimas ir patenkinimas yra integrali žmogiškos tikrovės dalis.

Tačiau į tikrovę nukreiptų mintinių modelių, dalyvaujančių žmogiškojo elgesio kontrolėje, tipai skiriasi priklausomai nuo pačios socialinės tikrovės struktūros. Vadinasi, ir rūmų dvaro žmonių „racionalumas" skiriasi nuo profesionalų buržua „racionalumo". Detalesnis tyrimas galėtų parodyti, kad vystymosi požiūriu pirmasis yra viena iš pakopų, vedančių prie antrojo bei viena iš jo sąlygų. Bendras abiejų tipų bruožas – ilgalaikių, nukreiptų į tikrovę svarstymų persvara prieš momentalius afektus permainingame balanse jėgų, kontroliuojančių elgesį tam tikruose socialiniuose laukuose ir situacijose. Tačiau profesinis buržuazinis elgesio kontrolės tipas – ypatingas dėl to, kad „racionalume", kuris jam būdingas, svarbiausią vaidmenį atlieka finansinių galios šansų įgijimo ir praradimo kalkuliacija, o turint omenyje rūminį-aristokratinį tipą – galios prestižo ir statuso šansų įgijimo ir praradimo apskaičiavimas. Tai, kas atrodė „racionalu" ir „realistiška" rūmų dvaro prasme, buvo „neracionalu" ir „nerealistiška" profesine buržuazine prasme. Bendras abiejų bruožas buvo elgesio kontrolė orientuojantis į galios šansus, *kaip jie buvo suprantami kiekvienu iš šių atveju, t. y. priklausomai nuo tam tikros žmonių figūracijos.*

Čia turėtų pakakti, jeigu parodysime, kur slypi problema. Ši problema parodo, kokia neadekvati taip pat ir šiuo atveju yra paprasta, absoliuti dviejų polių sąvokinė antitezė, nepaliekanti vietos aiškiomis sąvokomis apibrėžti įvairiopų vystymosi konsteliacijų, kurios įsiterpia tarp žodžiais „racionalus" ir „iracionalus" nurodomų dviejų fiktyvių absoliutų. Akivaizdu, kad teisingai įvertinti faktus reikia kur kas subtilesnių ir labiau diferencijuotų sąvokų; tačiau tokių sąvokų neturime.

Rūminiam „racionalumui“ (jeigu jį galima taip vadinti) jo specifinį pobūdį suteikia ne (kaip mokslinio racionalumo atveju) pastangos pažinti ir kontroliuoti gamtos reiškinių, esančių anapus žmogiškojo pasaulio, sąryšius, ne (kaip profesinio buržuazinio racionalumo atveju) apskaičiuojamas savo elgesio strategijos planavimas konkurencinėje kovoje dėl ekonominių galios šansų, tačiau (kaip matėme) visų pirma apskaičiuojamas savo strategijos planavimas, orientuojantis į galimą statuso ir prestižo šansų įgijimą arba praradimą nepaliaujamos konkurencijos dėl šios rūšies galios šansų sąlygomis.

Konkurencines kovas dėl prestižo ir galios šansų galima stebėti daugelyje socialinių formacijų. Galimas daiktas, kad jas galima aptikti visose visuomenėse. Tai, ką galime stebėti čia, rūmų dvaro visuomenėje, šia prasme turi paradigmos pobūdį. Tokie stebėjimai atkreipia dėmesį į socialinę figūraciją, kuri jos dalyvius įtraukia į labai intensyvią ir įtemptą konkurencinę kovą dėl to tipo galios šansų, kuriuos suteikia statusas ir prestižas.

Susidūrus su tokiais reiškiniais, dažnai pasitenkinama jų individualiais psichologiniais aiškinimais, pavyzdžiui, nurodymu į tam tikrų žmonių ypač stiprų „siekį dominuoti“. Tačiau tokie aiškinimai šiuo atveju nėra adekvatūs savo prigimtimi. Jie remiasi prielaida, kad kaip tik šioje visuomenėje atsitiktinai susitiko daug individų, gamtos apdovanotų stipriu siekiu dominuoti arba kokiomis nors kitomis savybėmis, kurių ypatumai gali paaiškinti konkurenciją dėl statuso ir prestižo rūmų dvare. Tokia prielaida yra vienas iš daugelio bandymų paaiškinti tai, kas nepaaiškinta, tuo, kas negali būti paaiškinta.

Mes randame kur kas tvirtesnį pagrindą, jeigu pradedame ne nuo atskirų individų, bet nuo figūracijos, kurią vieni su kitais sudaro individai. Pasirinkus tokį išeities tašką, nesunku suprasti ypatingą laikysenos apgalvotumą, tikslų gestų apskaičiavimą, nuolatinį žodžių niuansavimą – trumpiau sakant, specifinę racionalumo formą, kuri tapo šios visuomenės narių antrąja prigimtimi ir kuria jie be pastangų bei elegantiškai mokėjo pasinaudoti. Ji, kaip specifinė afektų kontrolė, kurios reikėjo naudojantis, šioje visuomenėje buvo būtina kaip nuolatinės konkurencijos dėl prestižo ir statuso instrumentas.

10. Šiandien dažnai klausiama, kodėl šie žmonės buvo tokie priklausomi nuo neesminių detalių, kodėl jie buvo tokie jautrūs tam, ką laikė kito žmogaus „klaidingu elgesiu“ – menkiausiems pažeidimams ar grėsmei kokioms nors formalioms privilegijoms arba apskritai tam, ką mes šiandien lengvai suvokiame kaip formalumus? Tačiau šis klausimas, kai patys svarbiausi rūmų dvaro žmonėms dalykai vertinami kaip „formalumai“, kyla iš tam tikros visiškai apibrėžtos socialinės egzistencijos struktūros.

Šiandien iki tam tikro laipsnio mes galime sau leisti palyginti nedemons-

tratyviai nuslėpti arba mažų mažiausiai palikti neapibrėžtus realius socialinius žmonių skirtumus, nes pinigų ir profesinių šansų tarpininkaujami žmonių santykiai ir su jais susijusi reali žmonių diferenciacija lieka reali bei veiksminga ir tuo atveju, jeigu ji viešai vienareikšmiškai nedemonstruojama.

Dabartinėje visuomenės struktūroje visų pirma nereikia ir nepridera vienareikšmiškai demonstruoti piniginių galimybių, kuriais žmogus disponuoja, dydžio, nes funkcinės demokratizacijos procese mažiau pasiturinčių sluoksnių galia išaugo – jeigu lyginsime su pasiskirstymu Liudviko XIV laikais. Tačiau ten, kur (kaip rūmų dvaro visuomenėje) socialinę tikrovę sudarė būtent rangas ir reputacija, kurią žmogui pripažino jo visuomenė ir karalius jos viršuje; ten, kur žmogus, kurio visuomenės nuomonė nekotiravo arba kotiravo žemai, buvo smukęs arba daugiau ar mažiau pražuvęs taip pat ir savo paties akyse – ten galimybė įeiti pirmam arba sėdėti kitam stovint, pasisveikinimo ar nusilenkimo žemumas, sutikimo draugiškumas ir t. t. – nebuvo vien formalumai. Tokie dalykai yra formalumai tada, kai socialinės egzistencijos realybę sudaro pinigai ir arba profesinės funkcijos. Rūmų dvaro visuomenėje jie buvo tiesioginiai žmogaus socialinės egzistencijos dokumentai, rodantys jo dabartinę vietą visuomenės rangų hierarchijoje. Rūmų dvaro žmogui iškilimas ar smukimas šioje hierarchijoje reiškė tą patį, ką komersantui – pelnas arba nuostoliai jo versle. Ir rūmų dvaro žmogaus nerimas dėl rango ir prestižo nuosmukio grėsmės buvo ne mažesnis už komersanto nerimą dėl kapitalo nuostolių grėsmės arba valdininko nerimą dėl pavojaus prarasti galimybę siekti karjeros.

11. Jeigu žengsime dar vieną žingsnį, pastebėsime tokius sąryšius: socialiniame lauke, kai socialinės egzistencijos pagrindimas piniginiais šansais tapo dominuojančia egzistencijos pagrindimo forma, atskiras individas gali pakeisti savo aktualią priklausomybę tam tikrai visuomenei. Žinoma, aktuali pagarba bei įvertinimas, individo patiriamas iš žmonių, su kuriais jis susijęs profesinio darbo ryšiais, visada atlieka daugiau ar mažiau reikšmingą vaidmenį. Vis dėlto visada galima iki tam tikro laipsnio išsiversti ir be jų. Profesija ir pinigai yra palyginti mobilūs egzistencijos pagrindai. Mažų mažiausiai profesinėje buržuazinėje visuomenėje juos galima persodinti iš vienos vietos į kitą. Jie nėra besąlygiškai susieti su tam tikra vieta.

Visai kitoks požiūris yra į egzistencijos rūmų dvare pagrindą. Čia aukščiausia išsivystymo forma reiškiasi bruožai, iki tam tikro laipsnio būdingi kiekvienai „gerai visuomenei". Kiekvienoje „geroje visuomenėje", t. y. kiekvienoje visuomenėje, kuriai charakteringa tendencija atsiskirti ir išsiskirti iš supančio socialinio lauko (taigi, pvz., kiekvienoje aristokratų arba patricijų visuomenėje), šis išsiskyrimas, priklausymas šiai „gerai visuomenei" yra vienas iš konsti-

tucinių asmeninio identiteto ir socialinės egzistencijos pagrindų. Kiek jie yra skirtingi, priklauso nuo „geros visuomenės" susitelkimo. Ją jungiantys saitai yra silpnesni, jeigu „gera visuomenė" išsiskiria iš profesinio buržuazinio lauko, ir stipresni, jeigu tai yra rūminė-aristokratinė visuomenė. Tačiau abiem atvejais pasireiškia (skirtingu laipsniu ir gausiomis modifikacijomis) „geros visuomenės" formavimosi dėsningumas – „luominio etoso" susidarymas. Jeigu tam, kad susidarytume aiškų ir reljefišką vaizdą, nagrinėsime aristokratinės „geros visuomenės" atvejį, tuoj pastebėsime, kokiu laipsniu čia atskiras žmogus priklauso nuo kitų žmonių nuomonės. Jeigu neskaičiuosime jo aristokratinio titulo, jis tik tol faktiškai priklauso „gerai visuomenei", kol kiti taip *mano*, t. y. jį laiko priklausančiu. Kitais žodžiais sakant, visuomenės nuomonė turi visai kitą reikšmę ir funkciją, negu bet kurioje plačioje profesinėje buržuazinėje visuomenėje. Ji pagrindžia egzistenciją. Būdinga šios visuomeninės nuomonės reikšmės ir šios jos funkcijos kiekvienoje „geroje visuomenėje" išraiška yra „garbės" sąvoka ir jos vediniai. Ši sąvoka profesinėje buržuazinėje visuomenėje šiandien žymiu mastu transformavosi ir įgavo naują turinį, atitikdama jos sąlygas. Tačiau iš pradžių „garbė" bet kuriuo atveju reiškė priklausomybę aristokratinei visuomenei. Tam tikras asmuo turėdavo savo garbę tol, kol pagal atitinkamos visuomenės „nuomonę", todėl ir pagal savo suvokimą buvo tos visuomenės narys. Prarasti garbę reiškė nustoti būti savo „geros visuomenės" nariu. Ją atimdavo visuomenės nuomonės teismo nuosprendis šiuose gana uždaruose būreliuose, kuriems asmuo priklausė, o kartais tai būdavo ir specialiai deleguotų šių būrelių atstovų (garbės teismų) nuosprendis. Jie teisdavo specifinio aristokratinio etoso požiūriu. Šio etoso centre buvo išsaugojimas viso to, kas tradiciškai tarnavo distancijai nuo žemesniųjų sluoksnių išlaikyti, kartu ir aristokratinei egzistencijai kaip savaiminei vertei apsaugoti.

Jeigu tokia „gera visuomenė" tam tikro asmens nebepripažindavo savo nariu ir jis prarasdavo savo „garbę", jis prarasdavo konstitucinį savo asmeninio identiteto elementą. Ir iš tikrųjų aristokratas gana dažnai dėl savo „garbės" mieliau prarasdavo savo gyvybę nei priklausomybę savo visuomenei, o kartu – ir išskirtinumą iš aplinkinės minios, be kurio gyvenimas jam būdavo beprasmiškas – kol privilegijuotos visuomenės galia liko nepaliesta.

„Nuomonė", kurią kiti susidarydavo apie pavienį individą, čia dažnai lemdavo jam gyvybę ar mirtį – nenaudojant jokių kitų galios priemonių, išskyrus statuso atėmimą, pašalinimą, boikotą. Tokį tiesioginį veiksmingumą ir „tikrovę" šiuo atveju turėdavo koncentruota daugelio narių nuomonė apie pavienį individą. Palyginti su profesine buržuazine visuomene, čia susiduriame su kitokiu to, kas vadinama socialine „realybe", tipu. Nors ir buržuazinėse „gerose visuomenėse" grėsmė netekti statuso arba būti pašalintam ne visiškai prarado veiks-

mingumą, vis dėlto pavienis jos narys galų gale gali išsaugoti kapitalą arba profesines funkcijas ir profesinio piniginio uždarbio galimybes kaip savo egzistencijos pagrindą bei „tikrovę", taip pat ir tuo atveju, jeigu jis buvo išstumtas iš profesinės buržuazinės „geros visuomenės". Be to, miestų ir ypač didmiesčių visuomenėse atskiras individas turi tokių pasitraukimo galimybių, dėl kurių vietinės miesto geros visuomenės vykdoma socialinė kontrolė nustoja būti tokia grėsminga ir įpareigojanti, kokia ji yra ne tokiuose mobiliuose kaimo būreliuose arba absoliutaus monarcho valdomos valstybės rūmų dvaro elito visuomenėje, nuo kurios visiškai neįmanoma pasislėpti[90]. Kaip matėme, rūmų dvaro aristokratijos požiūriu nuosavybė kapitalui buvo tik priemonė pasiekti tikslą; jis buvo reikšmingas kaip sąlyga išsaugoti socialinę „tikrovę", kurios branduolys buvo išsiskyrimas iš žmonių masės, privilegijuoto sluoksnio nario statusas ir pabrėžiantis šį išsiskyrimą elgesys visose gyvenimo situacijose; trumpai tariant, aristokratiškumas kaip savaiminė vertybė.

Tačiau kadangi čia nuosavybės šansai dar nekonstituoja nepriklausomos nuo kitų nuomonės „tikrovės", o priklausomybės pripažinimas kitų nuomonėms yra konstitucinė priklausomybės sąlyga, tai šioje „geroje visuomenėje" žmonių vienų apie kitus nuomonės ir jų išreiškimas elgesiu atlieka ypatingą vaidmenį kaip ugdymo ir kontrolės instrumentas. Todėl joks jos narys negalėjo išvengti jos spaudimo, nerizikuodamas savo priklausomybe, savo elitiniu identitetu, savo asmeninio pasididžiavimo ir garbės branduoliu.

Tai ypač galioja ten, kur „geros visuomenės" nariai yra susibūrę tam tikroje vietoje, kaip tai buvo Prancūzijos rūmų dvaro aristokratijos atveju – skirtingai nuo kaimo aristokratijos, kuri buvo laikoma provincialia. Ji būrėsi Paryžiuje ir Versalyje arba ten, kur tuo metu buvo karaliaus rezidencija.

Su tam tikromis išlygomis tai galioja ir Anglijos „gerajai visuomenei". Jai priklausančios šeimos – „gerosios" aristokratijos šeimos ir turtingesniosios buržuazinės *gentry* šeimos – paprastai dalį metų praleisdavo savo kaimo rezidencijose, išsibarsčiusiose po visą šalį. Tačiau su tam tikrais svyravimais ir pertraukomis jų nariai nuo XVII a. pradžios (o nuo XVIII a. – jau tikrai reguliariai) keletą mėnesių *season** metu gyvendavo savo miesto namuose Londone. Čia jie gausiais asmeniniais kontaktais kaip šalies „geroji visuomenė", kaip *Society* didžiąja raide sudarydavo nuomonių rinką, vieni kitus įvertindavo ir taip daugybėje pasilinksminimų, paįvairinamų didžiaisiais politinių parlamentinių partijų kovų spektakliais, paklusdami bendram „geros visuomenės" kodeksui pakeldavo, nusmukdydavo ar prarasdavo savo individualią rinkos vertę, savo reputaciją, prestižą, trumpai tariant, savo socialinius

* „Sezono" (angl.).

galios šansus. Dėl čionykščio galios pasiskirstymo Anglijoje karaliaus rūmai ir rūmų dvaro visuomenė nebuvo „geros visuomenės" centras, tačiau geriausiu atveju tik vienas iš centrų. Gana dažnai juos kaip *Society* politinius bendravimo centrus pranokdavo kiti didieji aristokratijos rūmai. Parlamentas ir didysis partinio susiskirstymo žaidimas parlamento rūmuose šios viešpatavimo struktūros rėmuose atliko lemiamą vaidmenį kaip visuomenės elitą integruojantis institutas.

Ne mažiau ryškūs šie ryšiai tarp viešpatavimo struktūros bei aristokratinės visuomenės struktūros ir „geros visuomenės" apskritai egzistavo Vokietijoje. Dėl to, kad galia čia buvo pasiskirsčiusi ne centrinio valdovo – imperatoriaus, bet teritorinių valdovų naudai, Vokietijos aristokratija nesusivienijo nei į vieną vieningą ir toną užduodančią rūmų dvaro visuomenę prancūziška prasme, nei į *Society* angliška prasme. Mažų mažiausiai iki 1871 m., o iš esmės – ir iki 1918 m. Vokietijos srityse kaip atskirų individų elgesio, priklausomybės ir garbės kontrolės institutas tikrai svarbų vaidmenį atliko regioninės ir lokalios „geros visuomenės", kurios iš dalies grupavosi apie teritorinius rūmų dvarus, o iš dalies susidarė kaime kaip luominiai vietinių žemvaldžių bendravimo būreliai. Šį vaidmenį jie atliko kartu su dominuojančių pulkų karininkų korpusu ir visuomenėje toną užduodančiomis studentų korporacijomis. Tačiau nors aristokratinė visuomenė Vokietijoje buvo margesnė ir labiau susiskaidžiusi, imperijos aristokratų šeimos niekada visiškai neprarado juos nuo kitų skiriančio bendrumo jausmo ir nepaliovė vertinti viena kitos statusą bei prestižą. Vokietijoje nebuvo centrinės socialinės elito formuotės (tokios, kaip Prancūzijos rūmų dvaro visuomenė arba Anglijos *Society*), kuri būtų galėjusi tarnauti kaip vieninga elgesio kalvė, kaip viešosios nuomonės apie atskirų narių rinkos vertę mainų vieta, kurioje ta vertė galėtų būti asmeniškai išmėginta bendraujant veidas į veidą – jeigu nepaisysime aukštosios aristokratijos, savo apimtimi pakankamai mažos, kad būtų galimi regionines ir teritorines sienas peržengiantys jos narių kontaktai, ir kurios nariai turėjo pakankamai reguliarių progų asmeniniams kontaktams. Tačiau jos nebuvimą Vokietijoje kompensavo palyginti griežtai kontroliuojamos kilmės ir priklausomybės sąrašų knygos. Jos nebuvimą kompensavo ir tam tikras ugdymas, kuris remdamasis savo rango ir savo regiono visuomenės nuomone visada tiksliai informuodavo apie kiekvienos priklausančios šeimos kilmę, statusą daugialypėje aristokratijos hierarchijoje ir dabartinį prestižą. Pagaliau jos nebuvimą kompensavo gausūs neformalūs kryžminiai ir skersiniai ryšiai tarp tvirtai suręstų regioninių aristokratijos visuomenių. Reikia pažymėti daugelio Vokietijos aristokratijos grupių ekskliuzyvumą. Skirtingai nuo rūmų dvaro visuomenės Paryžiuje ir Londono *Society* aristokratijos grupių, jis pasireiškė ne tik griežtu rangų skirtumų paisymu, bet

gana dažnai ir visiška „saviizoliacija", daugiau ar mažiau griežtu buržua pašalinimu iš normalaus socialinio bendravimo. Šios specifinės daugelio Vokietijos aristokratijos grupių ekskliuzyvumo formos sutrukdė aristokratinėms elgesio lytims daugiau ar mažiau plačiai įsiskverbti į buržuazinius sluoksnius. Šį reiškinį tam tikrą laiką galima buvo stebėti ir Prancūzijoje, ir Anglijoje. Aukštesnieji Vokietijos buržuazijos sluoksniai perėmė savo aristokratijos vertybes tik palyginti ribotose srityse. Pavyzdžiu gali būti specifinė „garbės" sąvoka, būdinga karininkams ir studentams. Profesinė buržuazija iš dalies perėmė (įsigalėjusiu kalbėjimo apie tuos dalykus būdu) taip pat tradicinę panieką piniginiam pasipelnymui komercine veikla arba gyvenimui mieste, o jos atgarsis yra tokių sąvokų, kaip „sumiestėjimas" (*Verstädterung*) vartojimas netgi senųjų miesto buržuazinių sluoksnių kalboje.

Galų gale ši vokiečių elitinių „gerų visuomenių" įvairovė ir palyginti vieningos rangų ir statuso tvarkos nebuvimas pasireiškia ir miesto buržuazinėse „gerose visuomenėse". Vokietijoje daug jų egzistavo ir tebeegzistuoja. Net kai Berlynas iškilo kaip imperijos sostinė, jo „gera visuomenė" neįgijo persvaros kaip pavyzdį nustatantis centras, kuriam priklausymas jo nariams suteiktų ypatingą prestižą. Berlyno *Society* niekada nebuvo tokia vieninga ir neturėjo tokio pat prioriteto prieš visas provincijos „geras visuomenes", kokį turėjo, pavyzdžiui, Londono *Society*, kurioje susitiko kaimo aristokratijos, rūmų dvaro aristokratijos, kaimo ir miesto buržuazijos elementai. Dauguma didesniųjų Vokietijos miestų išvystė ir ligi šiol tebeturi savo biurgerišką „gerą visuomenę". Kiekviena iš jų turi savo vietinę rangų ir statusų hierarchiją. Gali atsitikti taip, kad atskira šeima bandys persikelti iš vienos „geros visuomenės" į kitą, pavyzdžiui, – iš Miunsterio į visai kitaip organizuotą Hamburgo „gerą visuomenę". Tačiau iki pat Naujausių laikų, kai šiuo priklausomybės aspektu pasidarė pastebimos tam tikros permainos, naujai atvykusiems iš pradžių būdavo nustatomas bandomasis laikotarpis. Bet kuriuo atveju jos paprastai gauna žemesnį rangą už „geras senas šeimas". Nes kiekvienoje „geroje visuomenėje" šeimų „amžius" priklausomybės jai kaip respektabilių ir geros reputacijos šeimų trukmės prasme yra nuopelnas, prestižo veiksnys, daug reiškiantis, nustatant šeimos vietą vidinėje „geros visuomenės" statuso hierarchijoje.

Tačiau nors skirtingų Vokietijos „gerų visuomenių" pobūdis ir struktūra įvairuoja ir dažnai gana smarkiai skiriasi, egzistuoja (arba dar visai neseniai egzistavo) tam tikri vieningi priklausomybės kriterijai. Vienas būdingiausių jų kriterijų Vokietijoje buvo ir galbūt tebėra teisė stoti į dvikovą. Iš pradžių aristokratijos sluoksniuose, kur buvo stiprios karinės tradicijos, išsivystė asmeninės garbės samprata, reikalaujanti ją su ginklu rankoje ginti nuo kitų to paties sluoksnio narių, o kitus buvo galima ignoruoti arba liepti tarnams gerai jiems

įkrėsti – kaip kartą atsitiko Voltaire'ui, kai jis įžeidusį jį aristokratą iškvietė į dvikovą. Ši samprata Vokietijoje paplito taip pat buržuaziniuose sluoksniuose, visų pirma tarp iš buržuazijos kilusių karininkų ir akademikų. Turinčiais teisę stoti į dvikovą buvo laikomi visi vyrai, pradedant Vokietijos aukštosios aristokratijos atstovais ir baigiant iš biurgerių kilusiais studentais, „senosios gvardijos“, studentų žemiečių ir kitų socialiai pripažintų korporacijų nariais, taip pat komersantais, – jeigu jie buvo atsargos karininkai. Įžeidus, jiems nebuvo galima atsakyti satisfakcijos ginklu – nesvarbu, iš kokio Vokietijos krašto jie buvo atvykę. Priklausomybė „gerai visuomenei“, kuri buvo palyginti lengvai kontroliuojama aristokratijos atveju, susidūrus su buržuazinių sluoksnių atstovais, būdavo nustatoma pagal priklausomybę tam tikram pulkui arba korporacijai, dažnai nulemdavusiai ir sekundantų pasirinkimą. Daugelio „gerų visuomenių“ įvairovę ir margumą kompensuodavo tas faktas, kad jas visas siejo turinčių teisę stoti į dvikovą visuomenė, kurią cementavo palyginti gerai žinomų korporacijų ir susivienijimų tinklas. Ši visuomenė apačioje atsiribojo nuo masės tų, kuriems nereikėjo duoti satisfakcijos.

12. Šio lyginamojo ekskurso apie skirtingų šalių „gerų visuomenių“ skirtumus turėtų pakakti, kad vienos „geros visuomenės“ – *ancien régime* rūmų dvaro visuomenės – tyrimui turėtume plataus asociacijų rato kontekstą. Kaip matome, čia svarbu ne tai, ar „geros visuomenės“ fenomenas laikomas geru, arba ne, ir ar viena „gera visuomenė“ laikoma geresne už kitą. Šios rūšies vertinamieji klausimai tik užgožia žvilgsnį į tokių reiškinių „kaip“ ir „kodėl“. O kaip tik šie dalykai mus ir domina.

Be to, tokie palyginimai leidžia geriau suprasti ir ypatingą rūmų dvaro žmonių priklausomybę nuo dominuojančios jų visuomenėje nuomonės. Kai kuriose kitose „gerose visuomenėse“ egzistuoja galimybės išvengti visuomenės ir jos nuomonės spaudimo. Tačiau *ancien régime* rūmų dvaro visuomenė savo nariams nepaliko apskritai jokių atsitraukimo galimybių. Mat daugiau niekas negalėjo su ja susilyginti savo prestižu bei kaip konkretaus individo prestižo šaltinis. *Ancien régime* rūmų dvaro žmogus negalėjo pakeisti vietos, palikti Paryžių arba Versalį, ir vis dėlto, perėjęs į kitą, daugiau ar mažiau lygiavertę visuomenę, būdamas to paties rango be prestižo nuostolių tęsti gyvenimą, kuris jo sąmonėje būtų toks pat prasmingas ir vertingas. Rūmų dvaro visuomenės žmonės tik toje vienoje visuomenėje galėjo išsaugoti tai, kas jų gyvenimą jų pačių akyse darė prasmingą ir kryptingą: savąją rūmų dvaro žmonių socialinę egzistenciją, distanciją nuo kitų, savo prestižą, kartu savo įvaizdžio, asmeninio identiteto branduolį. *Jie eidavo į rūmus ne vien todėl, kad buvo priklausomi nuo karaliaus, bet liko priklausomi nuo karaliaus dėl to, jog tik vaikščiodami*

į rūmus ir gyvendami rūmų dvaro visuomenėje galėjo išsaugoti tą distanciją nuo visų kitų, nuo tos visuomenės priklausė jų sielos išganymas, jų, kaip rūmų dvaro aristokratų, prestižas – trumpai tariant, jų socialinė egzistencija ir asmeninis identitetas. Jeigu jiems visų pirma būtų rūpėję piniginės galimybės, jie savo tikslą lengviau būtų pasiekę komercine veikla arba kaip finansininkai, bet ne rūmuose. Tačiau kadangi jiems visų pirma rūpėjo išsaugoti savo elitiškumą ir rangą rūmų dvaro visuomenėje, jie negalėjo išvengti lankymosi rūmuose ir nuolatinės *tiesioginės* priklausomybės nuo karaliaus. Vadinasi, jie neturėjo jokios galimybės išvengti rūmų dvaro nuomonės spaudimo. Kaip tik todėl, kad jie buvo visiškai, be jokių pasitraukimo galimybių susieti su šia visuomene, jiems kitų rūmų dvaro žmonių nuomonė ir ją išreiškiantis elgesys turėjo – tol, kol jie negalėjo pakelti perspektyvos prarasti savo kaip aristokratų socialinę egzistenciją – tą nepaprastą reikšmę, apie kurią kalbėjome.

Taip būtinybė išlaikyti išorinę distanciją kiekvieną rūmų dvaro žmogų susiejo su rūmais ir įtraukė į rūmų dvaro mechanizmą. Pačioje rūmų dvaro visuomenėje žmogų pirmyn vijo konkurencijos jėga. Jeigu tą konkurenciją nagrinėtume jos svarbiausio motyvo požiūriu, tai buvo konkurencija dėl prestižo. Tačiau tai buvo ne prestižas apskritai. Kadangi prestižo šansai buvo tiksliai suskirstyti laipsniais pagal hierarchinę šios visuomenės struktūrą, tai konkurencija vyko *dėl suskirstytų laipsniais prestižo šansų*, arba, kitais žodžiais sakant, dėl laipsniais suskirstytų galios šansų. Nes žemesnis ar aukštesnis prestižas, žmogaus turimas figūracijoje, kurią jis sudaro drauge su kitais žmonėmis, jo kotiravimas tarp kitų išreiškia jo svorį daugiapoliškame jo figūracijos įtampų balanse, jo didesnį ar mažesnį šansą daryti kitiems įtaką arba jai paklusti.

Tačiau šioje visuomenėje prestižo šansais tapo viskas, kas apskritai atlieka kokį nors vaidmenį žmonių tarpusavio santykiuose. Prestižo šansais pasidarė rangas, paveldimas postas ir „giminės" senumas. Prestižo šansais tapo turimi ar įgyti pinigai. Karaliaus malonė, įtaka jo favoritei arba ministrams, priklausomybė tam tikrai klikai, karvedžio nuopelnai, *esprit**, geras elgesys, veido grožis – visa tai tapo prestižo šansais, jungėsi atskirame individe ir lėmė jo vietą rūmų dvaro visuomenės vidinėje rangų hierarchijoje.

13. Čia pasireiškia savita rūmų dvaro žmonių vertybinė nuostata ir elgesio būdas, kurį Saint-Simonas kartą apibūdino taip[91]: rūmų dvare niekada nėra svarbus pats dalykas, bet tik tai, ką jis reiškia tam tikrų asmenų atžvilgiu. Mes vėl matome tą prasmę, kurią rūmų dvaro aristokratijai turėjo etiketas ir ceremonialas. Mums ši aparatūra gali pasirodyti tikrai beprasmiška, nes joje nematome

* „Sąmojis" (pranc.).

jokio dalykinio atitikmens – kokios nors naudos ar tikslo už jos ribų, su kuriuo ji būtų susijusi: panašiai kaip ir mes kiekvieną asmenį esame linkę traktuoti jo dalykinės funkcijos požiūriu. Tačiau, kaip matome, rūmų dvaro visuomenė akcentus sudėliojo kaip tik priešingai. Jeigu mes viską, kas asmeniška, mielai sudalykiname arba sudaiktiname, tai rūmų dvaro žmonės dalyką suasmenina, nes jiems pirmiausia rūpi asmenys ir jų tarpusavio padėtis. Taip ir etiketui jie paklūsta ne kokio nors „dalyko vardan". Dalyvavimas ir prestižo demonstravimas, distancija žemesniųjų atžvilgiu bei faktas, kad tą distanciją pripažino aukštesnieji pagal rangą – visa tai jiems buvo pakankamai savitiksliai dalykai. Etiketas tobulai išreiškia šį *distancijos tarp savęs ir kitų nustatymą* kaip tikslą sau. Tas distancijos taikymas buvo rūmų dvaro visuomenės veikimas, kai laipsniais suskirstyti prestižo šansai buvo sudėliojami į vieną visumą. Šio veikimo dalyviai jį atlikdami pademonstruodavo, kad jie yra šių prestižo šansų subjektai, o kartu parodydavo tą distancijos santykį, juos tarpusavyje jungusį ir vienus nuo kitų skyrusį. Taip jie savo veikimu patvirtindavo visiems žinomą rangų tvarką, tą akcijų rūmų dvare kursą, kurį jie vienas kitam nustatydavo.

Kitaip sakant, praktikuojamas etiketas buvo rūmų dvaro visuomenės saviinscenizacija. Jame kiekvienam individui, visų pirma karaliui, kiti individai liudydavo jo prestižą ir jo santykinę galios poziciją. Bendrai veikiant pagal tam tikras taisykles atskirų žmonių elgesiu kitų žmonių atžvilgiu būdavo išreiškiama visuomenės nuomonė, apibrėžianti konkretaus asmens prestižą. Taip bendrai veikiant yra tiesiogiai matomas ir egzistencinis konkrečių rūmų dvaro žmonių socialinis susaistymas. Be patvirtinimo elgesiu šis prestižas nieko nereiškia. Didžiulė vertė, teikiama prestižo demonstravimui, etiketo paisymui, yra ne „formalumų", bet gyvybiškai būtiniausių rūmų dvaro žmogaus identitetui dalykų vertinimas.

Tačiau dėl to, kad visuomenė visada rūpestingiausiai ir gausiausiai diferencijuoja ir niuansuoja jai gyvybiškai būtiniausią sferą, mes kaip tik čia, rūmų dvaro visuomenėje, aptinkame tokį subtilų susisluoksniavimą ir niuansavimą, kuris svetimas profesinei buržuazinei visuomenei, įpratusiai prie paties rūpestingiausio visai kitų sferų diferencijavimo. Tas tikslumas, kuriuo remiantis organizuojama kiekviena ceremonija, ir kruopštumas, kai jaučiama ir apskaičiuojama kiekvieno žingsnio prestižinė vertė, atitinka tą gyvybinės svarbos mastą, kurį etiketas ir elgesys apskritai turi rūmų dvaro žmogui. Kitame skyriuje turi būti parodyta, kodėl karalius ne tik aristokratiją, bet ir save patį pajungė etiketui. O šiame skyriuje turime dar suprasti motyvus ir suvaržymus, dėl kurių rūmų dvaro aristokratai prisirišo prie etiketo, o kartu ir prie rūmų dvaro. Ne viešpatavimo funkcijų vykdymas buvo *pirminis* suvaržymų šaltinis, nes Prancūzijos rūmų dvaro aristokratija dideliu mastu buvo atskirta nuo visų šios rūšies

politinių funkcijų. Jų šaltinis nebuvo ir prieinami rūmų dvare piniginiai šansai, nes geresnius piniginius šansus buvo galima pasiekti kitais keliais. Pirminiai suvaržymai kilo iš būtinybės, su kuria susidūrė šie žmonės: įsitvirtinti kaip rūmų dvaro aristokratams, atsiskiriant ir nuo niekinamų kaimo aristokratų, ir nuo valdininkų aristokratijos, ir nuo liaudies bei išsaugoti arba padidinti kartą įgytą prestižą. Šias mintis turi iliustruoti trumpas pavyzdys.

Karinėje stovykloje susitinka Anglijos karalius, ispanų grandai ir Prancūzijos princas. Jam labai nepatinka laisva ispanų bendravimo su Anglijos karaliumi maniera. Jis nusprendžia juos pamokyti. Kartu su karaliumi pasikviečia juos į svečius. Visi kartu įeina į patalpą. Nustebę svečiai mato indais nustatytą stalą, padengtą tik vienam asmeniui. Stovi viena vienintelė kėdė. Prancūzijos princas prašo Anglijos karalių sėsti prie stalo. Kiti svečiai turi stovėti, o Prancūzijos princas rengiasi patarnauti karaliui, stovėdamas už jo kėdės. Tai atitinka prancūzišką ceremonialą: karalius valgo vienas, kiti stovi deramu nuotoliu. Anglijos karalius protestavo, ispanus įžeidimas siutino. Namų šeimininkas užtikrino, kad kai karalius kaip jam pridera pavalgys, likę svečiai kitoje patalpoje ras gausiai padengtą stalą. Aišku, šis princas nori etiketo apribojimų; nusižeminimas ir atsitolinimas nuo karaliaus, kurio jis, kaip anglas, visai nereikalauja, yra jo paties, kaip princo, egzistencijos patvirtinimas. Jis nori, jog etiketo būtų laikomasi netgi čia, kur to nereikalaujama iš viršaus, nes distancijos karaliaus atžvilgiu nesilaikymas kelia pavojų, kad jo atžvilgiu distancijos nesilaikys rangu už jį žemesni žmonės.

14. Taigi ištyrėme tam tikrą asmeninių ir socialinių ryšių, kurių tinkle gyvena rūmų dvaro žmonės, sluoksnį. Paaiškėjo, kad jį sudaro visai ne specializuoti ekonominės priklausomybės ryšiai, nors, žinoma, ir ekonominiai apribojimų veiksniai veikia rūmų dvaro gyvenimo struktūrą. Prestižo ir distancijos siekis negali būti paaiškintas ekonominių šansų siekimu, nors jam ir sudarė galimybes tam tikra ekonominė situacija. Luominis rūmų dvaro žmogaus etosas nėra užmaskuotas ekonominis etosas, tačiau iš esmės nuo jo skiriasi. Egzistavimas išlaikant distanciją ir prestižo spindesį, t. y. rūmų dvaro žmogaus egzistencija tokiam žmogui yra savaiminis tikslas.

Čia susiduriame su nuostata, kai sociologinė analizė yra reikšminga ir už mūsų tiesioginės temos ribų. Galima konstatuoti struktūrinį dėsningumą, galiojantį kiekvienai bent kiek stabiliai elitinei, t. y. išsiskiriančiai grupei, kastai ar visuomenės sluoksniui, kurie susiduria su spaudimu iš apačios, o dažnai – ir iš viršaus: pati priklausomybė elitiniam socialiniam vienetui jam arba jo nariams iš dalies arba absoliučiai yra savaiminė vertybė arba savaiminis tikslas. Tad distancijos išlaikymas tampa lemiamu jų elgesio varikliu arba matrica. Tokios eg-

zistencijos vertė ja gyvenančiam žmogui nereikalauja jokio pagrindimo, visų pirma jokio paaiškinimo, apeliuojančio į naudą. Neklausiama apie kokią nors tolesnę šiapusę tokios egzistencijos prasmę. Visur, kur visuomenėje esama tokių elitinių tendencijų, pasireiškia tas pats fenomenas.

Šis struktūrinis dėsningumas, šis socialinės egzistencijos savaiminis vertingumas, nereflektuotas egzistencializmas lemia tokių elitinių vienetų konceptualią aparatūrą, visą jų mąstymą. Simboliai arba idėjos, kuriomis tokie socialiniai vienetai išreiškia savo elgesio tikslą arba motyvus, visuomet turi prestižo fetišų pobūdį; juose tarsi substancializuotu arba sutelktu pavidalu glūdi visas prestižas, į kurį ši visuomenė pretenduoja savo elitinio egzistavimo pagrindu.

Šiame kontekste pakaks dar kartą nurodyti „garbės" simbolį kaip elgesio motyvą. Iš jo kylantys suvaržymai yra spaudimas apsaugoti jo turėtojų būtį kaip socialiai distancijuotą būtį. Garbė yra sau pakankama, ji išaukština jos turėtojų būtį; ją nei įmanoma, nei reikia pagrįsti kuo nors kitu už jos ribų. Mes skiriame rūmų dvaro žmogaus luominį etosą, šiame kontekste panaudodami kaip pavyzdį „garbės" ir „prestižo" motyvus profesinių buržuazinių sluoksnių ekonominio etoso ir jų motyvacijos naudos sumetimais. Tačiau tam tikromis sąlygomis pirmojo etoso elementai kartais persmelkia arba susikryžiuoja su antruoju. Kai tik profesiniuose buržuaziniuose sluoksniuose pradeda reikštis užsidarymo, elitinės tendencijos, jos ir čia išreiškiamos prestižo simboliais, kuriais siekiama apsaugoti užsidarančios grupės kaip distancijuotos grupės būtį ir kartu ją išaukštinti. Šiuose simboliuose ta būtis vaizduojama kaip savaiminis tikslas su prestižo nimbu, nors profesiniuose buržuaziniuose sluoksniuose naudos vertybės, ekonominiai interesai visada tiesiogiai susimaišo su prestižo vertybėmis. Ir būtent dėl to taip įdomu ištirti rūmų dvaro visuomenės struktūrą ir vidinius ryšius. Nes motyvacija prestižu, kuri šiandien yra viena iš daugelio ir dažniausiai nėra pirminė, čia, rūmų dvaro visuomenėje, kaip matėme, turi visišką ir neribotą pirmenybę. Luominis etosas čia dar aiškiai ir ryškiai skiriasi nuo profesinių buržuazinių sluoksnių ekonominio etoso.

Remdamiesi tokiu kontekstu turime suprasti ir etiketą. Jam nereikia jokio pagrindimo nauda. *Jame rūmų dvaro visuomenė save vaizduoja pačiai sau, kiekvienas individas atskiria save nuo kiekvieno kito, visi kartu atskiria save nuo nepriklausančiųjų ir taip kiekvienas skyrium ir visi kartu patvirtina savo egzistavimą kaip savaiminę vertybę*[92].

15. *La vie de la cour est un jeu sérieux, mélancolique, qui applique: il faut arranger ses pièces et ses batteries, avoir un dessein, le suivre, parer celui de son adversaire, hasarder quelquefois, et jouer de caprice; et après toutes ses rêveries et toutes ses mesures on est échec, quelquefois mat*[93].

Rūmų dvaro visuomenėje gyvenimas nebuvo taikus. Gausybė žmonių buvo nuolatos ir negrįžtamai įtraukti į jos sferą. Jie darė vieni kitiems spaudimą, kovojo dėl prestižo šansų, dėl vietos rūmų dvaro prestižo rangų hierarchijoje. Nesiliovė aferos, intrigos, kivirčai dėl rangų ir malonės. Kiekvienas priklausė nuo kitų, visi – nuo karaliaus. Kiekvienas galėjo pakenkti kiekvienam. Kas turėjo aukštą rangą, kitą dieną smuko. Jokių garantijų nebuvo. Kiekvienas turėjo ieškoti sąjungos su kitais žmonėmis, kurie buvo kuo aukščiau kotiruojami, vengti nereikalingo susipriešinimo, tiksliai apgalvoti kovos su neišvengiamais priešais taktiką, kuo tiksliau dozuoti distanciją ir artumą elgiantis su kitais priklausomai nuo savo padėties ir kotiravimo[94].

Dėl šių struktūros bruožų rūmų dvaro visuomenė ypač stipriai suformavo kitus savo žmonių bruožus, ne tuos, kuriuos suformuoja buržuazinė-industrinė visuomenė. Kai kuriuos iš jų nurodysime.

1) *Žmonių stebėjimo menas*

Tai ne „psichologija" moksline prasme, bet tas iš rūmų dvaro gyvenimo būtinybės išaugantis sugebėjimas suprasti žmonių charakterį, motyvus, gabumus ir ribotumus. Reikia matyti, kaip šie žmonės savo mintyse tyrinėja kiekvieno kito gestus ir žodžius, kaip jie kruopščiai tikrina visus kitų žmonių veiksmus, ieškodami juose slypinčios prasmės, ketinimų, reikšmės.

Vienas pavyzdys iš daugelio:

Je m'aperçus bientôt, – Saint-Simonas kartą rašo apie vieną žmogų, – *qu'il se refroidissait; je suivis de l'oeil sa conduite à mon égard pour ne me pas méprendre entre ce qui pouvait être accidentel dans un homme chargé d'affaires épineuses et ce que j'en soupçonnais. Mes soupçons devinrent une évidence qui me firent retirer de lui tout à fait sans toutefois faire semblant de rien*[95].

Šitas rūminis žmonių stebėjimo menas yra tuo artimesnis tikrovei, kad jis niekada nebūna nukreiptas stebėti pavienį žmogų – kaip būtybę, kuri esminius principus ir bruožus gauna iš savęs. Priešingai, rūmų dvaro pasaulyje žmogus visada yra stebimas savo socialiniame kontekste, kaip *žmogus pagal savo santykius su kitais*. Taip pat ir čia pasireiškia rūmų dvaro žmogaus visiškas susisaistymas su savo visuomene. Tačiau šis žmonių stebėjimo menas yra pritaikomas ne tik kitiems, jis tinka ir pačiam stebėtojui. Čia išsivysto specifinė *savistabos* forma. *Qu'un favori s'observe de fort près*, – sako La Bruyère[96]. Savistaba ir kitų žmonių stebėjimas yra vienas kito atitikmenys. Čia susiduriame ne su savo „vidaus" stebėjimu, kaip yra savistabos, visų pirma kylančios iš religinių motyvų, atveju. Tai ne pasinėrimas savyje kaip izoliuotoje būtybėje, kad Dievo vardan būtų patikrinti ir disciplinuoti patys slapčiausi impulsai. Tai

savęs stebėjimas, siekiant save disciplinuoti socialiniame draugijos bendravime:

*Un homme qui sait la cour est maître de son geste, de ses yieux, de son visage; il est profond, impénétrable; il dissimule les mauvais offices, sourit à ses ennemis, contraint son humeur, déguise ses passions, dément son coeur, parle, agit contre ses sentiments**.

Be to, čia nebuvo nieko, kas galėtų žmones skatinti klaidinti save dėl savo veiklos varomųjų jėgų. Priešingai. Žmogus čia buvo priverstas už kitų žmonių išoriškai užmaskuoto ir kontroliuojamo elgesio ieškoti jo slaptųjų motyvų ir varomųjų jėgų. Jis pražūdavo, jeigu nesugebėdavo už beaistrės kitų su juo dėl prestižo konkuruojančių žmonių laikysenos atskleisti jų varomųjų afektų ir interesų. Rūmų dvaro žmogus taip pat turi nusimanyti apie savo paties aistras, kad galėtų jas sėkmingai nuslėpti. Ne tik profesinės buržuazinės-kapitalistinės konkurencijos erdvėje, bet iš pradžių jau rūmų dvaro konkurencijos erdvėje susiformavo požiūris, kad egoizmas yra žmogiškosios veiklos variklis. Iš šios erdvės kilo pirmieji Naujaisiais laikais atviri žmonių afektų aprašymai. Prisiminkime, pavyzdžiui, La Rochefoucauld „Maksimas".

Žmonių stebėjimo meno atitikmuo yra *žmonių vaizdavimo* menas. Rūmų dvaro žmogui knyga, taip pat ir rašymas turėjo visai kitokią prasmę nei mums. Jis nekėlė sau tikslo pateikti kokią nors pateisinančią arba priežastingai pagrindžiančią saviinterpretaciją ir pasakojimą apie save. Tai, kas anksčiau buvo pasakyta apie rūmų dvaro žmogaus nuostatą savo paties atžvilgiu, taip pat galioja ir čia. Saviinterpretacija ir savęs vaizdavimas buvo vertingi savaime, juos nei reikėjo, nei buvo galima pagrįsti arba pateisinti.

Rūmų dvaro žmogus save visų pirma vaizdavo kalbėjimu ir veikla – tam tikros ypatingos rūšies veikla. Ir jo knygos yra ne kas kita, kaip tiesioginiai socialinio gyvenimo organai[97]: jas sudaro pokalbių ir aukštuomenės žaidimų fragmentai arba, kaip daugelyje rūmų dvaro žmonių memuarų, neįvykę dialogai, pokalbiai, kuriems dėl vienų ar kitų priežasčių stigo pašnekovų; todėl rūmų knygos ypač gerai ir betarpiškai išsaugojo tą nuostatą, kurios šie žmonės laikėsi pačiame gyvenime.

Kadangi žmonių stebėjimas buvo gyvybiškai vienas svarbiausių rūmų dvaro žmonėms menų, tai suprantama, kad jų memuaruose, laiškuose ir aforizmuose žmonių vaizdavimo menas pasiekė aukštą tobulybės laipsnį.

Daug rašytojų iki pat pačių Naujausių laikų tęsia kelią, kuris Prancūzijoje rūmų dvaro visuomenėje buvo nutiestas prancūzų rašytojams ir prancūzų literatūrai. Čia nėra galimybių išnagrinėti šio reiškinio priežasčių, bet jos ma-

* „Žmogus, pažįstantis rūmus, yra savo gestų, akių ir savo veido valdovas; jis yra gilus, nepermatomas; jis slepia blogus darbus, šypsosi priešams, valdo savo nuotaiką, slepia aistras, neklauso širdies, veikia prieš savo jausmus" (pranc.).

žų mažiausiai iš dalies gali būti susijusios su Paryžiaus „gerosios visuomenės“ kaip tiesioginės rūmų dvaro papročių įpėdinės išlikimu taip pat ir porevoliuciniais laikais[98].

2) *Bendravimo su žmonėmis menas*

Žmonių stebėjimą rūmų dvare motyvuoja, kaip jau pasakyta, ne teorinių svarstymų teikiamas džiaugsmas, bet tiesiogiai socialinės egzistencijos būtinybė, socialinio bendravimo reikalavimai. Žmonių stebėjimas buvo toks pat bendravimo su žmonėmis pagrindas, kaip ir šis pagrindė pirmąjį. Pirmasis turėjo būti patikrintas antruoju, kuris savo ruožtu apvaisino pirmąjį. Todėl ir bendravimas su žmonėmis yra tiksliai apskaičiuotas, priklausomai nuo „bendraujančiojo“ tikslų. Šį bendravimo su žmonėmis strategijos apskaičiavimą gali kaip iliustracija paaiškinti pavyzdys. Tai pasakojimas apie Saint-Simono pokalbį su tuometiniu dofinu, Liudviko XIV anūku[99]. Kaip sako pats Saint-Simonas, būsimajam karaliui jis norėjo parodyti, kaip paties Saint-Simono kastą (hercogus ir perus) žemina „grandai“ iš viršaus ir apačios: viena vertus, kraujo princai, taip pat ir karalius, kita vertus, ministrai.

Štai kaip elgiasi Saint-Simonas:

Je m'étais principalement proposé de le sonder sur tout ce qui intéresse notre dignité; je m'appliquai donc à rompre doucement tous les propos qui s'écartaient de ce but, à y ramener la conversation, et la promener sur tous les differents chapitres [...]. *Je la touchai là dessus par ce que j'avais reconnu de sensible en lui sur ce points*[100] [...]. *Je le fis souvenir de la nouveauté si étrange des prétentions de l'électeur de Bavière avec Monseigneur* [...]. *Je lui fis faire les réflexions naturelles sur le tort extrême que la tolérance de ces abus faisait aux rois et à leur couronne* [...]. *Je lui montrai fort clairement que les degrés de ces chutes étaient les nôtres* [...][101].

Je vins après à la comparaison des grands d'Espagne avec les ducs-pairs et vérifiés, qui me donna un beau champ [...]. *Me promenant ensuite en Angleterre, chez les rois du nord et par toute l'Europe, je démontrai sans peine que la France seul, entre tous les états qui la composent, souffre en la personne de ses grands ce que pas un des autres n'a jamais toléré* [...]. *Le Dauphin, activement attentif, goûtait toutes mes raisons, les achevat souvent en ma place, recevait avidement l'impression de toutes ces vérités. Elles furent discutées d'une manière agréable et instructive* [...]. *Le Dauphin* [...] *prit feu*[102] [...] *et gémit de l'ignorance et du peu de réflexion du roi. De toutes ces diverses matières, je ne faisais presque que les entamer en les présentant successivement au Dauphin, et le suivre après pour lui laisser le plaisir de parler, de me laisser voir qu'il était instruit, lui donner lieu à se persuader par*

lui-même, à s'échauffer, à se piquer, et à moi de voir ses sentiments, sa manière de concevoir et de prendre des impressions, pour se profiter de cette connaissance, et augmenter plus aisément par les mêmes voies sa conviction et son feu. Mais cela fait sur chaque chose, je cherchais moins à pousser les raisonnements et les parenthèses qu'à le conduire sur d'autres objets, afin de lui montrer une modération qui animât sa raison, sa justice, sa persuasion venue de lui-même, et sa confiance, et pour avoir le temps aussi de le sonder partout et de l'imprégner doucement et solidement de mes sentiments et de mes vues sur chacune de ces matières, toutes distinctes dans la même [...]*.

Daug kas šiame pokalbyje, žinoma, būdinga šiai vienai vienintelei situacijai: aristokratas opozicionierius siekia užmegzti ryšį su kronprincu, kurio padėtis skatina jį laikytis opoziciškai. Situacija yra pavojinga, ypač Saint-Simonui. Jis turi kruopščiai ištirti princo nuostatas, kad žinotų, kiek toli jis gali eiti. Tačiau tas būdas, kaip jis tai daro, būdingas apskritai ir rūmų dvaro žmonių bendravimo manierai. Saint-Simono pasakojimas pirmiausia parodo tą nepaprastą sąmoningumą, su kuriuo jis siekia savo tikslo, o kartu tą džiaugsmą dėl meno, kai jis susidoroja su uždaviniu. Tas pasakojimas aiškiai parodo, kaip ir kodėl būtent tas, kieno rangas buvo palyginti žemesnis, tampa ypatingu pokalbio taktikos meistru. Kaip jau sakyta, tokiame pokalbyje jam gresia didžiausias pavojus. Princas tam tikru mastu visada gali sulaužyti tikslingas rūminio po-

* „Mano pagrindinis tikslas buvo sužinoti jo nuomonę visais klausimais, kurie liečia mūsų luomo orumą; todėl aš stengiausi mandagiai nutraukti pokalbį visomis temomis, kurios vedė į šalį nuo šio tikslo, grąžinti jį atgal ir eiti jį per visus skirtingus skyrius [...]. Aš pradėjau nuo tų punktų, apie kuriuos žinojau, kad jis jiems yra jautrus. [...] Jam priminiau tas naujas keistas Bavarijos kurfiursto pretenzijas Monsinjorui [...]. Aš jį paskatinau natūraliai susimąstyti apie kraštutinę žalą, kurią pakantumas dėl tokių piktnaudžiavimų daro karaliams ir jų karūnai. [...]. Aš jam labai aiškiai parodžiau, kad šio nuosmukio laiptai yra tie patys, kuriais einame mes [...].

Po to perėjau prie Ispanijos grandų ir mūsų hercogų bei perų padėties palyginimo ir įsitikinau, jog tai man suteikė puikų lauką [...]. Po to aš keliavau į Angliją, pas Šiaurės šalių karalius, per visą Europą ir be vargo parodžiau, kad iš visų Europos šalių tiktai Prancūzijoje didikai kenčia taip, kaip jokiose kitose šalyse niekada nebūtų toleruojama [...]. Šios tiesos padarė gyvą įspūdį Dofinui, kuris aktyviai klausė, jausdamas pasitenkinimą mano samprotavimais ir dažnai juos užbaigdamas vietoj manęs. Jos buvo svarstomos maloniai ir pamokomai [...]. Dofinas [...] įsikarščiavo [...] ir skundėsi karaliaus nežinojimu bei dėmesio stoka. Dėl to aš nedariau beveik nieko daugiau, tik jų nuoseklų pristatymą Dofinui. Toliau tereikėjo sekti paskui jį, paliekant jam malonumą kalbėti ir stebint, kaip jis pats prieina prie tų pačių išvadų. Tereikėjo leisti jam save įtikinti, karščiuotis, rodyti sąmojį. Man beliko stebėti jo jausmus, jo mąstymo ir įspūdžių suvokimo būdą, kad galėčiau pasinaudoti šiomis žiniomis ir dar lengviau tais pačiais būdais sustiprinčiau jo įsitikinimus ir jo įsikarščiavimą. Bet taip buvo su kiekviena tema. Aš ne tiek ieškojau argumentų ir išlygų, kiek vedžiau jį prie vis kitų dalykų, kad parodyčiau saikingumą, kuris įkvėpė jo protą, teisingumą, jo paties įsigytus įsitikinimus ir pasitikėjimą, kad turėčiau laiko jį ištirti visais punktais bei maloniai ir tvirtai pripildyti jį savo jausmais bei mintimis apie kiekvieną dalyką, susijusį su ta pačia tema [...]" (pranc.).

kalbio žaidimo taisykles; jeigu jam patinka, dėl bet kokios priežasties jis gali nutraukti pokalbį ir santykius, daug neprarasdamas. Tačiau Saint-Simonui nuo to pokalbio baigties priklauso nepaprastai daug, todėl jam gyvybiškai svarbu veikti čia su kuo didesne savitvarda ir apgalvotumu, tačiau taip, kad jų negalėtų pajusti pokalbio partneris. Žmogus, kurio vidinė laikysena, vidinė įtampa išoriškai pasireiškė, pavyzdžiui, regima mėšlungiškai įtempta išorinė laikysena, tokioje situacijoje tučtuojau pralaimi. Šio rūminio bendravimo aukščiausias priesakas yra beveik nepastebimai ir lengva ranka aukštesnio rango pokalbio partnerį nukreipti ten, kur jį norima nuvesti. Čia draudžiami gestai, kartais galintys būti naudingi pokalbyje tarp santykinai savarankiškų ir vienodo rango pokalbio partnerių, taigi, pavyzdžiui, komerciniame arba pilietiniame-moksliniame pokalbyje. Čia draudžiamas ir tiesioginis ar netiesioginis savojo protingumo pabrėžimas, bet tokia kalbėjimo maniera „koks aš šaunus vaikinas". Viena Graciano maksima turi antraštę: *Ne parler jamais de soi-même*[103]. Tai atitinka būtinybę ne tik niekada neišleisti iš akiračio bendros partnerio socialinės situacijos su visomis jos pokalbio pasekmėmis, tačiau nuolat atsižvelgti ir apskaičiuoti pokalbio metu nepaliaujamai besikeičiančią aktualią, dabartinę pokalbio partnerių figūraciją. Tad kasdieniame rūmų dvaro visuomenės gyvenime ugdomas tas menas, kurį vadiname žodžiu „diplomatija", charakteringu būdu susiaurindami sąvoką. Šio meno labai vaizdingas pavyzdys yra Saint-Simono pokalbis su dofinu. Hierarchiškai suskirstyta „geroji visuomenė" dėl specifinės struktūros kiekviename iš savo žmonių daugiau ar mažiau išreikštu pavidalu išugdo ir priverčia juos turėti savybes, kurias šiandien visiems akivaizdžiai reikalaujama turėti tik iš šalies atstovų užsienyje, o didėjančiu mastu – taip pat ir didelių koncernų ar partijų derybose.

Be to, rūminio bendravimo analizė leidžia naujai suprasti, kodėl pašaliniam, iš profesinės buržuazinės visuomenės ir ypač iš Vokietijos kilusiam stebėtojui atrodo, kad rūmų dvaro visuomenėje, taip pat jos stipriai paveiktoje Prancūzijos visuomenėje elgesio aspektas „kaip" visada yra stipriau akcentuojamas, palyginti su elgesio aspektu „kas". Jau aukščiau tam tikru aspektu buvo atskleistos šios „išorinės pusės", „kaip" akcentavimo šaknys, slypinčios tos visuomenės struktūroje: tai, ką mes vadiname „išoriškumu", „formalizmu", išreiškia pirmenybę, kurią viskas, kas yra arba įvyksta, turi ryšium su *asmens*, tai darančio arba tai liečiančio, statuso ar galios šansais santykiuose su kitais. Dėl to šis elgesys, aprašomas tik labai netiksliai, kai sakoma, kad jis yra „formalus" arba akcentuoja „kaip", atsiskleidžia kaip priešingybė profesinių buržuazinių papročių sudalykinimui arba sudaiktinimui, kuriame „kas" turi pirmenybę prieš „kaip", tai (dažnai tik tariamai) „dalykas" reiškia viską, o „asmuo" ir į asmenį nukreipta elgesio „forma" yra mažai reikšminga.

Kažką panašaus stebime ir čia, Saint-Simono ir dofino pokalbyje, kurį pateikėme kaip pavyzdį. Šiame pokalbyje savo taktika Saint-Simonui labiausiai rūpi užsitikrinti sau kuo didesnę reikšmę bei galią, jis siekia įgyti dofino pasitikėjimą, sudaryti su juo sąjungą. Tai, kas kaip atrodo, yra „dalykas" – nusiskundimas dėl jo kastos pažeminimo – tuo pačiu metu yra kažkas nepaprastai „asmeniška". Tačiau kadangi dėl rūmų dvaro visuomenės struktūros Saint-Simonas gali įgyti didesnę įtaką tik kruopščiai atsižvelgęs į to, kuriam jis nori daryti įtaką, situaciją – tik jeigu jis visada atsižvelgia į pašnekovo interesus, jo paties įtakos siekį – tai čia elgesio „kaip" įgyja tą didelę reikšmę ir ypatingą apdailą. Šio ir panašių pokalbių tikslas niekada nėra vien koks nors dalykinis tikslas, kuris išaiškėja pabaigoje, pavyzdžiui, kaip sutarties pasirašymas. Tai visada kartu yra ypatingo santykio tarp abiejų partnerių sukūrimas. Todėl šis bendravimas su žmonėmis niekada nėra *vien* priemonė tikslui, bet jis visada turi taip pat ir tikslo sau bruožų: kovinio žaidimo su partneriu forma ir taktika, jo eigos „kaip"[104] nuolatos reikalauja išmėginti jų jėgų santykį. Jeigu jie abu taip patenkina savo interesus, šis išmėginimas gali konsoliduotis palyginti pastoviu ryšiu.

Taip pat ir profesinis buržuazinis žmogus, pavyzdžiui, komersantas, turi savo specifinį bendravimo su žmonėmis būdą ir taktiką. Tačiau jam tik retai pats žmogus, visas žmogus yra svarbus tokiu mastu, kaip tai yra rūmų dvariškiui. Šis apskritai su kiekvienu kitu savo visuomenės nariu susijęs visą gyvenimą trunkančiu ilgalaikiu ryšiu; visi rūmų dvaro žmonės daugiau ar mažiau (priklausomai nuo jų padėties rūmų dvaro visuomenėje) yra vienas kitam draugai, priešai arba laikosi palyginti neutraliai ir negali šių santykių išvengti. Jau todėl jie visada kiekvienąkart susitikę turi būti maksimaliai atsargūs. Tad atsargumas arba santūrumas yra vienos svarbiausių rūmų dvaro žmonių bendravimo dominantės. Kaip tik todėl, kad šioje visuomenėje visi santykiai būtinai yra ilgalaikiai, vienas vienintelis neapgalvotas žodis gali turėti ilgalaikių pasekmių. Užtat profesionalai buržua paprastai kur kas didesniu mastu bendrauja, siekdami tam tikro apibrėžto ir dalykiniu atžvilgiu tiksliai apriboto tikslo. Kitas žmogus juos domina visų pirma kaip tiesiogiai ar netiesiogiai susijęs su tam tikra, per kiekvieną susitikimą aiškia dalykine vertybe ir tik po to kaip asmuo. Jeigu tie dalykiniai šansai, kuriuos vienas iš jų siūlo kitam, daugiau nebeatrodo pakankamai palankūs, žmonės nebesusitinka, jų ryšys nutrūksta, jie greitai išsiskiria. Profesiniame žmonių bendravime, kitaip negu rūminiame, lemiamą reikšmę turi žmonių santykių nutraukiamumas ir jų laikinumas. Kaip žinome, taip pat nenutraukiamais laikomus privačius santykius profesinėse buržuazinėse visuomenėse vis didesniu mastu paliečia bendras asmeninių santykių nutraukiamumas ir kintamumas profesinėje erdvėje.

3) *Rūminis racionalumas (afektų tramdymas dėl tam tikrų gyvybiškai svarbių tikslų)*

Tai, kas „protinga" arba „racionalu", priklauso nuo visuomenės struktūros. Ką mes sudaiktindami vadiname „protu" arba *ratio*, visada pasirodo avanscenoje tada, kai prisitaikymas prie tam tikros visuomenės ir savirealizacija bei įsitvirtinimas joje reikalauja tam tikro specifinio numatymo ar apskaičiavimo, o kartu trumpalaikių individualių afektų sulaikymo. Kvantifikuojantis išankstinis apskaičiavimas arba racionalumas yra tiktai ypatingas platesnio reiškinio atvejis. Maxas Weberis religijos sociologijos raštuose parodė, kad racionalumas yra būdingas ne vien profesiniam buržuaziniam žmogui. Tačiau ligi šiol nebuvo pakankamai aiškiai pabrėžiama, kad ir Vakaruose šalia profesinio buržuazinio-kapitalistinio racionalumo gimė, egzistavo ir, ko gero, tebeegzistuoja taip pat kiti racionalumo tipai, nulemti iš kitų visuomeniškai būtinų aplinkybių.

Su vienu iš šių neburžuazinių racionalumo tipų susiduriame, tyrinėdami rūmų dvarą. Jau buvo pateikta nemažai specifinio rūminio racionalumo pavyzdžių. Tikslus namui priderančio dydžio ir papuošimo būdo apskaičiavimas, *lever* ir etiketo apskritai organizacija, karaliaus savitvarda Saint-Simono atžvilgiu *coucher* situacijoje ir kt.[105]

Lengva pastebėti, kodėl ši nuostata gyvybiškai svarbi rūmų dvaro žmonėms: afektų iškrovos dozes sunku apskaičiuoti. Tokia iškrova atskleidžia tikruosius tam tikro asmens jausmus tokiu mastu, kad ji, nebūdama apskaičiuota, gali pakenkti; ji galbūt duoda kozirius į rankas konkurentams dėl malonės ir prestižo. Galų gale ir visų pirma tokia iškrova yra pralaimėjimo ženklas; kartu ženklas padėties, kurios rūmų dvaro žmogus labiausiai bijo. *Taigi konkurencinė kova rūmų dvaro gyvenime verčia tramdyti afektus, reikalauja tiksliai apskaičiuotos ir niuansuotos laikysenos bendraujant su žmonėmis.* Figūracijos struktūra, šios visuomenės narių socialinio bendravimo struktūra paliko jos nariams palyginti siaurą erdvę spontaniškai jausmų raiškai. Idant gyvenimas, t. y. žmonių bendravimas, taptų apskaičiuojamas, buvo panaudota (kaip parodyta aukščiau) priemonė, visiškai analogiška tai, kurią naudodavo ekonominė visuomenė, kai ji norėdavo darbo eigą padaryti apskaičiuojamą: ji jos nepatikėdavo papročiui, atsitiktinumui arba atskirų žmonių nuotaikai. Priemonė būdavo padaroma nepriklausoma nuo besikeičiančių individualybių ir nuo jų privačių asmeninių santykių permainų; ji buvo organizuojama ir išskaidoma į dalinius procesus. Organizacija darbo eigą padarydavo apžvelgiamą. Kadangi viskas visada vykdavo tuo pačiu būdu nepriklausomai nuo individualybės pokyčių, darbo eigos visuma darėsi apskaičiuojama, o jos išskaidymas į dalinius procesus kapitalistinėje visuomenėje įgalino tiksliai nustatyti piniginę kiekvieno

žingsnio vertę – tiksliai taip, kaip rūmų dvaro visuomenė nustatė kiekvieno žingsnio prestižo vertę. Intensyvus etiketo, ceremonialo, skonio, rūbų, laikysenos ir net pokalbių formos detalizavimas turėjo tą pačią funkciją. Kiekviena smulkmena buvo nuolat parengtas kovos dėl prestižo instrumentas, o formos detalizacija padėjo ne vien demonstratyviai reprezentacijai ir tarpusavio kovai dėl statuso ir galios, išorinei distancijai nustatyti, tačiau taip pat ir distancijų mintiniam gradavimui.

Profesinis buržuazinis, industrinis racionalumas kilo iš ekonominių ryšių suvaržymų; jis padarė apskaičiuojamus visų pirma privačiu arba viešu kapitalu grįstus galios šansus. Rūminis racionalumas kilo iš elito susisaistymo socialinio bendravimo ryšiais; visų pirma jis leido numatyti žmonių elgesį ir prestižo šansus kaip galios instrumentus.

16. Visuomenės ir asmenybės struktūrų ryšio, kurį čia stebime, pasekmės svarbios ateičiai.

Meno stilius, mūsų vadinamas „klasicizmu", yra tos pačios nuostatos išraiška. Tiksli, šalta ir aiški struktūros artikuliacija, kruopštus poveikio ir prestižo apskaičiavimas, jokių neapskaičiuotų puošmenų, jokios erdvės neapskaičiuotai jausmų raiškai nebuvimas – visa tai matome ir čia. Visai panašius pastebėjimus galime suformuluoti ir apie klasicistinę prancūzų dramą. Pirmiausia ji ne poilsio dienos pramoga, bet tiesioginis rūmų dvaro visuomenės socialinio gyvenimo elementas. Žiūrovai sėdi scenoje, užima galą ir kulisus. Visa tai, kas tarp jų deklamuojama, yra tokios pat išmatuotos ir apgalvotos struktūros, kaip ir visas rūmų dvaro gyvenimas. Galimos stiprios aistros, tačiau uždrausti stiprūs aistrų proveržiai. Svarbiausias yra ne pjesės turinys – jam beveik visada panaudojama seniai žinoma medžiaga. Svarbus ir manieros, kaip veikėjai susidoroja su savo likimu, sprendžia savo konfliktus, subtilumas: taip pat kaip ir rūmų dvaro visuomenės, kuri davė toną visiems aukštesniesiems sluoksniams, gyvenime didžiausią reikšmę turėjo būdas, maniera, kaip žmogus susidoroja su tam tikra situacija. Rūmų dvaro visuomenė iš esmės buvo izoliuota nuo bet kokio veikimo, kuris pasireikštų ne vien žodžiais, o būtent – kaip pokalbis. Taip pat ir čia, klasicistinėje prancūzų dramoje (priešingai anglų), tiesą sakant, vaizduojami ne veiksmai, bet pokalbiai ir deklamacijos apie veiksmus, kurių pačių daugeliu atvejų žiūrovas nemato.

Rūmų dvaro racionalumo ir klasicizmo ryšys, vertas atskiro tyrimo, pastebimas ne vien Prancūzijoje. Modifikuotas jis ne mažesniu mastu reiškėsi ir Vokietijos klasicizme. Veimaro kultūra yra vienintelė tikrai reikšminga rūmų dvaro kultūra, kurią vokiečiai sukūrė Naujaisiais laikais. Taip pat ir čia (tiesa, esant visai kitokiems kylančių buržuazinių sluoksnių santykiams su rūmų dva-

ru, nei XVII a. Prancūzijoje) aptinkame – mažų mažiausiai kaip idealą – didelę dalį nurodytų rūmų dvaro bruožų: šaltakraujiškumą, afektų sutramdymą, ramybę ir atsargumą, o nepaskutinėje vietoje – tą specifinį iškilmingumą, kuriuo rūmų dvaro žmonės išsiskyrė iš kitų[106].

Be to, rūmų dvaro racionalumas sukelia nemažai prieš jį nukreiptų sąjūdžių, būtent ir pačioje rūmų dvaro visuomenėje: mėginimus emancipuoti jausmą, kurie visada kartu yra mėginimai emancipuoti individą nuo tam tikro socialinio spaudimo. Tačiau šie mėginimai XVII a. Prancūzijoje visada būdavo nesėkmingi – mažų mažiausiai išoriškai (žr., pavyzdžiui, Mme. Guyon, Fénélonas ir kt.). Būtent šių sąjūdžių kontekste paaiškėja, kaip svarbu ištirti socialinį lauką, išaiškinti, kiek jo struktūra leidžia ir daro galimą „jausmo" laisvę. Taip pat, kokia kryptimi tas laukas daro galimą tokį laisvą „jausmo" judesį ir kiek jo struktūra nubaudžia „jausmo" emancipaciją ir laisvę socialiniu žlugimu arba mažų mažiausiai socialine degradacija. Kaip tik tai įvyksta rūmų dvare.

Negalėsime suprasti Rousseau ir jo poveikio, jo sėkmės *monde* galimybės, jeigu ir Rousseau nesuprasime kaip sąjūdžio, nukreipto prieš rūmų dvaro racionalumą ir prieš „jausmo" nuslopinimą rūmų dvaro gyvenime. Taip pat ir šiuo atžvilgiu tiksli erozijos, ištikusios XVIII a. *monde*, analizė leidžia padaryti išvadas apie tuos struktūrinius pokyčius, kurie tam tikruose psichikos sluoksniuose (ne visuose) leido santykinai emancipuoti spontaniškus emocinius impulsus ir kartu sudarė galimybes atsirasti „jausmo" autonomijos teorijai.

Galų gale dar reikia nurodyti, kad taip pat sąmoningas XVII ir XVIII a. intelektualinis racionalizmas, kurį esame įpratę vadinti ne visai aiškiu žodžiu „Apšvieta", jokiu būdu negali būti suprastas tik turint omenyje profesinį buržuazinį-kapitalistinį racionalumą. Stiprūs komunikacijos ryšiai jį sieja su rūmų dvaro racionalumu. Tuos ryšius būtų gana lengva atskleisti, pavyzdžiui, Leibnizo atveju, tačiau ir turint omenyje Voltaire'ą nesunku konstatuoti komunikaciją su rūmų dvaro racionalumu.

Mes pastebėsime vystymosi kreivę, vedančią nuo ano prie mūsų žmogaus tipo, o kartu ir tai, ką po šios transformacijos įgijome ir ką praradome, jeigu atkreipsime dėmesį, kaip tokiu būdu kai kurios *basic personality characteristics** (arba, kaip kartais sakoma, rūmų dvaro žmogaus „dvasia") kyla iš visuomenės struktūros, iš žmonių tarpusavio priklausomybių tinklo, kuris juos sieja tarpusavyje; jeigu suprasime, kaip šie žmonės ir jų veikla intensyviausiai ir detaliausiai formavosi visai kitoje sferoje, visai kita kryptimi negu ta, kuria esame suformuoti mes, nes būtent ši kryptis, ši formavimosi sfera buvo jiems gyvybiškai svarbi.

* „Bazinės asmenybės charakteristikos" (angl.).

17. Gyvenimo formos ir išgyvenimų galimybės, slypėjusios *ancien régime* su jo rūmų dvaru ir jo rūmų dvaro luomine visuomene, daugumai tautinių-valstybinių, industrinių visuomenių žmonių yra tiek pat mažai tiesiogiai prieinamos, kaip ir paprastesnių visuomenių, kurias tyrinėja etnologai, gyvenimo formos ir išgyvenimų galimybės. Kaip matome, reikia tam tikrų pastangų, kad atkurtume jas bent jau mintyse. Taip pat ir negausūs rūmų dvarai mūsų laikų Vakaruose iš esmės skiriasi nuo XVII ir XVIII a. rūmų dvarų ir rūmų visuomenių. Jie yra suburžuazėjusios visuomenės organai. Vis dėlto ir XIX ir net XX a. dar tebegyvuoja daugelis formų, kurias XVII ir XVIII a. rūmų dvaro visuomenės suteikė žmonėms. Daugelį rūminių formų gyvai tebeatspindi tai, kuo save apsupa žmonės – baldai, vaizduojamojo meno kūriniai arba rūbai, pasisveikinimo formos arba socialinis etiketas, teatras, poezija arba architektūra. Tačiau rūmų dvaro visuomenės paveldas buržuazinėje visuomenėje iš dalies pamėkliškai transformavosi. Naujoje visuomenėje šitas paveldas buvo tam tikra specifine forma vulgarizuotas ir prarado savo pradinę prasmę[107].

Reikalas tas, kad rūmų dvaras ir *ancien régime* „geroji visuomenė", kurios centras jis buvo, Vakaruose buvo paskutinės palyginti uždaros visuomeninės formacijos, nes jų nariai nedirbo ir neskaičiavo – racionalaus ūkininkavimo ir racionalios namų ūkvedybos prasme. Jeigu jas galima apibūdinti pagal pajamų formą, tai iš esmės jos buvo rentininkų formacijos. Jų nariai suformavo gyvenimo sferas, kurios XIX a. žmogiškajam gyvenimui vis labiau diferencijuojantis į profesinę ir privačią sferas, dėl racionalaus ūkininkavimo spaudimo prarado savo reikšmę, tapdamos privataus gyvenimo dalimis. Jie tai padarė ne vien dėl to, kad turėjo tam pakankamai laiko, meilės ir rūpestingumo; tai padaryti juos vertė taip pat ir būtinybė įsitvirtinti rūmų dvaro visuomenėje. Pavyzdžiui, laikysenos elegancija ir geras skonis (pagal brandžios viešpataujančio *ancien régime* sluoksnio socialinės tradicijos dvasią) buvo dalykai, kuriuos jiems leido ir privertė įgyti rentininkų egzistencija, socialinė konvencija ir konkurencija dėl prestižo, nes tai buvo priklausomybės jų visuomenei ir iškilimo joje sąlyga.

XIX a. buržuazinius žmones visų pirma valdė profesijos būtinumai, reikalavę daugiau ar mažiau reguliaraus darbo ir aukšto afektų rutinizavimo lygio. Žmonių laikysenai ir jų tarpusavio santykiams formą suteikė visų pirma profesija. Ji buvo centras suvaržymų, kurių šaltinis – žmonių socialinės tarpusavio priklausomybės. Kartu pasikeitė ne vien savybės ir elgesio būdai, visuomenės diegti savo atskiriems nariams. Taip pat ir dauguma individualių nuostatų ir santykių, kurie *ancien régime* laikais, verčiant dominuojančioms žmonių tarpusavio priklausomybėms, įgijo apibrėžtą pavidalą ir kruopščiai artikuliuotą formą, dabar pateko į sferą, jau nebeišlikusią socialinio formavimo centru. Sko-

ningas namo ir parko išplanavimas, elegantiškesnis arba intymesnis (priklausomai nuo mados) jo kambarių papuošimas pagal socialinę konvenciją arba santykių tarp vyro ir moters diferenciacija ir sureguliavimas visose smulkmenose žmogui iš *ancien régime* „bonne compagnie"* buvo ne vien pavienių žmonių pamėgti malonumai, tačiau taip pat ir gyvybiškai svarbūs socialinio bendravimo reikalavimai. Šių dalykų išmanymas buvo sąlyga socialinės pagarbos ir socialinės sėkmės, užėmusios vietą, kurią mūsų laikais užima profesinė sėkmė. Tiktai šių nedirbančių, iš rentos gyvenančių rūmų dvaro žmonių reginys leidžia suprasti, ką anksčiau minėtas naujo visuomeninio gyvenimo suskilimas į profesinę ir privačią sferas reiškia vėlesniems žmonėms ir perdirbimui to paveldo, kuris jiems atiteko iš ankstesnių šimtmečių. Beveik viskas, kam suteikė formą XVII ir XVIII a. rūmų dvaro visuomenė – šokis, pasisveikinimo niuansai, socialinio bendravimo formos, paveikslai, kuriais puošiami namai, flirto gestai arba damos rytinis tualetas – visa tai daugiau ar mažiau perėjo į privataus gyvenimo sferą. Drauge visa tai nustojo būti socialinio formavimo tendencijų centre. Žinoma, buržuazinio žmogaus privatus gyvenimas neliko visai nepaliestas socialinių suvaržymų. Tačiau socialinę formą, suteikiančią saugumą, jis įgijo tik, taip sakant, netiesiogiai – perimdamas ją iš tos sferos, kuri dabar buvo pirminė žmonių tarpusavio susaistymo sfera: iš žmonių profesinės situacijos. Bet šios sferos formos, elgesio profesiniame gyvenime būdai varžė visai kitu mastu ir visai kitokiu būdu nei elgesio privačiame gyvenime būdai. Dabar būtent pirmieji buvo suformuoti, niuansuoti ir apskaičiuoti.

Kaip ir kiekviena kita visuomenė, taip ir apie rūmų dvarą sucentruota *ancien régime* „bonne compagnie" iš neaprėpiamos gausybės galimų žmogaus bruožų išvystė, žinoma, tik tam tikrus apibrėžtus. Kaip ir visi kiti, čia žmonės buvo ribotai išsivystę – t. y., jeigu nepaisysime individualių ribų – juos ribojo šio ypatingo socialinio lauko specifinės ribos ir galimybės. Tačiau šia prasme ribotai išsivysčiusius žmones kaip visumą ši visuomenė įtraukė tiesiogiai ir vienodai intensyviai. Paprastai tariant, šios visuomenės žmonės nestovėjo kiekvieną dieną 10 ar 12 valandų viešumos šviesoje, ir nebuvo kontroliuojama, kad po to pasitrauktų į privatesnę sferą. Nors ir privačioje sferoje vėlesnių laikų žmonėms reikėjo atsižvelgti į viešą profesinę veiklą, tačiau kitais atžvilgiais jų elgesį čia formavo ne tiek beveik viską aprėpianti visuomenė ir bendravimas, kiek beasmeniškas teisės kodeksas ir tai, ką privačiu laiku liepia sąžinė, visų pirma orientuota į profesinę sėkmę ir profesinį darbą.

Iš tikrųjų toks šių sferų atsiskyrimas pasireiškė jau XVIII a., o sluoksniuose, kurie tada neuždavė tono – taip pat ir anksčiau. Tačiau visiškai jis pasidarė

* „Geros draugijos, kompanijos" (pranc.).

galimas tiktai masinėje miesto visuomenėje. Tik čia atsižvelgiant į įstatymo kontrolę individas galėjo tam tikru mastu išvengti socialinės kontrolės. XVII ir XVIII a. rūmų dvaro visuomenės (plačiausia to žodžio prasme) žmonėms šis sferų atskyrimas dar neegzistavo. Jų elgesio sėkmė ar nesėkmė buvo nusprendžiama ne profesinėje sferoje – taip, kad po to ji galėtų turėti pasekmių ir jų privačiam gyvenimui. Jų elgesys bet kurią dieną ir valandą galėjo nulemti jų padėtį visuomenėje, galėjo reikšti socialinę sėkmę arba nesėkmę. Kaip tik šia prasme formuojančios visuomenės tendencijos ir socialinė kontrolė vienodai aprėpė visas žmogiškojo elgesio sferas. Šia prasme ši visuomenė įtraukė savo žmones kaip visumą.

Toks ankstesnės visuomenės specifinis bruožas, apie kurį dar ne kartą kalbėsime, kaip paveikslas arba kontrastas yra vienodai svarbus ir praeičiai, ir dabarčiai suprasti. Buržuazinė masinė visuomenė nuo jos skyrėsi vis labiau ryškėjančiu kitoniškumu. *Joje profesinė sfera yra pirminė plokštuma, kurią veikia socialiniai suvaržymai ir žmonių socialinio formavimo tendencijos*. Tiesa, privačiam gyvenimui jo formą ir šioje visuomenėje primeta to gyvenimo priklausomybė nuo profesinės situacijos; tačiau elgesio būdai privačiame gyvenime ir jo atskiros formos nėra taip pat intensyviai suformuoti, kaip anksčiau būdavo toje rūminėje aristokratinėje visuomenėje, kurios žmonės neturėjo jokios „profesijos“ ir nežinojo perskyros tarp profesinės ir privačios sferos šiandiene prasme. Apskritai buržuazinės masinės visuomenės žmogus labai tiksliai žino, kaip jis turi elgtis savo profesinėje sferoje. Pirmines formavimo tendencijas visuomenė nukreipia profesiniam elgesiui ugdyti. Būtent čia visų pirma veikia jos suvaržymai; tačiau viskas, kas priskirta privataus elgesio sferai – būstas, flirtas arba meninis skonis, valgymas arba švenčių šventimas – lemiamą formą gauna jau ne tiesiogiai ir autonomiškai (kaip būdavo anksčiau) žmonių socialiniame bendravime, bet netiesiogiai ir dažnai heteronomiškai kaip profesinės situacijos ir profesinių interesų funkcija. Privataus elgesio sferos forma gali priklausyti arba nuo paties žmogaus, tokiu būdu užpildančio savo privatų laiką, profesinės situacijos ir profesinių interesų, arba nuo tų, kurių profesinė funkcija yra kitų žmonių laisvalaikio užėmimas, profesinė situacija ir profesiniai interesai. O dažniausiai privataus elgesio sferos formą lemia šių dviejų tendencijų sąveika[108].

VI. KARALIAUS SUKAUSTYMAS ETIKETU IR PRESTIŽO ŠANSAIS

1. Jeigu kas nors pasiduodamas pirmam įspūdžiui į klausimą apie etiketo sociologiją norėjo atsakyti nurodydamas aristokratų priklausomybę nuo valdovo, tai dabar po nuodugnesnio tyrimo matome, kad situacija kur kas labiau komplikuota. Praradusi poreikį išsiskirti, aristokratija išsižadėtų savęs. Tačiau šis poreikis atitinka karaliaus viešpatavimo poreikius. Susiduriančios su grėsme elito grupės siekis įgyti distanciją yra jautri vieta, kurią gali veikti karalius, kad pajungtų sau aristokratiją. Pastarosios įsitvirtinimo tendencija ir karaliaus uždavinys viešpatauti susijungia kaip dvi grandys grandinėje, sujungiančioje aristokratiją.

Šita grandinė nutrūkdavo, jeigu rūmų dvaro žmogus sakydavo: man nieko nereiškia *distinction**, *considération***, *valeur**** arba *honneur*****, – kad ir kaip vadintųsi šie būdingi prestižo ir distancijos simboliai.

Tačiau supynimas ir susisaistymas siekia dar toliau: pats karalius (dėl daugelio priežasčių, kurias dar aptarsime) buvo suinteresuotas išsaugoti aristokratiją kaip išskirtinį ir atskirą sluoksnį. Iš pradžių pakaks nurodyti, kad pats karalius save laikė „aristokratu", „pirmuoju tarp kilmingųjų". Kartais apie kokį nors dvariškį būdavo sakoma: „jis išprotėjo arba karalius nėra kilmingasis" (*Il est fou ou le roi n'est pas noble*). Aristokratijos nuosmukis karaliui reiškė jo paties giminės prakilnumo praradimą. Tai ir lėmė karaliaus padėtį etiketo sferoje bei reikšmę, kurią etiketas turėjo karaliui: jis tuo pat metu ir išlaikė tam tikrą distanciją nuo aristokratijos (kaip jos valdovas), ir priklausė jai kaip aristokratas.

Viską, ką galėjome etiketo sferoj pastebėti, žvelgdami į jį aristokratijos akimis, matome ir žvelgdami į jį iš karaliaus pusės: distanciją kaip tikslą sau, racionalumą, niuansus, afektų kontrolę. Tačiau visa tai karaliaus akyse turėjo dar ir kitą prasmę, palyginti su ta, kurią aptarėme anksčiau. Etiketas karaliui yra ne vien distancijos nustatymo, bet ir viešpatavimo instrumentas. Liudvikas XIV pats apie tai gana aiškiai rašė savo memuaruose: *Ceux-là s'abusent*

* „Išskirtinumas, išsiskyrimas, pasižymėjimas" (pranc.).
** „Pagarba" (pranc.).
*** „Orumas" (pranc.).
**** „Garbė" (pranc.).

*lourdement qui s'imaginent que ce ne sont là que des affaires de cérémonie. Les peuples sur qui nous régnons, ne pouvant pénétrer le fond des choses, règlent d'ordinaire leurs jugements sur ce qu'ils voient au dehors, et c'est le plus souvant sur les préséances te les rangs qu'ils mesurent leur respect et leur obéissance. Comme il est important au public n'être gouverné que par un seul, il lui est important aussi que celui qui fait cette fonction soit éléve de telle sorte au-dessus des autres qu'il n'y ait personne qu'il puisse ni confondre ni comparer avec lui. Et l'on ne peut, sans faire tort à tout le corps de l'Etat, ôter à son chef les moindres marques de la supériorité qui le distingue des membres**.

Tai yra etiketo prasmė pačiam Liudvikui XIV. Etiketas – ne vien ceremonija, bet pavaldinių valdymo instrumentas. Liaudis netiki galia, kuri nors ir egzistuoja, bet regimai nepasireiškia paties valdovo išvaizda. Liaudis turi matyti, kad tikėtų[109]. Kuo didesnę distanciją savo laikysena demonstruoja valdovas, tuo didesnė jam liaudies rodoma pagarba.

Rūmų dvaro aristokratijai, kuri nebeturi viešpatavimo funkcijų, distancijos išlaikymas yra tikslas sau. Taip pat yra ir karaliaus atveju; nes jis save ir savo būtį laiko valstybės prasme.

Vienas opozicionierius rašo[110]: „Anksčiau buvo kalbama vien apie valstybės poreikius, interesus, apie jos išsaugojimą. Karalius užėmė valstybės vietą, karalius yra viskas, o valstybė – niekas. Jis yra stabas, kuriam aukojamos provincijos, miestai, finansai, dideli ir maži".

Kaip ir jo aristokratijai, Liudvikui XIV jo paties būtis yra tikslas sau. Tačiau šios būties dalis (kaip vienas jos atributų) yra viešpatavimo monopolis. Jeigu karalius, viena vertus, žiūrėjo į etiketą savo viešpatavimo tikslo požiūriu, tai, kita vertus, galutinis jo viešpatavimo tikslas buvo jis pats, jo būtis, šlovė, garbė. Etiketas geriausiai matomu būdu išreiškia šią visišką viešpatavimo orientaciją į karaliaus asmenį, jo išaukštinimą arba išskyrimą.

2. Neįmanoma suprasti viešpatavimo instrumento, neišnagrinėjus, kokia yra struktūra tos erdvės, kuriai jis skirtas ir kurios sąlygas jis turi atitikti. Sociologui tai iškelia specifinį uždavinį: rūmų dvaras turi būti ištirtas kaip

* „Didžiai klysta manantieji, kad tai yra vien ceremonijos. Žmonės, kuriuos mes valdome, negali perprasti reikalo esmės ir darydami sprendimus vadovaujasi išorine regimybe. O tai dažniausiai yra tų, kuriems jie rodo pagarbą bei paklūsta, pirmumas ir rangai. Lygiai taip pat kaip publikai svarbu, kad ją valdytų vienas žmogus, svarbu ir tai, kad vykdantysis šią funkciją būtų taip išaukštintas virš visų kitų, kad nebūtų jokio kito asmens, su kuriuo jis galėtų būti painiojamas ar lyginamas. Be žalos valstybės kūnui neįmanoma atimti iš jos galvos nė mažiausio jo viršenybės ženklo, skiriančio ją nuo kitų to kūno narių" (pranc).

viešpatavimo sistema, kuri, kaip ir kiekviena viešpatavimo sistema, kiekvienam norinčiam jame ir iš jo viešpatauti diktuoja specifinius viešpatavimo būdus arba priemones. Iš tikrųjų rūmų dvaras buvo tiktai platesnės karaliaus viešpatavimo srities fragmentas. Jis buvo – ne visai, bet iki tam tikro laipsnio – visos viešpatavimo sistemos pagrindinė figūracija, kurią pasitelkęs karalius valdė aną platesnę viešpatavimo sritį.

Pirmiausia iškyla uždavinys suprasti šios pirminės karaliaus veikimo erdvės, kaip tam tikros viešpatavimo sistemos, struktūrą. Po to reikia atsakyti į klausimą, kaip šis rūmų dvaras atsirado platesnės viešpatavimo srities struktūros kontekste ir kodėl jis – tuo pavidalu, kokiu mes jį regime – karta po kartos reprodukuodavosi?

Tam tikro tipo viešpatavimo sistemos, kaip tarpusavyje priklausomų žmonių figūracijos, struktūrą galima apibrėžti taip pat griežtai, kaip mokslininkas gali nustatyti tam tikros molekulės struktūrą. Tuo neteigiama, kad gamtotyros ir sociologijos objektai yra ontologiškai tapatūs. Šis klausimas čia nesvarstomas. Minėtas palyginimas pateikiamas tik tam, kad sociologo tikslas būtų nusakytas vaizdingiau ir tiksliau. Kiekvieną viešpatavimo lauką galima pavaizduoti kaip tinklą ar rezginį (*Geflecht*), kurį sudaro tarpusavyje priklausomi žmonės ar žmonių grupės, veikiančios kartu arba viena prieš kitą. Kaip dar bus parodyta, priklausomai nuo spaudimo, kurį viena kitai daro skirtingos grupės viešpatavimo lauke, nuo visų viešpatavimo sistemą sudarančių žmonių ir žmonių grupių santykinės priklausomybės pobūdžio ir stiprumo, galima išskirti skirtingus viešpatavimo laukų tipus. Kaip žmonės susiję rūmų dvare, kaip karaliaus viešpatavimo lauke?

Karalius rūmų dvare yra išskirtinėje situacijoje. Kiekvienas kitas patiria spaudimą iš apačios, iš sau lygių ir iš viršaus. Tačiau, žinoma, žemesnių už jį rangu spaudimas yra stiprus. Jeigu visos socialinė grupės ir net jeigu vien visos rūmų dvaro grupės veiktų viena kryptimi, o būtent – prieš jį, šis spaudimas būtų nepakeliamas ir akimirksniu išsviestų karalių į nebūtį.

Tačiau jos neveikia ta pačia kryptimi: karaliaus pavaldinių veikimo pajėgumas, kurį nulemia jų tarpusavio priklausomybė, daugiausiai nukreiptas vienas prieš kitą ir kartu neutralizuoja vienas kito veikimą prieš karalių. Platesne prasme, apie kurią dar kalbėsime, tai galioja visai viešpatavimo sričiai. Siauresne prasme tai galioja rūmų dvarui, kaip pirminei karaliaus veikimo ir viešpatavimo sričiai. Čia ne vien iki tam tikro laipsnio visi individualiai kovoja tarpusavyje dėl prestižo šansų, tačiau tarpusavyje grumiasi ir skirtingos grupės: kraujo princai ir princesės prieš įteisintus nesantuokinius karaliaus vaikus, o su jais – ir „didieji", hercogai bei perai. Atskira grupė yra iš buržuazijos, dažnai iš mantijos aristokratijos iškilę ministrai. Taip pat ir jie visiškai priklauso rūmų

dvarui; ir jie negali išsilaikyti, jeigu nesupranta nerašytų rūmų dvaro gyvenimo įstatymų. Visos šios, taip pat kai kurios kitos čia egzistuojančios grupės tuo pat metu yra susiskaldžiusios. Skirtingo rango žmonės, priklausantys skirtingoms grupėms, sudaro sąjungas. Dalis hercogų, ministrų ir princų (iš dalies remiamų savo žmonų) susivienija prieš kitus. Dofino ratelis, favoritė – visi jie tai vienur, tai kitur įsiterpia į nestabilią daugiagalvę įtampų pusiausvyrą.

3. Kaip matome, karaliui iškyla specifiškas viešpatavimo uždavinys: jis turi nuolatos sekti, kad priešingos rūmų dvaro žmonių tendencijos veiktų jo naudai.

Saint-Simonas rašo[111]: „Karalius panaudojo gausias šventes, pasivaikščiojimus ir iškylas kaip atlyginimo ir bausmės priemones, į jas kviesdamas arba nekviesdamas. Kadangi jis matė, kad jam nepakaks malonių, jog galėtų nuolatos daryti įspūdį, tai realius atlyginimus jis pakeitė įsivaizduojamais – pavydui sužadinti, smulkiais kasdieniais palankumo ženklais. Niekas šiuo atžvilgiu nebuvo už jį išradingesnis".

Taigi karalius „skaldė ir valdė". Bet jis ne vien skaldė. Tai, ką matome jį stebėdami, yra tikslus jėgų santykio įvertinimas ir kruopštus iš veiksmo ir atoveiksmio rūmuose kylančios įtampų pusiausvyros palaikymas.

Čia parodysime tik vieną šios taktikos liniją: karalius proteguoja, vadinasi, – visada, be abejonių, sudaro sąjungas su tokiais žmonėmis, kurie jam už viską dėkingi, o be jo yra niekas. Orleano hercogas, jo sūnėnas ir vėlesnysis regentas, arba jo anūkas kaip dofinas – šie žmonės vis dar kai ką reiškia, net jeigu nepatiria jo ypatingos malonės. Jie – potencialūs varžovai. Taip pat ir hercogas de Saint-Simonas (kad pateiktume kitą pavyzdį), kuris nors ir nepatyrė Liudviko XIV nemalonės, tačiau niekada nesinaudojo ir jo ypatinga malone, kaip hercogas ir peras vis dėlto vaidino tam tikrą vaidmenį dvaro galios žaidime. Jis visai sąmoningai ieškojo sąjungos su sosto paveldėtoju – kai vienas mirė, jis mėgino rasti atramą pas kitą[112]. *La cour changée par la mort de Monseigneur* (t. y. po sosto paveldėtojo mirties susvyravo rūmų dvaras, būtent įtampų pusiausvyra jame ir visa rūmų dvaro žmonių rangų tvarka) *il fut question pour moi de changer de conduite à l'égard du nouveau Dophin**.

Tai buvo *jo* taktika. Aukštoji aristokratija visada tam tikru ribotu mastu buvo nepriklausoma nuo karaliaus, nors tai nepriklausomybei, žinoma, niekada nebuvo leidžiama pavirsti atviru priešiškumu. Todėl Liudvikas XIV vis stipriau rėmėsi tokiais žmonėmis, kurie už savo padėtį rūmų dvare buvo dėkingi tik jam

* „Kai rūmai po dofino mirties pasikeitė, man kilo klausimas, ar keisti savo elgesį naujo dofino atžvilgiu" (pranc.).

ir kurie tapdavo niekuo, jeigu *jis* taip nuspręsdavo. Tai visų pirma buvo favoritė, ministrai[113] ir nesantuokiniai sūnūs. Dideliam aristokratijos nepasitenkinimui, jis visų pirma protegavo pastaruosius.

Tai buvo vienas iš metodų, kuriais karalius kliudė rūmų dvaro visuomenei susivienyti prieš jį patį ir puoselėjo bei palaikė tą įtampų pusiausvyrą, jo viešpatavimo sąlygą. Tai savitas viešpatavimo lauko, kartu ir viešpatavimo formos tipas, kurį čia stebime rūmų dvaro kontekste, o toliau panašiai stebėsime taip pat ir platesnėje absoliutaus karaliaus viešpatavimo srityje. Šiai sričiai būdingas priešiškumų tarp pavaldinių panaudojimas, siekiant sumažinti jų priešiškumą ir padidinti priklausomybę nuo vienintelio valdovo, karaliaus.

4. Egzistuoja visai kitokios struktūros ir kitokio tipo viešpatavimo laukai. Kaip žinoma, Weberis savo tipologijoje, skirtoje luominei-patrimonialinei viešpatavimo formai, kuriai priklauso ir absoliučioji Prancūzijos monarchija, priešino viešpatavimo formą ir vadino ją „charizmine“[114]. Žvelgdami į ją tokiu pačiu būdu, kokiu tai darėme su rūminiu viešpatavimu, galime pastebėti štai ką: taip pat ir charizminėje viešpatavimo formoje egzistuoja pirminė valdovo veikimo sfera platesnės viešpatavimo sferos ribose. Tai būdinga mažų mažiausia Vakarams ir tuo mastu, kokiu charizminis viešpatavimas tampa politiniu viešpatavimu. Šių trijų veiksnių – valdovo, elitinės branduolio grupės ar grupių – santykis turi lemiamą reikšmę charizminio viešpatavimo struktūrai ir likimui.

Pirmiausia galima suformuluoti bendrą teiginį, kad charizminio viešpatavimo įvedimo sąlyga yra persisluoksniavimo procesai platesniame viešpatavimo lauke, daugiau ar mažiau didelė joje egzistuojančių įtampos pusiausvyrų transformacija – jų pasikeitimas arba praradimas. Ši transformacija ir pusiausvyros praradimas tam, kas pasireiškia kaip turįs charizmą, duoda lemiamą šansą ir suteikia jo iškilimui tą pobūdį, kurį taip pabrėžia Weberis, kai jį vadina „nekasdienišku“[115]. Charizminis viešpatavimas yra krizinis viešpatavimas. Jam nebūdingas pastovumas, jeigu neturėsime omenyje atvejo, kai krizė, karas ir suirutė visuomenėje tampa nuolatiniu normaliu reiškiniu. Kaip tik šis iškilimas yra nekasdienis, lyginant jį su tradicine kasdienybe ir tradicinėmis tam tikros viešpatavimo organizacijos iškilimo formomis. Jų latentiškas arba atviras sugriovimas iš vidaus visada parengia būsimus charizminės branduolio grupės narius būti priklausomus šiai grupei. Tačiau uždavinys, su kuriuos susiduria būsimasis valdovas ir kurį spręsdamas turi įrodyti, kad jis turi tai, ką Weberis vadina „charizma“, yra labai specifiškas. Jis aiškiai skiriasi nuo absoliutinio valdovo uždavinio. Kol būsimasis charizminis valdovas ir jo šalininkai dar turi kovoti dėl iškilimo, jis turi visų žmonių, kurie galų gale sudaro jo viešpatavimo kadrų branduolį, tikslus nukreipti *viena kryptimi* ir išjudintame bei

praradusiame socialinę pusiausvyrą socialiniame lauke taip suburti ribotą žmonių skaičių, kad jų socialinis spaudimas koncentruotų ir veiktų ta pačia išorine kryptimi platesnėje viešpatavimo srityje.

Taip pat ir absoliutinį valdovą supa branduolinė grupė. Tai rūmų dvaras, kurio padedamas jis viešpatauja, panašiai kaip charizminis valdovas viešpatauja padedamas *savo* pagrindinės grupės. Tačiau absoliutinis valdovas sprendžia uždavinį socialiniame lauke, o jo faktinė struktūra jau suteikia didelius šansus subalansuoti socialines įtampas, išlaikyti arba iš naujo atkurti ir jas, ir jų santykinę pusiausvyrą. Tai, kas pasakyta, galioja platesnei jo viešpatavimo sričiai. Tačiau tą patį galima pasakyti ir apie jo pagrindinę grupę. Kaip jau parodyta, joje jis turi kruopščiai kontroliuoti įtampas, kultivuoti pavydą, rūpestingai palaikyti grupių, jų tikslų ir spaudimo susiskaldymą. Jis turi leisti veiksmui ir atoveiksmiui iki tam tikro laipsnio nuslopinti vienas kitą ir taip, žaisdamas prieštaravimais, kontroliuoti jų pusiausvyrą. Visa tai reikalauja aukšto apskaičiavimo laipsnio.

Visai kitoje situacijoje yra vienvaldis charizminis valdovas, vykdantis esminį socialinį persluoksniavimą arba persigrupavimą. Jeigu jį stebime iškilimo laikais, pastebime tokį dalyką: čia pavojingi reiškiniai yra pavydas, varžybos ir branduolio grupėje jų sukeliamos įtampos. Žinoma, jos visada egzistuoja. Tačiau tai neturi labai stipriai pasireikšti. Jos turi būti nuslopintos. Kaip sakyta, čia svarbu visų šiose grupėse suvienytų žmonių jėgą, tikslus, o kartu – ir socialinį spaudimą nukreipti išorėn, į išjudintą socialinį lauką, į platesnę būtiną užkariauti viešpatavimo sritį. Šio uždavinio išsprendimas yra tos vadovavimo ir viešpatavimo formos, kurią Weberis pavadino charizmine, tikroji paslaptis: reikia pasiekti maksimalią įmanomą interesų ir spaudimo krypties vienybę tarp valdovo ir, atsižvelgiant į likusią socialinio lauko dalį, palyginti nedidelės jo pagrindinės grupės. Kad kiekvieno vadovaujančiojo ranka veiksmo metu veiktų kaip prailginta valdovo ranka.

Situacija, į kurią patenka charizminis pretendentas į valdžią, kur kas mažiau apskaičiuojama: jau vien dėl to, kad čia kur kas sunkiau numatyti, nei absoliutinio viešpatavimo lauke. Žmogiškus ir socialinius dalykus veikiantysis gali numatyti juo geriau, juo stabiliau socialiniame lauke išsilaiko tam tikra struktūra ir tam tikra įtampų pusiausvyra. Charizminis pretendentas į valdžią veikia socialiniame lauke su nepastovia, smarkiai svyruojančia ar net visiškai destabilizuota įtampų pusiausvyra. Jis stoja prieš ankstesnius jo socialinio lauko valdovus kaip naujas, dažnai (nors ir ne visada) – ir kaip socialiai naujas žmogus, žadantis sulaužyti ligi šiol dominavusias įprastines bei apžvelgiamas nuostatas ir motyvacijas. Tą patį iki tam tikro laipsnio galima pasakyti ir apie pagrindinę grupę, kuria jis remiasi. Ir jis, ir ji turi rizikuoti įsiveržti į jiems palyginti neapskaičiuojamą sritį. Todėl jų tikslai lengvai įgyja „tikėjimo" pobūdį. Jie pa-

tys turi pasinaudoti tokiomis priemonėmis, tokiomis nuostatomis arba elgesio būdais, kurie yra dar santykinai neišmėginti. Galbūt tikslesnis tyrimas leistų nustatyti, kaip ir kur jie savo elgesio būdais ir tikslais suranda atramą tarp tų, kas jau egzistuoja. Tačiau bet kuriuo atveju neapskaičiuojama veiksmo rizika yra vienas iš jų situacijos struktūrinių bruožų. Netikrumas ir rizika yra tokie dideli, kad vargu ar būtų pakeliami, jeigu būtų matomi atviromis akimis. Jie nuslepia nuo savęs šį netikrumą ir riziką tikėjimu malone ir savo vado – pretendento į viešpatavimą – „charizma". Daugelio įprastinių taisyklių, nurodymų ir elgesio būdų, kuriais ligi šiol viešpatavusieji skirtingose hierarchijos pakopose kontroliavo savo pavaldinius, sulaužymas charizminei grupei iškelia specifinį uždavinį: darosi nebeįmanoma vadovauti, panaudojant visų pirma jau išmėgintus ir palyginti tvirtai nustatytus ryšius, jungiančius vadą ir žemesniuosius valdančios grupės narius. Valdymui reikalingas nuolatinis asmeninis vado arba nedaugelio žemesniųjų vadų dalyvavimas, t. y. daugiau ar mažiau asmeniško ir, jeigu galima, tiesioginio ryšio tarp valdančiųjų ir pagrindinės grupės žmonių užmezgimas.

Visiems, kas tokiu būdu susibūrė į vieną grupę, paprastai būdingi sluoksnio, iš kurio jie kilo, bruožai; tokie bruožai visada yra asmeninio charakterio dalis. Tačiau žmonių santykiai, reikšmė ir iškilimas pačioje pagrindinėje grupėje pirmiausia priklauso ne nuo socialinės rangų tvarkos, kuri ligi šiol galiojo platesnėje viešpatavimo srityje, ir ne nuo socialinio nimbo, kurį atskiras individas iš ten gauna. Visų pirma jie priklauso nuo tam tikrų individo individualių savybių, atitinkančių ypatingą pagrindinės grupės uždavinį ir situaciją. Tokių savybių turėjimas vaidina lemiamą vaidmenį taip pat išrenkant valdovą arba vadą; jis labiau veikia vado santykius su kitais grupės nariais, nei koks nors paveldėtas ar anksčiau įgytas socialinis rangas.

Charizminėje pagrindinėje grupėje nusistovi sava jai priklausančių žmonių rangų tvarka. Ją skirtingu laipsniu veikia socialinis susisluoksniavimas ir rangų tvarka toje platesnėje viešpatavimo srityje, kurią reikia užkariauti arba į kurią reikia įsiskverbti. Tačiau atranka pagrindinėje grupėje vyksta pagal kitus dėsnius ir kitomis formomis, nei atranka pačioje platesnėje viešpatavimo srityje. Kitaip tariant, charizminė pagrindinė grupė suteikia labai specifiškus *iškilimo šansus*[116]. Čia gali įsakinėti žmonės, anksčiau niekur negalėję to daryti. Ir ne vien tai: pati priklausomybė pagrindinei grupei, žmonėms, ateinantiems iš aplinkinio lauko, reiškia iškilimą – net jeigu toje grupėje jie užima pačią žemiausią padėtį. Iš kasdienybės ir iš masės platesnėje viešpatavimo srityje jie iškeliami į siauresnį, o kartu visada į elitinį grupės, kuri laiko save ypatinga, ratą.

Savąja iškilimo aparatūros funkcija charizminė pagrindinė grupė yra iš dalies priešinga rūmų dvaro grupei kaip elitinei išsaugojimo ir apsaugos apa-

ratūrai. Ryšium su šia charizminės grupės funkcija iš esmės pasikeičia jos dėka kylančių žmonių laikysena ir charakteris: nusilpsta arba išnyksta individo identifikacija su tuo sluoksniu ar grupe platesnėje viešpatavimo srityje, iš kurios jis kyla – su kaimu, miestu arba gentimi, profesine arba luomine grupe. Vietoj jos pirmame plane atsiduria identifikacija su charizmine pagrindine grupe. Jai priklausantis žmogus ją suvokia kaip socialinės tėvynės funkciją.

Susvetimėjimas kilmės grupės atžvilgiu (jis, žinoma, gali būti skirtingo laipsnio), identifikacija su socialiniu dariniu, kuris visiems jo nariams (vėlgi labai skirtinga prasme ir mastu) turi iškilimo instrumento prasmę, pagaliau bendras interesas išspręsti savosios grupės užkariaujamuosius, misijos ir iškilimo uždavinius, užtikrinti arba išbaigti elitinį grupės pobūdį – visa tai yra iš dalies dar vykstančio, iš dalies jau įvykusio grupės iškilimo prieš aplinkinės erdvės jėgas bruožai. Tai salygos susikurti struktūrai, charizminę pagrindinę grupę ryškiausiai skiriančiai nuo rūminės. Būdingi charizminės grupės bruožai yra vidinių įtampų pasitraukimas į galinį planą (nors tai, žinoma, nereiškia vidinių įtampų išnykimo) ir visų grupės narių spaudimo krypties vienybė. Ta kryptis, kol iškilimas į valdžią dar ne visai pavyko, nukreipta išorėn, į tą erdvę, į kurią reikia įsiskverbti. Paprastai įtampos greičiau išeina į paviršių, kai tikslas pasiektas, o viešpatavimas – išsikovotas[117].

Be to, skirtingai nuo konsoliduoto viešpatavimo, charizminis valdovas savo dispozicijoje paprastai neturi jokios tvirtos galios ir administracijos aparatūros, jeigu neskaičiuosime jo pagrindinės grupės. Todėl jo asmeninė galia, individualus pranašumas ir asmeninis dalyvavimas pagrindinės grupės veikloje iš pradžių yra būtina aparato funkcionavimo sąlyga. Tačiau kartu nustatomi rėmai, pagal kuriuos valdovas čia gali arba turi viešpatauti. Kaip ir visada, grįžtamąjį poveikį valdovui čia daro pagrindinės grupės struktūra, funkcionaliai susijusi su viso socialinio lauko struktūra ir padėtimi. Su šiuo valdovu ar vadovu kaip gyva grupės inkarnacija identifikuojasi dauguma joje susivienijusių žmonių: tol, kol lieka gyvas pasitikėjimas, viltis ir tikėjimas, kad jis atves į bendrą tikslą arba išlaikys ir sutvirtins padėtį, pasiektą kelyje į tą tikslą. Taip, kaip rūmų dvaro valdovas valdo savo pagrindinę grupę, pasinaudodamas jos narių distancijos poreikiu ir su ja susijusia konkurencija dėl prestižo ir statuso, taip charizminis valdovas valdo savo pagrindinę grupę jos iškilimo metu, remdamasis jos narių poreikiu iškilti, tuo pat metu nuslepiant riziką ir kilimo aukštyn baimę, kuri dažnai sukelia svaigulį. Kad susidorotų su savo valdymo uždaviniais, pirmajam ir antrajam valdovui reikalingos visiškai skirtingos savybės. Pirmasis valdovas gali susikurti sau aparatūrą, labai sumažinančią riziką ir išskirtinio asmeninio dalyvavimo būtinumą. Antrajam reikia nuolatos įrodinėti savo išskirtinumą, kaskart prisiimant neapskaičiuojamą asmeninio dalyvavimo

riziką. Charizminėje pagrindinėje grupėje nėra jokios padėties (taip pat ir vado padėties), jokios rangų tvarkos, jokio ceremonialo, kurių nelemtų jų orientacija į bendrą grupės tikslą, kurioms nekeltų pavojaus ir negalėtų pakeisti permainninga į tą tikslą nukreipto veikimo eiga. Bet kokia pagalbinė charizminio vado aparatūra grupės valdymui savo prasmę visų pirma įgyja iš čia. Nors, žinoma, ir nekonsoliduota charizminė vienvaldystė susiduria su būtinybe balansavimu valdyti įtampas tarp skirtingų pagrindinės grupės frakcijų ir asmenų – būtinybe, kuri konsoliduotoje autokratiško karaliaus vienvaldystėje atsiduria pirmame plane, vis dėlto pirmuoju atveju ji vaidina tik antraeilį vaidmenį. Dėl bendro visos konfigūracijos pobūdžio čia nėra tokių stabilizuotų grupių, kurios metai po metų atsvertų viena kitą. Sugebėjimas manipuliuoti žmonėmis, remiantis tiksliu pasvėrimu ir vadovaujantis ilgalaike strategija, čia vaidina menką vaidmenį, palyginti su sugebėjimu pasiryžti neapskaičiuojamai rizikai ir šokti į tamsą, kurį palydi absoliutus tikrumo jausmas, kad galų gale tai bus šuolis į šviesą. Iš tikrųjų galima pasakyti, kad viena iš svarbiausių charizminio vado nuostatų (reikalaujančių dar tikslesnio tyrimo) yra šis absoliutus įsitikinimas savo dovana socialinių santykių sumaištyje ir bendrame netikrume visada padaryti sprendimą, kuris galų gale pasirodys teisingas ir sėkmingas – tikrumas, kuris, kaip atrodo, nei gali, nei turi būti racionaliai pagrįstas. Kiekvienas charizminis vadas tam tikra prasme yra raitelis ant Bodeno ežero ledo*. Jeigu jis plonu ledu pasiekia kitą krantą, tai istorikas, besivadovaujantis plačiai paplitusiu polinkiu sutapatinti sėkmę su asmenine didybe, jam lengvai priskiria nepaprastą sugebėjimą visada priimti teisingus sprendimus; jeigu jis įlūžta ir kartu su palyda nuskęsta, tai jis tikriausiai patenka į istoriją kaip nevykęs avantiūristas. Tokio žmogaus sugebėjimas perduoti kitiems žmonėms nepajudinamą įsitikinimą, kad jis turi dovaną visada priimti teisingus ir žadančius sėkmę sprendimus, yra viena tų priemonių, kurios sucementuoja jo grupę, užtikrindamos jos vienybę ir susitelkimą, nepaisant jos visų varžybų ir interesų konfliktų. Šis sugebėjimas ir tikėjimas yra tikroji tikėjimo jo charizma substancija. Sėkmė neapskaičiuojamose arba sunkiai apskaičiuojamose krizinėse situacijose legitimuoja vadą kaip „charizminį" valdovą pagrindinės grupės ir pavaldinių iš platesnės viešpataujamos teritorijos akyse. Ir jis pats, ir jo palyda lieka „charizminiai" tik tol, kol tokios situacijos pasitaiko arba gali būti sukurtos. Jeigu jos nepasitaiko, tai gana dažnai bandoma jas sukurti – tiesiog todėl, kad konsoliduoto viešpatavimo

* Žr.: Schwab G. „Der Reiter und der Bodensee", in: Reiners L. (Hrsg.), *Der ewige Brunnen. Ein Hausbuch deutscher Dichtung*, 2. Aufl., München, 1959, S. 327–329. Vokiečių liaudies poeto Gustavo Schwabo eilėraštis – tai eiliuotas pasakojimas, kaip šaltą žiemos dieną raitelis, norėjęs prijoti Bodeno ežerą, netyčia perjojo jį, manydamas, kad joja per apsnigtą lygumą. Kitame krante sužinojęs, ką padarė, krito negyvas. – *Vert. pastaba*.

uždavinių sprendimas reikalauja kitokių sugebėjimų ir suteikia kitas savirealizacijos formas, palyginti su tomis, kurios yra svarbios kelyje į konsolidaciją.

Tad valdovas, vadas vis naujus uždavinius, kuriuos jam kelia situacija, labai dideliu mastu turi spręsti, pasinaudodamas savo paties ištekliais. Susitikimas su pačiu nežymiausiu jo pagrindinės grupės žmogumi jam gali tapti egzaminu. Jo negali apsaugoti ar padėti joks etiketas, joks socialinis nimbas, jokia aparatūra. Kiekviename tokiame susitikime jis turi naujai įrodyti savo pranašumą, legitimuoti save kaip valdovą, pasinaudodamas individualia jėga ir asmeniniu išradingumu.

5. Visai kitaip buvo Liudviko XIV atveju, kuris gali būti supriešintas su šiuo kylančiu vienvaldžio valdovo tipu kaip labai ryškiai išreikštas išlaikančio ir išsaugančio valdovo pavyzdys. Žinoma, tam tikra prasme Liudvikas XIV yra vienas „didžiųjų žmonių" Vakarų istorijoje; žmogus, kurio veiksmams buvo būdingos nepaprastai toli siekiančios pasekmės. Tačiau jo asmeniniai ištekliai, asmeniniai gabumai visai nebuvo išskirtiniai. Jie buvo veikiau vidutiniai, nei dideli. Šis tariamas paradoksas veda mus prie problemos esmės.

Tie žmonės, kuriuos vadiname „didžiaisiais", yra, trumpai tariant, žmonės, kurie sėkmingu jiems socialinės situacijos iškeltų uždavinių sprendimu turėję nepaprastai plačią įtaką. Ta įtaka gali trukti trumpą laiką, bet būti labai intensyvi; ji gali reikštis arba *vienos* jų gyvenimo atkarpos metu, per visą jų gyvenimą arba tik po jų mirties. Kuo didesnis ir platesnis jų veikimas, kuris dažnai, bet ne visada, taip pat yra ir erdvinis arba laikinis-istorinis veikimas, tuo didesnis mums atrodo jį sukeliantis žmogus.

Paradoksas, kurį ką tik aptarėme turėdami omenyje Liudviko XIV „didumą", parodo įdomų faktą: egzistuoja situacijos, kai svarbiausią ir lemtingiausią uždavinį gali išspręsti ne žmonės su ištekliais to, ką mes kiek romantiškai vadiname originalumu ir kūrybine galia, bet žmonės kaip ramios ir stabilios vidutinybės. Taip buvo Liudviko XIV atveju. Jo viešpatavimo uždavinį jau aptarėme. Skirtingai nuo kylančio charizminio valdovo, jie turėjo neleisti visų pavaldinių, visų pirma elito, socialiniam spaudimui pakrypti ta pačia linkme.

6. Liudvikas XIV savo jaunystėje išgyveno laikotarpį, kai iš tikrųjų buvo bandoma pakeisti esamą santvarką jo dinastijos nenaudai. Tai buvo Frondos laikai. Beveik visos grupės tuo metu puolė monarchijos atstovus. Šita vienybė palyginti greitai suskilo. Kai Liudvikas XIV sulaukė pilnametystės ir sėdo į sostą, neribota monarcho valdžia jau buvo atkurta. Liudvikui XIV ji atiteko kaip palikimas. Viešpatavimo uždavinys, kurį jis ėmėsi spręsti, buvo ne užkariavimas ir kūrimas iš naujo, bet apsauga ir konsolidavimas, bet kuriuo

atveju – jau egzistuojančios viešpatavimo sistemos išplėtimas. Jis turėjo rūpestingai prižiūrėti ir palaikyti įtampų sistemą, supriešinančią skirtingus luomus ir sluoksnius. Toks uždavinys tikriausiai būtų palaužęs genialų novatorių; turbūt mašiną jis būtų vairavęs neteisingai ir ją visą sugriovęs. Liudvikas XIV nebuvo novatorius, jam tokiu ir nereikėjo būti[118]:

*S'il avait été indolent et intermittent, les conflits des institutions entre elles auraient mis la monarchie en anarchie, comme il arrivera au siècle d'après; homme de genie et de vigueur, la lente machine compliquée l'aurait impacienté, il aurait brisée. Il etait calme et régulier; point riche de son propre fonds, il avait besion des idées d'autrui**.

Saint-Simonas rašo, kad jo intelektas buvo žemesnis už vidutinį. Tai gali būti perdėjimas. Tačiau jis tikrai jo nepranoko.

Prie to prisidėjo, kad visas jo ugdymas, taip pat ir intelekto ugdymas, buvo gana apleistas. Neramūs jo jaunystės laikai nepaliko auklėtojams (visų pirma – Mazarinui) daug laiko rūpintis jo ugdymu. „Dažnai galima buvo girdėti, kaip jis su kartėliu kalba apie tuos laikus; taip, jis netgi pasakojo, kad kartą vakare *Palais Royal* sode jį rado ką tik įkritusį į baseiną. Jį vos išmokė skaityti ir rašyti, ir jis liko toks nemokša, kad nieko nežinojo apie garsiausius istorijos įvykius“[119]. Liudvikas XIV kartą pats pasakė[120]: „jauti skaudų sielvartą, kai nežinai dalykų, žinomų kiekvienam kitam“.

Ir vis dėlto jis neabejotinai buvo vienas didžiausių karalių ir įtakingiausių žmonių Vakaruose. Jam ne vien pakako jėgų ir sugebėjimų išspręsti savo specifinį uždavinį: apginti ir išplėsti tą reikšmingą viešpatavimo poziciją, kurią jis paveldėjo. Jis buvo tarytum sutvertas šiam uždaviniui. Tobulai išspręsdamas šį uždavinį, jis kartu patenkino interesus visų tų, kas vienokia ar kitokia forma prisidėjo prie šio viešpatavimo spindesio, nors tuo pat metu daugeliu atžvilgių patyrė to režimo priespaudą[121]:

*La grande puissance et autorité de Louis XIV viennent de la conformité de sa personne avec l'ésprit de son temps***.

Įdomu matyti, kaip jis tiksliai pagal savo poreikius ir polinkius formuluoja jam tekusį uždavinį – valdovo uždavinį. Kartą savo sūnui jis pasakė[122]:

* „Jeigu jis būtų buvęs tingus arba veikęs tik sporadiškai, tai dėl institucijų konflikto monarchija būtų atsidūrusi anarchijoje, kaip ir atsitiko po šimtmečio: lėta ir sudėtinga mašina būtų sukėlusi genialaus ir energingo žmogaus nekantrumą, ir jis ją būtų sugriovęs. Jis buvo ramus ir veikė reguliariai; kadangi jo ištekliai nebuvo gausūs, jam reikėjo kitų žmonių idėjų“ (pranc.).

** „Didelė Liudviko XIV galybė ir autoritetas kilo iš jo asmenybės laiko dvasios atitikimo“.

„Jūs neturite galvoti, kad valstybės reikalai yra panašūs į dygliuotas ir tamsias mokslo problemas, Jums tikriausiai sukėlusias nuobodulį. Pagrindinis karaliaus uždavinys yra leisti veikti „sveikam protui", kuris visada veikia pats savaime ir be vargo [...]. Viskas, kas būtina šiam tikslui, tuo pat metu yra malonu, nes spręsti šį uždavinį reiškia, sakant trumpai, būti atsimerkusiam visam pasauliui, nepaliaujamai sužinoti naujienas iš visų provincijų ir iš visų nacijų, sužinoti visų dvarų paslaptis, sužinoti visų princų ir užsienio reikalų ministrų nuotaikas ir silpnybes. Vadinasi, gauti žinių apie gausybę dalykų, apie kuriuos manoma, kad mes jų nežinome, ir lygiai taip pat mūsų pačių aplinkoje matyti tai, kas nuo mūsų rūpestingai slepiama, iki galo atskleisti visas mūsų rūmininkų pažiūras ir nuomones".

Kitais žodžiais tariant, šis valdovas buvo apsėstas smalsumo viskam, kas vyko jo siauresnės ir platesnės aplinkos žmonėse. Jų slaptų impulsų ištyrimas reiškė jam savotišką sportą ir teikė nepaprastą malonumą. Kartu tai buvo vienas svarbiausių uždavinių, kuriuos jam kėlė jo kaip valdovo funkcija. Taip pat matome, kaip iš šio valdovo perspektyvos visas pasaulis atrodo kaip padidintas rūmų dvaras, kaip suvaldomas tuo pačiu būdu, kokiu jis valdė rūmų dvarą.

Jau buvo pabrėžta, kad „viešpatavimas" yra sudėtinga veikla ir kad žmonių valdymas (*Steuerung*) yra viena iš svarbiausių funkcijų šiame funkcijų komplekse, kuris vadinasi „viešpatavimas". Žmonių valdymas yra centrinė viešpatavimo funkcija ir charizminiame bei užkariaujančiame viešpatavime, ir ginančiame bei išsaugančiame Liudviko XIV viešpatavime.

Tačiau abiejų valdymo *būdas* labai skiriasi. Tuose Liudviko XIV žodžiuose, kuriuos jis pasakė savo sūnui, nurodyta, kaip ir kuo valdė šis ginantis ir išlaikantis valdovas: tiksliu visų žmonių aistrų, silpnybių, klaidų, paslapčių ir interesų apskaičiavimu. Taip pat ir karaliui būdingas mąstymas, kurį nurodėme kaip būdingą rūmų dvaro žmogaus bruožą: mąstymas, pradedantis nuo žmogaus; bet kuriuo atveju – nuo „žmogaus situacijoje". Kitiems rūmų dvaro žmonėms, kurie patiria spaudimą iš visų pusių, jis yra kovos instrumentas, padedantis įsitvirtinti ir iškilti konkurencijoje dėl prestižo – „kas turi ambicijų, turi būti gerai informuotas"[123]. Karaliui, spaudžiamam tik iš apačios, jis turi į apačią nukreipto kovos instrumento, viešpatavimo instrumento prasmę.

Užkariaujantis valdovas dideliu mastu turi pasikliauti nuoširdžiu savo pagrindinės grupės žmonių vidiniu atsidavimu. Jis gali tai daryti, nes jų interesai dideliu mastu sutampa su jo interesais. Neišvengiamą valdovo spaudimą jiems palengvina, suteikia tam spaudimui tikslą ir prasmę, kurią mato kiekvienas jo pavaldinys, bendro veikimo sėkmė platesnėje viešpatavimo srityje.

Užtat išsaugantis valdovas Liudviko XIV situacijoje, kuris jau matė grės-

mę iš apačios ir gyveno spaudžiamas galimos grėsmės iš apačios, niekada negali taip stipriai pasikliauti nuoširdžiu vidiniu pavaldinių atsidavimu. Nes to spaudimo, kurį jis pats yra priverstas daryti savo viešpatavimui išsaugoti, nepalengvina bendras išorėn nukreiptas veikimas mažų mažiausiai tol, kol jis nekariauja. Žmonių stebėjimas ir priežiūra jam yra būtinas jo viešpatavimo gynybos instrumentas. Intensyvumas, kai tai darė Liudvikas XIV, atitinka malonumą, kurį šis užsiėmimas jam suteikdavo. Tai jau buvo parodyta, panaudojant jo doktriną. Jo praktikos pavyzdys dar aiškiau parodys, kaip šį rūmų dvaro aristokratijai ir rūmų dvaro karaliui būdingą būtinumą ir polinkį stebėti žmones karalius nukreipia *prieš* aristokratiją ir panaudoja jai sutramdyti[124]:

„Karaliaus smalsumas sužinoti, kas aplink jį vyko, vis labiau augo. Savo pirmajam kamerdineriui ir Versalio gubernatoriui jis pavedė priimti į tarnybą tam tikrą skaičių šveicarų. Jie buvo aprengti karališkomis livrėjomis, pavaldūs tik nurodytiems asmenims ir gavo slaptą įsakymą. Dieną ir naktį, vakare ir rytą jie turėjo visur vaikščioti perėjimais ir pasažais, kiemais ir sodais, slapstytis, stebėti žmones, juos sekti, žiūrėti, kur jie eina ir kada sugrįžta, paslapčia klausytis jų pokalbių ir apie visa tai tiksliai pranešti".

Po to, kas buvo pasakyta apie viešpatavimo, kurį reikia išsaugoti, struktūrą, vargu ar dar reikia pabrėžti, kad pagal šią bendrą priežiūrą karaliui-konservatoriui Liudviko XIV situacijoje buvo ypač svarbu stebėti įtampas ir kivirčus tarp žmonių. Karaliui buvo gyvybiškai svarbu palaikyti įtampą tarp pavaldinių; jų vienybė tiesiog grėsė karaliaus egzistencijai. Vis dėlto įdomu stebėti, kaip sąmoningai jis suvokė šį uždavinį ir kaip mažuose bei dideliuose dalykuose palaikė perskyras ir įtampas tarp žmonių, netgi jas sukurdavo. Savo sūnui jis sakė[125]:

„Jūs turite padalyti tarp jų savo pasitikėjimą. Pavydas vienam iš jų paskatina kitų ambicijas. Tačiau nors jie vienas kito nekenčia, vis dėlto jie turi ir bendrų interesų ir gali taip susitarti, kad apgautų savo valdovą. Todėl jis turi gauti informaciją taip pat už siauro savo patarėjų rato ribų bei palaikyti nuolatinius santykius su žmonėmis, žinančiais svarbias naujienas valstybėje".

7. Šį valdovą jo sprendžiamas išsaugojimo uždavinys verčia užsiimti labai specifiška veiklos forma. Jo laikyseną galima būtų pavadinti „pasyvia", jeigu ją lygintume su kur kas aktyvesne užkariaujančia charizminio valdovo laikysena. Tačiau sąvokose „aktyvi" ir „pasyvi" yra per mažai niuansų, palyginti su diferencijuota socialine tikrove. Užkariaujantis vienvaldis valdovas savo pagrindinę grupę verčia veikti. Ir jeigu jis nedalyvauja, tai jo grupės veikla gana dažnai žlunga. Konservuojantį vienvaldį valdovą tam tikru mastu išjudi-

na ir išlaiko savo vietoje pavydas, priešingybės ir įtampos socialiniame lauke, įsteigusiame jo funkciją; jam *tereikia reguliuoti šias įtampas ir sukurti organizacijas, kurios palaiko įtampas ir skirtumus bei palengvina jų priežiūrą.*

Žvelgiant karaliaus akimis, tokia reguliavimo, apsaugos ir priežiūros aparatūra – viena iš daugelio – yra rūmų dvaras ir etiketas. Ankščiau kalbėjome apie *ancien régime perpetuum mobile.* Jį vėl aiškiai matome, pasinaudodami palyginimu apie charizminį-užkariaujantį viešpatavimą. Pagrindinė užkariaujančio valdovo grupė suyra juo greičiau, juo stipresnės įtampos atsiranda jos viduje, nes ji tokiu pat laipsniu darosi mažiau pajėgi įvykdyti *savo* uždavinį. Vidinio gynybinio viešpatavimo pagrindinė grupė, orientuota ne į bendrą veikimą ir užkariavimą, bet į bendrą gynybą ir distancijos išlaikymą, išsaugo ir naujai reprodukuoja save (drauge ir plačią karaliaus sprendimų erdvę) tam tikru mastu panaudodama ir vienas kitam priešiškų pavaldinių ambicijas – tol, kol karalius gali kontroliuoti savo pavaldinius. Jeigu vaizduotume visa tai kiek hiperbolizuotai, tai iš konkurentų dėl prestižo rato iškrenta vienas ir šnibžda karaliui į ausį tai, kas gali pakenkti kitam; paskui pasirodo antrasis ir praneša, kas gali pakenkti pirmajam, ir taip ratas sukasi toliau. Tačiau sprendžia karalius; ir kai jis priima sprendimą, nukreiptą prieš tam tikrą žmogų ar tam tikrą grupę, tai jis, kol nepaliečia bendro sluoksnių ir visos sistemos egzistavimo pagrindo, tam tikru mastu savo pusėje kaip sąjungininkus išlaiko visus kitus.

Taigi taip valdyti nereikėjo išradingo intelekto. Po to, kai sistema buvo sukurta, reguliuoti ir išlaikyti jos pusiausvyrą visiškai pakako to, ką pats Liudvikas XIV vadino „sveiku protu" (o jo jam tikrai netrūko). *Visų pirma ši socialinė mašinerija valdovą įgalino sukelti palyginti didelius padarinius, panaudojant santykinai mažai savo jėgų.* Energiją sukuria pats konkurencinės kovos varomas *perpetuum mobile – la jalousie de l'un sert de frein à l'ambition des autres**, kalbant paties karaliaus žodžiais, o karaliui tereikia diriguoti. Ši mašinerija veikė kaip mechaninis įtaisas, kai vairininkas, paspausdamas svertą, sukeldavo kur kas didesnę jėgą nei panaudodavo pats.

Charizminis valdovas tam tikra prasme visada pats eina pas žmones, juos uždega, pats aktyviai dalyvauja ir įgyvendina savo idėjas. Prie tokio valdovo, kaip Liudvikas XIV, žmonės visada prieidavo patys. Jie jam ką nors pranešdavo, ko nors prašydavo. Jis nuspręsdavo, išklausęs jo palankumo ieškančių žmonių argumentus už ir prieš. Energijos jam, taip sakant, priplūsdavo; jis pats laikydavosi atokiai ir mokėdavo ja pasinaudoti[126]:

„Niekas geriau už jį nemokėjo parduoti savo žodžių, šypsenų ir netgi žvilgsnių. Viskas, ką jis darė, turėjo vertę, nes jis viską diferencijuodavo, o jo

* „Vieno pavydas pažaboja kitų ambicijas" (pranc.).

laikysena būdavo dar didingesnė dėl to, kad jis kalbėdavo retai ir trumpai. Jeigu jis į ką nors kreipdavosi, kam nors užduodavo klausimą, tai visų dalyvaujančių akys nukrypdavo į tą asmenį. Tai buvo apdovanojimas, apie kurį būdavo kalbama, ir kuris visada pakeldavo reputaciją". [...] „Joks kitas žmogus nebuvo iš prigimties toks mandagus; joks kitas žmogus nebuvo toks atidus amžiaus, luomo ir nuopelnų skirtumams – ir savo atsakymais (kai jis pasakydavo ką nors daugiau nei savo pamėgtą frazę „aš pažiūrėsiu"), ir savo elgesiu".

Pavydas sūkuriais sukasi aplink karalių, išlaikydamas socialinę pusiausvyrą. Karalius žmonėmis žaidžia tarsi menininkas. Jo aukščiausias interesas buvo ne vien išlaikyti šią pusiausvyrą, bet ir padaryti taip, kad ši jo vairuojama žmonių mašinerija, kurioje slypėjo daug sprogstamosios medžiagos, liktų apžvelgiama. Ši tendencija yra taip pat būdinga išlaikančiai ir ginančiai viešpatavimo formai: siekti, kad viešpatavimo mašinerija, kurios energija valdovas lengvai galėjo manipuliuoti iš toli, kiekvieną akimirką išliktų apžvelgiama ir iš anksto apskaičiuojama. Charizminis valdovas negali apsisaugoti nuo neapskaičiuojamų jėgų, o visas Liudviko XIV gyvenimas buvo taip organizuotas, kad kiek galima jokie nauji ir neapskaičiuojami dalykai nepasiektų karaliaus – išskyrus ligą ir mirtį. Kai kalbama apie šio absoliutaus vienvaldžio viešpatavimo „racionalumą" ir apie charizminio viešpatavimo „iracionalumą", tai reiškia ne vien tam tikrų asmenybių savitus bruožus, bet ir ištisų figūracijų skirtumą. St.-Simonas apie Liudviką XIV sako[127]:

*Avec un almanach et une montre, on pouvait, à trois cents lieues de lui, dire ce qu'il faisait**.

Kiekvienas ir karaliaus, ir jo aplinkos žingsnis buvo iš anksto nulemtas. Kiekvienas vieno žmogaus veiksmas veikė kitų žmonių veiksmus.

8. Kiekvienas žmogus tarpusavio priklausomybės grandinėse buvo priverstas ir dėl prestižo sumetimų suinteresuotas budėti, kad kiti jiems skirtus žingsnius darytų tiksliai ir pagal nurodymus. Taip pagal šią figūraciją kiekvienas automatiškai kontroliavo kitus. Kiekvienas „išsišokimas" įžeidė ir kenkė kitiems. Todėl pavieniam asmeniui buvo nepaprastai sunku (jeigu iš viso įmanoma) išsivaduoti iš tos priklausomybės. Jeigu nebūtų buvę tokios organizacijos, etiketo, ceremonialo, pavienis individas savo nuožiūra būtų galėjęs ilgesniam laikui išnykti; jo paties nuožiūrai būtų buvusi palikta palyginti didelė erdvė. Tačiau rūmų dvaro etiketo ir ceremonialo aparatūra ne vien pajungė pavienio

* „Trijų šimtų lje nuotoliu, turint laikrodį ir almanachą, galima pasakyti, ką jis tuo metu daro" (pranc.).

žmogaus žingsnius vienvaldžio valdovo kontrolei. Ji tuo pat metu padarė matomus daugelį šimtų individų ir iki tam tikro laipsnio veikė kaip signalinė aparatūra, paviešindavusi kiekvieną pavienio individo savivalę, impulsų iškrovą, klaidą ir per nemažai tarpinių grandžių informuodavusi apie tai karalių.

Kaip dar kartą matome, tokio struktūros „tikslingumo" akistatoje savo aiškumą praranda „vertybiškai racionalaus" ir „tikslingai racionalaus" perskyra. Ši etiketo aparatūra buvo labai „tikslinga" karaliaus viešpatavimui išlaikyti ir apsaugoti. Šia prasme ji buvo ir „tikslingai racionali" organizacija – ne mažiau už tuos viešpatavimo instrumentus, kuriuos sukuria dėl piniginių ir profesinių šansų konkuruojanti visuomenė. Ir pirmoje, ir antroje (nors pirmoje galbūt atviriau) „viešpatavimas" jo subjektams yra ir tikslas sau, ir savaiminė vertybė; mažų mažiausiai jis orientuotas į vertybes, kurios, kaip atrodo, tolesnio pagrindimo nereikalauja. Šia prasme taip pat ir šį viešpatavimą užtikrinantys instrumentai yra ir „tikslingai racionalūs", ir „vertybiškai racionalūs".

Karaliaus pozicija – tokia, kokia ji susiformavo *ancien régime* socialiniame lauke, – tam tikru specifiniu būdu išlaisvino ją užimančio asmens jėgas. Tam asmeniui plaukė ne vien pinigai (pavyzdžiui, mokesčiai ar pajamos už parduotas pareigybes), nors jam nereikėjo ieškoti galimybių juos uždirbti profesine, į piniginį pelną orientuota veikla. Jam plaukė taip pat ir kitos kiekybiškai sunkiai išmatuojamos socialinės energijos – kaip nesudaiktintos žmogiškos jėgos, kuriomis jis galėjo disponuoti. Disponavimo šiomis jėgomis galią jis turėjo visų pirma dėl to (nors ir ne vien dėl to), kad jam šias jėgas perdavė socialinių priklausomybių struktūra; todėl, kad tokia karaliaus socialinė padėtis atitiko šiais tarpusavio priklausomybės ryšiais supančiotų žmonių ir grupių poreikius. Kur kas mažesniu mastu karalius šią galią turėjo todėl, jog savo paties veiksmais ją pasisavino iš socialinio lauko. Be to, visos šios žmogiškosios potencijos, kuriomis galėjo disponuoti karalius, buvo taip organizuotos ten, ką patys amžininkai vadino *la mécanique*[128], kad jos veikė kaip karaliaus energijos stiprintuvas. Kitaip sakant, taip, kad jeigu karalius tik pajudindavo pirštą ar pasakydavo žodį, socialiniame lauke būdavo išjudinamos jėgos, kur kas didesnės už tas, kurias jis pats panaudodavo. Todėl paties karaliaus energija (nesvarbu, didelė ar maža) iš tikrųjų būdavo plačiai išlaisvinama.

9. Liudvikas XV, paveldėjęs jam jau visiškai garantuotą viešpatavimą, asmeniškai nepatyrė jokios grėsmės šiam viešpatavimui, nematė kovos už jo išlaikymą, todėl pareigas vykdė be savo pirmtakui būdingos įtampos, didelę dalį šios išlaisvintos energijos iššvaistė ieškodamas malonumų ir džiaugsmų, turėjusių padėti įveikti antrajai viršūnių kartai būdingą betiksliškumo jausmą ir nuobodulį, kuriuos sukėlė santykinis energijos išlaisvinimas.

Tačiau Liudvikui XIV viešpatavimas, jo išlaikymas ir saugumas vis dar buvo uždavinys. Tiesa, klausimas iš esmės buvo jau išspręstas dar iki jo valdymo pradžios, o faktinė grėsmė jį kaip karalių nuo kitų žmonių skiriančiai distancijai jam valdant vis mažėjo. Tačiau kadangi jis dar išgyveno pavojų jaunystėje, tai, palyginti su Liudviku XV, savosios valdovo funkcijos išlaikymas ir gynyba jam kur kas didesniu mastu ir betarpiškiau buvo tikslas bei uždavinys.

Tai, ką aukščiau pasakėme apie rūmų dvaro žmonių bei konservatyvių sluoksnių apskritai idėjų pasaulį ir pažiūras, akivaizdžiai aptinkame ir Liudviko XIV atveju. Jis turėjo tikslą, tačiau tas tikslas nesiskyrė nuo jo paties, jis nebuvo būsimas tikslas. Kiek specialesniame kontekste jis kartą rašė: *se garder de l'esperance, mauvaise guide*[129]. Tas pasakymas tinka ir šiame platesniame kontekste: Jis buvo viršūnė. Jis užėmė padėtį, kai nebuvo galima turėti vilčių. Taip, tas tikslas, kuriam jis panaudojo savo padėties išlaisvintą energiją, buvo jo dabartinės būties apsauga, gynimas ir išaukštinimas[130]:

Louis XIV – et cela est visible dès ses premières paroles et premières gestes – met donc simplement en lui-même le principe et la fin des choses [...]. *S'il prononcé la parole: 'L'Etat c'est moi' il a voulu dire tout bonnement: 'Mois Louis qui vous parler'**.

Tai, jog visiškai nesuklaidintų kalbos apie Liudviką XIV kaip apie modernios valstybės kūrėją, turime mažų mažiausiai žinoti, kad jo paties motyvų valstybė kaip tikslas sau nevaidino absoliučiai jokio vaidmens. Neabejotina, kad jo veikla prisidėjo prie Prancūzijos pavertimo labai centralizuota valstybe. Vis dėlto ir šiame kontekste reikia nurodyti aukščiau cituotą Jurieu rašinio vietą[131]: „karalius užėmė valstybės vietą, karalius yra viskas, o valstybė – niekas". Saint-Simonas, kuris kartais būna panašus į vigą ir kuris bet kuriuo atveju buvo slaptas opozicionierius, vienoje vietoje giria dofiną, aiškiai polemizuodamas su Liudviko XIV nuostata:

*Cette grande et sublime maxime: que les rois sont fait pour les peuples et non les peuples pour les rois ni aux rois, était si avant imprimée en son âme qu'elle lui avait rendu de luxe et la guerre odieux***.

* „Liudvikas XIV – tai matyti nuo pačių pirmųjų jo žodžių ir gestų – tiesiog laiko save visų dalykų pradžia ir pabaiga. Sakydamas 'valstybė – tai aš', jis norėjo pasakyti: 'aš, Liudvikas, kuris su jumis kalba'" (pranc.).

* „Ši didi ir aukšta maksima: karaliai yra sukurti tautoms, o ne tautos sukurtos karaliams, – paliko tokį gilų atspaudą jo sieloje, kad jis pradėjo šlykštėtis prabanga ir karu. Jau būdama absoliuti teisiškai, monarchija tam tikro visuotinio sutikimo dėka tokia tapo taip pat ir faktiškai, kas vėliau ilgai liko esmine politine tautos dogma" (pranc.).

Taigi „valstybė" kaip tikslas sau čia yra visiškai opozicinė idėja. Jos priešingybė yra Liudviko XIV motyvacija, kartu – kaip lemiama Prancūzijos politikos ir veiksmų varomoji jėga jo viešpatavimo metais – paties karaliaus prestižo pretenzijos. Karalius ne tik siekė turėti ir vykdyti galią kitiems, bet taip pat ją nuolatos matyti viešai pripažintą ir taip dvigubai apsaugotą kitų žodžiais ir gestais. Jau Liudviko XIV atveju matome, kad jam vieša galios raiška ir simbolizavimas tapo savaiminėmis vertybėmis. Tad galios simboliai pradeda gyventi savo gyvenimą ir tampa prestižo fetišais. Prestižo fetišas, geriausiai išreiškiantis savaiminę karališkos būties vertę, yra *gloire** idėja.

Šis prestižo fetišas iki pat mūsų dienų retkarčiais nulemdavo Prancūzijos politiką. Tačiau jis perėjo į tautą kaip savaiminę vertybę arba asmenis, kurie save laiko jos įsikūnijimu. Be to, jis glaudžiai susipynė su ekonominės naudos motyvais. Tačiau pačiam Liudvikui XIV dėl nurodytų priežasčių prestižo motyvas visiškai vyravo prieš kitų rūšių motyvus. Žinoma, jam pačiam to nepastebint, ekonominės priežastys pakankamai dažnai veikdavo jo veiksmų kryptį. Tačiau neįmanoma teisingai suprasti įvykių raidos, jeigu ignoruojame, kad ši visuomenės struktūra skatino valdovą prestižo pretenzijas kelti labiau už finansines pretenzijas, jas tam tikru mastu traktuojant kaip pirmųjų priedą.

Liudviko XIV užsienio ir vidaus politika liks nesuprantama, jeigu iš akiračio išleidžiame šį ryšį tarp jo savo įvaizdžio struktūros – o tame įvaizdyje jis pats ir jo *gloire* buvo galutinės vertybės – ir jo socialinės valdovo padėties bei jo viešpatavimo lauko struktūros. Taip pat ir šiuo atžvilgiu jo padėties šansai ir uždaviniai glaudžiai sąveikavo su jo asmeniniais polinkiais. Lemiamos to, ką galima pavadinti jo, kaip karaliaus, didybe, prielaidos buvo tai, kad jis išplėtė savo padėties suteiktus šansus, ypač akcentuodamas karaliaus – savęs paties – šlovę ir prestižą, ir kad jo paties asmeniniai polinkiai kreipė jį ta pačia linkme. Jis išsiskyrė ne intelektu ir ne išradingumu ar kūrybine jėga, bet rimtumu bei sąžiningumu, su kuriais savo elgesiu visą gyvenimą kiekviename žingsnyje siekė pavaizduoti savąjį Prancūzijos karaliaus didybės, orumo ir šlovės idealą.

Jis tapo karaliumi tuo Prancūzijos visuomenės vystymosi etapu, kuris jam leido nepaprastu mastu išreikšti savo asmeninį *réputation* ir *gloire* siekį. Vadinasi, ir jo pavaldiniai, daugiausia reiškę galios žaidime – socialinio elito, aukštesnių sluoksnių žmonės – karaliuje padidintu mastu atpažino tai, kas mažesniu mastu buvo jų pačių elgesio varomoji jėga: prestižo siekį.

Jie jį suprato; ir mažiausiai iš dalies ar tam tikrą laiką jie susitapatino su jo viešpatavimo skleidžiamu spindesiu. Jie jautė, kad jų prestižą pakelia karaliaus prestižas.

* „Šlovės" (pranc.).

10. Vienas šiuolaikinis istorikas[132] apie Liudviko XIV monarchiją pasakė, kad Prancūzijos akyse *l'absolutisme monarchique ne fut pas seulement la solution à la question du meilleur gouvernement, il fut aussi une grâce, un secours providentiel: s'idéaliser et s'adorer elle-même dans la royauté fut pour elle un besoin. Déjà absolue en droit, la royauté le fut donc aussi en fait, par une sorte de consentement universel qui resta longtemps le dogme politique essentiel de la nation**.

Tai, žinoma, yra kur kas specifiškesnio reiškinio apibendrinimas. Pirma, ši pavaldinių identifikacija su karaliumi trukdavo tik tol, kol buvo regimų laimėjimų, o skurdas spaudė ne per stipriai. Tačiau visų pirma šis idealizuotas paveikslas nuslepia ambivalentiškumą, būdingą daugelio pavaldinių laikysenai karaliaus atžvilgiu. Šio socialinio lauko struktūrai buvo būdinga, kad nors, viena vertus, beveik visos pavaldinių grupės tapatino save su karaliumi ir matė jį kaip pagalbininką bei sąjungininką kovoje prieš likusius, tačiau, kita vertus, visada jautė įtemptus santykius su karaliumi ir buvo prieš jį nusistačiusios – nesvarbu, ar jos tą nuostatą demonstruodavo, ar ne.

Su šia svarbia išlyga galima pasakyti, kad to karaliaus asmens ir aukštųjų sluoksnių tikslų atitikimo[133], kurį paminėjome aukščiau, pagrindas buvo pirminės motyvacijos tapatumas. Tai buvo prestižo motyvas. Reikia paklausyti, kaip kalba karalius, kad suprastume visą šios motyvacijos formos reikšmę[134]:

L'amour de la gloire va assurément devant tous les autres dans mon âme [...]. *La chaleur de mon âge et le désir violent que j'avais d'augmenter ma réputation me donnaient une trés forte passion d'agir, mais j'éprouvai dès ce moment que l'amour de la gloire a les mêmes délicatesses, et si j'ose dire, les mêmes timidités que les plus tendres passions* [...]. *Je me trouvais retardé et pressé presque également par un seul et même désir de gloire***.

Jis kariauja, nes užkariautojo rangas yra „kilniausias" ir aukščiausias iš visų titulų, nes karalius tam tikra prasme dėl savo funkcijos, dėl paskirties turi kariauti. „O kai Liudvikas XIV sudaro taiką, jis giriasi, kad tėviška meilė pavaldiniams pranoko jo *propre gloire*"***.

* „Absoliučioji monarchija buvo ne vien tik klausimo, koks valdymas yra geriausias, sprendimas. Ji taip pat buvo malonė, apvaizdos pagalba: Prancūzija turėjo poreikį idealizuoti ir garbinti save monarchijoje" (pranc.).

** „Meilė šlovei tikrai pranoko visas kitas aistras mano sieloje [...]. Mano amžiaus karštis ir stiprus noras padidinti savo reputaciją davė man labai stiprią aistrą veikti, bet aš nuo to laiko patyriau, kad meilė šlovei yra toks pat subtilus, ir, drįsčiau pasakyti, toks pat drovus jausmas, kaip ir pačios švelnausios aistros [...]. Mane ir stabdė, ir traukė vienas ir tas pats šlovės troškimas" (pranc.).

*** „Sava šlovė" (pranc.).

Šlovė karaliui buvo tas pats, kas aristokratui buvo „garbė". Tačiau savo socialinės egzistencijos išaukštinimas ir prestižo pretenzijos dydžiu, ir intensyvumu pranoko visus kitus karalystės gyventojus būtent tuo mastu, kokiu karaliaus galia pranoko visų kitų gyventojų galią. Karaliaus poreikis ne vien naudotis savo galia, tačiau taip pat ją nuolatos (iš dalies – simboliniais veiksmais) demonstratyviai įrodinėti, ją nuolatos regėti kaip atspindėtą triumfą prieš kitus ir jų paklusnumą (būtent tai ir yra *gloire*) parodo, kokios stiprios buvo tos įtampos, kurias jis turėjo blokuoti ir su didžiausiu budrumu kontroliuoti – jeigu jis norėjo naudotis savo galia ir ją išsaugoti.

11. Didžiulė garbėtroška ir savo karališkos egzistencijos išaukštinimo poreikis, kurie akivaizdžiai regimai išskyrė karalių iš kitų ir virš jų iškėlė, tuo pat metu uždėjo jam grandines, kurios tvirtai ir neišvengiamai jį įtraukė į socialinį mechanizmą. Anksčiau buvo iškeltas klausimas, kodėl karalius ne vien savo aristokratiją, bet ir save susiejo etiketo ir ceremonialo aparatūra. Kaip matome, karaliaus idealas buvo viešpatauti pačiam ir tuo pat metu kiekviename savo žingsnyje vaizduoti save kaip valdovą, kiekvienu veiksmu reprezentuoti valdovą. Kelias atsakyti į klausimą apie karaliaus grandines atsiveria, kai suprantame jo patvaldystės sąlygas ir tą faktą, kad jo mąstymą ir jausmus persunkė jo rangą, prestižą ir savęs reprezentaciją atitinkantis poreikis; trumpai tariant, tai buvo rūmų dvaro aristokratinės visuomenės, kuriai jis priklausė, idealai. Jis negalėjo pajungti kitų žmonių ceremonialui ir reprezentacijos suvaržymams kaip savo viešpatavimo priemonėms, jeigu jis pats joms nepajungė savęs.

Viena iš žmonių tarpusavio priklausomybių ir suvaržymų, kylančių iš jų tarpusavio priklausomybės, ištakų yra tam tikri žmonių socialinio pobūdžio poreikiai ir idealai. Žmonių susaistymo būdas skiriasi priklausomai nuo jų socialinio pobūdžio poreikių, kurie, būdami nukreipti į kitus žmones, drauge reiškia priklausomybę nuo jų.

Jau parodyta, kaip aristokratijos poreikis tureti prestižą ir distanciją karaliui davė į rankas priemonę ją įkinkyti į rūmų dvaro aparatūrą. Dabar matome, kaip aparatūros varžtai darė grįžtamąjį poveikį karaliui: po kardinolo Mazarino mirties jis norėjo valdyti pats, laikyti valdžios gijas savo rankose ir valdovo šlove bei reputacija nesidalyti su jokiu kitu žmogumi. Kaip stipriai jo laikyseną veikė jo pirmtako situacija, rodo, pavyzdžiui, tai, kad jis visą gyvenimą laikėsi maksimos niekada neįsileisti į savo tarybą dvasininkų. Jis nenorėjo jokiam žmogui suteikti galimybę tapti antruoju Richelieu. Jo paties akimis žiūrint, tikriausiai pati sunkiausia jo gyvenimo akimirka buvo ta, kai po Mazarino mirties jis paskelbė, jog neskirs jokio naujo *premier ministre*, bet nuo šiol valdys pats. Jis pats vėliau taip pasakė apie šį savo kaip karaliaus debiutą[135]:

Préférant sans doute dans mon coeur, à toutes choses et à la vie une haute réputation, si je pouvais l'acquérir, mais comprenant en même temps que mes premières démarches ou en jetteraient les fondements ou m'en feraient perdre à jamais jusqu'à l'espérance [...]*.

Tačiau po to, kai kartą padarė šį žingsnį, jis tapo šios padėties belaisviu kaip karalius, kuris ne vien viešpatauja, bet ir valdo. Jis buvo pajungtas šio uždavinio, kurio ėmėsi vardan *haute réputation*, suvaržymams. Nuo šiol niekas kitas neturėjo leidimo ar galimybės padėti valdyti ir prižiūrėti žmones jo aplinkoje. Jis nebegalėjo leisti, kad vienas ar kitas veiksmas priklausytų nuo nuotaikų ar atsitiktinių susitikimų. Idant tvirtai laikytų savo rankose viešpatavimą savo šaliai, jis kartu su šalimi turėjo tvirtai laikyti savo rankose ir organizuoti taip pat ir save patį. Kaip jis savo šalyje, ypač savo pagrindinėje grupėje (rūmų dvare) mėgino sukurti kiek galima geriau apžvelgiamą ir apskaičiuojamą organizaciją, taip ir savo gyvenimą jis turėjo pajungti gerai apskaičiuotai ir aiškiai tvarkai. Pirmoji negalėjo funkcionuoti ir neturėjo prasmės be antrosios.

Jeigu „valstybė" kaip socialinė sistema karaliui būtų turėjusi savarankišką prasmę ir savaiminę vertę, tikriausiai jis būtų galėjęs taip pat ir savo gyvenime atskirti valstybinę veiklą nuo kitos, kuri lietė tik jį patį. Tačiau kadangi valstybė kaip tokia jam neturėjo savarankiškos prasmės ir vertės, kadangi dėl prestižo motyvų šioje socialinėje sistemoje faktiškai viskas buvo pajungta išaukštinti karaliaus būtį kaip tikrąją savaiminę vertybę, kadangi galų gale viskas – tauta, rūmų dvaras ir netgi šeima – turėjo padėti išaukštinti karalių, tai ir karaliaus gyvenime nebuvo jokio skirtumo tarp valstybinio bei privataus veikimo. Jis buvo visumos viešpats, drauge – ir prasmė, jis kaip šeimos tėvas viešpatavo šalyje ir kaip šalies tėvas – šeimoje. Kaip pasakyta, karališki gestai, siekis ir būtinybė vaizduoti karalių ir jo orumą persmelkė taip pat privačiausius jo veiksmus. Kėlimasis, gulimasis, meilė buvo tokie pat svarbūs ir organizuoti veiksmai, kaip, pavyzdžiui, valstybinės sutarties pasirašymas; visi jie vienodai buvo skirti jo asmeniniam viešpatavimui ir jo *réputation* išlaikyti.

12. Kuo didesnė buvo jo galios sfera ir kuo betarpiškiau nuo jo priklausė rūmų dvaro žmonės, tuo daugiau žmonių prie jo veržėsi. Jis tai mėgo, jam patiko šis antplūdis, nes ir jis išaukštino jo būtį. Tačiau jis būtų pražuvęs, jeigu to antplūdžio nebūtų organizavęs. Tiems, kas pas jį veržėsi, kaip prestižo šansai

* „Savo širdyje, be jokios abejonės, labiau už visus dalykus ir už patį gyvenimą vertindamas aukštą reputaciją, jeigu tik galėčiau ją įgyti, bet tuo pat metu suprasdamas, kad mano pirmieji žingsniai arba padės jai pamatus, arba privers visiems laikams prarasti netgi jos viltį [...]" (pranc.).

buvo nepaprastai svarbūs kiekvienas jo gestas, kiekvienas žodis, kiekvienas žingsnis. Jeigu jis norėjo likti šio mechanizmo viešpats, tai kaip šansų, dėl kurių kovojo neproporcingai daug konkurentų, monopolistas turėjo tiksliai apskaičiuoti ir organizuoti šių šansų paskirstymą, kuris jam atliko ir prestižo, ir viešpatavimo funkciją. Kartu su šiais šansais ir jis pats turėjo būti tiksliai apskaičiuojamas ir organizuotas.

Jeigu jo viešpataujama teritorija būtų buvusi mažesnė, pavyzdžiui, tokio dydžio, kokia ji buvo Viduramžių Prancūzijos karalių laikais, kai šie savo vasalams palikdavo viešpatavimo plačioms sritims funkcijas, drauge ir savarankišką galią bei reputaciją, tai ir jam iškilę uždaviniai būtų buvę lengvesni. Mažą teritoriją palyginti lengva apžvelgti, o žmonių, kurie iš jos ateina su prašymais ar laukia jo sprendimų, niekada nėra pernelyg daug. Kuo didesnė valdoma teritorija, tuo didesnis ir skaičius žmonių, kurie nuo jo priklauso, kurie pas jį veržiasi, o jis prieš juos lieka vienas. Jau vien dėl to tiek pat sustiprėja valdomos teritorijos spaudimas valdovui ir padidėja jo atsakomybė: su sąlyga, kad valdovas, vadovaudamasis tradicija, pats ir vienas mėgina valdyti šią didesnę viešpataujamą teritoriją taip pat, kaip būdavo valdoma mažesnioji: būtent taip, kaip visos šalies šeimos galva. Kartu su šiuo spaudimu didėja ir jo pastangos, kad įvykdytų tuos reikalavimus, kuriuos jam kelia jo funkcija, o drauge ir jis sau pačiam. Kuo šalis didesnė, tuo didesnė ir valdovo *réputation*, tačiau didėja ir reikalavimai valdovui, kuris nori ją išsaugoti, ir jo juntami suvaržymai. Etiketas ir ceremonialas, susaistantis visus jo žingsnius, tiksliai nustato distanciją, kurios turi laikytis žmonės ir jis pats prie jo besiveržiančioje minioje. Šiuo požiūriu jie yra viešpatavimo instrumentai ir išreiškia tuos suvaržymus, kuriuos viešpatavimas reiškia pačiam jo subjektui.

La Bruyère rašo: *Il ne manque rien à un roi, que les douceurs d'une vie privée*[136]. Valdovą verčia organizuoti visą savo gyvenimą būtinumas išlaikyti galios šansus, susijusius su jo padėtimi, ir svarbiausia šis *gloire* poreikis, prestižo siekis. Kaip tik jo vejamas Liudvikas XIV tikriausiai buvo paskutinysis, priėmęs savo egzistencijos susaistymą pagal tą seną tradiciją, kuri turint omenyje karaliaus padėtį dar aiškiai nediferencijavo namų galvos ir šalies valdovo funkcijų. Tai simbolizuoja jo miegamojo išplanavimas ir funkcija, kuriais pradėjome šio skyriaus svarstymus. Savo pilyje Versalyje karalius vargu ar turėjo tai, ką galima būtų pavadinti *appartament priveé*. Kai norėdavo ištrūkti iš etiketo, nuo kurio buvo priklausomas jo gyvenimas Versalyje, suvaržymų, jis vykdavo į Marly ar kurią nors kitą savo pilį kaime, kur etiketo ir ceremonialo priespauda nors ir buvo mažesnė, negu Versalyje, bet vis dėlto pakankamai sunki, jeigu vertintume pagal mūsų laikų standartus.

Užtat Liudvikas XV, išreikšdamas jau ne kartą minėtą erozijos tendenciją,

paliko Liudviko XIV miegamąjį ir liepė prie Marmurinio kiemo šoninio fasado kaip savo *appartement privée* įrengti kambarių anfiladą su patalpomis, labiau orientuotomis į intymumą nei į išorinę reprezentaciją. Tai buvo pirmieji ženklai, kad vyksta laipsniška valstybės ir karaliaus diferenciacija, kurios pabaigoje galų gale matome valstybę arba tautą kaip savaiminį tikslą ir jos aukščiausią vadovą kaip funkcionierių, gyvenantį viešą ir savo privatų gyvenimą.

13. Taigi matome, kad Liudviko XIV kaip karaliaus padėtis yra geras pavyzdys, kaip gali būti tarpusavyje susiję du reiškiniai, kurie, juos analizuojant atsietai nuo stebimų reiškinių, taigi vien filosofiškai, gali pasirodyti tiesiog nesuderinami. Tai karaliaus sprendimų erdvės dydis – dažnai vadinamas „individualia laisve" – ir jo susaistymo, priklausomybės nuo kitų mastas, trumpai sakant, suvaržymai, kuriems jis turėjo paklusti ir pajungti save. Jo atveju tai buvo dvi to paties reiškinio pusės.

Galios šansų, kuriais jis galėjo disponuoti savo padėties dėka, pilnatvę buvo galima išsaugoti tik labai kruopščiai ir gerai apskaičiuotai manipuliuojant sudėtingos daugiapolės galios pusiausvyra jo platesniajame ir siauresniajame viešpatavimo lauke. Etiketas ir ceremonialas buvo organizaciniai instrumentai, karaliaus panaudoti distancijai išlaikyti tarp visų rūmų dvaro visuomenės grupių ir asmenų (drauge ir jį patį), kartu palaikyti visų grupių bei asmenų įtampos pusiausvyrą jam viešpataujant elitinėje pagrindinėje grupėje. Žinoma, jie nebuvo vieninteliai instrumentai, kuriais jis galėjo dėl to pasinaudoti. Vargu ar rūmų dvaro visuomenės kontrolė, panaudojant etiketą ir ceremonialą bei su tuo glaudžiai susijusią visų jai priklausančių asmenų bei rangų priežiūrą ir supriešinimą, ilgai būtų buvusi sėkminga be kitų galios priemonių, išsamiau aptariamų kitose vietose[137]. Visų pirma – be armijos kontrolės ir be disponavimo visomis valstybės pajamomis. Tačiau be sumanaus manipuliavimo šiais rūminiais viešpatavimo instrumentais karalius būtų lengvai patekęs į vienos iš šių rungtyniaujančių grupių arba asmenų kontrolę ir taip iš dalies praradęs disponavimą pagrindiniais – fizinės prievartos ir mokesčių – monopoliais.

Šis suvaržymas, būdingas laisviausiems ir galingiausiems asmenims, užimantiems aukščiausias vadovaujančias pareigas didelėje organizacijoje, yra gana bendras reiškinys. Tačiau kai šiuo metu kalbama apie dideles organizacijas, su šia sąvoka pernelyg lengvai asocijuojasi tik didelės industrinės organizacijos. Pamirštama, kad tarp figūracijų, vadinamų „valstybėmis", galima rasti didelių organizacijų raidos seriją. Jos egzistavo dar iki kai kurių valstybių organizacijos rėmuose atsirandant didelėms industrinėms organizacijoms. Faktą, kad šiuolaikinėse diskusijose ir tyrimuose svarstant organizacijos problemas valstybių organizacijos klausimai vaidina kur kas mažesnį vaidmenį, palyginti su industri-

nėmis organizacijomis, iš dalies galima paaiškinti skirtingomis sąvokomis nusakoma jų klasifikacija. „Valstybės" suprantamos kaip politiniai reiškiniai, skirtingai nuo pramonės įmonių, kurios priskiriamos ekonominiams reiškiniams. Analizuojant politinius ir istorinius reiškinius organizacijos tipų tyrimas šiuo metu vaidina dar palyginti nedidelį vaidmenį. Nesvarbu dėl kokių priežasčių, bet mes galime labai daug sužinoti apie skirtingų tipų valstybes, jeigu jas vertinsime tiesiog kaip organizacijas, kurių struktūrą ir veikimo būdą bandome suprasti. Taip keliant klausimą galbūt kiek aiškiau matome ir tą problemą, su kuria susidūrė Liudvikas XIV. Ją sprendžia žmogus, užimantis vadovaujamą padėtį kiekvienoje didelėje organizacijoje: kaip vienas žmogus gali ilgam laikui išsaugoti savo kontrolę visai didelei daugiagalvei organizacijai? Esant šiuolaikiniam visuomenės išsivystymo lygiui net nedaugelyje tų didelių organizacijų (pavyzdžiui, didelėse industrinėse organizacijose), kuriose faktinę kontrolę vykdo vienas asmuo, vadovas disponuoja gausybe beasmenių kontrolės priemonių. Skirtingų funkcionierių kompetencija, rangas, įgaliojimai iš dalies užrašyti kaip bendri nurodymai ir taisyklės. Raštiški dokumentai, be kitų funkcijų, atlieka dar ir kontrolės funkcijas. Jie leidžia gana tiksliai patikrinti, kas atsitiko arba kas buvo nuspręsta tam tikru atveju ir kas tai padarė. Be to, daugumoje didelių organizacijų dirba kontrolės specialistai, kurių profesija yra tikrinti, kas vyksta organizacijose. Tokiu būdu nuo šios naštos jie išvaduoja organizacijos viršūnę.

Nepaisant formalių, raštiškomis sutartimis ir raštiškais dokumentais nustatytų organizacijos rėmų, kurie Liudviko XIV valstybės organizacijoje buvo išvystyti dar tik rudimentiškai ir fragmentiškai, taip pat ir daugelyje mūsų laikų didelių organizacijų, net didelėse industrinėse ir komercinėse organizacijose egzistuoja varžybos dėl statuso, įtampų pusiausvyros tarp atskirų grupių svyravimai, viršininkų pastangos išnaudoti vidaus varžybas ir kai kurie kiti reiškiniai, kuriuos matome, tyrinėdami sudėtingus rūmų dvaro žmonių santykius. Tačiau kadangi pagrindinės žmonių santykių taisyklės didelėse organizacijose yra formaliai nustatytos labai nuasmenintu būdu, tokiems reiškiniams šiandien būdingas daugiau ar mažiau neoficialus ir formalus pobūdis. Taigi rūmų dvaro visuomenėje dar visai atvirai ir plačiai aptinkame kai kuriuos reiškinius, kuriuos šiandien kur kas labiau paslėptus ar pridengtus atrandame po smarkiai biurokratizuotų organizacijų paviršiumi.

14. Neįmanoma užbaigti net tokio galingo valdovo, koks buvo Liudvikas XIV, suvaržymo problemų analizės, poros žodžių nepridėjus apie pamatinę tokių tyrimų reikšmę. Kasdieniam mąstymui dažnai atrodo, kad nors pavaldiniai priklauso nuo valdovų, bet pastarieji nepriklauso nuo pavaldinių. Nelengva išsiaiškinti, kad valdovo, pavyzdžiui, karaliaus, socialinė padėtis lygiai taip pat

kyla iš funkcijų pasidalijimo sąlygotų priklausomybių visuomenėje, kaip ir inžinieriaus arba gydytojo padėtis. Įžvalgūs stebėtojai, tokie, kaip Saint-Simonas Liudviko XIV atveju, stebėtojai iš artimiausios valdovo aplinkos, gana dažnai mato priklausomybes, kurios paveikė veikėjo apsisprendimus ir sprendimus. Tačiau iš didesnio nuotolio valdovai gana dažnai atrodo kaip nepriklausomi ir laisvai sprendžiantys iniciatoriai savo apsisprendimų ir veiksmų atžvilgiu. Istoriografijoje šį fiktyvų vaizdinį išreiškia, tarp kitko, plačiai paplitęs polinkis traktuoti pavienes valdovų asmenybes (tokias, kaip Liudvikas XIV arba Frydrichas Didysis ir Bismarckas) kaip galutines istorinių procesų priežastis, neparodant priklausomybių tinklo, kuris yra jų sprendimų rėmai ir suteikia veiklos erdvę jų unikalumui. Kaip tik tai čia pabandėme ribotu mastu padaryti Liudviko XIV atveju. Šiuo būdu valdovai arba dažnai ir mažų galios elitų nariai jų pavaldiniams vaizduojami kaip individo laisvės simboliai, o pati istorija – kaip tokių individų veiksmų rinkinys.

Sociologijoje giminingus vaizdinius šiuo metu dažnai išreiškia veikimo arba sąveikos teorijos, – implicitiškai arba eksplicitiškai – paremtos vaizdiniu, kad visų socialinių tyrimų išeities taškas yra laisvai sprendžiantys individai, absoliučiai nepriklausomi savo pačių veiklos ponai ir šeimininkai, kurie kaip tokie „sąveikauja". Jeigu remiantis tokiu veikimo teorijos išeities tašku nepavyksta susidoroti su sociologinėmis problemomis, ji papildoma sistemų teorija. Jei sociologinė veikimo teorija paprastai remiasi už socialinės sistemos ribų esančio atskiro individo vaizdiniu, sistemų teorija paprastai pagrįsta socialinės sistemos anapus atskiro individo vaizdiniu.

Ankstesnis rūmų dvaro ir ypač vieno atskiro žmogaus, karaliaus, padėties tyrimas gali šiek kiek sušvelninti konceptualinius sunkumus, iškylančius, kai bandoma susidoroti su tokiomis teorinėmis problemomis, svarstant jas atsietai nuo empirikos. Reikalas tas, kad šiuo atveju visus teorinius vaizdinius turėjome tiesiai susieti su tam tikromis empirinėmis duotybėmis.

Valdovo dvaras, rūmų dvaro visuomenė yra darinys (*Gebilde*), sudarytas iš daugelio pavienių žmonių. Žinoma, tokį darinį galima pavadinti „sistema". Tačiau nelengva užmegzti glaudų ryšį tarp šio žodžio vartosenos ir reiškinio, kurį jis nurodo sociologinio tyrimo srityje. Posakis „žmonių sistema" skamba kiek nevykusiai. Todėl jo vietoje čia vartojama figūracijos sąvoka. Kai sakome, kad „rūmai yra pavienių žmonių figūracija", skamba visai natūraliai. Taip iš tikrųjų šiek kiek sušvelninamas sunkumas, ligšiolinėje sociologijos istorijoje nuolatos versdavęs dvikovose be aiškios baigties grumtis tuos teoretikus, kurie atkreipia savo dėmesį į individus kaip tokius, ir tuos, kurie jį nukreipia į visuomenę kaip tokią.

Be to, figūracijos sąvokai būdingas dar ir tas privalumas, kad ji, skirtingai nuo „sistemos", nežadina nei esminio užbaigtumo, nei imanentiškos harmonijos

vaizdinio. Figūracijos sąvoka yra neutrali. Ji gali būti taikoma ir harmoningiems, taikiems bei draugiškiems, ir nedraugiškiems bei įtemptiems santykiams. Rūmų dvaro visuomenė kupina įtampų, tačiau tai niekaip nepakeičia jos kaip specifinės žmonių figūracijos pobūdžio.

Ar taip priartėjome prie pavienio žmogaus ir visuomenės santykio problemos sprendimo? Idant mažų mažiausiai parodytume, kaip ją reikia spręsti, turime žengti dar keletą tolesnių žingsnių. Kaip iš pradžių paminėta, figūracijos, kurias žmonės sudaro vieni su kitais, ypatingos tuo, kad su nedideliais nukrypimais jos gali toliau egzistuoti ir tuo atveju, jeigu mirė visi jas tam tikru laiko momentu sudarę pavieniai žmonės, o jų vietas užėmė kiti individai. Taip Prancūzijos rūmų dvaras egzistavo ir Liudviko XIV, ir Liudviko XV laikais. Antrąjį sudarė ne tie patys žmonės, kurie sudarė pirmąjį. Tačiau viena figūracija perėjo į kitą, be paliovos ateinant ir išeinant jas sudariusiems žmonėms. Kokia prasme galima sakyti, kad abiem atvejais susiduriame su viena specifiška figūracija, kuriai galima pritaikyti tą pačią sąvoką – „rūmų dvaro" ir „rūmų dvaro visuomenės" figūracija? Kas mums duoda teisę, nepaisant pavienių individų, kurie vieni su kitais sudaro šią figūraciją, pasikeitimo ir tam tikrų pokyčių pačioje figūracijoje (jas nurodo sąvoka „rūmų dvaro vystymasis") abiem atvejais kalbėti apie „rūmų dvarą" arba „rūmų dvaro visuomenę"? Kas gi iš tikrųjų tokiais atvejais išlieka, nepaisant visų pokyčių?

Iš pirmo žvilgsnio galbūt galėtume pasitenkinti atsakymu, kad pasikeičia pavieniai žmonės, bet ne santykiai tarp žmonių. Tačiau taip atsakydami dar išliekame pusiaukelėje. Santykio sąvoką dar gana lengva interpretuoti kaip tokį dalyką, kuris priklauso nuo vieno ar kito konkretaus žmogaus. Tačiau rūmų dvariškių tarpusavio santykius arba karaliaus santykius su skirtingo rango rūmų dvariškiais, kad ir kokie be galo įvairūs jie būtų dėl individualių variantų, galų gale nulėmė specifinės sąlygos, kurių negalėjo pakeisti pavieniai konkretūs žmonės, taip pat ir karaliai.

Konceptualus sunkumas, su kuriuo čia susiduriame, yra tas, kad šios sąlygos dažnai yra mąstomos kaip atskirai nuo pavienių žmonių egzistuojanti realybė, pavyzdžiui, kai kalbama apie „ekonomines", „socialines" arba „kultūrines" sąlygas. Tačiau tiksliau įsižiūrėję aptinkame, jog tai, kas žmones tam tikra forma susieja tarpusavyje ir kas šiai jų ryšio formai užtikrina pastovumą (su tam tikrais vystymosi pokyčiais), išliekantį per daugelį kartų, yra specifinės individų tarpusavio priklausomybės rūšys arba, vartojant techninį terminą, specifinės tarpusavio priklausomybės. Ankstesnė tarpusavio priklausomybių analizė parodė, kad tokie ryšiai visai nebūtinai yra harmoningi ir taikūs. Galima taip pat priklausyti nuo varžovų ir priešininkų, kaip ir nuo draugų bei sąjungininkų. Daugiapolė įtampų pusiausvyra, kurią atskleidžia rūmų dvaro visuome-

nės analizė, būdinga daugeliui tarpusavio priklausomybių: jas galima atrasti visose diferencijuotose visuomenėse. Gali būti labai tiksliai analizuojami jų ilgalaikiai pokyčiai, o kai kuriais atvejais ir suirimas, vienos tradicinės pusiausvyros žlugimas ir naujos įtampų pusiausvyros iškilimas.

Tai yra dalykų padėtis, kurią iškreipia nekritiškas tokių žodžių kaip „socialinės sąlygos", „laiko dvasia", „aplinka" ir daugelio kitų panašių vartojimas. Taip pat ir „sąveikos" (*Interaktion*) sąvoka, kaip ji dabar vartojama, nėra adekvati tam, ką matome. Kaip ir sociologinės „veikimo" (*Aktion*) arba „veiklos" (*Handelns*) sąvokos, „sąveikos" sąvoka nėra tokia aiški ir vienareikšmė, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pirmosios dvi perša mintį, kad veiklos pobūdį ir kryptį gali paaiškinti vien veikiančių individų iniciatyva. „Saveikos" sąvoka sufleruoja mintį, jog tie dalykai kyla vien iš dviejų pirmapradiškai nepriklausomų individų – *Ego* ir *Alter*, „Aš" ir „Kito" iniciatyvos arba iš daugelio pirmapradiškai nepriklausomų individų susitikimo.

Ankstesni tyrimai pakankamai aiškiai parodė, kodėl veikimo ir sąveikos teorijos davė palyginti mažai naudos empiriniams sociologiniams tyrimams. Jos remiasi tuo pačiu žmogaus vaizdu, kuris implicitiškai yra ir daugelio klasikinių istorinių tyrimų krikštatėvis: atskirų pavienių žmonių, iš kurių kiekvienas galų gale yra visiškai nepriklausomas nuo kitų – individo savyje, *homo clausus** paveikslu.

Sociologinė tarpusavio priklausomybės teorija, kuria vadovavosi ankstesni tyrimai ir kuri tokių tyrimų dėka tapo tikslesnė ir aiškesnė, yra arčiau faktų. Jos išeities taškas yra pastebėjimas, kad kiekvienas žmogus nuo vaikystės priklauso aibei vienas su kitu susaistytų žmonių. Šiame tarpusavio priklausomybių rezginyje, kuriame jis yra gimęs, vystosi ir realizuojasi – skirtingu laipsniu ir pagal skirtingus pavyzdžius – jo kaip už save sprendžiančio individo autonomija. Jeigu tyrinėdami socialines-istorines problemas savo mintyse liekame prie pavienių žmonių veiksmų ir sprendimų (tarytum juos būtų galima suprasti atskirai nuo šių individų priklausomybės, atskirai nuo jų tarpusavio priklausomybės tinklo), tai iš akiračio prapuola kaip tik tie žmonių santykių aspektai, kurie sudaro tvirtus jų „sąveikų" rėmus. Tokio galingo karaliaus, koks buvo Liudvikas XIV, priklausomybių rezginio analizė yra geras pavyzdys, parodantis, kokiu mastu tarpusavio priklausomybių analizė gali pasiekti tikrų rezultatų. Dar kartą pakartokime: tai, kas buvo pasakyta aukščiau, yra tam tikras šio priklausomybių rezginio modelis, kurį galima ir reikia patikrinti. Tačiau tokia figūracijų analizė tyrimą nukreipia istoriniais-socialiniais bėgiais, kuriais judant galima pasiekti didesnį tyrimo tęstinumo laipsnį. Ne išankstiniai tyrinėtojo idea-

* „Uždaro žmogaus" (lot.).

lai lemia čia atsiskleidžiančius ryšius. Kad juos pastebėtume, kad juos aiškiai ir tiksliai parodytume, labai dažnai turime atsiriboti nuo mūsų pačių idealų. Jeigu čia turėtume reikalą ne su žmonėmis, galėtume pasakyti: prasiskverbiame iki pačių daiktų. Karaliaus arba jo dvariškių tarpusavio priklausomybės yra duotybės, kurias galima rasti, bet ne išrasti.

Ar nurodydami žmonių tarpusavio priklausomybes mąstome apie žmones taip, kad jie netenka „laisvės"?

Negalima žinoti, ką reiškia bendra žodžio „laisvė" vartosena, kol geriau nesuprantame žmonių vienų kitiems uždedamų suvaržymų, visų pirma – kol nesuprantame socialinio pobūdžio žmonių poreikių, kurių objektas yra kiti žmonės ir kurie juos daro tarpusavyje priklausomus. Šiuo metu tokiems klausimams nagrinėti vartojamos sąvokos, ypač pati „laisvės" sąvoka, dar pernelyg mažai diferencijuotos, kad aiškiai ir tiksliai išreikštų, kai *in vivo** stebime tarpusavyje bendraujančius žmones – save pačius.

Galingas karalius savo galios šansų dėka turi sprendimo erdvę, savo dydžiu pranokstančią bet kurio jo pavaldinio erdvę. Šia prasme galbūt galėtume pasakyti, kad jis yra laisvesnis už bet kurį savo pavaldinį. Ankstesnis tyrimas labai aiškiai parodo, jog nors galingas valdovas galbūt gali būti pavadintas „laisvesniu" šia prasme, bet, žinoma, jis negali būti vadinamas „laisvu", jeigu „laisvas" – tai „nepriklausomas nuo kitų žmonių". Niekas žmonių priklausomybės problemos neapibūdina geriau už tą faktą, kad kiekvienas valdovo veiksmas, kuris galbūt geriausiai priartina laisvu sprendimu pagrįsto individo veiksmo idealų vaizdą, tuo pat metu valdovą daro priklausomą nuo pavaldinių, nes yra nukreiptas į kitus žmones, kurie gali pasipriešinti arba reaguoti ne tokiu būdu, kokio iš jų laukiama. Tai ir išreiškia tarpusavio priklausomybės sąvoka: kaip ir žaidžiant šachmatais, kiekvienas palyginti savarankiškai nuspręstas individo veiksmas yra ėjimas socialinėje šachmatų lentoje, paskatinantis kito individo – arba, kaip būna tikrovėje, daugelio kitų individų – atsakomąjį ėjimą, kuris apriboja pirmojo individo nepriklausomybę ir pademonstruoja jo priklausomybę. Kiekvienam gyvam ir dvasiškai bent kiek sveikam žmogui (taip pat vergui ar grandinėmis sukaustytam belaisviui) būdingas tam tikras autonomijos laipsnis arba (jeigu pirmenybę teikiame dramatiškiems žodžiams) laisvės erdvė. Faktas, kad netgi vergas turi tam tikrą autonomiją, kartais romantiškai idealizuojamas, kaip žmogaus metafizinės laisvės apskritai įrodymas. Tačiau žmogaus absoliučios laisvės, laisvės nepriklausomai nuo visų ryšių su kitais žmonėmis idėja tikriausiai yra reikšminga visų pirma tuo, kad ji pataikauja žmogaus savimeilei. Jeigu atmestume visas metafizines arba filosofines speku-

* „Gyvus" (lot.).

liacijas apie „laisvės problemą“, kurių neįmanoma pagrįsti nuorodomis į tyrimui ir stebėjimui prieinamus reiškinius, tai išlieka toks faktas: žmonių tarpusavio santykiuose galime pastebėti skirtingus žmonių nepriklausomybės ir priklausomybės (arba, kitaip sakant, galios) laipsnius, bet ne vienos arba kitos absoliutų nulį. Be to, paprastai būna taip, kad palyginti nepriklausomas vieno žmogaus veiksmas kelia grėsmę kito žmogaus santykinei nepriklausomybei: jis pakeičia judrią, nestabilią įtampų tarp žmonių pusiausvyrą. Gana patikimai galima prognozuoti, kad kitoje raidos fazėje mąstantys ir tiriantys žmonės nustos vartoti absoliučias ir sustingusias poliarines sąvokas – tokias kaip „laisvė“ ir „determinuotumas“ – ir spręs pusiausvyros problemas.

Tačiau drauge jau pereiname prie problemų, kurios veda už čia užsibrėžtų klausimų ribų. Tai, ką pasakėme, pakankamai gerai parodo, kad „laisvės“ ir „determinuotumo“ sąvokos, dažnai vartojamos tradiciniuose debatuose dėl tokių absoliučių alternatyvų, yra pernelyg grubios ir mažai diferencijuotos, jog vis dar būtų naudingos stebimiems žmogiškiems reiškiniams tirti. Šiuose debatuose dominuojanti tradicija formuluoja problemas dirbtiniu, todėl netinkamu būdu. Ji problemas sufokusuoja į pavienį žmogų, kuris priklauso tik nuo savęs ir tariamai yra absoliučiai nepriklausomas nuo visų kitų žmonių. Diskusijos objektas yra šio dirbtinio žmogiškosios fantazijos produkto laisvė arba determinuotumas. Tik sociologinis pagrindimas gali išvesti tyrimus ir debatus iš tokių kolektyvinių fantazijų prietemos. Kitais žodžiais tariant, tai galima padaryti jų išeities tašku pasirinkus tik ne pavienį absoliučiai nepriklausomą žmogų, bet tai, ką galima faktiškai stebėti, būtent – daugybę tarpusavyje priklausomų žmonių, kurie sudaro specifinę figūraciją, pavyzdžiui, rūmų dvarą. Taip keliant problemą, pranyksta aukšti barjerai, šiandien taip dažnai atskiriantys teorinių ir empirinių problemų analizę. Kaip matome, detalus vienos visuomenės tyrimas duoda medžiagą bendresnei teorinei problemai tirti. Tai buvo tarpusavyje susijusių individų santykinės priklausomybės ir nepriklausomybės klausimas. O šis tyrimas savo ruožtu padeda padaryti aiškesnį pirmąjį. Problemos, kurios iškyla sociologiniame galingo valdovo tyrime, šiuo atžvilgiu yra ypač iškalbingos. Jeigu dėmesį nukreipiame ne į tokias dvi visiškai ir diametraliai priešingas sąvokas, kaip laisvė ir determinuotumas, bet į laipsnio ir pusiausvyros problemas, tai pasirodo, kad laisvės klausimas ir faktinio galios pasiskirstymo tarp žmonių problema susiję kur kas glaudžiau negu paprastai.

VII. PRANCŪZIJOS RŪMŲ DVARO VISUOMENĖS TAPSMAS IR KAITA KAIP GALIOS POSLINKIŲ VISOJE VISUOMENĖJE FUNKCIJA

1. Kiekviena viešpatavimo forma yra socialinės kovos produktas, ji įtvirtina galios pasiskirstymą, atitinkantį tos kovos baigtį. Specifinį tos formos pavidalą ir jos tolesnį likimą lemia šio įtvirtinimo laikas ir visuomenės išsivystymas režimo atsiradimo metu. Todėl atsitinka taip, kaip buvo, pavyzdžiui, Prūsijos absoliutizmo atveju. Jis įgijo tvirtai apibrėžtą pavidalą ir įjungė feodalinę aristokratiją į savo viešpatavimo sistemą kur kas vėliau už prancūziškąjį absoliutizmą. Tai darydamas, jis galėjo sukurti sistemą, kuriai atsirasti prancūziškojo absoliutistinio režimo gimimo metu dar nebuvo sąlygų ne tik Prancūzijoje, bet ir iš viso Vakaruose.

Iki šių dviejų absoliutaus viešpatavimo sistemų atsiradimo vyko kova tarp karalių ir feodalinės aristokratijos. Abiem atvejais aristokratija prarado santykinį politinį savarankiškumą, tačiau tai, ką Prancūzijos karaliai XVII a. galėjo ir norėjo padaryti su naujai įgyta ir įtvirtinta galia, skyrėsi nuo to, ką su ja norėjo ir galėjo padaryti Prūsijos karaliai XVIII a. Tai dažnai istorijoje pasitaikantis reiškinys. Pasirodo, kad šalis, kuri tam tikru atžvilgiu išsivystė vėliau, spręsdama institucines problemas įgyja ir išplėtoja formas, savo brandumu pranokstančias ją iki šiol pralenkusią šalį. Prancūzijoje tik revoliucijos ir vėliau Napoleono laikais atsirado panašūs dalykai, kuriuos Frydrichas II galėjo išvystyti savo šalyje (pavyzdžiui, jo sukurtai valdininkijai ir administracijai). Prancūzijos revoliucija ir Napoleonas savo ruožtu sugebėjo išspręsti problemas, kurias Prūsija ir po to Vokietija įveikė daug vėliau. Tautų likimui ir „fizionomijai" nepaprastai reikšminga, kada – o tai visada reiškia ir kaip – iškilo ir buvo išspręstos socialinės problemos, pasitaikančios visose didžiosiose Vakarų šalyse. Karaliai jokiu būdu nebuvo laisvi nuo šios raidos lemties. Ta lemtis jiems diktavo problemas ir uždavinius, ji nukreipė jų įgimtus sugebėjimus viena ar kita kryptimi, kartais juos prispausdama savo uždaviniais, o kartais – juos išplėtodama. Kaip ir kiekvienas žmogus, taip ir jie patirdavo tuos suvaržymus, kurie kyla dėl žmonių sąraizgos reiškinio. Jų neribota galia taip pat buvo šio reiškinio išraiška bei pasekmė.

2. Žinoma, labai daug kas skatina laikyti juos žmonėmis, neįtrauktais į visuomenės likimą ir jos rezginį, nes neatrodo, kad jie tiesiogiai priklausytų vienam iš savo tautos sluoksnių. Mažų mažiausiai linkstame suprasti jų elgesio motyvus ir kryptis bei poelgius daugiausia iš jų asmenybės, pavyzdžiui, iš jų įgimtų sugebėjimų. Iš tikrųjų ankstesniais laikais karaliai dažnai užimdavo labai savitą padėtį socialiniame lauke, turėdavo ypatingų galimybių įgyvendinti savo asmenines ypatybes, trumpai tariant, buvo labai specifiškai įsirezgę į visuomenės visumą. Tačiau ypatingu būdu įsiraizgę į žmonių rezginį buvo ir jie. Taip pat ir karalius ar visa karalių dinastija priklausė tam tikrai specifinei socialinei tradicijai. Jie galėdavo būti didūs ar menki, bet jų elgesio būdą, jų motyvų ir tikslų tipą kiekvienu atskiru atveju lemdavo specifiška socialinė biografija, jų santykiai su tam tikrais socialiniais sluoksniais ir kartomis. Kai kurių iš jų (pavyzdžiui, Napoleono I arba Frydricho II) motyvų ir elgesio tipas yra nevienareikšmis. Tai yra socialinio lūžio arba valstybės pertvarkos vykdytojai, viešpatavę tradicijos pertrūkio laikais. Kitus galima klasifikuoti vienareikšmiškai. Šiems vienareikšmiškai klasifikuojamiems valdovams priklauso *ancien régime* Prancūzijos karaliai. Elgesio, motyvų, etoso tipu jie buvo ir liko rūmų dvaro aristokratai. Jie atstovauja socialiniam sluoksniui, kurį tik todėl turime pavadinti negatyviu ir bespalviu sluoksnio be darbinių pajamų, nedirbančio sluoksnio pavadinimu, kad mūsų laikų buržuazinė kalba atitinkamoms pozityvioms charakteristikoms suteikė pasmerkiančio vertinimo reikšmę.

Visiškai nesuprasime to reiškinio, kad Prancūzijos karalius jautėsi ir kalbėjo kaip *le premier Gentilhomme*[138], kad jis buvo išugdytas aristokratijos papročių ir nuostatų dvasia, kad jo veikla ir mąstymas buvo šių papročių suformuotas, neišnagrinėję Prancūzijos monarchijos kilmės ir raidos nuo jos ankstyviausių laikų ir Viduramžiais. Šiame kontekste to padaryti negalime. Čia svarbu suprasti tik štai ką: šioje šalyje per visus Viduramžius iki pat Naujųjų laikų be tikrų pertrūkių tęsėsi tvirta ir gausi aristokratijos papročių tradicija – skirtingai nuo daugelio Vokietijos žemių. Todėl karalius, kuris jai priklausė ir kuriam jos įgyvendinimui reikėjo tų pačių papročių žmonių draugijos bei bendravimo, buvo jos suvaržytas kur kas tvirčiau, palyginti su karaliais tų šalių, kuriose Viduramžius nuo Naujųjų laikų atskiria gilesnė riba arba kur aristokratijos papročiai buvo ne tokie gausūs ir saviti.

3. Ne mažiau svarbi antra aplinkybė, kuri yra su tuo susijusi ir kuri lengvai gali likti nepastebėta. Žinoma, Prancūzijos karaliai ištisus šimtmečius – iki pat Henriko IV ir netgi Liudviko XIV laikų – kovojo vis dar nebaigtą kovą: ne su visa aristokratija, nes jos dalis visada kovodavo jų pusėje, bet mažų mažiausiai su aukštąja aristokratija ir jos šalininkais. Kuo artimesnė darėsi

karalių pergalė šioje kovoje ir kuo (palyginti su ankstesne įvairove) labiau aristokratijos papročiuose kaip dominuojantis centras įsigalėjo *vienas* socialinis organas – *karaliaus rūmų dvaras* – vienoje vietoje (Paryžiuje), tuo labiau neišvengiamai keitėsi aristokratijos papročių visuminis pavidalas. Tačiau karaliai, kurie taip prisidėjo prie šio aristokratijos papročių pasikeitimo, patys patyrė stiprų šio pokyčio poveikį. Skirtingai nei vėlesniu buržuazijos atveju, jie niekada nebuvo už aristokratijos ribų. Apie buržuaziją galima ne be pagrindo teigti, kad ji pamažu emancipavosi nuo aristokratijos papročių kaip pavyzdžio sau, kad ji galų gale nustojo suprasti aristokratijos laikyseną ir taip kaip savos, nearistokratiškos laikysenos subjektas iš išorės užpuolė aristokratiją. Tačiau kai Prancūzijos karaliai XVI ir XVII a. sukūrė neribotą monarchiją ir pažabojo didžiąją ir smulkiąją aristokratiją, tai tebuvo laipsniškas svorio centro pasikeitimas viename ir tame pačiame socialiniame sluoksnyje.

Aplink karalių susibūrusi rūmų dvaro aristokratija kaip centras ir dominuojanti galia išaugo iš po visą šalį išsklaidytos aristokratijos. Taip pat kaip pagrindinė kilmingųjų dalis iš riterių pavirto į rūmų dvaro *Seigneurs* ir *Grand-seigneurs*, ta pačia kryptimi transformavosi ir karaliai. Pranciškus I dar buvo riteriškas karalius, *le roi chevalier*[139]. Jis mėgo turnyrus, medžioklę; karas jam buvo spindesio pilnas riteriškas žaidimas, kuriame jis kaip drąsus *Chevalier* rizikavo savo gyvybe, nes tai buvo viena iš riteriškai-aristokratiškų konvencijų ir jo garbės dalis. Jis buvo, jis jautėsi taip pat susaistytas šio riteriško elgesio įstatymo kaip ir bet kuris kitas riteris.

Panašiai buvo dar ir Henriko IV atveju. Kai jis, būdamas dar tik hugenotų vadas ir vienas iš didžiųjų Prancūzijos karalių vasalų, gavo žinią, kad jo priešai ginkluojasi karui, tai ginčą spręsti pasiūlė asmenine dvikova su priešų vadu, hercogu de Guise[140]: „rangų skirtumas neturi man kliudyti“. Jie galėtų kovoti vienas prieš vieną, du prieš du, dešimt prieš dešimt arba dvidešimt prieš dvidešimt, panaudodami riterių garbės dvikovoje įprastus ginklus. Taip jis sakė. Kai tapo valdovu, tam tikru mastu jis įkūnijo perėjimą nuo vėlyvojo riteriškojo karaliaus tipo prie rūminio-aristokratinio tipo, kurio pirmas susiformavęs atstovas vėliau buvo Liudvikas XIV. Savo kilmingųjų priešakyje jis jau nebežygiuodavo į mūšį (kaip dar vis darė Henrikas IV), bet vis dažniau savo karus pavesdavo kariauti generolams su samdyta kariuomene. Jis kartais pasirodydavo apšaudomoje zonoje, tačiau vargu ar dar buvo pratęs asmeniškai fiziškai kautis mūšyje. Taip pat ir turnyrai Liudviko XIV laikais visiškai nustojo būti asmeniškomis dvikovomis vyras prieš vyrą. Jie tapo tam tikru rūmų žaidimu. Jeigu ieškome pavyzdžio, parodančio, kokiu mastu karalius dabar tapo rūmų dvaro žmogumi, rūmų dvaro aristokratu, ir kaip tuo pačiu metu rūmų dvaro visuomenėje jis įgijo ypatingą svorį, kuris karalių tam tikru būdu nutolino nuo

kitų, tai verta pasižiūrėti į šį paveikslą, kuris vaizduoja riterių žaidimą 1662 m. Liudviko XIV valdymo metu.

„Buvo penki būriai, iš kurių kiekvienas buvo aprengtas skirtingos spalvos rūbais ir reprezentavo tam tikrą tautą: romėnus, persus, turkus, maurus, rusus; kiekvienam iš jų vadovavo aukščiausio rango vadas. Karalius vadovavo pirmajam būriui, vaizduojančiam romėnus; jo devizas buvo Saulė, kuri išsklaido debesis. Pirmas iš jo palydos riterių nešė veidrodį, atspindintį Saulės spindulius, kitas – lauro medžio šaką, nes šis medis Saulei esąs šventas, trečias – erelį, kuris žvelgia į Saulę [...]"[141].

Ranke sako: „jeigu tai nebūtų žaidimas, būtų panašu į stabmeldystę. Visi pirmojo būrio devizai turi tą pačią prasmę; kitų būrių devizai ją sugestijuoja. Tarsi visi jie išsižadėtų būti patys savimi; *jie kažkas yra tik tiek, kiek jie yra susiję su karaliumi*".

Šis riterių žaidimas yra simbolis. Jeigu mes į jį žiūrime ne atskirai, bet galios pusiausvyros vystymosi kontekste, ir palyginame Liudviko XIV elgesį su Henriko IV laikysena aukščiau minėtame kvietimo į dvikovą epizode, tai aiškiai regime, ką tai reiškia, kai Henrikas IV tam tikru mastu dar buvo paskutinysis karalius riteris, o Liudvikas XIV – rūminis-aristokratinis karalius. Abu kaip karaliai visais savo papročiais, elgesio formomis ir motyvais priklausė savo aristokratinėms visuomenėms. Ši visuomenė ir jos draugija buvo savaime suprantamas ir neatsiejamas jų būties elementas. Tačiau skyrėsi tas svoris, kurį kiekvienas iš šių karalių turėjo savo visuomenėse. Nors Henrikas IV savo galios persvara prieš aristokratiją pranoko visus savo pirmtakus, vis dėlto ji nebuvo tokia didelė, kaip Liudviko XIV atveju. Jis dar nebuvo tokiu mastu išsiskyręs ir tiek nutolęs nuo savo aristokratijos kaip Liudvikas XIV.

4. Gyvendamas rūmų dvaro visuomenės aplinkoje, Liudvikas XIV tapo tokiu jos vieninteliu centru, koks nebuvo nė vienas jos pirmtakas. Jėgų pusiausvyra tarp karaliaus ir aristokratinės visuomenės, kuriai jis priklausė, visiškai pasikeitė. Jį ir likusią aristokratiją dabar skyrė didžiulė distancija. Tačiau, nepaisant visko, tai buvo distancija vieno ir to paties sluoksnio viduje. Tai, ką paradigmiškai vaizduoja riterių žaidimo pavyzdys, tinka Liudviko XIV padėčiai tarp rūmų dvaro aristokratijos, jo elgesiui su aristokratija apskritai: ši aristokratija sudarė *savo* visuomenę. Karalius jai priklausė ir ji jam buvo reikalinga kaip visuomenė. Tačiau tuo pačiu metu jis laikėsi nuo jos būtent tokiu atstumu, kokiu jo galia jį iškėlė virš visų aristokratų.

Taip Liudviko XIV elgesys rodo, kad rūmų dvaro aristokratija visada atspindi dvi tendencijas, kurios nulemia aristokratijos padėtį šioje viešpatavimo

sistemoje. Įsikūnijusios institucijose ir iš jų kaip būtinybė be paliovos atgimdamos, jos buvo būdingos taip pat ir jo įpėdiniams iki pat režimo galo. Pirma, tai tendencija prieš visas stambiosios ir smulkiosios aristokratijos galios pretenzijas institucijomis įtvirtinti ir saugoti neribotas asmeninės karaliaus valdžios galias. Antra, tai tendencija išlaikyti aristokratiją kaip priklausomą nuo karaliaus, jam tarnaujantį, tačiau skirtingą nuo visų kitų sluoksnių luomą su savo specifišku etosu – lyg jis būtų vienintelė karaliui tinkama ir būtina visuomenė.

Ambivalentiška karaliaus laikysena aristokratijos atžvilgiu, kuri nuo šiol lėmė jos pavidalą, neišreiškė pavienio valdovo asmeniškos valios. Taip juos elgtis vertė situacija, kuri laipsniškai susiklostė XVI a. Tai buvo specifinė vystymosi figūracija, kuri iš aristokratijos kartu su didele jos ekonominių šansų dalimi atėmė ir jos socialinės padėties bei socialinės distancijos pagrindą. Tuo tarpu karaliams jų biografijos ir funkcijos dėka ji perdavė didžiules naujas galimybes. Karalius ir aristokratiją siejo etosas; socialinė Prancūzijos raida karalius vis labiau iškėlė iš *primus inter pares* padėties į galios poziciją, kuri pranoko visų kitų jų karalystės kilmingųjų pozicijas. Konfliktų, kurie kilo dėl šio priklausomybės ir distancijos koegzistavimo, sprendimas pagimdė rūmų dvarą.

5. Prancūzijoje nuo seno kovojo aristokratija ir karaliai. Šiame kontekste galime nenagrinėti klausimo, kokios buvo šios kovos priežastys iki XVII a. Galų gale tą konfliktą karalių naudai nulėmė aplinkybės. Jos jį išsprendė karalių naudai, suteikdamos jiems didžiulę galią, kurią jie faktiškai įgijo. O pačios aplinkybės daugiausiai nepriklausė nuo atskirų Prancūzijos karalių valios, asmeninių sugebėjimų ir apskritai buvo jų nekontroliuojamos. Tai, kad karūna po religinių karų atiteko kaip tik Henrikui IV, galėjo priklausyti nuo jo asmeninių gabumų ir atsitiktinio aplinkybių susiklostymo. Tačiau tai, kad karalių ir aristokratijos galios santykis nuo šiol galutinai ir nepaprastai smarkiai pasikeitė karalių naudai, o vėliau dar gerokai kito šia kryptimi – visa tai iš esmės buvo padarinys socialinių pokyčių, kurie įvyko už karalių ar kokio nors vieno atskiro žmogaus, net atskirų žmonių grupių galios sferos ribų. Šie pokyčiai karaliams į rankas davė reikšmingus šansus, kuriuos jie, tiesa, atskirais atvejais, priklausomai nuo savo gabumų sugebėdavo arba nesugebėdavo išnaudoti – ir sukrėtė aristokratijos gyvenimo pagrindą.

6. Žinoma, permainos Vakarų socialinėje santvarkoje, įvykusios XVI a., vargu ar buvo mažiau reikšmingos už tas, kurios išryškėjo tik XVIII a. pabaigoje. Iš tikrųjų tauriųjų metalų antplūdis iš užjūrio kraštų ir atitinkamas apyvartos priemonių pagausėjimas, kuris anksčiau ar vėliau (nors ir skirtingu būdu) pasireiškė visose Vakarų šalyse, nebuvo vienintelė šių XVI a. permainų prie-

žastis. Tačiau mažų mažiausiai galima pasakyti tiek: tauriųjų metalų antplūdis veikė kaip katalizatorius. Aukso ir sidabro lietus sudaigino daug daigų, kurių sėkla buvo pasėta Vakarų visuomenių raidoje. Ši raida be šio lietaus tikriausiai kur kas lėčiau būtų sudaiginusi savo daigus, kurių dalis galbūt be jo būtų nuvytę. Kita vertus, vargu ar šis tauriųjų metalų antplūdis būtų įvykęs, jeigu Europos visuomenių raida nebūtų pasiekusi pakopos, kurioje jis buvo reikalingas ir galėjo būti panaudotas. Prancūzijos atveju šie ryšiai tarp pinigų pagausėjimo ir to meto socialinio persisluoksniavimo krypties daugiausiai jau yra išaiškinti[142].

Pirmoji pinigų pagausėjimo pasekmė buvo nepaprastas pinigų nuvertėjimas. Amžininkų vertinimu[143], perkamoji pinigų galia nusmuko santykiu 4:1. Taip pat padidėjo kainos. Kilnojamasis turtas pagausėjo. Žemė vis dar buvo tvirtas kiekvieno turto pagrindas, bet vis didesniu mastu įsigalėjo įprotis namie laikyti didelę grynųjų pinigų sumą. Tačiau šis pinigų nuvertėjimas skirtingiems tautos sluoksniams turėjo labai nevienodų padarinių. Vargu ar įmanoma šiuos sąryšius pavaizduoti dar glausčiau ir aiškiau, nei tai padaryta toliau cituojamuose sakiniuose[144]. Maždaug nuo 1540 m.

Le livre tournois ne cessa pas de déscendre et le Prix des choses d'augmenter insensiblement. De ce phénomène on peut déjà signaler quelques conséquences sous le règne de François Premier: hausse des fermages et de la valeur vénale du sol; au contraire affaiblissement des revenus fixes, tels que les censives [...] *les résultats ne furent facheux ni pour les agriculteurs, ni pour les industriels ou les commerçants, qui puivaient monter leurs prix proportionellement. Ils le furent en haut et en bas, pour les seigneurs fonciers et pour les ouvriers. Les seigneurs et les nobles cherchèrent les fonctions de cour ou du gouvernement; les bourgeois, les charges administratives ou les offices. Les un se pressèrent autour du Roi, les autres se repandirent dans les emplois. Par là, se précipita le mouvement qui entrainait tous vers un régime d'absolutisme, de centralisation, d'aristocratie, de fonctionnarisme**.

Jeigu minėtame kontekste atsiribosime nuo šių procesų reikšmės kitiems sluoksniams, tai didelei Prancūzijos aristokratijos daliai pinigų nuvertėjimas reiškė gilų sukrėtimą ar net jos ekonominio egzistavimo pagrindo sugriovimą.

* „Touro livras nepaliaujamai nuvertėjo, o prekių kainos pamažu kilo. Kai kurios šio reiškinio pasekmės pasireiškė jau Pranciškaus I laikais: aukštos žemės nuomos ir pardavimo kainos; ir priešingai, fiksuotų pajamų, pvz., cenzyvų, mažėjimas [...]. Padariniai nebuvo pragaištingi nei žemdirbiams, nei pramonininkams arba komersantams, nes jie atitinkamai pakėlė kainas. Tokie jie buvo viršuje ir apačioje – senjorams žemvaldžiams ir darbininkams [...]. Senjorai ir kilmingieji ieškojo vietų rūmuose arba vyriausybėje; buržua – administracijos arba teismo pareigybių. Vieni stumdėsi aplink karalių, kiti tapo tarnautojais. Taip prasidėjo pokyčiai, vedę absoliutistinio režimo, centralizacijos, aristokratijos, biurokratizmo link" (pranc.).

Aristokratija iš savo žemės valdų gaudavo fiksuotą piniginę rentą. Kadangi kainos ilgainiui augo, ji jau nebegalėjo daugiau ar mažiau išsiversti su tomis pajamomis, kurias ji gaudavo pagal susitarimus. Religinių karų pabaigoje didžioji aristokratijos dalis buvo iki ausų prasiskolinusi. Daugeliu atvejų jos žemės valdas užvaldė kreditoriai. Tuo metu pasikeitė didžiosios žemės nuosavybės dalies savininkai. Ir mažų mažiausiai dalis tokiu būdu nuo savo žemės atskirtų aristokratų atvyko į karaliaus rūmus, ieškodami naujo egzistavimo pagrindo. Matome, kaip socialinis likimas susiaurino viso sluoksnio šansus, kartu ir jo galią, socialinę reputaciją, distanciją kitų sluoksnių atžvilgiu.

7. Jeigu karalių tiesiogiai priskirtume aristokratijai, tai galima pasakyti, kad karalius savo funkcijos dėka buvo vienintelis šalyje kilmingasis, kurio galios ir socialinės distancijos šie procesai nesumažino, bet, priešingai, padidino.

Iš pradžių pagrindinis karaliaus kaip ir visų aristokratų pajamų šaltinis buvo įplaukos iš jo žemės valdų. Dabar viskas seniai pasikeitė. Vis didesnę reikšmę karaliaus pajamoms įgijo mokesčiai ir panašios įplaukos, kurias jis semdavo iš savo pavaldinių piniginio turto. Taip karalius-žemvaldys ir žemių dalytojas tapo karaliumi-piniguočiu ir pinigų dalytoju.

Vėlyvieji riteriškieji XVI a. karaliai yra tarpinis tipas. Užtat XVII a. ir XVIII a. rūmų dvaro monarchija ekonominiu požiūriu – piniginėmis pajamomis pagrįsta monarchija. XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios aristokratija, gyvenusi daugiausia iš savo žemės valdų ir nedalyvavusi tų laikų komerciniuose sąjūdžiuose, dėl pinigų nuvertėjimo nuskurdo, o karalių įplaukos daugeliu kanalų (visų pirma mokesčiais ir pareigybių pardavimu) ne tik padidėjo tiek, kad būtų kompensuotas pinigų nuvertėjimas, bet dar labiau išaugo – proporcingai tam tikrų apmokestinamų sluoksnių turtui. Šios nuolatos augančios pajamos, kurių įplaukas karaliams užtikrino jų ypatinga padėtis visuminėje valstybės ir visuomenės figūracijoje su augančia joje urbanizacija ir komercializacija, buvo viena iš svarbiausių jų galios santykinio išaugimo sąlygų. Dalydami pinigus savo tarnams, jie sukūrė savo viešpatavimo aparatūrą. Be to, negalima nepastebėti, kad šios pajamos karaliams – skirtingai nuo komersantų ir amatininkų – nebuvo darbinės pajamos, uždirbamos įsitraukiant į profesinę veiklą. Karaliams jos įplaukdavo iš profesinių sluoksnių pajamų apmokamų funkcionierių veiklos dėka. Viena iš karaliaus funkcijų buvo valdyti šiuos funkcionierius, koordinuoti jų veiksmus ir priimti sprendimus aukščiausioje koordinacinėje valstybės pakopoje. Ir šiuo požiūriu taip pat prasminga teigti, kad karaliai buvo vieninteliai aristokratinio sluoksnio nariai, kurių šansus šis figūracijos pokytis padidino. Juk karaliai svarbiausiuose dalykuose galėjo likti senjorais, jiems nereikėjo užsiimti jokia profesine veikla, ir kartu augantis jų šalies turtas įgalino juos padidinti savo pajamas.

Jeigu karalius kilo, tai likusi aristokratija smuko. Tai ir yra tas pusiausvyros poslinkis, apie kurį aukščiau buvo kalbėta. Ir tą distanciją, kurią vėliau Liudvikas XIV palaikė tarp savęs ir aristokratijos, kuriai jis, pavyzdžiui, labai sąmoningai suteikė formą etiketo pavidalu, „sukūrė" ne asmeniškai jis, bet visa ši visuomenės raida, kuri karaliaus socialinei funkcijai davė didžiulius šansus, o likusios aristokratijos šansus sumažino.

Ne mažiau reikšminga aristokratijos likimui buvo ir karybos transformacija, kuri vyko tuo pačiu metu. Santykinai didelį Viduramžių aristokratijos svorį įtampų balanse tarp jos ir centrinio valdovo kaip ne paskutinis dalykas nulėmė jo priklausomybė nuo savo aristokratijos įgyvendinant karinius sumanymus. Kilmingi žemvaldžiai iš savo žemės valdų pajamų arba karo grobio turėdavo padengti didžiąją išlaidų savo ir palydos karo amunicijai, įrangai, žirgams ir ginklams dalį. Jeigu jie neatsiliepdavo šaukiami į karo žygį arba jeigu jie (kaip kartais atsitikdavo) praėjus tam tikram tradicijos nustatytam laikui palikdavo kariuomenę ir grįždavo į savo dvarus, pilis ir rūmus, tai likti rikiuotėje juos galų gale galėjo priversti tik baudžiamoji ekspedicija. Tačiau tokia ekspedicija arba vien tik grasinimas ja sėkmę žadėjo tik tuo atveju, jeigu centrinis valdovas disponavo pakankamai įspūdinga kariuomene. Tačiau disponavimas tokia kariuomene savo ruožtu vėlgi priklausė nuo to, ar ir kiek centrinis valdovas galėjo pasikliauti bent dalimi savosios karo aristokratijos.

Šios karybos permainos, brendusios nuo seno ir iš dalies susijusios su piniginių operacijų plėtra, XVI a. darėsi vis labiau juntamos. Toliau pateikiama citata nurodo kai kuriuos būdingus šio pereinamojo laikotarpio bruožus:

„XVI a. prancūzų armijose būdavo susimaišę patys įvairiausi elementai. Tik išskirtiniais atvejais, ir tai be didelės karinės naudos ar sėkmės, prie ginklo būdavo šaukiama leninė aristokratija. Senoji leninė kariuomenė tikrovėje nustojo egzistuoti. Vietoj jos tinkami karinei tarnybai aristokratai būdavo įjungiami į sunkiųjų raitelių kuopas, ordonansų kuopas, kurios būdavo vadinamos bendru žandarmerijos pavadinimu. Žandarai patys apsirūpindavo žirgais ir brangia ginkluote; mažiau turtingi būdavo prijungiami prie šių kuopų kaip raitieji šauliai [...]. Generolai negalėdavo išsiversti be šių garbingų ir išlavintų karo vyrų galingose kavalerijos atakose, taip pat naudodavosi jų asmeniška pagalba. Tačiau ateitis priklausė ne šiai ginklo rūšiai. Išsivystė lengvoji kavalerija, griežtai atskirta nuo šios sunkiosios riterių kavalerijos ir buvusi už ją daug žemesnė pagal rangą. Ji vis labiau naudojo modernius šaunamuosius ginklus [...]. Visa kariuomenės organizacija rėmėsi alga".

Ir karybos sferoje įtampos pusiausvyros svarsčiai tarp didžiosios karo aristokratijos dalies ir valdovo centre persiskirstė valdovo naudai. Didėjančios

piniginės įplaukos jam leido išsinuomoti kariuomenę karui. Karinių dalinių vadai, kurie kartu yra ir verslininkai, apginkluoja karinius dalinius, imančius rekrutus iš žemutinių sluoksnių. Ankstesnėmis, mažai monetarizuotomis ir komercializuotomis visuomenės raidos stadijomis už karo tarnybą buvo atlyginama žemės valdomis, lenais. Dabar vis labiau vyraujančia atlyginimo forma tampa atlyginimas grynaisiais pinigais, alga. Valdovai išsinuomoja samdinius (*Söldner*) arba algininkus (*Soldaten*). Šiuose vokiečių kalbos žodžiuose skamba prisiminimų apie šią raidos fazę atgarsiai. Kartu sumažėjo valdovų priklausomybė nuo leninės aristokratijos ir išaugo priklausomybė nuo pinigų šaltinių su jų toli siekiančiais ryšiais. Karybos svorio centro poslinkį nuo armijų, kurių didžioji dalis rekrutų būdavo iš aukštesniųjų sluoksnių, prie kariuomenių, daugiausiai sudarytų iš žemesniųjų sluoksnių rekrutų, dar labiau paskatino tolesnis šaunamųjų ginklų išsivystymas. Ir ankstesniųjų laikų šaunamieji ginklai (pavyzdžiui, arbaletai) tradiciškai būdavo valstiečių ir kitų nearistokratiškų dalinių ginklai. Riterių armijų mūšiuose jie atlikdavo pagalbinės kariuomenės vaidmenį, taip pat dėl to, kad raitelių ir žirgų šarvai ribodavo šaudymo veiksmingumą. Socialinis svorio centras pasikeitė senosios karo aristokratijos nenaudai ir dėl šaunamųjų ginklų išsivystymo – kai atsirado ugniašaudžiai ginklai, nuo kurių negalėjo apsaugoti žmogaus ir gyvulio šarvai. Visa valstybių raida, valdovus įgalinusi pereiti prie karybos, pagrįstos apmokamų samdinių kariuomenių panaudojimu, buvo palanki tokių pėstininkų ginklų išsivystymui ir kartu buvo jo skatinama.

Ateityje sistemingais tarpusavio priklausomybių ir svorio poslinkių tyrimais šios rūšies figūracijų pokyčius bus galima apibendrinti tikslesniais ir platesniais modeliais, negu tai buvo galima ir reikėjo padaryti šiame kontekste. Čia pakaks nurodyti, kad centro valdovų priklausomybę nuo savo aristokratijos sumažino ir jos priklausomybę nuo valdovų padidino didėjančios piniginės galimybės, kurias pagrindiniams valdovams suteikė jų visuomeninė padėtis, be to, mažėjant tradicinėms riteriškos kaimo aristokratijos piniginėms galimybėms didėjo samdinių kariuomenėmis su šaunamaisiais ginklais pagrįstos karybos reikšmė, kartu mažėjant tradicinės riteriškos karybos reikšmei. Poslinkio galios pusiausvyros aristokratijos ir karaliaus santykiuose negalima konceptualizuoti taip, lyg jam pradžią būtų davusi viena atskira visuomenės vystymosi sfera. Prekybos plėtros neįmanoma suprasti be stiprėjančios valstybinės prekybos kelių apsaugos ir be gerėjančios teisinės prekybininkų apsaugos, ir atvirkščiai. Be pakankamos kariuomenės karalius negalėjo tikėtis garantuotų mokestinių pajamų, o be jų jis negalėjo disponuoti kariuomene.

8. Perėjimas nuo vieno galios pasiskirstymo ir įtampų balanso prie kito iškelia daug įvairių problemų. Vaizdui papildyti turėtų pakakti poros nuoro-

dų. Kai natūrinio ūkio lauke karaliai dalydavo žemes ir kai piniginio ūkio lauke jie dalydavo pinigines rentas, šios dalybos pamatuodavo labai skirtingų rūšių santykius. Pirmosios jau vien erdviškai nutolindavo leno gavėjus nuo karaliaus. Kol kredito santykiai buvo keblūs ir mažai išsivystę, niekada nebuvo lengva pragyventi esantiems toli nuo savo žemės valdų. Net pačiu karinių kampanijų įkarščiu ir net tose kovose, kurios užtikrino pergalę Henrikui IV, kilmingieji labai greitai pasitraukdavo iš kariuomenės ir grįždavo namo, jeigu nebūdavo pergalės ir grobio vilčių[145].

Tačiau pinigai, kuriuos karalius galėjo dalyti, dažnai leisdavo ir versdavo būti arti karaliaus. Žemės nuosavybė natūrinės rentos prasme didesniu ar mažesniu mastu vertė būti sėsliam, o žemės nuosavybė kaip piniginės rentos šaltinis įgalino nutolti nuo žemės. Tokios piniginės rentos, kaip pensijos arba dovanos, kurios būdavo gaunamos tiesiogiai iš karaliaus pinigų kapšo ir kurias jo vis nauja malonė galėdavo pratęsti, o nemalonė – atimti, darė stiprų spaudimą ilgai buvoti pas karalių, vertė naujais asmeniškais patarnavimais nuolat pirkti karaliaus palankumą. Taip pat skyrėsi ir rūšys tos priklausomybės, kurią, viena vertus, primetė natūrinių rentų dalijimas, kita vertus, algų, pensijų bei piniginių pašalpų gavimas. Pirmasis suteikdavo didesnį savarankiškumą, palyginti su antruoju. Kad ir kaip ten būtų, savo lene kilmingasis buvo miniatiūrinis karalius. Gavęs leną ir jį perėmęs, lenininkas gana tvirtai jame sėdėjo; bet kuriuo atveju nebuvo labai lengva jį vėl iš jo atimti. Mažų mažiausiai lenininkui nereikėjo kaskart siekti karaliaus malonės, kad lenas būtų išlaikytas ilgam laikui.

Tačiau pinigines dovanas kiekvieną kartą reikėdavo išvilioti iš karaliaus iždo. Pensijos būdavo atimamos greičiau ar lengviau, palyginti su žemėmis kaip natūrinėmis rentomis, esančiomis kažkur toli nuo karaliaus rezidencijos. Šia prasme žmonių, priklausomų nuo piniginių karalių rentų, gyvenimo pagrindas buvo ne toks tvirtas, palyginti su žemės leno gavėjais.

Tad karaliaus malonė, pasireiškianti pinigine renta, buvo kupina didesnės rizikos tiems, kas nuo jos priklausė. Palyginti su malone, pasireiškiančia natūrinėmis rentomis, ji pagrindė greitesnį žmonių iškilimą ir smukimą visuomenėje bei didesnį žmonių laikysenų ir fizionomijų lankstumą bei diferenciaciją.

Palyginti su natūrinio ūkio laikų karaliumi, rūmų dvaro karalius, dalijantis pinigus arba pinigines rentas, kaip asmuo su visomis savo nuotaikomis, veiksmais ir jausmais buvo kur kas platesnio jam nuolatos pataikaujančių žmonių rato tiesioginis valdovas. Jo pinigai sutraukdavo prie jo žmones.

Toks karaliaus, dalijančio žemę, ir karaliaus, dalijančio pinigus, sugretinimas yra prasmingas. Mat antras karaliaus tipas tiesiogiai ir pamažu atsirado iš pirmojo ir pratęsė jį savo elgesiu.

Kitais žodžiais tariant, negalėsime suprasti pinigus dalijančių Prancūzijos rūmų dvaro karalių nuostatos savo aristokratijos atžvilgiu, jeigu nepamatysime, kad ji išaugo iš tradicinės vyriausio leninio valdovo laikysenos savo feodalinių vasalų ir lenininkų atžvilgiu. Neišnyko senas karaliaus ir aristokratijos ryšys, kurį išreiškia karaliaus sau taikomas *premier Gentilhomme* vardas ir aristokratijos savijauta, kad ji yra *vraie force active, le corps vivant du pays*[146]*, bei tradicinė karaliaus pareiga išlaikyti savo aristokratiją, o aristokratijos – tarnauti karaliui. Nagrinėdami *ancien régime* pensijų ūkį turime pastebėti, kad jame pagal rūmų dvaro dvasią transformuotas ir nukeltas tebėra gyvas senovinis leno ryšys. Kilmė iš senų feodalinių tarpusavio priklausomybės santykių tarp riteriškų karalių ir riterių vasalų bei palydos žmonių yra vienas esminių šio rūmų dvaro karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos tarpusavio elgesio elementų.

Tačiau feodalinės leninės pareigos etosas iš pradžių buvo pagrįstas kur kas didesne partnerių tarpusavio priklausomybės pusiausvyra; ten, kur ta priklausomybė būdavo menka (pavyzdžiui, didžiųjų vasalų atveju), lengvai būdavo pažeidžiamas ir etosas, jo įpareigojimai. Lenininkams leninis valdovas buvo reikalingas kaip koordinuojantis vadas, užkariautos žemės savininkas ir skirstytojas, o leniniam valdovui palydos žmonių ir vasalų reikėjo kaip karių ir žemesniųjų vadų jo nuosavybei ginti ir plėsti, kaip bendražygių jo kovose ir kivirčuose. Jeigu neturėsime omenyje fakto, kad aristokratijai priklausė karaliaus medžioklių ir turnyrų draugai, jo bendravimo draugijos kompanionai ir kariai, drauge su kuriais jis kovojo savo kovose, tai iš pradžių karaliui aristokratijos reikėjo ir dėl to, kad tik tarp jos jis galėjo rasti sau patarėjų, net jeigu jie priklausė dvasininkų luomui. Iš jo karių grupės pirmiausia buvo kilę tie, kas daugiau ar mažiau savarankiškai administravo šalį, rinko duokles ir teisė. Dėl tokios visa apimančios priklausomybės nuo aristokratijos ir dėl tokio aristokratijos interesų susipynimo su karaliaus interesais distancija tarp karaliaus ir kitų kilmingųjų dar negalėjo įgyti tokių mastų, kaip tai atsitiko vėliau.

Laikui bėgant, vieno ar kito lygio pagrindiniai valdovai vis labiau išsiskyrė iš aristokratijos masės. Kitų kilmingųjų sąskaita jie galėjo padidinti savo galią taip pat dėl to, kad funkcijoms, anksčiau rezervuojamoms aristokratijai ir aukštajai dvasininkijai, atlikti pritraukdavo žmones iš to kito luomo, kuris palengva pasidarė tam tinkamas: buržua. Prancūzijoje karaliams iš tikrųjų pavyko nustumti aristokratus nuo beveik visų šių funkcijų ir pakeisti juos žmonėmis, iškilusiais iš *roture***. Baigiantis XVI a., jų rankose jau buvo dauguma teismų, administracijos ir net ministrų funkcijų.

* „Tikroji aktyvi šalies jėga, gyvas jos kūnas" (pranc.).
** „Prastuomenės" (pranc.).

9. Kodėl aristokratija vis dar liko būtina karaliui? Kaip matome, tai lemiamas klausimas. Net jeigu transformuoti rūmų dvaro santykiai tarp karaliaus ir aristokratijos galimybių ir pratęsė leno santykį, tai dėl nelygių karaliaus ir aristokratijos galimybių piniginio ūkio lauke ir dėl sumažėjusios karaliaus priklausomybės nuo aristokratų iš tų santykių būtų išnykę senieji įsipareigojimai, senasis etosas; jeigu tik nuskurstančiai aristokratijai būtų reikėję ją išlaikančio karaliaus, bet karaliui jokia prasme nebebūtų reikėję aristokratijos kaip ypatingo ir nepakeičiamo luomo. Taigi kyla klausimas: kam karaliui vis dar reikėjo aristokratijos?

Kartu su šiuo klausimu paliestas kitas, dar platesnis: kiekviena institucija yra tam tikro apibrėžto galios svorių pasiskirstymo produktas tarpusavyje priklausomų žmonių grupių įtampų pusiausvyroje. Ši konsteliacija sukuria ją ne tik *vieną kartą*; kaip tam tikra figūracija, pergyvenanti daug pavienių žmonių, tam tikrą laiką institucija nuolatos atsikuria iš naujo. Tad ir *ancien régime* rūmų dvarui galima skirti šį klausimą apie *galios pasiskirstymo socialinę produkciją ir reprodukciją*. Tiktai minėtas klausimas leidžia adekvačiai nušviesti tokią ateinančių ir nueinančių žmonių figūraciją.

Klausimas apie rūmų dvare įkūnytos aristokratijos priklausomybės nuo karaliaus (ir atvirkščiai) pobūdį bei laipsnį yra ne kas kita, kaip kitokia šios rūmų dvaro socialinės produkcijos ir reprodukcijos problemos formuluotė. Pavyzdžiui, fabriko kaip socialinės institucijos nesuprasime, kol iš jį sukūrusios socialinio lauko struktūros neišsiaiškinsime, kokia prasme žmonės čia buvo ir yra priversti samdytis darbininkais verslininkui ir kokia prasme, iki kokio laipsnio verslininkas savo ruožtu yra nuo jų priklausomas. Tiek pat mažai galima suprasti ir socialinę rūmų dvaro instituciją, kol nenustatėme *poreikio formulės*, t. y. pobūdžo ir masto tų tarpusavio priklausomybių, kurios skirtingus žmones ir žmonių grupes sulydė į rūmų dvarą ir laikė juos ten drauge.

Tik tada rūmų dvaras pasirodo prieš mūsų akis toks, koks jis iš tikrųjų buvo. Būtent jau nebe kaip savavališka arba atsitiktinai sukurta grupuotė, apie kurios „kodėl" nei galima, nei reikia klausti, bet kaip tam tikriems sluoksniams priklausančių žmonių figūracija, kuri save nuolatos iš naujo reprodukuodavo, nes ji tokiu būdu tarpusavyje priklausomiems žmonėms davė galimybę patenkinti įvairius, nuolat socialiai ugdomus poreikius ir priklausomybes.

Nuo Kapetingų rūmų dvarų, visų pirma nuo Liudviko Šventojo (1226–1270) iki Pranciškaus I ir vėliau Liudviko XIV bei jų įpėdinių dvarų veda nenutrūkstanti vystymosi linija. Nepaisant visų kartais tikrai labai gilių socialinės struktūros transformacijų, rūmų dvaro tradicija Prancūzijoje tęsėsi ir liko gyva nuo XIII iki XVIII a. Tai buvo viena svarbiausių prielaidų rafinuotai rūmų dvaro etoso tradicijai Prancūzijoje susiformuoti; be to, tai buvo sąlyga

susidaryti ir specifiškai „prancūziškai" tradicijai apskritai. Lemiamas posūkio taškas šiame procese yra XV ir XVI a. Anksčiau be karaliaus rūmų dvarus turėjo ir pamažu mažėjantis didžiųjų vasalų skaičius[147]. Prancūzijos karaliaus dvaro rūmai tebuvo pirmieji ir ne visada turtingiausi, labiausiai spindėjo ir uždavė toną. Augant karaliaus galiai, minėtais šimtmečiais karaliaus rūmų dvaras pamažu pasidarė dominuojančiu šalies centru. Turint omenyje aristokratijos požiūrį, šis vystymosi procesas reiškė natūrinio ūkio feodalų transformaciją į rūmų dvaro aristokratiją. Jeigu bandome laiką, kai išryškėjo ši permaina, apibrėžti tiksliau, visų pirma susiduriame su Pranciškaus I režimu.

10. Kaip minėta, kelyje nuo riteriško prie rūminio karaliaus tipo Pranciškus I reprezentuoja pereinamąjį tipą, tikriausiai artimesnį riteriškam tipui.

Kaip tik dėl to, kad jo asmenyje susiduriame su pereinamuoju tipu, sunku ir bet kuriuo atveju šiame kontekste neįmanoma tiksliau nušviesti jo rūmų dvaro struktūros. Tačiau kad, taip sakant, įsibėgėtume analizuoti brandų rūmų dvarą, kuriam būdingas karalių disponavimas piniginėmis galimybėmis, paminėsime porą pereinamojo XVI a. rūmų dvaro struktūrinių elementų.

Vienas prancūzų istorikas rašo: *Le XVI siècle a vu naître quelque chose de nouveau en France: la société aristocratique. La Noblesse remplace définitevement la Féodalité, ce qui est une révolution*[148].

Tai iš tikrųjų buvo revoliucija. Kalbant apie aristokratiją, ji reiškė ne tik transformaciją, bet beveik struktūrinę pertvarką.

Žinoma, Pranciškaus I laikais dar egzistavo keli dideli lenai; tačiau jis nebepakentė jokios nepriklausomybės, ir jo buržua *baillis*, jo iš *Roturiers* sudaryti teismo rūmai, parlamentai vis labiau išstūmė feodalinę adminstraciją ir jurisdikciją.

Kartu Pranciškus I greta senosios žemvaldžių aristokratijos, kurios rangų tvarka buvo lenų tvarka, sukūrė naują titulinę aristokratiją – pradedant paprastais kilmingaisiais ir baigiant princais bei Prancūzijos perais. Nors šie karaliaus suteikiami aristokratiniai titulai dar buvo susiję su žemėvalda ir žemės rentos gavimu, tačiau rangas jau nepriklausė arba buvo priklausomas ne vien nuo tradiciškai su tam tikra teritorija siejamo rango. Jis buvo karaliaus suteikiamas apdovanojimas, su kuriuo vis mažiau buvo siejamos viešpatavimo funkcijos, ir karalius toli gražu ne visada laikėsi tradicijos titulą susieti su žeme; jis laužydavo šią tradiciją savo nuožiūra[149]. Tad karalius visų pirma atlygindavo už karinius nuopelnus. Kartu *homines novis**, būtent kariai, gavo nepaprastą ga-

* „Naujieji žmonės" (lot.).

limybę iškilti. Iš dalies šalia senosios, iš dalies jos viduje susiformavo nauja aristokratijos hierarchija, kai prakilnumas kur kas mažiau priklausė nuo kilmės, palyginti su karaliaus suteiktu titulu ir su juo susijusiomis piniginėmis rentomis. Aristokratijos struktūra labai greitai pajuto pasekmes. Jau antroje XVI a. pusėje beveik visi aristokratų vardai yra nauji.

Kaip ir anksčiau, aristokratija buvo karių luomas. Karaliui jis buvo reikalingas visų pirma toks. Tačiau pasinaudodamas didėjančiomis galimybėmis, kuriomis jis disponavo, karalius ėmėsi to, ką mes, kalbėdami apie vėlesnius laikus, pavadintume „racionalizacija", apšviesta reforma: jis sulaužė tradiciją ir pradėjo pertvarkyti aristokratiją savo viešpatavimo tikslais.

Šansų, kuriais jis disponavo, augimą parodo jau tai, kad palyginti su Pranciškaus I pirmtakų išlaidomis, gerokai išaugo išlaidos dovanoms, pensijoms, algoms ir t. t. Tiesa, jis jau vykdo vėlesniems Prancūzijos karaliams būdingą gyvenimo skolon politiką. Karui sukaupti iždo rezervai pernelyg greitai sunaudojami ir bandoma rasti naujus pinigų šaltinius rentų emisija, mokesčių padidinimu, pareigybių pardavimu ir t. t. Tačiau visa tai tik parodo, kad karaliaus socialinio lauko ir jo specifinės padėties jame raida jam atvėrė vis naujus galios šansus.

Vadinasi, vis daugiau žmonių plūdo į rūmus. Pereinamąjį šio laiko, kai tik pradedamos įsisavinti naujos formos, atsiradusios šioje visuomenės ir valstybė raidoje, pobūdį gerai nusako faktas, kad mažų mažiausiai pirmoje Pranciškaus I valdymo pusėje iš viso nebuvo pakankamai erdvaus ir gero pastato, kuriame būtų galėjęs tilpti augantis dvaras. Nuo šiol vis iš naujo reikėjo statyti ir plėsti buveinę šiam piniginio ūkio rūmų dvarui, kol galų gale Versalio pilis, vienu metu buvusi ir kulminacijos, ir sąstingio simbolis, nepasirodė esanti pakankama tolesnei raidai. Visa tai gerai parodo, kaip karaliaus rūmų dvaro raida atitiko visos visuomenė raidą. Šioje valstybių ir visuomenių išsivystymo pakopoje karaliaus rūmų dvaras yra aukščiausias jų integracijos centras. Valstybės ir visuomenės raidoje vis labiau diferencijuojantis funkcijoms, anksčiau ar vėliau išauga ir integracijos uždaviniai. Todėl karaliaus rūmų dvaro augimas – su išlygomis, liečiančiomis specifišką galios pasiskirstymą dinastinėse valstybėse – tam tikru mastu atspindi darbo pasidalijimo plėtrą likusioje visuomenėje.

Be to, rūmų dvaro situacijai pereinamuoju laikotarpiu būdinga, kad nors čia susirinkę žmonės gyvena patirdami kur kas didesnę tiesioginę asmeninę priklausomybę nuo karaliaus (palyginti su ankstesniais laikais), jie dar iš esmės yra riteriai ir kariai, o ne visų pirma rūmų dvariškiai, kurie kartais vyksta į karą. Tuo laiku buvo daug karų ir karo ekspedicijų, o žmonių likimas – nepastovus. Pakanka prisiminti, kaip Pranciškus I buvo paimtas į nelaisvę. Dėl to ir rūmų dvaras kai kuo priminė kariuomenės stovyklą.

Dar prisidėjo aplinkybė, kuri taip pat yra reikšminga: kuo didesnis darėsi dvaras, tuo sunkiau buvo jį vienoje vietoje išmaitinti.

Kaip žinoma, ankstyvųjų kapitalistinių didmiesčių atsiradimą buvo bandoma aiškinti didelės vartotojų grupės koncentracija prie kunigaikščių ar karalių rūmų dvarų[150]. Tačiau kaip tik šiame kontekste išaiškėja, kad socialinių procesų analizėje tam tikro fakto aiškinimas *viena atskira* priežastimi visada lieka dalinis. Vienalygiai „priežasties ir padarinio" ryšiai čia nėra pakankami kaip aiškinimo tipas. Ir čia aiškinimo uždavinys – atskleisti tarpusavio priklausomybes, kurios pavienio socialinio darinio raidą įtraukia į visos visuomenės funkcijų rato raidą. Rūmų dvaro vartotojų sluoksnio ir ankstyvojo kapitalistinio miesto augimas nėra susiję vienu priežastiniu ryšiu; visuminės figūracijos struktūroje jie yra kaitos funkcijos. Tiktai pažangos, pinigų ir prekių apyvartos kontekste, turint omenyje prekybos plėtrą, socialinio lauko komercializaciją, buvo galima *ilgą laiką* laikyti didelį kiekį žmonių vienoje vietoje, kurios vienos aplinkos dėl suprantamų priežasčių nepakako didesnėms žmonių masėms išmaitinti. Be to, kad dalis žemės savininkų galėtų atsiskirti nuo žemės ir kaip vartotojų grupė ilgam laikui apsigyventi toli nuo jos, mieste, jų pajamos tiesiogiai ar netiesiogiai turėjo įgyti piniginių rentų pobūdį, o pačiai piniginei apyvartai turėjo būti suteiktos tam tikros garantuotos formos. Kitais žodžiais sakant, rūmų dvaro vartotojų sluoksnio susidarymas yra platesnių permainų tam tikras procesas.

Kuo vieningesnė buvo administracija, kuo didesnė buvo sritis, iš kurios karalius gavo savo pajamas, kuo labiau didėjo šios pajamos kartu su augančia komercializacija ir civilinio bei karinio valstybės administravimo griežtinimu, tuo labiau galėjo augti vartotojų visuomenė, kuri netiesiogiai arba tiesiogiai gyveno ir pelnėsi iš karaliaus pajamų bei valdų, tuo didesnę naudą gaudavo miestas, į kurį galų gale iš visos karalystės suplaukdavo karaliui skirtos sumos. Šiame kontekste ir reikia suprasti rūmų dvaro formą anuo pereinamuoju laikotarpiu. Iki pat XVII a. jis dar nebuvo tvirtai susietas su tam tikra vieta. Nors Paryžius buvo karaliaus sostinė, tačiau kiti miestai savo reikšme rungtyniavo su juo. Absoliuti centralizacija, vienos *vienintelės* aristokratinės visuomenės susidarymas, kartu ir tam tikro žmogaus tipo – kaip vienintelio, pavyzdinio ir dominuojančio – formavimasis dar tik prasidėjo. Karaliaus rūmai dar dažnai būdavo kelyje[151], jis keliavo iš pilies į pilį. Ant žirgų ir mulų kraustydavosi karalius, aukšti ponai, taip pat damos su visa palyda. Paskui juos sekė ilga vežimų, ekipažų ir visokiausių tarnų vilkstinė, ir net baldai, kilimai, visi reikmenys bei indai lydėjo dvarą jo kelionėse.

Taip arterijos, siejančios gyvenimą provincijoje su gyvenimu rūmų dvare, gyvenimą kaime su gyvenimu mieste, iš pradžių dar nebuvo taip smarkiai

užveržtos, kaip tai atsitiko vėliau, nors šis užveržimo procesas pamažu jau darosi pastebimas, žymioms aristokratijos dalims nuolat apsigyvenant rūmų dvare ir daugiau ar mažiau dėsningai nutolstant nuo savo žemės valdų. Čia formuojasi distancija. Tačiau nuolatinis karaliaus dvaro judėjimas dar neleidžia nusistovėti distancijai.

Rūmų dvaro padalinių ir rūmų tarnybų struktūra, kaip rodo pagrindiniai jos bruožai, jau yra visiškai ta pati, kaip Liudviko XIV laikais, nors viskas yra mažesnio dydžio. *Grand Maître de l'Hôtel* prižiūri visas karaliaus namų tarnybas. Jis taip pat, kaip ir vyriausias štalmeisteris, vyriausias kamerheras, vyriausias taurininkas ir kiti aukštieji rūmų pareigūnai yra galingi asmenys ne tik dvare, tačiau ir visoje karalystėje. Kaip giliai aristokratija įaugdavo į karaliaus namų ūkį, visų pirma matyti iš to, kad Pranciškaus I laikais karalius ir kraujo princai įpranta, jog kilmingieji jiems patarnautų taip pat vykdant žemesnes funkcijas, pavyzdžiui, kamerdineriai[152]. Vis dėlto visi santykiai tuo metu yra daugiau ar mažiau nepastovūs, rūmų dvaro žmonių rangų tvarka yra lankstesnė, tarnybų paveldimumas mažesnis. Todėl karaliaus dvaro mobilumas ir kariškas gyvenimas dar nepalieka jokios didelės erdvės tvirtam visiems privalomam etiketui susidaryti.

Tačiau viena tendencija, ypač reikšminga vėlesnei raidai, jau visiškai išryškėja Pranciškaus I laikais. Distancija, atsirandanti tarp priklausančių rūmų dvarui ir jam nepriklausančių, socialiniame lauke įgyja vis didesnį socialinį svorį. Kuo labiau praranda reikšmę tradicinės leninio valdovo, vasalo ir riterio funkcijos, anksčiau pagrindusios ir išlaikiusios aristokratijos distanciją kitų sluoksnių atžvilgiu, tuo didesnę socialinę reikšmę kaip distanciją ir prestižą pagrindžianti funkcija įgyja „priklausymo rūmų dvarui" funkcija[153]. Skiriamoji linija, tokiu būdu atsirandanti tarp žmonių ir grupių, nusidriekia taip pat ir pačioje aristokratijoje. Dalis senosios aristokratijos patenka į naująją, kuri susikuria pagal priklausymą arba nepriklausymą rūmų dvarui, tačiau kita aristokratijos dalis nepakliūna į naujai susidarančią grupę. Tuo pat metu daugeliui buržua pasiseka patekti į šią grupę ir iškilti joje. Taip tuo metu vyksta aristokratijos struktūrinis atsinaujinimas, remiantis kitokiu distancijos ir konstituciniu principu.

Ancien régime socialinei struktūrai didžiulę reikšmę turėjo šių dviejų distancijos formavimosi formų bendras egzistavimas ir susipynimas. Pirma forma buvo pagrįsta paveldėta luomine ir lenine funkcija arba profesinėmis funkcijomis. Antrą pamatavo priklausomybė arba artumas rūmų dvarui. Ši antroji forma pasireiškė kaip rūminės ir nerūminės aristokratijos egzistavimas, o vėliau taip pat kaip rūminės arba artimos rūmų dvaro visuomenei ir ją pamėgdžiojančios luominės buržuazijos ir nerūminės profesinės buržuazijos egzistavimas.

„Prancūzijos karaliaus senjorai iš pradžių buvo ne tik patarėjai, bet įsta-

tymdaviai"[154]. Maždaug nuo Pilypo IV laikų karalių galia aristokratijai Prancūzijoje *labai lėtai ir nepaliaujamai* augo (nors ir su tam tikrais svyravimais). Tais laikais, kuriuos mes paprastai vadiname Renesansu, valdant Pranciškui I, o po to XVII a. – Henrikui IV, tik buvo baigta tai, kas buvo nuo seno rengiama. Tai viena svarbiausių priežasčių, kodėl daugelis Viduramžių feodalinės tvarkos bruožų nors ir buvo perkelti ir transformuoti rūmų dvare, tačiau vis dėlto buvo perkelti ir išsaugoti. Ne staiga ir ne per trumpą laiką, tačiau tik laipsniškai karalius užgniaužė aristokratijos viešpatavimo teises ir generalinių luomų pretenziją dalyvauti valdyme[155]. Kokį lemiamą vaidmenį čia suvaidino „laisvas disponavimas pavaldinių pinigais nepriklausomybės nuo luominių susirinkimų dėka"[156], pajuntame, pavyzdžiui, kai palyginame Pranciškaus I ir Karolio V situaciją. Pirmasis buvo beveik nepriklausomas nuo luomų sutikimų, o antrasis – kur kas labiau suvaržytas ir atsidūręs šiuo atžvilgiu daug sunkesnėje situacijoje.

Po to XVI a. prasidėjo tarytum reakcija. Luomų susirinkimai vėl buvo šaukiami dažniau, vėl paaštrėjo kovos[157] tarp jų ir karalių dėl galios šansų karalystėje paskirstymo. Žinoma, be labai nuodugnaus sociologinio tyrimo, kuris dar neatliktas, sunku atskleisti socialinį religinių karų Prancūzijoje foną. Šitas sunkumas iškyla taip pat dėl to, kad tuose karuose pačiais įvairiausiais būdais susipynė nuskurstančios ir silpstančios dėl piniginio ūkio padarinių aristokratijos kovos dėl naujo egzistavimo pagrindo, o kartu (ir dalyje aristokratijos, ir visų pirma miesto sluoksniuose) stiprios tendencijos už luominių teisių ir laisvių išsaugojimą arba atkūrimą – jeigu nepaisysime vien religinio grupių susiskaldymo ir didžiųjų šeimų klikų kovų dėl karūnos[158].

Kad ir kaip būtų, kai kalbama, kad religinių karų pabaigoje kartu su Henriko IV pergale buvo nulemta ir neribotos monarchijos pergalė prieš visus socialinius opozicinius sluoksnius (taip pat prieš aristokratiją), jokiu būdu neturime pamiršti, jog nors toks teiginys tam tikru mastu teisingai nusako šių kovų rezultatą, bet šių kovų frontai arba ir vien kovojančiųjų ketinimai negali tuo teiginiu būti vienareikšmiškai apibrėžti. Kaip dažnai atsitinka, čia formuluojama taip, tarytum tai, kas atsitiko vėliau, sutaptų su tuo, ko faktiškai norėjo pavieniai žmonės ir žmonių grupės. Atskiri žmonės laikomi planuotojais, kūrėjais ir pradininkais to, ką faktiškai galima suprasti tik atsižvelgiant į visą žmonių socialinį rezginį ir į jų valią; į socialinį lauką kaip visumos konsteliaciją ir į šansus, kuriuos ji suteikė pavienėms grupėms ir žmonėms.

11. Henrikas IV iš pradžių buvo stambus Prancūzijos karaliaus vasalas, krašto valdovas, ir mažai tikėtina, kad jam šioje padėtyje būtų patraukli idėja, jog visi stambūs vasalai turi būti nuslopinti dėl neribotos Prancūzijos karalių

valdžios. Tapęs karaliumi ir iš pradžių dar neturėdamas faktinės karaliaus galios, visų pirma jo finansinės galios, būtent jis *senovinio stiliaus*[159] riteriškos aristokratų kariuomenės priešakyje kovojo prieš samdomas kariuomenes, kurias iš dalies siuntė Ispanijos karalius, iš dalies – popiežius. Iš tikrųjų jis pats savo jėgomis iš pradžių nebūtų galėjęs apmokėti pakankamai stiprią samdomąją kariuomenę. Ir dėl to atsitiko taip, kad tas, kuriam vėliau karaliaujant beveik galutinai buvo nutiestas kelias į neribotą karaliaus valdžią (taip pat ir ypač aristokratijos atžvilgiu), šią savo pergalę iškovojo kaip tik aristokratijos padedamas, aristokratų kariuomenės priešakyje, nors, žinoma, jį taip pat rėmė užsienio valstybės, siuntusios jam pinigus ir kariuomenę, be to padėjo palankios aplinkybės, pavyzdžiui, Grigaliaus XIV mirtis ir jo priešininkų nesutarimai.

Turime pagrindą teigti, kad pasibaigus religiniams karams, kova tarp monarchijos ir aristokratijos iš esmės buvo nulemta ir buvo atvertas kelias į neribotą monarchiją. Tačiau net jeigu visiškai nekalbėsime apie jau minėtus socialinius procesus, kurie buvo palankūs karaliaus galiai augti ir jam į rankas davė galios priemones apsaugoti ir išplėsti savo valdžią, kaip tik šie paskutiniai religiniai karai parodo dar vieną aspektą socialinėje konsteliacijoje, kuri karaliaus funkcijai pamažu suteikė tokią reikšmingą persvarą prieš visų kitų funkcijų atstovus. Šiuose karuose katalikiška rojalistinė aristokratija petys į petį su visų sluoksnių protestantais Henriko IV stovykloje kovojo prieš kitas aristokratijos dalis, kurių sąjungininkai buvo katalikiški miestai ir dvasininkija, Ispanijos karalius ir popiežius.

Patys amžininkai daugeliu atvejų matė, kad Henrikas IV kovojo aristokratijos priešakyje, o jo priešininkai visų pirma buvo miesto korporacijos ir dalis katalikų dvasininkijos kartu su konkuruojančiomis aristokratijos šeimomis. Iš tikrųjų frontai nebuvo visiškai vienareikšmiai, nes egzistavo taip pat protestantiški miestai, rėmę Henriką IV. Taip pat žinoma, kad jo, protestanto, pusėje buvo ir katalikiška rojalistinė aristokratija, saikingai katalikiška aristokratija, kuri buvo ryžtinga vien katalikiškų priešingos pusės grupių priešininkė, nes joms priklausė ir jų buvo aukštinamas karaliaus Henriko III žudikas.

Kaip visada būna tokiais atvejais, taip ir čia didžioji aristokratijos dalis Henriko IV pusėje susitelkė dėl daugelio motyvų. Čia nurodysime mažų mažiausiai vieną iš aiškiausių tarp šių motyvų, didžiąją aristokratijos dalį supriešinusių su katalikų dvasininkija. Tai verta padaryti dar ir dėl to, kad apskritai jis dar nesusilaukė pakankamai dėmesio.

Pranciškus I konkordatu užsitikrino teisę valdyti didelę bažnytinių beneficijų Prancūzijoje dalį. Prieš tai mažų mažiausiai dalinai netekęs kai kurių savo domeno žemės valdų, jis taip įgijo fondą, iš kurio vėl galėjo dosniai dalyti atlyginimus nusipelniusiems kilmingiesiems. Taip didelė Prancūzijos aristok-

ratijos dalis pradėjo naudotis bažnytiniais dvarais, taip pat kaip ir priešingoje sąsiaurio pusėje dėl analogiškų Henriko VIII veiksmų dalis Anglijos aristokratijos įsigijo nusavintas bažnyčios žemes. Tad abiem atvejais karalių elgesys gana didelę aristokratijos dalį supriešino su dvasininkija. Būtų įdomu atsekti tas sąraizgas, kurios Anglijoje ilgainiui taip pat ir žymią sostinės buržua dalį atvedė į senosios bažnyčios priešininkų stovyklą, tuo tarpu Prancūzijoje kaip tik sostinė „buvo verta mišių". Tačiau čia pakaks apsiriboti aristokratijos problema.

Kai Pranciškus I nusavino bažnytines beneficijas ir teise jomis naudotis atlygino už tarnybą karaliui, susiklostė situacija, iš kurios kilo ilgalaikio interesų konflikto tarp aristokratijos ir dvasininkijos užuomazga.

Brantôme'as apie šią situaciją ir šiuos interesų konfliktus papasakojo taip vaizdingai, kad verta be komentarų išsamiai pacituoti jo samprotavimus šiuo klausimu[160].

„Tai, kas karalių Pranciškų labiausiai paskatino sudaryti konkordatą su popiežiumi, kad panaikintų vyskupų, abatų ir priorų rinkimus bei pasisavintų jų nominacijos teisę, iš dalies buvo pasibaisėtini piktnaudžiavimai, persmelkę rinkimus, iš dalies karaliaus noras atverti naują atlyginimų savo aristokratams šaltinį: tam nebepakako pajamų iš karūnos žemių ir mokesčių, nes jos visos buvo sunaudojamos didelėms karo išlaidoms. Jis manė, jog bet kuriuo atveju būtų geriau jam gerai tarnavusiems vyrams atsilyginti daug pajamų teikiančiais bažnytiniais dvarais, negu palikti juos tingiems vienuoliams. Apie šiuos žmones jis sakė, kad jie netinka niekam daugiau, kaip tik gerti, valgyti, puotauti arba gerų geriausiai dar sukti iš žarnų stygas, daryti pelėkautus ir gaudyti paukščius.

Tačiau turiu pastebėti, kad nuo tam tikro laiko, ypač įkūrus Lygą, atsirado sąžiningų žmonių arba, teisingiau sakant, suktų pataikūnų, kurie pradėjo garsiai rėkauti apie tuos kilminguosius, kurie valdė bažnyčios dvarus. Jie sakė, kad šie priklauso jokiu būdu ne jiems, bet dvasininkams, kad tai esąs didelis paklydimas arba nusižengimas, net apsunkinąs karaliaus sąžinę.

To dar būtų buvę galima klausytis, jeigu kilmingiesiems tokie bažnyčios dvarai būtų priklausę visiškai ir kaip tikra nuosavybė. Tačiau kokia bėda dėl to šiems ponams teisybės ieškotojams [...], jeigu kilmingieji, išlaikydami abatą, vienuolius, vargšus, sumokėję dešimtinę ir visas rinkliavas karaliui, naudojasi likučiais, smulkmena, tikrais trupiniais, kurie krinta nuo valdovo (karaliaus) stalo, kad jie jam geriau už tai tarnautų".

O kitoje vietoje Brantôme'as sako[161]:

„Aš girdėjau daugelio įžvalgių asmenų nusistebėjimą, kodėl daug kilmingų žmonių Prancūzijoje nusprendė prisidėti prie Lygos. Juk jeigu ji būtų paėmusi viršų, tai nėra jokios abejonės, kad dvasininkija iš jų būtų atėmusi bažnytinius dvarus".

Taip čia drastiškai išdėstytas vienas iš tų pagrindų, dėl kurių didžioji aristokratijos dalis stojo prieš „Šventąją Lygą". Tačiau, kita vertus, katalikų dvasininkiją palaikė visų pirma dauguma miestų, pirmiausia Paryžius, labai išaugęs XVI a. ir nuo tol su savo įvairiomis buržuazinėmis korporacijomis pamažu ėmęs vaidinti ypatingą vaidmenį Prancūzijos istorijoje. Tiesa, aristokratų buvo ir šioje stovykloje. Visų pirma griežtai katalikiškai partijai vadovavo didžiųjų šeimų atstovai, pretendavę į sostą. Tačiau Prancūzijos „grandai" dėl suprantamų priežasčių vargu ar kada nors buvo vieningi. Ši maža tarpusavyje konkuruojančių šeimų grupė, visų pirma kraujo princai, o kartu ir nuo jų priklausomi šalininkai aristokratai, pagal savo poreikius sudarydavo sąjungą su kitomis didelėmis šalies socialinėmis jėgomis, kad būtų jų iškelti. Pakaks čia tik eskiziškai pavaizduoti pamatinę šių kovų socialinę struktūrą. Mat ši struktūra yra reikšminga, jeigu norime suprasti tą specifinį faktą, kad Prancūzijos socialinė sistema, socialinis laukas, nepaisant visų trukdžių, pasipriešinimų ir kovų, per šiuos šimtmečius nepaliaujamai ir vis didesniu mastu suko neribotos monarchijos kryptimi.

Tai, ką mes matome XVI ir XVII a. kovose, yra, viena vertus (kalbant bendrais bruožais), „buržuazinės korporacijos", kurios jau tapo pakankamai turtingos, gausios ir kartu galingos bei sąmoningos, kad stipriai pasipriešintų aristokratijos viešpatavimo ir galios pretenzijoms, tačiau kurios nesugeba ir nėra pakankamai stiprios savarankiškai pretenduoti į valdžią. Tai, ką atrandame kitoje pusėje, yra aristokratija, kuri dar yra pakankamai stipri, kad sustabdytų kylančius buržuazinius sluoksnius ir prieš juos įsitvirtintų, tačiau ji jau per silpna, visų pirma ekonomiškai, kad įtvirtintų savo viešpatavimą prieš tokią buržuaziją. Šioje konsteliacijoje lemiamą reikšmę turi tai, kad iš aristokratijos rankų tuo metu jau išslydo administracijos ir jurisdikcijos funkcijos, o jų pagrindu susidarė, galima sakyti, viršutinis buržuazijos sluoksnis – turtingos ir kartu galingos buržuazinės korporacijos, visų pirma parlamentai. Tad aristokratijai, kurios finansinis pagrindas nyko, reikėjo karalių, kad išsilaikytų kaip aristokratija prieš buržuazinių sluoksnių spaudimą ir jų didėjantį turtą. O buržuazinėms korporacijoms karalių reikėjo kaip gynėjų ir protektorių nuo dar pusiau riteriškos aristokratijos grasinimų, pretenzijų, taip pat ir nuo jos pernelyg vienpusio privilegijavimo. Figūracija su tokia įtampų pusiausvyra, kai dvi luominės grupuotės daugiau ar mažiau išlaikė vienodą svorį, kai bet kuriuo atveju nė viena iš pagrindinių grupių negalėjo įgyti lemiamos persvaros prieš kitą, davė šansą teisėtam, tariamai nuo visų pavienių grupių vienodai nutolusiam karaliui apsireikšti kaip taikdariui, kuris išsekusiems kovotojams atneštų visų trokštamą ramybę. Iš tikrųjų ši funkcija Henrikui IV priklausė aukščiausiu laipsniu. Ji taip pat suvaidino lemiamą vaidmenį jo pergalėje. Karalius

galų gale kiekvienam sluoksniui arba korporacijai visą laiką atrodydavo kaip sąjungininkas arba pagalbininkas prieš kitų grupių ir korporacijų keliamą grėsmę, su kuria ji viena negalėdavo susidoroti.

12. Tai, kas buvo aukščiau išdėstyta apie artimiausią karaliaus aplinką, apie jo pirminę aktyvumo sferą (rūmų dvarą), su tam tikromis pataisomis galioja ir platesnei karaliaus viešpatavimo sričiai: jis viešpatavo dėl to ir tiek, kiek šioje srityje tarp didžiųjų buržuazijos ir aristokratijos grupių egzistavo galios pusiausvyra, kad ir kokios aštrios buvo jų varžybos. Reikės patikrinti, ar suradome sociologinį struktūrinį dėsningumą, galiojantį rūmų dvaro absoliutizmui apskritai. Jeigu iš tikrųjų taip būtų, šį dėsningumą galima būtų glaustai suformuluoti taip: į luomus pasidalijusiame socialiniame lauke valdovo šansai išauga tada ir dėl to, kad faktinė socialinė galia, kurią buržuazinėms grupėms suteikia kylantis piniginis ūkis, o aristokratijai – jos socialinės funkcijos, yra tokia, jog nė vienas iš kovojančių, dėl viršenybės konkuruojančių sluoksnių ar grupių nebegali įgyti ilgalaikės persvaros. Valdovas viešpatauja, ir viešpatauja taip neribotai dėl to, kad kiekvienam iš sluoksnių jis reikalingas kovoje prieš kitą grupę, o jis gali pasinaudoti ta kova. Rūmų dvaro struktūrai ir dar kai kuriais kitais atžvilgiais didelę reikšmę turi tai, kad valdovas savo kilme priklauso vienam iš dviejų partnerių – aristokratijai. Tačiau kaip tik dėl to, kad jis tam tikru atžvilgiu gali pasiremti buržuazinėmis grupėmis, jis vis labiau nustoja būti *primum inter pares** ir atitolsta nuo aristokratijos; kadangi kitu atžvilgiu gali pasiremti aristokratijos grupėmis, jis atitolsta nuo buržuazijos. Tad (visai panašiai, kaip tai buvo parodyta jo padėties rūmų dvare išsaugojimo atveju) jis save išsaugo kaip visiems tolimą valdovą: savo viešpatavimo srityje kruopščiai prižiūrėdamas ir išsaugodamas įtampų pusiausvyrą tarp luomų ir grupių.

Nepriklausomai nuo to, ar galima įrodyti, kad ši struktūra egzistavo taip pat kitose šalyse, tai nesunku padaryti Prancūzijos atveju. Vargu ar reikėtų sakyti, jog didžiųjų karalių didybė ir pasiekimai nėra sumenkinami, kai parodomi visi tie šansai, kuriuos karaliams suteikė situacija jų socialiniame lauke ir kuriais jie galėjo ir turėjo pasinaudoti, jeigu toks atskleidimas nebūtų iškreiptai suprantamas kaip asmenybės vertės sumenkinimas arba net neigimas. Priešingai, žmogaus didybę galima suprasti tik tada, kai iš akių neišleidžiame tų rezginių ir sampynų, kuriuose ir kurias jis veikia bei apmąsto. Dėl šios taikdariškos karaliaus funkcijos socialinių įtampų pripildytame lauke galime suprasti ir tokį aukštesniųjų Prancūzijos sluoksnių laikysenos karaliaus atžvilgiu bruožą, kaip

* „Pirmas tarp lygių" (lot.).

jos ambivalentiškumas. Jis juo ryškesnis, kuo labiau nepriklausomai (arbitro padėties dėka) karaliai disponuoja visomis valstybės pajamomis.

Kiekvienas iš šių sluoksnių – ir parlamentai kaip buržuazinių sluoksnių viršūnė, ir rūmų dvaro aristokratijos hierarchija kaip aristokratijos viršūnė – būtų mielai apriboję karaliaus galią. Bandymai arba mažų mažiausiai slopinami polinkiai tai padaryti būdingi visai *ancien régime* epochai, nors Liudviko XIV laikais jie retai atvirai pasireiškia. Tačiau tuo pat metu kiekvienam iš šių sluoksnių reikėjo teisėto karaliaus jėgos ir galios, kad jų pačių padėtis būtų apginta ir išsaugota nuo daugybės pavojų arba pažeminimų, kuriais jiems šiais vis didesnio tarpusavio susipynimo laikais grasė kitos grupės. Pasitaiko, kaip tai buvo Frondos laikais, jog daugelis aristokratijos grupių laikinai susivienija su parlamentais prieš karaliaus valdžios atstovus. Tačiau jų bendras kelias būna labai trumpas, nes jie labai greitai išsigąsta savo laikinų sąjungininkų galios išaugimo labiau negu karaliaus galios, ir vėl vienokia ar kitokia forma sudaro paktą su juo arba su jo atstovais. Ši tipiška ambivalentiška laikysena ir jos implikuojama konfliktinė situacija daro galimus trumpalaikius skirtingų elito grupių ryšius, nukreiptus prieš karaliaus valdžią. Iki pat revoliucijos didžioji buržuazijos masė tokiais atvejais beveik visada veikia daugiau ar mažiau pasyviai, atlieka vienos iš elito grupių įrankio vaidmenį. Tačiau po trumpo suartėjimo viena arba kita grupė nutraukia ryšį su kitomis ir vėl suartėja su karaliaus grupe. Nuo religinių karų laikų iki revoliucijos išvakarių tai yra figūracijų srauto bangų forma, kuri šioje srauto fazėje išlieka tokia pat, nepaisant visų pokyčių ir socialinio svorio poslinkių.

13. Be to, nei buržuazijoje, nei aristokratijoje – ką ir kalbėti apie dvasininkiją, kurios pozicija šiame jėgų žaidime reikalauja atskiros analizės – nebuvo vidinės vienybės. Pavyzdžiu gali būti parlamentai, kurie XVII a. dar buvo plebso viršūnė, o XVIII a. jau buvo savarankiškas sluoksnis – *noblesse de robe*, užėmęs tarpinę padėtį tarp aristokratijos ir buržuazijos. Nors jie gana dažnai pasinaudodavo liaudies mase, daugiausia jie gindavo tradicines teises, kai tai atitikdavo jų tikslus. Visų pirma tai būdavo miesto cechinių korporacijų teisės. Tačiau skirtingai nuo daugelio miestų, jie nebuvo labai suinteresuoti luominės santvarkos senąja prasme išsaugojimu, visų pirma Generalinių luomų sušaukimu. Mat jie pretendavo atstovauti tautai, šios užduoties vardu reikšdami karaliui pastabas ir prieštaravimus, nukreiptus prieš potvarkius, kurie atrodė neteisėti. Kartais jie atsisakydavo registruoti tokius potvarkius, kas buvo būtina, kad jie įgytų įstatymo galią, ir apeliuodavo į savo kilmę iš senosios karaliaus tarybos (*Conseil du Roi*), laikydami save aukštesniais už Generalinius luomus. Tačiau tuo pat metu savo privilegijomis, savo nusipirktomis ir jų nuosavybėje

esančiomis pareigybėmis pačiu glaudžiausiu būdu jie buvo susiję su karaliaus valdžia. Jie buvo priklausomi nuo karaliaus pagalbos gindamiesi nuo kitų sluoksnių, visų pirma aristokratijos bandymų panaikinti pareigybių perkamumą, kartu ir jų egzistencijos pagrindą. Jie taip pat buvo priklausomi nuo karaliaus valdžios, kai liaudies neramumai ir nepasitenkinimas, prie kurių nemažai prisidėdavo ir jie patys (pavyzdžiui, Frondos atveju), peržengdavo tam tikras ribas ir grėsdavo jų nuosavybės saugumui.

Les membres du Parlament font quelquefois du bruit en remuant leurs chaises curules, mais ils n'ont pas envie de mourir dessus, frappés par la main des barbares. Ces pères de la patrie se souviennent toujours au dernier moment qu'ils sont pères de famille et que la bonne et saine tradition bourgeoise veut qu'on ne laisse pas diminué à ses enfants le capital qu'on a reçu de ses aïeux. Et ainsi le conflit entre le Roi et la grande Robe prend un caractère aigu qui va quelquefois jusqu'à la prison mais s'arrête devant la bourse[162].

Kadangi mantijos didikų pareigybės prestižas ir pinigų kapšelis, pajamos iš pasisavintų pareigybių pačiu glaudžiausiu būdu priklausė nuo tradicinės karaliaus valdžios egzistavimo, susiformavo ta ambivalentiška parlamentų ir visos *noblesse de robe* laikysena karaliaus atžvilgiu, apie kurią kalbėjome: jie norėjo valdžios dalies ir geidė apriboti karaliaus galią. Tačiau jiems reikėjo karaliaus viešpatavimo, nes jis buvo jų egzistavimo, jų pareigybių pamatas. Tol, kol karaliaus galios pozicija iš esmės pranoko visų kitų sluoksnių galią, jų konfliktai su karaliumi būdavo tipiški: *Délibération de l'assemblée des Chambres, arrêt du conseil, sc.* karaliaus, *qui casse la délibération, résistance de la Compagnie, colère du prince, amertumes, regrets et finalement obéissance des rebelles*[163]. Tai galioja XVII a. Vėliau, kai karalių galios pozicija, palyginti su kitomis socialinio lauko grupėmis, palengva nusilpo, ir karaliai iš grupių įtampų ir pretenzijų tramdytojų ir moderatorių tapo žaidimo figūromis, kurioms reikėjo sąjungos su kitomis grupėmis, šių tipiškų konfliktų eiga pasikeitė: vis dažniau nugalėdavo parlamentas. Tačiau apskritai tai yra nuostata, būdinga pasiturinčiam tarpsluoksniui, kuriam tenka kovoti keliais frontais: prieš aristokratiją, dvasininkiją, o kartais ir prieš liaudį jam reikia stiprios karaliaus valdžios, o prieš karalių jie gana dažnai pasinaudoja liaudimi ir kartais sudaro sąjungą su aristokratija, visų pirma aukštąja aristokratija, su kuria šį sluoksnį sieja tai, kad aukštoji aristokratija, skirtingai nuo kilmingųjų masės, neturi tiesioginių luominių interesų. Jų priešiškumas dvasininkijai, jeigu ji nebuvo kilusi iš jų pačių, visų pirma jėzuitams, būdavo visiškai nesutaikomas.

Tai gali būti pavyzdys, su kokiais stipriais varžovais, iškilusiais iš buržuazijos, susidūrė rūmų dvaro špagos aristokratija, iš kurios buvo atimtos be-

veik visos administracinės funkcijos ir bet kokia aukštesnioji jurisdikcija. Kartu aiškiai matome, kodėl ir kaip daug jai dėl to reikėjo karaliaus, ir suprantame, kaip karaliai, remdamiesi šiomis dviem viena kitą apytikriai atsveriančiomis grupėmis, galėjo sukurti ir užtikrinti savo viešpatavimą. Tol, kol jie patys galų gale nebuvo vis labiau tiesiogiai įvelti į grupių įtampas ir žaidimą.

14. Kaip trečiasis luomas, taip ir pati aristokratija buvo susiskaldžiusi į skirtingas grupes. Tai labai komplikavo situaciją, didino frontų ir galimų sąjungų skaičių. Čia taip pat galima atsiriboti nuo provincijos ir kaimo aristokratijos, kuri po religinių karų iki pat revoliucijos vargu ar vaidino politinį valdančio elito vaidmenį.

Reikšmingas buvo skirtumas tarp aukštosios aristokratijos, pavyzdžiui, princų ir hercogų, vadinamųjų „didžiųjų" („grandų")[164] situacijos ir tos situacijos, kurioje buvo rūmų dvaro aristokratijos dauguma. Viena vertus, šie „didieji" aristokratijos hierarchijoje buvo ypač artimi karaliui. Jo giminaičiai tam tikra prasme buvo jos centras. Jie toli gražu neketino griauti karaliaus autoriteto, jo galios kitų sluoksnių atžvilgiu pilnatvės ir drauge savo pačių privilegijuotos padėties valstybėje. Jų pačių autoritetas buvo pernelyg glaudžiai susijęs su karaliaus autoritetu.

Kita vertus, šie „didieji" kaip tik dėl to, kad buvo ypač artimi karaliui, jam labiausiai pavydėjo pilnavaldystės ir buvo linkę skųstis dėl prievartos jam paklusti bei dėl savo pažeminimo iki *pavaldinių*, taigi ir sulyginimo šiuo atžvilgiu su visais kitais.

Enciklopedijos straipsnyje apie „didžiuosius" Marmontelis labai aiškiai, nors ir su nedideliais ideologiniais pagražinimais, pavaizdavo jų padėties tarp dviejų frontų savitumą. Iš pradžių jis pateikia XVIII a. dažnai vartojamą ir jo analizę tiesiogiai pagrindžiantį paveikslą, kai valstybė vaizduojama kaip mašina, kurios veikimą gali užtikrinti tik tiksli visų jos dalių kombinacija, o toliau taip nušviečia „didžiųjų" situaciją:

Premiers sujets, ils sont esclaves si l'état devient despotique; ils retombent dans la foule, si l'état devient républicain: ils tiennent donc au prince par leur supériorité sur le peuple; ils tiennent au peuple par leur dépendance du prince [...] *aussi les grands sont attachés à la constitution monarchique par intérêt et par devoir, deux liens indissolubles**.

* „Būdami pirmi tarp pavaldinių, jie yra vergai, jeigu valstybė tampa despotiška; jie susimaišo su minia, jeigu ji pasidaro respublikoniška: taigi su valdovu juos sieja jų pranašumas prieš liaudį; o su liaudimi juos – jų priklausomybė nuo valdovo [...] taip grandus su monarchine santvarka susieja interesas ir pareiga, du nenutraukiami saitai" (pranc.).

Tuo pat metu kaip tik šie „didieji“ buvo ypač pavojingi karaliui. Nes iš jų rato, ir tik iš jo, galėjo iškilti jo, konkurentai. Iš tikrųjų dar Liudviko XIV laikais šiame rate atsirado planas priversti karalių atsisakyti sosto ir pakeisti jį vienu iš giminaičių. Nors XVIII a. karaliai vėl pasiskirdavo savo ministrus iš smulkiųjų ir vidutinių aristokratų, nuo Liudviko XIV savaime suprantama ir tik retai pažeidžiama režimo tradicija buvo kiek įmanoma nušalinti šiuos „didžiuosius“ nuo bet kokio, net neoficialaus dalyvavimo valdant.

Vienoje *Enciklopedijos* vietoje skaitome: „atrodo, kad 'didžiųjų' garbėtroška krypsta aristokratijos valdžios link; bet net jeigu būtų galima šia kryptimi nuvesti 'liaudį', tam pasipriešintų paprasti kilmingieji, mažų mažiausiai tuo atveju, jeigu jiems nebūtų garantuotas dalyvavimas valdžioje. Tačiau šiuo atveju 'didieji' vietoje *vieno* pono turėtų 20 000 panašių į save, todėl jie niekada nepritartų tokiam sprendimui. Nes garbėtroška viešpatauti, kuri viena sukelia revoliucijas, neabejotinai kur kas mažiau nukenčia nuo vieno žmogaus pranašumo nei nuo lygybės su daugeliu“[165].

Ši alternatyva puikiai parodo socialinius ir psichologinius įtampų konfigūracijos aspektus, kaip jie atrodo „didžiųjų“ požiūriu. Karaliaus „pranašumas“ yra jų distancijos nuo žemesnių už juos garantas. Bet kokia kova prieš karaliaus pranašumą verčia juos ieškoti sąjungininkų apačioje, ir šiuo atveju jų išdidumas nukenčia dėl būtinybės kartu su žemesniaisiais atsistoti ant tos pačios pakopos. Distancijos ir pranašumo siekis, siekis išlaikyti savo išskirtinį egzistavimą juos tokiu būdu įstumia į ambivalentišką padėtį, kurią veikia ir traukos, ir atostūmio jėgos, į viršų bei į apačią, iš kurios nėra jokios išeities.

„Didžiųjų“ situaciją papildomai komplikuoja štai kas: šis ratas yra toks mažas ir, be to, taip glaudžiai susijęs su karaliaus valdžia, kad jo nariai iš tikrųjų nėra luominių, aristokratijos kaip visumos interesų atstovai – net jeigu jie tam tikromis aplinkybėmis stoja tokių interesų gynėjų priešakyje arba, kad įgytų sąjungininkų, bent jau iš pradžių daro nuolaidas luomams, kaip elgėsi regentas*. Tačiau iš esmės šiame mažame rate, kuriame kiekvienas beveik kiekvieną kitą mato kaip savo tiesioginį konkurentą, kiekvienas veikia, vadovaudamasis asmeniniais interesais, t. y. savo „namų“ interesais. Iš tikrųjų grandų grupė buvo visada susiskaldžiusi į priešiškus, tarpusavyje rungtyniaujančius namus ir frakcijas. Kiekviena iš jų mažų mažiausiai iki pat Liudviko XIV laikų ir vėliau, jo įpėdinių laikais (tik tyliau ir slapčiau), norėjo to paties, ko kadaise siekė didieji karaliaus vasalai: jeigu ne valdžios, tai mažų mažiausiai savo dalies joje.

* Orléano hercogas Pilypas II, valdęs Liudviko XV mažametystės metais (1715–1723) – *vert. pastaba.*

Tačiau kaip tik tada, kai vienas iš „didžiųjų" pasistūmėdavo šia kryptimi, ypač aiškiai išryškėdavo tas būdas, kuriuo šis socialinis laukas kaskart iš naujo atkurdavo pusiausvyrą teisėto karaliaus naudai. Atskiri veiksniai pasikeisdavo, tačiau pagrindinė struktūra visada pasikartoja, būtent – specifiškai nepastovi šio socialinio lauko pusiausvyra tarp daugelio jo socialinių sluoksnių ir grupių, iš kurių nė viena neturėjo gerokai pranašesnio galios pagrindo: tokio, kurio pakaktų įtvirtinti savo viešpatavimą prieš visas kitas grupes ir prieš karalių.

Tad kiekvienas uzurpatorius daugelio socialinių grupių apsuptyje vis iš naujo įkliūdavo į tuos pačius spąstus. Kuo labiau jis sustiprėdavo, tuo stipresnis pasidarydavo vieningas visų kitų frontas. O teisėtas karalius arba teisėtas paveldėtojas turėdavo prieš jį didžiulį pranašumą: teisėtumą. Nors tas teisėtumas kiekvienos grupės ir sluoksnio sąmonėje jį daugiau ar mažiau nuo jų atitolindavo, jis kartu atitolindavo jį ir nuo visų kitų bei taip jį predestinuodavo nestabilios pusiausvyros balansuotojo ir stabilizatoriaus funkcijai socialiniame lauke.

Šią situaciją gerai apibūdina vieno žymiausių šio sluoksnio žmonių – didžiojo Condé – likimas. Kai valdė Mazarinas, o Liudvikas XIV dar buvo mažametis, atakai prieš monarchijos visavaldystę, kuriai atstovavo ministras, dar kartą trumpam prieš pat galutinę absoliutaus karaliaus viešpatavimo stabilizaciją paskutinį kartą susibūrė pačios įvairiausios grupės. Parlamentai, luominė aristokratija, miestų korporacijos, aristokratijos aukštuomenė – jie visi savo interesams bandė pasinaudoti monarchijos silpnumo valanda: karalienės regentavimu, kurį vykdė kardinolas. Tačiau šiame Frondos sukilime matome būtent ką tik nupieštą tipišką vaizdą: grupės susivienija prieš ministrą, karaliaus atstovą. Dalis sąjungininkų derasi su ministru, pasitraukia iš sąjungos, kovoja prieš savo ankstesnius sąjungininkus, iš dalies vėl pas juos sugrįžta. Kiekviena ši grupė nori sumažinti karaliaus galią, tačiau kiekviena iš jų kartu bijo padidinti kitos grupės galią. Šiame žaidime princas Liudvikas II de Condé yra viena iš svarbiausių figūrų. Visiškai aišku, ko jis nori – ir iš pradžių visiškai nepriklausomai nuo pačios Frondos. Jis nori savo dalies valstybės monopolijų galios šansų sferoje. 1649 m. spalio mėnesį jis reikalauja, „kad jam nežinant ir su juo nepasitarus niekas nebūtų skiriamas į jokias aukštesnes pareigas, nei dvare, nei kariuomenėje, nei vidaus, nei užsienio reikalams; kad, atsiradus vakansijoms, būtų atsižvelgiama į jo tarnus ir draugus; kad jokia svarbia proga joks sprendimas nebūtų priimamas be jo sutikimo"[166]. Iš pradžių Mazarinas jam pažada įvykdyti šį reikalavimą. Po to kardinolas sudaro sąjungą su Condé priešais. Norėdamas apgaulę nuslėpti jis dar 1650 m. sausio 16 d. rašo princui laišką, kuriame iškilmingai pažada niekada nuo jo neatsimesti ir prašo jo protekcijos. Sausio 18 d. jis įsako princą suimti.

Tačiau po to situacija gana greitai pasikeičia. Visur viršų paima Mazarino baimė. Kiti didieji, kurie bijo, kad juos gali ištikti tas pats likimas kaip ir Condé, parlamentas, luominis aristokratų susirinkimas Paryžiuje – visi reikalauja išlaisvinti princą. Vasario 18 d. jis grįžta į Paryžių. Ranke, kuris kaip visada su neprilygstamu aiškumu vaizduoja atskiras situacijas, taip nupasakojo sugrįžtančio princo padėtį[167].

„Visa situacija pasikeitė. Atrodė, kad tik nuo paties Condé priklauso, ar jis užims tą padėtį, kurios prieš metus siekė – taps pirmuoju žmogumi šalyje [...]. Tačiau kad turėtum didelę valdžią, reikia priklausyti tik nuo savęs. Condé sukaustė būtinybė atsižvelgti į tūkstančius aplinkybių. Kaip sunki pareiga jį slėgė draugystės pažadas, kurį jis davė kilmingiausiems Frondos veikėjams[168]. [...] Ar jis galėjo ką nors didaus nuveikti, nebūdamas nei parlamento, nei ministerijos šeimininkas, nebūdamas tikras dėl Orleano hercogo paramos, be sutarimo su aristokratija ir kleru?"

Konfliktinę situaciją, panašią į tą, kurioje atsidūrė šis žmogus ir jį remianti frakcija, atidžiau panagrinėjus galima aptikti ir daugumos kitų Frondos grupių bei korporacijų atveju. Šią padėtį, kai buvo daugybė galimų sąjungų, kuriose vienas sąjungininkas atidžiai stebėjo kitą, kad jis pernelyg nesustiprėtų, gerai apibūdina ši Ranke's citata (pagal Aubery): „princas pasiliko sau teisę *d'être ami ou ennemi de celui, selon que sa conduite lui donnerait sujet de l'un ou de l'autre* [...]"*.

Nuostabiame Ranke's veikale, kurio esminiais bruožais nepranoko ir naujausi prancūzų tyrimai, galima pasiskaityti, kaip princas dar kartą paėmė viršų, suradęs naujų sąjungininkų šalies viduje bei sudaręs sąjungą su ispanais. Ranke pasakoja, kaip jam tai padaryti padėjo bendras beveik visų sluoksnių priešiškumas Mazarinui, kaip jis drąsiai ir karinės sėkmės lydimas nugalėjo karaliaus kariuomenę St. Antoine'o priemiestyje, kaip Paryžiaus miestiečiai jam noriai atidarė miesto vartus ir kaip būtent tą akimirką, kurią jis norėjo įtvirtinti savo valdžią, į svarbiausius postus paskirdamas savo draugus ir šalininkus[169], paryžiečiai išsigando, kad princo galia pasidarys per didelė. Matant didėjančios princo galios vaizdą, reikalavimą sumažinti karaliaus galią, kuri pasidarė ypač nekenčiama Mazarino dėka, nustelbė baimė dėl pavojaus savo padėčiai, kurią ligi šiol garantavo teisėta monarchija, baimė dėl egzistuojančios santvarkos pokyčių. Galų gale miestiečiai atsimetė nuo savo sąjungininkų. Taip įtampų pusiausvyra tarp šalies socialinių grupių palengva atgijo esant galutinai garantuotai teisėto karaliaus valdžiai.

* „Būti kieno nors draugu arba priešu priklausomai nuo to, kokį pagrindą vienaip ar kitaip elgtis suteikė kito elgesys" (pranc.).

Tad tam tikru požiūriu ir anksčiau paaiškinta prasme pavaizdavome šių kovų ir tos figūracijos, kurios osciliacijos jos buvo, struktūrą: grupės ir korporacijos susivienija, tačiau kiekviena iš jų bijo, kad kitos gali įgyti per daug galios. Kiekviena iš jų jaučia grėsmę, kurią kelia kiekvienos kitos grupės galios išaugimas. Šis Prancūzijos susiskaldymas į sluoksnius ir grupes, iš kurių nė vienai jos socialinis pagrindas nesuteikė vienareikšmiškos galios šansų įgyti persvaros prieš kitą, darė jas priklausomas nuo karaliaus kaip socialinio taikdario, kaip vienintelio garanto, galinčio užtikrinti taiką ir santykinį saugumą nuo varžovų keliamos grėsmės. Ši įtampa tarp daugmaž vienodo stiprumo socialinių grupių Prancūzijos monarchui suteikė didžiules galimybes. Augančios pajamos, įplaukiančios iš valdomos šalies, disponavimas kariuomene, kuriai monarchas iš šių piniginių pajamų mokėjo algas ir kuri jam tiesiogiai ir netiesiogiai garantavo reguliarias pajamų įplaukas iš didžiosios visuomenės dalies, įgalino jį pasinaudoti šiuo įtampų balansu ir užsitikrinti sau plačią viešpatavimo erdvę.

15. Ranke rašo: „Kaip ir Henrikui IV, Liudvikui XIV nusišypsojo sėkmė sugrįžti kaip išlaisvintojui nuo *neteisėtos* prievartos, kuri varžė kiekvieną ir mažai ką arba nieko nepatenkino".

Tačiau jam padėjo ne vien sėkmė. Valdžios uzurpatorius šiame socialiniame lauke pakankamai didelių šansų būtų turėjęs tik vienu iš šių dviejų atvejų. Pirma, jeigu socialinių jėgų galios santykio pasikeitimas jau būtų įvykęs, ir jis būtų įgijęs valdžią kaip naujo stipraus sluoksnio galva, kaip charizminis valdovas. Antra, jeigu jis pinigais, todėl ir karine galia taip smarkiai pranoktų karalių, kad galėtų ne tik visiškai sutriuškinti jo armiją, bet ir palaužti pasipriešinimą visų grupių, kurios buvo suinteresuotos egzistuojančia pusiausvyra. Jeigu nebuvo nei vieno, nei kito, tai egzistavo labai didelė tikimybė, kad jau susiformavusi figūracija pakartotinai grįš į anksčiau pasiektą pusiausvyros būseną, o naujai pasirodęs valdovas turėjo atrodyti kaip neteisėtas, t. y. keliantis pavojų egzistuojančiai galios pusiausvyrai. Net jeigu teisėtą karalių diskredituodavo nekenčiamas jo atstovas, palyginti su juo, uzurpatorius galų gale turėdavo tik labai menkus šansus.

Šioje žmonių figūracijoje karaliaus teisėtumo arba legitimiškumo sociologinė reikšmė atsiskleidžia tam tikru aspektu. Kaip žinoma, karaliaus tėvo ir karaliaus sūnaus paveldėjimo tvarka dažnai kritikuojama kaip absurdiška, nes joje valdovo atrankos principas yra ne sugebėjimai, bet vien kilmė. Sociologiniu požiūriu šis valdovo atrankos būdas senojoje, tradicijos vis dar labai suvaržytoje Prancūzijoje tikrai atliko tam tikrą specifinę funkciją. Šiame lauke su nestabilia pusiausvyra tarp aukštesniųjų ir politiškai aktyvių sluoksnių jis davė tam tikrą garantiją, kad karalius bus suinteresuotas išsaugoti esamą tvarką; be to, kiekvie-

nai aukštajai grupei jis garantavo, jog karalius pernelyg vienpusiškai nesusisaistys su priešiškų grupių interesais, nes jam (skirtingai nuo uzurpatoriaus) valdžiai įgyti nereikėjo įsivelti į socialinių grupių kovą, ieškant sau sąjungininkų. Teisėta karalių kilmė *juos vienodai atitolino nuo visų šalies socialinių grupių*. Nėra taip svarbu, ar karalius tikrai buvo vienodai nuo visų nutolęs. Svarbiausia buvo tai, kad karalių jo kilmės teisėtumas pagal skirtingų sluoksnių ir jo paties sąmonę išskyrė iš įtampos situacijoje gyvenančių grupių. Lauke, kuriame sluoksniai ir grupės daugmaž atsveria viena kitą, jokia iš šių grupių nepakenčia žmogaus arba kitų grupių valdovo vaidmens. Jeigu tai yra aukštesniosios grupės[170], jos kartu nepageidauja nei sugriauti esamos santvarkos, nei ilgiau trunkančių neramumų. Todėl tokiuose laukuose kiekvienai iš grupių karaliaus kilmės „teisėtumas" galų gale atrodo garantija, kad valdovas, atėjęs į valdžią egzistuojančios teisės pagrindu, nebus skolingas kitoms grupėms už iškėlimą ant skydo ir nebus vienpusiškai susisaistęs su jų interesais. Šiuo požiūriu išanalizavę Henriko IV arba Liudviko XIV situaciją, po to – kaip kontrastą – padėtį regentų[171], buvusių prie teisėtumo ribos, visur atrasime anksčiau aprašytą įvykių eigos nuoseklumą, kurį lemia specifinis daugiapolis šios figūracijos įtampų balansas. Juo didesnis netikrumas dėl teisėtumo, juo tolimesnė giminystė tarp valdovo ir jo pirmtako, tuo labiau valdovą aplinkybės verčia apsaugoti savo viešpatavimą, sudarant sąjungas su atskiromis grupėmis, ir tuo didesnį pavojų patiria kitos grupės bei šiame lauke egzistuojanti įtampų pusiausvyra.

Valdovu jau tapusį karalių ši figūracija spaudė veikti skirtingų grupių laukiama kryptimi. Tai buvo spaudimas neteikti jokiai atskirai grupei pernelyg didelės pirmenybės ir taip nesuteikti jai pernelyg didelės galios, palyginti su kitomis grupėmis. Nes būtent dėl to, kad jo viešpatavimas buvo pagrįstas nestabilia pusiausvyra tarp grupių, iš kurių kiekviena atsvėrė kitą, bet koks vienos iš jų galios padidėjimas kėlė grėsmę ir jo paties viešpatavimui, ir kitų grupių padėčiai, kartu ir visai esamai šių grupių figūracijai. Taigi šia prasme karaliai buvo nepaprastai suinteresuoti išsaugoti esamą nepastovią ir nuolatos osciliuojančią įtampų pusiausvyrą. Kilmė ir etosas juos ypač glaudžiai siejo su aristokratija. Tačiau jeigu jie nenorėjo sukelti pavojaus savo galios erdvės pagrindui, tai be grėsmės valstybės ir visuomenės įtampų pusiausvyrai jie taip pat negalėjo atiduoti pirmenybės aristokratijai, kaip jie negalėjo jos atiduoti buržuazinėms korporacijoms. Kad išlaikytų savo valstybės pusiausvyrą, jie turėjo išsaugoti aristokratiją, tačiau taip pat turėjo atitolti nuo jos. Tad čia pasiekiame tašką, labai svarbų norint suprasti santykius tarp karaliaus ir aristokratijos ir atsakyti į klausimą, kodėl karalius išsaugojo aristokratiją ir kokia buvo aristokratijos funkcija šioje valstybėje.

16. Egzistuoja vaizdinys, kad apskritai santykiai tarp sluoksnių ir grupių socialiniame lauke yra vienareikšmiai. Pavyzdžiui, kad tuose santykiuose dominuoja priešiškumas, todėl istorija yra klasių kovos istorija. Detalesnis tyrimas parodo, jog nors šis vaizdinys ir ne klaidingas, tačiau yra vienpusis. Ypač daugiasluoksnėse figūracijose, kuriose dauguma grupių turi daug frontų, ambivalentiški santykiai tarp to paties valstybinio junginio socialinių sluoksnių, jų svyravimas tarp priklausomybės ir priešiškumo vienas kitam pasitaiko kur kas dažniau, negu iki šiol buvo parodyta. *Ancien régime* buvo daug tokių ambivalentiškų santykių. Šio režimo neįmanoma suprasti, neįvedus šitos ar analogiškos kategorijos. Aristokratijos padėtis karaliaus atžvilgiu, politiškai aktyvios buržuazijos ir *noblesse de robe* padėtis pagal santykius su karaliumi buvo tokie pat ambivalentiški, kaip ir aristokratijos santykiai su buržuazija. Viena iš įdomiausių *ancien régime* problemų yra klausimas, kaip po šių ambivalentiškų buržuazijos santykių su aristokratija, vykstant tam tikrai specifinei buržuazijos transformacijai, tam tikroje situacijoje dalis buržuazijos galų gale pasidarė vienareikšmiškai priešiška aristokratijai, karaliui ir kitai buržuazijos daliai. Tačiau ne mažiau ambivalentiška buvo ir pačių karalių padėtis bendraujant su socialiniais sluoksniais, visų pirma su aristokratija. Kaip tik dėl to, kad aristokratija buvo socialiai artimiausia karaliams – artimesnė negu visi kiti liaudies sluoksniai; kaip tik dėl to, kad karalius visuomet buvo aristokratas – jam buvo ypač svarbu ir sunku įgyti distanciją nuo aristokratijos. Kaip tik dėl to karaliui aristokratija buvo ypač pavojinga. Ir kuo artimesnė buvo karaliui aristokratijos hierarchijoje tam tikra grupė, tuo ji jam buvo pavojingesnė. Jau nurodyta, kad didieji senjorai, „perai", visų pirma kraujo princai buvo linkę apriboti karaliaus galią, kas buvo būdinga taip pat ir luominėms aristokratijos dalims bei buržuazijos piramidės elitams. Tačiau be to tarp jų – ankstesniųjų didžiųjų vasalų arba ankstesniųjų karalių palikuonių – ir viešpataujančio karaliaus egzistavo latentiška konkurencinė situacija. Viena vertus, karaliai priklausė aristokratijai, jautė ir veikė kaip aristokratai; be to, jiems aristokratija buvo reikalinga kaip elementas, integruojantis jų viešpatavimą. Dėl šių priežasčių jie rūpinosi aristokratijos išsaugojimu. Kita vertus, aristokratijos egzistavimas tuo pat metu reiškė latentišką grėsmę jų viešpatavimui, kurios jie nuolatos turėjo saugotis. Tad šis ambivalentiškas karaliaus santykis su aristokratija yra pagrindas specifinei formai, kurią rūmų dvaro aristokratija įgijo *ancien régime* sąlygomis. Tuo pat metu tas santykis yra ir raktas šiai formai suprasti. Kaip sakyta, provincijos aristokratija kaip politinis veiksnys čia jau nebevaidino jokio vaidmens.

17. Minėta, kam karaliui buvo reikalinga aristokratija: ir subjektyviai, ir pagal tradiciją jos jam reikėjo kaip bendravimo draugijos ir kaip tarno. Tai, kad

aristokratija karaliui teikė taip pat ir pačias asmeniškiausias paslaugas, atitolino jį nuo visų kitų jo valstybės žmonių. Taip pat karinės bei diplomatinės aristokratijos funkcijos galų gale buvo ne kas kita, kaip tokių rūminių funkcijų išvestinės. Objektyviai žiūrint, karaliui aristokratija buvo reikalinga kaip atsvara prieš kitus jo valstybės sluoksnius. Aristokratijos sunaikinimas, distancijos, kuri aristokratiją skyrė nuo buržuazijos, panaikinimas, aristokratijos suburžuazėjimas būtų reiškęs tokį svorio centro šioje figūracijoje poslinkį, tokį buržuazinių sluoksnių galios padidėjimą ir tokią karalių priklausomybę nuo šių sluoksnių, kad karaliai (galbūt ne visada visai aiškiai suvokdami, ką ši atsvara jų valstybėje reiškia jų pačių socialinei padėčiai) vis dėlto labai rūpinosi išlaikyti jiems reikalingus luominius skirtumus, o kartu išsaugoti aristokratiją kaip savitą ir gerai atskiriamą sluoksnį.

Tačiau nors karaliams reikėjo aristokratijos ir jie dėl to ją išsaugojo, kartu turėjo išlaikyti aristokratiją, kad ji nebebūtų pavojinga karaliaus viešpatavimui. Šis uždavinys galutinai išspręstas vykstant ilgai ir labai lėtai raidai. Iš pradžių karaliai, remdamiesi karališkaisiais valdininkais iš buržuazijos, išstūmė aristokratiją iš beveik visų aukštesniųjų teisėtvarkos ir administracijos postų. Taip atsirado galingas mantijos sluoksnis, kuris faktine galia, nors ir ne savo socialiniu prestižu, atsvėrė aristokratiją. Šio proceso pastovus ir nuolat pasikartojantis bruožas buvo karalių polinkis užpildyti visus galią suteikiančius valdžios postus asmenimis be šalininkų ir ryšių – asmenimis, kurie buvo priklausomi vien nuo jų. Taip didžioji aristokratijos dalis XVI a. buvo sugrąžinta prie savosios riterių ir dvarininkų funkcijos. Laipsniškai plintant piniginiam ūkiui ir vykstant pokyčiams, kuriais ši ūkio forma paveikė pinigų vertę ir kariuomenę, jos egzistavimo pagrindas buvo sudrebintas. Šis sukrėtimas buvo svarbiausia priežastis, didelę aristokratijos dalį stūmusi prie rūmų dvaro ir nauja forma pririšusi prie karaliaus. Karaliai galėjo išnaudoti šią galimybę. Tai yra vienintelis kontekstas, kuriame „monarchijos pergalės prieš aristokratiją" formulė turi prasmę. Turėdami omenyje galutinį rezultatą, galėtume pagrįstai teigti, kad kova tarp karalių ir aristokratijos iš esmės buvo išspręsta, pasibaigus religiniams karams, kai apskritai buvo išlaisvintas kelias į „neribotą monarchiją". Jau minėjome, jog kova tarp aristokratijos ir karalių jokiu būdu nebuvo vien priešiškai kovojančių partijų kova.

Tačiau tai, kad Henrikas IV šį kelią į neribotą monarchiją nutiesė aristokratų kariuomenės priešakyje, vis dėlto turi tam tikrą reikšmę, jeigu šioje monarchijoje norime suprasti santykį tarp aristokratijos ir karaliaus. Net jeigu neatsižvelgsime į aristokratijos priklausomybę nuo karaliaus ir karalių priklausomybę nuo aristokratijos šioje naujai besiformuojančioje santvarkoje, *ancien régime* Prancūzijoje niekada visiškai neišnyko taip pat karaliaus ir aristokra-

tijos ryšio tradicija bei šio ryšio etosas. Nors jie ir nebūtų galėję išlikti be anos priklausomybės, tačiau vis dėlto kaip paveldas jie turėjo ir savarankišką reikšmę. Henriko IV laikais ši tradicija ir etosas iš feodalinės pamažu transformavosi į rūminę formą. Rūmų dvaras, koks jis galutinai susiformavo Liudviko XIV laikais, buvo socialinis organas, kuris įgyvendino abi – priklausomybės ir atitolinimo – funkcijas pagal naujų galios santykių, susiklosčiusių po religinių karų, dvasią. Rūmų dvaro dėka ir veikiant iš dvaro iš didelės aristokratijos dalies buvo atimtas bet koks savarankiškumas; tuo pat metu ji buvo išlaikoma ir aprūpinama, laikant ją nuolat priklausomą nuo karaliaus.

Dvejopa dvaro kaip instrumento, kuriuo karalius tuo pat metu ir valdė, ir aprūpino aristokratiją, prigimtis tiksliai atitinka ambivalentišką pobūdį ryšio, siejančio aristokratiją ir karalių. Tačiau rūmų dvaras šią dvigubą funkciją įgijo ne iš karto, ne genialaus vieno atskiro karaliaus išradimo dėka. Rūmų dvaras lėtai vystėsi šia kryptimi dėl realaus aristokratijos ir karalių galios santykio pokyčių, kol galų gale Liudvikas XIV nepasinaudojo esamomis galimybėmis ir visiškai sąmoningai rūmų dvarą pavertė savo viešpatavimo instrumentu ana dviguba aristokratijos aprūpinimo ir pažabojimo prasme. Pakaks, jeigu mažų mažiausiai bendrais bruožais parodysime, kaip formavosi toks rūmų dvaras.

18. Henriko IV, net ir Liudviko XIII laikais rūmų dvaro pareigybės, kaip ir dauguma karinių postų, turėjo pobūdį, kuris apskritai būdingas senjorinio absoliutizmo pareigybių tvarkai: jos buvo perkamos ir buvo jų turėtojų nuosavybė. Tai galioja netgi gubernatorių, karo vadų atskirose valstybės srityse vietoms. Savaime suprantama, tam tikrais atvejais tų postų turėtojai galėjo vykdyti savo pareigas tik leidus karaliui ir kad kitais atvejais į tuos postus karalius skirdavo tiesiog savo malone. Abu metodai – posto pirkimas ir jo užėmimas karaliaus malonės arba palankumo dėka – susimaišo. Tačiau ilgainiui įsigalėjo pirmasis, ir kadangi didžioji aristokratijos dalis jokiu būdu negalėjo pinigais lygintis su buržuazija, tai trečiasis luomas arba mažų mažiausiai iš jo kilusios šeimos, kurios tik neseniai buvo nobilituotos, iš lėto, bet vis didesniu mastu taip pat skverbėsi į šias vietas. Tik didžiosios šalies aristokratijos šeimos iš dalies dėl savo žemės valdų didumo, iš dalies dėl joms karaliaus mokamų pensijų, vis dar turėjo pakankamai pajamų, kad tam tikru mastu dar išsilaikytų ir esant šiai santvarkai[172]. Visiškai aiškiai matome, kad Henrikas IV, kaip ir Liudvikas XIII bei Richelieu šioje situacijoje buvo linkę padėti aristokratijai. Jie visi norėjo ir turėjo pašalinti aristokratiją iš politinės galios sferos, ir jie visi norėjo ir turėjo išsaugoti ją kaip socialinį veiksnį.

Po savo pirmtako nužudymo Henrikas IV iš pradžių visiškai priklausė nuo aristokratijos, ir reikalaujant jo šalininkams, kartą karaliaus priesaika pat-

virtino rašytinį paktą, kuriame, tarp kitko, rašoma: „mes jam pažadame tarnybą ir paklusnumą už priesaiką ir pažadą, kurį jis mums davė raštu, su sąlyga, kad per du mėnesius Jo Didenybė [...] apklaus ir surinks minėtus kunigaikščius, hercogus ir perus, karūnos karininkus ir kitus pavaldinius, kurie buvo ištikimi mirusio karaliaus tarnai, kad visi kartu gerai apsvarstytų ir priimtų sprendimus dėl karalystės reikalų, kol [...] Generaliniai luomai nepriėmė savo sprendimų, kaip nurodyta paminėtuose minėtos didenybės pažaduose"[173]. Reikia tik pasiklausyti, kaip Henrikas IV po savo paskelbimo karaliumi, dar tik rengdamasis atsikariauti savo karalystę, ragina gimtojo Perigoro aristokratijos galvas *de s'assembler et de partir de leurs maisons pour le venir trouver et servir aux occasions qui se présent en par deçà*[174], kaip jis pas save *kviečia sa fidèle noblesse de l'Ile de France, Beauce, Champagne et Brie**, kaip jis liepia savo vietininkams Pikardijoje atvesti pas jį *ses bonnes et affectionnés serviteurs*[175]. Ir vis dėlto būtent jis žengė paskutiniuosius žingsnius kelyje, kai senasis patriarchalinis karaliaus ir aristokratijos ryšys, kuris juos siejo kaip leno valdovą ir vasalą arba palydovą, pavirto rūminiu-absoliutistiniu karaliaus ir rūmų dvariškio ryšiu, savo galutinį pavidalą vėliau įgijusiu Liudviko XIV laikais. Taip pat ir jo atveju labai greitai išryškėjo neišvengiami šio režimo prieštaravimai, būdingi karalių ir karalių atstovams palaikant santykius su aristokratija. Henrikui IV bendrumo su aristokratija jausmas vis dar yra savaime suprantamas. Jis gyveno aristokratijos draugijos viduryje[176]. Jis apgailestavo dėl padėties, kuri daugeliui *bonnes et anciennes familles*** grėsė nuskurdimu, ir mėgino įstatymais palengvinti jų, kaip skolininkų, padėtį[177]. Karalius darė viską, ką tik galėjo, kad savo ankstesniuosius pagalbininkus sutaikytų su šiuo įvykių posūkiu, kuris protestantiškos aristokratijos vadą padarė katalikišku karaliumi, tapusiu taip pat ir jos valdovu. Tačiau imanentinė jo kaip karaliaus padėties logika tuo pat metu jį vertė slopinti visas smunkančios ir dažnai besijaučiančios atstumta aristokratijos pasipiktinimo apraiškas. Prisimindamas bendras kovas ir tarytum pripažindamas savo įsipareigojimus, iš pradžių jis buvo atlaidus ir žmoniškas tokioms maištingoms nuotaikoms. Iš nepaklusniųjų jis reikalavo ne daugiau, kaip atvirai pripažinti jam savo kaltę. Jeigu jie gailėdavosi, karalius jiems dovanodavo kaltę ir su jais susitaikydavo, daugiau nebeprimindamas jų nusižengimo. Tačiau jis buvo nenumaldomas, kai reikalavo paklusnumo ir kaltės pripažinimo. Jis turėjo to reikalauti. Iš hercogo de Birono, kuris planavo maištą, karalius iš pradžių konfidencialiame pokalbyje dviese pareikalavo, kad jis viešai pripažintų maišto planus, tvirtai žadėdamas atleisti, jeigu jis pripažins kaltę ir

* „Savo ištikimąją Ile de France, Beauce, Champagne's ir Brie aristokratiją" (pranc.).
** „Gerų senų šeimų" (pranc.).

atgailaus. Tačiau kai Bironas atsisakė tai padaryti, karalius be gailesčio leido jį teisti ir galų gale nubausti mirties bausme, neklausydamas pakartotinų hercogų priminimų apie jo tarnybą karaliui[178]. Karalius iš šio konflikto tarp artumo aristokratijai ir neišvengiamų reikalavimų jo karališkam viešpatavimui surado išeitį, laikydamasis nors ir ryžtingai, bet iš esmės visada atlaidžiai ir nuosaikiai. Tarp kitko, šią laikyseną išreiškia ir Nanto ediktas. Vis dėlto savo viešpatavimo metu jis palengva vis stipriau suko į absoliučios monarchijos kelią, lyg būtų verčiamas galimybių, kurios atsidūrė jo rankose. Jis niekada neįvykdė savo pažado sušaukti Generalinius luomus. Kartą vienas mantijos atstovas apie jį pasakė: *il vouloit au maniement de ses affaires d'Etat estre creu absolument et un peu plus que ses prédécesseurs n'avoient faict*[179].

19. Nors Henrikas IV liko palankus ir nuolaidus aristokratijai, kiek tik leido jo, kaip karaliaus, uždavinys, vienu lemiamu reikalu taip pat ir karalius mažai tegalėjo padėti aristokratijai, net jeigu to būtų norėjęs: dėl jos ekonominės situacijos.

Jau buvo paaiškinta, ką aristokratijai reiškė naujų pinigų antplūdis, socialinio lauko komercializacija[180]. Didžiajai aristokratijos daliai ši raida reiškė ekonominį žlugimą. Jis buvo tuo didesnis dėl to, kad smunkančiai aristokratijai religiniai karai atliko tą pačią funkciją, kurią pilietiniai karai dažnai turi smunkantiems sluoksniams: jie nuo jų nuslepia jų likimo neišvengiamumą. Sujudimas ir neramumai, savęs įtvirtinimas kovoje, grobiamųjų antpuolių galimybės, lengvas pelnas – visa tai žadino aristokratijos viltį ir tikėjimą, kad ji gali išsaugoti savo socialinę padėtį, kuriai jau seniai grėsė pavojus, ir kad ji gali išsigelbėti nuo nuosmukio ir nuskurdimo. Nes apie ekonomines permainas, kurių sūkurys blaškė juos į visas puses, į jį patekusieji nieko nenutuokė. Naujus reiškinius, su kuriais susidūrė, jie vis dar interpretavo pagal savo ankstesnę patirtį, t. y. senais mąstymo instrumentais.

Mes gyvai įsivaizduosime keblią aristokratijos padėtį, jeigu išklausysime, kaip vienas joje atsidūrusiųjų[181] interpretavo šį nelauktą tauriųjų metalų antplūdį ir jo reikšmę aristokratijai:

tant s'en faut que ceste guerre (*civile*) *ait appauvry la France, elle l'a du tout enrichie, d'autant qu'elle descouvrir et mit en évidance une infinité de trésors cachez soubz terre, qui ne servoient de rien, et dans les églises, et les mirent si bien au soleil et convertirent en belles et bonnes monnoyes à si grand' quantité, qu'on vist en France reluyre plus de millions d'or qu'auparavaut de millions de livres et d'argent, et paroistre plus de testons neufz, beaux, bons et fins, forgez de ces beaux trésors cachez, qu'auparavant il n'y avoit de douzains* [...].

Ce n'est pas tout: les riches marchans, les usuriers, les bancquiers et autres raque-derniers jusques aux prebstres, quintenoient leurs escus cachez et enfermez dans leurs coffres, n'en eussent pas faict plaisir n'y presté pour un double, sans de gros intérestz et usures excessives ou par achaptz et engagemens de terres, biens et maisons à vil prix; de sorte que le gentilhomme, qui, durant les guerres étrangères, s'estoit appauvry et engagé son bien, ou vendu, n'en pouvoit plus et ne sçavoit plus de quel bois se chauffer, car ces marauts usuriers avoient tout rafflé: mais cette bonne guerre civile les restaura et mit au monde. Si bien que j'ay veu tel gentilhomme. Et de bon lieu, qui paradvant marchoit par pays avec deux chevaux et un petit lacquays, il se remonta si bien, qu'on le vist, durant et après las guerre civile, marcher par pays avec six et sept bons chevaux [...]. *Et voilà comme la brave noblesse de France se raestaura par la grâce, ou la graisse, pour mieux dire, de ceste bonne guerre civile**.

Tačiau iš tikrųjų didžioji Prancūzijos aristokratijos dalis, kai ji grįžo iš šio „gero" pilietinio karo, kurio „taukais" manė atkūrusi savo padėtį, prasiskolino ir nuskurdo. Gyvenimas buvo brangus[182]. Aristokratus spaudė kreditoriai, kurie, jeigu neminėsime turtingų pirklių, palūkininkų ir bankininkų, visų pirma buvo mantijos žmonės. Visur, kur tik galėjo, jie užgrobdavo aristokratų dvarus, o su jais gana dažnai – taip pat aristokratų titulus.

O tie aristokratai, kurie išsaugojo savo dvarus, staiga atrado, kad jų pajamų nebepakanka brangaus gyvenimo kaštams padengti:

Les seigneurs qui avaient cédé des terres à leurs paysans, contre des redevances en espèces, continuaient à percevoir le même revenu, mais qui n'avait plus la même valeur. Ce qui coûtait cinq sols au temps passé en coûtait vingt au temps d'Henri III. Les nobles s'appauvrissaient sans le savoir[183].

* „Šis (pilietinis) karas toli gražu nenuskurdino Prancūzijos; priešingai, jis ją praturtino, atrasdamas ir atskleisdamas begalę lobių, paslėptų po žeme ir bažnyčiose, kurie niekam netarnavo. Jie atsidūrė saulės šviesoje ir pavirto toku dideliu kiekiu gerų ir gražių pinigų, kad Prancūzijoje suspindėjo milijonai auksinių pinigų, daugiau, nei anksčiau buvo livrų sidabru, ir pasirodė daugiau naujų, gražių ir puikių monetų, nukaltų iš šių puikių lobių, nei anksčiau buvo variokų [...].

Tai dar ne viskas: turtingi pirkliai, palūkininkai, bankininkai ir kiti piniguočiai, įskaitant kunigus, savo pinigus laikė paslėptus ir užrakintus skryniose, jų nenaudodami patys ir skolindami tik už pernelyg dideles, lupikiškas palūkanas arba už žemės, turto ir namų užstatą, siūlydami už juos menką kainą. Todėl užsienio karų nuskurdintas kilmingasis, kuris užstatė arba pardavė savo turtą, nebeturėjo nieko – netgi malkų pasišildyti, nes plėšrūnai lupikautojai pasiglemžė viską. Tačiau šis puikus pilietinis karas sugrąžino jiems jų vietą pasaulyje. Aš mačiau tokį aukštos kilmės aristokratą, anksčiau keliavusį po šalį su dviem arkliais ir menku liokajumi, kuris pilietinio karo metu ir po jo žygiavo per ją su šešiais ar septyniais puikiais arkliais [...]. Taip šaunioji Prancūzijos aristokratija pataisė savo reikalus šio puikaus pilietinio karo malonės arba, geriau sakant, taukų dėka" (pranc.).

Kaip visada būna su smunkančiu sluoksniu, tai reiškė ne tiesiog piniginių lėšų neturėjimą, tačiau perkamosios galios susilpnėjimą, palyginti su socialinėmis pretenzijomis ir visuomenėje įprastais poreikiais.

Si les nobles, qui ont perdu leurs revenus et qui sont incroyblement grevés de dettes, voulaient user de prudence et de bon gouvernement, nul doute qu' avec la facilité de vie qu'ils ont, ils ne puissent espérer rétablir leurs affaires, sinon complètement, en grande partie pour le moins, car demeurant ordinairement en leurs domaines, ils y pourraient vivre sans avoir, pour ainsi dire, à mettre la main à la bourse. Il n'en est aucuns, en effet, qui n'aient là du bois pour se chauffer, des champs pour récolter du blé et du vin, des jardins pour les fruits, avec de belles avenues couverts de verts feuillages pour se promener, des garennes pour les lièvres et les lapins, la campagne pour la chasse, des colombiers pour les pigeons, une basse-cour pour la volaille, etc.[184]

Kitais žodžiais tariant, jeigu kilmingieji būtų pasiryžę gyventi iš savo natūrinių pajamų ir atsisakyti pinigų, visko, ką galima įgyti už pinigus, jeigu jie būtų likę patenkinti, tapdami savotiškais geresniais valstiečiais, tai (taip manė cituoto pranešimo autorius Venecijos pasiuntinys Duodo) jie būtų galėję visai gerai gyventi.

Tačiau kadangi daugelis kilmingųjų to nenorėjo, kadangi jie kovojo už savo kaip kilmingųjų egzistencijos išsaugojimą, tai jie veržėsi į rūmus, į tiesioginę priklausomybę nuo karaliaus. Tokiu būdu buvo išspręsta tai, ką tam tikru požiūriu pagrįstai galima pavadinti kova tarp monarchijos ir aristokratijos. Grandys grandinėje, sukausčiusioje aristokratiją, susijungia: kilmingieji nuskursta, nes tam tikra luominė tradicija ir viešoji nuomonė reikalauja gyventi iš rentos ir nedirbant profesionalaus darbo, jeigu jie nori išsaugoti savo socialinę egzistenciją ir savo prestižą. Pinigams nuvertėjant, jie negali pasitenkinti reikalavimų, kuriuos kelia besipelnančių buržuazinių sluoksnių gyvenimo būdas. Jie, tiksliau tariant, didžioji jų dalis, susiduria su alternatyva: arba gyventi panašiai kaip valstiečiai, bet kuriuo atveju gyventi labai varganai, kas visiškai neatitinka jų aristokratinių pretenzijų, arba pasiduoti į rūmų dvaro nelaisvę ir taip remiantis nauju pagrindu išsaugoti savo socialinį prestižą. Daliai tai pavyksta, kitiems – ne. Aristokratijos persitvarkymas, jos įsikūrimas pagal rūminę distanciją, jau aiškiai pastebimą Henriko IV laikais, įvyksta ne iš karto; ji dar ne visiškai užbaigta taip pat Henriko IV laikais. Šis nerūminės, t. y. provincijos ir kaimo aristokratijos antplūdis į rūmus ir mėginimai iškilti iš niekinamos kaimo aristokratijos į rūmų dvaro visuomenės sluoksnius niekada nesiliauja *ancien régime* laikais, tik iškilimas iš vienos į kitą grupę darosi vis sunkesnis.

Dvaro rūmai su savo piniginiu ūkiu, dar tik besiformuojantys iš senojo

natūrinio ūkio, yra savotiškas indas, į kurį įteka tam tikros socialinės srovės. Kuo šis indas labiau prisipildo, tuo mažiau žmonių šios srovės gali atplukdyti iš provincijos kaimo aristokratijos ir buržuazijos stovyklų. Taip čia susidariusiame socialinės apytakos rate, kurio aukščiausias organas yra rūmų dvaras, po daugelio svyravimų tai į vieną, tai į kitą pusę pamažu keičiasi slėgis, kol galų gale visos sistemos nesusprogdina vidinės įtampos.

20. Griežtas reikalavimas, kad ir didieji, ir smulkieji aristokratai, siekiantys karaliaus palankumo, nuolatos būtų rūmuose, iš pradžių nebuvo sąmoninga karaliaus politika. Henrikas IV dar neturėjo lėšų, kad finansuotų tokį didelį rūmų dvaro aparatą, kad tokiu pat mastu dalytų rūmų dvaro pareigybes, malones ir pensijas, kaip tai vėliau darė Liudvikas XIV. Apskritai taip sąmoningai kaip Liudvikas XIV jis dar nesiekė paversti rūmų dvarą aristokratine formacija, aristokratijos aprūpinimo vieta. Figūracija vis dar gyvai juda. Aristokratų šeimos smunka, šeimos iš buržuazijos iškyla. Luomai egzistuoja, tačiau fliuktuacijos tarp jų yra didelės, o juos skiriančiose sienose – daugybė landų. Tuo metu asmeniniai sugebėjimai arba jų stoka, asmeninė sėkmė arba nesėkmė dažnai taip pat stipriai lemia šeimos galimybes kaip ir jos pirminė priklausomybė vienai ar kitai socialinei grupei.

Tačiau vėliau kanalai, sujungiantys išorę, nerūminius sluoksnius su rūmų dvaro visuomene, vis labiau siaurėjo. Karaliaus dvaras ir rūmų dvaro visuomenė pamažu virto socialine formacija, kurios papročiai ir manieros kalbėti, rengtis ir netgi judėti einant bei gestikuliuoti kalbant ją pastebimai skyrė nuo visų nerūminių formacijų. Žmogui, ne išaugusiam „rūmų dvaro atmosferoje" arba anksti pradėjusiam bendrauti šiose sferose, pasidarė sunkiau negu anksčiau išsiugdyti charakterio bruožus, kuriais rūmų dvaro aristokratai skyrėsi nuo nerūminių kilmingųjų bei nerūminių buržua ir iš kurių jie vienas kitą atpažindavo.

Prancūzijos karaliaus dvarui vis labiau virstant ryškiai išsiskiriančia elitine formacija, kaip savaime suprantamas didėjančio socialinio atskirumo atributas ypač išsivystė rūmų dvaro visuomenės kultūra. Šios elitinės gestikuliacijos, kalbėsenos, meilės ir skonio (paminėsime tik šiuos aspektus) kultūros pirminės formos egzistavo jau Viduramžiais, ir ne tik karalių, bet ir teritorinių valdovų rūmuose, o dažnai kaip tik būtent juose. Jeigu nepagailėtume pastangų, tai galėtume tiksliai atsekti, kaip tai, ką galima pavadinti „rūmų dvaro kultūra", pamažu išauga kaip tam tikras rūmų dvaro visuomenės vystymosi aspektas, kai ši visuomenė, kaip elito formacija, aiškiai išsiskiria iš visuminio socialinio lauko. Toks tyrimas galėtų labai prisidėti, „kultūros" sąvoką vėl susiejant su sociale žmonių junginių raida. Ta sąvoka šiandien yra vartojama taip, lyg tai, kas vadinama kultūra, būtų laisvai ir nepriklausomai nuo žmonių ore plevenantis

reiškinys. Tačiau kultūros reiškinius arba, kitais žodžiais tariant, visuomenines tradicijas galima tikrai ištirti ir paaiškinti tik socialinės žmonių junginių istorijos kontekste. XVI ir XVII a. rūmų dvaro kultūra daugelyje šalių tapo dominuojančia kultūra, nes rūmų dvaro visuomenė (ypač Prancūzijoje) stiprėjančios valstybės centralizacijos procese tapo dominuojančia šalies socialinio elito formacija. Rūmų dvaro visuomenės išsiskyrimo ir atsiskyrimo procesas tam tikru mastu baigėsi Liudviko XIV laikais. Jam valdant, buržua ir provincijos aristokratų galimybės patekti į šią visuomenę gerokai sumažėjo. Tačiau ir tuo metu jie visiškai neišnyko.

Laipsniškai ir iš lėto rūmų dvaras virto organizacija aristokratijai aprūpinti ir kartu – aristokratijos pajungimo karaliui instrumentu. Tai atsitiko po to, kai į šį procesą įtrauktos grupės per daugelį atvirų ir latentiškų konfliktų vėl išmėgino savo tarpusavio priklausomybių ir kitų savo galios šansų lyginamuosius dydžius. Liudvikas XIV, pasinaudodamas stipria savo galios pozicija, galų gale tik pasinaudojo tais šansais, kuriuos jam suteikė šis laukas. Žinoma, jis tai padarė energingai ir ryžtingai. Galbūt šiuos šansus suprasime geriau, jeigu perskaitysime prašymą su antrašte *Requestes et articles pour le rétablissement de la Noblesse**, kurį 1627 m. vasario 10 d. aristokratija adresuoja Liudviko XIV pirmtakui[185].

Ten iš pradžių rašoma, kad už savo karūną karalius turi būti dėkingas Dievo pagalbai, Henriko IV kalavijui ir aristokratijai, o kiti sluoksniai tuo metu leido save įtraukti į maištą. Nepaisant to,

elle (t. y. aristokratija) *est au plus pitoyable état qu'elle fut jamais* [...] *la pauvreté l'accable* [...], *l'oisiveté la rend vicieuse* [...], *l'oppression l'a presque réduite au désespoir***.

Toliau kaip viena šios būsenos priežasčių nurodomas nepasitikėjimas, kurį karaliui savo pretenzijomis ir ambicijomis sukėlė kai kurie šio luomo atstovai. Dėl to karaliai galų gale priėję prie nuomonės, kad būtina sumažinti jų galią, išaukštinant trečiąjį luomą ir atimant iš aristokratų tuos postus ir laipsnius, kuriais jie galėtų piktnaudžiauti. Nuo to laiko iš kilmingųjų buvo atimtas teismų ir mokesčių administravimas, ir jie pašalinti iš karaliaus tarybų.

Taip pat ir čia vieno luomo supriešinimas su kitu, manipuliavimas luomų įtampos pusiausvyra suprantamas kaip tradicinė karalių politika.

* „Prašymai ir straipsniai aristokratijos atkūrimui" (pranc.).

** „Ji yra kaip niekada apgailėtinoje padėtyje [...], ją slegia skurdas [...], nieko neveikimas ją gadina [...], priespauda ją beveik atvedė į neviltį" (pranc.).

Tačiau toliau kilmingieji 22 straipsniuose tarp kitų dalykų reikalauja: neskaičiuojant karo vadų postų atskirose karalystės apygardose, visų pirma turi būti nebepardavinėjamos civilinės ir karinės pareigybės (urėdai) karaliaus dvare – tai, kas vėliau dvarą pavertė aristokratijos aprūpinimo aparatūros skeletu. Jos turi būti rezervuotos aristokratijai. Šiuo būdu, kuris čia iš pradžių pasireiškia kaip aristokratijos reikalavimas, Liudvikas XIV vėliau iš tikrųjų užbaigė aristokratijos aprūpinimą, tačiau kartu ir jos sutramdymą. Jis rezervavo rūmų dvaro pareigybes aristokratijai ir dalijo jas pagal savo asmeninę malonę, nors, žinoma, kai iš vienos šeimos pereidavo kitai, jos turėdavo būti apmokėtos, nes kaip ir visos kitos pareigybės tai buvo nuosavybė.

Tačiau aristokratija šiuose 22 straipsniuose reikalavo ir kai ko kito. Ji norėjo iš dalies paveikti provincijų administraciją ir kai kurių tam ypač tinkamų kilmingųjų dalyvavimą parlamentuose – mažų mažiausiai su patariamojo balso teise ir be atlyginimo. Ji reikalavo, kad trečdalis narių iždo taryboje, karo taryboje ir kituose karaliaus viešpatavimo instrumentuose būtų sudaryta iš jos. Tačiau iš šių ir kitų aristokratijos reikalavimų (nepaisant kai kurių nereikšmingų) buvo įvykdytas iš esmės tik pirmasis: rūmų dvaro pareigybės buvo rezervuotos kilmingiesiems. Visi kiti aristokratijos reikalavimai, jeigu jie reiškė net ir labai kuklų aristokratijos dalyvavimą valdant arba administracijoje, nebuvo įvykdyti iki pat Liudviko XIV mirties.

21. Čia dar kartą aiškiai matome, kaip įvyko galios pusiausvyros pasikeitimas, kuris Prancūzijoje baigėsi daliai aristokratijos pavirstant karaliaus dvaro išlaikytiniais. Kaip kontrastas laikytinas problemos sprendimas Prūsijoje, kurį daugelis vokiečių tikriausiai įsivaizduoja kaip savaime suprantamą ir vienintelį tinkamą.

Taine'as kartą rašė[186]: *Fréderic II s'étant fait expliquer cette étiquette, disait que, s'il était roi de France, son premier édit serait pour faire un autre roi qui tiendrait la cour à sa place; en effet, à ces désoeuvrés qui saluent, il faut un désoeuvré qu'ils saluent. Il n'y aurait q'un moyen de dégager le monarque: ce serait de refondre la noblesse française et de la transformer, d'après le modèle prussien, en un régiment laborieux de fonctionnaires utiles**. Paversti aristokratiją uoliu funkcionierių pulku: tai iš tikrųjų yra tikra priešingybė tai aristokratijos formai, kurios išsaugojimą nulėmė tradicinė Prancūzijos karalių pozicija.

* „Kai Frydrichui II išaiškino šį etiketą, jis pasakė, kad jeigu jis būtų Prancūzijos karalius, jo pirmas įsakas būtų paskirti kitą karalių, vietoj jo laikantį rūmus: iš tikrųjų šiems dykinėtojams, kurie sveikina, reikia dykinėtojo, kurį jie sveikintų. Buvo tik vienas būdas išlaisvinti karalių: Prūsijos pavyzdžiu pertvarkyti ir transformuoti Prancūzijos aristokratiją *į darbštų naudingų funkcionierių pulką*" (pranc.).

Klausti, kodėl Prūsijos raida vyko viena, o Prancūzijos – kita kryptimi, vadinasi, iškelti problemą, kodėl apskritai skyrėsi šių dviejų nacijų raida. Galima būtų parodyti, kokią reikšmę Prūsijos susiformavimui turėjo ta aplinkybė, kad čia modernus rūmų dvaras pirmojo Prūsijos karaliaus laikais* turėjo būti sukurtas naujai pagal daugiau ar mažiau svetimus pavyzdžius, o Prancūzijoje jis labai lėtai išaugo bėgant amžiams, įgydamas tam tikrą tradicinį pavidalą, kurį reikėjo toliau išvystyti, bet nereikėjo „sukurti" tikra to žodžio prasme. Galima būtų taip pat parodyti, ką aristokratijos ir karaliaus santykiams Prūsijoje reiškė bendras išsiauklėjimas pagal rūmų dvaro etoso dvasią ir tuo etosu pagrįsto tradicinio aristokratijos ir karaliaus ryšio nebuvimas. Palyginti menkas miesto buržuazijos išsivystymas suteikė Prūsijos valstybės ir visuomenės įtampų balansui visai kitokį pobūdį. Šiame kontekste turi būti paminėta tik viena iš daugelio problemų, kylanti dėl abiejų figūracijų raidos skirtumų, nes ji tiesiogiai susijusi su rūmų dvaro formavimosi Prancūzijoje klausimu. Vokietijoje jau nuo Reformacijos laikų aristokratijos sluoksniuose išryškėja savita teisės studijų ir valdininko karjeros tendencija[187]. Užtat Prancūzijoje aristokratija tradiciškai buvo ir liko nedirbantis karinis luomas, kurio nariai lankė universitetą tik tuo atveju, jeigu ketino tapti dvasininkais. Mažų mažiausiai visoje Prancūzijos Naujųjų laikų istorijoje mes vargu ar kada nors aptinkame kilmingų, t. y. priklausančių *noblesse d'épée***, teisininkų vardus[188]. Čia galima tik prabėgomis pažymėti, kad Vokietijos ir Prancūzijos inteligentijos formavimosi ir rekrutavimo būdas glaudžiausiai susijęs su šiuo faktu. Vokietijoje svarbiausiu edukaciniu instrumentu tapo universitetas, o Prancūzijos *ancien régime* universitetą vargu ar siejo gyvas ryšys su ta visuomene, kuri iš tikrųjų ugdydavo: rūmų dvaro visuomene. Vokietijoje didelę inteligentijos dalį sudarė mokslininkai. Bet kuriuo atveju tai buvo inteligentija, sudaryta iš žmonių, kurie mokėsi universitete, o Prancūzijoje inteligentijos atrankos aparatūra buvo ne universitetas, bet rūmų dvaro visuomenė, *monde* platesne arba siauresne prasme. Pagaliau kad ir kokie glaudūs būtų socialiniai ryšiai tarp inteligentų, Vokietijoje knyga buvo jeigu ne pirminė, tai vis dėlto labai svarbi žmonių bendravimo priemonė. Užtat Prancūzijoje – kad ir kaip knyga būtų buvusi mėgiama kaip komunikacijos forma – pirmoje vietoje vis dėlto buvo pokalbis. Tai vos keletas reiškinių, neatskiriamai susijusių su ypatinga universiteto padėtimi Vokietijoje ir su universiteto atskirtimi nuo rūmų dvaro etoso Prancūzijoje.

* Frydrichas I (1657–1713): nuo 1688 m. – Brandenburgo kurfiurstas Frydrichas III, 1701 m. karūnuotas kaip pirmasis Prūsijos karalius – *vert. pastaba.*

** „Špagos aristokratijai" (pranc.).

22. Vokietijoje arba, tiksliau kalbant, Prūsijoje kitokia nei Prancūzijoje yra ne vien aristokratija. Skiriasi taip pat ir rangų bei pareigybių prigimtis. Abu faktai yra labai glaudžiai susiję, ir vieno iš jų neįmanoma suprasti be kito. Šis ryšys yra reikšmingas taip pat rūmų dvarui kaip aristokratijos aprūpinimo vietai susidaryti. Jį galima trumpai taip apibūdinti. *Ancien régime* rangų ir pareigybių sistemai būdingas pareigybių (urėdų) pirkimo institutas. Nesvarbu, kokiu būdu ji atsirado. Bet kuriuo atveju XVI a. ji su tam tikrais svyravimais buvo vis labiau vystoma ir Henriko IV laikais ją jau vargu ar buvo galima pašalinti be didžiulio perversmo visų socialinių santykių pakeitimo. Visa *ancien régime* rūmų dvaro monarchijos struktūra neatsiejama nuo šio instituto.

Klausimas, ar pareigybių pardavimas, vertinant mūsų pačių vėlesniosios vystymosi pakopos požiūriu, buvo „geras" ar „blogas" dalykas, yra ne vien bereikšmis, bet ir klaidingai suformuluotas. Nes mūsų laikais dominuojančio valdininkų etoso vertybinės nuostatos, kaip ir pati šiuolaikinė biurokratija, kilo iš ankstesnių formų, taip pat iš vertybinių nuostatų, susijusių su pareigybių pardavinėjimu. Pareigybių pardavinėjimo įteisinimą (tai padarė Henrikas IV) lėmė visiškai konkrečios finansinės priežastys. Pareigybių pardavimas karaliui reiškė labai svarbų pajamų šaltinį. Be to, tas pardavimas buvo įteisintas kaip tik dėl to, kad aristokratija galutinai netektų bet kokios įtakos skiriant pareigybes ir būtų nebeįmanomas bet koks feodalinis pareigybių patronažas. Taigi tam tikra prasme taip pat ir šis institutas buvo karalių kovos prieš aristokratiją, visų pirma stambiąją, instrumentas.

Būtų buvę tiesiog beprasmiška ir prieštaravę visiems karaliaus politikos reikalavimams, jeigu aristokratija būtų buvusi spraudžiama į šį perkamų pareigybių institutą, kuris Henriko IV laikais buvo ką tik įteisintas ir iš dalies nulemtas įtampų tarp karaliaus ir aristokratijos. Be to, tai būtų buvę visiškai neįmanoma. Nes didžiajai aristokratijos daliai, kurios lėšos buvo menkos, kelią į šias pareigybes administracijoje, ižde ir justicijoje būtų galėjęs vėl atverti tik perkamumo panaikinimas, už ką aristokratija iš tikrųjų gana dažnai kovodavo. Taigi tai būtų buvęs visos sistemos pertvarkymas. Tačiau toks pertvarkymas arba būtų pareikalavęs nepaprastų kaštų, nes karalius būtų turėjęs grąžinti sumokėtas pirkimo sumas (išskyrus prievartinės nuosavybės ekspropriacijos atvejį), arba būtų visiškai paralyžiavęs galią turtingos buržuazijos, kurios nuosavybė buvo tos pareigybės. Be to, patys karaliai buvo visiškai nesuinteresuoti tokia priemone. Pareigybių pardavinėjimas jiems buvo tapęs pajamų šaltiniu, be kurio jie negalėjo išsiversti, tad šio instituto panaikinimas būtų radikaliai pažeidęs socialinę pusiausvyrą jų valstybėje.

Ir iš tikrųjų visi mėginimai panaikinti pareigybių pardavinėjimą per visą *ancien régime* laikotarpį sužlugdavo iš dalies dėl finansinių priežasčių, iš dalies

dėl įnirtingo jų savininkų pasipriešinimo. Be to, galima pridurti, kad lemiamu Prancūzijos aristokratijos persiformavimo laiku niekas rimtai nesvarstė pasiūlymo problemą išspręsti, paverčiant aristokratiją valdininkais. Šis sprendimas nebuvo prasmingas ir galimas šiame socialiniame lauke, ir jo nepageidavo joks interesų centras – nei mantija, nei špagos aristokratija, nei karalius. Anksčiau minėtame 1627 m. kilmingųjų prašyme, kuriame nurodyti visi galimi aristokratijos aprūpinimo ir išsaugojimo keliai, visiškai neminimos tokios galimybės. Kaip pasakyta, pati aristokratija reikalauja tam tikro aristokratų skaičiaus dalyvavimo aukštuosiuose teismo rūmuose ir parlamentuose tik *patariamojo* balso teisėmis ir be atlyginimo. Taigi ne apsirūpinimo, bet padėties, kuri suteikia galią, užėmimo prasme.

23. Jeigu neskaičiuosime žemės valdų, pensijų ir karaliaus dovanų, aristokratijos aprūpinimo pagrindu išliko pirmiausia rūminės, taip pat rūminės-diplomatinės ir karinės pareigybės. Taigi aristokratijos reikalavimas rezervuoti pareigybes kilmingųjų naudai buvo iš tikrųjų patenkintas vien šio tipo postų atžvilgiu. Tačiau tai atsitiko tik Liudviko XIV laikotarpiu. Liudviko XIII ir Richelieu laikais, kai buvo įteiktas minėtas prašymas, taip toli dar nebuvo nueita. Pagrindinių grupių balansas dar nebuvo optimaliai nusistovėjęs karaliaus pozicijos naudai. Karalystės didikai, visų pirma hugenotų sąjūdžio vadai, vis dar kėlė pavojų neribotam karaliaus viešpatavimui.

Štai ką pamatome, pamėginę apžvelgti rūmų dvaro figūraciją Richelieu valdymo laikais ir socialinių įtampų, kurioms esant jis palengva susiformavo – įtampų tarp monarchijos ir jos atstovų vienoje pusėje ir kylančio trečiojo luomo spaudžiamos buržuazijos kitoje – būklę.

Luominės aristokratijos atstovybės (kartu ir didžioji šio luomo dalis) kaip politiniai faktoriai vargu ar dar turėjo savarankišką reikšmę kovoje prieš monarchiją. 1614 m. Generaliniai luomai pirmą kartą visiškai aiškiai parodė, koks stiprus ir pretenzingas spėjo tapti trečiasis luomas. Jie taip pat parodė, jog luominė aristokratija, priversta gintis nuo buržuazijos, jau buvo pernelyg priklausoma nuo karaliaus kaip savo gynėjo ir arbitro, kad vis dar galėtų priešintis taip pat jo reikalavimams.

Užtat tos aristokratijos grupės, kurios buvo artimiausios karaliui – didikai, visų pirma kraujo princai, hercogai ir Prancūzijos perai, – vis dar tebeturėjo didelę galią kaip karaliaus varžovai. Pakankamai aišku, kas buvo tos galios pagrindas ir šaltinis: tai visų pirma buvo jų, kaip gubernatorių, vyriausių karo vadų savo provincijose ir tvirtovėse, funkcija. Kai aristokratija pamažu buvo išstumta iš visų kitų valdžios aparatų, jai dar liko ši paskutinė savarankiška galios pozicija.

Dar prisidėjo aplinkybė, kad karalius ir Richelieu iš pradžių buvo palyginti nuolaidūs artimiausiems karaliaus giminaičiams, visų pirma karaliaus motinai ir jo broliui. Prireikė ne vieną kartą patirti, kokią grėsmę karaliui ir karaliaus valdžiai kelia artimiausių karaliaus giminaičių kišimasis ir dalyvavimas vyriausybės reikaluose, ir nuslopinti visus šiuos bandymus, kad Liudvikas XIV, kuris ir čia buvo užbaigėjas, iš pat pradžių imtųsi sąmoningos ir griežtai vykdomos politikos nušalinti savo giminaičius ir sąmoningai bei kryptingai centralizuotų savo rankuose visus sprendimus. Valstybės formavimosi dinastinės fazės raidoje[189] tai buvo reikšmingas žingsnis. Liudviko XIV ir Richelieu laikais visų aristokratijos maištų prieš karalių centras ir atrama buvo ši palyginti tvirta didžiosios aristokratijos vyrų ir moterų karinės galios pozicija. Jos dėka rūmų dvaro frakcijos iš pradžių dar turėjo socialinę jėgą, kurios nevalia ignoruoti. Tokios frakcijos egzistavo visada, tačiau be tokios galios pozicijos ir tokio centro jos turėjo likti daugiau ar mažiau bereikšmėmis klikomis ir bet kuriuo atveju negalėjo kelti jokio pavojaus karaliui.

Labai būdinga, kad kai Liudviko XIII brolis Gastonas, Orleano hercogas, nusprendė stoti priešiškos kardinolui frakcijos priešakyje ir aiškiai bei nedviprasmiškai jam pareiškė apie jų draugystės pabaigą, jis tuoj paliko Paryžių ir išvyko į Orleaną, kad remdamasis tvirta karine pozicija pradėtų kovą prieš Richelieu ir karalių. Lygiai taip pat darydavo ankstesnių karalių jiems priešiški broliai.

Panašiu būdu frakcija anksčiau jau buvo susibūrusi apie Henriko IV pavainikį, karaliaus kraujo brolį Vendomo hercogą. Jo atramos punktas buvo Bretanė. Hercogas buvo šios provincijos gubernatorius ir manė, kad vedybomis įgijo į ją paveldimas teises.

Taigi aukštojoje aristokratijoje Liudviko XIII laikais taip dar tebegyvavo didžiųjų karūnos vasalų senos valdžios pretenzijos. Tokioms pretenzijoms realų pagrindą suteikė provincijų partikuliarizmas kartu su vis dar gana toli siekiančia karine decentralizacija, palyginti dideliu karo vadų savarankiškumu provincijose. Visoms kovoms ir įtampoms tarp karaliaus atstovo Richelieu ir aukštosios aristokratijos būdinga viena ir ta pati strukūra. Vieną kartą pasipriešino Provanso gubernatorius, kitą – Langedoko gubernatorius hercogas Montmorency. Taip pat hugenotų aristokratijos keliami neramumai buvo pagrįsti panašia galios struktūra. Todėl, kad šalies karinė organizacija dar nebuvo galutinai centralizuota; todėl, kad provincijų gubernatoriai savo pirktas ir apmokėtas vietas galėjo laikyti savo nuosavybe; todėl, kad netgi tvirtovių komendantai ir įtvirtinimų kapitonai dar turėjo gana didelį savarankiškumą – mažų mažiausiai aukštoji aristokratija išsaugojo paskutinę galios poziciją, kuri ją dar kartą įgalino pasipriešinti neribotai karaliaus valdžiai.

Žinoma, ne atsitiktinumas, kad Richelieu atrinktų notablių susirinkimas 1627 m. visų pirma pareikalavo, jog „didžiųjų" rankose nebebūtų palikta jokia tvirtovė, jog visos tvirtovės, kurios nėra tiesiogiai būtinos šalies gynybai, turi būti nugriautos, jog niekam be karūnos leidimo nevalia turėti ir lieti patrankų. Ne atsitiktinumas ir tai, kad šis susirinkimas po tam tikrų ginčų dėl mokėjimo tvarkos ir atskirų provincijų įmokų be prieštaravimų pritarė išlaidoms reguliariai kariuomenei, kurios pradinis dydis buvo 20 000 vyrų. Buvo aiškiai nurodyta, kad ši kariuomenė be kovos prieš išorės priešus turi tarnauti viešajai tvarkai ir karaliaus autoritetui užtikrinti. Tokiu būdu Richelieu pradėjo kovą prieš paskutinę aristokratinės diduomenės galios poziciją. Besipriešinantys mirė nugalėti: kai kurie kalėjime, kai kurie kovoje, kai kurie tremtyje. Netgi karaliaus motina Richelieu valia turėjo mirti užsienyje. Aristokratinės diduomenės galia vis dar leido priešintis karaliui. Tačiau kadangi dabar monarchijos uždavinius į savo rankas paėmė ryžtinga asmenybė, tai šios galios lengvai susipykstantiems ir nuolatos tarpusavyje konkuruojantiems didikams nebepakako, kad nugalėtų karalių. Nors Richelieu ir neįgyvendino savo plano kas trejus metus keisti provincijų karo vadus, gubernatorius, vis dėlto jis[190] juos griežtai kontroliavo ir atšaukdavo savo nuožiūra. Tai jiems buvo pakankamai didelis pažeminimas.

Vienoje savo memuarų vietoje jis tiesiai sako[191]:

*De croire que pour être fils ou frère du Roi ou prince de son sang, il puissent impunément troubler le Royaume, c'est se tromper. Il est bien plus raisonnable d'assurer le Royaume et la Royauté que d'avoir égard à leurs qualités qui donneroient impunité**.

Taip aristokratijos *qualité*** jis pajungė karaliaus viešpatavimo reikmėms. Šis galios tarp aristokratijos ir monarchijos pasiskirstymas lėmė ir tą formą, kurią rūmų dvaras įgijo Liudviko XIII laikais. Nepaliaujamo likusių be šaknų aristokratų antplūdžio dėka jis labai išaugo. Kaip jau Henriko IV laikais, jis buvo savotiška lydymo krosnis, kurioje kylantys buržua, iškilę visų pirma pirkdami rūmų dvaro pareigybes, naujai nobilituotieji (ypač iš mantijos stovyklos) susiliejo ir per santuokas iš dalies susimaišė su senosios aristokratijos atstovais[192]. Rūmai dar netapo nuolatine šalies grandų gyvenamąja vieta ir vieninteliu Prancūzijos socialiniu centru. Tačiau daugumai aristokratų pasibaigė laisvas riteriškas gyvenimas, kurio erdvė kilmingam vyrui buvo jo rezidencija kaime, tėviškė ir klajojanti karo stovykla, o kilmingai moteriai – mažų mažiausiai pirmoji iš nurodytų vietų.

* „Būtų klaida manyti, kad būdami karaliaus sūnumi, broliu ar kraujo princu jie gali nebaudžiamai kelti sumaištį karalystėje. Kur kas protingiau saugoti karalystę ir monarchiją, nei paisyti jų savybių, tariamai užtikrinančių nebaudžiamumą" (pranc.).

** „Savybė, kokybė" (pranc.).

23 a. Nuo šiol sunyko ne tik dalies aristokratijos materialus pagrindas, bet kartu susiaurėjo ir jos veikimo erdvė bei gyvenimo horizontas. Daugiau ar mažiau skurdžiai sudurdama galą su galu, ji liko apribota savo kaimo rezidencija. Tos siaurumos nebekompensavo lauko stovykla ir klajonės karo metu – bent jau tokiu pat mastu, kaip būdavo anksčiau. Jai pasidarė neprieinamas platesnis akiratis ir prestižo suteikiama savirealizacija. Šiuos dalykus nuo šiol galėjo duoti tik rūmų dvaro gyvenimas.

Kiti naują, kur kas mažiau pastovią tėviškę surado karaliaus dvare, kartu Paryžiaus mieste arba iš pradžių dar ir kurio nors šalies didiko dvare. Tačiau ir didikams, kaip ir karaliams, jų kaimo rezidencijos nuo šiol tapo vien jų srities sostinėje esančios vilos ir rūmų dvaro priedėliais. Jeigu jie nebuvo tremtyje ar nebuvo patekę į nemalonę, tai ir jie mažų mažiausiai epizodiškai gyvendavo prie karaliaus rūmų, nors šie dar ir netapo jų nuolatine gyvenamąja vieta. Liudviko XIII laikais visuomenė jau buvo rūmų dvaro visuomenė. Ji išsiskyrė reikšmingu moterų vaidmeniu, nes vyrai, dažniausiai praradę savo riterių funkcijas, socialiai jas dabar pranoko kur kas mažiau. Tačiau tai buvo dar palyginti decentralizuota rūmų dvaro visuomenė. Riteriška laikysena ir būdingas jai etosas dar nebuvo visiškai išnykę, tačiau ši laikysena ir šis etosas, kurie kažkada atitiko tikrovę ir buvo špagos aristokratijos visos šlovės ir sėkmės šaltinis, šioje pasikeitusioje situacijoje vis labiau tolo nuo tikrovės ir vis labiau pasmerkė žlugti jų subjektus.

Niekas negali likti abejingas šios defunkcionalizacijos tragizmui, kai žmonės, kurių egzistavimas ir savimonė priklausė nuo tam tikros tradicinės pozicijos, kuri jų tėvams ir galbūt jiems patiems jaunystėje leido pakankamai įsitvirtinti, dabar dėl nesuprastų priežasčių pasikeitusiame pasaulyje yra pasmerkti žlugti ir pražūti, jeigu lygiai taip pat elgiasi. Ranke's nupasakota scena yra ryškus paveikslas, kuris vaizduoja šį riteriškos tradicijos paskutinio kilmingo atstovo likimą, kad mes ją čia pateiksime visą. Sukilo hercogas de Montmorency, sūnus žmogaus, kuris daug prisidėjo prie Henriko IV pergalės. Jis buvo riteris ir senjoras iš prigimties, dosnus ir šaunus, drąsus ir taurus. Jis taip pat tarnavo karaliui, tačiau nesuprato, kad jam vienam arba, tiksliau sakant, vienam Richelieu, turi priklausyti valdžia ir teisė viešpatauti. Dėl to jis sukilo. Karaliaus kariuomenės vadas Schombergas buvo užėmęs nelabai patogią poziciją. Toliau Ranke pasakoja taip:

„Tai buvo pranašumas, į kurį Montmorency nekreipė dėmesio. Kai tik jis pamatė priešo kariuomenę, savo draugams pasiūlė ją nedelsiant atakuoti. Nes karą jis suprato visų pirma kaip drąsią kavalerijos ataką. Patyręs palydovas, grafas Rieux, prašė jį palaukti, kol ką tik atvežtų poros pabūklų ugnimi pavyks suardyti priešo kautynių rikiuotę. Tačiau Montmorency jau buvo apėmęs ne-

suvaldomas kovos troškimas. Jis manė, kad neverta daugiau gaišti laiko. Nors patarėjas ir nujautė nelaimę, jis nedrįso prieštarauti aiškiai išsakytai riteriškojo vado valiai. Jis sušuko: „Pone, aš noriu mirti prie Jūsų kojų". Montmorency buvo lengva atpažinti iš jo kovinio žirgo, papuošto puikiomis raudonomis, žydromis ir spalvomis plunksnomis. Paskui jį per griovį pasekė tik saujelė palydovų. Jie nušlavė visus, kurie užstojo jiems kelią. Kardų smūgiais jie prasiveržė pirmyn, kol pagaliau pasiekė tikrąją priešo rikiuotę. Tačiau čia jie pateko į greitą muškietų ugnį iš arti: arkliai ir žmonės buvo sužeisti ir nukauti. Krito grafas Rieux ir daugelis kitų; hercogas Montmorency buvo sužeistas, nugriuvo nuo taip pat sužeisto žirgo ir buvo paimtas į nelaisvę"[193].

Richelieu įsakė atiduoti jį teismui, dėl kurio nuosprendžio neabejojo. Ir netrukus paskutiniam Montmorency Tulūzos rotušės kieme buvo nukirsta galva.

Tai yra tik labai nežymus įvykis, mažai reikšmingas vadinamosios didžiosios istorijos eigai. Tačiau jis turi *tipiško* įvykio, simbolio prasmę. Senoji aristokratija patyrė pralaimėjimą ne vien dėl šaunamųjų ginklų ugnies, bet visų pirma dėl to, kad jai buvo sunku išsižadėti elgesio būdų, nuo kurių priklausė visa jos savigarba ir gyvenimo džiaugsmas bei malonumas. Mes matome, ką reiškia tai, kad elgesys, kuris kažkada buvo adekvatus tikrovei, iš lėto besikeičiančioje žmonių figūracijoje, t. y. mažėjant vienos pusės šansams ir didėjant kitos pusės šansams galų gale gali tapti nuo tikrovės atitrūkusiu elgesiu. Kartu iš dar vienos pusės matome, dėl ko monarchija nugalėjo ir kaip riterių karinė aristokratija tapo palyginti taikia rūmų dvaro aristokratija.

Kai Liudvikas XIV sulaukė pilnametystės ir pradėjo viešpatauti, aristokratijos likimas jau buvo nulemtas. Nelygūs šansai, kurie šiame lauke teko monarchijai vienoje pusėje ir aristokratijai kitoje, sudarė galimybes išstumti aristokratiją iš visų savarankiškų galios pozicijų, o karaliaus atstovų reikšmė ir energija, atsiskleidusi dėl šių šansų, tas galimybes realizavo.

24. Nepaisant šio aristokratijos pozicijos silpnumo, aristokratijos, ypač jam artimiausios aristokratijos keliamo pavojaus jausmas, gimęs iš jaunystės laikų patirties, Liudvikui XIV visam gyvenimui įsigėrė į kūną ir kraują. Vienu svarbiausių jo bruožų tapo nuolatinis budrumas aristokratijos, kaip ir visų kitų savo pavaldinių atžvilgiu. Jam, kaip ir daugeliui rūmų žmonių, buvo būdingas nerūpestingas ekonominių klausimų sprendimas, nes spaudimo šioje sferoje jis nesuvokė kaip pavojaus savo socialinės egzistencijos šaknims. Tačiau toks nerūpestingumas jam ir visiems rūmų dvaro žmonėms buvo visiškai svetimas valdžios, rango, prestižo ir asmeninio pranašumo klausimais. Šioje sferoje Liudvikas XIV toli gražu nebuvo nerūpestingas. Čia jis buvo įsitempęs ir visiškai nenumaldomas.

Aristokratijos nuosmukis visiškai nebuvo tas dalykas, kurio jis galėjo norėti ir planuoti. Galvoti apie tai jam neleido ne vien išorinis jo valdžios spindesys ir prestižas, net tik jo kaip kilmingojo prestižas, jo poreikis turėti išskirtinę draugiją ir bendravimo ratą; apie tai galvoti neleido pati jo valdžios sistemos įtampų struktūra. Visai ne nuo jo laisvos valios ir sprendimo priklausė, ar įmanoma išsaugoti aristokratiją, ar galima leisti jai žlugti. Kaip parodyta, ji daugeliu atžvilgių buvo reikalinga. Tai, ką jis pasakė Saint-Simonui atsistatydinus iš karinės tarnybos: „dar vienas, kuris mus palieka", – yra tik vienas iš daugelio pavyzdžių.

Tad karalius, tikrai gerai suvokdamas savo tikslą ir pasiremdamas savo pirmtakų nuveiktais darbais bei patirtimi, tačiau būdamas kur kas palankesnėje situacijoje, kūrė savo rūmų dvarą, kuris buvo pagrįstas tuo ambivalentišku santykiu, apie kurį čia taip dažnai kalbėjome: kaip aristokratijos aprūpinimo ir sutramdymo įstaigą.

Jis nori „visą laiką savo akimis stebėti visus tuos, kurie gali būti maišto vadais ir kurių pilys gali būti susirinkimų vietomis [...]"[194].

Saint-Simono pasakojimas parodo, kaip gerai ir kokia prasme rūmų struktūrą kaip sąmoningos tramdymo politikos išraišką suprato ir kita pusė – aristokratija[195].

„Taip pat ir rūmų dvaro gyvenimas buvo despotiškos politikos įrankis. Aš jau parodžiau, kaip jis panaudotas tam, kad patys tauriausi būtų sutersti, pažeminti, sumaišyti su minia, kaip ministrai įtaka ir galia pranoko visus kitus, netgi kraujo princus [...]. Daugelis aplinkybių lėmė karaliaus sprendimą iškelti dvarą iš Paryžiaus ir nuolatos gyventi užmiestyje. Dėl neramumų, kurie jo mažametystės laikais vyko Paryžiuje, jis nemėgo šito miesto. Jis taip pat manė, kad ten gyventi pavojinga ir kad intrigas regzti bus sunkiau, dvarą perkėlus į kitą vietą. Ne mažesnę reikšmę šiam sprendimui turėjo ir jo favoritės bei baimė pernelyg suerzinti tokią didelę gyventojų masę. Prie to prisidėjo dar ir tam tikras susirūpinimas [...] dėl savo saugumo [...]. Be to, vis stiprėjo jo statybų aistra; ir jis manė, kad jį minia vertins labiau, jeigu jis jai pasirodys ne kasdien"[196].

Kaip matome, galutinį rūmų dvaro susidarymą Versalyje nulėmė daugybė priežasčių. Tačiau visos jos buvo glaudžiai tarpusavyje susijusios, jos visos skriejo orbita, kurios centre – valdžios ir prestižo išlaikymas bei didinimas.

Ir iš tikrųjų Versalio statyba tobulai atitiko šiuos tarpusavyje susipynusius Liudviko XIV polinkius. Visi etiketo suvaržyti aukšto rango žmonės Versalyje buvo jo tiesioginio stebėjimo lauke[197]:

„Karaliui rūpėjo ne vien tai, kad rūmuose lankytųsi aukštoji aristokratija,

jis to reikalavo ir iš smulkiosios. Savo *lever** ir *coucher*** metu, valgydamas Versalio soduose jis visą laiką žvalgėsi aplinkui ir pastebėdavo kiekvieną. Jam nepatikdavo, jei kilmingiausieji rūmuose būdavo ne nuolat. Jam nepatikdavo, jei jie tik retai ten pasirodydavo, ir į jo visišką nemalonę patekdavo tie, kurie nepasirodydavo niekada arba beveik niekada. Jeigu vienas iš jų ko nors pageidaudavo, karalius išdidžiai sakydavo: „Aš jo nepažįstu" – ir tai būdavo neatšaukiamas nuosprendis. Jis nepykdavo ant žmonių, mėgstančių buvoti kaime, tačiau reikėjo žinoti saiką ir, pasiliekant ten ilgesniam laikui, imtis atsargumo priemonių. Kai aš savo jaunystėje dėl teismo proceso kartą nuvažiavau į Ruaną, karalius ministrui liepė parašyti man laišką, kad sužinotų kelionės priežastį".

Suprantama, kad Liudvikas XIV ypač budriai stebėjo artimiausius jam pagal rangą žmones. Čia veikė tos dinastinių valstybių struktūros ypatybės, kurios nepriklausomai nuo visų asmeniškumų taip dažnai atvirai arba latentiškai supriešindavo valdovą bei pretenduojančius į karūną jo giminaičius ir net jį su tiesioginiu sosto įpėdiniu. Liudvikui XIV labai nepatiko, kad jo vyriausias sūnus gyveno atskirai nuo jo Meudone, kad jis „padalijo rūmus" – kaip jis kartą pasakė. Kai šis sosto įpėdinis mirė, karalius liepė skubiai išparduoti pilies baldus, bijodamas, kad anūkas, kuriam atiteko Meudonas, gali pasinaudoti šia pilimi ir *partageât ainsi la cour de nouveau*[198].

Kaip sako Saint-Simonas, šitas nerimas neturėjo jokio pagrindo, nes nė vienas iš karaliaus anūkų nebūtų išdrįsęs neįtikti karaliui. Tačiau kai reikalas lietė jo prestižo išsaugojimą ir asmeninės valdžios užtikrinimą, karalius vienodai griežtai elgėsi ir su savo giminaičiais, ir su kitais kilmingaisiais.

Galima pateikti pasibaisėjimą keliančių pavyzdžių, leidžiančių iki galo suprasti būtent šitą karaliaus ir aristokratijos traukos ir antipatijos, ryšio ir distancijos mišinį.

Karalius, kaip įprasta, vyko iš savo pilies Marly į Versalį. Kartu su juo tenai turėjo keliauti visa rūmų dvaro valstybė, ypač jo giminaičiai. Jo anūko žmona hercogienė de Berry jau trys mėnesiai buvo pirmą kartą nėščia. Ji blogai jautėsi, be to, turėjo aukštą temperatūrą. Karaliaus ir karališkosios šeimos leibmedikas Fagonas manė, kad kelionė iš Marly jaunai moteriai yra sunki ir labai kenksminga. Tačiau nei jis pats, nei jos tėvas Orleano hercogas neišdrįso to pasakyti karaliui. Jos vyras labai baikščiai tarė kelis žodžius karaliui, tačiau nesulaukė supratimo. Toliau buvo bandoma veikti per madam de Maintenon. Nors ir ji manė, kad labai rizikuoja, gydytojo palaikoma ji galų gale pakalbėjo

* „Kėlimasis iš patalo" (pranc.).
** Gulimasis (pranc.).

su karaliumi apie šį reikalą. Tačiau ji nieko nepešė. Ji ir gydytojas neišsigando, ir šis ginčas truko tris ar keturias dienas. Galų gale karalius tiesiog susierzino ir nusileido tiek, kad sergančiai hercogienei leido keliauti ne karališkąja karieta, bet laivu. Tam reikėjo, kad hercogienė ir hercogas išvyktų iš Marly viena diena anksčiau, pernakvotų Palais-Royalyje, vieną dieną pailsėtų ir kitą dieną keliautų toliau. Nors hercogas gavo leidimą lydėti savo žmoną, tačiau karalius uždraudė jam palikti Palais-Royalį, kur nors eiti, netgi į operą, nors tiesiai iš Palais-Royalio buvo galima patekti į Orleano hercogo ložę.

Saint-Simonas sako: „aš nepasakočiau mažmožių, atsitikusių dėl šios kelionės, jeigu ji nepadėtų dar tiksliau apibūdinti karalių".

Jeigu karalius tokiu būdu elgėsi tais reikalais, kurie mažų mažiausiai tiesiogiai lietė daugiau jo prestižą ir autoritetą artimųjų rate, negu pačią jo valdžią, tai, žinoma, jis buvo ne mažiau nenumaldomas sprendžiant tiesioginius jo viešpatavimo reikalus. Jokiomis aplinkybėmis jis netoleravo, kad kas nors iš jo giminaičių gautų postą, kuris galėtų padaryti jį įtakingą. Jis niekada nepamiršo, kokią reikšmę, pavyzdžiui, jo tėvo valdymo laikais turėjo gubernatorių postai kaip pasipriešinimo karaliaus valdžiai atramos taškai. Ir jis labai gerai prisiminė keblumus, kuriuos jo dėdė Gastonas de Orléanas sukėlė karaliui, panaudodamas savo gubernatoriaus postą. Tad kai jo paties brolis paprašė gubernatorystės ir tvirtovės, *place de sûreté*, karalius atsakė: *La meilleurs place de sûreté pour un fils de France est le coeur du Roi**. Ir šis atsakymas yra labai iškalbinga ne vien jo kalbėjimo manieros, bet ir apskritai jo pozicijos charakteristika.

25. Aristokratija sutramdyta. Tačiau kaip ji pakelia šį sutramdymą, kuris kartu yra ir pažeminimas? Kaip po to, kai nebeliko jokių išorinio pasipriešinimo galimybių, vis dar reiškiasi jos vidinis pasipriešinimas? Išorinis rūmų dvaro gyvenimas yra aristokratijos ryšio su karaliumi, jos priklausomybės nuo jo tiesioginė išraiška. Ar aristokratija palūžo taip pat iš vidaus, ar ji pasidarė paklusni, ar jos santykių su karaliumi ambivalentiškumas vis dar kartais prasiveržia pro jos regimą taikumą?

Prie rūmų dvaro prikaustyti kilmingieji toje erdvėje, kurią jiems paliko šis institutas, turėjo labai įvairių galimybių išspręsti konfliktinę situaciją, kurią sukūrė jų ambivalentiška padėtis karaliaus atžvilgiu, ir tokiu būdu tvarkyti savo gyvenimą bei būti vienokio ar kitokio sukirpimo žmonėmis.

Visus vargus ir pažeminimus, kuriuos turėjo iškęsti karaliaus tarnyboje, jie galėjo kompensuoti įsisąmonindami savo įtaką rūmų dvare, jos suteikiamais piniginiais ir prestižo šansais. Kompensuoti taip, kad antipatija karaliui, poreikis

* „Geriausia tvirtovė Prancūzijos sūnui yra karaliaus širdis" (pranc.).

išsivaduoti iš jo spaudimo būtų išstumtas net iš jų pačių sąmonės. Bet kuriuo atveju jie pasireikšdavo tik aplinkiniais keliais, per santykius su kitais. Ši laikysena buvo vienas iš dviejų priešingų taškų skalėje tų galimybių, kurias galėjo atvirai pasirinkti rūmų dvaro aristokratija. Gana geras jos pavyzdys gali būti hercogas de La Rochefoucauld, „Maksimų" autoriaus sūnus, karaliaus *Grand-maître de la Garde-robe**.

Kita vertus, kilmingas rūmų dvariškis galėdavo pabrėžti negatyvius ambivalentiško santykio aspektus. Šiuo atveju jis galėdavo sau leisti aštriai kritikuoti – veikiausiai saviškių rate – karaliaus valdymą ir slapčia kurti planus laikui po karaliaus mirties. Planus, kuriuos įgyvendinus, aristokratija (visų pirma aukštoji aristokratija) galėtų susigrąžinti savo teises iš karaliaus ir jo ministrų buržua. Jeigu neminėsime pasitraukimo iš rūmų, tai šiuo atveju Liudviko XIV gyvenimo laikais šiai nuostatai išreikšti aristokratas galėjo pasinaudoti tik viena vienintele realistiška veiklos forma: užmegzti ryšį su galimu sosto paveldėtoju ir bandyti jį palenkti šioms idėjoms. *Tokią* galimybę reprezentuoja hercogas Saint-Simonas. Jis pats taip vaizduoja savo antipodą, paklusnios aristokratijos atstovą hercogą La Rochefoucauld[199].

*Si M. de la Rochefoucauld passa sa vie dans la faveur la plus déclarée il faut dire aussi qu'elle lui coûta cher, s'il avait quelques sentiments de la liberté. Jamais valet ne le fut de personne avec tant d'assiduité et de bassesse, il faut lâcher le mot, avec tant d'esclavage. Il n'est pas aisé de comprendre qu'il s'en pût trouver un second à soutenir plus de quarante ans d'une semblable vie. Le lever et le coucher, les deux autres changements d'habits tous les jours, les chasses et les promenades du roi tous les jours aussi, il n'en manquait jamais, quelquefois dix ans de suite sans découcher d'où était le roi, et sur le pied de demander congé, non pas pour découcher, car en plus de quarante ans il n'a jamais couché vingt fois à Paris, mais pour aller dîner hors de la cour et ne pas être à la promenade: il ne fut jamais malade, et sur la fin rarement et courtement de la goutte***.

* „Karaliaus garderobo vyriausias viršininkas" (pranc.).

** „Nors ponas de la Rochefoucauld ir pragyveno savo gyvenimą pačioje akivaizdžiausioje karaliaus malonėje, vis dėlto reikia pasakyti, kad tai jam brangiai kainavo – jeigu jis turėjo šiokį tokį laisvės jausmą. Joks tarnas niekada nebuvo toks uolus ir nusižeminęs, toks – jei galiu pavartoti šį žodį – vergiškas. Nelengva įsivaizduoti, kad galėtų būti dar vienas toks, kuris ištvertų daugiau negu keturiasdešimt metų panašaus gyvenimo. Karaliaus atsikėlimas ir atsigulimas, dar du jo persirengimai kiekvieną dieną – nebuvo nė vieno, kurį jis būtų praleidęs. Kartais po dešimt metų iš eilės jis nenakvodavo už karaliaus rezidencijos sienų ir prašydavo leidimo ne tik pernakvoti ne rūmuose, nes per keturiasdešimt metų nebuvo dvidešimt kartų, kai jis nakvojo Paryžiuje, bet ir neateiti į rūmų pietus ar pasivaikščiojimą: jis niekada nesirgo, jeigu neskaičiuotume retų ir trumpų podagros priepuolių pabaigoje" (pranc.).

Pažvelgę į šio žmogaus karjerą, pamatome štai ką: jo tėvas pasižymėjo kovodamas Frondos pusėje. Po to jis niekada nesirodė rūmuose, nes karalius niekada jam neatleido maišto.

Sūnus rūmuose pasirodė kaip žmogus be jokių šansų. Saint-Simonas sako: „niekas jo nebijojo". Jis neturėjo nei postų, nei laipsnių. Vargu ar jis galėjo tikėtis didelio palikimo: daug šeimos turto buvo prarasta neramumų laikais. Be to, jis neatrodė patrauklus ir išvaizdus. Kažkaip jam pavyko pelnyti karaliaus malonę. Ir tada prasidėjo jo kilimas rūmų dvaro hierarchijoje. Jis gavo *Grand-veneur** ir *Grand-maître de la Garde-robe* postus. Jis draugavo su karaliaus meilužė ponia de Montespan. Kai ji paliko rūmus, jis nebeturėjo jokios atramos rūmų dvare, išskyrus patį karalių. Tikriausiai karaliui to ir reikėjo. Matome, kaip susipina žmonių priklausomybės. Kadangi ponia de Montespan buvo palanki La Rochefoucauld, tai jis nuo pat pradžios patyrė jos įpėdinės ponios de Maintenon nemalonę. Su ministrais jis nesutarė. Nepaisant senojo ponios de Montespan būrelio, likusi rūmų dvaro draugija su juo mažai bendravo. Tačiau karalius tris kartus sumokėjo jo skolas ir davė dar daug ką – ne viską, – ko jis prašė. O jis prašė daug. Jis galėjo laisvai, nesidairydamas į kitus, kalbėtis su karaliumi. Pastarasis jį vertino, o kiti dėl to jo bijojo. Jis ne vien pasirinko ir nusprendė savo gyvenimą visiškai pašvęsti tarnybai karaliui; iš tikrųjų jo socialinė egzistencija visiškai priklausė nuo karaliaus. Būdamas nuskurdusiu hercogu La Rochefoucauld, maištininko sūnumi, neturėdamas ryšių rūmų dvaro visuomenėje, išvaizdos, kuri būtų galėjusi jam pasitarnauti, jis buvo niekas. Tačiau iš šios būsenos karalius jį iškėlė į aukštumas.

Šioje vystymosi kreivėje daug tipiškų bruožų. Maištininkų sūnūs, kurie būtų pražuvę be karaliaus jiems naujai suteiktos malonės, tampa labiausiai atsidavusiais rūmų dvariškiais.

Cette histoire de la Rochefoucauld ressemble à celle de Condé. M. le Prince est devenu courtisan, lui aussi; son fils ne bougera pas de chez le Roi; son petit-fils épousera une bâtarde du Roi. Les Rochefoucauld and les Condé tombèrent de révolte en servitude[200].

Svorio centrai visiškai priešingai pasiskirstę Saint-Simono atveju. Iš Liudviko XIII jo tėvas gavo aukštus postus ir rangus. Jis buvo karaliaus patikėtinis ir per visus neramumus (taip pat ir karaliui mirus) nesvyruodamas išliko monarchijos pusėje, nors jai priešiška aristokratija ir labai stengėsi persivilioti jį į savo pusę. Taigi memuarų autorius Saint-Simonas atvyko į rūmus turėdamas nemažą turtą ir abejonių nekeliantį prestižą.

Žinoma, ir jis priklausė nuo karaliaus. Kaip jis kartą sakė, karaliaus ne-

* „Medžioklinių šunų viršininkas" (pranc.).

malonė jam taip pat reiškė socialinės egzistencijos sunaikinimą. Vis dėlto jo egzistencija nuo karaliaus malonės priklausė ne tiek pat, kaip tai buvo La Rouchefoucauld atveju. Skirtingai nuo pastarojo, jis labiau paveldėjo savo pareigybes ir rangus. Karalius buvo skolingas jam, karaliaus šeimai nusipelniusio žmogaus sūnui, ir ši skola buvo jo atrama. Šia prasme jis buvo kur kas labiau nepriklausomas. Jis jau anksti pademonstravo savo nepriklausomybę, kai dėl tarnybinio akibrokšto atsistatydino iš pulko vado pareigų. Vienu metu Saint-Simonas tikėjosi, kad karalius patikės jam diplomatinį postą, tačiau iš to nieko neišėjo. Jis gyveno prie rūmų dvaro be jokios rūminės pareigybės, tik vykdydamas savo kaip Prancūzijos hercogo ir pero pareigą bei paklusdamas reikalavimui, kurį karalius kėlė visiems aukštosios aristokratijos atstovams.

Kai po pirmojo ir antrojo dofino mirties kiekvienam turėjo būti aišku, kad Orleano hercogas yra būsimasis regentas, Saint-Simonas kurį laiką buvo bene vienintelis su juo bendravęs, nors Liudvikui XIV nepatiko bendravimas su hercogu, kurį jis laikė kaltu dėl anūko mirties, ir hercogas rūmuose buvo visiškai izoliuotas. Jeigu galima tikėti Saint-Simono žodžiais, tai per rūmų dvaro renginius jis buvo vienintelis, stovėdavęs greta jo. Saint-Simonas vaikščiodavo su juo Versalio sodais, kol kartą karalius jam nepagrasino nemalone ir pareikalavo kuriam laikui palikti rūmus, jeigu nenori būti ištremtas visiems laikams. Tada Saint-Simonas pakluso. Nepriklausoma laikysena buvo galima tik tokiuose rėmuose.

Tačiau šis savarankiškumas pasireiškė jau anksčiau – jam bendraujant su antruoju dofinu, Liudviko XIV anūku. Pasakojimas apie šiuos santykius ir mintis, kurias savo pokalbiuose reiškė šie du žmonės, yra ypač svarbūs dėl to, kad čia galime pažvelgti į vidinį pasaulį tų aristokratų, kurie buvo slaptoje opozicijoje karaliui.

Reikėjo paties didžiausio atsargumo, kol abu šie žmonės dvaro rūmuose, dar ne visai gerai vienas kitą pažinodami, galėjo vienas kitam atsiverti[201].

Saint-Simonas pasakoja: „aš nusprendžiau, kad pirmomis dofino naujos šlovės dienomis turiu jį truputį zonduoti. [...] Aš nepraleidau progos pasakyti keletą žodžių apie mūsų padėtį. [...] Pasakiau, kad jis būtų visiškas teisus, neišsižadėdamas nei mažiausios dalies savo pagrįstų teisių, ir aš pasinaudojau palankia akimirka, idant pasakyčiau jam štai ką: jeigu netgi jis su visa savo didybe ir užtikrintu rangu turi pagrindą dėl jų nerimauti, tai juo labiau tokį pagrindą turime mes, kuriems tos teisės taip dažnai ginčijamos ir netgi atimamos, ir dar taip, kad mes beveik negalėtume išdrįsti nusiskųsti [...].

Galų gale pokalbis pasisuko apie karalių. Dofinas kalbėjo apie jį su didžiausiu švelnumu ir dėkingumu; aš tuoj pat išreiškiau tuos pačius jausmus, tik pridėdamas, kad prisirišimas ir dėkingumas visai be reikalo gali tapti pavo-

jingu garbinimu. Aš įterpiau keletą žodžių, kad karalius nežino labai daug dalykų ir, deja, yra tokioje padėtyje, kai jis daug ko negali žinoti, nors dėl savo gerumo tikrai reaguotų, jeigu tik jis tai žinotų.

Vos tik lengvai palietus šią stygą, ji suskambėjo visu garsu. Princas sutiko, kad tai, ką aš pasakiau, yra tiesa, ir tuoj užsipuolė ministrus. Jis plačiai kalbėjo apie jų uzurpuotą neribotą valdžią ir įtaką, kurią jie įgijo karaliui, apie galimą pavojingą jos panaudojimą, apie tai, kad be jų įsikišimo niekas negali pasiekti karaliaus arba sužinoti jo valią. Jis nepaminėjo nė vieno vardo, tačiau leido man visiškai aiškiai suprasti, jog ši valdymo forma visiškai prieštarauja jo skoniui ir principams.

Paskui jis vėl sugrįžo prie karaliaus ir nusiskundė jo blogu auklėjimu bei tomis blogomis rankomis, į kurias vienas po kitų jis buvo patekęs. Kadangi politikos ir autoriteto dingstimi visa galia ir nauda atiteko vieniems ministrams, dėl to jo iš prigimties gera ir teisinga širdis, jam to nepastebint, be paliovos buvo vedama iš teisingo kelio.

Aš pasinaudojau proga ir atkreipiau jo dėmesį į ministrų aroganciją, kurią jie reiškia hercogams ir net už juos aukščiau stovintiesiems. Jis įsikarščiavo, kai išgirdo, kad ministrai vengia mus tituluoti *Monseigneur*, nors iš visų netituluotųjų, išskyrus mantiją, reikalauja, kad juos pačius taip tituluotų.

Negaliu papasakoti, kaip jį šokiravo šis įžūlumas ir tokia didelė buržuazijos pirmenybė prieš aukščiausią aristokratiją".

Paskutiniai žodžiai vėl atspindi svarbiausią problemą. Po absoliutinio režimo paviršiumi įtampa tarp aristokratijos ir buržuazijos nė kiek nesusilpnėjo. Nepaisant draugystės, kuri rūmų dvaro aristokratus, net patį Saint-Simoną siejo su atskirais ministrais, nepaisant ministrų dukterų santuokų su dvaro aristokratais, tebeegzistuoja ši centrinė platesnio socialinio lauko įtampa, kuri modifikuotu pavidalu buvo būdinga taip pat centrinei rūmų dvaro grupei. Saint-Simonas akivaizdžiai pasitenkindamas kartą citavo „nuostabų" senojo maršalo de Villeroy posakį[202]: „geriau turėti pirmąjį ministrą aristokratą priešu, negu draugą buržua"[203]. Tuo pat metu šis pokalbis išreiškia taip pat ambivalentišką aristokratijos santykį su karaliumi: tai ne atsitiktinumas, kad vienu iškvėpimu išsakomas ir rūmų dvaro aristokratijos priešingumas karaliui, ir išsišokėliams buržua. Tai du frontai, keliantys grėsmę aristokratijai. Šis faktas dar labiau išryškėja, kai sužinome mintis, kurias Saint-Simonas paskelbė savo memuaruose kaip dofino mintis po jo mirties. Jos aiškiai išreiškia mažų mažiausiai paties Saint-Simono mintis bei slaptos rūmų dvaro opozicijos Liudviko XIV laikais situaciją bei planus[204].

Apie dofiną Saint-Simonas pasakoja: *l'anéantissement de la noblesse*

lui était odieux, et son égalité entre elle insupportable. Cette dernière nouveauté qui ne cédait qu'aux dignités, et qui confondait le noble avec le gentilhomme, et ceux-ci avec les seigneurs, lui paraissait de la dernière injustice et ce défaut de gradation une cause prochaine de ruine et destructive d'un royaume tout militaire. Il se souvenait que le monarque n'avait dû son salut dans les plus grands périls sous Philippe de Valois, sous Charles V, sous Charles VII, sous Louis XII, sous François I, sous ses petits-fils, sous Henri IV, qu'a cette noblesse, qui se connaissait et se tenait dans les bornes de ses différences réciproques, qui avait la volonté et le moyen de marcher au secours de l'état, par bandes et par provinces, sans embarras et sans confusion, parce que aucun n'était sorti de son état, et ne faisait difficulté d'obéir à la plus grand que soi. Il voyait au contraire ce secours éteint par les contraires; pas un qui n'en soit venu à prétendre l'égalité à tout autre, par conséquent plus rien d'organisé, plus de commandement et plus d'obéissance.

Quant aux moyens, il était touché, jusqu'au plus profond du coeur, de la ruine de la noblesse, des voies prises et toujours continuées pour l'y réduire et l'y tenir, de abâtardissement que la misère et le mélange du sang par les continuelles mésalliances nécessaires pour avoir du pain avaient établi dans les courages et pour valeur, et pour vertu, et pour sentiments. Il était indigné de voir cette noblesse française si célèbre, si illustre, devenue un peuple presque de la même sorte que le peuple même, et seulement distingué de lui en ce que le peuple à la liberté de tout travail, de tout négoce, des armes même, au lieu que la noblesse est devenue un autre peuple qui n'a 'autre choix qu'une mortelle et ruineuse oisiveté, qui par son inutilité à tout la rend à charge et méprisée, ou d'aller à la guerre se faire tuer, à travers les insultes des commis des secrétaires d'état et des secrétaires des intendants, sans que les plus grands de toute cette noblesse par leur naissance, et par leur dignité qui, sans les sortir de cet ordre, les met au-dessus d'elle, puissent éviter ce même sort d'inutilité, ni les dégoûts des maîtres de la plume lorsqu'ils servent dans les armées [...].

*Ce prince ne pouvait s'accoutumer qu'on ne pût parvenir à gouverner l'état en tout ou en partie, sie on n'avait été maître des requêtes, et que ce fût entre les mains de la jeunesse de cette magistrature que toutes les provinces fussent remises pour les gouverner en tout genre, et seuls, chaqun la sienne à sa pleine et entière discrétion, avec un pouvoir infinement plus grand, et une autorité plus libre et plus entière, sans nulle comparaison que les gouverneurs de ces provinces n'en avaient jamais eue**.

* „Jis negalėjo pakęsti aristokratijos pažeminimo ir negalėjo pritarti lygybei jos viduje. Pastaroji naujovė, kuri darė išimtį tik aukščiausiems pareigūnams ir sulygino paprastus

Ši kritika ir opozicinio rūmų dvaro sluoksnio programa dar kartą gerai parodo problemą, kurią nagrinėja mūsų tyrimas.

Atskleista, rūmų dvare egzistavo įtampa, visų pirma tarp tokių grupių ir asmenų, kuriuos iškėlė karalius, ir tokių, kurie iškilo dėl paveldėto titulo. Karalius kontroliavo rūmų dvarą, išlaikydamas šios įtampos pusiausvyrą. Be to, buvo parodyta, kad viena iš karaliaus viešpatavimo formos, kuri faktiškai susidarė, egzistavimo sąlygų platesnėje jo viešpatavimo srityje taip pat buvo tam tikra specifinė įtampų pusiausvyra, karaliaus atstovams suteikusi galimybę įgyti nepaprastai didelę galią. Šią galimybę realizavo absoliučiosios monarchijos sistema. Tos įtampos ir jų pusiausvyros abiejose vietose – rūmų dvare ir platesnėje karaliaus viešpatavimo srityje – buvo tos pačios figūracijos, t. y. Prancūzijos valstybės ir visuomenės kaip visumos struktūriniai bruožai, būdingi tam tikrai jos išsivystymo pakopai.

Pasiremdamas augančia buržuazinių sluoksnių galia, karalius vis labiau atitolo nuo likusios aristokratijos, ir atvirkščiai: karalius padėjo buržua iškilti; jis jiems atvėrė pačias įvairiausias ekonomines, tarnybines ir prestižo galimybes, o kartu laikė juos savo rankose. Buržuazija ir karaliai vieni kitus kėlė aukštyn,

kilminguosius (*nobles*) su aukštos kilmės žmonėmis (*gentilhommes*), o juos – su senjorais (*seigneurs*), jam atrodė pati didžiausia neteisybė, o šis rangų skirtumų nebuvimas – artimiausia ir destruktyvi karinio monarchijos žlugimo priežastis. Jis prisiminė, kad ši aristokratija išgelbėjo monarchiją nuo pačių didžiausių pavojų Pilypo de Valois, Karlo V, Karlo VII, Liudviko XII, Pranciškaus I, jo anūkų, Henriko IV laikais. Ją išgelbėjo aristokratija, kuri žinojo ir pripažino tų skirtumų nustatytas ribas ir kuri turėjo išteklių ir pasiryžimo žygiuoti valstybei į pagalbą ir atskirais būriais, ir ištisomis provincijomis, be jokios suirutės ir sąmyšio, nes niekas nebuvo palikęs savo luomo ir buvo pasirengęs paklusti aukštesniam už save. Jis matė, kad tokios paramos negalima buvo laukti iš šios tvarkos priešininkų: visi norėjo būti lygūs kitiems, todėl nebeliko tvarkos, mokėjimo įsakinėti ir paklusti.

Kalbant apie aristokratijos išteklius, tai jį iki pat širdies gelmių skaudino aristokratijos nuskurdimas, tos priemonės, kuriomis ji buvo pažeminta ir tebelaikoma šioje padėtyje. Jį skaudino tas drąsos ir narsos, dorybės ir jausmų nuosmukis, kurį lėmė skurdas ir kraujomaiša dėl nesibaigiančių mezaljansų, sudaromų dėl duonos kąsnio. Jis piktinosi, matydamas, kaip įžymi ir garsi Prancūzijos aristokratija tapo žmonėmis, kurie skiriasi nuo paprastų žmonių tik tuo, kad šie yra laisvi užsiimti bet kokiu darbu, prekyba, netgi karo tarnyba, o aristokratams teliko rinktis tarp pražūtingo, žlugdančio dykinėjimo, kuris niekam neduoda naudos ir kelia visuotinį nepasitenkinimą bei panieką, ir mirtinai pavojingos karo tarnybos, nuolatos patiriant valstybės sekretorių ir intendantų sekretorių įžeidimus. Net patys didžiausi iš aristokratų, kuriuos įgimtas prakilnumas iškelia į šio luomo viršūnę, palikdamas jo nariais, negali išvengti to paties likimo: arba gyventi be naudos, arba tarnauti kariuomenėje, kenčiant plunksnagraužių įžeidimus [...].

Šis princas negalėjo susitaikyti, kad niekas negali dalyvauti valdant nei visą valstybę, nei jos dalis, jeigu jis nerašė skundų ir prašymų, ir kad visos provincijos valdžia atsidūrė jaunų magistratų rankose, iš kurių kiekvienas savo provinciją gali valdyti visiškai pagal savo nuožiūrą, turėdamas nepalyginamai didesnę galią ir platesnę bei pilnesnę valdžią nei provincijų gubernatoriai ankstesniais laikais" (pranc.).

o likusi aristokratija tuo pat metu smuko. Tačiau kai buržuaziniai sluoksniai, kai aukštieji teismų ir administracijos pareigūnai, kuriuos Saint-Simonas vadina „plunksnagraužiais“ ir „magistratais“, nueidavo toliau, negu patikdavo karaliui, jis juos taip pat nenumaldomai pastatydavo į savo vietą kaip ir aristokratus.

Reikalas tas, kad karaliai galėjo leisti aristokratijai nusmukti tik iki tam tikro lygio. Praradę aristokratiją, jie būtų praradę galimybę išsaugoti savo pačių egzistavimą ir jo prasmę. Kylantiems buržuazijos sluoksniams karalius buvo reikalingas būtent dėl to, kad jie kovojo prieš aristokratiją ir mėgino ją išstumti. Taip buržuazinės grupės iš aristokratijos šiame socialiniame lauke žingsnis po žingsnio atėmė daugelį jos ankstesnių socialinių funkcijų. Buržuazinių sluoksnių atstovai perėmė iš aristokratijos administracijos, jurisdikcijos ir iš dalies net karines funkcijas. Net svarbiausia gubernatorių funkcijų dalis buvo buržua rankose.

26. Tačiau nors aristokratija, viena vertus, prarado kai kurias tradicines funkcijas, kita vertus, ji įgijo vieną naują funkciją. Tiksliau sakant, pirmame plane atsidūrė dar viena jos funkcija – ta, kurią ji atliko karaliui.

Ancien régime aristokratiją įprasta vadinti sluoksniu „be funkcijų“. Tai turi tam tikrą pagrindą tuo atveju, jeigu turime omenyje funkcijų apytakos ratą, kuriame kiekvienas tam tikro socialinio lauko sluoksnis arba grupė tiesiogiai ar netiesiogiai patenkina visų kitų grupių poreikius, t. y. funkcijų apytakos ratą, kurį kartais galima aptikti profesinėse buržuazinėse nacijose. *Ancien régime* aristokratija neturėjo funkcijos „nacijai“.

Tačiau *ancien régime* funkcijų apytakos ratas, jo tarpusavio priklausomybių mechanizmas dėl to režimo galios struktūros daugeliu atžvilgių skyrėsi nuo to, kurį aptinkame profesinės buržuazinės „nacijos“ atveju. Neįmanoma įsivaizduoti, kad Prancūzijos aristokratija būtų galėjusi išlikti be socialinės funkcijos. Iš tikrųjų ji neatliko jokios funkcijos „nacijai“. Tačiau vargu ar įtakingiausių šios visuomenės funkcionierių, karalių ir jų atstovų sąmonėje „nacija“ arba „valstybė“ egzistavo kaip savaiminis tikslas. Aukščiau jau aptarėme Liudviko XIV požiūrį, kad karalius yra viso šio socialinio lauko viršūnė kaip jo tikrasis savaiminis tikslas, ir kad visus kitus karaliaus viešpatavimo elementus jis suvokė tik kaip priemones siekti šio tikslo, karaliaus išaukštinimo ir išlaikymo. Tokiame kontekste ir tokia prasme galima suprasti teiginį, kad nors ši aristokratija tikriausiai neturėjo jokios funkcijos „nacijai“, ji atliko tam tikrą funkciją karaliui. Kaip atsvaros prieš aristokratiją jam reikėjo stiprių buržuazinių sluoksnių. Kita vertus, karaliaus viešpatavimo prielaida buvo aristokratijos kaip atsvaros prieš buržuazinius sluoksnius egzistavimas. Kaip tik ši funkcija labiau paženklino rūmų dvaro aristokratiją.

Nesunku suprasti, kad ši palyginti savarankiškos aristokratijos transformacija į rūmų dvaro aristokratiją pakeitė visą jos rangų tvarkos prasmę ir struktūrą. Ką tik pacituotos Saint-Simono mintys parodo, kaip smarkiai aristokratija dar ir Liudviko XIV laikais priešinosi pertvarkai, senovinės arba mažų mažiausiai tradicinės aristokratinės santvarkos sugriovimui ir jos prievartiniam pakeitimui nauja, atitinkančia karaliaus poreikius. Tos mintys liudija, kokios gyvos dar ir tais laikais buvo jos svajonės apie senosios nepriklausomos aristokratijos padėties atkūrimą. Aristokratija savo padėties ir nesuvokė, ir negalėjo suvokti. Ji buvo visiškai priklausoma nuo karaliaus. Ir lygiai taip pat, kaip savo platesnėje viešpatavimo sferoje karalius rūpinosi, kad buržuazija ir aristokratija viena kitą atsvertų, taip ir dvaro rūmuose jo politika buvo nukreipta į tai, kad buržua, o jeigu ne buržua, tai tie, kurie neseniai iškilo (taip pat ir pačioje aristokratijoje) ir kurie už viską buvo dėkingi jam, o ne paveldėtam rangui, atsvertų konservatyvios aristokratijos spaudimą.

Kaip tik dėl šios politikos skundžiasi Saint-Simonas, būtent tai yra situacija, kai ypač išsivysto žmonių bruožai, čia pavadinti „rūmų dvaro žmonių“ charakteriais.

27. Anksčiau buvo iškeltas klausimas, kokia socialinė konsteliacija per kelias kartas reprodukuodavo rūmų dvarą kaip socialinę instituciją – tokią, kokią ją stebėjome. Atsakyti galima taip: aristokratijai reikėjo karaliaus, nes tik gyvenimas prie jo rūmų šiame socialiniame lauke jai atvėrė tokius ekonominius ir prestižo šansus, kurie ją įgalino gyventi aristokratijos gyvenimą.

Karaliui aristokratijos reikėjo dėl daugelio priklausomybių, kurios viena po kitos buvo aptartos tyrime. Pavyzdžiui, jam reikėjo jos dėl tradicinės priklausomybės, išaugusios iš leno senjoro ir vasalo santykio; ji jam buvo reikalinga bendrauti rate tokios draugijos, kuriai jis priklausė pats ir kurios etosą priėmė; dėl poreikio įgyti distanciją nuo liaudies, naudojantis sluoksnio, kuris rangu ir prestižu pranoko visus kitus, t. y. aristokratijos, patarnavimais. Tačiau jeigu į visa tai neatsižvelgsime, tai aristokratija buvo jam reikalinga kaip nepakeičiamas svarstis jo valdomų sluoksnių įtampų pusiausvyrai išlaikyti.

Klaidinga laikyti karalių *tik* aristokratijos engėju; klaidinga manyti, kad jis buvo *tik* jos gynėjas. Jis buvo ir jos engėjas, ir gynėjas. Klaidinga pabrėžti vien aristokratijos priklausomybę nuo karaliaus. Karalius tam tikru mastu taip pat tik priklausė nuo aristokratijos – juk kiekvienas vienvaldis valdovas priklauso nuo valdomų ir ypač nuo viršutinių valdomųjų grupių. Tačiau nors karaliui dideliems savo socialinės padėties galios šansams išlaikyti bei apsaugoti ir reikėjo aristokratijos kaip atskiro luomo, nutolusio nuo kitų luomų, vis dėlto kiekvieno pavienio aristokrato priklausomybė nuo karaliaus buvo daug dides-

nė už karaliaus priklausomybę nuo kiekvieno atskiro kilmingojo. Jeigu karaliui nepatiko kuris nors aristokratas, visada egzistavo kilmingųjų „rezervinė armija", iš kurios karalius savo nuožiūra galėjo pasirinkti jam pamainą. Jeigu neminesime ministrų ir kitų valdininkų, kilusių iš buržuazijos ir nobilituotos biurokratijos, kurie nors ir priklausė rūmų dvarui, tačiau rūmų dvaro aristokratinėje visuomenėje dažniausiai būdavo tik (kartais tikrai galingos) marginalinės figūros, tai kaip tik ši tarpusavio priklausomybių pusiausvyra, kaip tik šis priklausomybės svorių pasiskirstymas jo specifinį pobūdį suteikė tam institutui, kurį mes vadiname „rūmų dvaru". Tokioje įtampų pusiausvyroje šios grupės ir figūros tvirtai palaikė viena kitą – taip, kaip patekę į „klinčą" boksininkai. Nė vienas nedrįso keisti savo padėties, nes bijojo, kad priešininkas gali jam pakenkti; ir nebuvo jokio šalia stovinčio ringo teisėjo, kuris būtų galėjęs juos išskirti. Visos šios abipusės priklausomybės buvo taip subalansuotos ir tokios ambivalentiškos, kad abipusis priešiškumas ir abipusė priklausomybė daugiau ar mažiau atsvėrė viena kitą.

28. Anksčiau matėme, kaip vėlyvaisiais šio režimo laikais net aukščiausio statuso asmenys – karalius ir karalienė, karališkosios šeimos nariai kartu su savo rūmų damomis ir rūmų kavalieriais – tapo tokiais savo pačių ceremonialo ir savo etiketo belaisviais, kad paisė jų reikalavimų netgi tada, kai tai buvo jiems našta: kaip tik dėl to, kad kiekvienas gestas, kiekvienas žingsnis buvo tam tikrų šeimų privilegija prieš kitas. Dėl to, kad bet koks pavienės privilegijos pakeitimas kitų naudai kėlė kitų privilegijuotų šeimų ir grupių nepasitenkinimą, o dažniausiai ir aktyvų pasipriešinimą. Jos bijojo, kad pasikėsinus į vieną atskirą privilegiją, galų gale gali būti pasikėsinta ir į kitas, taip pat į jų pačių privilegijas. Tai, ką čia galėjome stebėti kaip rūmų dvaro sluoksnių etiketo ir ceremonialo pavyzdį, turi *ancien régime* privilegijuotų elitų santykių simbolio reikšmę. Ir monopolinė pirmenybės teisė užimti tam tikras pareigas, ir teisės į kitus pajamų šaltinius, ir rango bei prestižo privilegijos – visos šios daugeriopos gradacijos privilegijos buvo savotiška nuosavybė, kurią kiekviena šeima nepaprastai budriai saugojo ir siekė apginti nuo visų pavojų, kuriuos labai dažnai kėlė kitų šeimų privilegijų pagausėjimas. Tokios buvo ne vien karaliaus šeimos ir jos rūmų dvariškių privilegijos, tačiau ir tos, kurias turėjo špagos aristokratija, valdininkų aristokratija arba mokesčių atpirkėjai ir finansininkai. Nors jas siejo daug tarpusavio ryšių, jos išliko kaip ypatingos grupės su atskiromis privilegijomis. Liudvikui XIV dar pakako galios tam tikrose ribose didinti bei mažinti privilegijas ir taip vairuoti šį daugiapolį mechanizmą priklausomai nuo karaliaus pozicijos reikmių. Liudvikas XVI kartu su plačiai išsišakojusia karališkosios šeimos dinastija jau buvo šios tarpusavio priklausomybių ir įtampų mašinos

belaisvis. Ne jis ją vairavo, tačiau tam tikru mastu ji vairavo jį patį. Kaip pamėkliškas *perpetuum mobile* ji vertė visus, kurie jai priklausė, nepaliaujamoje konkurencinėje tarpusavio kovoje ginti savo pačios egzistencijos privilegijuotą pagrindą ir kiek tik galima išlikti toje pačioje vietoje. Šitas susipynimas, šitas socialinis „klinčas", kiekvieną grupę laikęs nuolatinėje baimėje, kad galios pusiausvyra pasikeis jos nenaudai, vertė trypti toje pačioje vietoje, sužlugdė visus bent kiek radikalesnius bandymus reformuoti viešpatavimo sistemą iš vidaus, kuriuos bandė įgyvendinti veikėjai, kilę iš pačių privilegijuotų elitų gretų. Žinoma, reformų mėginimų netrūko, o idėjų, siūlančių įgyvendinti vienokias ar kitokias reformas, buvo tiesiog perteklius. Tačiau šios idėjos tik retai būdavo pagrįstos realistiška šios privilegijuotųjų figūracijos analize.

Reformų būtinumas darėsi juo akivaizdesnis, juo labiau stiprėjo neprivilegijuotų grupių spaudimas, nukreiptas prieš privilegijuotąsias. Tačiau norėdami teisingai suprasti situaciją, turime nepamiršti, koks didelis socialinis atstumas tokioje socialinėje figūracijoje, kokia buvo *ancien régime*, skyrė privilegijuotas elito grupes ir tuos, ką jie patys vadino „liaudimi" – neprivilegijuotųjų masę. Šis atstumas egzistavo nepaisant fizinio artumo, pavyzdžiui, savo pačių tarnams. Didžioji privilegijuotųjų masė dar gyveno palyginti uždarame pasaulyje – juo hermetiškiau uždarytame, juo aukštesnis buvo jų rangas. Daugumai šių žmonių vis dar svetimas buvo vaizdinys, kad galima vystyti savo šalį, kelti savo tautos gyvenimo lygį. Jis vargu ar atitiko jų vertybines nuostatas. Jų pačių privilegijuotos socialinės egzistencijos išsaugojimas jiems dar buvo savaiminė vertybė. Kaip ėjosi daugumai gyventojų, buvo pernelyg toli už jų akiračio ribų. Daugumos privilegijuotųjų tai nedomino. Tad jie vargu ar nutuokė, kas ten kaupėsi. Buvo neįmanoma įveikti pačių viršutinių sluoksnių tarpusavio santykių, tad jį galų gale sutrupino srautas, prasiveržęs iš apačios.

Šis *ancien régime* privilegijuotų elitų įšalimas „klinče", įtampų pusiausvyroje, kurios, nepaisant visų socialinių blogybių, niekas neįstengė taikiu būdu įveikti, tikrai buvo viena iš priežasčių, kodėl revoliucinis sąjūdis galų gale nušlavė teisinį ir institucinį senosios viešpatavimo sistemos karkasą, kol galų gale po daugelio svyravimų nusistovėjo kita valdžios sistema su kitokiu galios pasiskirstymu ir kitomis įtampų pusiausvyromis. Anksčiau jau užsiminėme (nors problema reikalauja kur kas išsamesnės analizės), kad požiūris į buržuaziją kaip revoliucinį, kylantį sluoksnį ir į aristokratiją kaip į revoliucijoje nugalėtą sluoksnį pernelyg supaprastina faktinę dalykų padėtį. Revoliucijos nušluotiems privilegijuotiesiems priklausė taip pat ir privilegijuoti buržuaziniai ar buržuazinės kilmės sluoksniai. Tikriausiai geriau padarytume, griežčiau atskyrę luominę buržuaziją, kurios viršūnė buvo valdininkų aristokratija, nuo kylančios profesinės buržuazijos.

29. Vienas centrinių, o galbūt ir *pats svarbiausias* sociologijos klausimas – kaip ir kodėl žmonės susiję tarpusavyje ir taip vieni su kitais sudaro specifines dinamiškas figūracijas. Atsakymą į šį klausimą galime rasti tik nustatę žmonių tarpusavio priklausomybes. Sistemingam tarpusavio priklausomybių tyrimui šiuo metu vis dar labai stinga modelių. Nėra ne tik į detales besigilinančių empirinių modelių, pasigendame taip pat į šį uždavinį orientuoto sistemingo tradicinio mąstymo instrumentų, tradicinių sąvokų ir kategorijų patikrinimo. Vis dar trūksta ir supratimo, kad daugelis šių tradicinių mąstymo instrumentų buvo išplėtoti tam tikrų visiškai apibrėžtų dalykinių sričių tyrimui – visų pirma tai sričiai, kuri vadinasi „gamta" – tirti, dėl to nebūtinai tinka kitų dalykinių sričių tyrimui. Pavyzdžiui, tirti tai sričiai, kuri „visuomenės" pavadinimu pagrįstai arba nepagrįstai yra skiriama nuo „gamtos".

Kadangi šios problemos ne visada aiškiai įsisąmoninamos, mąstymas apie socialinius klausimus gana dažnai pakliūva į painiavą. Sociologinėms problemoms nagrinėti akivaizdžiai netinka daug mąstymo kategorijų ir sąvokų, išaugusių iš gamtotyros raidos ir, be to, dar smarkiai atskiestų populiarioje vartosenoje. Geras pavyzdys yra klasikinė linijinio priežastingumo sąvoka. Todėl sociologai gana dažnai leidžia išrasti daugiau ar mažiau arbitralias sąvokas, empiriškai kruopštaus tyrimo darbu nepatikrindami, ar jos iš viso ir kiek iš tikrųjų tinka kaip socialinių reiškinių mokslinio tyrimo įrankiai.

Kaip matėme, čia mėginome empirinio darbo rėmuose patikrinti teorinę ginkluotę, kuri buvo sukurta, atliekant kruopštų sociologinį tyrimą. Kartu nutolstame nuo daug kur dar dominuojančių nominalistinių sociologijos teorijų. Nepaisant jų atstovų deklaracijų, kad jie tiria žmonių visuomenes, jie galų gale realiai ir iš tikrųjų egzistuojančiais laiko tik pavienius, vienas nuo kito atsiskyrusius individus. Todėl viskas, ką jie turi pasakyti apie visuomenes, galų gale pasirodo tik atskirų individų abstrakcijos, o kartu ir gana dažnai taip pat sistemos arba metafizinės esybės, kurios yra nepriklausomos nuo atskirų individų.

Skirtingai nuo tokių nominalistinių sociologijos krypčių, tyrinėdami socialinius darinius kaip vienas nuo kito priklausomų individų figūracijas, žengiame keliu, vedančiu realistinės sociologijos link. Konkrečiais tyrimais galima pastebėti ir įrodyti faktą, kad žmonės nėra pavieniai, visiškai vienas nuo kito atsiskyrę, bet vienas nuo kito priklausomi ir susiję individai, tarpusavyje sudarantys pačių įvairiausių rūšių figūracijas. Be to, kaip matėme, konkretus tyrimas įgalina gana patikimai nustatyti, kaip atsirado ir vystėsi specifinės konfigūracijos, nors, žinoma, tai tėra tik vienas žingsnis minėtu keliu. Šiuo atveju tai buvo karaliaus dvaras ir rūmų dvaro visuomenė. Galima nustatyti sąlygas, kai žmonės vienas nuo kito priklausė ir buvo susiję tarpusavyje šiuo specifiniu

būdu, taip pat būdą, kuriuo šie saitai savo ruožtu keitėsi dėl iš dalies egzogeniškų, iš dalies endogeniškų visos figūracijos pokyčių.

Čia nušvietėme tik kai kuriuos aspektus tų tarpusavio priklausomybių pokyčių, kurie XVI ir XVII a. Prancūzijoje galų gale baigėsi nestabilios įtampų tarp karaliaus ir likusios aristokratijos pusiausvyros poslinkiu karaliaus naudai bei absoliučia Prancūzijos karaliaus galios persvara jo viešpatavimo lauke. Be to, nušvietėme pusiausvyros poslinkius tik tam tikrų elitų santykių sferoje. Todėl daugelis rezginių plačiame Prancūzijos visuomenės raidos lauke šiuo laikotarpiu dar lieka galiniame plane arba tamsoje.

Tačiau kaip ribotas modelis rūmų dvaro visuomenė gerai tinka tyrimu išmėginti, o kartu ir paaiškinti reikšmę daugelio sąvokų, kurios mūsų laikais iš pradžių gali pasirodyti neįprastos. Tai „figūracija“, „tarpusavio priklausomybė“, „įtampų pusiausvyra“, „visuomenės raida“ arba „figūracijos raida“ ir kai kurios kitos.

30. Kai kurie sociologai gali klausti, ar verta tiek gilintis į hercogų, princų ir karalių galios ir tarpusavio priklausomybių detales, nes šio tipo socialinės padėtys seniai prarado savo vertę ir tapo periferiniais reiškiniais labiau išvystytose visuomenėse. Tačiau tas, kuris taip klausia, parodo, kad nesupranta, kas yra sociologijos uždavinys. Galų gale tas uždavinys yra toks: visų junginių žmones įgalinti geriau suprasti save ir kitus. Kai tiriame, kaip tarpusavyje susiję ir vienas nuo kito priklauso žmonės, esantys kitoje socialinės raidos pakopoje, kodėl žmonių tarpusavio priklausomybių mechanizmas šioje fazėje įgyja kaip tik šį specifinį pavidalą, tai ne vien geriau suprantame tą figūracijos raidą, kuri baigiasi mūsų pačių priklausomybių rezginiu. Tarp žmonių, vienų su kitais susijusių figūracijomis, kurios mums iš pradžių atrodo visiškai svetimos, ir mums iš pradžių atrodančių visiškai svetimais ir nesuprantamais individais, aptinkame lemiamas padėtis, kurios mus įgalina atsistoti į jų vietą. Į vietą žmonių, kurie vienas su kitu gyvena visiškai kitokiu būdu; žmonių, kurie priklauso kitokioms visuomenėms ir dėl to patys yra kitokie. Kitais žodžiais tariant, atskleisdami tas priklausomybes, į kurias žmonės yra įtraukti, atliekame pamatinį žmogaus identifikavimosi su kitu žmogumi aktą, be kurio kiekvienam žmogui bendraujant su kitu žmogumi – taip pat tyrinėtojui su tyrimo objektu ir gyviesiems bendraujant su mirusiaisiais – skamba barbarystės, ankstyvųjų žmogaus vystymosi laikų nata, kai kitų visuomenių žmonės dažnai būdavo suvokiami tik kaip keisti svetimieji, o dažnai – ir net ne kaip žmonės. Taip įgyjame galimybę pranokti tą socialinių reiškinių lygmenį, kai jie atrodo tiesiog kaip skirtingų visuomenių ar kultūrų virtinė. Šis lygmuo duoda dingstį manyti, kad sociologinis skirtingų visuomenių tyrimas turi remtis reliatyvistiniu požiūriu.

Tada galime pasiekti tą lygmenį, kai kitų visuomenių ir jas sudarančių žmonių kitoniškumas praranda keistumo ir svetimumo prieskonį. Pasiekiame tą lygmenį, kai kitų visuomenių žmones galime pažinti kaip žmones – tokius kaip ir mes patys. Kitaip sakant, dažniausiai deskriptyvus sociologinio ir istorinio tyrimo metodas neleidžia peržengti linijos, šiapus kurios tuos žmones, kuriuos mėginame pažinti, suvokiame tik kaip žmones trečiajame asmenyje – kaip „jis" arba „ji". Tik jeigu tyrinėtojas eina toliau – tol, kol jis pasiekia tą tašką, iš kurio jis gali tiriamuosius suvokti kaip žmones, kurie yra tokie patys, kaip ir jis pats – tik tada jis gali priartėti prie realistiško supratimo. Tai lygmuo, kai jam atsiveria pačių tiriamųjų patirtis, jų *Aš* ir *Mes* perspektyva.

Tarpusavio priklausomybių analizė yra priemonė pasiekti šį lygmenį. Taip, dalies tarpusavio priklausomybių rezginio, į kurį Liudviko XIV laikais buvo įregzta karaliaus pozicija, atskleidimas parodo karalių iš „Jis-perspektyvos". Tačiau kartu jis atveria kelią tikrai tiksliai rekonstruoti jo paties patirtį. Be tarpusavio priklausomybių mechanizmo, kurio dalis jis buvo, rekonstrukcijos neįmanoma atsistoti į jo vietą ir suprasti, su kokiomis alternatyvomis jis iš tikrųjų susidūrė viešpataudamas ir kaip jis jas suvokė pagal savo išsivystymo lygį ir padėtį. Galime susidaryti patenkinamą jo asmenybės vaizdą tik tuo atveju, jeigu jo paties elgesį ir ypač jo sprendimus matome pagal sąryšį su šiomis alternatyvomis, su jo paties patirties ir sprendimų erdve šio tarpusavio priklausomybių mechanizmo viduje. Tik tada galime pamatyti Liudviką XIV kaip žmogų, bandžiusį išspręsti tam tikras specifines problemas – tokį, kaip aš ir tu. Tik jeigu suprantame, kaip jis ėmėsi spręsti – arba vengė spręsti – jam iškilusias problemas, galime spręsti, ko jis buvo vertas ir ar jis buvo didis. Taip pat ir žmogaus vertė matuojama ne tuo, kas jis atrodo esąs, kai mes žiūrime į jį kaip į pavienį žmogų, nepriklausomai nuo jo ryšių su kitais žmonėmis. Tą vertę galima nustatyti tik tada, kai mes jį matome kaip žmogų tarp žmonių, sprendžiantį problemas, kurias jam kelia bendras gyvenimas su kitais. Todėl kai kartais sakoma, kad nors Liudvikas XIV buvo nežymus kaip žmogus, bet pasižymėjo kaip karalius, tai galima suprasti, nors tas pasakymas yra visiškai klaidingas. Taip tikriausiai bandoma tik pasakyti, kad nors jis optimaliai išnaudojo savo kaip karaliaus karjeros suteiktas galimybes, tačiau tikriausiai nebūtų taip pat gerai išlaikęs išmėginimų kitokioje socialinėje karjeroje: kaip filosofas, istorikas, intelektualas arba tiesiog be jokios karjeros – kaip „žmogus savyje ir sau". Neįmanoma nustatyti žmogaus vertės, kol abstrahuojamės nuo jo karjeros, susietos tarpusavio priklausomybės ryšiais su kitais, nuo jo padėties, nuo jo funkcijos kitiems.

Mūsų dienomis taip daroma vis dar gana dažnai. Egzistuoja tendencija vertinti net žmones, gyvenančius kitais periodais ir kitose visuomenėse, remian-

tis savajam laikui svarbiais vertinimais. Taip vertinant žmones, iš gausybės faktų kaip reikšmingi šiam žmonių vertinimui atrenkami visų pirma tie faktai, kurie parodo jų vertę šio tipo savųjų vertinimų šviesoje. Taip tyrinėtojas užtveria sau kelią prieiti prie ryšių tarp tų žmonių, kuriuos jis stengiasi suprasti. Kaip pavieniai atskiri asmenys jie išplėšiami iš ryšių, kuriais jie faktiškai susiję su kitais, ir yra heteronomiškai įjungiami į ryšius, kuriems iš tikrųjų nepriklauso: jų vaizdą lemia paties tyrinėtojo gyvenamojo laiko vertinimai. Tačiau kaip žmones mes galime juos suprasti tik tokiu atveju, jeigu paliekame santykinę autonomiją ryšiams, figūracijoms, kurias jie patys savo laiku sudaro su kitais žmonėmis, o kaip jų aspektui – ir jų pačių vertinimams.

Figūracijų analizė yra tiesiog metodas, skirtas užtikrinti žmonėms, kurie yra tiriami, didesnę distanciją ir autonomiją nuo (dažnai laikinų ir trumpalaikių) vertinimų, kylančių iš tų didžiųjų susiskirstymų į partijas, į kuriuos įtraukti tyrinėtojai, atliekantys tyrimus tam tikru metu. Tik rūpestis dėl didesnės tiriamųjų autonomijos, tapęs svarbiausiu vertinimo masteliu, nukreipiančiu tyrinėtojo akį ir ranką, suteikia šansą, kad žmonių tyrime bus kontroliuojamos heteronomiškų pačių tyrinėtojų idealų įtakos. Kai stengiantis tirti autonominiai vertinimai vis didesniu mastu užima heteronomiškų vertinimų vietą, galima tikėtis, jog tyrinėtojas glaudžiau susilies su faktiniais ryšiais, su faktiniu tiriamų žmonių tarpusavio priklausomybių mechanizmu bei išplėtos tokius šių ryšių modelius, kurie nesužlunga, vos tik pasikeičia jo laiko idealai bei susiskirstymai į partijas. Modelius, prie kurių toliau galės dirbti kitos kartos ir kurie taip žmonių tyrimui užtikrins didesnį tęstinumą tarp tyrinėtojų kartų.

Kaip minėta, rūmų dvaro visuomenės paveikslas, pateiktas šiame tyrime, yra nedidelio masto modelis. Matėme, kad žmonės, sudarę šią visuomenę, daugeliu atžvilgiu buvo susiję tarpusavyje kitaip – sudarė kitokią figūraciją – palyginti su industrinių visuomenių žmonėmis. Tad palyginti su šių visuomenių žmonėmis, jie daugeliu atžvilgių kitaip vystėsi ir elgėsi. Matėme, kad šis kitų žmonių „kitoniškumas“ figūracijų analizėje nėra nei traktuojamas reliatyvistiškai – kaip svetimas ir keistuoliškas, nei absoliutistiškai redukuojamas į tai, kas „amžina, bendražmogiška“. Kaip pasirodė, tarpusavio priklausomybių analizė leidžia kitų visuomenių žmonėms palikti jų unikalumą, nepakartojamumą ir skirtingumą, ir vis dėlto tuo pat metu pažinti juos kaip žmones, į kurių padėtį ir patirtį galima persikelti. Kaip žmones, kurie yra tokie patys kaip ir mes; kaip žmones, su kuriais esame susiję galutiniu žmogiškuoju tapatumu.

Tai galioja ne vien karaliui, kurio pati socialinė padėtis pernelyg lengvai skatina vaizdinius apie visiškai nepriklausomą, autarkišką individualybę. Tai galioja ir aristokratijos atstovams, jeigu mes negailime pastangų išskirti juos iš daugybės aristokratų kaip asmenis su individualiais profiliais. Tai galioja

hercogui de Montmorency. Jo mirties aplinkybės, kurias panaudojome kaip iliustraciją, vienu blyksniu nušviečia tam tikrus jo asmenybės bruožus. Jos taip pat parodo, kaip ta ašis, aplink kurią svyravo atkaklių kovų dėl galios švytuoklė, grumiantis aristokratijos ir karaliaus atstovams, pasislinko karaliaus naudai. Taip galėsime geriau suprasti hercogo de Saint-Simono arba hercogo de La Rochefoucauld asmenis, kai tik įsisąmoninsime, kad toje erdvėje, kuri liko laisva rūmų dvaro aristokratijai Liudviko XIV laikais, jie judėjo priešingų polių link. Idėja, kad sociologiniai tyrimai niveliuoja pavienio atskiro žmogaus paveikslą, turi tam tikrą pagrindą, kol mes tirdami naudojame sociologines teorijas ir metodus, kurie socialinius reiškinius traktuoja ne kaip individų figūracijas, bet kaip už ir anapus individų egzistuojančius reiškinius. Tačiau vieno atskiro asmens individualybės supratimas pasidaro tikslesnis ir gilesnis, kai jį suvokiame kaip žmogų figūracijose, kurias jis sudaro su kitais žmonėmis.

VIII. ARISTOKRATINĖS ROMANTIKOS GENEZĖ VYKSTANT ARISTOKRATIJOS KONCENTRACIJAI RŪMŲ DVARE

1. Pereinamosios fazės metu, kai dalis riteriškosios aristokratijos, maišydamasi su kylančiais buržuaziniais elementais, virto rūmų dvaro aristokratija, ankstyvojoje aristokratijos sutelkimo rūmų dvare fazėje galima stebėti kai kuriuos reiškinius, kurie kartais laikomi būdingais tiktai moderniesiems industrializacijos ir industrinės urbanizacijos procesams. Jiems vykstant, savo reikšmę praranda smulkioji amatų gamyba. Išauga fabrikinės gamybos, kuri laiko daugybę žmonių nuolatinėje tarpusavio priklausomybėje, svarba. Valstiečių ir žemės ūkio darbininkų sūnūs migruoja į miestus. Kai kurių sluoksnių atmintis amatininko ir valstiečio gyvenimo būdą tam tikrą laiką idealizuoja, paverčia geresnės praeities arba laisvo natūralaus gyvenimo simboliais ir tų suvaržymų, kurių šaltinis yra miestai ir pramonės židiniai, antipodais.

Tokios nuotaikos pasireiškia taip pat vykstant aristokratijos koncentracijai rūmų dvare bei vėliau, rūmų dvaro visuomenėje. Jeigu bandome susidaryti Liudviko XIV laikų rūmų dvaro aristokratijos vaizdą, turime atsiminti, kad jos struktūra, organizacija, gyvenimo būdas yra produktas proceso, kuriam vykstant dalis senosios ikirūminės aristokratijos susidūrė su tokia alternatyva: arba patekti į rūmų dvaro gyvenimo varžtus ir pinkles, arba toliau kukliai, o dažnai ir tiesiog vargingai gyventi savo žemėse ir, be to, kęsti rūmų dvaro aristokratijos, kuri juos laikė kaimo bajorais ir provincialais, panieką.

Tačiau šių didžiųjų permainų sūkurio įtraukti žmonės nematė, nesuvokė, kad jų likimą lemia ilgalaikis socialinis procesas. Jiems buvo svetima idėja, jog vyksta figūracijos kaita, kurios galia pranoksta kiekvieno atskiro veikėjo galią – net karaliaus arba pačių galingiausių šalies elitų galią. Ir mūsų dienomis dar gana dažnai kalbama apie „absoliutizmo amžių", tarytum didėjančią centrinių valdovų galią kiekvienoje šalyje galima būtų paaiškinti visų pirma tam tikrų pavienių karalių arba kunigaikščių žygdarbiais. Klausimas apie prigimtį tos visos visuomenės transformacijos, kuri anksčiau ar vėliau daugumoje kontinentinės Europos šalių centriniams valdovams suteikė ypač didelius galios šansus (jeigu jis iš viso keliamas aiškiai ir tiksliai), geriausiu atveju lieka antrame plane kaip mažiau reikšminga problema, palyginti su klausimais apie atskirų gerai žinomų didžiųjų žmonių nuopelnus. Nenuostabu, jog ir kilmingieji,

kurių interesus koncentracija rūmų dvare palietė iš esmės, laipsnišką įtampų pusiausvyros ašies ir visų tarpusavio priklausomybių valstybėje poslinkį savo nenaudai suvokė kaip tam tikrų žmonių ir grupių planų ir veiksmų padarinį. Kai mėginame įsivaizduoti save jų vietoje, negalime daryti prielaidos, kad jie taip pat gerai suprato savo likimą, kaip tai galime už juos padaryti mes.

Kitoje vietoje išsamiau aptarėme reikšmę, kurią aristokratijos koncentracija rūmų dvare turi kaip žingsnis europiniame civilizacijos procese[205]. Ji yra vienas iš poslinkių procese, galintis reikšti laipsnišką nutolimą nuo tų vietų, kuriose tiesiogiai vyksta maisto produktų gamyba, nuo žemdirbystės ir gyvulininkystės vietovių. Mūsų dienomis šis procesas tikriausiai būtų kiek romantiškai pavadintas „šaknų praradimu" arba „susvetimėjimu" žemei. Romantiniai tonai skamba jau pačiai rūmų dvaro aristokratijai mėginant įprasminti savo patirtį. Pereinamuoju laikotarpiu kilmingieji, užaugę savo tėvų dvaruose, turėjo priprasti prie rūmų dvaro gyvenimo, kuris buvo daug rafinuotesnis, įvairialypis, sudėtingesnis, todėl reikalavo kur kas didesnės savikontrolės. Jau šiai rūmų dvaro vyrų ir moterų kartai gyvenimas kaime, tėviškės landšaftas dažnai tapdavo melancholiško ilgesio objektu. Ir vėliau, kai aristokratijos koncentracija rūmų dvare jau buvo įvykęs faktas, kai rūmų dvaro aristokratai su neslepiama panieka iš aukšto žiūrėdavo į kaimo kilminguosius, laikydami juos laukiniais mužikais, išliko nostalgija gyvenimui kaime. Praeitis tapo svaja, sapno vizija. Gyvenimas kaime tapo prarastos nekaltybės, nevaržomo paprastumo ir natūralumo simboliu. Jis tapo antipodu gyvenimui mieste ir rūmų dvare su jo stipresniais varžtais, sudėtingais priverstiniais hierarchijos santykiais ir stipresniais reikalavimais pavienio žmogaus savikontrolei. Žinoma, XVII a. koncentracija rūmų dvare jau pažengė tiek toli, kad rūmų dvaro damos ir kavalieriai tikrai būtų patyrę diskomfortą, jeigu iš tikrųjų būtų buvę priversti sugrįžti prie palyginti grubaus, nerafinuoto, be patogumų gyvenimo kaime, kurį gyveno jų protėviai. Tačiau savo aukštuomenės pokalbiuose, savo knygose ir kitose pramogose jie įsivaizdavo sau ne tą kaimo gyvenimą, „natūralų gyvenimą", koks jis buvo iš tikrųjų. Tas gyvenimas buvo idealizuojamas pagal jų socialines konvencijas, pavirsdamas, pavyzdžiui, piemenėlių ir piemenaičių gyvenimu, kuris su tikruoju sunkiu, o dažnai ir tikrai skurdžiu piemenų gyvenimu vargu ar turėjo ką nors bendro. Kaip ir ankstesnė madingų XVI a. riteriškų romanų banga, kuriai savo didžiąja satyra mėgino padaryti galą Cervantesas, tai buvo karių pavirtimo dvariškiais simptomas. Didžiojo Amadiso figūra ir visa riteriška romantika – „romano" ir „romantikos" sąvokos atsiskiria tik laipsniškai – parodo išdidžius Viduramžių kariauninkus, nušviestus vakaro žaros spindulių, kuriuos skleidžia laisvesnio ir autonomiškesnio riteriško gyvenimo ilgesys. Didėjant valstybių, kartu ir kariuomenių centralizacijai, tas gyvenimas žlunga. Taip pat ir pieme-

nėlių romantika, kurią kaip epizodinį motyvą jau anticipuoja riterių romanai, išreiškia daugiau ar mažiau su rūmų dvaro gyvenimu apsipratusių kilmingųjų ir jų damų nostalgiją. Jie ilgisi gyvenimo kaime, kuris darosi toks gražus iš toli. Ši romantika nušviečia rūmų dvaro aristokratijos koncentracijos rūmų dvare *Aš* ir *Mes* perspektyvas. Ji atskleidžia jausmus kilmingųjų, dėl didėjančios valstybės integracijos įtrauktų į tarpusavio priklausomybių rezginį (arba jame vėliau gimusių), kuris buvo kur kas tankesnis ir reikalavo reguliaresnės savikontrolės.

2. Tirdami tokias rūmų dvaro romantines tendencijas, susiduriame su fundamentalia problema, iškylančia nagrinėjant tas nuostatas ir išgyvenimo formas, kurioms prigijo „romantiškų" pavadinimas. Egzistuoja daug romantinių sąjūdžių atmainų. Tačiau nėra bendros teorijos, paradigmiškai analizavusios tokių sąjūdžių struktūros ypatumus. Nėra tokios teorijos, kurią vėlesnės tyrinėtojų kartos galėtų tikrinti ir (priklausomai nuo rezultato) išplėtotų, revizuotų, pagerintų arba visiškai pakeistų kita bendra teorija, geriau atitinkančia faktus. Kad ir kaip būtų, idėjų istorijoje tebedominuoja tradicija aprašinėti bendras tam tikrų grupių idėjas ir jų raidą, sistemingai netyrinėjant šių grupių, jų struktūros, padėties, jų patirties. Trumpai sakant, tai aprašinėjimas be sistemingo sociologinio tyrimo, lyg tos idėjos nepriklausomai nuo žmonių pleventų ore. Ši tradicija „romantiškumo" sąvokai suteikia gana neapibrėžtos, miglotos ir gana dažnai arbitralios klasifikacinės sąvokos pobūdį. Tam tikrų žmonių grupių meno ir kitokie kultūros produktai diagnozuojami kaip „romantika", tarytum „romantines" nuostatas įpūstų vėjas ir jos išnyktų, vėjo krypčiai pasikeitus. Jos aprašomos kaip nuotaikos ir mąstymo būdai be jokios struktūros, tam tikrais laiko momentais be jokių priežasčių užvaldantys žmones. Pasitenkinama aprašymais, tarytum tokius pokyčius nei reikėtų, nei būtų galima paaiškinti.

Raktą šiam reiškiniui paaiškinti duoda tai, kas aukščiau buvo pasakyta apie koncentraciją rūmų dvare, apie didėjančius suvaržymus, ypač susivaržymus (*Selbstzwang*)[206], kurie stipręja, kai susidaro didesnės ir labiau integruotos valstybės, kai gilėja funkcijų pasiskirstymas ir ilgėja priklausomybės grandinės. Romantinės rūmų dvaro srovės lydi palyginti ankstyvus valstybės integracijos ir didėjančios urbanizacijos, kaip vieno pagrindinių tos integracijos aspektų, procesus. Žinoma, šioms srovėms būdingi tam tikri ypatumai, kuriais jos skiriasi nuo vėlesnių, labiau profesinių buržuazinių romantinių srovių. Tačiau netrūksta ir joms bendrų struktūros ypatybių. Tie bendrumai vienija jas kaip skirtingas apraiškas, priklausančias tam pačiam ilgalaikiui visuminės žmonių figūracijos restruktūrizacijos procesui, vykstančiam tam tikra kryptimi, o jo pakopose reiškiasi panašios arba pasikartojančios pagrindinės figūros. Viena šių pagrindinių

pasikartojančių figūrų yra nuostata ir išgyvenimo tipas, kurį nurodo „romantiško“ sąvoka. Rūmų dvaro romantinės srovės išreiškia šią nuostatą ir šį tipą ankstesnėje, o profesinės buržuazinės – vėlesnėje raidos pakopoje. Tačiau egzistuoja tam tikras tematikos perimamumas. Vienas akivaizdesnių pavyzdžių yra riteriškoji romantika. Tačiau tai, kas juos iš tikrųjų sieja, yra vienoda poslinkių kryptis ir struktūriniai panašumai tam tikrų sluoksnių socialinėse situacijose. Vienoda kryptis, bendra visuminės restruktūrizacijos tendencija – didėjančios vis didesnių ir vis labiau diferencijuotų žmonių junginių tarpusavio priklausomybės tendencija – generuoja pasikartojančius šio tipo poslinkius ir situacijas. Išsivysto vis labiau centralizuotos ir vis nuosekliau funkciškai diferencijuotos valstybės ir vis didesni valdovų rūmų dvarai. Vėlesnėje pakopoje atsiranda didesni ir platesni vyriausybės ir administraciniai centrai, auga sostinės ir prekybos miestai, didėja monetarizacija, vyksta komercializacija ir industrializacija. Visa tai yra tik skirtingi tos pačios visuminės transformacijos aspektai.

Tačiau svarbiausia šios ilgalaikės bendro žmogiško gyvenimo transformacijos tendencijos struktūrinė ypatybė, kurią išryškina karių virtimo rūmų dvariškiais proceso tyrimas, dar gana dažnai lieka nekonceptualizuota. Tai kilimo ir smukimo, integracijos ir dezintegracijos, susidarymo ir iširimo nuolatinė tarpusavio priklausomybė vykstant šiam visuminiam procesui. Šiuo metu dar gana dažnai taikoma pernelyg supaprastinta šios ilgalaikės socialinės transformacijos schema. Dominuojanti sociologinė socialinių sluoksnių klasifikacija atsilieka nuo disponuojamų empirinių žinių. Iš dalies taip yra kaip tik dėl to, kad sociologai ir istorikai dirba atskirai. Savo teorinę, konceptualią aparatūrą istorikai nepakankamai stengiasi padaryti aiškesnę ir tikslesnę, o sociologai nededa pakankamai pastangų teoriškai ir konceptualiai perdirbti istoriniu tyrimu gautas pavienes žinias.

Dar gana dažnai pasitenkinama pamatine socialinio susisluoksniavimo schema, kuri tyrinėtojui į rankas duoda tik tris arba geriausiu atveju keturias sąvokas socialiniam susisluoksniavimui tirti. Tai aristokratija, buržuazija ir darbininkai, galbūt dar galima priskirti valstietiją kaip specifinį sluoksnį. Remiantis šiuo pagrindu visuomenės raidos peripetijos toliau vaizduojamos pernelyg supaprastintai. Tokiu atveju atrodo, kad jeigu „buržuazija“ kyla, aristokratija smunka; jeigu kyla darbininkija, smunka buržuazija. Esama stebėjimų medžiaga apdorojama, atsižvelgiant tik į faktinį arba įsivaizduojamą vienos iš šiais vardais vadinamų socialinių formacijų išnykimą. Tačiau dažnai po tuo pačiu pavadinimu slypi skirtingų tipų socialinės formacijos. Arba, kitaip tariant, skirtingos visos visuomenės raidos pakopos. Ne visada vėlesnio sluoksnio atstovai yra ankstesnio sluoksnio narių palikuonys, nors jo pavadinimas yra tas pats. Kaip minėta, rūmų dvaro aristokratija XVI ir XVII a. Prancūzijoje iš dalies susiformavo iš

nekilmingų šeimų atstovų. Tačiau ne visada vėlesnės pakopos sluoksniai, kurie ankstesnės pakopos sluoksniams giminingi savo struktūra ir funkcija, žinomi tuo pačiu pavadinimu. Buržuaziniams elito sluoksniams, pavyzdžiui, buržuaziniam patriciatui, gali būti būdinga glaudi struktūrinė giminystė su aristokratijos sluoksniais, o darbininkų valstybių elito sluoksniams – su buržuaziniais elitais*. Tradicinių pavadinimų skirtingiems socialiniams sluoksniams nelankstumas, nediferencijuotumas, emocinis krūvis tyrinėtojams trukdo aiškiai išreikšti tai, ką jie mato prieš save.

Vadinasi, netiksliai suprantame ir tuos procesus, su kuriais čia susiduriame. Tam tikro socialinio sluoksnio naujo tipo – šiuo atveju naujos aristokratijos formacijos – iškilimas gali vykti kartu pasireiškiant to paties sluoksnio senesnio tipo nuosmukiui. Arba bet kuriuo atveju naujo sluoksnio iškilimas gali vykti kartu su tam tikro kito sluoksnio, vadinamo tuo pačiu vardu, nuosmukiu, nors šie nominaliai identiško sluoksnio kylantis ir smunkantis tipai turėtų būti aiškiai skiriami. O centrinių valdovų ir jų atstovų kaip *sui generis*** socialinės formacijos iškilimas, vykstantis ilgose kovose prieš kitų tos pačios vystymosi pakopos dalinių formacijų atstovus, šioje tradicinėje schemoje apskritai neranda sau vietos. Tokiose sąvokose, kaip „valstybės vystymasis", dažnai slypi visuminės figūracijos raida. Ją sudaro skirtingos viena nuo kitos priklausomos grupės ir sluoksniai, o jos aukščiausia koordinuojanti instancija – centro valdovai ir visokiausių tipų vyriausybės – turi savo reikšmę valstybingos visuomenės įtampų pusiausvyroje, kurią sudaro vieni nuo kitų priklausomi sluoksniai ir grupės. Tokios sąvokos, kaip „valstybės vystymasis", yra vartojamos neišsiaiškinus, koks ryšys sieja įtampas ir galios pokyčius atsižvelgiant į įvairių socialinių sluoksnių santykius su visos sistemos raida, kurią jos drauge sudaro.

Kaip matėme, Prancūzijoje baigiantis Viduramžiams jau buvo palyginti aiškiai matoma didžioji linija, kurią nubrėžė galios pokyčiai tarp elitinių sluoksnių ir naujos, rūmų dvaro aristokratijos formacijos augimas. Didėjant valstybės centralizacijai ir integracijai, dalis senosios karinės senjorų aristokratijos nusmuko, o tuo pat metu iš kitos senosios aristokratijos dalies ir iš buržuazinių šeimų palikuonių kaip ypatinga formacija išsivystė rūmų dvaro aristokratija, vis tvirtesniais barjerais atsiskirdama nuo nerūminės aristokratijos. Kitose šalyse šios raidos linija dažnai būdavo kur kas sudėtingesnė. Pavyzdžiui, Vokietijos imperijoje galios balanso tarp buržuazinių ir aristokratinių formacijų švytuoklė jau anksti tikrai smarkiai ir su didele amplitude judėjo į abi puses. Kylant

* N. Eliasas čia tikriausiai turi omenyje „darbininkų valstybėmis" save vadinusias komunistines diktatūras.

** „Atskiros, savitos" (lot.).

Viduramžių miestams, susiformavo luominė cechų ir pirklių buržuazija. Daugeliu atvejų ji buvo ne tik pasiturinti ir net turtinga, tačiau dažnai turėjo žymią politinę autonomiją ir politinę nepriklausomybę nuo valdovų ir aplinkinės aristokratijos. Jeigu imperijos dalimi laikysime ir jai tada tik pusiau priklausančias periferines sritis – Šveicariją ir Nyderlandus, tai Europoje atitikmenį tai autonomijai galima rasti tik Italijoje. Kitaip sakant, tas autonomijos laipsnis buvo būdingas galios pasiskirstymo raidai viduramžiškoje vokiečių Romos imperijoje. Tuo pat metu, vėlyvaisiais Viduramžiais, vokiškuose kraštuose žymi karinės aristokratijos dalis nuskurdo savo burguose. Įprastu kariškiams būdu, dažnai prievarta, jie pasiimdavo sau tai, ko negalėdavo įgyti kitaip, ir pateko į istoriją kaip „riteriai plėšikai". Pakanka liudijimų, kokie aršūs būdavo nuolatiniai vaidai tarp biurgerių ir kaimo kilmingųjų, apie pirmųjų panieką nusmukusiems antriems ir apie kilmingųjų įtūžį dėl to, ką jie laikė biurgerių, kurie formaliai buvo daug žemesni už juos, įžūlumu. Šio ypač gilaus miesto ir kaimo, buržuazijos ir aristokratijos socialinio atsiskyrimo atgarsiai daugelyje, o gal net visose Vokietijos srityse ilgai skambėjo ir vėliau – kai nestabili galios pusiausvyra tarp kitų aristokratų formacijų ir kitų buržuazinių formacijų vėl pasistūmėjo pirmųjų naudai, pavyzdžiui, rūmų dvaro aristokratijos arba, bendriau kalbant, valdininkų ir karininkų aristokratijos naudai. Tai atsitiko vykstant tolesnei valstybinei integracijai daugelio teritorinių valdovų valdų lygmeniu. Ši pusiausvyra dabar pasikeitė nuskurdusios ir bet kuriuo atveju politiškai santykinai bejėgės ir nesavarankiškos amatininkų bei pirklių buržuazijos nenaudai. Jos ankštieji sluoksniai dabar buvo ne Fuggerio kalibro stambūs pirkliai, bet kilę iš buržuazinių, iš dalies ir rūminių valstybės valdininkų grupės.

Tačiau kad ir kaip skirtingai atskirose šalyse vyktų daugiapolės įtampos pusiausvyros tarp aristokratinės, buržuazinės, ir valdovų formacijos raida, galima pakankamai aiškiai pastebėti didžiąją šio proceso liniją. Jos kryptis yra visuminės žmonių figūracijos persistruktūravimas aukštesnės ir įvairesnės funkcijų diferenciacijos bei aukštesnės ir tvirtesnės valstybinės koordinacijos tam tikroje viešpatavimo srityje link. Tačiau jeigu žvelgiame vien į skirtingus šios linijos aspektus, lengvai gali pasirodyti, kad tai buvo visiškai tiesus ir bekonfliktiškas procesas. Tik kai pastebime daugybę pertrūkių šioje didžiojoje raidos linijoje, kai regime nuolatinį integracijos ir dezintegracijos, kilimo ir smukimo, pergalių ir pralaimėjimų koegzistavimą, susidarome geriau tikrovę atitinkantį proceso vaizdą.

Taip transformuojantis žmonių tarpusavio priklausomybėms, senesniosios socialinės formacijos ir pozicijos prarasdavo savo socialines funkcijas. Prie jų pripratę žmonės arba praranda savo socialinę egzistenciją, arba gauna daug ką, kas jų gyvenimui jų pačių akyse suteikia prasmę ir vertę. Jie nuskursta

arba prisitaiko prie naujų, kylančių formacijų ir pozicijų. Tačiau paprastai jos būna įaustos į platesnį ir tankesnį tarpusavio priklausomybių audinį, atsižvelgiant į tas, kurios žūsta ir nunyksta. Palyginti su ankstesnės pakopos žmonėmis, vėlesnės pakopos žmonės organizaciniu požiūriu dalyvauja didesniuose žmonių junginiuose, kur kontaktų daugiau, jie yra įvairesni ir ne tokie pastovūs. Kylančios formacijos iš joms priklausančių žmonių reikalauja platesnės ir labiau diferencijuotos savikontrolės, palyginti su ta, kurios reikėjo aukštai socialinei padėčiai išsaugoti ankstesnėse, mirštančiose ir smunkančiose formacijose. Kaip matėme, rūmų dvaro aristokratas ir rūmų dvaro karalius su kitais žmonėmis sudaro didesnę, labiau integruotą, daugiau kontaktų turinčią figūraciją – absoliutinio karaliaus rūmų dvarą. Tiesioginė ir netiesioginė priklausomybė juos sieja su didesniu žmonių skaičiumi, jeigu lyginsime su riteriu arba su lyginamos viešpatavimo sistemos valdovu Viduramžiais. Tą patį galime pasakyti ir apie kilmingą karininką karališkoje armijoje ir pulkuose, palyginus jį su feodaliniu senjoru, kuris su savo vyrais, ginkluotas savo paties nusipirktais ginklais, savo pono pašauktas jodavo į karą ir, jeigu žygis užtrukdavo per ilgai arba ilgiau už nustatytą laiką, dažnai iš jo sugrįždavo namo. Kitoje pakopoje taip galima apibūdinti komersantus, savo sandėrius sudarančius vis tankesniame vienos iš modernių prekybinių ir pramoninių valstybių rezginyje. Palyginti nepriklausomus smulkių ir vidutinių įmonių savininkus kaip verslo elitas pakeičia kur kas labiau priklausomi didelių įmonių direktoriai ir vadybininkai. Tą patį galima pasakyti ir apie stambių įmonių darbininkus ir tarnautojus, lyginant juos su priešindustrinio laikotarpio amatininkais bei prekybininkais. Jeigu galios pasiskirstymą tarp valdovų ir valdomųjų traktuotume taip, lyg jis egzistuotų pats savaime, tai būtų lengva susidaryti nuomonę, kad priešindustrinio laikotarpio prekybininkai ir amatininkai savo mažose įmonėse susidūrė su kur kas didesniais iš tarpusavio priklausomybių kylančiais suvaržymais, palyginti su stambių pramonės įmonių darbininkais ir tarnautojais. Tačiau kad perprastume čia analizuojamą ilgalaikį procesą, nepakanka išnagrinėti atskirus viešpatavimo tarpusavio priklausomybių suvaržymus. Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad kiekvienoje ankstesnėje raidos pakopoje, lyginant ją su vėlesne, tarp žmonių sudaromos tarpusavio priklausomybių grandinės yra trumpesnės, jų mažiau, jos dažniausiai yra ne tokios stabilios ir ne taip tvirtai tarpusavyje susijusios. Pradedant tam tikra vystymosi pakopa, nuo tam tikro tarpusavio priklausomybės grandinių ilgio, tankumo ir tvirtumo, specifiniu būdu pasikeičia tie suvaržymai, kuriuos žmonės uždeda vieni kitiems. Vienas skiriamųjų šios permainos bruožų yra pastebimas perėjimas nuo suvaržymų, kuriuos uždeda kiti (*Fremdzwängen*) prie savęs suvaržymų (*Selbstzwängen*). Kaip tik ši transformacija yra lemiama romantiniams sąjūdžiams atsirasti.

3. Gali praversti mano tik prabėgomis pateikta nuoroda, kad čia susiduriame su kai kuriais visuomenės raidos kriterijais, kurie ateityje galės būti panaudoti kaip pagrindas lyginti skirtingas vystymosi pakopas, taigi ir tam tikrai vystymosi krypčiai nustatyti. Tie kriterijai leidžia atlikti matavimus, panaudojant skaičių sekas ir figūracijų serijas. Tarp šių kriterijų vienas paprasčiausių yra skaičius kasdienių kontaktų, kuriuos skirtingų sluoksnių, grupių ir lyties žmonės turi vieni su kitais tam tikroje visuomenės išsivystymo pakopoje, palyginti su kita pakopa. Prie šių kriterijų priklauso taip pat skaičius, ilgis, tankumas bei stabilumas tarpusavio priklausomybės grandinių, pavienius žmones sujungiančių su kitais individais laiko ir erdvės kontinuume tam tikroje vystymosi pakopoje, atsižvelgiant į ankstesnes ar vėlesnes pakopas. Prie šių kriterijų kaip standartiniai masteliai, kuriuos galima būti kalibruoti kur kas geriau, negu tai pavyksta padaryti šiandien, priklauso ir pagrindinės įtampų pusiausvyros visuomenėje: didėjant funkcijų diferenciacijai, visuomenėje auga ir galios centrų skaičius; galios pasiskirstymo netolygumas mažėja, bet neišnyksta. Galų gale vienas šių kriterijų yra ir trijų fundamentalių žmonių kontrolės visuomenėje tipų laipsnis: gamtos jėgų kontrolės laipsnis, žmonių tarpusavio kontrolės ir savikontrolės laipsniai. Ši kontrolė tam tikru tipišku būdu taip pat keičiasi, pereinant nuo vienos pakopos prie kitos, nors tas kitimas ir nereiškia paprasto didėjimo ar mažėjimo.

Struktūrinių suvaržymų, kuriuos žmonės uždeda vieni kitiems ir sau (jeigu apsiribosime tik šiomis suvaržymų formomis), pokyčius pastebime, kai lyginame, pavyzdžiui, aristokratijos padėtį vėlyvaisiais Viduramžiais su rūmų dvaro aristokratijos padėtimi Prancūzijoje arba cechinės buržuazijos sluoksnių padėtį priešindustrinėje Vokietijoje su tos pačios šalies profesinių buržuazinių sluoksnių padėtimi didėjant urbanizacijai, industrializacijai ir valstybės integracijai. Šių pokyčių stebėjimas atveria vienas iš durų suprasti tą funkcionaliai smunkančių arba jau išnykusių socialinių formacijų romantizavimą, būdingą vėlesnės vystymosi pakopos atstovams. Tokie romantizavimo impulsai paprastai iškyla tarp tam tikrų aukštutinių sluoksnių, ypač tarp jų elito, kurio pretenzijos viešpatauti iš esmės yra nepatenkintos (nepaisant to, kad jie priklauso visuomenės viršūnei) ir negali būti patenkintos, nesugriaunant režimo kaip jų privilegijuotos padėties garanto. Tai aukštieji sluoksniai, susiduriantys su stipresniais iš tarpusavio priklausomybių kylančiais suvaržymais ir su stipresniais civilizaciniais varžtais sau, palyginti su ankstesnėms formacijoms būdingais suvaržymais. Todėl tokių ankstesnių vystymosi pakopų atstovai jiems tampa laisvesnio, mažiau suvaržyto, paprastesnio, natūralesnio arba bet kuriuo atveju geresnio gyvenimo atstovais. Jie tampa atstovais idealų, kurie nostalgiškai prisimenami, nebesitikint, kad bus įgyvendinti dabarties arba praeities socia-

liniame gyvenime. Tokios konsteliacijos pavyzdys gali būti klajojančių riterių aukštinimas aristokratijos koncentracijos rūmų dvare laikais. Kitu, individualiu pavyzdžiu gali būti laisvos, savivaldą turinčios Viduramžių cechinės buržuazijos išaukštinimas, taip pat pakartotinis Viduramžių riterių idealizavimas Wagnerio operose – kaip tik tuo metu, kai žlugo vokiečių buržuazijos viltys gauti daugiau valdžios ir kartu su industrializacijos suvaržymais sustiprėjo valstybės integracijos varžtai. Kitaip sakant, vienas pagrindinių simptomų, kuriais reiškiasi romantinės nuostatos ir idealai, yra tai, kad jų atstovai suvokia dabartį tik kaip pablogėjimą geresnės praeities šviesoje, o ateitį (jeigu jie apskritai į ją žvelgia) – tik kaip geresnės, grynesnės, idealizuotos praeities atkūrimą. Jeigu klausiame, kodėl tokių romantizuojančių grupių žvilgsnis nukreiptas į praeitį ir kodėl savo dabartinių vargų palengvinimu jie laiko sugrįžimą prie ankstesnės visuomenės raidos pakopos, apie kurią jie turi susidarę romantišką, nerealistinį vaizdą, tai susiduriame su tam tikru specifiniu konfliktu, kurį galima laikyti pagrindiniu romantinių patirties formų konfliktu. Žmogiškų nuostatų ir jas išreiškiančių kultūros produktų romantinį pobūdį lemia tokia aukštųjų sluoksnių dilema: nors ir žvangindami savo grandinėmis, jie negali jų nusimesti, nesukeldami pavojaus visai socialinei santvarkai, kuri jiems garantuoja išskirtinę padėtį viršuje, o kartu nesukeldami pavojaus savo pačių socialinių vertinimų ir tikrovės įprasminimo pagrindams. Žinoma, paprastai egzistuoja ir kiti būdai spręsti tokią dilemą. Pačios Prancūzijos rūmų dvaro visuomenėje kaip tik tuo metu, kai karalius galėjo laikyti tvirtai įtempęs valdžios vadžias (Liudviko XIV laikais), kiek galima pastebėti, romantinės nuotaikos vaidino mažesnį vaidmenį, palyginti su tais laikais, kai valdovas dar nebuvo toks stiprus arba jau vėl buvo atleidęs vadžias. Liudviko XIV rūmų dvare panašią funkciją galbūt atliko mistinės religinės srovės. Galbūt galimybė identifikuotis su engėju ir emocinės premijos, kurias teikė tokia identifikacija, kai karalius buvo didžiai šlovinamas, o jo valstybės galia buvo didžiulė, padėjo pakelti koncentracijos rūmų dvare nulemtus valdžios ir civilizacinius suvaržymus bei susilpnino negatyvius ambivalentiškų jausmų komponentus.

Kad ir kaip būtų, čia pakaks bendrais bruožais pavaizduoti šio pamatinio konflikto struktūrą. Tai konfliktas, kai pasireiškia fundamentalus tam tikros socialinės formacijos žmonių jausmų ambivalentiškumas. Su pozityviais jausmais – pasididžiavimu dėl savo socialinio pranašumo, pavyzdžiui, didesne savikontrole, geresnėmis manieromis, geresne kilme ir išsilavinimu, susijungia negatyvūs jausmai, kuriuos kelia egzistuojanti visuomeninė santvarka, ypač valdžios suvaržymai, emociškai tapatinami su tam tikrais aukšto rango asmenimis arba grupėmis. Jeigu savo bejėgiškumo, varžtų neišvengiamumo jausmas yra stiprus, tos negatyvios emocijos pasireiškia aiškiai apibrėžto objekto ne-

turinčiu nepasitenkinimu, romantinio pesimizmo formomis, o paprastai ir negatyviais jausmais dėl civilizacinių susivaržymų sau, kurie juk taip pat neišvengiami. Daugeliu atvejų šie negatyvūs jausmai kaip tokie net nebūna aiškiai įsisąmoninami. Jie yra socialiai pavojingi, jeigu nukrypsta prieš aukštesnius bei galingesnius asmenis ar grupes. Jie negali atvirai pasireikšti, jeigu nukrypsta prieš suvaržymus, prieš socialines normas, tapusias jų asmenybės dalimi, ir kaip geros manieros, normos, vertybės, idealai arba švari sąžinė tuo pat metu yra aukštai vertinamas ir asmeniškai bei visuomeniškai būtinas „savasties" ir savigarbos komponentas. Viena iš formų, kuriomis tie jausmai gali būti išreikšti simboliškai, yra savo idealų projekcija kaip geresnio, laisvesnio, natūralesnio gyvenimo praeityje vizija. Romantiška šviesa, kuria tokiu atveju nušviečiama praeitis, yra neišreiškiamos nostalgijos, nepasiekiamo idealo, neišsipildančios meilės šviesa. Ji atspindi konfliktą, apie kurį jau kalbėjome. Tai konfliktas žmonių, negalinčių panaikinti tų suvaržymų, dėl kurių jie kenčia – viešpatavimo, civilizacijos arba abiejų suvaržymų, – nesugriaudami savo aukštos socialinės padėties pagrindų ir jų simbolių; nesunaikindami to, kas jų gyvenimui suteikia prasmę ir vertę jų pačių akimis.

Žinoma, šis modelio eskizas, vaizduojantis, kokie ryšiai sieja tam tikrą specifinę išgyvenimo formą su tam tikra specifine išgyvenančių žmonių figūracija, parodo tik dalį tų faktinių ryšių, kurie atlieka vaidmenį romantinių impulsų socialinėje genezėje. Tačiau minėtas ribotas modelis gali padėti išvengti izoliuojančio požiūrio į povandenines romantines sroves Prancūzijos rūmų dvaro aristokratijoje ir jas nušviesti ryškiau, lyginant jas su struktūriškai giminingomis srovėmis socialinėse formacijose, kurios priklauso kitai vystymosi pakopai. Pakanka prisiminti kad ir Vilhelmo II laikų Vokietijos buržuaziją. Ir ten susiduriame su aiškiai romantinio pobūdžio povandeninėmis srovėmis. Kaip ir Prancūzijos aristokratija vis didėjančios komercializacijos ir koncentracijos rūmų dvare laikais, taip ir Vokietijos buržuazija nuo XIX a. pradžios taip pat didėjant komercializacijai, augant industrializacijai ir galiausiai stiprėjant valstybinei integracijai buvo įtraukta į procesą, kuriame pailgėjo ir sutankėjo jo dalyvių tarpusavio priklausomybių grandinės bei gerokai, akivaizdžiai sustiprėjo socialinis spaudimas pavieniam žmogui kontroliuoti save tvirčiau, tolydžiau, plačiau ir labai diferencijuotai. Žinoma, kai kuriais atžvilgiais abu sluoksniai nepaprastai skyrėsi. Tačiau jie skyrėsi kaip visumos, o būdas, kuriuo jie buvo įtraukti į bendrą savo valstybingų visuomenių figūraciją, atspindėjo tam tikrą struktūrinę giminystę. Abiem atvejais susiduriame su išdidžiais ir prestižo ištroškusiais aukštaisiais sluoksniais, iš esmės nušalintais nuo svarbiausių viešpatavimo funkcijų ir su jomis susijusių valstybės sprendimų. Abiem atve-

jais keliančios įtarimus viešpatavimo ir galios pretenzijos susijungė su atvirai ir stipriai akcentuojamu pavaldinio vaidmeniu, kuris šiems žmonėms įaugo į kūną ir kraują. Abiem atvejais turime reikalą su sluoksniais, kai kiekvienas pavieniui buvo įtrauktas į nuolatinę aštrią ir neišvengiamą konkurencinę kovą, kuri turėjo būti kovojama be fizinės prievartos priemonių ir vien dėl to – nepaprastai apdairiai, nuolatos kontroliuojant savo afektus. Šių sluoksnių atstovų, kurie nedalyvavo konkurencinėje kovoje arba prarado savikontrolę ir veikė apimti stiprių afektų, laukė socialinės nesėkmės, o gana dažnai ir savo padėties praradimas.

Taip pat šiems profesiniams buržuaziniams sluoksniams, ypač jų meniniam ir akademiniam elitui, nebuvo svetimos romantinės simpatijos. Tačiau jų atveju meilė gražesnei praeičiai ir svajonė ją prikelti susijungė su tam tikra jos istoriškumo nuovoka. Kitaip negu vėlesniems, profesinės buržuazijos romantiniams impulsams, rūmų dvaro aristokratijos romantikai dar trūko ryšio su gausiu istorijos žinių aruodu ir atitinkamos laiko sąmonės. Neįgyvendinamų troškimų išsivaduoti iš varžančių tarpusavio priklausomybių, kurių šaltinis yra civilizacija, viešpatavimas ir kitos sritys, jų perkėlimas į vaizdą žmonių grupių, priklausančių ankstesnei, paprastesnei, mažiau diferencijuotai vystymosi pakopai, emocinio suvokimo srityje tas grupes paverčia aukštesnių dabar nebepasiekiamų vertybių įsikūnijimu. Tačiau sugebėjimas atsiriboti nuo dabarties šioje vystymosi pakopoje yra dar per menkas, kad tos visuomenės būsenos ir individualios figūros, kurių paveikslai tampa jų nostalgijos indais, daugiau ar mažiau būtų aiškiai lokalizuotos kitoje istorinėje epochoje, kokie XIX a. yra Viduramžių riterių arba meistrų amatininkų paveikslai. Riteriai iš romanų apie Amadisą arba kiek vėliau piemenys ir piemenaitės, apie kuriuos svajodavo rūmuose susitelkę Prancūzijos rūmų dvaro aristokratijos atstovai, yra idealios dabarties žmonių figūros, aprengtos kiek kitokiais kostiumais.

Tačiau nepriklausomai nuo to, ar šiems romantiniams impulsams būdinga istorinė perspektyva, ar ne, jiems yra bendra tai, kad jie yra tam tikrų specifinių emocinių problemų simptomas. Jos susijusios su perėjimu prie vis platesnio ir labiau diferencijuoto tarpusavio priklausomybių rezginio, taip pat, kaip sakyta, prie labiau diferencijuotų viešpatavimo suvaržymų bei susivaržymų. Dėl to taip veikiantiesiems afektų proveržiai, nekontroliuojami emocionalūs veikimo būdai darosi vis pavojingesni. Kaip tik jiems vis labiau gresia nesėkmės visuomenėje, valstybės ir sąžinės bausmės. Ir vienur, ir kitur išsigelbėjimo nuo tokių varžtų ieškoma – skaudama širdimi – vizijose apie ankstesnių laikų žmones. Apie juos jausmai sako, kad jie dar galėjo gyventi laisviau, paprasčiau, natūraliau; trumpai sakant, mažiau slegiami suvaržymų, nuo kurių kenčia tokių jausmų subjektai. Panašius impulsus vienija ir tam tikras specifinis romanti-

nio suvokimo balansas. Romantiškų polinkių žmonės susikuria tokį atgrasios savo pačių dabarties vaizdą, kai pirmame plane smarkiai padidinti atsiduria tie jos bruožai, kuriuos jie vertina negatyviai. Tai, ką jų laikai įgijo naujo, palyginti su ankstesniais laikais, labai sumažinama ir palieka fone. Atvirkščiai, yra idealizuotų žmonių grupių, priklausančių ankstesnėms vystymosi pakopoms, paveiksle, į kurį romantikai perkelia savo pačių norus. Čia pirmame plane labai padidinta atsiduria visa tai, ko jie nori ir ką laiko jų pačių visuomenės nepageidaujamų bruožų priešingybe. O viskas, kas jiems nepatiktų, jeigu jie į tai atkreiptų dėmesį, pranyksta antrojo plano tamsoje.

Ancien régime rūmų dvaro visuomenėje atliekamas idealizuotų kaimiško gyvenimo vaizdų vaidmuo iliustruoja šią dabarties suvaržymų ir trūkumų priešingybės funkciją, kurią atlieka prarasti praeities laikai. Su mintimis apie paprastą gyvenimą kaime dažnai siejasi geidžiamos laisvės, nevaržomo gyvenimo paveikslas. Paveikslas to, kas kažkada buvo ir dabar išnyko. XIX a. profesinės buržuazijos romantika kaip savo pasikartojančius tradicinius bruožus plėtoja kai kuriuos panašius idėjinius motyvus, ypač gamtos, išgyvenamos kaip kaimo gamta, idealizavimą. Iš pradžių rūmų dvaro aristokratijos sluoksniuose, o vėliau XVIII a. iš dalies ir buržuaziniuose, intelektualiniuose elituose jis atspindi iš tarpusavio priklausomybių kylančių suvaržymų sustiprėjimą, didėjant socialinei diferenciacijai ir integracijai.

Vaidmuo, kurį „gamtos" sąvoka vaidina Rousseau mintyse, kartais interpretuojamas tiesiog kaip buržuazinės romantikos pradžia, nes pats Rousseau kilo iš buržuazijos. Tačiau jo šlovę ir idėjų paplitimą ne mažiau lėmė jo idėjų sukeltas atgarsis rūmų dvaro aristokratijos sluoksniuose – *monde*. Vargu ar šį atgarsį galima suprasti, jo nesiejant su gamtos idealizacija ir tokiu gamtos panaudojimu, kai ji yra priešingybė rūmų dvaro ir socialinio padorumo reikalavimų varžtams. Ir viena, ir kita yra pasikartojantys rūmų dvaro aristokratijos tradicijų motyvai. Kai agrarinių visuomenių ir jose visada sutinkamų figūrų – karių, piemenų arba valstiečių – romantizavimą siejame su didėjančiu nutolimu nuo žemės progresuojant urbanizacijai ir su kompleksu pokyčių, kuriems priklauso ir urbanizacija, nevalia pamiršti, kad kaip parengiamoji arba ankstyvoji urbanizacijos stadija šiam kontekstui būdinga ir karių koncentracija rūmų dvare, vis didesnių ir gausiau gyvenamų valdovų dvarų susidarymas, atitinkantis vis platesnių viešpataujamų teritorijų valstybinės integracijos pažangą. Nepaisant visų pertrūkių, vis dėlto egzistuoja jungiamosios linijos, nuo gyvenimo kaime ir „gamtos" romantizavimo rūmų dvaro aristokratijos sluoksniuose vedančios prie jos romantizavimo profesinėje miesto buržuazijoje.

Galbūt tokias problemas bus lengviau suprasti, jeigu pridursime, kad tarp elito jau seniai, o paskutiniuoju metu – ir vis platesniuose sluoksniuose –

galime stebėti neromantines problemų, kurios kyla progresuojančioms urbanizacijoms nutolus nuo „kaimiško" gyvenimo, sprendimo formas. Tai alpinizmas, slidinėjimas, daugelis kitų sporto rūšių ir laisvalaikio leidimo formų, visų pirma – vis platesnių urbanizuotų sluoksnių reguliarios kelionės per atostogas. Kaip anksčiau rūmų dvaro ponai ir damos, kaime žaisdami piemenėlius, likdavo rūmų dvaro žmonėmis, taip ir išvystytų industrinių visuomenių žmonės, atvykę į kalnus, prie jūros arba į kaimą, išlieka miestiečiai. Tačiau šiuo atveju jau nebepersirenginėjama. Nebesvajojama apie išnykusį pasaulį. Šiam „sugrįžimui į gamtą" trūksta ilgesio ir melancholijos natos. Jis nebėra frustraciją sukeliančios politinės veiklos pakaitalas, saugus pasitraukimas iš slegiančio viešpatavimo suvaržymų, prieglobstis pavaldiniams, kurie negali politiškai dalyvauti aukščiausiuose viešpatavimo monopoliuose.

Prancūzijos absoliutizmo rūmų dvaro visuomenėje nuostata „gamtos" atžvilgiu bei vaizdas, susidaromas apie „gamtą", dažnai išreiškia simbolinę opoziciją neišvengiama tapusiai karaliaus viešpatavimo ir karaliaus rūmų dvaro prievartai. Opoziciją, kuri Liudviko XIV gyvenimo laikais, o dažnai ir vėliau galėdavo reikštis tik pašnibždomis ir tik simboliškai užmaskuota.

Saint-Simonas, aprašydamas Versalio sodus, kuriuos jis vadina neskoningais, kartą daro pastabą, tikrai daug bylojančią apie tokias sąsajas.

Jis rašo: „ten karaliui teikė malonumą tironizuoti gamtą ir ją tramdyti pasitelkus meną ir pinigus [...]. Prievarta, kuri ten visur daroma gamtai, kelia pasišlykštėjimą[207]".

Saint-Simonas vargu ar priklauso romantiškai nusiteikusiems rūmų dvaro visuomenės sluoksniams. Kaip matėme, jis lošė politinį lošimą, kuris dažnai būdavo tikrai rizikingas ir galų gale beviltiškas, tačiau vis dėlto visada išliko toks kryptingas, koks jis iš viso galėjo būti autokratiškai valdomame rūmų dvare. Be to, savo frustraciją dėl karaliaus visagalybės ir karaliaus dvaro suvaržymų jis išlieja, rašydamas memuarus, kurie iš pradžių buvo slapti. Ten jis sau būdinga maniera leidžia karaliui ir dvarui pasižiūrėti į save veidrodyje ir pasako daug ką, ko negalėjo garsiai išsakyti didžiojo karaliaus gyvenimo laikais. Pacituota pastaba yra smulkmena, parodanti didelius dalykus. Ji nušviečia sąsajas tarp viešpatavimo struktūros ir parko architektūros bei gamtos išgyvenimo. Pastebėti tokias sąsajas Saint-Simoną įgalina jo paties suvaržytos socialinės padėties sąlygotas jautrumas.

Jis mato, kad karaliaus skonis, ta maniera, pagal kurią jis ir jo patikėtiniai tvarko sodus ir parkus, atspindi tendenciją, būdingą karaliaus laikysenai aristokratijos ir pavaldinių apskritai atžvilgiu. Kaip Saint-Simonas yra priešiškas antrajai, taip jis priešiškas ir pirmajai. Karaliaus skonį atitinka tai, kad medžiai ir augalai jo sode grupuojasi į aiškias, lengvai apžvelgiamas formas,

panašiai kaip ir rūmų dvaro žmonės per ceremonijas. Medžių lajos ir krūmai turi būti apkirpti taip, kad pranyktų bet koks netvarkingo, nekontroliuojamo augimo pėdsakas. Keliai ir lysvės turi būti suprojektuoti taip, kad sodų išsidėstymas būtų toks pat aiškus ir elegantiškas, kaip ir karališkųjų pastatų konstrukcija. Čia pastatų ir sodų architektūra, visiškas medžiagos pajungimas, absoliutus to, kas pajungta, apžvelgiamumas ir tvarka, tobula dalių harmonija, visumos sudėtis, lakaus ornamento elegantiškumas, kuris yra elegantiškų karaliaus ir rūmų dvaro ponų bei damų judesių atitikmuo, neprilygstamo dydžio ir ploto pastatai ir sodai, be visų praktinių tikslų, tarnavę taip pat karaliaus galios reprezentacijai – visi šie dalykai tikriausiai rodo dar didesnį artumą karaliaus idealams, negu karaliaus vykdoma žmonių kontrolė ir pajungimas. Visiškai suprantama ir kartu simptomiška, kad Saint-Simonas, kuris buvo hercogas ir Prancūzijos aristokratijos viršūnių atstovas ir kuris (jeigu galima tikėti jo paties žodžiais) niekada nesusitaikė, kad būtų traktuojamas kaip pavaldinys, daugiau ar mažiau lygus visiems kitiems, bjaurisi karaliaus sodų architektūra, šia tironija gamtai. Jo skoniui artimesnis angliškas sodų ir parkų apipavidalinimas, daugiau erdvės paliekantis laisvai augti krūmams, medžiams ir gėlėms ir atitinkantis aukštesnių sluoksnių skonį visuomenėje, kurioje karaliai ir jų atstovai nepajėgė ilgiau įtvirtinti autokratiško arba absoliutistinio viešpatavimo.

4. Nuo XVI a. šį ryšį tarp žmonių figūracijos ir jų gamtos pajautos galima tikrai aiškiai atsekti Prancūzijos aristokratijos raidoje. Ankstyvaisiais koncentracijos rūmų dvare laikais nutolimo nuo gyvenimo kaime, atplėštumo nuo žemės bei šaknų jausmas ir pradingusio pasaulio ilgesys dar gana dažnai atitinka visiškai realią patirtį:

„Ak, ir mus, kurie gyvenimą praleidžia
Prie upės svetimos nežinomų krantų,
Giedoti šias liūdnas eiles nelaimė verčia [...]".

Tai Joachimo du Bellays, vieno XVI a. pirmos pusės (1522–1560) didžiųjų Prancūzijos lyrikų, žodžiai. Dar aiškiau šis „atplėšimas" nuo žemės koncentracijos rūmų dvare metu ir jo keliamas liūdesys girdėti šiose du Bellays eilėse, ypač kai jas skaitome poeto gimtąja kalba[208]:

Quand revoiray-je, hélas, de mon petit village,
Fumer la cheminée, et en quelle saison
Revoyrai-je le clos de ma pauvre maison?

Plus me plaist le séjour qu'ont basty mes ayeux
Que des palais romains le front audacieux...
Plus mon Loyre gaulois que le Tybre latin,
Plus mon petit Lyré que le mont Palatin
Plus que le marbre dur me plait l'ardoise fine,
Et, plus que l'air romain, la doulceur angevine.*

Girdime pasmerkto gyventi sostinėje aristokrato skundą, iš skaudančios širdies besiveržiantį ilgesį, kurį ilgainiui išmokstame suprasti kaip romantišką melancholiją. Tai niekada nenumalšinamas ilgesys. Gyvenimas didžiajame sostinės pasaulyje darosi vis labiau neišvengiamas. Jo suvaržymai slegia; tačiau net jeigu narvo durys būtų atviros, iš jo būtų neįmanoma pabėgti, nes saitai, dvariškį siejantys su didžiuoju pasauliu, yra jo savasties dalis. Jis galėtų grįžti į savo protėvių tėviškę, tačiau to, ko ieško, jis ten negalėtų rasti. Laisvas vaikystės laikų gyvenimas kaime pavirto svajingu sapnu kaip ir pati vaikystė. Net pats šio XVI a. poetų būrio, garsiosios Plejados, svarbiausias atstovas Ronsard'as, jau visai gerai išmokęs gyventi rūmų dvare, be to, monarchistinių pažiūrų, vaizduodamas savo jaunystę, rašo[209]:

Je n'avais pas quinze ans que les monts et les bois
*et les eaux me plaisaient plus que la Cour des Rois**.*

Nuo šiol šis prarastos kaimiškos ir „natūralios" tėvynės, kuri yra gyvenimo mieste ir rūmuose priešingybė, motyvas darosi nuolatinis. Po Ronsard'o ir kur kas garsiau už jį apie tai savo „Bergeries" gieda kitos kartos atstovas Desportes[210]:

O champs plaisans et doux! ô vie heureuse et sainte!
Où, francs de tout soucy, nous n'avons point de crainte

* „Deja, kada aš vėl išvysiu savo mažąjį kaimą,
Rūkstantį kaminą ir kada
Aš vėl pamatysiu savo vargšo namo tvorą?

Tas vaizdas, kuris stovi man prieš akis,
Man mielesnis už Romos rūmų išdidžius fasadus...
Galų Luara man mielesnė už lotynų Tibrį,
Mano mažasis Lyré – už Palatino kalną,
Labiau už kietą marmurą man patinka plonos čerpės,
O Angevine aromatas – labiau už Romos orą."

** „Man dar nebuvo penkiolikos, kai kalvos, medžiai
Ir vandenys man patikdavo labiau už karaliaus rūmus."

D'estre accablez en bas, quand, plus ambitieux
Et d'honneurs et de biens, nous voisinons les cieux!

gens bien fortunez, qui les champs habitez,
*Sans envier l'orgueil des pompeuses citez!**

Dejonės dėl to, kas buvo prarasta, palikus kaimą, darosi vis garsesnės, kaimo ir miesto priešprieša vis griežtesnė. Urbanizacija ir koncentracija rūmų dvare, kaime gimusių žmonių įaugimas į *pompeuses citez* dar toli gražu nepasiekė savo apogėjaus[211]. Tačiau jau matome, kaip pamažu susiklosto ta žmogiškoji situacija, kuri kaip nuolatos veikianti priežastis per visą *ancien régime*, nuo Henriko IV iki Liudviko XIV laikų ir daug vėliau kartu su kitomis priežastimis nulemia rūmų dvaro žmonių išvaizdą ir patirtį bei rūmų dvaro stilių. Čia, kur sustiprėja nepasitenkinimas savo nelaisvės kaina nupirktu rūmų dvaro spindesiu ir garbe; čia, kur iš to nepasitenkinimo atsiranda ir vis ryškėja svajonė apie paprastą gyvenimą gamtoje – kaip idealas, į kurį bergždžiai tiesiamos rankos; čia, kur ši kaskart vis iš naujo atsirandanti konsteliacija pasikartoja vis nauju lygiu ir gali būti suvokta, taip sakant, savo *status nascendi*** – čia galime ypač aiškiai stebėti ryšius tarp figūracijos pokyčių ir ją sudarančių žmonių jausenos.

To, ką žmonės išgyvena kaip „gamtą", žmogiškojo vaizdo raida yra tam tikras visuminio žmonių visuomenės vystymosi aspektas. Čia matome šio proceso išpjovą. Didžioji dalis Viduramžių karių ir senjorų dar gyveno laukų, kiemų ir kaimų, upių, kalnų ir miškų viduryje. Visa tai priklausė jų kasdienio gyvenimo erdvei. Vadovaudamiesi didesne ar mažesne distancija viso to jie dar neišgyveno kaip „gamtos", kaip „landšafto". Tik vykstant koncentracijai rūmų dvare ir urbanizacijai laukai ir kaimai, pievos ir kalnai tapo vaizdu priešingybės, kuri buvo stebima iš toli. Ir kuo labiau konsolidavosi absoliutizmo rūmų dvaras, tuo labiau ir apibrėžčiau gamtos vaizdas darėsi landšaftu – tačiau kartu tokiu landšaftu, kuriame atsispindėjo tam tikro meto visuomenė. Rūmų dvaro tapybos pokyčiai, – pavyzdžiui, nuo Poussino iki Watteau laikų, gali tikrai gerai parodyti šį gamtos kaip landšafto, o dažnai dar ir kaip stafažo žmonėms vaidmenį, kurį gamta atlieka kaip tam tikru metu egzistuojančios situacijos rūmų dvaro vi-

* „O, malonūs ir saldūs laukai! O laimingas ir šventas gyvenime!
Kur laisviems nuo visų rūpesčių mums nereikia bijoti,
Kad būsime prispausti prie pat žemės, kai besididžiuodami
Ir garbe, ir turtais, priartėsime prie dangaus!

O, jūs, laimingi žmonės, gyvenantys laukuose,
Nepavydėdami prašmatnių miestų puikybei!"

** „Atsiradimo, genezės būsena" (lot.).

suomenėje priešingybė ir veidrodis. Visos gyvenimo rūmų dvare nulemtos nuostatos ir nuotaikos, pavyzdžiui, sąmoningas gestų santūrumas ir dirbtinumas, kurio reikalavo šios visuomenės konvencijos, pompastiškai herojiškas svoris arba lengva gracija – visa tai nuo šiol patenka į kaimo gamtos paveikslą, tampa landšafto formavimo dalimi. Rūmų dvaro dailininko rankose gamta kaip melancholiško ilgesio formuojami kulisai rūmų dvaro gyvenimui iš pradžių tampa klasikiniu, po to – barokiniu ir galų gale – rokoko landšaftu. Šie pokyčiai tiksliai atitinka rūmų dvaro ir pačios rūmų dvaro visuomenės raidą.

XVI a. dar buvo galima abejoti, ar koncentracija rūmų dvare yra negrįžtama ir neišvengiama. Galbūt vis dar atrodė, kad galima ištrūkti iš rūmų dvaro mechanikos. Tačiau net tada daugeliui žmonių gyvenimas rūmų dvare jau nebebuvo kostiumas, kurį teko užsivilkti dėl išorinių suvaržymų ir kurio būtų galima atsikratyti, apsigyvenus kaime. Jau tada daugeliui žmonių kaukė suaugo su oda ir tapo esminiu jų pačių savigarbos, pasididžiavimo ir malonumų komponentu. Gal tik konfliktas, ambivalentiškas požiūris į gyvenimą rūmų dvare dar nėra labai giliai nuslėptas. Jį jaučiame, pavyzdžiui, Desportes'o eilėse, kai jis apdainuoja[212] žmogų, kuris

Ne vend sa liberté pour plaire
Aux passions des princes et de rois...
L'ambition son courage n'attise;
D'un fard trompeur son âme il ne deguise,
Il ne se plaist a violer sa foy;
Des grand seigneurs l'oreille il n'importune,
Mais en vivant content de sa fortune,
*Il est sa cour, sa faveur et son roy**.

5. Henriko IV laikais kelio atgal jau nebėra. Baronas de Foeneste, satyros apie rūmų dvariškį herojus, gauna klausimą: „kaip mūsų dienomis pasirodoma rūmuose?" Pirmas dalykas, ką jis į tai atsako, yra tai, kad reikia būti gerai apsirengusiam pagal dviejų ar trijų ponų, kurie užduoda toną, madą. O toliau jis visiškai tiksliai išvardija, kaip reikia apsirengti[213]:

* „Neparduoda savo laisvės, kad patenkintų
Princų ir karalių aistras...
Garbėtroška nežadina jo drąsos:
Jis nedažo savo sielos apgaulingais skaistylais.
Nelaužo duoto žodžio:
Nevargina didelių senjorų ausų,
Tačiau gyvena patenkintas savo likimu
Pats sau rūmų dvaras, malonė ir karalius" (pranc.).

Il faut un pourpoint de quatre ou cinq taffetas l'un sur l'autre, des chausses comme celles que vous voyez, dans lesquelles tant frise qu'escarlatte je vous puis asseurer de huit aulnes d'estoffe pour le moins, puis après il vous faut des bottes, la chair en dehors, le talon fort haussé, avec certes pantoufles fort haussées encore, le surpied de l'esperon fort large et les soulettes qui enveloppent le dessous de la pantoufle [...] *mais il faut que l'esperon soit doré* [...]. *Puis, quand, dans cette tenue, vous estes arrivé dans la cour du Louvre – on descend entre les gardes, entendez – vous commencez à rire au premier que vous rencontrez, vous saluez l'un, vous dites le mot à l'autre: 'Frère que tu es brave, espanoui comme une rose; tu es bien traité de ta maitresse; cette cruelle, ceste rebelle rend-elle point les armes à ce beau front, à ceste moustache bien troussée; et puis cette belle grève, c'est pour un mourir.' Il faut dire cela en démenant les bras, branlant la teste, changeant de pied, peignant d'une main la moustache et d'aucunes fois les cheveux**.

Dar ir šiandien kartais vartojamas posakis „vyras *comme il faut*"**. Čia susiduriame su to posakio socialinės kilmės vieta rūmų dvaro visuomenėje. Norint išsaugoti savo vietą ir reikšmę aštrioje rūmų dvaro konkurencijoje dėl prestižo, išvengti pajuokos, paniekos ir neprarasti prestižo, savo išvaizdą ir gestikuliaciją, trumpai sakant, save reikia pajungti nuolatos besikaitaliojančioms normoms, kurios vis labiau pabrėžia rūmų dvaro visuomenei priklausančių žmonių ypatingumą, skirtingumą ir išskirtinumą. *Reikia* nešioti rūbus iš tam tikro audinio ir tam tikrus batus. *Reikia* judėti tam tikru, rūmų dvaro visuomenei priklausantiems žmonėms priderančiu būdu. Net kaip reikia šypsotis nustato rūmų dvaro papročiai.

Šitas „reikia", rūmuose vis labiau įtraukiantis visą jo žmonių gyvenimą, nepaprastai vaizdžiai parodo ir tų suvaržymų, kuriems buvo pajungti į rūmų dvarą plūstantys ir jame gyvenantys žmonės, mechanizmą, ir jo intensyvumą. Žinoma, taip pat ir ankstesnėse raidos pakopose, pavyzdžiui, Viduramžių karinei aristokratijai – visų pirma tai, kuri ankstesniais šimtmečiais burdavosi

* „Reikia liemenės, pasiūtos iš keturių ar penkių taftos sluoksnių; kelnių – tokių, kaip tos, kurias čia matote, kurioms sunaudota, galiu garantuoti, mažiausiai aštuonios uolektys frizo ir eskarlato medžiagos: toliau jums reikia aulinių batų su mėzdra į išorinę pusę ir labai aukštais kulnais bei aukštomis pėdomis, su dideliu pagrindu pentinams ir padais, kurie didesni už pėdą [...]. Pentinai turi būti paauksuoti [...]. Po to, kai taip apsirengęs Jūs atvykstate į Luvro rūmus, praeinate sargybą ir įeinate, Jūs šypsotės pirmam sutiktajam. Jūs sveikinate vieną. Jūs sakote kitam: 'Broluži, kaip šauniai Tu atrodai, žydi kaip rožė! Tavo ponia Tau gera: ta žiaurioji ir maištingoji yra beginklė prieš šią gražią kaktą, šiuos gerai užriestus ūsus, o tas sklastymas toks gražus, kad nors mirk'. Tai reikia sakyti, skėsčiojant rankomis, linksint galva, stojant tai ant vienos kojos, tai ant kitos, viena ranka glostant sau ūsus ir retkarčiais – plaukus" (pranc.).

** „Kaip reikia" (pranc.).

teritorinių valdovų ir karalių rūmuose – gana dažnai būdavo privalomas tam tikras elgesio kodeksas. Tačiau suvaržymai, kaip ir visa šių ankstesnių sluoksnių, šių ankstesnės pakopos rūmų dvarų organizacija, dar nebuvo tokie griežti ir tokie neišvengiami.

6. Kai nagrinėjami ilgalaikiai procesai, nėra bergždesnio užsiėmimo kaip absoliučios pradžios paieškos. Tačiau vis dar pasitaiko, kad istorija laikoma knygas rašančio elito idėjų grandine. Tokiu atveju, žinoma, malonu ir lengva žaisti mokytą žaidimą, kuriame prizą laimi tas, kas kokioje nors knygoje suranda citatą, tam tikrą idėją išreiškiančią anksčiau, negu manė kiti žaidimo dalyviai, vadovaudamiesi jau cituotomis knygomis. Tada ankstesnė knyga suprantama kaip idėjos „pradžia", o jos autorius – kaip jos tikrasis autorius. Tačiau jeigu turima omenyj iš tarpusavyje priklausomų žmonių sudarytų figūracijų kaita, kuri yra istorijos proceso stuburas ir centras, tai geriau suprantame, kad absoliučios pradžios, taip pat ir knygose išdėstytų idėjų absoliučios pradžios paieškos yra tuščios. Šiame grupėmis gyvenančių, tarpusavyje susijusių individų kontinuume nėra jokio taško, kuriame kažkas kaip absoliuti pradžia atsiranda iš nieko arba, o tai reiškia tą patį, iš nepaaiškinamos kūrybinės atskiro žmogaus jėgos: nesvarbu, ar tai tam tikras žmonių susigrupavimas, figūracijos, žmonių mintys ir kiti individualūs produktai. Tai, ką galime stebėti ir pagrįsti faktiniais duomenimis, yra santykinė pradžia, būtent paaiškinami šuoliai ir pertrūkiai ilgalaikėje bei visada kartu taip pat kontinualioje žmonių grupuočių bei jų produktų transformacijoje. Prancūzijos karališkojo dvaro ir žmonių figūracijos rūmų dvare raida gali būti toks pavyzdys. Ji gali būti tokių problemų analizės eksperimentinis modelis – būtent todėl, kad žmonių figūracija rūmų dvare glaudžiausiu būdu yra funkcionaliai susijusi su visa viešpatavimo organizacija, su visumine žmonių figūracija, kuriai valdovo rūmų dvaras priklauso kaip *vienas* iš centrinių organų, o juo toliau – ir kaip jos *vienintelis* centrinis organas. Prancūzijos karaliaus rūmų dvaro organizacija Henriko IV laikais yra ilgos kontinualios raidos rezultatas. Šioje raidoje buvo daug dalinių šuolių, daug dalinių reformų ir reorganizacijų, kurias įgyvendino atskiri valdovai ir kurių laikas buvo palyginti trumpas. Žmonių figūracija rūmų dvare, tarpusavio priklausomybių, į kurias jie įregzti, struktūra, jų patiriamų suvaržymų pobūdis – visa tai tam tikru atžvilgiu nuolat atsiranda iš figūracijų, tarpusavio priklausomybių ir suvaržymų struktūrų ankstesnėse fazėse. Tačiau mūsų kalbos priemonės dar tokios grubios, kad žmonių grupių, patirties ir elgesio skirtumams skirtingomis visuomenės raidos pakopomis išreikšti telieka naudoti palyginimus. Tai tokie posakiai, kaip „daugiau" arba „mažiau", sudarantys įspūdį, kad čia susiduriame tik su kiekybiniais skirtumais. Marxas, eidamas Hegelio pėdomis, su šiomis

problemomis mėgino susidoroti tokiais posakiais, kaip kiekybės pavirtimas kokybe. Nekelia abejonių, kad savo laiku tai buvo svarbi konceptuali pažanga. Hegelio ir Marxo konceptualios formuluotės yra drąsus bandymas toliau išplėtoti mūsų sąvokų instrumentarijų, kad būtų galima aiškiau ir tiksliau suvokti pertraukiamumo ir tęstinumo ryšį žmogiškųjų grupuočių raidoje, kokį mes jį galime stebėti faktiškai. Tačiau nėra jokio pagrindo visiems laikams likti prie jų išplėtotų eksperimentinių modelių. Jie dar dideliu mastu yra spekuliatyvūs. Empirinis pagrindas, kuriuo remiantis jie buvo išvystyti daugiau nei prieš šimtą metų, buvo siauras ir netvirtas, palyginti su tomis empirinėmis žiniomis, kurios šiandien gali būti panaudotos tokiems modeliams konstruoti. Ir kuo labiau mažėja žinojimo properšos, tuo darosi būtiniau ir įmanomiau ieškoti tokių problemų sprendimo, išsaugant patį glaudžiausią kontaktą su plačia empirinio žinojimo sfera.

Prancūzijos karaliaus dvaro ir rūmų dvaro visuomenės raida gerai tinka kaip empirinė medžiaga tokiam uždaviniui spręsti. Ji tinka iš dalies dėl to, kad ši raida vargu ar dar tebėra susijusi su aštriomis mūsų laikų kovomis. Vadinasi, ją lengviau nagrinėti be emocinio angažavimosi. Čia, Prancūzijos karaliaus dvaro raidoje, susiduriame su viena atskira gija tam tikros valstybingos visuomenės raidoje, kuri tuo pat metu yra tos raidos centre. Kaip ir paskutinioji, taip ir rūmų dvaro raida, pavyzdžiui, nuo Valois iki Liudviko XIV laikų, kai ją nagrinėjame atsižvelgdami į pakankamą distanciją, yra nenutrūkstamas procesas. Bėgant šimtmečiams karaliaus dvaro ūkio ir palydos pareigybių organizacija darosi labiau diferencijuota. Dvaro ūkio ir vyriausybės funkcijos, kurias iš pradžių jų griežtai neskirdami vykdė tie patys žmonės, atsiskiria ir tampa skirtingais pareigybių tipais. Pačioje pareigybių hierarchijoje atsiranda daugiau pakopų. Padidėja pareigybių skaičius. Pasitaiko atoslūgių; tačiau pagrindinė raidos linija su trumpais svyravimais iki pat XVII a. eina viena kryptimi. Dėl to neįmanoma nepastebėti proceso tęstinumo.

Jį galima bandyti išreikšti komparatyviomis sąvokomis. Tačiau jos lengvai sudaro įspūdį, kad susidūrėme tiktai su santykiniais kiekybių pokyčiais. Toks įspūdis yra apgaulingas. Dėl jo daugiausiai kaltas santykinis mūsų kalbos ir mąstymo priemonių neišsivystymas. Tai, su kuo iš tikrųjų susiduriame, yra laipsniškas žmonių grupių rūmų dvare vystymasis, arba, kitaip sakant, rūmų dvaro struktūros raida. Mūsų kalba ir mąstymas šiuo metu dar yra organizuoti taip, kad norėdami kalboje išsakyti pokyčius žmonių, sudarančių rūmų dvarą, figūracijoje, esame priversti abstrahuoti tuos šios žmonių ryšio formos aspektus, kuriuos galima išreikšti komparatyvais, o kartu kaip tariamai vien kiekybines apibrėžtis. Vis dėlto šitas dabartinių išraiškos priemonių ribotumas neturi mūsų suklaidinti: procesas, kurį bandome konceptualiai apibrėžti šio tipo abstrakcija,

iš tikrųjų yra pokytis figūracijoje, kurią žmonės sudaro vieni su kitais, tarpusavio priklausomybių rezginio transformacija. Tačiau šį figūracijos pokytį konceptualiai galima apibrėžti tik kaip tokį. Nors ir daug tokių pavienių „daugiau arba mažiau" aspektų mes iškeltume iš šio rezginio, be aiškaus ir tikslaus mokslinio figūracijos kaitos kaip tokios apibrėžimo daugybė „daugiau arba mažiau" aspektų, kuriais galime pasinaudoti konceptualiam figūracijos kaitos apibrėžimui, lieka tik provizoriškomis aproksimacijomis, kad ir kokios būtinos jos būtų šiandienėje išsivystymo pakopoje. Tad kiekybės perėjimo į kokybę idėja pagrįsta nesusipratimu, kadangi tai, kas ilgalaikėje raidoje dėl esamų kalbinių ir mąstymo priemonių ribotumo atrodo tik kaip „daugiau", kaip kiekybinis kaupimas, visada kartu yra ir kažkas kita nei kiekybės pasikeitimas. Būtent – struktūrinis pokytis, tarpusavio priklausomybių rezginio pasikeitimas, kartu ir visuminės figūracijos įtampų sistemos galios pusiausvyros pokytis. Pavyzdys gali būti galios pasiskirstymo tarp karaliaus grupės ir likusios aristokratijos pasikeitimas pirmosios naudai. Apibrėžimai „daugiau arba mažiau", tokie posakiai kaip „karaliaus galios padidėjimas" arba „monetarizacijos pažanga" čia yra pagalbinės priemonės, kuriomis išreiškiamas pokyčių nenutrūkstamumas. Tačiau tai, ką Henriko IV laikais po daugelio svyravimų į vieną ar į kitą pusę galima preliminariai aprašyti kaip karaliaus galios šansų padidėjimą, galų gale kartu yra ir *Metabasis eis allo genos**: iš nenutrūkstamos figūracijos srauto kaitos galų gale atsirado naujo tipo figūracija.

Tad pasakymas apie kiekybės virtimą kokybe nurodo reikšmingą problemą, kurią verta kruopščiai ištirti, taip pat ir teoriškai. Mes čia tik prabėgomis galime nurodyti jos teorinę reikšmę. Tačiau pačios problemos negalima visiškai apeiti. Kol jos nenurodėme, Prancūzijos rūmų dvaro visuomenės tyrimas tam tikru mastu kabo ore.

Prancūzijos rūmų dvaro visuomenės vystymasis XVII a. yra nenutrūkstamos raidos ankstesniais šimtmečiais tąsa. Nors šis vystymasis ir yra nepertraukiamas, žmonių santykių rūmuose, jų gestų ir išvaizdos XVII a. taip pat atsiranda nauji bruožai. Problema štai kokia: kaip galima išreikšti šį *Metabasis eis allo genos*, šį perėjimą į naują giminę, nepripažįstant nei vystymosi absoliutaus tęstinumo, tokio, kaip skaičių sekoje, nei jo absoliutaus pertraukiamumo vaizdinio pirmenybės? Kaip galima išreikšti šį pokytį toje pažinimo vystymosi fazėje, kai tokius procesus apibendrinančių teorinių modelių vystymas toli atsilieka nuo neapibendrintų žinių apie tokių procesų detales? Kai susiduriame su šios rūšies problemomis, visada esame priversti griebtis metaforų iš kitų, palyginti paprastesnių dalykinių sričių ir toliau vystyti jų pažodinę

* „Perėjimas į kitą giminę, kokybinis pokytis" (sen. gr.).

reikšmę, vartojant jas socialine prasme tol, kol jos pamažu nepraras savo ryšio su pradine sritimi ir net patį savo kaip metaforų pobūdį. Pritaikytos tiems dalykams, kuriems buvo pavartotos perkeltine prasme, jos galų gale taps specialiais šių dalykų terminais. Pati vystymosi sąvoka yra pavyzdys, kaip žodis, iš pradžių vartotas metaforiška prasme, virto specialia sąvoka. Beveik nebeprisimenamas jos ryšys su pažodine vartosena. Su jos atgarsiais susiduriame, kai kalbame apie vystomų kūdikių išvystymą (*Auswickeln*); apie tai, kad medicinos seserys vynioja tvarsčius. Kita, iš pradžių metaforiška, o paskui specializuota žodžio vystymosi atšaka veda į fotografijos sritį, kur įprasta sakyti, kad „filmų juostos yra išryškinamos" (*Filme entwickelt*). Tačiau vargu ar ką nors trikdo santykinis pažodinės reikšmės neadekvatumas specialiai vartosenai. Vargu ar kas nors jį pastebi. Speciali vartosena pasidarė visiškai įprasta ir savarankiška.

Socialinės raidos srityje perėjimas į kitą giminę dažnai išreiškiamas, metaforiškai vartojant tokius posakius, kaip naujos pakopos pasiekimas ir pakilimas į naują lygį. Ir tol, kol nepamirštama, kad tai pirmi žingsniai ilgame kruopštaus darbo procese, tobulinant specialias sąvokas mūsų stebėjimams apdoroti, tol tokios metaforos negali padaryti jokios žalos. Jos primena alpinistų potyrius, kai jie kopia į kalnagūbrį – kai jie pasiekia tam tikrą aukštumą, iš kurios atsiveria tam tikras vaizdas, o iš ten per miškus kopia į kitą, aukštesnę aukštumą su kitu vaizdu. Tai, kad alpinistai kopia vis aukščiau, yra kiekybinis, „daugiau ar mažiau" kopimo aspektas. Tai, kad vaizdas, atsiveriantis iš aukštesnės plynaukštės, skiriasi nuo vaizdo, kurį jie regi žemesnėje aukštumoje, ir tai, kad iš aukščiau jie gali pastebėti tam tikrus dalykus, nematomus iš žemiau, yra pavyzdys, ką reiškia skirtumas ir koks yra santykis tarp pokyčio, kurį galima išreikšti komparatyvais – „aukščiau" ir „žemiau", – ir visuminės permainos. Tai visos figūracijos pasikeitimas, aprėpiantis alpinisto, aukštumos ir perspektyvos santykį. Aukštesnė aukštuma gali būti tokia vietovė, į kurią iki šiol niekas nebuvo įžengęs, o iš ten atsiveranti perspektyva gali leisti pastebėti sąryšius, kurie iki šiol nebuvo pažinti. Kad ir kaip ten būtų, metaforišką tokių sąvokų, kaip „aukštesnioji pakopa" ir „aukštesnis lygmuo", vartoseną nesunku išplėtoti taip, kad jos išreikštų ne vien kiekybinį figūracijų tęstinumą, bet ir santykinius jų pertrūkius, sociologinį mutacinį jų pobūdį, perėjimą prie kitos figūracijų giminės.

Su tokio tipo perėjimu susiduriame, kai sakome, kad ilgalaikiame karių koncentracijos rūmų dvare procese – o jo ankstesnėms pakopoms, tarp kitko, jau atstovavo palyginti maži XI ir XII a. teritoriniai rūmų dvarai – XVII a. riterišką karių aristokratiją galutinai pakeitė rūmų dvaro aristokratija kaip aukščiausia aristokratijos formacija. Drauge centrinio valstybės organo vystymasis tam tikru mastu pasiekia naują aukštumą. Jau nebepakanka komparatyvų ir kitų kiekybinių išraiškų. Čia susiduriame su santykinai naujos žmonių figūra-

cijos susidarymu. Tai rūmų dvaro aristokratija, susiformuojanti nenutrūkstamos karaliaus rūmų dvaro ir visos visuomenės, kurios centrinis organas yra rūmų dvaras, raidos procese.

Daugiapolis Prancūzijos valstybingosios visuomenės įtampų balansas daug šimtmečių svyravo į visas puses, vykstant visokiausioms buržuazinės, aristokratinės ir karališkosios formacijų kovoms. Kai į sostą sėdo Henrikas IV ir pasibaigė pilietiniai karai, paaiškėjo, kad visos visuomenės raida – visų pirma du centriniai mokesčių ir policijos bei karinės organizacijos monopoliai – karaliaus pozicijos įkūnytojams ir jų atstovams į rankas davė galios šansus, kurie užtikrino jiems neįveikiamą persvarą prieš visas kitas jų viešpataujamos srities formacijas: tol, kol jos nepajėgė suspenduoti tarpusavio konfliktų ir sudaryti daugiau ar mažiau patvarų bendrą frontą prieš karūną. Šis pagrindinės įtampų pusiausvyros ašies poslinkis karaliaus naudai yra pagrindinis dalykas, kurį metaforiškai galima pavadinti perėjimu į naują giminę arba į naują Prancūzijos visuomenės vystymosi pakopą. Žinoma, šis pagrindinis fenomenas neegzistuoja atskirai nuo kitų. Tokie teiginiai yra suprantami neteisingai, kai jie suprantami kaip teiginiai apie „ištakas" arba „priežastis". Ilgalaikiuose socialinės raidos procesuose nėra nei absoliučios pradžios, nei absoliučių priežasčių. Siekdami ištirti ir paaiškinti santykinai naujų figūracijų atsiradimą nenutrūkstamame visuomenių visuminės raidos procese, turime ieškoti kitokių kalbinės raiškos priemonių. Tačiau kaip tik tai ir yra dabar mums rūpima problema. Nenutrūkstama Prancūzijos visuomenės raida pasiekia tašką, kai po daugelio svyravimų centrinė įtampų ašis pasislenka pagrindinio valdovo padėties naudai. Ranka rankon su šiuo pagrindinio valdovo padėties pokyčiu keičiasi ir aristokratijos bei buržuazijos elito formacijų padėtis. Buržuazijos padėties pokyčiai nėra šio tyrimo objektas. Dalis aristokratijos, susijusi su pagrindinio valdovo dvaro rūmais, dabar nuo jo priklauso kur kas labiau, negu bet kada anksčiau. Galima pasakyti, kad kai jos atstovai įeina į rūmus, durys už jų nugarų užrakinamos. Tuo pat metu prieš jų akis atsiveria kitos, naujos durys. Ši aristokratija vis labiau izoliuojama nuo kaimiško gyvenimo.

7. Anksčiau ar vėliau – nors niekas negali pasakyti, kada – bus ištirtos šio ilgalaikio koncentracijos rūmų dvare bei urbanizacijos proceso detalės. Išsamiai bus ištirta, kaip palengva stiprėjo nerūminio gyvenimo kaime ilgesys, ir išskirtos proceso fazės – iki pat tos, kai buvo pasiekta aukštuma, kurioje atsiskyrimas nuo kaimo pasidarė galutinis ir negrįžtamas. Galima įsivaizduoti, kad mokiniai jau mokykloje kada nors kartu su kitomis ilgalaikio vystymosi linijomis mokysis pažinti ir suprasti tokį procesą kaip šis, kuris Europos visuomenių tapsmui suprasti vargu ar yra mažiau reikšmingas už karus ir taikos

sutartis. Mokysis, kad suprastų save. Dokumentinių šio proceso liudijimų tikrai netrūksta. Pateiksime tik vieną iš jų, priklausantį XV a. Tai Philippe de Vitrys, Meaux vyskupo nusiskundimas: *Combien est heureux la vie de celui qui fait sa demeure aux champs**, kuris skamba jo eilėse *sur la grande disparité de la vie rustique avec celle de la cour*[214]. Apie tai liudija ir XVI a. Plejados poetai, iš kurių raštų anksčiau pacitavome porą pavyzdžių. Mūsų dienomis panašiuose kontekstuose dažnai kalbama apie „susvetimėjimą". Ši sąvoka tiktų ir šiame kontekste, jeigu ji nebūtų gana dažnai vartojama su romantiniais vertinimo akcentais, jeigu jos vartosena būtų skirta ne tiek skųstis „susvetimėjimu", kiek iškelti klausimą apie jo socialinę prigimtį ir paaiškinti nepriklausomai nuo to, kaip jis vertinamas.

XVII a. Prancūzijoje laipsniška diferenciacija tarp rūmų dvaro bei miesto ir kaimo formacijų pasiekia naują aukštumą. Rūmų dvaro ir kaimo, rūmų dvaro aristokratijos ir kaimo nobiliteto socialinės diferenciacijos impulsas yra toks didelis, kad rūmų dvaro aristokratija Liudviko XIV laikais kaimo kilmingųjų atžvilgiu jau yra beveik uždara atskira formacija – nors ji niekada taip ir netapo absoliučiai uždara. Ir anksčiau kariai bei senjorai gana dažnai gyvendavo kunigaikščių arba karalių rūmuose. Tačiau ankstesniais šimtmečiais žmonių gyvenimo būdas, interesai, išvaizda, ryšiai ir suvaržymai rūmų dvaro ir nerūminėse kaimo socialinėse grupėse dar nebuvo tokie skirtingi, kaip XVII a., kai karaliaus pozicija galutinai įgijo nepaprastai didelę galią, turint omenyj visas kitas socialines formacijas. Nuo šiol karaliaus dvaras iš socialinių saitų visumos išsiskyrė kaip organizacija, kuri buvo ne tik didesnė, tačiau taip pat reprezentavo naują *order of complexity***, naują sudėtingumo pakopą, palyginti su kitomis pasaulietinėmis to meto organizacijomis ir, žinoma, palyginti su kaimo grupių valdomais dvarais, kaimais ir kitomis organizacijomis.

Visų pirma šis rūmų dvaro ir kaimo socialinės diferenciacijos aspektas, šis kontrastas tarp palyginti sudėtingo gyvenimo rūmų dvare ir didelio diferencijuotumo bei gyvenimo kaimo grupėse santykinio paprastumo kėlė rūmų dvaro žmonėms kaimo nostalgijos jausmą, nutolimo nuo paprasto gyvenimo jausmą. Trumpai sakant, skatino idealizuoti išsvajotą gyvenimą kaime. Kaip tik dėl to, kad tai buvo tik svajonė, ji visai gerai galėjo koegzistuoti su panieka kaimo kilmingiesiems ir valstiečiams, su tam tikru pasišlykštėjimu kaimišku gyvenimu.

Be to, pripratimas prie palyginti aukšto sudėtingumo standarto visų žmogiškų santykių srityje karaliaus rūmų dvare kėlė ypatingus reikalavimus rūmų dvaro žmonių saviugdai. Karaliaus rūmų dvaras, kur karaliaus galios šansai

* „Koks laimingas gyvenimas to, kas gyvena laukuose" (pranc.).

** „Sudėtingumo laipsnį" (angl.).

nepaprastai pranoko kiekvieno atskiro rūmų aristokrato ar net atskirų aristokratijos grupių rūmuose šansus, reikalavo nuolatinės savikontrolės, labai diferencijuotos ir – kaip matėme iš Saint-Simono pastabų – tiksliai apskaičiuotos strategijos palaikant santykius su sau lygiais ir aukštesniais asmenimis. Didelės rūmų dvaro aristokratų dalies pajamų šaltiniai priklausė nuo karaliaus arba nuo jo patikėtinių malonės. Kad ir kas būtų rūmų dvariškiai – užimtų pareigas rūmų dvare, karinius postus, gautų pensijas iš asmeninio karaliaus iždo – karaliaus nemalonė, klaidingi žingsniai konkurencinėje rūmų dvaro frakcijų kovoje, favorito, metresės, ministro priešiškumas – visa tai galėjo grėsti dvariškio pajamų šansams, jo šeimos gyvenimo lygiui, taip pat jo prestižui, jo rinkos vertei rūmų dvaro visuomenėje, jo ateities perspektyvoms ir viltims. Net tiems rūmininkams, kurie turėjo dideles šeimynines pajamas, karaliaus malonės apribojimas ar sumažėjimas reiškė sunkiai pakeliamą pavojų. O karaliaus nemalonė, ištrėmimas iš rūmų dvariškiui daugiau ar mažiau reiškė, kaip pasakyta, jo socialinės egzistencijos galą.

Viduramžiais, natūrinio ūkio dominavimo laikais, net lenus valdę kilmingieji galų gale vis dėlto disponavo valda, kuri jiems užtikrino palyginti aukštą nepriklausomybės mastą. Bet kuriuo atveju valda labai sumažindavo jų priklausomybę nuo savo leno valdovo, kai tik lenas atsidurdavo jų rankose. Užtat kai karalius savo kilmingiesiems atlygindavo už tarnybą arba nuopelnus piniginiais pavedimais savo iždui, kurie retkačiais turėdavo būti išmokėti kaip algos arba pensijos – tai pagrįsdavo nuolatinės priklausomybės ryšį. Nepaisant visų akivaizdžių skirtumų, visų pirma smulkiosios ir vidutiniosios aristokratijos masė, tačiau taip pat daugelis aukštųjų ir aukščiausių aristokratų, pajamas gavusių iš karaliaus iždo, gyvensena didžiojoje rūmų dvaro aristokratijos organizacijoje primena darbininkų ir tarnautojų padėtį didelėje pramonės įmonėje. Be to, Prancūzijos rūmų dvaro aristokratija praktiškai negalėjo išvengti gyvenimo rūmų dvare. Bent jau Liudviko XIV laikais jos nariai neturėjo jokios judėjimo laisvės. Neprarasdami statuso, jie vargu ar galėjo pakeisti savo vietą. Šis beveik visiškas priklausomybių, kurių susaistyti gyveno dauguma rūmų aristokratų, ir jiems tekusių suvaržymų neišvengiamumas leidžia suprasti, ką jiems galėjo reikšti gamta ir gyvenimas kaime kaip šios padėties priešingybė. Jau buvo parodyta, kodėl šie tarpusavio priklausomybių sąlygoti suvaržymai liečia taip pat karalius bei karališkąją šeimą, ypač vėlyvaisiais *ancien régime* laikais. Aiškiai matome tą funkciją, kurią kaimo gyvenimas atliko kaip rūmų dvaro suvaržymų priešingybė – pavyzdžiui, kai matome Mariją Antuanetę ir jos rūmų damas, persirengusias melžėjomis. Ypač didelę permainą šia kryptimi galime stebėti XVII a. pradžioje, pasibaigus pilietiniams karams, kai daugelis rūmų dvariškių galbūt pirmą kartą aiškiai įsisąmonina savo padėties neišvengiamumą.

Tačiau specifinių nostalgiškų, romantinių pustonių, kurie dažnai lydi gamtos ir gyvenimo kaime paveikslą, nesuprasime, jeigu rūmų dvarą laikysime tik išorine suvaržymų aparatūra. Tai yra specifinė romantinė nata, skambanti, kai apie natūralų gyvenimą svajojama kaip apie nebepasiekiamą idealą. Šiam jos pobūdžiui lemiamą reikšmę turi iš tarpusavio priklausomybių rūmų dvare kylančių suvaržymų savitumas, apie kurį jau kalbėjome: suvaržymai, kuriuos rūmų dvarą sudarantys žmonės uždeda vieni kitiems, yra socialiniai suvaržymai, kiekvieną dvarui priklausantį žmogų verčiantys stipriai suvaržyti patį save. Be to, tai jau gana diferencijuoti ir palyginti visa apimantys susivaržymai.

Pavyzdžiui, po pilietinio karo koncentracija rūmų dvare vis didesniu mastu reiškė pacifikaciją, sugriežtintą karinių įpročių ir džiaugsmų kontrolę, kuri savo ruožtu kiekvieną rūmų dvariškį verčia stipriau valdytis, stabiliau kontroliuoti savo agresyvius impulsus. Henrikas IV dar yra palyginti atlaidus savo aristokratų dvikovoms. Richelieu ir Liudvikas XIV kaip fizinės prievartos monopolio saugotojai jau tikrai nebenuolaidžiauja, kai jų aristokratai kovoja pagal senus karo papročius. Dvikovos tuo metu yra ir dar ilgą laiką lieka anklavais, kuriuos aristokratai, o vėliau ir kiti sluoksniai sau rezervuoja valstybėje – dažnai nepaisydami karaliaus ar kitokių valstybinių autoritetų. Jos jiems yra individualios laisvės, kaip ji suprantama pagal karių tradiciją, simbolis. Kaip tik laisvės vienas kitą sužeisti arba užmušti, jeigu jiems tai šauna į galvą, simbolis. Po pilietinių karų ir vėlesnių pakartotinių socialinių poslinkių laikais dvikovos yra elito sluoksnių maišto prieš didėjančią valstybės kontrolę simbolis. Valstybė vis labiau linksta pajungti visus piliečius tam pačiam įstatymui. Galinga dvikovų banga nurimsta, kai Richelieu įsako viešai nubausti mirties bausme vieną iš pagrindinių dvikovininkų, priklausantį aukštos kilmės šeimai. Reikia tvardytis. Nebegalima atleisti pavadžių pykčiui ir priešiškumui.

Prievarta taikiai bendrauti su kitais žmonėmis – taip, kad žodiniai mūšiai dažnai užima dvikovų, kuriose naudojami ginklai, vietą – rūmų dvaro visuomenėje reikalauja ypač tikslios ir sudėtingos savikontrolės dar ir dėl to, kad šioje didelėje visuomenėje kiekvienas žmogus nuolatos susiduria su skirtingo rango ir skirtingos galios žmonėmis ir turi panašiai elgtis. Rūmų dvaro žmonės turi išmokti tiksliai pasirinkti savo veido išraišką, žodžius, judesius atsižvelgdami į sutinkamus žmones ir situacijas. Rūmų dvare yra palyginti neišvengiami ne vien tie iš tarpusavio priklausomybių kylantys suvaržymai, kuriuos reprezentuoja kiti žmonės. Tokie yra ir susivaržymai, kuriems išmokstama save pajungti, paklūstant šio tipo tarpusavio priklausomybėms. Reiškinių, kuriuos nurodo tokie žodžiai kaip „susvetimėjimas" ir „romantika", struktūra lieka nesuprasta, kol teoriškai pagrindžiant šias sąvokas neatsižvelgiama į jų ryšį su susivaržymų specifinių aparatūrų, tampančių integraliais individų elementais,

išsivystymu. Gali būti, kad rūmų dvaro žmonių gyvenime šypsenų niuansai, gerų manierų gradacija, visa sudėtinga elgesio organizacija priklausomai nuo socialinio partnerio rango ir statuso iš pradžių buvo tik sąmoningomis pratybomis išmokta maskuotė. Tačiau visuomenėse, kurių specifinė struktūra santykinai aukštą, stabilų ir tolygų momentinių emocinių impulsų maskavimą daro būtina socialinio išgyvenimo ir sėkmės priemone, kaip integrali asmenybės struktūros ypatybė išsivysto sąmoningo savasties formavimo sugebėjimas. Kai suaugęs rūmų dvariškis žvelgia į veidrodį, jis pastebi, kad tai, ką jis iš pradžių tobulino kaip sąmoningą maskuotę, tapo jo paties veido dalimi. Žinoma, spontaniškų impulsų maskavimas, elementarių emocinių impulsų slėpimas po šarvais ir transformacija rūmų dvaro visuomenėje turi kitokį pavidalą ir struktūrą, palyginti su pacifikuotais viduriniaisiais sluoksniais, kurie išauklėti darbu užsidirbti pragyvenimui. Galų gale tas pavidalas yra kitoks, palyginti su visais industrinės visuomenės sluoksniais, kurių atstovai yra orientuoti į darbo ir karjeros suvaržymus. Rūmų dvaro visuomenėje šarvai dar neturi saugoti iš visų pusių ir veikti automatiškai, kaip esti dirbančiose visuomenėse. Didesnė žmonių nelygybė, pavaldumas, žemesniųjų rangų, visų pirma neturtingesniųjų sluoksnių priklausomybė ir paklusnumas vis dar atveria rūmų dvaro žmonėms platų socialinį lauką, kuriame visų rūšių emociniai impulsai dar gali būti palyginti atvirai išreiškiami ir iškraunami be socialinių nesėkmių arba bausmių pavojaus. Šiose ribose susivaržymų ir savikontrolės išvystymas reikalingas mažesniu mastu. Todėl rūmų dvaro aristokratijos šarvai apskritai dar nėra aklini. Rūmų dvaro aristokratai dažnai labai gerai įsisąmonina, kad jie užsideda kaukę, kai bendrauja su kitais žmonėmis, nors jie ir nesuvokia, jog kaukės užsidėjimas, žaidimas kaukėmis tapo jų antrąja prigimtimi.

Šimtmečių sandūroje, paskutiniame XVI a. ir pirmame XVII a. dešimtmetyje kaip tik Prancūzijoje galima gerai stebėti, kaip kartu su ryžtinga valstybinės kontrolės centralizacija, kartu su griežtesniu elgesio pacifikavimu ir – po Henriko IV pergalės – kartu su vis labiau negrįžtamu sostinės didžiojo rūmų dvaro aristokratijos atsiskyrimu nuo kaimo provincijos kilmingųjų arba bet kuriuo atveju nuo mažųjų provincijos rūmų dvarų aristokratija pasiekia naują aukštumą. Pro duris į pilį, kurios uždaromos iš paskos įėjusiems, ir pro duris, kurios atsiveria į ją įėjusiems, visų pirma žengė žmonės, tapę didžiojo rūmų dvaro aristokratais. Sustiprėjęs spaudimas susivaržyti (*Zwang zum Selbstzwang*) jiems atveria naujus džiaugsmus ir malonumus, naujus turtus ir rafinuotumą, trumpai tariant, naujas vertybes kartu su nauja priespauda ir pavojais. Bet kuriuo atveju susivaržymas jiems tampa didele asmenine vertybe. Specifinis rūminis civilizuotumas, paremtas susivaržymu, tapusiu antrąja prigimtimi, yra tai, kas rūmų dvaro aristokratijos žmogų skiria nuo visų kitų, kuo jis jo paties

požiūriu pranoksta juos. Kaip tik dėl to rūmų dvaro žmonės negali išvengti savęs susivaržymo.

Provincijos aristokratija, pradedant smulkiais kaimo kilmingaisiais ir baigiant artimų žemei aristokratijos grupių, susibūrusių rūmų dvaruose, likučiais, koncentruojant visą kontrolę ir visas galios priemones karaliaus dvare, vis labiau praranda savo socialinę reikšmę. Prancūzijos visuomenė yra ne vienintelė ir, žinoma, tikrai ne pirmoji Europos visuomenė, kurioje vyksta šis struktūrinis pokytis. Centralizacijos ir koncentracijos rūmų dvare tendencijas, susijusias su centrinių valdovų ir jų atstovų galimybėmis disponuoti piniginiais šansais ir juos dalyti, jau anksčiau galima pastebėti kitose visuomenėse, visų pirma Ispanijoje ir Italijoje. Tačiau prancūziškajame XVII a. centralizacijos sąjūdyje susiformuoja didžiausias ir gausiausias tais laikais rūmų dvaro vienetas, kurio pagrindinė kontrolė efektyviai funkcionuoja. Vadinasi, atsižvelgiant į Prancūziją galima labai gerai stebėti tam tikrus tokiu būdu pasiekto išsivystymo lygio struktūrinius ypatumus.

8. Turbūt geriausiai juos galima išryškinti konceptualiai, metaforiškai vartojant „distancijavimosi" sąvoką. Ji jau buvo pavartota kalbant apie stipresnę miestietiško-rūminio ir kaimiško gyvenimo diferenciaciją. Urbanizacija, monetarizacija, komercializacija ir koncentracija rūmų dvare yra daliniai platesnės transformacijos procesai, kurie to meto žmones vis labiau skatina suvokti „gamtą" kaip kažką, esantį priešais juos, kaip landšaftą, kaip „objektų" pasaulį, kaip pažinimo objektą. Mėginimas susieti daugelį gijų tarpusavyje nuvestų mus pernelyg toli. Tačiau bet kuriuo atveju tokie procesai šioje transformacijoje vaidina tokį pat didelį vaidmenį, kaip ir augantis sugebėjimas susieti tarpusavyje ir su gamtos įvykiais stebėjimą bei refleksiją. Visa tai yra tam tikro specifinio distancijavimosi aspektai. Tai distancijavimasis nuo to, kas dar ir šiandien yra mielai vadinama „gamta" arba „objektais". Jis taip pat ryškiai pasireiškia ir vaizduojant gamtą kaip landšaftą, taip pat ir moksliniu gamtos vyksmo tyrimu arba keliant filosofinį klausimą, ar ir kaip žmonės gali pažinti „objektus", kokie jie yra iš tikrųjų, arba klausiant, ar „objektai" iš tikrųjų „egzistuoja". Šie ir kiti distancijavimosi nuo „gamtos" simptomai kaip visuomenės pakilimo į naują aukštumą liudijimai pasirodo daugiau ar mažiau vienu metu toje fazėje, kurią mes dar vadiname daugiau ar mažiau pasenusia „Renesanso" sąvoka. Jie gali paaiškinti, ką šiame kontekste reiškia iškopimo į naują aukštumą metafora. Nes keletą amžių Europos visuomenės laikėsi šio distancijavimosi tipo. Iš čia kylančios problemos buvo išplėtotos ir išrutuliotos pačiais įvairiausiais būdais. Tačiau „Renesanso" amžiais pasiektas žmonių junginių distancijavimosi būdas, palyginti su tuo, ką jie išgyvena kaip „gamtą", bendrais bruožais liko toks pat

iki šiol. Pakilimo į kitą aukštumą ženklus mūsų dienomis galima pakankamai aiškiai regėti tapyboje, kur akivaizdžiai mėginama daryti kažką, kas visiškai skiriasi nuo vaizdavimo „objektų", plytinčių prieš žiūrovą trimatėje erdvėje. Tačiau procesą, kai jo dalyviai esame mes patys, galime suprasti geriau, jeigu įsisąmoninsime, kad Renesanso laikų distancijavimosi postūmis, kuriam vykstant fizinių įvykių įvairovę žmonės išmoko traktuoti kaip „gamtą", yra dalinis platesnio distancijavimosi vyksmo procesas.

Rūmų dvaro visuomenės tyrimas ypač aiškiai parodo kai kuriuos kitus šio platesnio diferenciacijos proceso aspektus. Susivaržymo šarvai, kaukės, kurias visi rūmų dvaro elitų nariai kur kas didesniu mastu negu anksčiau padaro savo savasties dalimi, taip pat kur kas stipriau negu anksčiau atitolina žmones vienus nuo kitų. Palyginti su ankstesniu periodu, rūmų dvare – ir, žinoma, ne vien tik jame – spontaniški žmonių impulsai jiems tarpusavyje bendraujant yra kur kas labiau suvaržyti. Svarstymai, greita situacijos analizė, veiksmo krypties išmatavimas, trumpai tariant, refleksija dabar daugiau ar mažiau automatiškai įsiterpia tarp afektyvesnio ir spontaniško impulso veikti ir faktinės veiksmo realizacijos žodžiu arba veiksmu. Gana dažnai žmonės šiame lygyje visai gerai įsisąmonina, kad refleksija yra jų šarvų dalis. Priklausomai nuo savo padėties, jie vertina ją arba pozityviai, vadindami „intelektu" ar „protu", arba romantiškai ir negatyviai – kaip jausmo pančius, kaip patologinį reiškinį, kaip žmogiškosios prigimties išsigimimą. Kad ir kaip jie vertintų, jie nelaiko šio savo susivaržymo, šių šarvų, kaukių ir adekvataus joms distancijavimosi būdo tam tikros žmonių visuomenių raidos pakopos simptomais, bet amžinomis nekintamos žmogiškos prigimties savybėmis. Jiems atrodo, jog visais laikais žmogus kaip „subjektas" amžinai stovi priešais gamtą, „objektų" pasaulį. Teorijos apie žmonių visuomenę remiasi arba prielaida, kad žmonės, iš kurių kiekvienas kaip atskiras individas pats sau jau egzistuoja pasislėpęs už savo kaukių ir šarvų, tik vėliau susiduria tarpusavyje, arba jos reifikuoja „visuomenę", kaip ir gamtą, vaizduodamos ją kaip daiktą anapus visų atskirų žmonių. Abiem atvejais vaizdas, atsiveriantis tam tikroje distancijavimosi aukštumoje – kurios laikines aplinkybes ir sąlygas galima tikrai tiksliai ištirti ir paaiškinti empiriškai, – interpretuojamas kaip amžina, antlaikiška, nekintama *condition humaine**. Kaip matėme, toje aukštumoje, kuri palengva buvo pasiekta „Renesanso" fazėje, refleksija kaip įpročio ir ugdymo dėka daugiau ar mažiau automatiškai veikianti kontrolinė instancija kur kas didesniu mastu įsiterpia tarp žmogaus ir „gamtos objektų", tarp žmogaus ir žmogaus. Tai ne paskutinis dalykas vyrų ir moterų santykiams. Taip pat čia – iš pradžių tam tikruose elituo-

* „Žmogiškojo egzistavimo sąlyga" (pranc.).

se – vykstant valstybės organizacijos centralizacijai spontaniškumo ir impulsyvumo erdvė siaurėja net fiziškai stipresniems vyrams. Moterys kaip socialinė grupė rūmų dvare turi daugiau galios negu kurioje nors kitoje socialinėje šios visuomenės formacijoje. Jų persirengimo simboliai yra ne vien kaukės, bet ir vėduoklės. Būdingas simptomas, kad vyrų ir moterų santykiai iš esmės pasikeitė suvaržymų raidoje, sumažėjo spontaniškumas, padidėjo distancija ir išaugo civilizuotumas, yra romantinių meilės santykių išsivystymas kaip realus įvykis, o galbūt dar daugiau – kaip kultas ir idealas. Nepaisant visų kitų veiksnių, lyčių distancijavimasis šarvais ir susivaržymas, pasireiškiantis geromis manieromis, sąžine ar refleksija – trumpai tariant, meilės malonumų atidėjimas ir melancholiškas pasitenkinimas skausmingu džiaugsmu – visa tai daugiau ar mažiau pabrėžiant yra integralūs romantiškos meilės jausmų komplekso elementai. Jie ženklina perėjimą nuo santykinai paprastų ir grynų prie sudėtingų bei labai mišrių afektų, ir jį tikrai galima susieti su perėjimu prie sudėtingų ir visaip sumaišytų spalvų.

Galų gale dar vienas distancijavimosi poslinkis yra dalinis procesas, turintis pamatinę reikšmę visuminiame šio žmonių tarpusavio priklausomybių pokyčio kontekste. Naujos aukštumos, į kurią žingsnis po žingsnio Europos visuomenių žmonės iškopė pasibaigus Viduramžiams, pagrindinis aspektas yra išaugęs sugebėjimas distancijuotis nuo savęs (*Selbstdistanzierung*). Šis sugebėjimas glaudžiausiai struktūriškai taip pat susijęs su stipresniu atskiro žmogaus šarvų išsivystymu daugiau ar mažiau automatiškos savikontrolės būdu. Iš pradžių jį galime stebėti siauresniuose elito sluoksniuose, o vėliau – per šimtmečius sudėtingėjant žmogiškoms tarpusavio priklausomybėms ir plintant vis platesniuose sluoksniuose.

Jakobas Burckhardtas „Renesanso kultūroje" jau atkreipė dėmesį į šį poslinkį, kurį galima stebėti italų „Renesanse", stipresnio atskiram žmogui būdingo savo individualybės įsisąmoninimo kryptimi. Jis parodė savo požiūrį į ryšius, egzistuojančius tarp valstybės formavimosi proceso, tarp sustiprėjusios valstybių centralizacijos ir individualizacijos impulsų. Tačiau jo teoriniai modeliai – nes jis, kaip ir kiekvienas istorikas, naudojo specifinius teorinius modelius – buvo pasirinkti dar gana arbitraliai. Jis manė, kad šią raidą geriausiu būdu galima suvokti kaip modelį panaudojant meno kūrinį. Naują fazę Italijos valstybių raidoje bei tuometinę šios raidos sumpratą jis konceptualizavo kaip vystymąsi pagal meno kūrinio pavyzdį. Ir panašiai – meno kūrinio pavyzdžiu – jis analizavo tai, ką tikriausiai galima pavadinti „individualizacijos" impulsu ir nauja žmonių sąmonės būsena, pakilimu į naują savimonės pakopą. Tarp kitko, šis palyginimas su meno kūriniu padeda pabrėžti ir didesnį valstybių konstravimo sąmoningumą. Arba, kalbant realistiškiau, šis palyginimas padeda

išreikšti didesnį sąmoningumą centralizuojant lemiamas valstybės galios priemones ir atskiram žmogui formuojant patį save, nes jo prielaida kaip tik ir yra labiau išvystytas distancijavimosi nuo savęs sugebėjimas. Tačiau minėtas palyginimas taip pat sudaro įspūdį, kad šie procesai vyko harmoningai. Jis nutrina skirtumą tarp struktūrinių pokyčių žmonėse bei visuomenėje ir idealų, kurie kaip tokie, kaip idealai, buvo išreikšti to meto knygose. Burckhardto sekėjai dar dažniau suplaka teiginius apie idėjas ir idealus, aptikkamus garsiose tam tikro meto knygose, su visumine raida, kurios dalis yra iš žmonių sudarytų visuminių figūracijų raida bei žmonių, sudarančių figūracijas, vystymasis, – nors idėjų ir idealų raida jai priklauso tik kaip dalinis reiškinys. Kiek tai atrodė galima ir būtina šiame kontekste, šią painiavą bandoma išsklaidyti. Anksčiau aptartus pokyčius atspindi ne tik transformacijos idėjos, kurias žmonės išdėsto knygose. Tai yra ir pačių žmonių pokyčiai, vykstantys, kintant toms figūracijoms, kurias žmonės sudaro vieni su kitais. Tokius žmonių pokyčius aptarėme, kai kalbėjome apie stipresnę individualizaciją, didesnį afektų apšarvojimą, didėjančią distanciją tarp gamtos, žmogaus ir savasties, taip pat apie kitas vos paliestas su jais susijusias permainas. Aristokratizacijos ir koncentracijos rūmų dvare procese keičiasi ne tik idėjos, bet ir visas aristokratijos žmonių *habitus*.

Kai šiandien vartojamas žodis „istorija", ne visada aišku, kad šios kaitos procese tam tikru specifinius būdu gali kisti patys žmonės. Šiuo atveju esamų kalbos priemonių ne visai pakanka, kad atsižvelgtume į tokius pastebėjimus. Čia taip pat reikia labai atsargiai ieškoti naujų metaforų, konceptualiai tokių procesų pagavai geriau tinkančių už įprastines sąvokas. Didelė šių sąvokų dalis sudaryta taip, lyg istorinis vystymasis visada vyktų tuo pačiu lygmeniu. Tiesa, kalbama apie skirtingas vystymosi pakopas. Tačiau santykis, kurį nurodo metaforos – skirtingų pakopų tarpusavio santykis – tik retai būna aiškiai atskleidžiamas. Kai tam tikru visuomenės vystymosi periodu stebime pakilimą į aukštesnį distancijos savęs atžvilgiu lygį, turime galimybę nušviesti tam tikrus tų pakopų susidarymo aspektus, kurie paprastai lieka nenušviesti. Tokie stebėjimai kartu suteikia dar vieną galimybę suprasti, kad ir kodėl socialinės raidos procesai, nepaisant komparatyvų vartojimo, negali būti suvokti vien kaip padidėjimai arba sumažėjimai, kaip daugiau–ar–mažiau procesai. Šį uždavinį galima išspręsti tik į analizę įtraukus figūracijų kaitą kaip tokią. Čia pavyzdys gali būti XVII ir XVIII a. distancijavimosi nuo savęs impulsas. Kad jį adekvačiai aptartume, linijinių arba plokštuminių metaforų nebepakanka. Kad tinkamai išreikštume šiuos vystymosi aspektus, reikia laiko ir erdvės arba, kitais žodžiais tariant, keturmačių metaforų.

Tikrai tinkama metafora išreikšti tai, ką čia stebime, yra kopimo ir leidimosi sraigtiniais laiptais paveikslas, t. y. daugiamatis modelis. Žmogus bokšte

kopia sraigtiniais laiptais iš vieno aukšto į kitą, aukštesnį. Kai jis užkopia, jam ne tik atsiveria vaizdas į vietovę, kurioje tas bokštas stovi. Žvelgdamas žemyn, jis mato ir save toje ankstesnėje pakopoje, iš kurios jis atėjo. Tai yra apytikris atitikmuo to, ką galėjo parodyti ankstesnis distancijavimosi nuo savęs poslinkis: žmonės didesniu mastu nei anksčiau sugeba stebėti patys save. Tačiau jie dar negali stebėti savęs kaip žmonių, kurie stebi pačius save. Tai tampa galima tik iškilus į kitą aukštumą, į kitą distancijavimosi nuo savęs pakopą, atveriančią perspektyvas, kurios iš esmės skiriasi nuo ankstesniųjų. Tai yra tas tolesnis pakilimas, kurį šiuo metu išgyvename. Mes jau pajėgiame distancijuotis nuo Renesanso laikų distancijavimosi poslinkio, žvelgti į jį retrospektyviai: taigi tam tikra prasme mes stebime save pačius, kopiančius į ankstesnę aukštumą, ir taip galime geriau suvokti kryptį, kur link dabar galime judėti. Kaip tik tai čia ir vyksta.

9. Rūmų dvarai nebuvo vienintelės figūracijos, kuriose jas sudarantys žmonės išvystė padidintą savikontrolę, o su ja ir didesnę distanciją nuo gamtos, vieni nuo kitų ir nuo savęs. Tačiau jie buvo viena iš pirmųjų tokio tipo figūracijų, o kurį laiką – ir pati galingiausia, su toliausiai siekiančia įtakos sfera. Čia pakaks, jeigu keletu pavyzdžių iliustruosime kai kuriuos šios visa apimančios permainos simptomus.

Pirmame ir antrame XVII a. dešimtmetyje Prancūzijoje dalimis buvo išleistas didžiulis romanas, sulaukęs didelio atgarsio besiformuojančios rūmų dvaro visuomenės būreliuose. Jis kurį laiką buvo savotiško kulto, draugijos džiaugsmų, žaidimų ir pokalbių epicentras. Kaip vienas žymių literatūrinių šios epochos riboženklių, jis vis dar susilaukia dėmesio ir šiandien. Dabar jo nebeįmanoma skaityti su tokiu pasitenkinimu, su kuriuo jį skaitė amžininkai. Tačiau kaip tik tai ir yra iššūkis, kurį mums meta toks žymus ir kažkada madingas praėjusios epochos literatūrinis liudijimas. Kai liaujamės į tokią knygą žiūrėję tik kaip į knygą ir literatūros produktą, o pažvelgiame į jį kaip į liudijimą apie tam tikros rūšies žmones, kurie jame atrado tam tikro savo polinkių, jausmų, savo išgyvenimo ir elgesio būdų rinkinio išraišką, įgyjame galimybę geriau juos suprasti.

Tas romanas yra Honoré d'Urfé *L'Astrée**. Tai produktas laikotarpio, kai ir tie aristokratijos atstovai, kurie buvo užaugę pagal nepriklausomos karių ir senjorų aristokratijos tradicijas, pamažu pradėjo suvokti, kad galios pusiausvyros poslinkis karaliaus pozicijos turėtojų naudai arba, kitaip tariant, centrinės vyriausybės galios augimas regioninių ir vietinių viešpataujančių sluoksnių, kurie anksčiau buvo savarankiškesni, sąskaita yra nebeatšaukiamas. Honoré

* Astrėja (asmenvardis) – *vert. pastaba.*

d'Urfé pilietiniuose karuose kovojo katalikų Lygos pusėje prieš protestantų armijas, vadovaujamas Henriko iš Navaros, vėliau tapusio Henriku IV. Jis buvo paimtas į nelaisvę, iš jos paleistas, vėl paimtas ir galų gale kurį laiką gyveno emigracijoje. D'Urfé buvo kilęs iš pasiturinčios provincijos aristokratijos šeimos, toje vietovėje užėmusios aukštą padėtį ir palaikiusios glaudžius ryšius su Italija, su Savojos rūmų dvaru ir aukštais Bažnyčios sluoksniais. Jis buvo išauklėtas italų ir prancūzų Renesanso dvasia. Jis nebuvo rūmų dvariškis, tačiau turėjo jiems būdingą išsilavinimą. D'Urfé priklausė pralaimėjusiųjų stovyklai ir sudarė savo taiką su karaliumi, kuris pagaliau atnešė taiką pilietinių karų išsekintiems žmonėms.

Jam jis dedikavo savo *L'Astrée*. Jis rašė: „Jūsų didenybe, priimkite ją ne kaip paprastą piemenaitę, bet kaip Jūsų pačių rankų kūrinį. Galima iš tikrųjų pasakyti, kad Jūsų didenybė esate jos kūrėjas, nes Jums visa Europa dėkoja už ramybę ir taiką".

Matome, ką reiškia posakis apie užsitrenkusias duris. Ilgas procesas, kuriam vykstant natūriniu ūkiu besiremiančią karių ir žemvaldžių aristokratiją, atliekančią viršutinio sluoksnio vaidmenį, pakeitė visų pirma piniginiu ūkiu paremta rūmų dvaro aristokratija, įžengė į naują aukštumą – arba, kaip dažnai sakoma, – pakopą, fazę. Dėl dabartinio kalbos išsivystymo tokį prasiveržimą į naują žmonių figūraciją tikriausiai galima ir reikia iš dalies išreikšti komparatyvais. Tačiau tuo pat metu jį galima ir reikia analizuoti kaip neredukuojamą į kiekybes figūracijos pokytį, kurio centre yra aiškiai apibrėžiama galios pasiskirstymo tarp žmonių ir pačių žmonių transformacija. Tokios konceptualios perskyros kaip ta, kurią suformulavome anksčiau – tarp „karinės aristokratijos" ir „aristokratijos", – aiškiai rodo grupių ir asmenų permainą. Tačiau tokios sąvokos kaip „feodalinė aristokratija" ir „aristokratija" paprastai dar dažnai būna vartojamos nepagrindžiant jų sociologine teorija, leidžiančia aiškiai susieti įvairius stebimus aristokratijos formacijų tipus tarpusavyje, taip pat su visos visuomenės struktūriniais pokyčiais.

Astrée padeda suprasti aristokratijos žmonių padėtį ir su ja susijusį tos padėties išgyvenimą. Nors jie jau įkūnija perėjimą nuo senojo prie naujojo aristokratijos tipo, tačiau savo vertinimais ir idealais dar daugeliu atžvilgiu tapatina save su senuoju tipu, kokį jį mato. Vadinasi, jie kiek įmanydami priešinasi didėjančiai viešpatavimo centralizacijai karalių rankose bei su ja susijusiai aristokratijos koncentracijai rūmų dvare, nors jau ir nebe veiksmu – jie nugalėti ir karo išsekinti, – bet vis dėlto savo vizijose. Menas neretai būna socialinis anklavas, į kurį gali pasitraukti politiškai nugalėtieji arba atkirstieji nuo politinės veiklos. Čia, apibrėžtą pavidalą įgijusiose svajose, dar galima vadovautis savo idealais, net jeigu rūsti tikrovė neleidžia jiems nugalėti.

Pats D'Urfé labiau įkūnija civilizacinę augančio rafinuotumo bangą, prie kurios sąlygų pavienio žmogaus lygmeniu priklauso savikontrolės sugebėjimo išaugimas ir civilizacinių šarvų sutvirtėjimas, o žmonių sudarytų figūracijų lygmeniu – stiprėjanti valstybės kontrolė, pagrįsta piniginėmis pajamomis. D'Urfé mąstymą ir jausmus persmelkia fundamentalus asmeninis konfliktas, pasireiškiantis rūminiais-romantiniais jo romano bruožais, dėl kurių jis buvo apibūdintas kaip *roman sentimental*. Vienas jo aspektas yra konfliktas tarp civilizacinio rafinuotumo bei savidisciplinos teigimo ir, kita vertus, struktūrinių visuomenės pokyčių neigimo. Visų pirma tai yra tos augančios valdžios kontrolės centralizacijos neigimas, kuri, turint omenyje ilgalaikę perspektyvą, buvo viena iš šio rafinuotumo ir savikontrolės išsivystymo ir palaikymo sąlygų.

Romano dedikacija Henrikui IV buvo riteriškas gestas, kuriuo nugalėtasis karališkąjį nugalėtoją pripažįsta savo ponu ir šeimininku. Kartu tai ir rezignacijos gestas. Provincinės kaimo aristokratijos viršūnėlė taip pat turi susitaikyti su tuo, kad galios centras perkeltas aukštiesiems rūmų dvaro ponams ir damoms. *Astrée* demonstruoja vieną iš galimų šios pusiau rūminės, pusiau prieš savo valią pacifikuotos aristokratijos reakciją pereinamuoju laikotarpiu, kai užsiveria rūmų dvaro narvo vartai, kai jame uždaromi žmonės sunkiai gali atsikratyti įspūdžio, kad jie užsiveria visam laikui, ir kai prancūzų aristokratas iš esmės tegali pasirinkti tarp spindesio šio narvo viduje ir blankaus gyvenimo šešėlyje už jo sienų.

Šioje situacijoje kai kurie kilmingieji nostalgiškai žvelgia į išnykstantį pasaulį, kuriame egzistavo dabar prarandama laisvė. D'Urfé *Astrée* savaip išreiškia šią nostalgiją. Romanas yra vis labiau aristokratėjančių ir besikoncentruojančių rūmų dvare kilmingųjų utopija. Kardas padedamas į šalį ir savo rankomis kuriamas žaidybinis, mimetinis pasaulis, kuriame žmonės, persirengę piemenimis ir piemenaitėmis, gali gyventi nepolitinėmis savo širdžių avantiūromis, visų pirma meilės kančiomis ir džiaugsmais, nekonfliktuodami su žiauresnio, nemimetinio pasaulio suvaržymais, priesakais ir draudimais.

Kaip pasakyta, keblumas yra tas, kad tokiems žmonėms kaip d'Urfé, tam tikri vertinimai, priesakai ir draudimai yra giliai įsigėrę į kūną ir kraują. Juos vėl atrandame susikurtame mimetiniame pasaulyje. Atsispindėdama pastoralinio romano veidrodyje, visuomenė vis tiek išsaugo tuos struktūros ypatumus, kuriuos kilmingieji laikė savaime suprantamais jų pasaulio ir bet kokio kito pageidaujamo pasaulio bruožais. Išliko žmonių rangų skirtumai, o romano šviesoje romantiškai transformuoti kilmingieji tebėra ponai ir damos, aukštojo sluoksnio žmonės. Vėlesnės, buržuazinės romantikos literatūriniai produktai atitinka specifinę buržuazinę pavienio žmogaus individualizaciją ir atskiro asmens idealizaciją. Atskiro asmens arba skirtingų socialinių grupių rangų skirtumus jie dažnai parodo tik jų pusiau drovėdamiesi ir pakankamai dažnai

taip, kad galima atpažinti, jog autoriai jų neįsisąmonino kaip socialinių santykių simptomų. Daugeliu atveju jie, taip sakant, tik per užpakalines duris įsliūkina į jų mimetinį pasaulį. Nes ypač vokiečių romantinėje literatūroje rašytojams visų pirma rūpi pavienio žmogaus sielos likimas. Jis atsiskleidžia nesocialinėje erdvėje, kur nėra pačių įvairiausių tarpusavio priklausomybių raiščių, kur neveikia galios ir rangų skirtumų suvaržymai ir nėra viešpatavimo santykių.

D'Urfé rangų skirtumus ir hierarchinę tvarką nemimetiniame pasaulyje beveik be pakeitimų perkelia į savo mimetinį pasaulį. Jis perkelia juos tiek, kiek jie įdomūs jam ir jo publikai. Jo pasaulį sudaro kilmingieji. Jeigu neskaičiuosime patarnaujančių būtybių, kurios yra, savaime suprantama, jo vaizduojamos geros visuomenės dalis, nekilmingieji jo pasaulyje nevaidina jokio vaidmens. Tačiau rangų skirtumai tarp pačių kilmingųjų nėra perkelti į žaidybinį romano pasaulį vien kaip fono reiškiniai. Žaidybiniame pasaulyje jie vaidina lygiai tą patį vaidmenį ir turi tą patį pavidalą, kaip ir jame atsispindinčiame nemimetiniame pasaulyje. Geroje Prancūzijos kilmingųjų visuomenėje, ypač kylančioje karaliaus rūmų dvaro elitinėje visuomenėje, skirtingų rangų aristokratų grupės ir pavieniai skirtingo rango žmonės glaudžiai susipina, tačiau dėl to rangų skirtumai nė kiek nenusitrina. Kiekvienas tiksliai žino, kas yra už jį rangu aukštesnis ir kas žemesnis. Kiekvieno asmens integrali sudedamoji dalis yra priklausomybė tam tikro rango grupei, o tai d'Urfé laikais paprastai reiškia paveldėtą rangą arba rangą, kuris vaizduojamas kaip paveldėtas. Galutiniame *Astrée* variante, nors, kaip atrodo, išlikę parengiamieji rankraščiai – ne visada, dažnai sutinkame dvi svarbiausias kilmingųjų klases, kurių santykiai d'Urfé aiškiai ypač rūpėjo po Henriko IV pergalės. Jos perrengtos tam tikrais, tačiau lengvai permatomais apdarais. Čia yra riteriai, princai ir karaliai. Sutinkame druidus ir magus, tikriausiai reprezentuojančius bažnytinę aristokratiją. Visų pirma sutinkame nimfas, kurios visiškai aiškiai piešiamos kaip didžiosios rūmų dvaro damos. Vienos iš nimfų, Galatėjos, kuri tikriausiai yra viena iš svarbiausių figūrų, prototipas yra pirmoji Henriko IV žmona. Užtat piemenys ir piemenaitės yra žemesnio rango kilmingųjų sluoksnis. Jie atitinka tą nobiliteto sluoksnį, kuriam priklauso pats d'Urfé – pusiau kaimiškus, pusiau rūminius kaimo ir provincijos kilmingųjų sluoksnius. Tačiau žaismingai perrengti piemenimis ir piemenaitėmis, jie romane pasirodo kaip romantiškai idealizuoti. Nieko nėra iškalbingesnio už šį perrengimą. Net dalis vidutiniojo ir smulkiojo nobiliteto tokiu mastu civilizuota, pripratinta prie rūmų dvaro gyvenimo, aristokratizuota ir urbanizuota, taip įtraukta į augantį piniginių grandinių tarpusavio priklausomybių tinklą, taip socialiai ir psichologiškai nutolusi nuo kaimiško gyvenimo, kad gali reikšti savąjį paprastesnio ir laisvesnio gyvenimo ilgesį, persirengdama piemenimis ir piemenaitėmis, kurie gyvena paprastose trobose.

Pagrindinis vaidmuo d'Urfé mimetiniame pasaulyje aiškiai atitenka šiam žemesniam kilmingųjų sluoksniui. Jam priklauso pagrindinis herojus, piemuo Seladonas, kurio meilė gražiajai piemenaitei Astrėjai yra viena iš pagrindinių knygos temų.

Remdamasis šiuo žemesniu piemenų ir piemenaičių sluoksniu d'Urfé kartais paslapčiomis, o kartais ir visai atvirai polemizuoja su aukštesniu sluoksniu, su nimfomis ir kitomis figūromis, kurios įkūnija aukštąją rūmų dvaro aristokratiją, visų pirma pasisako prieš jos gyvenimo būdą ir vertybines nuostatas. Jis priešina joms paprastesnio ir nuoširdesnio, nuoširdumo ir nekaltybės kupino kaimiško gyvenimo, kurį gyvena piemenys ir piemenaitės, idealus. Ta tema nėra nauja. Jau XVI a. pradžioje Sannazaras savo „Arkadijoje" – iš dalies dėl Antikos pavyzdžių poveikio – piemenų ir piemenaičių figūras panaudojo kaip savotiškus Neapolio rūmų dvaro veidrodinius atvaizdus ir antipodus. Šią tradiciją XVI a. pratęsia daug kitų pastoralinių romanų ir pjesių. Pasitelkus šiuos šaltinius tikrai vertėtų ištirti, kaip vyko rūmų dvaro „susvetimėjimo", rūmų dvaro distancijavimosi nuo žemės raida.

10. *Astrée* tam tikrais atžvilgiais aiškiai parodo ryšį tarp šio distancijavimosi ir padidėjusio sąmoningumo, kilimo į naują pakopą sraigtiniais savimonės laiptais. Knygoje nuolatos skamba viena pagrindinių problemų, būdinga tai sąmonės pakopai, kuri buvo pasiekta Renesanso laikais ir išlieka iki pat mūsų dienų. Tai tikrovės ir iliuzijos santykio klausimas. Vienas didžiųjų visos šios epochos paradoksų yra tai, kad, viena vertus, tada žmonių visuomenė labiau negu bet kada išplėtė savo kontrolės sritį pasauliui, ypač tam, ką jie vadina gamta, tačiau taip pat žmonių pasauliui ir patiems sau. Tačiau, kita vertus, tuo pat metu per visą šį periodą pačiomis įvairiausiomis formomis kaip leitmotyvas iškyla klausimas, kas iš tikrųjų yra tikra, realu, objektyvu – ar kad ir kaip kitaip mes tai vadintume, o kas tėra žmogiška mintis, meno produktas, iliuzija – trumpai sakant, tik „subjektyvu" ir šia prasme netikra. Iš tikrųjų ši problema susijusi su giliai į žmones įaugusios savikontrolės specifine raida. Tai atsiradimas šarvų, kurie žmones priverčia pajusti, kad jie savo šarvuose egzistuoja, taip sakant, atskirai nuo likusio pasaulio. Jie nebegali savęs įtikinti, jog tai, kas juos pasiekia per šarvus, yra ne regimybė, ne jų pačių išradimas ar priedas ir šia prasme yra netikra. Tik pakilimas į kitą sąmoningumo lygmenį, kuriame, kaip paaiškėja, išmokstama suprasti save savo šarvuose ir šių šarvų, susidariusių ankstesnėje pakopoje, prigimtį, leidžia parodyti šios problemos formuluotės ribotumą ir įtikinamai išspręsti problemą.

Čia pakanka atskleisti, kaip šis pakilimas į „Renesanso" aukštumą vaizduojamas d'Urfé romane. Jis yra pavyzdys tos specifinės patirties, taip pat

savo savasties patirties, kurią išgyveno kilmingieji šioje perėjimo prie Prancūzijos elitinės aristokratijos galutinės koncentracijos rūmų dvare fazėje. Šio patirties tipo neįmanoma iki galo suprasti, jeigu nesuvokiame, kad vykstant visuomenės raidai pasikeitė tai, ką žmonės išgyvena kaip tikrovę – tokiu būdu, kurį galima tiksliai apibrėžti. Būtina atkreipti dėmesį, jog pereinant nuo „Viduramžiais" vadinamo periodo prie to, kuris vadinamas „Naujaisiais laikais", galima stebėti aiškų poslinkį naujo supratimo link, kas yra „tikra" ir kas netikra. Ankstesnėje sąmonės pakopoje to, kas buvo laikoma tikrove, socialinis ir asmeninis pagrindas buvo palyginti dar nereflektuotai afektyvus – taip pat, kaip ir visose ankstesnėse žmonijos vystymosi fazėse. Vaizdiniai, atitikę emocinius žmonių poreikius, kurie stipriai veikė jų jausmus, priklausomai nuo jų sukeltų jausmų stiprumo, buvo vertinami kaip kažko tikrai egzistuojančio vaizdiniai. Paprastas pavyzdys gali būti primityvių tautų nuostatos savo kaukių atžvilgiu. Adekvačioje socialinėje situacijoje, pavyzdžiui, šventės metu, kaukė gali būti išgyvenama kaip galinga dvasia, kuri kelia baimę arba kurią galbūt bandoma maloningai nuteikti tam tikrais ritualais. Gali taip būti, kad šventės pabaigoje ta pati kaukė be ceremonijų numetama į sandėlį ar į šiukšlyną. Tai kartais interpretuojama kaip išraiška, kad galinga dvasia apleido kaukę. Bet jeigu įsižiūrėsime atidžiau, įsitikinsime, kad, situacijai pasikeitus, kaukę apleido išgyvenančių žmonių jausmas. Šioje pakopoje daikto tapatybė visų pirma atspindi dar ne jo kaip daikto pobūdis, tačiau su daiktu susijusių afektyvių vaizdinių pobūdis. Jeigu tie jausmai stiprūs, daiktas išgyvenamas kaip didelės galios daiktas, o svarbiausias dalykas tas, ką žmonės vertina kaip „tikrovę", yra ir lieka šis galios elementas. Objektai, iš kurių išgyvenanti grupė nelaukia jokio poveikio sau, šiai raidos pakopai yra palyginti bereikšmiai ir nėra tikri.

Nuo Viduramžių pabaigos galime stebėti stiprų poslinkį vaizdinio link, kad objektai gali turėti tapatybę, būti tikri ir veiksmingi nepriklausomai nuo tų afektyviai nuspalvintų vaizdinių, kuriuos čia ir dabar su jais susieja patiriančioji grupė – priklausomai nuo savo tradicijos ir atitinkamos situacijos. Šis poslinkis prie aukštesnės sąmonės, kad tai, kas išgyvenama, turi autonomiją išgyvenančiojo atžvilgiu, didesnės „objektų" autonomijos „subjektų" išgyvenimuose yra glaudžiausiai susijęs su šarvų išaugimu. Tie šarvai kaip daugiau ar mažiau giliai įaugusi savikontrolė įsiterpia tarp afektyvių impulsų ir tų objektų, į kuriuos jie nukreipti.

Siekiant aiškesnio žinojimo apie pasaulį, šis poslinkis įgalina žmones tam tikrose savo gyvenimo srityse įgyti žinias, kurios yra tikresnės, savo konceptualų paveikslą labiau priartinti prie jo objekto ir drauge įgyti aukštesnį tų objektų kontrolės laipsnį. Perėjimas nuo teologinės prie mokslinės žinių įgijimo formos yra žingsnis šia kryptimi. Iš pakopos, kai tradicinių socialinių vaizdinių

emocinis turinys dar dažnai laikomas garantu, kad vaizdinių turinys yra tikras, patenkama į aukštumą, kurioje žmonės mano, jog verta dėti pastangas išaiškinti gamtos sąryšių gamtos procesuose autonomišką dėsningumą, santykinai nepriklausomai nuo jų tiesioginių afektų šių sąryšių atžvilgiu. Drauge labai padidėja santykinai patikimų žinių atsargos.

Tačiau šioje naujoje pakopoje, kurią pasiekia žmonių sugebėjimas rasti didesnį tikrumą apie procesų sąryšius, tuo pat metu atsiveria ir nauji specifiški netikrumo šaltiniai. Tol, kol žmogiškos sąmonės raida nepakyla aukščiau šios pakopos, nuolatos didėjant patikimų žinių socialinei atsargai, nesuskaičiuojamomis variacijomis kartojasi šio specifinio netikrumo apraiškos. Tam tikrose srityse, ypač „gamtos" sferoje, žmonių vartojamos sąvokos ir mąstymo būdai geriau nei anksčiau atitinka stebimus faktus. Dėl to tas paveikslas, kurį žmonės susidaro apie procesų sąryšius, artėja prie tikrovės ir darosi patikimesnis. Tuo pat metu žmonės negali savęs įtikinti, kad viskas, ką jie galvoja apie šią tikrovę, nėra vien mintys, žmogiški artefaktai, trumpiau tariant, iliuzijos.

Visą šį periodą persmelkia netikrumas, abejonės dėl tikrovės ir iliuzijos santykio. Perėjimas prie adekvatesnio juslinės suvokiamybės vaizdavimo tapyboje tam tikra prasme yra šių osciliacijų ir maišaties tarp tikrovės ir iliuzijos simptomas. Viena vertus, bandant trimačius erdvinius fenomenus atvaizduoti dvimatėje drobėje, pasiekiama realistiškesnė, tikrovei artimesnė meninė forma, ir tai iš tiesų yra tas tikslas, kurio siekiama šioje fazėje. Tačiau tai, kas projektuojama į drobės paviršių, tuo pat metu yra trimatės erdvės iliuzija. Tai regimybė. Ši galimybė, šis reikalavimas suteikti iliuzijai tikrovės pavidalą atitinka filosofinį nerimą, ar tai, kas atrodo tikrovė, nėra iliuzija. Šioje sąmonės pakopoje žmones kaskart iš naujo domina klausimas: „kas yra tikrovė, kas yra iliuzija?"

Kodėl tokie klausimai neišsprendžiami, palyginti lengva suprasti, jeigu galime užkopti į kitą sąmonės pakopą ir tą kelią, kuriuo iš lėto kopėme nuo Viduramžių laikų, apžvelgti iš didesnės distancijos. Jeigu tai pajėgiame padaryti, tai matome tą šaltinį, iš kurio galų gale kyla netikrumas dėl to, ką reiškia „tikrovė", bei pasikartojančios abejonės, ar visi sprendiniai apie tai, ką vadiname „faktais", nėra dirbtiniai žmogiškojo intelekto produktai. Jos kyla dėl to, kad žmonės nuo Renesanso laikų mintyse iš pradžių dar sudaiktina afektų, nukreiptų į jų mąstymo objektus, kontrolę, emocinį distancijavimąsi nuo to, apie ką jie mąsto. Daugiau ar mažiau giliai įaugusios savikontrolės šarvai jiems atrodo kaip faktiškai egzistuojanti siena, įsiterpianti tarp jų ir mąstymo objektų. Geras emocinio vaizdinio sudaiktinimo pavyzdys yra netikrumas dėl „tikrovės" prigimties, kuris Descartes'ą atveda prie išvados, kad vienintelė tikrenybė yra pats mąstymas. Šis sudaiktinimas yra žmonių, esančių tam tikroje socialinės raidos pakopoje, struktūrinio savitumo, o kartu ir žmogiškos savimonės ati-

tikmuo. Jausmas, kad moksliškai reflektuodami esame bedugnės atskirti nuo to, apie ką reflektuojame, o moksliškai stebėdami – nuo to, ką stebime, gali būti visiškai autentiškas. Tačiau pati bedugnė neegzistuoja. Už jausmo ribų ji yra tokia pat nereali kaip ir dvasių galia, kurią grupė primityvių žmonių priskiria kaukei, kai jie spontaniškai jaučia, kad ji turi šią galią. Skirtumas tėra tas, kad šiuo atveju civilizaciniai jausmų šarvai yra kur kas tvirtesni, nejudresni ir uždengia iš visų pusių.

Europos visuomenių žmonės apytikriai XV a. pasiekia naują tais laikais savimonės pakopą, kurios simptomai tokiu pat mastu yra ir mokslinis pažinimas, ir dekartiškoji bei nuolatos pasikartojanti nominalistinė nuostata. Taip atsitinka, kad mąstydami apie savo mąstymą, įsisąmonindami savąjį įsisąmoninimą, dėdami mąstymo pastangas suprasti mąstymo pastangas jie nuolatos atsiduria aklavietėje. Mokslinis jų sugebėjimo mąstyti panaudojimas be paliovos gausina jų žinias, kurios pretenduoja būti žiniomis kažko, kas tikrai egzistuoja. Kita vertus, mąstydami apie savo mokslinį darbą, žmonės negali savęs įtikinti, kad šį pasiekiamą žinojimą, sistemingai kombinuojant sistemingą mąstymą su sistemingu stebėjimu, atitinka kažkas, kas tikrai egzistuoja, kažkas „realaus". Dėl jausmo, jog egzistuoja atotrūkis ir praraja tarp pažįstančio „subjekto" ir pažįstamo „objekto", pats realybės vaizdinys atrodo įtartinas ir naivus. Ar visas įgytas žinojimas galų gale vis dėlto nėra tik žmogiško mąstymo išradimas arba vaizdas, kurį lemia žmogaus jutimo organai? Ar žmogaus mąstymas ir juslės kartais nepakeičia išgyvenančio žmogaus „išorėje" vykstančių įvykių taip smarkiai, kad savastis, kuri, kaip atrodo, egzistuoja šarvų „viduje", jų negali pažinti tokių, kokie jie yra iš tikrųjų, o tik mąstymo arba juslių pakeistus ir perrengtus? Šioje savimonės pakopoje tokie klausimai galų gale lieka neišsprendžiami. Tai pakopa, kai žmonės jau gali pakankamai distancijuotis nuo savo mąstymo metodo, kad mąstydami apie savo mąstymo metodą suvoktų objektus kaip nepriklausomus ir šia prasme autonomiškus nuo savęs pačių ir ypač nuo savo afektų. Tačiau šioje pakopoje jie dar negali distancijuotis nuo savęs ir savo pačių mąstymo metodo tiek, jog į savo konceptualų subjekto-objekto santykio vaizdą kaip jo pamatinį elementą įtrauktų paties distancijavimosi struktūrą.

Vadinasi, šioje sąmonės pakopoje vis iš naujo iškyla „subjektyvumo ir objektyvumo", „sąmonės ir būties", „iliuzijos ir realybės" santykio problema: santykio tarp to, kas charakteringai vadinama erdvine kategorija ir išgyvenama kaip „vidus", kuris kaip „tikrasis aš" slypi po civilizaciniais šarvais, ir to, kas egzistuoja kitoje šio šarvo pusėje – „išorinio pasaulio". Descartes'o abejonės dėl viso to, kas vyksta už jo paties mąstymo ribų, „realumo", perėjimas prie iliuzionistinių tapybos tipų, išorėn nukreipto fasado akcentavimas bažnyčių ir

gyvenamųjų namų architektūriniame stiliuje – šios gausios giminingos naujovės išreiškia tą pačią visuomenės ir ją sudarančių žmonių struktūros transformaciją. Visa tai yra simptomai, kad žmonės dėl jiems primesto didesnio emocinio santūrumo pasaulyje ir tarp žmonių nebegali jaustis kaip panašūs į kitas būtybes, bet vis didesniu mastu suvokia save kaip tokius individus, iš kurių kiekvienas pavieniui stovi po savo šarvais priešais visas kitas būtybes ir daiktus (taip pat ir kitus žmones), kaip egzistuojančius kitoje jo šarvų pusėje ir tų šarvų atskirtus nuo jo paties „vidaus".

Prie šios tada naujos, o dabar jau seniai savaime suprantamos savimonės struktūros simptomų priklauso ne vien specifinis netikrumas dėl „realybės" prigimties, apie kurį jau kalbėjome. Jos simptomai yra taip pat sąmoningas žaidimas su realybe bei iliuzija, greitas pasikeitimas ir perėjimas nuo vienos prie kitos arba jų abiejų mišinys, su kuriuo nuo šiol vis naujais variantais susiduriame mene ir literatūroje. *Astrée* yra pavyzdys. Pavyzdiniai romano veikėjai ne tik su tikrai labai aiškia sąmone ir refleksija valdo savo jausmus ir aistras, vaidindami tuos asmeninius vaidmenis, kuriuos jiems skyrė autorius. Jie taip pat dažnai visiškai sąmoningai persirenginėja. Dėl to dažnai atrodo, kad tam tikrą laiką jie atlieka visiškai kitokį vaidmenį. Jie atrodo kiti, nei yra „iš tikrųjų".

Jeigu klausiame, kas *Astrée* visuomenėje, taip pat toje visuomenėje, kuriai ji buvo parašyta, yra neabejotinai tikra, tai ir čia, kaip ir daugeliu kitų atvejų, susiduriame su savotišku esamybės ir privalomybės, fakto ir socialinės normos mišiniu. Kaip to, kas žmogus yra „iš tikrųjų", absoliučiai neabejotinas pagrindas, šiame romane vaizduojama genealoginė linija, iš kurios jis kyla, ir socialinis rangas, kurį lemia kilmė iš tam tikros šeimyninės linijos. Tai tikslus atitikmuo to, kas visuomenėje, kuriai *Astrée* buvo pirmiausia skirta, atrodo kaip nepajudinama ir beveik visiškai nereflektuota sudėtinė žmogiškos realybės dalis. Tik kai žinome žmogaus socialinę kilmę, kartu ir jo socialinį rangą, žinome, kas ir koks iš tikrųjų yra tas žmogus. Šioje vietoje abejonės ir refleksija sustoja; toliau negu šis punktas nebegalvojama. Toliau galvoti nėra nei reikalo, nei galimybių. Nes kilmė ir socialinis rangas yra aristokratijos socialinės egzistencijos atramos. *Astrée* yra aristokratinis romanas, visaip perrengtus aristokratus išvedantis į sceną parodyti aristokratinei publikai. Tai buvo ir yra pirmas klausimas, kuris domina kilminguosius, kai susitinka kitą kilmingąjį: „iš kokios giminės, iš kokios šeimos jis arba ji yra kilę?" Tad galima atrasti, kam jie priklauso. Romanas parodo, kad čia susiduriame su palyginti plačia ir mobilia aristokratų visuomene. Ji yra kelyje į didžiųjo rūmų dvaro aristokratiją, kurioje susitinka žmonės, kurie bei jų šeimos vieni kitų nepažinojo nuo pat vaikystės, kaip tai yra siauruose aristokratijos būreliuose. *Astrée* atsispindi visuomenė, kurios nariai iš pradžių dažnai nežino, kas „tikrai" yra kitas jų

sutiktas žmogus. Todėl galimi persirenginėjimai ir apsimetinėjimai – net kitokio rango žmonėmis.

Tai sąmonės pakopai, kurią reprezentuoja *Astrée*, būdinga, kad žmonės ne vien persirenginėja, apsimetinėja arba vaizduoja tapatybes, veiksmus, jausmus, neatitinkančius „tikrovės" – tai dažnai pasitaiko ir ankstesnio periodo literatūriniuose kūriniuose. Žmonių persirenginėjimas ir apsimetinėjimas čia kartu tampa ir refleksijos objektu. Santykis tarp „tikrovės" ir „maskuotės" tampa problema, apie kurią dažnai ilguose pokalbiuose eksplicitiškai diskutuojama ir argumentuojama. Gana dažnai visiškai sąmoningai žaidžiama maskavimosi galimybe. Galvojama apie klausimus, kurie kyla dėl to, kad žmonės gali užmaskuoti pačius save, savo mintis ir jausmus. Trumpai tariant, *Astrée* yra pavyzdys ir simptomas, kad įvyko pakilimas į socialinę situaciją su specifiškai naujais struktūros ypatumais. O drauge, kaip į vieną iš jos dimensijų, ir į naują sąmonės lygmenį.

Šiems ypatumams priklauso čia pasiekta refleksijos apie žmones pakopa arba, kitaip sakant, distancijavimosi nuo savęs pakopa. Palyginti su ankstesnių romanų giminingo žanro figūromis, *Astrée* – ir, žinoma, ne vien *Astrée* – reprezentuoja pakopą, kai žmonės jau kur kas didesniu mastu pajėgia distancijuotis nuo savęs ir stoti prieš save pačius. Jie, taip sakant, užkopė į aukštesnę sraigtinių laiptų pakopą. Iš jos jie gali matyti save, stovinčius ir veikiančius žemesnėje pakopoje; jie gali žiūrėti ir stebėti, kaip jie ten bendrauja su kitais žmonėmis.

Tas meilės ryšio tipas, kurį čia matome, išreiškia šį aukščiau išvystytą sugebėjimą kontroliuoti afektus, distancijuotis nuo žmonių tarpusavio santykių ir nuo savęs. Jis atitinka anksčiau pavaizduotą žmonių figūracijos pokytį, ypač tarpusavio priklausomybių transformaciją augančios valstybės valdžios centralizacijos ir aristokratinių elitų formavimosi procese. Reikšminga yra ir tai, kad tas meilės ryšio idealas, kuris yra *Astrée* centras, iš tikrųjų yra ne aukščiausių ir galingiausių rūmų dvaro aristokratijos sluoksnių, bet veikiau vidurinio aristokratijos sluoksnio idealas. D'Urfé visiškai sąmoningai priešina šį idealą kaip tauresnį, švaresnį, civilizuotesnį piemenų ir piemenaičių, t. y. rangu žemesnio kilmingųjų sluoksnio meilės etosą palaidesniems ir jusliškesniems viešpataujančios rūmų dvaro aristokratijos papročiams. Lengvai gali kilti įspūdis, kad *Astrée* yra visiškai apolitiškas, „grynai literatūrinis" kūrinys. Romano centre yra meilės problemos. D'Urfé kaip ir daugelis kitų pilietinio karo žmonių, veltui kovojančių prieš rūmų dvaro centre stovintį žmogų, dabar tapusį karaliumi, padeda į šalį kardą ir karo išvargintiems žmonėms kuria svajingą taikaus ir paprasto piemenų gyvenimo viziją. Tačiau ideologiniu lygmeniu ir ideologiniais ginklais jis vis dėlto romane tęsia kovą. Paprastas, geras, laisvas

žemiau stovinčių piemenų ir piemenaičių gyvenimas nuolatos priešinamas aukštų rūmų dvaro ponų ir damų, tikrųjų šio pasaulio galingųjų, papročiams ir įpročiams. Tai, kad pakartotinai pabrėžiamas skirtumas tarp abiejų grupių elgesio meilės sferoje, ypač ryškiai parodo, jog kova tęsiama kitu lygmeniu. O būtent, kaip dviejų skirtingų vertybinių nuostatų susidūrimas, kaip protestas prieš koncentraciją rūmų dvare, kuri darosi vis labiau negrįžtama, kaip pusiau atvira polemika prieš viešpataujančią rūmų dvaro aristokratiją. *Astrée* ankstyvu, tačiau labai paradigmišku pavidalu parodo ryšį tarp dviejų stipraus civilizacinio poslinkio aspektų. Europos visuomenėse jį galima stebėti maždaug nuo XV a. – vienur anksčiau, kitur vėliau. Viena šio ryšio pusė yra plati transformacija, aprėpianti išorinių suvaržymų transformaciją į vidinius, sustiprėjusį sąžinės formavimąsi, vadinamąją socialinių suvaržymų „interiorizaciją" kaip „etosą" arba kaip „moralę". Kita šio ryšio pusė yra sąjūdžiai, kurie siekia ištrūkti iš civilizacinių suvaržymų, iš civilizuotos visuomenės pasitraukdami į paprastesnio, dažniausiai kaimiško gyvenimo anklavus – iš dalies žaidimuose, o iš dalies tikrovėje – į svajingų vizijų pasaulį. Jau čia matome, kad ir dėl ko ši civilizacinė dialektika, apimanti sąžinės formavimosi poslinkius, moralizavimą, civilizacinių suvaržymų „interiorizaciją" ir mėginimus pabėgti – tikrovėje arba svajonėse – nuo civilizacijos suvaržymų dažniausiai gali būti pastebėta viduriniuose sluoksniuose, kovojančiuose dviem frontais, bet ne galingiausiuose viešpataujančiuose sluoksniuose. Šią koliziją pastebime ne tik buržuazinių vidurinių sluoksnių raidoje, tačiau ir *Astrée* vaizduojamų kilmingųjų vidurinių sluoksnių raidoje.

11. Šiandieninė žodžio „meilė" vartosena dažnai mus paskatina pamiršti, kad tas meilės idealas, kurį Europos tradicija laiko modeliu realiems meilės ryšiams, iš tikrųjų yra afektyvių vyro ir moters ryšių santykių forma, daugiausiai nulemta socialinių ir asmeninių normų. Romane *Astrée* šis jausmų modelis yra pusiau asimiliuoto rūmuose aristokratijos viduriniojo sluoksnio idealas. Romano herojaus Seladono meilė herojei Astrėjai yra ne šiaip sau aistringas vyro troškimas turėti tam tikrą moterį. Čia mes aptinkame aristokratinę versiją tos meilės ryšio formos, kurią sieja tikrai artima giminystė su romantiniu meilės idealu vėlesnėje buržuazinėje literatūroje. Tai aistringas abipusis emocinis ryšys, siejantis nevedusį jauną vyrą ir netekėjusią jauną moterį. Šis ryšys gali išsipildyti tik jųdviejų santuokoje ir yra nepaprastai ekskliuzyvus. Vyras trokšta tik šios moters ir jokios kitos; taip pat ir moteris – tik šio vyro. Taigi šio meilės idealo prielaida yra aukštas individualizacijos laipsnis. Jis yra nesuderinamas su bet kokiu, kad ir labai trumpu vieno iš partnerių meilės ryšiu su trečiu asmeniu. Tačiau kadangi čia turime reikalą su dviem žmonėmis, kurių savikontrolė

yra labai individualiai profiliuota, tai ir merginimosi strategija yra sunkesnė ir trunkanti ilgiau, nei būdavo anksčiau. Čia jaunuoliai taip pat socialiai jau yra tokie savarankiški, jog tėvas ir motina mažai ką gali pešti prieš meilės ryšio jėgą, net jeigu jie priešinasi jų pasirinkimui. Kaip tik dėl to merginimasis yra sunkus ir pilnas pavojų. Abu žmonės turi vienas kitą išmėginti. Jų meilės žaidimą lemia ne tik tas mastas, kuriuo jie pusiau sąmoningai, pusiau nesąmoningai maskuoja savo afektus, tačiau ir sąmonė, kad jie tai daro, t. y. maskavimo refleksija. Kas iš tikrųjų vyksta po meilės partnerio kauke? Kiek tikri, kiek patikimi yra kito jausmai? Mažiau individualizuotose, glaudesnėse grupėse paprastai egzistuoja tradicinė šeimos kontrolė ir ritualai, egzistuoja tam tikra šeimos nuomonė apie jaunuolius, kurie nori ar turi vienas su kitu susituokti. O čia jauna moteris ir jaunas vyras turi pasikliauti vien savo sprendimu ir savo jausmu. Jau vien dėl šios priežasties šio tipo meilės ryšys gali išsipildyti tik po ilgų asmeninių išmėginimų, tik išlaikęs daugelį patikrinimų ir įveikęs daugelį kliūčių, kurios iš dalies buvo susikurtos pačių įsimylėjusiųjų, iš dalies – sudarytos kitų. Taigi taip pat sunki, dažnai avantiūristiška ir bet kuriuo atveju – sulėtinanti asistavimo strategija, kuri užpildo didelę romano dalį, yra didėjančios distancijos tarp žmonių apraiška.

Astrée vaizduojamas meilės ryšys yra idealas. Jis yra sudėtinga geismo ir sąžinės impulsų amalgama. Šiam meilės kompleksui būdinga, kad stipresni civilizaciniai šarvai čia ne vien ilgą laiką sulaiko spontaniškesnes žmogiškų aistrų apraiškas. Antrinis šios civilizacijos pakopos pasiekimas – kad šioje pakopoje pradedama jausti tam tikrą pasitenkinimą dėl meilės malonumų atidėjimo, melancholišką džiaugsmą dėl savo meilės kančių, malonumą dėl įtampos, kurią kelia nepatenkintas geismas. Visa tai šiam meilės ryšio tipui suteikia romantinį pobūdį.

Šis meilės žaidimo užtęsimas ir antrinis pasitenkinimas dėl nepatenkinto geismo įtampos yra glaudžiausiai susiję su tam tikru meilės etosu, su griežtu įsimylėjusiųjų paklusimu tam tikroms socialiai determinuotoms normoms, kurias jiems diktuoja jų pačių sąžinė. Šioms normoms visų pirma priklauso tvirta įsimylėjusiųjų ištikimybė vienas kitam, visų pirma – nepalaužiama mylinčio vyro ištikimybė mylimajai. Kad ir kokie dideli būtų nesusipratimai ir pagundos, tame idealiame meilės ryšio paveiksle, kurį D'Urfé mums tapo *Astrée*, absoliutus atsidavimo pastovumas yra mylinčio vyro pareiga ir garbės reikalas. Šį meilės etosą kaip piemenų ir piemenaičių etosą D'Urfé priešina laisvesniems viešpataujančios rūmų dvaro aristokratijos papročiams. Tai viduriniojo kilmingųjų sluoksnio etosas. Nors šis sluoksnis pats jau yra pakeliui į rūmų dvarą ir itin civilizuotas, jis priešinasi koncentracijai rūmų dvare ir didėjantiems civilizacijos suvaržymams.

Šią situaciją gali iliustruoti trumpa scena[215]:

Galatėja, kuri romane yra nimfa, vadinasi, užmaskuotas aukštos rūmų damos, tikriausiai Margaritos de Valois, portretas, priekaištauja Seladonui, paprastam piemeniui, vadinasi, žemesnio rango nobiliteto atstovui, kad jis esąs jai šaltas ir neatsidėkojąs. Seladonas prieštarauja, jog tai, ką ji vadina nedėkingumu, tiesiog išreiškia jo pareigą. Aukštoji dama atsako: „tuo Jūs pasakote tik tiek, kad Jūsų meilė skirta kitai, ir kad Jūsų tikėjimas ja įpareigoja". Toliau ji tęsia: „tačiau gamtos įstatymas mums nurodo ką kita. Jis liepia nepamiršti savo gerovės, o kas galėtų Jūsų pačių gerovei tarnauti geriau už mano draugystę? Koks kitas asmuo šioje vietovėje gali tiek daug Jums padaryti? Seladonai, laikytis įsikibus visų tų nesąmonių apie ištikimybę ir pastovumą tėra kvaili pokštai. Tai žodžiai, išrasti senų moterų arba moterų, prarandančių savo grožį, kad šiais raiščiais pririštų prie savęs sielas, kurias jų veidai jau seniai būtų nubaidę. Sakoma, jog visos dorybės yra sukaustytos grandinėmis. Pastovumo negali būti be išminties. Tačiau ar būtų išmintinga išsižadėti tam tikro gėrio, kad išvengtume nepastovaus žmogaus šlovės"?

Seladonas prieštarauja: „Madam, išmintis mūsų nemoko ieškoti naudos smerktinomis priemonėmis. Gamta savo įstatymais mums nepalieps statyti pastatą be tvirto pamato. Ar gali būti kas gėdingesnio už pažado nesilaikymą? Ar gali būti kas nors lengvabūdiškesnio už sielą, kuri, naujo saldumyno traukiama, skrajoja nuo vieno žiedo prie kito? Madam, jeigu nėra jokios ištikimybės, kokiu pamatu aš galiu grįsti Jūsų draugystę? Jeigu Jūs pati vadovaujatės tuo įstatymu, apie kurį kalbėjote, ar ilgai man šypsosis ši laimė?"

Matome, kad piemuo taip pat gerai, kaip ir rūmų dvaro dama, yra įvaldęs žodžių kautynių rūmuose meną, kuris dėl didėjančios nobiliteto koncentracijos rūmų dvare ir civilizavimo procese iš dalies pakeitė riterių fizinės kovos meną. Šioje mažoje scenoje mes taip pat matome, kaip besikoncentruojanti rūmų dvare aristokratija protestuoja prieš didžiojo dvaro etosą. Šis kilmingojo vidutinio sluoksnio atstovas gina meilės etosą, kuris užbėga už akių plačiai paplitusiam buržuazinių vidurinių sluoksnių idealui. Aukštoji dama yra didžiojo rūmų dvaro gyvenimo etoso, kaip jį mato d'Urfé, atstovė. Daug kas byloja, kad tai, ką ji sako, tikrai yra labai artima realaus mąstymo ir elgesio standartui viešpataujančiame aukštutiniame rūmų dvaro sluoksnyje. Margaritos de Valois[216] parašytas trumpas apsakymas vaizduoja panašų santykį tarp aukštos damos ir paprasto riterio, kuris, tiesa, šiuo atveju laimingai pasibaigia damos naudai. Gana įdomu pastebėti, kad šio viršutinio rūmų dvaro sluoksnio etose jau anticipuota ta gamtos sąvokos interpretacija, kuri vėliau, visų pirma bužuazinėje socialinėje ir ekonominėje filosofijoje, bus perimta ir toliau sistemingai išvystyta. Tai

interpretacija gamtos dėsnio kaip normos, atskiro žmogaus veikloje liepianti siekti savo gerovės ir naudos. Piemuo Seladonas atstovauja idealui, nukreiptam prieš viešpataujantį viršutinį rūmų dvaro sluoksnį. Šis idealas kaip ir pastoralinė romantika dar ilgai gyvuoja kaip kenčiančių dėl viešpatavimo ir civilizacijos suvaržymų rūmų dvare žmonių kontridealas.

Panašiai vaizduojamas ir reiškinys, kurį d'Urfé pateikia kaip piemenų gamtos idealą. Kaip ir meilės idealo atveju, čia susiduriame su pagražinimu to, kas nutolsta. Pagražina ilgesys, didėjančios distancijos keliamas ilgesys. Šiuo atveju tai didėjanti distancija nuo paprasto gyvenimo kaime.

Seladonas aiškina nimfai Silvijai, kad niekas nežino, kas toks yra piemuo Silvandras. Vadinasi, niekas nežino jo šeimos ir kilmės. Kaip pasakoja Seladonas, jis pasirodęs šiuose kraštuose prieš daugelį metų. Visi jam padėję, nes jis gerai išmanė apie žoles ir bandų gyvulius.

Seladonas sako: „šiandien jis visai patogiai gyvena ir gali laikyti save turtuoliu. Nes, o nimfa, mums daug nereikia, kad laikytume save turtingais. Pati gamta pasitenkina mažu, o mes – tie, kurie mėginame gyventi gamtos pavyzdžiu – netrukus tampame turtingi ir patenkinti [...]".

Nimfa atsako: „jūs esate laimingesni už mus"[217].

Čia vėl matome ideologinę romano kryptį. Dirbtiniam aukštutinio rūmų dvaro sluoksnio gyvenimui priešinamas paprastas ir natūralus piemenų gyvenimas. Tačiau piemenų gyvenimas čia jau simbolizuoja ilgesį tokio gyvenimo, kuris iš tikro nepasiekiamas. Tai viduje suskilusių žmonių ilgesys. Galbūt iš savo jaunystės laikų jie dar prisimena kaimišką gyvenimą. Pats d'Urfé visiškai sąmoningai pagrindinį romano veiksmą nukelia į Prancūzijos vietovę, kurioje praleido savo jaunystę. Tačiau kartu šie žmonės jau giliai įtraukti į aristokratizavimosi procesą ir yra tiek pakeisti civilizacinių rūmų dvaro įtakų bei dėl to pernelyg nutolę nuo realaus kaimo gyvenimo, kad būtų patenkinti paprastu egzistavimu tarp valstiečių ir piemenų. D'Urfé jau gerai suvokia, jog sugrįžimas į jo jaunystės kraštą, kurį jis dabar apgyvendina piemenimis persirengusiais rūmų dvaro aristokratais, yra svajonė ir žaidimas. Visiškai autentiškas tėra ilgesys. Visiškai autentiška yra ir ideologinė kova prieš rūmų dvaro meilės papročius, dirbtines bendravimo formas ir visą gyvenimo būdą. Tačiau distancijavimosi nuo savęs ir refleksijos sugebėjimas čia pasiekė tokią pakopą, kai jau nebegalima nuslėpti, kad piemenys ir piemenaitės, nors ir būdami autentiško ilgesio simboliai, tėra kostiumuoti piemenys, utopijos simboliai, o ne tikri piemenys. Kaip minėta, šiai pakopai būdinga, kad joje jau sugebama pakankamai atsiriboti nuo savęs, jog būtų iškeltas klausimas: kas yra tikrovė, kas yra iliuzija? Tačiau teisingai atsakyti į šį klausimą nesugebama. Dažnai tie-

siog žaidžiama galimybe, kad tai, kas atrodo kaip iliuzija, yra tikra, o tai, kas atrodo tikra, yra iliuzija.

D'Urfé pradeda savo romaną piemenaitei Astrėjai skirta dedikacija[218], kurioje, tarp kitko, sakoma:

„Jeigu Tau priekaištaujama, kad nekalbi kaimiečių kalba ir kad nei Tu, nei Tavo bandos neskleidžia avių ir ožkų kvapo, tai aš jiems, mano piemenaite, atsakau, [...] kad nei Tu pati, nei tie, kas seka paskui Tave, nėra iš tų vargšų piemenų, išgenančių savo bandas į ganyklas, kad užsidirbtų pragyvenimui. Aš atsakau, kad jūs visi pasirinkote šią gyvenimo formą, jog saldžiausiai ir be suvaržymų gyventumėte (*pour vivre plus doucement et sans contrainte*). Atsakyk priekaištaujantiems, kad jie patirtų mažai malonumo, klausydamiesi jūsų, jeigu jūsų idėjos ir žodžiai tikrai būtų tokie patys, kaip ir paprastų piemenų, ir kad jūs gėdytumėtės juos pakartoti".

D'Urfé troškimas, išreikštas žodžiais *vivre plus doucement et sans contrainte**, ankstyvaisiais didžiojo civilizacinio poslinkio, prasidėjusio Viduramžių pabaigoje, laikais, yra pasikartojanti daugelio romantinių kontrsąjūdžių struktūrinė ypatybė. Tokie sąjūdžiai yra pastovus bruožas, būdingas šiam didžiajam civilizaciniam poslinkiui. Tai, ką sakėme apie ankstyvąją pastoralinės romantikos formą, kurią įkūnija *Astrée*, kaip vieno iš galimų rūmų dvaro žmonių išgyvenimo tipų pavyzdys, nušviečia tokių romantinių impulsų socialinę struktūrą. Anksčiau ar vėliau atsižvelgiant į platesnę civilizacijos teoriją tikriausiai pavyks teoriškai nušviesti daugelį romantinių sąjūdžių, kurie, kaip minėta, yra nuolatiniai civilizacijos proceso reiškiniai. Čia matome tokios analizės pradmenis.

Astrée laikais labai sustiprėja civilizaciniai suvaržymai. Atskiros jų formos yra sąmoninga ir pasąmoninga afektų kontrolė savo pačių atžvilgiu – manieros, sąžinė ir kitos. Dėl dominuojančio visuomenėje afektų kontrolės standarto sunkesni darosi socializacijos, jaunų žmonių transformacijos procesai. Stiprėja sugebėjimas ir įprotis visapusiškai distancijuotis – atsižvelgiant į santykius su „objektais", su „gamta", žmonių tarpusavio santykis, santykį su savimi. Tačiau nors kartu sustiprėja ir refleksijos sugebėjimas, šioje civilizacinio proceso pakopoje civilizacinės transformacijos, kurią žmonės patiria, prigimtis dar dažniausiai lieka neperprantama taip besikeičiantiems žmonėms. Jie jaučia juos veikiančių suvaržymų, ypač jausmų suvaržymų, spaudimą, tačiau jo nesupranta.

Romantiniai sąjūdžiai, vienaip ar kitaip liudijantys laisvės nuo šių varžtų ilgesį, atsiranda ir vėl išnyksta. Šis ilgesys išreiškiamas utopine, t. y. ne-

* „Saldžiausiai ir be suvaržymų gyventi" (pranc.).

įvykdoma forma ir dažnai pusiau įsisąmoninant, kad jis yra neįgyvendinamas. Todėl labai tikėtina, jog tam tikros socialinės struktūros, specifinės žmonių grupių situacijos yra palankios atsirasti sąjūdžiams ir idealams, žadantiems žmones išvaduoti iš jų suvaržymų. Kartais jie žada tuo pačiu metu išvaduoti ir nuo civilizacinių, ir nuo viešpatavimo suvaržymų. T. y. pasitraukiant į paprastesnio socialinio gyvenimo anklavus arba atkuriant praeities gyvenimą, kuris suvokiamas kaip paprastesnis, švaresnis, grynesnis. Sąlygos, kai buvo parašyta d'Urfé *Astrée*, leidžia atpažinti tam tikrus sąryšius tarp tam tikrų socialinių struktūrų ir anksčiau minėto specifinio konflikto, būdingo romantiniams kūriniams ir sąjūdžiams. Tiktai tolesniais tyrimais galima išaiškinti, ar ir kiek šis paaiškinantis ryšys tarp romantinės idėjų bei idealų struktūros ir specifinių socialinių struktūrų pasikartoja kitais atvejais. Tas paprastesnio gyvenimo troškimas, kurį matome *Astrée* atveju, yra troškimas viršutinio sluoksnio, matančio, kad yra žemesnis pagal rangą ir kad jam viešpatauja kitas, aukštesnio rango sluoksnis. Tuo pat metu tas žemesnysis sluoksnis pabrėžtinai ir sąmoningai kaip aukštesnis ir privilegijuotas sluoksnis atsiriboja nuo pagal rangą žemesnių sluoksnių. Šioje padėtyje esantys buržuaziniai sluoksniai paprastai vadinami „viduriniais sluoksniais". Kalbant apie kilminguosius, ši savoka abejotina. Tai, kas sieja šiuos sluoksnius, geriausiai išreiškia pasakymas, kad tai – dviejų frontų sluoksniai. Iš viršaus juos socialiai spaudžia grupės, pranokstančios juos savo galia, viešpatavimo, autoriteto ir prestižo šansais. Iš apačios juos spaudžia grupės, kurios jiems nusileidžia rangu, autoritetu ir prestižu, tačiau kaip galios veiksnys vis dėlto atlieka svarbų vaidmenį visuminiame visuomenės tarpusavio priklausomybių rezginyje. Jie patys gali suvokti savo patiriamus suvaržymus visų pirma kaip suvaržymus, kuriuos jie patiria dėl to, kad socialiai už juos viršesnis sluoksnis, aukščiausio rango sluoksnis, turi didesnius galios šansus. Kaip matėme, tai tendencija ideologinės kovos, kurią d'Urfé savo *Astrée* kovoja prieš viešpataujantį rūmų dvaro sluoksnį – prieš rūmų dvaro aristokratijos aukštutinį sluoksnį. Jų gyvenimo būdas ir elgesio modeliai, dominuojantys rūmų dvare, yra tas atakos taikinys, kurį implikuoja paprasto piemenų gyvenimo vaizdavimas. Kai d'Urfé sako, kad jo piemenys ieško tik saldesnio gyvenimo be suvaržymų, tai jo įsisąmoninami suvaržymai yra tokie, kurių priežastis yra nugalėję rūmai ir jo dvaras. Jis nesuvokia, kad suvaržymai, jo ir kitų jo sluoksnio atstovų jaučiami kaip našta, tuo pat metu yra suvaržymai, kuriuos jie užsidėjo sau patys, kad išsiugdytų ir išsaugotų visas tas savybes, kurias jie laiko ne tik savaime vertingomis, bet daugiausiai vertina ir kaip savo privilegijuotos padėties simbolius, kaip savo socialinio pranašumo ir autoritarinės valdžios socialiai žemiau esantiems instrumentus. Rafinuotesnis meilės žaidimas, įtampos prisotintas meilės etosas taip pat tarnauja atsiribojimui nuo

„nerafinuotų" lyčių santykių nearistokratiniuose sluoksniuose. Vargu ar iš viso įsisąmoninama, kad laisvės troškimo ir jo simbolio – tariamai laisvo piemenų gyvenimo – junginys su sau užsidėtais rafinuoto meilės etoso varžtais yra paradoksalus.

Dviejų frontų sluoksniai – ir kilmingieji, ir aristokratiniai – Naujųjų laikų visuomenėse dažnai susiduria su ilgai trunkančiais suvaržymais, taip pat su ypač slegiančiais civilizaciniais susivaržymais[219], nes kaip tik jie gyvena, susidurdami su nuolatine įtampa ir dažnais konfliktais dviejuose frontuose. Jie negauna kompensacinių socialinių premijų, tenkančių aukščiausio rango sluoksniams, kadangi aukščiausieji sluoksniai nejaučia nieko aukščiau už save ir turi tik atremti spaudimą iš apačios. Jie nori atsikratyti tų viešpatavimo ir civilizacinių suvaržymų aspektų, kurie kelia jiems negatyvius jausmus. Tuo pat metu jie siekia išsaugoti nepaliestus savo civilizuotumo aspektus, žadinančius jų pozityvius jausmus. Tie aspektai – jų išskirtinumo, jų elitinės padėties ženklai, kurių jie negali atsisakyti, o dažnai yra ir jų socialinio bei asmeninio identiteto branduolys. Šį konfliktą labai aiškiai parodo d'Urfé argumentacija. Jo piemenys nori išvengti aristokratinės rūmų dvaro visuomenės suvaržymų, neprarasdami pranašumo ir privilegijų. Kaip tik jos kartu su civilizuotumu skiria juos kaip aristokratus nuo grubių, avimis ir ožkomis dvokiančių necivilizuotų žmonių, nuo tikrų valstiečių ir piemenų.

Drauge čia dar aiškiau nei anksčiau galime išvysti šio konflikto pobūdį. Jis paaiškina specifinį romantinį tokių kūrinių ambivalentiškumą, autentiškų troškimų ir realių vargų kristalizaciją kaip nerealius miražus, utopiškas iliuzijas. Jų nerealumas ir utopiškumas dažnai tik iš dalies įsisąmoninamas ir galbūt jų laikomasi juo atkakliau, juo labiau bijoma visiškai aiškiai suvokti, kad tai tik iliuzijos. Dar aiškiau matomą aukštutinių dviejų frontų sluoksnių konfliktą sudaro tai, kad šie sluoksniai rizikuoja sugriauti nuo spaudimo iš apačios juos apsaugančius pylimus, jeigu jie sugriaus pylimus, kurie saugo privilegijuotą aukštesnio rango ir galingesnių sluoksnių padėtį. Jie negali išsivaduoti iš kitų viešpatavimo jiems uždėtų suvaržymų, nekvestionuodami savo pačių viešpatavimo. Tačiau tai tėra tik vienas gilesnio konflikto elementas. Dviejų frontų sluoksnių konfliktas yra susijęs ne vien su tais suvaržymais, kuriuos lemia hierarchiškas viešpatavimo ir autoriteto šansų paskirstymas. D'Urfé atveju tai yra paklusimo nugalėjusiam karaliui ir rūmų dvaro aukštutiniam sluoksniui sąlygoti suvaržymais. Tas konfliktas susijęs ir su civilizaciniais afektų suvaržymais, kurie užsidėti sau ir yra integrali savo asmenybės dalis. Viena vertus, pastoralinės utopijos atstovai norėtų gyventi paprastą ir natūralų piemenų gyvenimą, priešingą rūmų dvaro aristokratijos gyvenimui. Kartu jie norėtų išsaugoti žmogiškų santykių ir ypač meilės rafinuotumą, kuris juos kaip civi-

lizuotus aristokratus skiria nuo grubių necivilizuotų piemenų. Galų gale tai ir nulemia pastoralinės utopijos iliuziškumą. Ne tik šiai, bet ir daugeliui kitų romantikos formų būdinga, kad žmonės mėgina atsikratyti civilizacinių suvaržymų ir negali to padaryti, nes šie suvaržymai yra jų pačių dalis. Dviejų frontų sluoksniuose tikriausiai ypač sunkūs yra ir civilizaciniai suvaržymai – ar tai būtų bendravimo formų, o kartu ir lyčių santykių rafinuotumas, ar sąžinės ir moralės forma. Jie yra taip įregzti į tarpusavio priklausomybių rezginį, kad nuolatos susiduria su įtampa ir konfliktinėmis situacijomis abiejuose frontuose. Vidinį asmenybės konfliktą, iš kurio kyla romantinių srovių dviejų frontų sluoksniuose šaknys, galima nagrinėti dviem aspektais: viešpatavimo ir civilizacinių suvaržymų požiūriu. Tačiau kad ir kokiu aspektu jį nagrinėtume, jo pobūdį labai dažnai lemia santykinai didelė galios pasiskirstymo ir civilizacijos lygio nelygybė vienoje ar kitoje visuomenėje. Viena vertus, žmonės nori išsaugoti savo pranašumus, privilegijas, išskirtinę vertę, susijusią su jų pačių didesniu civilizuotumu – nesvarbu, kaip tas išskirtinumas apibrėžiamas sąvokomis: kaip išskirtinis išsilavinimas, išsiauklėjimas, etosas, kultūra. Kita vertus, jie tuo pat metu norėtų išsilaisvinti iš varžtų, kuriais jie galų gale yra suvaržyti ir dėl nelygaus civilizuotumo bei privalumų – pranašumo, išskirtinumo, kuriuos jiems suteikia tas civilizuotumas.

12. Įdomu pastebėti, kad problemą ir tikslą, kurį d'Urfé savo pastoraliniame romane formuluoja žodžiais *vivre plus doucement et sans contrainte*, nuo jo laikų galima aptikti vis naujuose sąjūdžiuose. Jų atgarsius atspindi mūsų dienų anarchistiniai ir psichodeliniai siekiai. Jų romantinį-utopinį pobūdį iš dalies lemia kaip tik tai, kad žmonės nori išvengti kančių dėl suvaržymų, kurie egzistuoja dėl jų tarpusavio priklausomybių, mėgina atsikratyti tų suvaržymų arba juos įveikti, neturėdami aiškaus šių suvaržymų vaizdo. Posakį *vivre plus doucement* nelengva išversti iš prancūzų kalbos. Tai gali reikšti taikesnį ir draugiškesnį, malonesnį ir švelnesnį žmonių sugyvenimą, nei buvo ligi šiol. Kad ir kaip išverstume, toks posakis nurodo pasiekiamą tikslą. Užtat bendras gyvenimas visuomenėje be suvaržymų negalimas ir neįsivaizduojamas. Tačiau tai visiškai nereiškia, kad šie suvaržymai būtinai turi turėti struktūrą, kuri jiems buvo būdinga ligšiolinėje visuomenės raidoje ir vėl skatina dėti utopines pastangas, iš anksto pasmerktas žlugti jų pačių tikslų prasme. Tai gali būti suvaržymai, kuriuos žmonės sudaro vieni kitiems, pavyzdžiui, kaip valdovai arba valdomieji, arba sau pačių žmonių susidėti susivaržymai. Daugelio ankstesnių suvaržymo formų išraiška yra pakartotinai kylantys romantiniai sąjūdžiai ir idealai. Jau šioje ankstyvoje tokių suvaržymų tyrimo fazėje galima matyti, kad ypatingas svoris ir kietumas, būdingas šioms formoms, susijęs su ankstesnių

tarpusavio priklausomybių rezginių struktūriniais ypatumais, kurie nėra nepajudinami. Neabejotina, kad nelygus socialinių galios šansų pasiskirstymas ir nepaprastai dideli civilizacijos lygio skirtumai yra veiksniai, stiprinantys suvaržymus, taip pat ir civilizacinius susivaržymus. Apskritai dar menkai įsisąmoninamas bumerango efektas tų suvaržymų, kuriuos tarpusavio priklausomybių rezginyje galingesnės grupės sudaro silpnesnėms, civilizuotos – mažiau civilizuotoms. Dažnai užmerkiamos akys prieš tai, kad galingesnių grupių ir suvaržymai silpnesnioms vienaip ar kitaip vėl atsigręžia prieš galingesniąsias kaip silpnesniųjų suvaržymai stipresniesiems arba kaip spaudimas sau.

Net tokių žodžių, kaip „viešpatavimas" ir „autoritetas", vartojimas kaip sociologinių *termini technici** gali užtverti kelią suprasti santykį tarp suvaržymų ir kontrsuvaržymų žmogiškų tarpusavio priklausomybių rezginiuose. Paprastai jie leidžia pastebėti tik tuos suvaržymus, kurie nukreipti iš viršaus į apačią, bet ne tuos, kurių kryptis atvirkščia. Jie mums leidžia lengvai pamiršti, kad (kaip parodė Liudviko XIV „viešpatavimo" tyrimas) kiekviena „viešpatavimo" forma yra daugiau ar mažiau nestabili pusiausvyra, visų pirma galios pusiausvyra. Kaip visa apimantis analitinis instrumentas šias sąvokas pranoksta „suvaržymo" (*Zwang*) sąvoka, jeigu ją vartojame nors ir abipusių, tačiau nebūtinai kaip vienodai stiprių suvaržymų, kuriuos žmonės uždeda vieni kitiems, prasme. T. y., kai ją vartojame figūracijos suvaržymų tarpusavio priklausomybių analizėje prasme, o ne suvaržymų, kylančių iš tariamai aukščiau stovinčių žmonių normų arba principų, prasme.

Suprantama, ligi šiol nagrinėjome vien tuos suvaržymus, kuriuos patiria silpnesnės grupės. Tačiau taip atsiranda tik vienpusis paveikslas. Kiekvienoje visuomenėje, kiekviename tarpusavio priklausomybių rezginyje egzistuoja grupių ir pavienių žmonių tarpusavio suvaržymų ratas. Kaip tik dėl to ir tų suvaržymų, kuriuos patiria žemesnieji sluoksniai, neįmanoma suprasti, tuo pat metu neištyrus ir viršutinių sluoksnių suvaržymų.

Anksčiau pateiktas rūmų dvaro visuomenės tyrimas yra žingsnis šia kryptimi. Žvelgiant silpnesnių žemutinių sluoksnių akimis, valdovai ir aristokratinės grupės lengvai pasirodo kaip žmonės, gyvenantys laisvą ir nesuvaržytą gyvenimą. Čia, detaliau tyrinėjant, aiškiai išryškėja, kokiems suvaržymams pajungti aukštieji sluoksniai ir ne pačioje pabaigoje – pats galingiausias jų narys, absoliutistiškai valdantis karalius. Matėme, kad dažniausiai jie tuos suvaržymus patiria ir kaip nuolatinę savidiscipliną, ir kaip tik dėl to, kad savo privilegijuotos padėties, savo išskirtinumo, pranašumo išsaugojimas jiems tapo savaiminiu visą jų gyvenimą apimančiu tikslu.

* „Techniniai terminai" (lot.).

D'Urfé nupiešė dar palyginti paprastą, iš tiesų supaprastintą paveikslą suvaržymų, nuo kurių kilmingieji buvo priklausomi vykstant rūmų dvaro koncentracijai ir aristokratizacijai. Savo romane jis beveik išskirtinai savo dėmesį apriboja aristokratijos grupėmis. Buržuazinės grupės jo romane vargu ar atlieka kokį nors vaidmenį. Šiame ideologiškai supaprastintame paveiksle vienoje pusėje – piemenimis ir piemenaitėmis apsirengę vienodo rango aristokratijos ponai ir damos. Kitoje pusėje – aukštesnio rango figūros, iš kurių daugelis reprezentuoja aukštutinį rūmų dvaro aristokratijos sluoksnį. Jau Henriko IV laikais dominuojančių Prancūzijos elito sluoksnių struktūra ir įtampų pusiausvyra tarp jų iš tikrųjų buvo daug sudėtingesnė. Neelitinių sluoksnių spaudimas dominuojantiems sluoksniams, jų socialinė jėga, jų galios šansai buvo maži, palyginti su centre sukoncentruotų elitų jėga ir galios šansais. Tiems neelitiniams sluoksniams priklausė vis dar daugiausiai valstietiški, nemokėję nei skaityti, nei rašyti (net daugelyje miestų) žemutiniai sluoksniai, be to, cechinės ir valdininkiškos buržuazijos grupės. Išimtį sudarė taip pat lokaliai sutelktos sostinės gyventojų masės. Jau vien fizinė jų koncentracija kėlė tam tikrą pavojų rūmų dvaro elitams ir drauge (potencialiai) buvo jų socialinės jėgos, jų galios potencialo veiksnys. Jo spaudimą Liudvikas XIV siekė sumažinti, perkeldamas rūmų dvarą į Versalį.

IX. APIE REVOLIUCIJOS SOCIOGENEZĘ

Palyginti su labiau išvystytomis industrinėmis nacionalinėmis valstybėmis, priešindustrinėse valstybiškai organizuotose visuomenėse galia yra labai nelygiai paskirstyta. Rūmų dvaro visuomenė yra priešindustrinio monopolinio elito pavyzdys. Didesnė galios šansų paskirstymo nelygybė, tarp kitko, pasireiškė tuo, kad didžioji prancūzų tautos dalis rūmų dvaro aristokratus domino tik kaip atliekančius tarnų vaidmenį. Augant modernizacijai ir komercializacijai, vykstant urbanizacijos ir centralizacijos pažangai, svorio centrai tarpusavio priklausomybėse tarp tradicinių monopolinių elitų ir neelitinių miesto gyventojų masių pamažu pasislinko pastarųjų naudai. Tikriausiai pravers nurodyti tą aplinkybę, jog svorio centrų poslinkį šia kryptimi galime pastebėti ne tik atviros demokratizacijos laikais, pažengus industrializacijai. Jo užuomazgas, kaip savotišką latentinę demokratizaciją, galima stebėti jau *ancien régime* tipo visuomenėse, visų pirma dėl komercializacijos, kuri vyko iki industrializacijos.

Tokius sprogstamuosius socialinio galios pasiskirstymo poslinkius, koks buvo Prancūzijos revoliucija, kartais bandoma aiškinti atsižvelgiant į trumpalaikę perspektyvą: vien įvykiais prieš pat revoliucinį periodą arba jo metu. Tačiau pakankamai dažnai tokius prievartos proveržius galime suprasti tik tuo atveju, jeigu atkreipsime dėmesį į ilgalaikius galios svorių poslinkius vienoje ar kitoje visuomenėje. Jie ilgą laiką vyksta mažais žingsniais, ir jų dalyviai bei vėlesnės kartos, žvelgdamos į praeitį, paprastai pastebi tik pavienius simptomus, bet ne ilgalaikį galios persiskirstymą. Kyla klausimas, kodėl ši latentinės, pusiau požeminės ir labai lėtos socialinių galios šansų pasiskirstymo transformacijos fazė nuo tam tikro laiko pereina į kitą, kurioje galios santykių transformacija pagreitėja, kova dėl galios paaštrėja. Galų gale neelitiniai sluoksniai, ligi tol buvę nušalinti nuo disponavimo valstybiniais monopoliais, naudodami fizinės prievartos priemones kovoja prieš ligi šiol valdžiusiųjų prievartos monopolį, išsikovoja, kad jame dalyvautų ligi šiol nušalintieji, arba visiškai pašalina. Pastaruoju atveju fizinės prievartos panaudojimu kovai prieš ankstesnį prievartos monopolistą centriniai valstybiniai fizinės prievartos ir mokesčių monopoliai nėra sugriaunami, nors toks sugriovimas kartais gali būti kovojančiųjų tikslas. Paprastai įvyksta štai kas: grupės, iki tol nušalintos nuo centrinių valstybės monopolių kontrolės, arba gauna savo dalį kontroliuojant šį monopolį, arba pakeičia ankstesnius monopolinius elitus savo atstovais. Pagrindinis klau-

simas, kurio neįmanoma visiškai išvengti *ancien régime* rūmų dvaro visuomenės pabaigoje, yra toks: kokiomis sąlygomis ilgalaikis galios persiskirstymas valstybingoje visuomenėje baigiasi tokia kova prieš ankstesnius fizinės prievartos monopolio kontroliuotojus, kai naudojama fizinė prievarta?

Ancien régime rūmų dvaro elito tyrimas leidžia surasti keletą išeities taškų, idant atsakytume į šį klausimą. Šis tyrimas įgalina suvokti, jog geriausiu atveju tikrosios dalykų padėties supaprastinimas yra tokia idėja: tai, kad ligi tol nuo prievartos monopolio nušalinti Prancūzijos sluoksniai panaudojo fizinę prievartą, galima paaiškinti tiesiog buržuazijos kova prieš kilminguosius kaip dominuojantį sluoksnį. Šis supaprastinima paremtas socialinio rango suplakimu su socialine galia. Kaip matėme, kilmingieji *ancien régime* laikais buvo aukščiausio rango sluoksnis, tačiau jis nebuvo aiškiai socialiai galingiausias sluoksnis. Žinoma, Prancūzijos karalių dvare kiekvienu duotu laiko momentu egzistavo daugiau ar mažiau tvirta hierarchinė rangų tvarka, ir pagal ją aukštosios rūmų dvaro aristokratijos atstovai, visų pirma karališkosios dinastijos nariai, turėjo aukščiausią rangą. Tačiau socialinis rangas ir socialinė galia nebebuvo tapatūs. Nepaprasta galia, kurią karaliaus pozicija visos Prancūzijos visuomenės raidos kontekste suteikė ją užimantiems ir jų atstovams, įgalino juos savo padėčiai įtvirtinti arba asmeniniams polinkiams patenkinti apriboti realius aukšto rango žmonių galios šansus ir padidinti žemesnio rango asmenų galią. Saint-Simonas kartą nusiskundžia, kad Liudvikas XIV net Prancūzijos perus sulygina su savo pavaldiniais. Karalius per mažai kreipiąs dėmesį į rangų skirtumus tarp žmonių ir nukrypstąs į savotišką egalitarizmą. Iš tikro karaliui tikrai rūpėjo išsaugoti rangų skirtumus tarp skirtingų sluoksnių ir net juos pabrėžti. Tačiau jam taip pat rūpėjo, kad ir aukščiausio rango žmonės suvoktų, jog jie yra jo, karaliaus, pavaldiniai. Dėl to jis pažemindavo arba išaukštindavo žmones ir supriešindavo savo patarėjus ir padėjėjus buržua su savo rūmų dvaro aristokratijos nariais. Toks ministras kaip Colbertas, kurio buržuazinės kilmės niekas nepamiršo (taip pat jis pats), vienu metu disponavo nepalyginamai didesniais galios šansais negu dauguma aukštosios rūmų dvaro aristokratijos narių. Karaliaus metresės dažnai būdavo daug galingesnės už aukštesnes pagal rangą rūmų dvaro damas, taip pat ir karalienę. Jau dėl šios priežasties – dėl šio socialinio rango ir socialinės galios nesutapimo – viešpataujančio sluoksnio sąvoka yra abejotina. O kaip tik tuo atveju, jeigu ji, kaip kartais atsitinka, apribojama absoliutinio režimo kilmingaisiais, ir, visą dėmesį sutelkus į nominalų juridinį kilmingųjų kaip tariamai vieningo privilegijuoto sluoksnio statusą, pamirštama iškelti klausimą, kaip faktiškai buvo paskirstyta galia valstybingojoje *ancien régime* visuomenėje.

Ankstesniuose tyrimuose, tarp kitko, buvo nurodyti specifiniai sąvokų

tipai, reikalingi tokios sudėtingos įtampų sistemos analizei. Tai, ką priešais save regime, yra figūracija su daugiapole įtampų pusiausvyra. Joje egzistuoja pagrindinė įtampų ašis, aplink kurią grupuojasi daugelis kitų, mažesnių ir didesnių įtampų. Du šios pagrindinės įtampų ašies poliai yra, pirma, tiesiogiai ar netiesiogiai iš buržuazijos kilę asmenys, užimantys aukščiausius postus vyriausybėje ir administracijoje – valdininkų aristokratija. Antras jos polius – daugiausia špagos aristokratijai priklausantys rūmų dvaro aristokratijos atstovai, kurių dalis užima aukštus rūmų dvaro, karinius ir diplomatinius postus. Aplink šią ašį iš visų pusių ir į visus kampus sklinda kitų įtampų žiežirbos. Dalis tų įtampų yra nuolatinės ir struktūriškai determinuotos, o kitos – laikino ir daugiau asmeniško pobūdžio. Taip egzistuoja nuolatinė įtampa tarp aukštesnio rango ir žemesnio rango kilmingųjų grupių; Liudviko XIV rūmų dvare egzistuoja specifinės įtampos tarp teisėtų kraujo princų ir karaliaus sūnų pavainikių nuo vienos iš jo metresių. Tai, ką matome, žvelgdami į rūmų dvarą, yra viena nuo kitos priklausomų, besivaržančių, viena kitą blokuojančių elito grupių kompleksas, kurio viršūnė yra karalius ir kurio struktūroje pagrindinę vietą užima nestabili įtampų pusiausvyra tarp buržuazinės kilmės pareigūnų ir špagos aristokratijos grupių. Ši centrinė Liudviko XV laikų rūmų dvaro elitų pusiausvyra pratęsia įtampų pusiausvyrą privilegijuotų nerūminių sluoksnių stovykloje. Rūminė špagos aristokratija yra hierarchinė viršūnė kilmingųjų piramidėje, kurios žemesnius rangus užima armijos ir laivyno karininkų korpusas, taip pat po visą valstybės teritoriją išsisklaidę kaimo kilmingieji. Asmenis, užimančius aukščiausius vyriausybinius ir administracijos postus rūmų dvare, sieja ryšiai su daugeliu aukštų ir žemesnių teismo ir administracijos pareigūnų provincijoje, pradedant senomis valdininkiškos aristokratijos šeimomis ir baigiant šeimomis, kurioms priklauso žemesnės pareigybės, taip pat gildijų atstovais. Ši buržuazinė paveldimų civilinių pareigybių savininkų piramidė, kurios viršūnė XVIII a. yra *noblesse de robe*, visuomenėje yra polius, priešingas kilmingųjų piramidei. Platesnėje visuomenėje, kaip ir elitinėje rūmų dvaro visuomenėje, taip pat egzistuoja daug poliarinių įtampų, kurios grupuojasi aplink šią pagrindinę įtampų ašį. Savo vaidmenį vaidina Bažnyčios tarnai, mokesčių atpirkėjai ir kiti ypatingi kadrai. To, kas buvo pasakyta anksčiau, čia pakaks, kad parodytume, kodėl paprastos luominės rangų tvarkos schemos sutapatinimas su galios tvarka dezorientuoja *ancien régime* struktūros raidos supratimą. Jeigu visą dėmesį nukreipiame į galios pasiskirstymą, tai atrandame, kad jau šimtmečiai iki revoliucijos buržuazinės kilmės socialinės formacijos kovojo dėl viršenybės su aristokratinės kilmės formacijomis: bet nė vienai iš šių grupių nepavyko galutinai įveikti kitą arba vien įgyti galutinę persvarą. Jau parodėme ir todėl nėra reikalo kartoti, kaip glaudžiai karaliaus padėties kaip atskiro galios centro

iškilimas buvo susijęs su didėjančiomis karaliaus galimybėmis tarpusavyje supriešinti buržuazinės kilmės ir aristokratinės kilmės grupes, vis labiau distancijuotis nuo jų abiejų, palaikyti tarp jų įtampų pusiausvyrą vadovaujantis kruopščia strategija ir taip padidinti savo paties galios šansus.

Tačiau tikriausiai verta apibendrinant dar kartą kiek aiškiau suformuluoti, kuo šios rūmų dvaro figūracijos tyrimas gali padėti suprasti, kodėl *ancien régime* atėjo galas, kodėl grupės ir sluoksniai, anksčiau nušalinti nuo prievartos monopolio kontrolės ir šios kontrolės teikiamų galios šansų, perėjo prie prievartos. Prievartos sprogimo neįmanoma suprasti, jeigu atsižvelgsime vien į suvaržymus, slėgusius žemesniuosius sluoksnius, kurie galiausiai pradėjo maištauti. Šį sprogimą galima suprasti, tik jeigu atsižvelgiame ir į suvaržymus, kuriems buvo pajungti elitai – aukštesnieji sluoksniai, prieš kuriuos buvo nukreiptas prievartos proveržis. Šių suvaržymų, o drauge ir pačios revoliucijos nesuprasime tol, kol ieškodami struktūriškai adekvataus revoliucijos aiškinimo, neapdairiai vadovausimės pačių revoliucionierių aiškinimais. Daugelio revoliucionierių akyse aristokratija su karaliumi jos priešakyje buvo pagrindinis santykių, prieš kuriuos jie kovojo, kaltininkas. Maištaujančių masių požiūriu nebuvo reikšmingi skirtumai ir svyruojanti įtampų pusiausvyra tarp karalių arba jų atstovų, valdininkų aristokratijos ir špagos aristokratijos. Buržuaziniai istorikai taip pat dažnai klysdavo dėl autochtoniškos vaidų tarp šių monopolinių elitų reikšmės. Juos suklaidindavo tai, kad tarp jų buvo galimi tiesoginiai ryšiai. Pavyzdžiui, valdininkų aristokratijos atstovai galėdavo iškilti į špagos aristokratiją, o tarp abiejų grupių būdavo sudaromos santuokos. Tačiau tokie tiesioginiai ryšiai jų dalyvių akimis jokiu būdu nenutrindavo skirtumų tarp šių monopolinių elitų struktūros, tradicijų ir interesų. „Mantija", taip pat jos aristokratinė viršūnė, monopolizavo civilines pareigybes, kurių didžioji dalis buvo parduodamos. Špagos aristokratija, jeigu neskaičiuosime senjorų žemėvaldos monopolio, turėjo monopolį aukščiausioms ir kai kurioms viduriniosioms karinėms, diplomatinėms ir rūmų dvaro pareigybėms. Iki pat paskutiniųjų režimo egzistavimo dešimtmečių priešindamiesi visiems reformų bandymams, abiejų grupių atstovai atkakliai stengėsi išsaugoti savo monopolius bei su jais susijusias privilegijas, taip pat aukščiausias vietas vyriausybėje. Ta kova vyko iš dalies prieš karaliaus atstovus, o iš dalies tarp jų pačių. Revoliucija ne tik padarė galą tam tikram *ancien régime* sluoksniui. Ji sunaikino ne tik dalį aristokratų nuo gimimo; ji galbūt dar radikaliau ir negrįžtamiau sunaikino privilegijuotus buržuazijos sluoksnius ir valdininkų aristokratiją, kuri iš pradžių buvo kilusi iš buržuazijos ir, nepaisant visų tiesioginių ryšių ir laikinų sąjungų *ancien régime* figūracijoje, liko karalių ir vienos ar kitos špagos aristokratijos grupuočių oponentė. Kartu su aristokratais išnyko parlamentai, mokesčių atpirkėjai ir fi-

nansininkai buržua, gildijų pareigybės ir kitos šio senesnio buržuazijos tipo apraiškos. Daugelis dabar išnykusių *ancien régime* institutų jau seniai iki revoliucijos neatliko jokios funkcijos besiformuojančiai po senojo režimo gaubtu visuomenei, organizuotai kaip tautinei valstybei, nors ji ir atliko tam tikras funkcijas karaliui ir egzistuojančiam režimui. Reformų pasiūlymų nestigo. Pagrindinė priežastis, dėl ko žlugo visi mėginimai įgyvendinti reformas – kad patys *ancien régime* monopoliniai elitai nebuvo vieningi. Jie buvo iš vidaus susiskaldę ir sudarė tarpusavyje besivaržančių bei viena kitą blokuojančių elito grupių kompleksą. Liudviko XIV laikais ši tarpusavyje besivaidijančių elitų sistema su dviem pagrindinėmis grupėmis – privilegijuotais aristokratijos ir buržuazinės kilmės elitais – dar buvo elastiška. Pats karalius dėl savo distancijavimosi nuo visų kitų grupių ir sumanios valdymo strategijos galėjo išlaikyti įtampų sistemos judrumą ir tam tikru mastu taisyti jos nesklandumus. Jeigu įtampų tarp elitų figūraciją Liudviko XIV laikais lyginame su ta, kuri egzistavo Liudviko XVI laikais, aptinkame pokytį, geriausiai išreiškiamą tokiu teiginiu: įtampų figūracija pagal pagrindinius bruožus vis dar buvo ta pati, tačiau ji buvo sustingusi tokiu pavidalu, kuris nedavė absoliučios persvaros nė vienam iš trijų pagrindinių galios centrų – karaliui, parlamentams ir špagos aristokratijai. Intrigos, ministrų kaitaliojimas, galios pusiausvyros tarp pagrindinių grupių ir daugelio šalutinių grupių svyravimai buvo dažnesni, palyginti su Liudviko XIV laikais, nes karalius turėjo mažiau galios, buvo labiau įtrauktas į partijų žaidimus ir nebegalėjo lyg iš išorės diriguoti įtampos konfliktų svyravimams kaip dominuojantis arbitras, kaip tai darė Liudvikas XIV. Čia susiduriame su reiškiniu, turinčiu tam tikrą modelio reikšmę. Matome tokią viešpataujančių elitų figūraciją, kai jie dėl savo įtampų priešingybių yra tarytum patekę į spąstus. Jų mintys, vertinimai, tikslai yra taip orientuoti į priešininką, kad jų pačių arba priešininko daromas kiekvienas žingsnis, kiekvienas judesys suvokiami visų pirma atsižvelgiant į tą naudą ir žalą, kurią jie gali atnešti jiems arba priešininkui. Gana dažnai, ypač įvairiose kovose dėl galios rūmų dvare paskutiniaisiais monarchijos dešimtmečiais, vienos grupės atstovai mėgindavo apriboti kitos grupės privilegijas, o drauge – ir galią. Tačiau iš esmės galios priemonės buvo pernelyg tolygiai paskirstytos, o bendras interesas apsaugoti tradicines privilegijas nuo didėjančio neprivilegijuotų sluoksnių spaudimo – pernelyg stiprus, kad vienai iš pusių leistų įgyti lemiamą persvarą prieš kitą pusę. Lygus galios pasiskirstymas tarp monopolinių elitų, kurį Liudvikas XIV sąmoningai stengėsi išlaikyti kaip savo galios pozicijos sąlygą, dabar tam tikru mastu buvo išlaikomas automatiškai. Kiekvienas iš elitų budriai stebėjo, kad nesumažėtų jo paties privilegijos, jo paties galios šansai. Kadangi kiekviena režimo reforma kėlė grėsmę esamoms privilegijoms ir galios šansams, kuriuos vienas elitas

turėjo prieš kitą, jokia reforma nebuvo galima. Privilegijuoti monopoliniai elitai buvo įšalę į Liudviko XIV įtvirtintą įtampų pusiausvyrą.

Taigi čia susiduriame su ta pačia, tik didesnio masto figūracija, kurią mažesniu mastu galime pastebėti rūmų dvaro ceremonialo raidoje paskutiniu *ancien régime* periodu kaip to periodo skiriamąjį bruožą. Kaip matėme, net aukščiausi valdovai, net karalienė ir princesės yra nuolat suvaržyti rūmų dvaro ceremonialo tradicijos, daugiausia pasireiškiančios taip, kaip Liudviko XIV laikais. Bet koks bent vieno žingsnio šių ritualų pakeitimas gresia sugriauti arba sugriauna tam tikras atskirų šeimų ar asmenų tradicines privilegijas. Kaip tik dėl to, kad čia visi žmonės priversti aršiai varžytis dėl rango, privilegijų ir prestižo, kiekvienas su didžiausiu dėmesiu žiūri, kad kiti nepakenktų jo paties rangui, privilegijoms ir prestižui. Šioje vėlyvoje fazėje niekas, net pats karalius, nebegali distancijuotis nuo šios įtampų sistemos ir savo galios pozicijos dėka pralaužti suvaržymus, kuriuos šioje figūracijoje vieni kitiems uždeda tarpusavio priklausomybės ryšiais susisaistę žmonės, ir, jeigu tai būtina, reformuoti ją vienų ar kitų sąskaita. Todėl figūracija suakmenėja. Nepaisant platesnių suvaržymų, kuriuos uždeda jų aukšta padėtis, ir žemutinių sluoksnių spaudimo šiems žmonėms, pastaruosius spaudžiantys suvaržymai yra tokie, kuriuos jie uždeda vieni kitiems ir patys sau. Tačiau kadangi niekas negali jų reguliuoti ar koreguoti, tie suvaržymai gyvena savo savarankišką šmėklų gyvenimą. Jiems paklūstama net tada, kai jie kritikuojami, nes jie atitinka tradiciją, nes ši tradicija garantuoja jų privilegijuotą padėtį ir atitinka vertybes, idealus, su kuriais tie žmonės buvo išaugę. Liudvikas XIV tam tikru mastu konstravo ir kontroliavo tradiciją. Dabar tradicija viešpatauja žmonėms, iš kurių nė vienas ne pajėgus pertvarkyti ją arba išvystyti taip, kad ji atitiktų permainas, kurios iš lėto vyko Prancūzijos visuomenėje.

Tai galioja skirtingiems rūmų dvaro aristokratijos rangams, pradedant karališkąja šeima ir toliau einant žemyn. Tai galioja abiem privilegijuotoms aristokratijos ir buržuazijos hierarchijoms. Kaip patekę į klinčą boksininkai, nė viena iš skirtingų privilegijuotų grupių nedrįsta bent truputį pakeisti savo pagrindinę poziciją, nes kiekviena pusė bijo, kad ji pati praras, o kita – įgys pranašumus. Kitaip negu bokse, čia nėra ringo teisėjo, galinčio įsikišti ir išskirti sustingusius klinče.

Per ilgalaikį visuomenės vystymąsi socialinė jos skirtingų sluoksnių ir grupių jėga pasikeičia taip, kad santykinai silpnesnės grupės, kurios ligi šiol buvo nušalintos nuo pagrindinių valstybės monopolių, visų pirma fizinės prievartos bei mokesčių rinkimo bei dalybų monopolio, socialiai sustiprėja, palyginti su ligi šiol privilegijuotais sluoksniais, tad iš esmės egzistuoja tik trys galimybės išspręsti problemas, kurias kelia toks galios pusiausvyros pasikei-

timas. Pirmoji galimybė yra instituciškai sureguliuotas leidimas stiprėjančių grupių atstovams ankstesnių monopolinių elitų partnerių teisėmis dalyvauti toje galios ir sprendimų priėmimo šansų sferoje, kurią suteikia galios monopolių kontrolė. Antroji galimybė – mėginimas nuolaidomis, visų pirma ekonominėmis (tačiau neprileidžiant prie pagrindinių monopolių), išlaikyti stiprėjančias grupes remiantis jų ankstesne priklausoma padėtimi. Trečioji galimybė atsiranda dėl socialiai sąlygoto privilegijuotų elitų nepajėgumo suvokti, kad pasikeitė socialiniai, o drauge ir galios santykiai. Prancūzijoje, kaip vėliau Rusijoje ir Kinijoje, priešindustriniai senojo režimo monopoliniai elitai ėjo trečiu keliu. Jie visiškai negalėjo įsivaizduoti nuolaidų, kompromisų, atsižvelgiant į galios pokyčius, kurie prasidėjo kartu su industrializacija. Laipsniška visuomenės transformacija, visas viešas socialines pozicijas pavertusi apmokamomis profesijomis, defunkcionalizavo jų privilegijuotas padėtis, kurias jie užėmė kaip paveldimi pareigūnai, kilmingieji, taip pat kaip karaliai. Šio fakto įsisąmoninimas būtų reiškęs visiško jų dabartinės egzistencijos defunkcionalizavimo ir nuvertinimo įsisąmoninimą. Be to, visą jų dėmesį absorbavo peštynės ir kovos (be prievartos naudojimo) tarpusavyje dėl socialiai sukurtų šansų dalybų. Taip pat daugmaž vienodo svorio monopolinių elitų, atstovaujančių du ar daugiau privilegijuotus sluoksnius, sąstingis „įšalusiame klinče" blokavo jų sugebėjimą atsižvelgti į tuos procesus visoje visuomenėje, kurie sąlygojo ligi šiol neprivilegijuotų sluoksnių galios šansų padidėjimą, jų socialinį sustiprėjimą. Be to, tokioje konsteliacijoje privilegijuoti sluoksniai, nepaisant jų priešiškumo, buvo bendrai suinteresuoti, kad neprivilegijuotos grupės būtų nušalintos nuo dalyvavimo pagrindinėse valstybinės galios monopolijose ir nuo šios kontrolės suteikiamų galios šansų. Šioje situacijoje egzistuoja didelė tikimybė, kad socialiai stiprėjančios grupės, kurios iki šiol užėmė autsaiderių padėtį, bandys prievarta, t. y. revoliuciniu keliu prasiveržti prie valstybinio prievartos kontrolės monopolio ir kitų valstybės monopolių. Šiuo atveju egzistuoja taip pat didelė tikimybė, kad vykstant tokioms kovoms bus sunaikintos tradicinės privilegijos bei savo funkciją praradusios socialinės grupės, o iš šių kovų atsiras visuomenė su kitokiu socialinio susisluoksniavimo tipu, kuris jau formavosi po senojo susisluoksniavimo gaubtu.

Apibendrindami galime teigti, kad bet kuriuo atveju tokia buvo figūracija, atvedusi prie prievartos proveržio per Prancūzijos revoliuciją. Valstybingos Prancūzijos visuomenės raidoje pasikeitė latentiškas skirtingų socialinių grupių socialinės galios santykis. Tikrasis galios šansų pasiskirstymas tarp jų pasikeitė tokiu būdu, kuris nebeatitiko atviro galios svorių pasiskirstymo, įtvirtinto instituciniame senojo režimo kiaute. Aukštesnės grupės, monopoliniai elitai tapo institucijų belaisviais; jie tvirtai laikė vienas kitą kartą užimtoje privilegijuotoje

galios pozicijoje. Įšalęs monopolinių elitų klinčas ir nesugebėjimas pažvelgti į veidą savo defunkcionalizavimui, kartu su palyginti neelastišku jų pajamų šaltinių pobūdžiu, kuris trukdė daryti ekonomines nuolaidas (pavyzdžiui, savanoriškai atsisakyti apmokestinimo privilegijų) – visa tai neleido taikiai transformuoti institucijas, kad jos atitiktų pasikeitusį galios pasiskirstymą. Vadinasi, prievartinės transformacijos tikimybė buvo labai didelė.

1 PRIEDAS
APIE IDĖJĄ, KAD GALI EGZISTUOTI VALSTYBĖ BE STRUKTŪRINIŲ KONFLIKTŲ

Kaip necharizminio arba jau nebecharizminio vienvaldiško viešpatavimo instrumentas, varžybų ir įtampų kurstymas (ypač tarp elito grupių) yra tikrai bendras reiškinys. Jį aptinkame ne vien absoliutistiškai valdomose dinastinėse luominėse valstybėse, bet panašiu būdu taip pat diktatoriškai valdytoje nacionalsocialistinėje industrinėje ir karinėje valstybėje.

Tradicinė istoriografija daugeliu atvejų neskiria dėmesio sistemingam galios struktūrų tyrimui. Kai istoriją matome iš esmės kaip atskirų žmonių ir grupių prasmingų ir sąmoningų planų bei ketinimų ryšį, tai elitų tarpusavio pavydas ir varžybos lengvai gali pasirodyti smulkiais fono reiškiniais, nereikšmingais istorijos eigai arba „interpretacijai". Iš tikrųjų neišėjus sociologinės mokyklos lieka neaiškus bei sunkiai apibrėžiamas tiek skirtumas tarp ideologijos bei faktinio galios pasiskirstymo, tiek funkcija, kurią ideologijos atlieka kaip faktinio galios pasiskirstymo aspektai. Ankstesnėje istoriografijoje su tuo buvo galima net pernelyg dažnai susidurti.

Tą patį galima pasakyti ir apie galimybę gauti socialinių bei istorinių žinių, sistemingai lyginant giminingas socialines struktūras. To, ką istorikai suvokia kaip istoriją, absoliutaus vienkartinumo teorija taip pat čia užstoja istoriko žvilgsnį. Todėl galbūt bus naudinga prabėgomis nurodyti, kad absoliutinių karalių viešpatavimo aparatūros tyrimas gali padėti suprasti nacionalsocialistinio valdovo strategiją savo elito grupių atžvilgiu toje fazėje, kai vyko perėjimas nuo charizminio prie rutinizuoto viešpatavimo (kurį jis, tiesa, mėgino sulėtinti karu). Tam ypač gali praversti tyrimas, nagrinėjantis, kaip kruopščiai Liudvikas XIV puoselėjo įtampų pusiausvyrą tarp elito grupių. Čia nėra galimybės kartu su struktūrų giminyste aptarti ir jų skirtumus. Pakaks, jeigu atkreipsime dėmesį į vieną publikaciją, nagrinėjančią nacionalsocialistinių elito grupių vaidus pakeliui į galios konsolidaciją ir galios pasiskirstymo institucionalizaciją, taip pat į jauno vokiečių istoriko komentarus, kuriuose jis nušviečia fundamentalią tokių tyrimų reikšmę.

Atskleisti pačius faktus, ištirti konfliktus ir vaidus tarp skirtingų nacionalistinės Vokietijos valstybės viršūnės grupių daug padėjo *Spiegel* žurnalo redaktoriaus Heinzo Höhne's darbas, pirmą kartą paskelbtas straipsnių serijoje,

pavadintoje „Kaukolės ordinas" (*Spiegel*, 1966–1967). Istorikas iš Heidelbergo Hansas Mommsenas labai išraiškingai nušvietė problemą, tokių konfliktų keliamą tradiciniams istorijos tyrimams[220]. Tai – *mutatis mutandis** – ta pati problema, atsirandanti, kai akiratyje atsiduria absoliutinio viešpatavimo struktūra ir ta funkcija, kurią specifinė įtampos pusiausvyra tarp elitinių grupių atlieka, išlaikant ypač plačią galios erdvę, kuria disponuoja vienvaldis valdovas – karalius.

Lygiai taip pat, kaip tikslesnis tyrimas paneigia vaizdinį, kad absoliutinis karalius valdė vieningą, be jokių konfliktų valstybę, tokia pat fikcija pasirodo esąs ir monolitinės nacionalsocialistinio fiurerio valstybės vaizdinys. Kaip rašo Mommsenas, toks vaizdas pavirsta kamuoliu iš besivaržančių organizacijų, besivaidijančių klikų vadovybėje, kovų tarp nacionalsocialistinių „įgaliotų pareigūnų" visais partijos ir valstybės aparato lygmenimis. Atrodo, kad to kamuolio neįmanoma atpainioti. Fikcija pasirodo ir tariama ideologinė vienybė; po „tuščios formulės apie 'nacionalsocialistinę pasaulėžiūrą' priedanga paslapčiomis vyko heterogeniškų ideologinių koncepcijų kova, sutarusių tik dėl to, ką neigė"[221].

Savo įvadinėse pastabose Höhne dėsto priežastis, kurios, jo nuomone, paaiškina, kodėl tradicinė istoriografija nepajėgė susidoroti su tokiais istorinės-socialinės tikrovės aspektais. Dėl to, kas anksčiau buvo pasakyta apie istoriografijos ir sociologijos santykį, tos pastabos tikrai yra pamokomos. Mommsenas jas reziumuoja taip:

„Höhne's įvadinė pastaba, kad daugumai vokiečių istorikų SS tema buvo tabu, nurodo faktą, jog tokie dalykai į klasikinius pavyzdžius orientuotai istoriografijai iškelia sunkiai įveikiamas problemas. Nes bet koks mėginimas SS raidoje aptikti tam tikrą vidinį tikslingumą, istorinę 'prasmę' arba mažų mažiausiai priežastinį procesualumą sudūžta į daugelį prieštaravimų SS aparate [...]. Iš esmės tai galioja ir viso Trečiojo reicho vidinei struktūrai. Ne dėl to, jog klausimai apie tai būtų tabu, bet dėl to, kad totalitarinės diktatūros modelio požiūriu vidinio galios pasiskirstymo ir tikrosios organizacijos problemos atrodė antraeilės. Todėl tyrinėtojai užsiėmė kitais klausimais – juo labiau, kad jiems nepakako ir šaltinių"[222].

Jeigu aš teisingai suprantu šiuos žodžius, tai jie sako, kad ideologinis totalitarinės diktatūros modelis istorijos tyrinėtojams kliudė faktiško galios pasiskirstymo problemas perkelti iš fono į pirmą tyrimo planą, ką padarė Höhne,

* „Su atitinkamais pakeitimais" (lot.).

taip pat atrasti šaltinius (ką irgi padarė Höhne), kurie juos įgalintų tirti faktišką galios pasiskirstymą ir kintančias įtampų pusiausvyras nacionalsocialistinėje valstybės sistemoje. Tai tikriausiai galima laikyti patvirtinimu teiginio, kad į klasikinį pavyzdį orientuota istoriografija dėl (dažniausiai neišsakytų ir nepatikrintų) teorinių prielaidų užsitveria kelią prieiti prie daugelio istorinės-socialinės tikrovės sričių. Apie tai kalbėjome jau įžangoje.

Lyginamoji analizė, kurios objektas yra konsoliduotas vienvaldis viešpatavimas palyginti labai diferencijuotame viešpatavimo lauke, leidžia mums pastebėti tą neišvengiamumą, su kuriuo neįveikiamos varžybos ir pavydas tarp elito grupių jas visas daro vienodai priklausomas nuo vienvaldžio valdovo. Be tokios lyginamosios analizės dažnai būna sunku identifikuoti vienvaldžio valdovo strategiją ir valdomųjų suvaržymus.

Taip, kaip jį vaizduoja Mommsenas, Hitlerio pakantumas varžymuisi atrodo kaip svyravimai, galbūt net kaip neryžtingumas. Jis, atrodo, klausia, kodėl diktatorius be ceremonijų nepadarė šioms varžyboms galo, kaip tai numato idealus totalitarinės valstybės paveikslas. Tačiau galingas vienvaldis valdovas ir be mokytų knygų gali suvokti, kad jo elitinių grupių vienybė reiškia jo galios erdvės sumažėjimą, galbūt net grėsmę jo asmeniniam viešpatavimui. O susiskaldymas, jeigu jis nenueina per daug toli, reiškia jo galios sustiprinimą. Kaip parodo Hitlerio atvejis, galima pakankamai greitai iš praktikos išmokti strategijos kruopščiai skatinti varžybas ir drauge – daugiau ar mažiau sėkmingai – išvengti ekscesų. Netgi nebūtina, kad vienvaldis valdovas įsisąmonintų savo strategiją kaip tokią ir ją eksplicitiškai suformuluotų savo mintyse.

Tačiau moksliniam sąryšių tyrimui būtina aiškiai formuluoti. Priešingu atveju priešais mus – mįslės.

Mommsenas rašo: „Hitlerio aureolė ir asmeninio poveikio galia, pačioje viršūnėje jungusi ir tuo pat metu įstūmusi į priešiškas varžybas valstybinio ir partinio sektoriaus institutus, kurie kitaip būtų subyrėję, pati savaime pakankamai nepaaiškina to fakto, jog ir sistemai vadovaujančios klikos, kurios turėjo ir progų, ir patirties įsitikinti, ko vertas „genialaus“ fiurerio mitas, ir suvokti, kad jis vis labiau atitrūksta nuo tikrovės, vis dėlto negalėjo be jo išsiversti“[223].

Netrūksta atskirų įdėmių stebėjimų, parodančių valdovų ir valdomųjų priklausomybių rezginio struktūrą. Tačiau stinga teorinio išprusimo, kuris pavienius stebėjimus apibendrintų aiškiu ir tiksliu šios struktūros modeliu. Vadinasi, vis nauji negatyvių vertinimų pareiškimai bei pasmerkiantys nuosprendžiai atstoja pasvertą sąryšių analizę. Žvelgdamas į šias nacionalsocialistinių elitų varžybas, Mommsenas rašo apie „parazitinį didelės modernios valstybės suardymo procesą“[224]. Tuo pat metu jis vėl teisingai pastebi suvaržymų kon-

figūraciją, dėl kurios „jokia iš besivaržančių grupių nepajėgė įgyti autoriteto ir drauge bent kiek legitimiškai pretenduoti į politinį vadovavimą"[225]. Kaip tik šią galimybę fiureris ir siekė užblokuoti savo vadovavimo strategija.

Pati sunkiausia į klasikinius modelius orientuoto istorijos tyrimo nesėkmė pasireiškia tuo, kad tai, kas yra integrali besikonsoliduojančios ir konsoliduotos diktatūros dalis bei viena iš jos išlikimo visose kiek labiau diferencijuotose valstybingose visuomenėse pagrindinių sąlygų, dėl tokių teorinių prielaidų suvokiama kaip didesnis ar mažesnis atsitiktinumas – šios specifinės diktatūros vienkartinis atsitiktinis bruožas, kurį galima paaiškinti tik išskirtiniu joje dalyvaujančių individų ydingumu bei išsigimėliškumu. Kaip lengvai tokie vaizdiniai veda į paklydimus, gerai parodo Mommseno idėja, kad „besivaržančios galios ir interesų grupės", kurios buvo priverstos „lenktyniauti savo paklusnumu diktatoriui" ir „politiniu radikalizmu", visa ši „antagonistinių, pliuralistinių galios subjektų eskalacija", kuri – kaip sako Mommsenas – buvo režimo stabilumo pagrindas – „tebuvo tik totalitarinio viešpatavimo karikatūra"[226].

Visiškai aiškiai suprasdamas, jog šios elito grupių varžybos buvo dalis režimo pamatų, mokslininkas tuo pat metu čia praranda galimybę aiškiai pamatyti ir pasakyti, kad šios elito grupių varžybos, toli gražu nebūdamos karikatūra, yra integrali totalitarinės diktatūros dalis.

Čia susiduriame su dar vienu pavyzdžiu sunkumų, iškylančių istorinio socialinio tyrimo kelyje, visiškai neišprusus sociologijos srityje ir neturint aiškių teorinių idėjų apie ryšį tarp socialinių ideologijų ir socialinių struktūrų.

Kaip minėta, tą ideologiją, su kuria nacionalsocialistinis sąjūdis atėjo į valdžią, lėmė priešiškumas daugiapartinei Veimaro respublikos valstybei. Plačiųjų vokiečių tautos masių požiūrį į valstybės reikalų tvarkymą labai stipriai veikė vokiečių ir ypač prūsų absoliutizmo tradicija. Ten valstybės reikalai būdavo tvarkomi valdovų rūmuose. Rūmų dvaro absoliutinių frakcijų varžybos, nuomonių skirtumai ir ginčai apsiribojo vidiniu ratu. Jos dažnai vykdavo už uždarų durų. Bet kuriuo atveju vokiečių tauta iki 1918 m. neturėjo daug progų su tam tikru bendros atsakomybės jausmu aktyviai dalyvauti tokiuose ginčuose. Daugelio piliečių asmenybės struktūra buvo pritaikyta prie tokios viešųjų reikalų tvarkos. Neperdėsime, jeigu pasakysime štai ką: dėl šios socializacijos, trukusios ilgą autokratinio valdovų viešpatavimo periodą, daugelis vokiečių pasijuto labai nepatogiai, kai po 1918 m. ginčai apie vadovavimą valstybei, kurie ilgą laiką (net po to, kai buvo įsteigti parlamentai) vykdavo rūmų užkulisiuose, dabar kur kas didesniu mastu persikėlė į viešumos šviesą scenoje priešais kulisus, ir kai iš jų buvo pareikalauta dalyvauti šiuose ginčuose. Vieši parlamentinių partijų ginčai reikalavo tam tikro specifinio sutramdyto

agresyvumo, apskaičiuoto priešiškumo, sugebančio prisitaikyti prie kintančių aplinkybių. Visuomet prireikia daug laiko, kol plačiosios tautos masės įpranta šiuo saikingu ir tvarkingu būdu spręsti nesutarimus. Dažniausiai – ir, žinoma, Vokietijoje – tokie sluoksniai yra įpratę prie palyginti paprastų priešybių. Jeigu kas nors yra draugas, tai jis suvokiamas vien kaip draugas, o jeigu kas nors yra priešas, tai jis yra vien priešas. Jausmų srityje žmonės nori aiškių frontų, kad jie galėtų visiškai atsiduoti tiems jausmams – ir meilei, ir draugystei. Vyraujant tokiai nuotaikai, parlamentinis nesutarimų sprendimo būdas, pagrįstas derybomis, sąjungų ir frontų keitimu, saikinga draugyste ir saikingu priešiškumu bei dažnais kompromisais, gali lengvai sukelti nepasitenkinimą. Žmones, kurie nėra tikri, ar jie pajėgūs kontroliuoti savo agresyvumą ir nepasiduoti savo pačių priešiškiems jausmams, gali labai erzinti viešpatavimo forma, kai nesutarimai yra saikingai ir tvarkingai svarstomi bei sprendžiami visiškai viešai. Viena vertus, viešuose debatuose pasireiškiančios partijų priešingybės nuolatos stiprina jų pačių priešiškus jausmus. Kita vertus, parlamentinė viešpatavimo aparatūra šių priešiškumų neleidžia paversti jausmais. Pasitenkinama žodžiais. Kai parlamentas paniekinamai vadinamas „plepykla", toks pavadinimas pakankamai tiksliai išreiškia šių jausmų kryptį. Pavadinimas sako: jie tik kalba. Jie kovoja tik žodžiais. Tačiau jie nieko nedaro. Iš tikrųjų jie nekovoja vienas su kitu.

Šiame kontekste nėra reikalo svarstyti, dėl ko kaip tik Vokietijoje daugelį žmonių ypač erzino šis atvirų verbalinių konfliktų be prievartinių kovos veiksmų mišinys, kuris yra vienas iš parlamentinio režimo skiriamųjų bruožų. Bet kuriuo atveju nacionalsocialistų programa labai gerai atitiko emocinius poreikius žmonių, turėjusiu ilgą „valdymo iš viršaus" tradiciją ir vis dar matavusių valstybės reikalų tvarkymą savo privataus gyvenimo idealais. Privačiame gyvenime jie savo pusėje turėjo draugus, kuriuos idealiu atveju jie mėgino laikyti absoliučiais draugais, o kitoje pusėje – absoliučius priešus, kurių galėjo tiesiog nekęsti ir su kuriais galėjo tiesiog kovoti. Visiškai panašiai nacionalsocialistų programoje jie rado idealą, kurio dedamas tas pats emocinis *habitus* galėjo būti perkeltas į valstybės lygį. Ir čia vienoje pusėje stovėjo fiurerio suvienyta tauta, įkūnijusį idealą bendruomenės, kurioje nebuvo trinčių, konfliktų ir priešingybių. Skirtingai nuo idealizuojamos priešindustrinės kaimo bendruomenės, ji apėmė ne porą šimtų, bet kelis milijonus žmonių. Kitoje pusėje stovėjo absoliutūs priešai. Parlamentinis režimas nuvylė dėl to, kad jis reikalavo saiko ir savikontrolės net palaikant ryšius su priešais. Užtat nacionalsocialistų programa ir politinė partijos strategija iš pat pradžių pašalino šį erzinantį apribojimą. Pačiu elementariausiu būdu poliarizuodama jausmus, ji absoliučius draugus supriešino su absoliučiais priešais, kurių buvo galima laisvai ir besąlygiškai nekęsti ir su kuriais buvo galima kovoti ne vien žodžiais, bet ir veiksmais.

Taip, totalitarinės diktatūros kaip tautinės bendruomenės, kurioje nėra jokių priešingybių ir jokių konfliktų, idėja gerai suprantama kaip geidžiamybė, idealas, ideologija. Tačiau kai nacionalsocialistinis režimas – todėl, kad jis buvo kupinas konfliktų ir pavydo (ypač viršūnėse) – vadinamas totalitarinės diktatūros karikatūra, tai liudija visišką socialinės tikrovės nesupratimą. Tokiu būdu sukeliama iliuzija, jog nepaprastai sudėtingai ir daugeliu būdų susisluoksniavusioje industrinėje visuomenėje galėtų egzistuoti diktatūra, kurioje nėra konfliktų ir priešybių. Tai sužadina įspūdį, kad diferencijuotose industrinėse visuomenėse galima diktatūra, kai diktatoriui nereikia kruopščiai palaikyti pusiausvyros tarp besivaržančių elito grupių ir neleisti joms prieš jį susivienyti – taip kitados darė Liudvikas XIV. Kaip minėta, tai propagandinės geidžiamybės suplakimas su socialine tikrove. Kai kalbama apie besivaržančių grupių ir sluoksnių konfliktus ir ginčus, demokratiška parlamentinė daugiapartinė sistema nuo diktatoriškos vienpartinės sistemos skiriasi visų pirma tuo, kad pastarojoje ginčai tarp frakcijų ir interesų grupių vyksta siauresniame aukštųjų diktatoriaus grupių rate, jo „rūmų dvare", todėl sprendžiami daugiausia kuluaruose, tuo tarpu parlamentiniame režime jie kur kas platesniu mastu yra sprendžiami scenoje, kontroliuojant visuomenei ir ribotai dalyvaujant platesniosioms masėms – balsavimu periodiškai rengiamuose rinkimuose. Be to, nacionalsocialistinis režimas dar tik buvo kelyje į savo konsolidaciją. Šią konsolidaciją, t. y. galios padalijimo tarp elito grupių rutinizavimą sulėtino ir sulaikė karas. Žinoma, šios aplinkybės prisidėjo prie netvarkingo ir chaotiško varžybų dėl galios ir prestižo pobūdžio. Tačiau vargu ar tai pagrindžia idėją, kad tokie reiškiniai rodė ypatingą režimo nuosmukį. Diktatoriškame režime varžybos tarp viešpataujančio elito niekada negali būti sureguliuotos tokiu mastu, koks būdingas parlamentiniam režimui. Kaip tik tai ir sudaro parlamentinio režimo esmę, kad jo rėmuose priešingybės ir ginčai, nuo kurių neatsiejamas bet kokio režimo egzistavimas išsivysčiusiose ir diferencijuotose visuomenėse, pasireiškia palyginti atvirai ir gali būti santykinai nuodugniai sureguliuoti. Čia nėra reikalo aptarti klausimo, kodėl Vokietijoje ypač giliai šaknis įleido emocinis įprotis būti absoliutistiškai arba diktatoriškai valdomiems iš viršaus, taip pat kartkartėmis pasireiškiantis „stiprios rankos" poreikis. Tai vokiečių visuomenės valstybingumo raidos padarinys, o ji buvo labai sudėtinga. Tačiau neabejotina, kad trauminis išgąstis dėl tradicinio vokiečių vidinio nevieningumo sustiprino baimę, jog nepavyks suvaldyti savo pačių priešiškumo kitiems vokiečiams; priešiškumo, kurį vis iš naujo sužadindavo vokiečius erzinantys parlamentiniam režimui normalūs partijų ginčai. Individualios savikontrolės silpnumas, susidūrus su politikos ir valstybės klausimais, pasireikšdavo reikalavimu, kad kas nors kitas kontroliuotų iš viršaus; visų pirma, valstybės valdžios

atstovai, prie kurių kontrolės vokiečiai įprato per ilgą valdovų absoliutizmo fazę, prasidėjusią po Trisdešimties metų karo. Visuomeninė stiprios išorinės kontrolės valstybės reikaluose tradicija, stiprios valstybės ir rūmų dvaro valdovų vykdomos kontrolės tradicija paliko nedaug erdvės išsivystyti individualios savikontrolės visuomeninei tradicijai už siauros asmeninio gyvenimo sferos ribų. O kai nebeliko valdovų-monarchų, tradicinis savikontrolės silpnumas valstybės ir politikos reikaluose pasireiškė nuolatiniu troškimu, kad tą išorinę kontrolę vykdytų stiprus valdovas nemonarchas. Iš jo buvo laukiama padaryti galą daugelį vokiečių erzinusiems partijų ginčams, kurie prieštaravo politinei svajonei apie vieningus kaip „brolių tauta“ vokiečius. Tačiau nuomonių ir interesų skirtumai bei su jais susijusios įtampos bei ginčai yra vienas iš struktūrinių ypatumų, būdingų sudėtingoms ir diferencijuotoms visuomenėms. Todėl net nepaprastai stiprus valdovas negalėjo padaryti nieko daugiau, kaip tik susierzinimą keliančius nuomonių skirtumus tarp pačių vokiečių derinti vidiniame jo pamažu besivystančio dvaro rate ir taip juos nuslėpti nuo tautos daugumos žvilgsnio.

Tad neturi sociologinio pagrindo istorinė interpretacija, kad nacionalsocialistinė diktatūra yra nenormali, nukrypsta nuo totalitarinės diktatūros idealaus tipo, nes joje susiformavo savotiškos satrapijos ir, kaip pasako Mommsenas, „‘suvalstybinto’ bei drauge iš esmės anarchiško lobizmo formos“[227]. Konkurencinė kova tarp monopolinių elitų frakcijų dėl prestižo, ekonominių ir kitų galios šansų, kuriuos galų gale dalija vienvaldis valdovas, priklauso prie normalių konsolidacijos keliu einančios autokratijos reiškinių. Tokia kova yra struktūrinis savitumas, būdingas ir diktatoriškai valdomų industrializuotų nacionalinių valstybių partiniams, ir absoliutistiškai valdytų priešindustrinių dinastinių valstybių rūminiams-aristokratiniams elitams. Struktūrinės priežastys sąlygoja taip pat tai, kad šiuo atveju *konkurencines kovas* ir varžybas reguliuoja ne tiek įstatyminė kontrolė arba viešos normos, kiek asmeniniai vienvaldžio valdovo sprendimai. Kad ir kiek prastai jie derėtų su ideologiniu vienvaldystės fasadu, jie visai nereiškė valstybės sugriovimo iš vidaus, kaip formuluoja Mommsenas[228]. Tokios formuluotės iš esmės tereiškia tik tiek, kad kaip potencialiai įgyvendinamas istorinės interpretacijos mastelis suvokiama ideologinė svaja apie vieningą tautą be konfliktų. Kaip parodo ši knyga, neinstitucionalizuota arba menkai institucionalizuota, todėl ryškiomis asmeninėmis spalvomis nuspalvinta *elito grupių* kova dėl *galios šansų* yra vienas pastovių vienvaldžio viešpatavimo priešindustrinėse dinastinėse valstybėse bruožų. Be abejonės, tas pats *mutatis mutandis* galioja *diktatoriškai vienvaldystei* industrinėse *tautinėse valstybėse*.

2 PRIEDAS

APIE INTENDANTO VIETĄ DIDŽIOJO RŪMINIO-ARISTOKRATINIO NAMŲ ŪKIO VADYBOJE: KAIP JI PADEDA GERIAU SUPRASTI RŪMINĮ-ARISTOKRATINĮ EKONOMINĮ ETOSĄ

Intendantas – žmogus, kuriam būdavo patikimas visas rūmų dvaro aristokrato turto valdymas bei vyriausia visų jo ūkinių reikalų priežiūra, – tik retkarčiais paminimas istoriniuose tyrimuose. Taip yra dėl istorijos moksle įsigalėjusios medžiagos atrankos schemos. Tačiau namų intendanto vieta reikšminga sociologiniam tyrimui, rūmų dvaro aristokrato figūracijai, ryšiams, gyvenimo būdui, mentalitetui suprasti. Net ir trumpo žvilgsnio į šią socialinę poziciją pakanka pastebėti, kad šios visuomenės aukštųjų ponų ir damų gyvenime tie jų gyvenimo aspektai, kuriuos šiandien pavadintume „ekonominiais", vaidino subordinuotą vaidmenį. Kaip paprastai, visa turto valdymo rutina, taip pat ir pagrindinė dvaro ir namų priežiūra, buvo tam paskirto tarnautojo iš žemutinių sluoksnių – intendanto – rankose. Galėdavo būti išimčių. Tačiau rūmų dvaro ponai ir damos paprastai mažai domėdavosi savo pajamų smulkmenomis ir mažai nusimanydavo apie jų dvaro ir namų bei privilegijų detales. Iš esmės jiems terūpėdavo reguliariai gauti pajamas iš jiems mokamų rentos ir nuomos mokesčių, iš pensijų ir kitų nuosavybės šaltinių, kad išleistų juos pagal savo poreikius. Rūpintis, kad būtų pinigų, buvo intendanto reikalas. Už tai jie jam mokėdavo.

Aukšto rango rūmų aristokrato namų ūkis buvo didelė organizacija. To nevalia pamiršti. Tačiau priderančio statusui vartojimo etosas, dominavęs šioje rūmų dvaro visuomenėje, vertė išlaidas sieti pirmiausia ne su pajamomis, bet su statusu ir rangu. Todėl šis etosas tokiai didelei organizacijai, kuriai svarbiausias dalykas buvo vartojimas, gėrybių eikvojimas, tik retai leisdavo suteikti tai, kas šiandien vadinama „racionaliu", „sveiku" ekonominiu pagrindu, būtent – išlaidas orientuoti į pajamas, be to, tai daryti nuolatos, karta iš kartos. Vadinasi, tarp šios visuomenės narių buvo labai stipri tendencija vis labiau prasiskolinti ir galų gale nusigyventi. Nuo seno kariniai aristokratai, špagos aristokratai ūkinę apskaitą laikė šykštumu (*Pfenningfuchserei*), kuris pridera krautuvininkams (*Krämern*), bet ne kariams (vokiečių kalba kai kuriose srityse išliko tikrai daug aristokratinių vertybinių nuostatų, todėl vokiečių kalboje galima pasirinkti

daug sąvokų, kurios išreiškia panieką buržuaziniam ekonominiam etosui). Dėl šito nuolatinio pavojaus, keliamo didėjančio prasiskolinimo, nuolatos girdime reformų pasiūlymus, gerus patarimus, kaip gerai tvarkyti namų ūkį.

Egzistuoja nemažai dokumentų, liudijančių apie mėginimus racionalizuoti didelius aristokratų namų ūkius. Dauguma jų įstrigo pusiaukelėje. Labiausiai dėl to, kad ta absoliutinė viešpatavimo struktūros forma, įsigalėjusi Liudviko XIV laikais, rūmų dvaro kilminguosius tiesiog vertė savo išlaidas suderinti visų pirma su rangu, jeigu jie nenorėjo prarasti to rango ir prestižo tarp saviškių. Auklėjimu įdiegtas asmenybei šis socialinis spaudimas pasireiškė kaip specifinis aristokratinis pasididžiavimas: tokia žmogaus nuostata, kai žmogus savo išlaidų nepajungė pajamų, buržuazinio apskaičiavimo suvaržymams, ekonominiam spaudimui kalkuliuoti.

Pavyzdžiui, 1641 m. išleistas mažas traktatas „Oeconomie ou le vray Advis pour se faire bien servir, par le sieur Crespin" (skelbta: Fournier E., *Variétés Historiques*, Paris, 1863, vol. X, p. 1) pranešа, kaip smarkiai per paskutiniuosius dvidešimt metų pasikeitė aukštosios aristokratijos gyvenimo ir namų ūkio tvarkymo būdas. Crespinas, prisistatantis kaip „maitre d'hotel de la Marquise de Lezaye", pasakoja apie prastą namų ūkvedybą ankstesniais laikais: „išleisdavo viską, ir po to nebeturėdavo nieko. Nusipirkdavo palankų vėją, kuris nustodavo pūtęs po paprasčiausio lietaus [...]. Norint nepatekti į tokius spąstus, būtina rūpestingai vadovauti geram ir sutvarkytam namų ūkiui. Todėl [...] didieji ponai ir damos savo namuose turi įsivesti geras taisykles. Tačiau kadangi ne visi gali mąstyti arba viešpatauti, kaip reikėtų, ir kadangi pagal jų rangą nepridera rūpintis savo namų stalo įvairove, tai jų pirmaeiliu reikalu mes laikome turėti ištikimą ir namų ūkio vadyboje gerai patyręs žmogų. Jis turėtų būtų absoliučiai ir kiekvienu atžvilgiu *chef d'hostel* (namų ūkio galva), ir jo turėtų klausyti visas likęs aptarnaujantis personalas. Jis neturi atsiskaityti niekam, išskyrus namų poną, iš kurio jis gauna savo galią įsakinėti". Ir namų ūkis, kaip ir dinastinė valstybė, laikoma hierarchišku ir asmenišku viešpatavimo vienetu.

Maždaug dviem kartomis vėliau, 1700 m., Audiger, kurį laiką turėjęs aukštą tarnybą Colberto sūnaus namuose, paskelbė detalią instrukciją, kaip reikia organizuoti ir vadovauti dideliam aristokratiniam namų ūkiui (*La Maison reglée et l'Art de diriger la Maison*, Amsterdam, 1700). Jo instrukcija kai ką pasako apie griežtesnę, labiau buržuazinį ekonominį etosą atitinkančią namų ūkvedybą, būdingą tuomet dar jaunai mantijos (valdininkų) aristokratijai, tikriausiai dar išlikusią Colberto palikuonių namų ūkyje, nors jie palyginti greitai perėjo į špagos aristokratiją. Galimas daiktas, šis nedidelis traktatas buvo parašytas specialiai šios valdininkų aristokratijos šeimoms – tuo metu didesnio

sąmoningumo aristokratijos, išaugusios į naujųjų kilmingųjų formaciją, kuri pagal rangą ir prestižą pretendavo prilygti senajai špagos aristokratijai.

Be kitų dalykų, šiame traktate randame gana detalius duomenis apie intendanto, šio aristokratiško namų ūkio „vadybininko“, uždavinių ratą. Jie leidžia susidaryti tikslą vaizdą apie uždavinių, kuriuos rūmų dvaro aristokratija, vadovaudamasi savo pačios kriterijais, patikėjo tarnautojui, apimtį ir svarbą, kai pastaruosius bandome įvertinti buržuaziniais kriterijais. Kadangi didžioji rūmų dvaro kilmingųjų dauguma, ypač aukštieji rūmų aristokratai su karaliumi kaip pavyzdžiu priešakyje, buhalteriją ir balanso susidarymą vertino kaip socialiai žeminančius užsiėmimus, savo privilegijų ir jas atitinkančios laisvės ženklu laikydami vien savo išlaidų paskirstymą, tai iš tikrųjų jie liko kur kas labiau priklausomi nuo savo tarnautojų, negu jie sutiko prisipažinti. Iš tikrųjų jie daugiausia buvo savo intendantų belaisviai. Audiger visai tiesiai išreiškia šią patirtį. Jis rašė:

*C'est ainsi que des Intendans par leur soin et capacité soûtiennent et remettent sur pied de maison presque ruinées: ou bien que d'autres par leur faute et négligence abisment, et sont cause de la ruine totale des plus illustres, ainsi que nous avons vingt exemples recens et notables dans les Maisons de plusieurs Princes, et autres grands Seigneuers assez connus parmi le monde**.

Nemažai visuomeninių procesų, taip pat revoliucinis procesas Prancūzijoje, darosi suprantami tik tada, kai įsisąmoniname, kad „mažų žmonių“ buržuazinis ekonominis etosas, nukreiptas pajungti išlaidas pajamoms ir, kiek įmanoma, viršyti pajamomis išlaidas, kad būtų sukauptas kapitalas investicijoms, pavirto dominuojančiu visos valstybingos visuomenės etosu tik tada, kai ankstesnių laikų „maži žmonės“ užėmė vyraujančio sluoksnio padėtį. Šis ekonominis etosas nebuvo, kaip šiandien kartais atrodo, kiekvienam žmogui tiesiog įgimto arba mažų mažiausiai prieinamo mąstymo „racionalumo“ išraiška. Nuo jo besiskiriantis rūmų dvaro aristokratijos etosas neišreiškė – kaip matėme tekste anksčiau – šių žmonių neprotingumo, nepakankamo intelekto arba net jų ypatingo ydingumo, „amoralumo“. Visi tokie visai žmonių grupei būdingų nuostatų, pagrįstų specifine visuomenine šios grupės struktūra, aiškinimai, kai vartojamos sąvokos, vaizduojančios šias nuostatas kaip konstitucines ir galbūt net įgimtas pavienių individų savybes, yra klaidingi. Nuolatinis špagos aristokratijos šeimų nusigyvenimas buvo toks pat pastovus *ancien régime*

* „Štai tokiu būdu intendantai savo rūpesčiu ir sugebėjimais palaiko ir vėl pastato ant kojų beveik nusigyvenusius namus, tuo metu kiti savo klaidomis ir nerūpestingumu sugriauna bei visiškai nuskurdina pačius žymiausius; mes turime dvidešimt naujų ir garsių pavyzdžių, kurie liečia keletą princų ir kitų didžiųjų senjorų, gana gerai žinomų pasaulyje“ (pranc.).

visuomenės reiškinys, kylantis iš jų viršutinių klasių struktūros, koks yra firmų bankrotas buržuazinėje visuomenėje.

Socialinė namų intendanto padėtis kaip institucionalizuota darbo sritis tikrai gerai apibūdina funkcijų pasidalijimo schemą *ancien régime* visuomenėje, taip pat iš tarpusavio priklausomybės kylantį spaudimą rūmų dvaro visuomenės vyrus ir moteris maksimaliai išlaisvinti nuo namų ir ūkio vadybos. Štai kaip Audiger vaizduoja namų intendanto uždavinius:

Sa charge et fonction concernent generalement tous les biens, revenues et affaires d'un grand Seigneur, desquelles il doit sçavoir de point en point, l'état, la force et le produit, afin que sur cela il gouverne la dépense, et donne order aux dettes les plus pressées, dont il doit sur tout prendre une exact connoissance afin d'éviter l'embaras et les chicanes qui pourroient arriver á ce sujet.

Comme la plupart des plus grands biens des personnes de qualité sont a la campagne, et qu'ils ont des Fermiers ou Receveurs en chacune de leurs Terres, l'Intendant en doit avoir soin, et choisir au renouvellement des Baux, les meilleurs et les plus solvables: prendre garde que pendant le temps de leur fermes ils ne dissipent point les revenus, qu'ils ne dégradent point les fonds and qu'ils ne coupent aucuns bois ny arbres que ceux portez par leurs Baux. Il doit aussi avoir soin des Etanges, Bois, Prairies, Métairies, Maisons de Ville et particulierement des Droits Seigneuriaux pour qu'ils se ne perdent, ny prescrivent point, faute de les percevoir en temps et lieu, ou d'avoir fait pour cela les diligences necessaires.

Il faut encore qu'il tienne memoire de l'argent qu'il donne au Maistre d'Hostel pour les dépenses ordinaires de la Maison; voir s'il est employé utilement, et lui en faire rendre compte tous les huits jours, afin que rien n'échappe a sa connoissance; l'obliger a luy fournir tous les mois un état regulier et general de la depense qui se fait, ou qui se peut faire, afin qu'il le montre au Seigneur, pour qu'il proportionne toutes choses suivant ses revenus, et ne s'engage point mal á propos en des dépenses superflues et hors de ses forces. Il doit pareillement tenir registre [...] *de tout l'argent qu'il reçoit, ainsi que de la distribution qu'il en fait, tant au Seigneur, qu'aux Officiers et autres Domestiques de la Maison, comme aussi aux Marchands, et pour les paymens des pensions, et reparations des biens et maisons tant de la ville, que de la campagne, dont il tirera bonnes quittances des uns et des autres, pour justifier valablement de ses emplois, lorsqu'il sera obligé d'en rendre compte.*

Il est encore de son devoir d'éviter la broüllerie et la confusion dans les affaires autant qu'il luy est possible, et de ne point laisser tomber de Seigneur dans des fraiz et dépens inutiles, et lorsqu'il se présente quelque affaire nouvelle

*et difficile, il doit avant de s'enganger dans des procedures prendre bon conseil, et le bien executer**.

Toliau eina anksčiau cituoti sakiniai apie intendantus, galinčius sanuoti namus, kuriems gresia nusigyvenimas, ir apie intendantus, galinčius nugyventi ir sužlugdyti galingus ir pasiturinčius namus. Toliau pateikiamos dar kai kurios kitos detalės apie intendanto uždavinių sferą ir atsakomybės sritį.

Tačiau ligi šiol pateiktų samprotavimų pakanka, kad susidarytume aiškesnį vaizdą apie tai, ką šiandien, vartodami ne visai tinkamą žodį, pavadintume „ekonominiais" rūmų dvaro aristokratijos situacijos aspektais. Tas žodis čia ne visai tinka todėl, kad jo reikšmę labai statiškai apibrėžė referencija į galios pasiskirstymą, dominuojantį XIX ir XX a. industrinėse visuomenėse, ir į atitinkamą funkcijų pasidalijimą. Tas pasiskirstymas ir pasidalijimas veikiantiems žmonėms, kurie specializuojasi „ekonomiškai" („ekonomiškai" pajamų primato prieš išlaidas ir taupymo kapitalo investicijoms prasme), suteikė didelius sėkmės ir statuso šansus.

Visuomeninė nuomonė, kurią iš dalies reprezentuoja ekonomikos teorijos, tariamai orientuotos vien į faktų analizę, tokį elgesį paverčia bendru žmogišku idealu. Kai remiamasi tokiomis prielaidomis, žmonės iš kitų vystymosi pakopų (tokie, kaip rūmų dvaro aristokratinės visuomenės nariai), kurių elgesys skiriasi nuo šio idealo ir kurie jo nepripažįsta idealu, o kalbant kitais žo-

* „Jo pareigos ir funkcijos apima apskritai visą didžiojo senjoro turtą, pajamas ir reikalus, apie kurių dabartinę būklę, pajėgumą ir produktą jis turi tiksliai žinoti, kad valdytų išlaidas ir duotų pavedimus dėl labiausiai neatidėliotinų skolų, kurias jis turi tiksliai žinoti, kad išvengtų galimų nemalonumų ir priekabių.

Kadangi didžioji pačių aukščiausių asmenų turto dalis yra kaime, ir kiekvienoje jų žemės valdoje yra ūkininkai ir mokesčių rinkėjai, tai intendantas turi juos prižiūrėti ir, sudarydamas nuomos atnaujinimo sutartis, pasirinkti pačius geriausius ir mokiausius; nuomos sutarties galiojimo metu jis turi prižiūrėti, kad nuomininkai neeikvotų pajamų, negadintų žemės ir nekirstų miškų ar medžių, išskyrus tuos, kuriuos buvo leista kirsti nuomos sutartyje. Jis taip pat turi prižiūrėti tvenkinius, miškus, viensėdijas, namus mieste, ypač senjorines teises, kad jos nebūtų prarastos ar anuliuotos, praleidus tinkamą laiką ir vietą arba neatlikus būtinų formalumų.

Be to, jis turi vesti pinigų, kuriuos jis duoda metrdoteliui įprastinėms išlaidoms, apskaitą; prižiūrėti, ar jos tikslingai panaudojamos, ir kas savaitę gauti jo ataskaitą, kad niekas neįvyktų be jo žinios; įpareigoti metrdotelį kas mėnesį pateikti bendrą ir tikslią padarytų arba būsimų išlaidų ataskaitą. Jis turi parodyti ją senjorui, kad jis galėtų elgtis proporcingai savo pajamoms ir kartais neprisidarytų nereikalingų ir jo išgales pranokstančių išlaidų. Jis taip pat turi vesti [...] apskaitą visų pinigų, kuriuos gauna, taip pat – kaip juos paskirsto: kiek jis jų atiduoda senjorui, namų pareigūnams ir tarnams, taip pat pirkliams, pensijoms išmokėti, turto ir namų remontui ir mieste, ir kaime. Iš visų jis turi gauti kvitus, kad galėtų pagrįstai atsiskaityti, jeigu bus įpareigotas tai padaryti.

Be to, jis kiek tik galima privalo vengti maišaties ir painiavos reikaluose ir neįvelti senjoro į nereikalingas išlaidas. O jeigu atsiranda koks nors naujas ir sunkus reikalas, prieš jį pradėdamas jis turi gauti gerą patarimą ir jį gerai įvykdyti.

džiais – žmonės, kurie nesielgia „ekonomiškai" ekonomikos mokslo prasme, arba, kaip dažnai sakoma, nesielgia „racionaliai" – tokie žmonės atrodo esą švaistūnai be charakterio arba kvailiai. Tačiau kai elgesio būdus, kurie yra normalūs mūsų pačių išsivystymo pakopoje, traktuojame kaip normalius visų laikų žmonių elgesio būdus, o implicitiškai – kaip galimus visų socialinių formacijų ankstesnėmis visuomenių raidos pakopomis elgesio būdus, tai iš savęs atimame galimybę paaiškinti ir suprasti, kodėl ir kaip tokie elgesio būdai naujausioje, industrinėje visuomenės raidos fazėje įgijo normalių, idealių visų žmonių elgesio būdų rangą, kodėl ir kaip apskritai atsitiko, kad „ekonomika" buvo pradėta traktuoti kaip ypatinga specializuota visos visuomenės struktūros ir raidos sritis. Nes visiškai nekelia abejonių, kad toks vaizdinys neegzistavo iki XVIII a. antros pusės.

Vadinasi, neigiami epitetai žmonėms, įpratusiems elgtis „neekonomiškai", pataiko į taikinį, kai jie taikomi industrinių visuomenių žmonėms. Nes tokiose visuomenėse šitoks elgesys yra individualus nukrypimas nuo visuomeninės normos. Tačiau jie nėra taiklūs, taikant juos socialiniams kadrams, kurie atliko vadovaujantį vaidmenį ankstesnėse valstybingų visuomenių raidos pakopose; taigi visų pirma ankstesnių monopolinių elitų nariams. Kadangi jiems toks elgesys yra ne individualus nukrypimas nuo visuomeninės normos, bet, atvirkščiai, normalus elgesys – individo elgesys, atitinkantis socializacinį spaudimą, institucionalizuotus narystės kriterijus jo visuomenėje, trumpai, dominuojančią normą. Tai, ką vadiname „ekonominiais" suvaržymais, pagal šių visuomeninių funkcinių suvaržymų schemą dar neatlieka jokio atskiro funkcinio vaidmens, taip pat, žinoma, jie neturi pirmenybės šių prievartinių suvaržymų schemoje. Kaip matėme, rūmų dvaro visuomenėje garbė, rangas, savo giminės socialinės pozicijos išlaikymas arba iškėlimas, taip pat fizinė drąsa, o gana dažnai ir karinė sėkmė kaip elgesio determinantai aiškiai pranoko tai, ką galima būtų klasifikuoti kaip „ekonominius" determinantus, jeigu juos šioje valstybingos visuomenės struktūroje iš viso buvo galima atskirti nuo pirmųjų. Žinoma, tuo dar visiškai nepasakyta, kad šiems žmonėms visiškai nerūpėjo padidinti savo turtą ir pajamas. Jų statusui ir jausmams prieštaravo tik jų elgesys arba jų pajamų didinimas, ką šiandien laikome specifiniu ir specializuotu ekonominiu elgesiu. Tačiau jie visiškai neprieštaravo ir gana dažnai uoliai stengdavosi padidinti savo turtą, pavyzdžiui, karo grobiu, karaliaus dovanomis, palikimais arba vedybomis.

Koks jiems buvo ne prie širdies „ekonominis" elgesys dabartine žodžio prasme, ypač aiškiai parodo anksčiau cituoti samprotavimai apie namų intendanto funkcijų ratą. Kaip matėme jau šių samprotavimų pradžioje, namų intendantas privalo prižiūrėti, jog išlaidos pernelyg neviršytų pajamų. Tai, kad jos

jas viršija, t. y. didžiojo aristokratinio namų ūkio prasiskolinimo faktas, paprastai yra laikoma neišvengiamu ir santykinai normaliu reiškiniu. Jokių tolesnių aiškinimų nereikalauja faktas, kad verslo įmonių „normalios skolos", kurios egzistuoja kaip specializuotų kreditavimo verslo įmonių teikiami kreditai, ir skirtos gamybai bei prekybai plėsti, taigi iš esmės yra pagalbinės kapitalo sukaupimo priemonės, skiriasi nuo rūminių-aristokratinių namų ūkių, kurie iš esmės yra vartojimo vienetai, „normalių skolų". Čia namų intendantas atsako už tai, kad namų ponas išvengtų kreditorių priekabių ir nemalonumų su jais. Jis turi pasirūpinti, jog dvaro valdytojas ir nuomininkai, viena vertus ir tiekėjai, kita vertus, neapgaudinėtų pono. Kad būtų informuotas apie einamuosius reikalus, namų intendantas kas savaitę turi gauti ataskaitą apie išlaidas iš *Maitre d'Hostel* – žmogaus, atsakančio tik už namų ūkį, bet ne už viso pono turto priežiūrą, o kartą per mėnesį – bendrą namų ūkio apskaitos ataskaitą. Ją intendantas po to aptaria su namų ponu, kad šis neprisidarytų pernelyg didelių, *hors de ses forces** išlaidų, kurių jis negali pakelti. Galima įsivaizduoti, kad kartais būdavo nelengva sulaikyti namų poną ir damą nuo išlaidų, kurias daryti juos įpareigojo, kaip jie jautė, rangas, tačiau kurioms jiems neužteko pinigų.

To, kas pasakyta, tikriausiai pakaks. Norint pamatyti didžiąsias struktūrų ir vystymosi linijas, kartais būna naudinga įsigilinti į detales. Įsigalėjo įprotis didžiojo rūmų dvaro aristokratinės visuomenės problemas paslėpti po nediferencijuotomis sąvokomis-klišėmis, tokiomis kaip „feodalinis" arba „tradicinis". Tai, ką čia pasakėme apie rūminių aristokratinių namų ūkvedybą, ypač apie intendanto padėtį, tėra papildymas to, kas pačiame tekste buvo išdėstyta apie rūmų dvaro visuomenės kaip specifinės priešindustrinės socialinės formacijos savitumą. Bet tai, ką pridūrėme, ypač aiškiai parodo, kad „tradicinės visuomenės" arba „feodalizmo" sąvokos yra pernelyg menkai diferencijuotos, kad parodytų skiriamuosius šios paskutiniosios didelės priešindustrinės elito formacijos, kuri jau beveik visiškai priklausė nuo piniginių pajamų, savitumus. Būtų geriau, jeigu feodalizmo, feodalizacijos ir feodalinės aristokratijos sąvokos visų pirma būtų taikomos visuomenėms, kuriose dominuoja natūrinio ūkio tarpusavio priklausomybės, o tokios sąvokos, kaip rūmų dvaro visuomenė ir rūmų dvaro aristokratija, būtų taikomos visuomenėms, kuriose jau vyrauja piniginio ūkio tarpusavio priklausomybės. Drauge būtų palikta pakankamai erdvės laipsniškam perėjimui nuo vienos prie kitos.

Ši subfigūracija aristokratas–intendantas buvo taip sudaryta, kad asmenys, užimantys aukštesnę, daugiau galios šansų suteikiančią padėtį, buvo priversti laikytis rango ir statuso pirmenybės nulemtos išlaidų strategijos, o as-

* „Pranokstančių išgales" (pranc.).

menys, užimantys subordinuotą poziciją su mažesniais galios šansais, turėjo vadovautis – kiek tai iš viso buvo įmanoma jų palyginti silpnesnėje padėtyje – išlaidų strategija, kurią lėmė jų pono ir šeimininko pajamos. Tai suteikia progą susimąstyti apie tai, kas iš tikrųjų turima omenyje, kai kalbama apie socialiai geriau arba blogiau adekvatų, „labiau realistišką" arba „mažiau realistišką" elgesį. Šiame kontekste galima tik atkreipti dėmesį į problemas, patenkančias į akiratį, susidūrus su tokiomis ankstesnės visuomenės raidos fazės figūracijomis ir pozicijomis.

Viena iš sąvokų, kartais vartojama čia sprendžiant iškylančias problemas, yra „reliatyvizmas". Taikant čia aptartiems dalykams, šis žodis reiškia, pavyzdžiui, kad neįmanoma kalbėti apie absoliučiai galiojantį „ekonominį etosą". Reliatyvistas pasakytų: koks ekonominis etosas, koks elgesio tipas yra „teisingas", priklauso nuo visuomenės, kurią žmonės sudaro vieni su kitais, struktūros skirtumų. Toliau galėtume sakyti, kad rūminėje-aristokratinėje visuomenėje „gerai adaptuotas" arba „realistiškas" buvo toks elgesys, kai veikėjas išleisdavo savo pajamas, visų pirma atsižvelgdamas į savo rangą, garbę ir rūmų dvaro papročius. Nes tai buvo visuomenėje vyravusi „norma". Užtat buržuazinėje visuomenėje „gerai adaptuotas" arba „realistiškas" yra toks elgesys, kai veikėjas savo išlaidas susieja visų pirma su savo pajamomis, nes šiuo atveju visuomenėje dominuoja norma, kad pajamoms priklauso pirmenybė prieš išlaidas.

Tačiau ši formuluotė tuoj parodo, jog sociologinio reliatyvumo teorija nėra visai teisinga. Čia susiduriame su problema, kuri paprastai lieka nepastebėta diskusijose apie reliatyvizmą arba bet kuriuo atveju ligi šiol nebuvo aiškiai ir tiksliai suformuluota. Tai pačių socialinių normų „tinkamumo", „adekvatumo", „realistinio pobūdžio" problema. Ar negali atsitikti taip, kad tam tikroje socialinėje formacijoje yra paplitusios „normos" arba „elgesio kriterijai", galbūt buvę „adekvatūs" ir „realistiški" ankstesnėje socialinės raidos fazėje? Nors tam tikroje visuomenėje ir toliau išlaikomi bei jos narių perduodami iš vienos kartos į kitą visuomeniniu auklėjimu, „socializacija", konservuojami jos narių tarpusavio kontrole ir sankcijomis, toliau vykstant visuomenės raidai darosi vis mažiau tinkami arba realistiški, kad pačios šios normos darosi vis mažiau adekvačios faktinėms socialinėms struktūroms ir ypač taip pat faktiniams galios santykiams? Pakankamai dažnai aptariamas individualaus elgesio adekvatumas socialinių normų atžvilgiu, tačiau vargu ar kada nors kalbama apie socialinių normų adekvatumą visuomenės besivystančių struktūrų atžvilgiu. Ar įmanoma, kad pačios normos ir jų subjektai patys defunkcionalizuotųsi?

Pastebėjimai apie rūmų dvaro aristokratijos statusinio vartojimo etosą, kuriuos čia dar kartą iliustravome vyriausiojo šio tipo aristokratų tarnautojo padėties pavyzdžiu, iš tikrųjų sugestijuoja mintį, kad toks adekvatumo pra-

radimas, tokia defunkcionalizacija, kuri ištinka socialines normas, vertybes, kriterijus, yra galima. Arba, tiksliau sakant, kad yra galima juos aprėpiančios socialinės formacijos kaip visumos defunkcionalizacija. Visuomenėse su menka specializacija, nedidele pinigų ir prekybos apyvarta elgesio su turtu arba pajamomis būdai, gimininga rūmų dvaro aristokratijos elgesiui, kariniam elitui gali būti visiškai adekvatūs tai figūracijai, kurią jie sudaro tarpusavyje ir su kitomis grupėmis. Čia turtas tikrai dažnai priklauso nuo kariško šaunumo ir karinės sėkmės, o karinė sėkmė, kaip ir padėtis, rangas kariuomenėje – vėl savo ruožtu tam tikru mastu priklauso nuo turto. Individo įsirezgimas į valstybingas visuomenes, kurios palengva, nors kartais ir su atoslūgiais arba šuorais monetarizuojasi, komercializuojasi ir urbanizuojasi, sąlygoja laipsnišką defunkcionalizaciją riteriškų normų, kariškų mastelių ir nuostatų, kurios sušvelnintu ir išoriškai pakeistu pavidalu tebegyvuoja kaip špagos aristokratijos, paverstos rūmų dvaro aristokratija, normos, vertinimo kriterijai ir nuostatos. Karių gyvenimas skolon nebuvo toks „nerealistiškas", kol visų sutartinių įsipareigojimų apsauga valstybinėmis-teisminėmis sankcijomis buvo santykinai neveiksminga ir silpna, taigi nuo kreditorių buvo lengvai galima ištrūkti karo, kryžiaus žygin arba galbūt netgi be ypatingo pavojaus užmušti, jeigu jie pernelyg primygtinai reikalaudavo susimokėti. Tačiau Prancūzija XVII ir XVIII a. jau buvo palyginti tvarkinga valstybė. Ypač XVIII a. net labai aukštam ponui, net princams nebebuvo ypač lengva išsisukti nuo sutartinių įsipareigojimų. Rūmų dvaro aristokratai dažnai nusiskųsdavo, kad karaliaus galios augimas aristokratiją nustumia į pavaldinių padėtį. Tai, kad net aukštą padėtį užimantiems aristokratams jų rangas dažnai nedaug padėdavo, kai jie mėgindavo išsisukti nuo nemalonių arba kartais juos net sužlugdančių sutarčių (pavyzdžiui, paskolos sutarčių), yra pavyzdys to, ką jie juto kaip jų nustūmimą į pavaldinius, kaip jų rango nuvertinimą. Nors aristokratijai ir toliau tebeturėjo specifines teismines privilegijas, visa tai vyko. Tai vienas iš pavyzdžių, kas turima omenyje, kai sakoma, kad elgesio standartas, socialinė norma, įpareigojanti rangą kaip vartojimo kriterijų laikyti pirmesniu už pajamas, šios specifinės visuomenės raidoje vis mažiau tiko prie faktinių rezginių, prie kintančių žmonių figūracijų, t. y. kad ji, kitais žodžiais tariant, darėsi vis mažiau tikroviška.

Tokių sąvokų, kaip „faktai" arba „tikrovė", vartojimą jau seniai sukompromitavo taip pat mokslo filosofijai skirtos pastangos, kurias dėjo sociologai, vadovavęsi epistemologine tradicija, visų pirma orientuota į gamtos pažinimą. Nors detalus tokių klausimų nagrinėjimas veda už šioje knygoje išdėstyto tyrimo srities ribų, to, kas nagrinėjama šiuose tyrimuose, supratimui tikriausiai bus naudinga, jeigu pabaigoje aiškiai ir raiškiai pasakysime, kad rūmų dvaro visuomenė, kaip ir kitos žmonių tarpusavyje sudaromos figūracijos, tikrai nusipelno

„faktų“, „realybės“ pavadinimo: „faktų“ ar „realybės“, egzistavusios nepriklausomai nuo to, ar kas nors stengėsi ją padaryti mokslinio tyrimo dalyku. Skiriamieji savitumai tos figūracijos, kurią žmonės čia sudaro specifinių tarpusavio priklausomybių kontekste, gali būti pakankamai patikimai paaiškinti. Galima parodyti, kaip ir kodėl susidarė ši specifinė tarpusavio priklausomybių schema – didžiojo karaliaus rūmų dvaro ir rūmų dvaro visuomenės figūracija. Čia visiškai nenorima pasakyti, kad šioje knygoje pateikti šios raidos ir figūracijos modeliai yra galutinis žodis, kurį galima pasakyti, jas moksliškai diagnozuojant ir aiškinant. Tai visiškai prieštarautų moksliniam šio darbo pobūdžiui. Jis yra žingsnis kelyje, vedančiame į šio apibrėžto socialinės tikrovės fragmento nušvietimą. Tačiau vieno žingsnio šiame kelyje klaidos ir trūkumai niekaip nepakeičia šių figūracijų modalumo, jų egzistavimo, kuris joms būdingas kaip faktiškai žmonių sudarytoms figūracijoms, kurios kaip tokios vykdant mokslinį tyrimą palengva su didėjančiu apibrėžtumu gali būti nušviestos. Ištaisyti tas klaidas ir trūkumus yra būsimų kartų uždavinys.

Kaip tik dėl to svarbu mažų mažiausiai prabėgomis nurodyti šios specifinės iš žmonių sudarytos realybės sudėtingumą. Kaip anksčiau minėta, rūmų dvaro aristokratų elgesys ir normos socialinėje raidoje vis labiau nustojo būti tikroviškos. Tai, ką norime tuo pasakyti, visai nesunku suprasti, žinant tuos faktus, apie kuriuos kalba tokie teiginiai. Dabartiniame mąstymo išsivystymo lygyje didelių sunkumų dar sudaro tik panašių faktų konceptualus apdorojimas.

Kai kalbama apie „socialinę tikrovę“, šios sąvokos negalima apriboti paviene daline figūracija, tyrinėjama čia ir dabar. Atskaitos taškas tam, kas diagnozuojama kaip socialinė tikrovė, yra figūracijų srautas arba, kitais žodžiais tariant, visuminis procesas figūracijų raidos, kurį sudaro visi vieni nuo kitų priklausomi žmonės, buvusi, dabartinė ir į ateitį žengianti žmonija. Žvelgdami į jį, iš tikrųjų galime pastebėti, kad normos, vertybės, žmonių grupių elgesio būdai, kurie tam tikroje raidos fazėje buvo adekvatūs egzistuojančioms struktūroms, vėlesnėje vystymosi pakopoje praranda savo adekvatumą, savo funkciją visuminiame šiuo metu egzistuojančių priklausomybių sąryšyje. Tokie defunkcionalizacijos procesai yra figūracijų raidos faktai, kuriuos galima pakartotinai stebėti. Jie apima ne tik pavienių dalinių grupių normas, vertybines nuostatas ir elgesio būdus tam tikroje vystymosi pakopoje; jie gali apimti ištisas socialines formacijas. Apsiribosime vienu pavyzdžiu. Laipsniškas funkcijų nunykimas, defunkcionalizacija ištiko rūmų dvaro aristokratiją kaip visumą dėl didėjančios diferenciacijos, augančio tarpusavio priklausomybės grandinių sutankėjimo ir ilgėjimo, dėl didėjančios komercializacijos ir urbanizacijos. Tai įrodo laipsniškas aristokratų ir valdovų pozicijų kaip tokių išnykimas daugumoje visuomenių, kurios pasiekė tam tikrą diferenciacijos, industrializacijos ir urbanizacijos

lygį. Kai Prancūzijos revoliuciją laikome tiesiog buržuazijos kova prieš aristokratiją, tai visiškai neatsižvelgiame į tą struktūrinę kaitą, apie kurią čia kalbame. Ne vien aristokratinių normų, bet rūmų dvaro aristokratijos kaip socialinės formacijos defunkcionalizacija vyko jau senojo režimo viduje. Tačiau tas pat galioja ir priešindustrinės buržuazijos normoms bei socialinėms pozicijoms. Gildijų bei pareigybių buržuazija taip pat XVIII a. ir XIX a. pradžioje, didėjant komercializacijai ir industrializacijai, prarado savo funkcijas. Jos normos, vertybinės nuostatos ir etosas vis dažniau darėsi „nerealistiškos“. Sustingusios ir nelanksčios – o šie bruožai labai dažnai būdingi privilegijuotų sluoksnių vertybinėms nuostatoms – jos nemažai prisidėjo, kad sužlugo visos pastangos įgyvendinti reformas, kurias dėjo naujai iškylančių buržuazinių pozicijų atstovai. Jau prieš revoliuciją visa tai, kas šių galios elitų žmonėms atrodė aukščiausia jų gyvenimo prasmė ir vertybė, pamažu prarado prasmę ir funkcijas. Tačiau galingi elitai dažnai be išorinės prievartos negali išsivaduoti nuo susivaržymo savo praradusiais prasmę idealais. Socialinės pozicinės grupės, prarandančios funkcijas ir savo tradicines privilegijas, galų gale buvo pašalintos prievarta dėl to, kad senoji institucijų sistema buvo tokia sustingusi ir sustirusi, jog negalėjo pati adaptuotis prie kintančios socialinės tikrovės.

PAAIŠKINIMAI

[1] Ranke L. v., „Tagebuchblätter 1831–1849", in: *Das politische Gespräch und andere Schriften zur Wissenschaftslehre*, Halle, 1925, S. 52.

[2] Šiame kontekste gali būti įdomu nurodyti tą vokiečių istorikų mokslingumo pripažinimą, kurį prieš keletą metų vienas žymiausių Anglijos istorijos tyrinėtojų, prof. A. W. Southernas išreiškė savo inauguracinėje paskaitoje „The Shape and Substance of Academic History", Oxford, 1961, p. 15 ir t. *In his Inaugural Lecture of 1867 Stubbs had spoken with confidence of the 'good time coming' in historical studies with a historical school built on „... on the abundant collected and arranged materials now in course of publication". He foresaw a time not far ahead when history could cease to be a mere task for children, or an instrument „to qualify men to make effective speeches to ignorant hearers, and to indite brilliant articles for people who only read periodicals", and become thing „loved and cultivated for its own sake", entailing a „widespread historical training which will make imposture futile and adulteration unprofitable".*

What had gone wrong with this vision? To put it bluntly, England had not kept pace with Germany and was falling every year further behind. In 1867 Stubbs had been aware, but not I think very keenly aware, of the great work of the editors of the Monumenta Germaniae Historica; and, after all, he could reflect, England had its own Record Publications, and its own Rolls Series in which more than seventy volumes had been published in the ten years between 1857 and 1867. In view of this record, Stubbs may be excused for not having understood in 1867 that the situation in England was quite different from that in Germany. By 1877, still more by 1884, he could not fail to mark the difference. In England the flow of printed sources had fallen off; many deficiencies in the scholarship of those published had been disclosed. In Germany not only had the work of publication had gone on apace, and at a conspicuously higher level of scholarship than in England – a painful difference which would be even more marked if Stubbs's own publications were removed – but the work of the German editors was being supplemented every year by a more formidable array of monographs. It is fashionable now to sneer at these monuments of Teutonic diligence, but no serious scholar will feel inclined to sneer; and to anyone who saw it happen, it must have appeared the most prodigious event in the history of scholarship. There had been anything like it before. („Savo inauguracinėje paskaitoje 1867 m. Stubbsas su pasitikėjimu kalbėjo apie „ateinančius gerus laikus" istorijos tyrimuose su istorine mokykla, besiremiančia „... surinkta ir sutvarkyta gausia medžiaga, kuri dabar skelbiama". Jis numatė netolimą ateitį, kai istorija galėtų nustoti buvusi vien tik užduotimi vaikams arba instrumentu, „leidžiančiu sakyti paveikias kalbas nenusimanantiesiems ir rašyti puikius straipsnius žmonėms, skaitantiems vien periodiką", ir tapti dalyku, kuris yra „mylimas ir kultivuojamas dėl jo paties", dėl to „plačiai paplis istorinis išsilavinimas, padarysiantis apgaulę bergždžią, o klastotę nenaudingą".

Kuo ši vizija pasirodė esanti klaidinga? Tiesą sakant, Anglija nepasivijo Vokietijos ir kiekvienais metais vis labiau atsiliko. 1867 m. Stubbsas žinojo, nors nemanau, kad žinojo, teikdamas tam didelę reikšmę, apie didįjį *Monumenta Germaniae Historica* leidėjų darbą; galų gale jis galėjo galvoti, jog Anglija turi savo *Record Publications* bei jo paties *Rolls Series*, kur per dešimt metų 1857–1867 m. buvo išleista daugiau nei septyniasdešimt tomų. Dėl to Stubbsui galima atleisti, kad jis 1867 m. nesuprato, jog padėtis Anglijoje visiškai skyrėsi nuo situacijos Vokietijoje. 1877 m., o dar labiau 1884 m. jis nebegalėjo to skirtumo nepastebėti. Anglijoje spausdintų šaltinių srautas sumažėjo; buvo atskleista daug trūkumų jau paskelbtų šaltinių moksliniame

aparate. Vokietijoje vyko ne vien spartus publikavimo darbas, be to, daug aukštesniu už angliškąjį moksliniu lygiu – tas skausmingas skirtumas būtų buvęs dar ryškesnis, jeigu nebūtų buvę paties Stubbso publikacijų – tačiau vokiečių leidėjų darbą kiekvienais metais papildė taip pat vis įspūdingesnis monografijų kiekis. Dabar madinga šaipytis iš šių teutoniško uolumo monumentų, bet jokiam rimtam mokslininkui nekils noras jų pajuokti; ir kiekvienam, kuris matė, kaip visa tai vyko, tai turėjo pasirodyti pačiu nuostabiausiu įvykiu mokslo istorijoje. Anksčiau nieko panašaus nebuvo").

[3] Weber M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der Sozialökonomik*, III Abt., Tübingen, 1922, S. 133 ir t., 628 ir t.

[4] *Ibid.*, S. 740.

[5] *Ibid.*, S. 133.

[6] Žr. Elias N., *Über den Prozeß der Zivilisation*, Bern und Basel, 1969, Bd. 2, S. 123 ir t.

[7] Žr. apie tai, pvz.: „*Tableau du Siècle*" *par un auteur connu (Saint-Cyr)*, Ženeva, 1759, p. 132: *La ville est, dit-on, le singe de la Cour* (kaip sakoma, miestas – tai rūmų beždžionė).

[8] Priklausomai nuo epochos, apie kurią kalbama, žodžio „rūmų dvaras" prasmė keičiasi. Toliau tą posakį, kaip ir būdvardį „rūminis", vartosime, kalbėdami apie valdovo rūmų dvarą, tai atitinka ir tų laikų vartoseną. Bet jeigu pirmiausia kalbėtume ne apie Prancūziją, o apie Vokietiją, tai turėtume padaryti išskirtinę išlygą. Čia, visų pirma Vakarų Vokietijoje, kartais ir žemiau stovinčių kilmingųjų, pvz., grafų namų aplinkai būdingi rūmų dvaro bruožai. Kadangi Vokietijoje visa galia nesutelkta *viename* valdovo rūmų dvare, tai šie *smulkūs rūmų dvarai* (baigiant kilmingų kaimo žemvaldžių rūmų dvarais) turėjo visai kitokią socialinę ir kultūrinę reikšmę, nei analogiški dariniai Prancūzijoje.

[9] Žr.: *System der Soziologie*, Bd. III, 2, 1, Jena, 1924, S. 922.

[10] Pirmųjų Burbonų laikais pajamos iš domeno žemių, palyginti su pajamomis, gaunamomis iš kitų šaltinių (visų pirma – mokesčių) atliko jau tik labai nedidelį vaidmenį išlaikant karaliaus rūmų dvarą. Krizių ir karų laikais XVI a. ir jau XV a. karaliai išpardavė didelę savo senųjų domeninų valdų dalį. Sully, o po jo Richelieu dėl to ne kartą apgailestavo. Abu veltui stengėsi atpirkti šias žemes. Žr. Marion S., *Dictionaire des Institution du XVIIième et XVIIième Siècle*, Paris, 1923, Art. „Domaine".

[11] Žr. Weber M., *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1922, S. 750. Jo problemos formulavimo būdas – o nieko daugiau jis ir nepasiūlo – yra platesnis už pateiktąjį Th. Vebleno, kurio nuopelnas yra mėginimas – tikriausiai pirmas (knygoje *Theory of the Leisure Class*, 1899) – išnagrinėti į statusą orientuoto vartojimo klausimus kaip sociologines problemas.

[12] „Ūkio ir visuomenės" dalykinėje rodyklėje taip pat terandame įrašą „rūmų dvaro teisė" (*Hofrecht*), nurodantį visai kitos epochos reiškinį.

[13] Sombart W., *Der moderne Kapitalismus*, 5. Aufl. München und Leipzig, Bd.1, 2, S. 720–721.

[14] Forbonnais B., *Recherches et considerations sur les finances de France*, 6 tomai, Liège, 1758, kur išspausdinta daugybė šių sąmatų.

[15] Weber M., *op. cit.*, S. 679.

[16] Šią Weberio formuluotę visiškai atitinka tai, ką sako, pvz. (gal kiek per daug apibendrindamas), Boehn M. v., *Frankreich im 18. Jahrhundert*, Berlin, o. D., S. 46: „Kiekvienas prancūzas karaliuje matė savo paties šeimos galvą [...]. Aristokratai ir aukštieji valdininkai negalėjo tuoktis be išankstinio karaliaus pritarimo. Santuoka be tokio sutikimo būtų reiškusi maištą. Karalius netgi galėjo sudaryti santuokas be tėvų sutikimo ir prieš jų valią. Rėtif de la Bretonne prieš pat revoliuciją rašė: „kiekvienas žiūri į karalių kaip savo asmeninį pažįstamą". Žr. taip pat La Bruyère, *Les Charactères, Du souverain ou de la rèpublique*: *Nomme un roi 'père du peuple' est moins faire son èloge que l'appeller par son nom ou faire sa dèfinition* („pavadinti karalių 'tautos tėvu' reiškia ne tiek pagyrą, kiek jo vardą arba apibrėžimą"). Gerai valdo tas karalius [...], *qui fait d'une cour, et même de tout un Royaume, comme une seule fa-*

milie unie parfaitement sous un même chef („kuris rūmus ir netgi visą karalystę padaro tarytum vieną šeimą, visiškai suvienytą jos galvos").

[17] Weber M., *op. cit.*, S. 684.

[18] Kad jau čia apžvelgtume šią raidą, apie kurią dar kalbėsime išsamiau, pacituosiu Marmontelio straipsnį (*Encyclopédie*, Art. „Grands"), kuris ją taip apibendrina: *La France formoit autrefois un gouvernement fédératif très-mal, combiné et sans cesse en guerre avec lui-même. Depuis Louis XI., tous ces co-états avoient été réuni en un. Mais les grands vassaux conservoient encore dans leurs domaines l'autorité qu'ils avoient eue sous leurs premiers souverains, et les gouverneurs qui avaient pris la place des ces souverains, s'en attribuoient la puissance. Les deux partis opposoient à l'autorité du monarque des obstacles qu'il falloit vaincre; le moyen le plus doux et par consequent le plus sage etoit d'attirer à la cour ceux qui dans l'éloignement [...] et au milieu des peuples accoutumés à leur obéir s'étoient rendus si redoutables.* (Ankstesniais laikais „Prancūzija buvo blogai organizuota federacija, draskoma nesibaigiančių vidaus karų. Liudviko XI laikais visos sąjunginės valstybės buvo suvienytos į vieną. Tačiau didieji vasalai savo domenuose dar išlaikė valdžią, kurią jie turėjo ankstesnių valdovų laikais, o gubernatoriai, užėmę šių suverenų vietą, perėmė jų valdžią. Šios dvi partijos monarcho valdžiai sudarė kliūtis, kurias reikėjo įveikti. Pati švelniausia ir pati išmintingiausia priemonė buvo pritraukti į rūmus tuos, kurie būdami toli [...] žmonių, įpratusių jiems paklusti, aplinkoje buvo tokie grėsmingi").

[19] Diderot et D'Alembert, *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences etc.*; čia ir toliau cituojama pagal 1777 ir vėlesnių metų Ženevos leidimą.

[20] *Enc. Recueil de Planches*, 2 tomas, sk. „Architektūra", 23 lentelė. Ten pateikiamą planą sudarė karališkasis architektas Blondelis. Žinoma, ne visi XVIII a. *hôtels* detaliai atitiko šį planą. Vis dėlto toks planas, kuris buvo suvokiamas kaip pavyzdys, mums yra naudingas: jis parodo, kaip patyręs architektas įsivaizduoja optimalų architektūrinį tokių būsto poreikių sprendimą.

[21] Žr. Jombert, *Architecture moderne*, Paris, 1728, p. 43 ir t.

[22] *Basses-cour [...] on appelle ainsi dans un bâtiment construit à la ville un cour séparée de la principale autour de laquelle sont élévés des bâtiments destinées aux rémises, aux écuries ou bien ou sont placés les cuisines, offices, communs etc. Les basses-cours doivent avoir des entrées de dégagement par les dehors, pour que le service de leur bâtiments se puisse faire commodément et sans être apperçu des appartements des maitres et de la cour principale* („Užpakaliniu kiemu [...] vadinamas nuo pagrindinio pastato atskirtas miesto namo kiemas, kurio perimetru išdėstyti pastatai, skirti karietoms, arklidėms arba kur įrengtos virtuvės, konditerijos virtuvės, tarnų butai ir t. t. Užpakaliniai kiemai turi turėti įėjimus iš lauko pusės, kad juose būtų patogu atlikti darbus ir kad jie nebūtų matomi iš šeimininkų apartamentų bei iš pagrindinio kiemo", *Enc. Art. Basse-cour*). Tarp visų sluoksnių ir visuomenės formų, kur pono žmona yra namų šeimininkė arba kur ponas namų personalo priežiūrą nori laikyti savo paties rankose, tarnų patalpos pagal galimybes išdėstomos taip, kad nebūtų pernelyg sunku jas daugiau ar mažiau nuolat prižiūrėti. Tačiau čia, kaip matome, santykinis patalpų tarnams, visų pirma, virtuvės patalpų, atskirumas nuo patalpų ponams charakteringai liudija, kad ponai nori kiek galima mažiau lįsti prie visų šių užkulisių reikalų. Rūmų dama nėra namų šeimininkė. Tai parodo visiškas jos priežiūros sferos atskyrimas nuo virtuvės patalpų. Šią dalykų padėtį dar labiau išryškins priešingos situacijos vaizdas. Vienas XVI a. autorius (Olivier de Serres, *Théâtre d'agriculture*, chap. 5: „Dessin du bastiment champestre", T. 1, p. 21) taip aprašo aristokrato kaimo namų išplanavimą: *Vostre cuisine sera posée au premier étage de la maison au plan et prés de vostre salle, de laquelle entrerez dans vostre chambre: par ainsi ceux qui sont dans la cuisine, par l'approche de la salle et de la chambre où vous estes souvent, s'en trouvent cortrerollés et réprimés les paresses, crieries, blasphèmes, larcins des serviteurs et servantes* („Jūsų virtuvė bus pirmame namo aukšte, ten pat, kur ir jūsų svetainė, iš kurios įeisite į savo miegamąjį; todėl

išeidami iš svetainės ir miegamojo, kur jūs dažnai būsite, galėsite prižiūrėti esančius virtuvėje ir bausti tarnus bei tarnaites už tinginiavimą, rėkavimą, plūdimąsi ir vagiliavimą").

[23] Žr. 2 priedą, p. 278.

[24] Žr. *Enc. Art. garde-manger.*

[25] *Enc. Art. Office.*

[26] Jeigu paieškotume, tai, žinoma, kartais ir grožinėje literatūroje galėtume rasti pastabų, kuriose minimi kai kurie *Domestiques*. Šveicorių kaip sargą, kuris priklausomai nuo įsakymo turi įleisti arba išvyti svečius, daug kartų mini Lauzun, „Pariser Gespräche", in: Blei, *Geist des Rokoko*, München, 1923, S. 51 ir 55.

[27] Žr. Schulz A., *Das häusliche Leben der europäischen Völker*, München und Berlin, 1903, S. 60.

[28] *Le vol domestique est puni plus sévèrement qu'un autre vol, parce qu'il renferme un abus horrible de la confiance et que les maîtres sont obligés de laisser beaucoup de chôses entre leurs mains* („Namų tarnų įvykdyta vagystė baudžiama griežčiau, negu kokia nors kita, nes joje slypi baisus piktnaudžiavimas pasitikėjimu, taip pat ir todėl, kad šeimininkai yra priversti palikti daug daiktų jų rankose"). Voltaire'as, beje, vėliau pasirodžiusioje knygoje *Prix de la justice et de l'humanité* (1777) audringai protestavo prieš barbarišką įstatymą, liepiantį žmogų nužudyti dėl smulkmenos tik todėl, kad tai buvo naminė vagystė. Kur, kita vertus, netgi artimus Voltaire'ui žmones nuvesdavo toks atsainus požiūris į *domestiques*, ypač ryškiai parodo incidentas, apie kurį savo memuaruose pasakoja jo sekretorius Longchampas, buvęs Voltaire'o draugės markizės de Châtelet kamerdineris: markizė vonioje jam pasirodė nuoga ir jį labai sutrikdė, tačiau ji pati kaip nieko nebūta tik išbarė už tai, kad jis ne taip, kaip reikia, pylė karštą vandenį. *Brandesas*, cituodamas šią memuarų vietą savo knygoje apie Voltaire'ą (vokiškas vertimas: Berlynas, be datos, Bd. 1, S. 340–341), komentuoja: „ji nesidrovi nuoga pasirodyti liokajui; ji nelaikė jo vyru savęs pačios kaip moters atžvilgiu". Kalbant apie šį epizodą, galima paaiškinti tam tikrą rūmų dvaro žmonių elgesio aspektą. Dėl nuolatinio komandavimo sluoksniui žmonių, kurių mintys ponų sluoksnio visiškai nedomino, šio sluoksnio žmonės kur kas laisviau pasirodydavo nuogi (pvz., apsirengdami ir nusirengdami, taip pat vonioje ir net atlikdami intymius reikalus) prieš kitus žmones, negu tai būdinga visuomenei, kurioje nėra tokio plataus žemųjų tarnų sluoksnio. Taip aristokratai pasirodo savo tarnams, o karalius – aristokratams.

[29] Jeigu prieš ponų patalpas būdavo antroji priemenė, tai ji būdavo skirta žmonėms *au dessus du commun* (žr. *Enc. Art. domestique*), taigi „aukštesniems už prasčiokus", t. y. čia visų pirma: aukštesniems už tarnus. Tačiau tokiais aukštesniais už prastuomenę žmonėmis neturi būti laikomi to paties ar maždaug to paties socialinio rango svečiai. Šiuos žmones, priklausančius ponų draugijai, veda (kai jie lankosi privačiuose ponų apartamentuose) į miegamąjį arba į kabinetą, esantį tarp priemenės ir miegamojo, arba (kai jie lankosi priėmimams skirtose patalpose) dažniausiai į už priemenės esantį saloną. Žmones, kurie renkasi turtingo pono miegamojo priemenėse, priklausomai nuo socialinio rango patekdami arba į pirmąją, arba į antrąją, vaizduoja, pvz., pasakojimas iš Mme d'Epinay gyvenimo (*Thirion, la vie privée des financiers*, 1895, p. 306).

[30] *Enc. Art. appartement.*

[31] Duc de Lauzun, „Pariser Gespräche", cit. pagal Blei, *Geist des Rokoko*, München, 1923.

[32] Žr. *Enc. Art. mariage* (droit naturel), kur apie moterį tiesiai sakoma, kad jai santuoka suteikia *liberté* – „laisvę".

[33] Žr. *Enc. Art. famille*. Maison.

[34] Čia reikia pripažinti, kad pirmoji tam tikru mastu nudažė savo spalva antrąją, todėl sąvokų *maison* ir *famille* vartojimo ribos *ancien régime* laikais be išlygų nesutampa su nurodytomis ribomis tarp realių tipų – senjorinės santuokos „namų" prasme ir buržuazinės santuokos, kuriai būdingas bendravimo kupinas šeimyninis gyvenimas mažoje erdvėje.

[35] Žr. D'Avenel, „Histoire de la fortune française", Paris, 1927, p. 302.

[36] Žr. *Enc. Art.* Hôtel.

[37] Žr. *Enc. Art.* Palais.

[38] Šis pavadinimas kaip ir tolesnė medžiaga dėstoma pagal *Enc., Rec. d. Planches*, Vol. 2. Architecture.

[39] Dangeul, *Remarques sur les avantages et les desavantages de la France*. 1754, p. 72.

[40] Finansininkų, mokesčių atpirkėjų ir jų artimųjų priskyrimas luominiams sluoksniams gali šiandien stebinti, tik jeigu žvelgsime kreivu žvilgsniu. Finansininkai visų pirma stengėsi įgyti rangą, statusą, socialinį prestižą; jeigu įmanoma, sau, o mažų mažiausiai – ateinančioms kartoms – įgyti aristokrato titulą. Vadinasi, jiems visų pirma rūpėjo gyventi prestižo nulemtą gyvenimą. Tai svarbu jau todėl, kad parodo, jog kapitalo arba, tiksliau, pinigų turėjimas automatiškai nereiškia „kapitalistinio" mentaliteto arba gyvenimo būdo. Nuo visuminės visuomenės struktūros priklauso, kokių tikslų kapitalo įgijimu tikisi pasiekti ir gali pasiekti kylančios viduriniojo sluoksnio šeimos.

[41] Apie „particulier" kaip „public" antonimą žr. *Enc. Art. particulier*.

[42] Skirtingų namų tipų planus, kurie čia buvo panaudoti tik šiems teiginiams patikrinti, žr. taip pat Jombert, *Architecture moderne*, Paris, 1728.

[43] Visuomenės raidoje egzistuoja kylančios ir smunkančios kultūros formos bei idėjos. Čia yra ilgai trunkančio kultūrinių formų kilimo pavyzdys. Nesunku pastebėti, kad jis susijęs su profesinių ir masinių sluoksnių atsiradimu. Ekonomiškumas, patogumas, simetrija ir tvirtumas iki tam tikro laipsnio įsitvirtino kaip dominuojančios namų savybės, tačiau jos turėjo pranokti tas namų rūšis, kurios *ancien régime* laikais buvo rezervuotos aukštesniesiems sluoksniams ir kurioms ypač būdingi „penki architektūros orderiai" – *cinq ordres d'architecture* (žr. kitą pastabą). Šis tradicinis namų puošybos būdas, orientuotas į socialinį išsiskyrimą, prestižą ir reprezentaciją, žinoma, jau *ancien régime* laikais paliko pėdsakus žemesniųjų sluoksnių namų architektūrai. Jau čia šis architektūrinio planavimo ir fasado įrengimo būdas transformuotu ir supaprastintu pavidalu sklido iš viršaus žemyn. Kova tarp šių dviejų tendencijų, tarp ekonomiškumo ir reprezentacinės puošybos ornamentais, kurie kartu yra luomo ir prestižo simboliai, truko dar ilgai, iki pat mūsų dienų, nors reprezentacinis senųjų ornamentų pobūdis pamažu ir nublanko. Šią kovą užtęsė tai, kad po aristokratijos (o iš dalies – kartu su ja) taip pat ir vis naujos buržuazinių sluoksnių bangos, siekdamos socialinio išsiskyrimo, reprezentacijos ir prestižo, kaip savo prestižo ir išsiskyrimo valios išraišką panaudoja tam tikru būdu modifikuotus stilistinius elementus, kuriuos suformavo viršutinis *ancien régime* sluoksnis (tai labai būdinga Prancūzijai, Vokietijoje juos papildo kai kurie kitų epochų stilistiniai elementai) – o tuo pat metu iš plačiųjų profesinių sluoksnių kylantis poreikių ekonomiškumo reikalavimas aukštyn kėlė kitas architektūrinės formos tendencijas. Konfliktas tarp ekonomiškumo ir puošybos (įprastų prestižo simbolių prasme) reikalavimo buvo viena iš kičo stiliaus šaknų architektūroje.

[44] *Ancien régime* žinojo penkis tokius *ordres d'Architecture*: joninį, dorėnišką, korintinį, jam giminingą orderį, vadinamą *l'ordre composite*, ir toskanišką. Labai tiksliai buvo apibrėžiamas turinys, kurį šios stiliaus rūšys išreiškė skirtingų socialinių sluoksnių atžvilgiu (*Enc. Art.* ordre).

[45] Šiame kontekste negalime atsakyti į klausimą, kaip atsitiko, kad *Enciklopedija* reiškia tokias pažiūras. Tačiau mažų mažiausiai reikia nurodyti, kad *Enciklopedijoje* yra nemažai straipsnių, kuriuose luominė diferenciacija vaizduojama kaip savaime suprantamas ir teigiamai vertintinas dalykas (žr., pvz., *Art. noblesse*), nors daugeliu atvejų ir pateikiamos tam tikros ideologinės reinterpretacijos.

[46] Šiuos planus galima rasti *Enciklopedijoje*, „Recueil de Planches", p. xxv ir xxvi.

[47] Šiame aprašyme dėl suprantamų priežasčių galime atsiriboti nuo tarpinių sluoksnių, tokių, kaip finansininkai ir teisininkai. Būdami buržua, savo gyvenimo būdu jie pamėgdžiodavo ir iš dalies pranokdavo aristokratiją. Taip pat ir tam, kad suprastume šiuos tarpinius sluoksnius, iš pradžių turime suvokti rūminius sluoksnius, kurie nustatydavo pavyzdį.

[48] Žr. *Enc.* „Recueil de Planches", vol. II, Architecture, Vième partie.

[49] Šią charakteristiką, kuri *Enciklopedijoje* yra dar detalesnė, patvirtina tam tikri garsių Paryžiaus vilų pavyzdžiai. *Hôtel d'un militaire* pavyzdžiu gali buti *Hôtel de Soubise*, kuris yra Rue Vieile du Temple, vėliau tapęs Archyvų rūmais. Toje pačioje gatvėje randame taip pat pavyzdį vilos, priklausančios šeimai, kurioje aukšti bažnytiniai postai buvo paveldimi. Tai *Hôtel de Rohan*, kurį XVIII a. pradžioje *Hôtel de Soubise* architektas Delamairas pastatė Strasbūro arkivyskupui Armandui de Rohanui.

[50] Taip pat ir buržuaziniame-kapitalistiniame XIX a. pasaulyje vartojimo reikmenys įgauna reprezentacijos ir prestižo funkcijas. Tačiau tai, kas turėjo būti reprezentuojama luominėje *ancien régime* visuomenėje, yra, kaip jau buvo pasakyta, luomas ir rangas, kurie atskirą žmogų aiškiai susieja su tam tikrais kitais žmonėmis, su daugiau ar mažiau dideliu sluoksniu arba grupe. Tik labai iš lėto kintančioms, tradicinėms grupės raiškos formoms turi paklusti ir kiekvienas naujas jos narys. Grupės arba kastos kaip visumos yra tikrieji prestižo šaltiniai; tai, ką iš tikrųjų turi išreikšti (plačiausia to žodžio prasme) žmogaus turto, jo vartojimo reikmenų išvaizda, yra priklausomybė vienai arba kitai luominei grupei, tam tikrai hierarchijos pakopai, naudojimasis jos teisėmis ir prestižu. Užtat profesinėje buržuazinėje visuomenėje (visų pirma XIX a. pabaigoje) tai, kas turi būti reprezentuojama, yra visų pirma piniginis turtas, būtent – *atskiros šeimos* piniginis turtas. Labiau nesigilindami į šį reikšmingą skirtumą, kaip kontrastą ankstesniems aprašymams pateiksime kitą – iš buržuazinių laikų. Nors jis kai kuriuos sudėtingo reiškinio niuansus galbūt vaizduoja pernelyg vienareikšmiškai, vis dėlto šiame kontekste jis pateikia gana gerą reprezentacijos ir prestižo siekio prasmės bei formos pokyčių paveikslą.

Heilbornas E., *Zwischen zwei Revulutionen*, Bd. II, S. 127–128 rašo:

„Kad sužinotume, kaip atrodo ponia Jenny Treibel, turime pažvelgti į Bolonijos šuniuką, sėdintį jos karietoje. Šis Bolonijos šuniukas yra toks vertingas ne tik dėl savo žavingos išvaizdos ir gerų bei simpatiškų savybių, kurias jis gali turėti, bet visų pirma todėl, kad žinome, jog jis yra labai brangus. Taip yra su viskuo, ką ponia Jenny Treibel panaudoja reprezentacijai: nesvarbu, ar tie daiktai atrodo juokingi, ar imponuoja, pakanka, kad jie yra brangūs. Pinigai, kuriuos ponia Jenny Treibel išleidžia sau, savo rūbams, pietums, savo aplinkai, lemia jos, Jenny Treibel, socialinę vertę [...]. Susiklostė darbo pasidalijimas: vyro pareiga – uždirbti pinigus, žmonos – reprezentuoti".

[51] Žr. taip pat *Enc. Art* „noblesse d'épée".

[52] Medžiaga apie tai ir toliau aprašomus dalykus paimta visų pirma iš Edm. et J. de Goncourt, *La femme au XVIIe siécle*. Paris, 1877 ir V. du Bled, *La société française XVIe au XX siécle*, t. V.

[53] *Ibid.*, vertimas pagal vokišką leidimą, Hyperionverlag, München, 1920, Bd. 1, S. 61.

[54] Abatas Coyeras traktate „Noblesse commerçante" siūlo palengvinti aristokratijos padėtį, leidžiant aristokratams užsiimti profesine veikla ir prekyba. Aptardamas šį pasiūlymą, jis, tarp kitko, rašo (Développement et défense du système de la Noblesse commerçante, Amsterdam, 1757, p. 136–137): *Ceux d'entre nous qui se laissent effaroucher par l'idée d'une Noblesse commerçante examinent avec M. de Montesquieu le principe des Monarchies, l'honneur, cet honneur de préjugé, père de la valeur. Principe, que se détruirait, disent-ils, par un principe tout contraire, qui se trouve dans le commerce, l'interét* („Tie iš mūsų, kuriuos baugina prekiaujančios aristokratijos idėja, kartu su ponu de Montesquieu nagrinėja monarchijų principą – garbę, šį prietarą, pagimdantį orumą. Jie sako, kad šį principą sugriaus jam visiškai priešingas principas, būdingas komercijai – interesas"). Matome, su kokia aiškia sąmone *ancien régime* laikais buvo išgyvenamas taip pat skirtumas tarp profesinių buržuazinių ir luominių sluoksnių motyvacijos formos.

[55] Dar ir šiandien šis vertinimas atsispindi tokiuose posakiuose, kaip „elegantiškas ponas"; tačiau griežta „elegancijos" kaip socialinio rango išraiškos reikšmė šiuo metu visai išblėso, ir dabar šis žodis visų pirma reiškia tam tikrą išvaizdą, kuri anksčiau buvo neatskiriama nuo socialinio rango.

[56] *Depuis que le Tiers s'est enrichi, beaucoup de roturiers sont devenus gens du monde. Les successeurs de Samuel Bernard ne sont plus des Turcaret, mais des Pâris-Duverney, des Saints-James, des Laborde, affinés, cultivés de coeur et d'esprit, ayant du tact, de la littérature, de la philosophie, de la bien-faisance, donnant des fêtes, sachant recevoir. A une nuance près, on trouve chez eux la même société que chez un grandseigneur. Leurs fils jettent l'argent par les fenêtres aussi élégamment que les jeunes ducs avec lesquelles ils soupent* ("Kai trečiasis luomas praturtėjo, daugelis prasčiokų pasidarė aukštuomenės žmonėmis. Samuelio Bernardo paveldėtojai dabar jau nebe Turcaret, bet des Pâris-Duverney, des Saints-James, des Laborde – rafinuoti, išauklėtos širdies ir dvasios, taktiški, išmanantys literatūrą, filosofiją, jie užsiima labdara, rengia priėmimus ir moka priimti svečius. Nepaisant tam tikrų niuansų, pas juos sutinkame tą pačią draugiją, kaip ir pas didžiuosius senjorus. Jų sūnūs švaistosi pinigais taip pat elegantiškai, kaip ir jaunieji hercogai, su kuriais jie vakarieniauja") (Taine H., *Les origines, ancien regime*, t. II, chap. III, p. 173).

[57] Henry Sée, *Französische Wirtschaftsgeschichte*, Jena, 1930, S. 170.

[58] Apie didėjantį aristokratijos nuskurdimą žr. taip pat Tocqueville, *L'ancien régime*, Chap. 8. Ten taip pat cituojamas vieno aristokrato nusiskundimas 1755 m. Jis sako: „Nepaisant jos privilegijų, aristokratija nuskursta ir su kiekviena diena praranda savo reikšmę, o trečiasis luomas turtėja".

[59] Žr. Taine H., *Les origines. Ancien regime*, t. 1, chap. 2, p. 2.

[60] Montesquieu, *Esprit des Lois*, kn. XIII, sk. XX.

[61] Žr. taip pat 1 priedą, p. 271.

[62] Žr. Ogg D., *Louis XIV*, London, 1967 (O.U.P), p. 140.

[63] Vis dėlto, kaip dar bus parodyta, Prancūzijos karaliaus rūmų dvaras neturėjo bruožų, kurie paprastai siejami su „bendruomene" (*Gemeinschaft*). Tačiau tuo nepasakyta, kad absoliutinio karaliaus dvaro formacijai geriau tinka priešinga – „asociacijos" (*Gesellschaft*) kategorija.

[64] Žr. apie tai taip pat Taine, *Les origines [...], l'ancien régime*, t. 1, chap. 2, 1, p. 191: *La monarchie a produit la cour, qui produit la société polie* („Monarchija sukūrė rūmų dvarą, kuris sukūrė išauklėtą visuomenę").

[65] Žr.: E. ir J. de Goncourt, *La femme [...]*, chap. 2.

[66] Šis geros visuomenės ir bendravimo svorio centro perkėlimas iš karaliaus rūmų į princų rūmus, iš jų – į aukštosios aristokratijos ir – ne visiškai – į turtingos luominės buržuazijos vilas buvo būdingas ir geros visuomenės stiliui. Žingsniai nuo klasicizmo prie rokoko, nuo rokoko prie Liudviko XV stiliaus gana tiksliai atitinka šiuos rūmų dvaro visuomenės svorio centro pokyčius ir jos transformaciją.

[67] Jo laikais dalis rūmų dvaro šeimų, pvz., Rohan, Noailles, Montmorency, pirmą kartą pasitraukė iš rūmų dvaro. Žr. Boehn, *Frankreich im 18. Jahrhundert*, Berlin, o. D., S. 67.

[68] Kad jos vis dar egzistuoja, parodo, pvz., pasisakymai, panašūs į tą, kurį toliau cituojame. Jis yra išraiškingas ir patvirtina kai kuriuos dalykus, anksčiau pasakytus apie *monde* vertinimus ir motyvacijas. Neckeris, būdamas ministru, surengė puikią šventę. Viename to meto pranešime sakoma: *Il se trouve, que cette fête lui a valu plus de crédit de faveur et de stabilité que toutes ses opérations financières. On n'a parlé qu'un jour de sa dernière disposition concernant le vingtième tandis qu'on parle encore en ce moment de la fête, qu'il a donnée* („Pasirodė, kad ši šventė jam užtikrino kreditą, palankumą ir padėties stabilumą daugiau už visas jo finansines operacijas. Apie jo paskutinį potvarkį dėl dvidešimtinės mokesčio buvo kalbama tik vieną dieną, o dar ir dabar nenutyla kalbos apie jo surengtą šventę", *Corresp. Secrete*, V 277, cit pagal: Taine I, chap. 2, 2, p. 108).

[69] Pateikdamas apibendrinančią Liudviko XIV charakteristiką po jo mirties, Saint-Simonas sako: „Jis liepė Versalyje pastatyti daugybę butų, ir, prašydami sau tokio buto, jūs jam pataikaudavote". Toje pačioje vietoje jis dar rašo apie „didžiulius pastatus", kuriuos karalius vieną po kito liepė pastatyti Versalyje.

[70] *Mémoires*, Paris, Delloye, 1843, Vol. 17, chap. 35, p. 248.

[71] Žr. Boehn, *Frankreich im 18. Jahrhundert*, Berlin o. D., S. 109.

[72] *Enc. Rec. d. Pl. Archit. Vième partie*, p. 25.

[73] Žr. Blondel S., *De la distribution des maisons de plaisance*, Paris, 1757.

[74] Žr. 3 skyriaus 1-ą skirsnį.

[75] Žr. apie tai Marion, *Dictionnaire des Institutions de la France au XVII et XVIII siècle* Paris, 1923, *Art. Etiquette*, ir St.-Simon, *Mémoires*, 1715.

[76] Saint-Simonas pasakoja apie tai kiek kitaip: jis sako, kad iš pradžių įeidavo gydytojas bei (kol ji buvo gyva) karaliaus žindyvė ir jį masažuodavo.

[77] *Grand chambellan*, arba didžiojo kamerhero tarnyba, yra viena didžiųjų rūmų tarnybų. Tas, kas ją turi, prižiūri visus *officiers de la chambre du roi*, žr. *Enc. Art. chambellan*.

[78] Tikslus jos pavadinimas yra *bouche*, žr. apie tai 3 skyriaus 4-ą skirsnį ir *Enc. Art. Bouche*.

[79] Šiuo pasakymu galima parodyti, kodėl didelė šių titulų dalis pateikiama be vertimo. Verčiant šį pasakymą į vokiečių kalbą, galima būtų kalbėti apie aukštuosius ar didžiuosius kamerkarininkus (*Kammeroffiziere*) arba didžiuosius kamervaldininkus, kamerpareigūnus, kamertarnautojus (*Kammerbeamten*). Abu apibūdinimai sukeltų visiškai neteisingas asociacijas. Visos šios rūmų tarnybos yra perkamos; tačiau tam reikia karaliaus leidimo, be to, Liudviko XIV laikais jos buvo skirtos vien aristokratijai. Nei šios rūmų dvaro hierarchijos struktūra, nei jos funkcijos net iš dalies nesutampa su tuo, kas šiandien vokiečių kalboje vadinama karininku (*Offizier*) arba valdininku (*Beamte*).

[80] Panašias struktūras, pavyzdžiui, labai didelę terasą, labai dažnai būdavo galima rasti aukštesniosios aristokratijos kaimo namuose. Įdomu stebėti, kaip architektūrinis paprotys čia panaudojamas rūmų dvaro etiketo tikslams. Galerija arba terasa (žr. taip pat Blondel, *De la distribution des maisons de plaisance*, Paris, 1737, p. 67), kuri kitais atvejais tikriausiai būdavo laisvo bendravimo vieta, čia kartu įgijo priemenės (*Antichambre*), rūmų dvaro aristokratijos tarnybinės patalpos funkciją; jos ypač didelė talpa būdavo panaudojama surinkti visą rūmų dvarą vienoje vietoje.

[81] Žr. *Enc. Art. chambellan*.

[82] Kaip matome, tokio ceremonialo rekonstrukcija iš arti leidžia suprasti šio socialinio reiškinio reikšmę platesniame šios viešpatavimo struktūros kontekste. Šiame rūmų dvaro ceremoniale į vieną neišskaidomą funkcinį kompleksą susilydė mažų mažiausiai trys funkcijų sluoksniai: naudos, prestižo ir galios, arba valstybės, funkcijos. Tikslingo ir vertybinio racionalumo priešingybė, kurią postulavo Maxas Weberis, pasirodo netinkama, kai ją bandoma pritaikyti tokiems reiškiniams.

[83] Pagal Marijos Antuanetės kameristės Mme. Campan pasakojimą cituoja Boehn, *Frankreich im 18. Jhdt.*, S. 75.

[84] Žr. Boehn, *Frankreich im 18. Jahrhundert*, S. 75.

[85] Pagal Mme. Campan cituoja Boehn, *Frankreich im 18. Jhdt.*, S. 73.

[86] Žr. Boehn, *Frankreich im 18. Jahrhundert*, S. 128.

[87] St.-Simon, *Memoiren* (1702), übers. v. Lotheisen, Stuttgart, 1814–1815, Bd. 1, S. 142–143.

[88] St.-Simon, *Memoiren*, Bd. 1, Kap. 16.

[89] Žr. Elias N., *Über den Prozeß der Zivilisation*, Basel, 1939, Bd. 2, S. 312 ir t.

[90] Žr. apie tokios rūšies socialinės formacijos pavyzdį darbininkų gyvenvietėje: Elias N., Scotson W., *The Established and the Outsiders*, London, 1965.

[91] *On ne juge jamais des choses par ce qu'elles sont, mais par les personnes qu'elles regardent* – St.-Simon, *Memoires*, t. X, ch. 185.

[92] Kadangi šis skyrius yra ir indėlis į *prestižo sociologiją*, tai mažų mažiausiai pabaigoje verta nurodyti knygą, kuri taip pat skirta prestižui palaikyti. Tai Ludwigo Leopoldo knyga *Pres-*

tige (Berlin, 1916). Autorius nagrinėja temą, remdamasis kitomis prielaidomis ir su kitokiais ketinimais, todėl šiame kontekste ji niekaip negalėjo būti panaudota. Kaip bendrus prestižo požymius Leopoldas nurodo: „jis priklauso jausmų pasauliui ir praktiškai, veiksmingai pasireiškia paklusnumu ir susilaikymu". Abiejų tyrimų lygmenys nesusikerta.

[93] „Rūmų dvaro gyvenimas yra rimtas, melancholiškas žaidimas, kai reikia rikiuoti savo pulkus ir baterijas, turėti planų, jais vadovautis, trukdyti priešininkui įgyvendinti savuosius, kartais – rizikuoti ir pasikliauti atsitiktinumu; po visų svajonių paaiškėja, kad gavome šachą, o kartais – ir matą". La Bruyère, *Caracteres* (Firmin-Didot, 1890) *De la Cour*, p. 178.

[94] *Qu'un favori s'observe de fort près; car, s'il me fait moins attendre dans son antichambre qu'r l'ordinaire, s'il a le visage plus ouvert, s'il fronce moins le sourcil, s'il m'écoute plus volontiers, et s'il me reconduit un peu plus loin, je penserai qu'il commence à tomber, et je penserai vrai* (Favoritas turi save labai atidžiai stebėti; nes jeigu jis mane verčia trumpiau negu paprastai laukti savo priemeneje, jeigu jo veidas labiau atviras, jeigu jis mažiau suraukęs savo antakius, jeigu jis manęs noriau klauso ir jeigu jis mane toliau palydi prie durų, tai aš galvosiu, kad jo įtaka smunka, ir aš galvosiu teisingai). La Bruyère, *Charactères De la cour*, p. 181.

[95] „Aš tuoj pastebėjau, kad jis atšąla; aš labai atidžiai stebėjau, kaip jis su manimi elgiasi, kad nesumaišyčiau to, kas galėjo būti atsitiktinumas žmoguje, kuriam patikėti tokie delikatūs dalykai, ir to, ką aš įtariau. Mano įtarimai pasirodė akivaizdžiai teisingi, kas mane privertė visiškai pasitraukti nuo šio žmogaus, ničnieko neparodant". Žr. St.-Simon, *Mémoires*, t. XVIII, ch. 31, p. 172.

[96] „Favoritas turi labai atidžiai save stebėti". Žr. 94-ą pastabą.

[97] Lengva suprasti, kad rūmų dvaro aristokratinė visuomenė nebuvo tinkama dirva literatūrai ir žinojimo formoms, kurios nevykdė rūmų dvaro draugijos gyvenimo reikalavimų ir netarnavo socialinio išsiskyrimo poreikiui. Literatūros ir žinojimo formos, būdingos rūmų dvaro visuomenei, atitinka jos specifinius poreikius ir reikalavimus. Visų pirma tai memuarai, laiškų rinkiniai, aforizmai („maksimos"), tam tikros lyrikos rūšys – tai yra literatūros formos, tiesiogiai arba netiesiogiai išaugančios iš niekad nenutrūkstančio visuomenės pokalbio ir vėl į jį sugrįžtančios. Be jų, nuo XVIII a. vidurio čionai priklauso tam tikros žinojimo formos, kurių įvaldymas rūmų dvaro žmogui galėjo suteikti ypatingą reputaciją jų visuomenėje, taip pat duoti vilčių gauti tarnybą rūmuose arba diplomatinį postą. Pavyzdžiui, būsimasis kardinolas Bernis savo prisiminimuose (vertė Konrad, München und Leipzig, 1917) rašo: „istorijos, laimės ir moralės (moralė rūmų dvaro visuomenėje yra papročių ir žmonių charakterio žinojimas. Šia, Vokietijoje neįprasta prasme reikia suprasti ir tokį posakį, kaip „XVII a. prancūzų moralistai" – N. Elias) nuo to laiko studijos buvo mano vienintelis užsiėmimas; aš norėjau *žmones nepastebimai įpratinti žiūrėti į mane rimtai, kaip į reikalams* (t. y. diplomatinei tarnybai) *tinkamą vyrą*". Šiame kontekste išraiškinga yra ir kita citata iš šių kardinolo Bernis, kilusio iš senos senjorų šeimos, memuarų (žr. S. 57). „Reikia sutikti, kad dabartiniai *Grandseigneurs* nėra tokie neišprusę, kokie jie būdavo gerais senais laikais. Tarp jų neretai galima sutikti net gerą rašytoją – bet užtat tarp ankstesniųjų, iš kurių daugelis sunkiai skaitė ir rašė, sutinkame gerus karvedžius ir kompetentingus ministrus. *Ne knygos daro žmones didžius, bet įvykiai, sielos kilnumas ir garbės jausmas*". Kokios literatūros ir žinojimo formos tiko šiai visuomenei ir kokios ne, ypač ryškiai parodo toliau cituojama laiško vieta. Jį parašė Mme. de Staal, kandi ir pastabi de Maine'o hercogienės kameristė. Vieną kartą vidurnaktį Anet'e, hercogienės rezidencijoje pasirodė keliaujantis Voltaire'as ir jo draugė Mme. du Chatelet. Po nemažų vargų jie buvo apgyvendinti, bet kitą dieną visai nepasirodė. Mme. de Staal 1747 m. rugpjūčio 15 d. markizei du Deffant rašo: *Ils apparurent hièr a dix heures du soir. Je ne pense pas qu'on les voie guère plustôt aujourd'hui. L'un est à écrire de Hauts faits* (kalbama apie „Liudviko XV amžių"), *l'autre à commenter Newton. Ils ne veulent ni jouer, ni se promener. Ce sont bien des non-valeurs dans une société ou leurs doctes écrites ne sont d'aucune rapport* („Jie čia pasirodė

dešimtą valandą vakaro. Aš nemanau, kad juos nuo tol šiandien kas nors matė. Jis ruošiasi rašyti apie aukštas materijas, o ji – komentuoti Newtoną. Jie nenori nei žaisti, nei eiti pasivaikščioti. Tai tikrai nėra vertybės visuomenėje, su kuria jų mokyti raštai neturi nieko bendra"). O 1747 m. rugpjūčio 20 d. Mme. de Staal apie Mme du Chatelet rašo: *Elle persiste à ne se montrer qu'à la nuit close. Voltaire a fait des vers galans* („Epitre à Mme. La duchesse du Maine sur la victoire, remportée le 2 juillet à Laweld") *qui réparent un peu le mauvais effet de leur conduite inusitée* („Ji ir toliau pasirodo tik vėlai vakare. Voltaire'as parašė galantiškas eiles (taip pat *Epitre à Mme. La duchesse du Maine sur la victoire, remportée le 2 juillet à Laweld*), kurios truputį sušvelnino blogą įspūdį, kurį padarė jų neįprastas elgesys"). Moksliniai tekstai neturi jokio ryšio su šios visuomenės bendravimu. Jie atitraukia nuo jo ir tai nemandagu. Tačiau *des vers galans* priklauso šio bendravimo sferai. Voltaire'as jais pataiso savo netinkamą elgesį. Visa tai yra indėlis ir į Voltaire'o sociologiją, ir į rūmų dvaro aristokratinei visuomenei būdingų literatūros bei žinojimo formų sociologiją, kurio interpretacijai, žinoma, mes šiame kontekste negalime skirti tiek dėmesio, kiek jis nusipelno.

[98] Paminėsime mažų mažiausiai vieną liniją, kuri nuo Saint-Simono žmonių paveikslų veda prie Marcelio Prousto. Jai priklauso ir Balzacas, Flaubert'as, Maupassant'as. Juk ir Proustui „gera visuomenė" buvo ir gyvenimo erdvė, ir stebėjimo laukas, ir medžiaga.

[99] St.-Simon, *Mémoires*, t. 18, ch. 18, kap. 106, p. 11 ir t.

[100] Kitaip sakant, jis iš pradžių paliečia punktą, su kuriuo yra susijęs paties dofino interesas.

[101] Jis parodo dofinui, kad jo paties ir Saint-Simono kastos interesams pakenktų tie patys priešininkai.

[102] Koks tipiškas yra šis metodas, pamatome, pavyzdžiui, skaitydami tokį Graciano nurodymą jo „Kasdieniniame orakule: *La sûrété de la prudence, consiste dans la modération intérieure. Les piéges, qu'on tend à la discrétion, sont de contredire, pour tirer une explication et de jeter des mots-piquants pour faire prendre feu* („apdairumas užtikrina saugumą vidinio susivaldymo dėka. Diskretiškam elgesiui paspendžiami spąstai, kai prieštaraujama, verčiant aiškintis ir svaidantis aštriais žodeliais, kurie priverčia karščiuotis") (cit. pagal prancūzišką de la Houssaie vertimą, Paris, 1691, p. 217; 179-a maksima).

[103] „Niekada nekalbėti apie save". 117-ta maksima (Amelot de la Houssaie vertimas, p. 143).

[104] Žr. apie visa tai Gracian, *op. cit.*, 14-ta maksima, *La chose et la maniere. Ce n'est pas assez que la substance, il faut aussi la circonstance. Une mauvaise manière gâte tout, elle défigure même la justice et la raison. Au contraire une belle manière supplée à tout, elle dore le refus, elle adoucit ce qu'il y a d'aigre dans la vérité, elle ôte le rides à la vieillesse. Le Comment fait beaucoup en toutes choses* [...]. *Ce n'est pas assez que le grand zéle dans un Ministre; que la valeur dans un Capitaine; que la science dans un homme-de-lettres; que la puissance dans un Prince; si tout cela n'est accompagné de cette importante formalité. Mais il n'y a point d'emploi ou elle soit plus nécessaire, que dans le souverain commendement. Dans les supérieurs c'est un grand moien d'engager que d'être plus humains que despotiques. Voir qu'un Prince fait ceder la supériorité à l'humanité, c'est une double obligation de l'aimer* („dalyko esmės nepakanka, svarbios yra ir aplinkybės. Bloga maniera viską sugadina, ji iškreipia net teisingumą ir protą. Priešingai, gera maniera viską sušvelnina: ji papuošia neigiamą atsakymą, pasaldina karčią tiesą, išlygina senatvės raukšles. Kaip daug reiškia visuose dalykuose [...]. Didelio ministro uolumo, karininko drąsos, mokyto žmogaus mokslingumo, princo galios nepakanka, jeigu jų visų nepalydi šis svarbus formalumas. Tačiau niekur kitur gera maniera nėra tokia būtina, kaip valdovams valdyti. Tiems, kurie yra viršuje, tai puiki priemonė įgyti lojalumą – pasirodant žmoniškiems, o ne despotiškiems. Išvydus, kad princas teikia pirmenybę žmoniškumui, pareiga jį mylėti pasidaro dukart stipresnė"). Vertė de la Houssaie, p. 14.

[105] Žr. taip pat citatą iš La Bruyère'o, 94-ta išnaša.

[106] Pakanka tik palyginti ikirūminio periodo Goethe su rūminiu Goethe, kad aiškiai

pastebėtume šiuos sąryšius. Tiesa, nevalia pamiršti, jog Veimaras buvo mažas, kai kuriais atžvilgiais beveik biurgeriškas rūmų dvaras.

[107] Kitais žodžiais sakant, po tokios transformacijos jis daugeliu atvejų tapo to specifinio gyvenimo stiliaus, kuris paprastai apibūdinamas „kičo" sąvoka (visai be pagrindo vien tik paniekinama prasme), esminiu elementu.

[108] Išsivysčiusiose industrinėse visuomenėse pamažu trumpėja profesijai skirtas laikas ir ilgėja privatus laikas. Galbūt dar per anksti tyrinėti, kokią įtaka ši permaina daro arba darys (jeigu ji toliau plėtosis ta pačia kryptimi) žmogaus tipui apskritai ir sąžinės formavimuisi atskirai. Parengiamąjį laisvalaikio elgesio teorijos tyrimą galima rasti: Elias N., Dunning E., *The Quest for Excitement in Leisure*, žr.: Dunning E., *The Sociology of Sport. A Reader*, London, Cass, 1968, p. 64.

[109] Tik probėgomis gali būti nurodyta, kad šios nuostatos šaknys yra katalikiškos. Šio darbo kontekste negali būti paliesti ir tikrai svarbūs ryšiai tarp rūminio bei katalikiško ritualo.

[110] Jurien, *Soupirs de la France esclave*, 1691.

[111] St.-Simon, *Memoiren*, übers. v. Ferdinand Lotheisen, Berlin und Stuttgart, Bd. 2, S. 84.

[112] St.-Simon, *Memoires*, t. XVIII, ch. 360, t. 2.

[113] Kaip vieną iš daugelio pavyzdžių, iliustruojančių ministro situaciją, pateiksime Saint-Simono pasakojimą, kuris kartu parodo, kaip tiksliai būdavo stebima ir apgalvojama kiekvieno žmogaus galios situacija (St.-Simon, *Mémoires*, t. XIII, ch. 234). Verta atkreipti dėmesį, kaip žmogaus kotiravimui rūmų dvare išreikšti pavartojama svarbi šiuose kontekstuose *crédit* sąvoka. Saint-Simonas pasakoja apie rūmų dvaro klikų kovą prieš karaliaus ministrą Chamillart'ą. Saint-Simonas apie jį rašo: *Jamais il n'avait ménagé Monseigneur* (sosto paveldėtojo). *Le prince, qui était timide et mesuré sous les poids d'un père qui, jaloux à l'excès, ne lui laissait pas rendre le moindre crédit. Chamillart, faussement préoccupé que, avec le roi et Mme de Maintenon pour lui, tout autre appui lui était inutile et que, sur le pied où était Monseigneur avec eux, il se nuirait en faisant la moindre chose qui, en leur revenant, leur donneroit soupçon qu'il voudrait s'attacher à lui, n'eut aucun égard aux bagatelles que Monseigneur désirait* („Jis niekada nemenažavo Monsinjoro. Pavydaus iki kraštutinumo tėvo spaudžiamas princas, kuriam tėvas nerodė jokio pasitikėjimo, buvo baikštus ir taktiškas. Chamillart'as klaidingai manė, kad turint karaliaus ir Mme de Maintenon palankumą, jam nereikia jokios kitos atramos, ir ignoravo bet kokius Monsinjoro pageidavimus. Monsinjoro santykiams su jais esant tokiems, kokie jie buvo, jis bijojo pakenkti sau, padarydamas mažiausią menkniekį Monsinjorui, nes žinia apie tai, pasiekusi karalių ir jo favoritę, galėjo sukelti įtarimą, kad jis siekia suartėti su princu"). Ministras, kurio atrama buvo karalius ir Mme Maintenon, manė, jog jis neturi „menažuoti" sosto įpėdinio (*ménager* yra tipiškas neišverčiamas rūmų dvaro žodis), juo labiau, kad karalius, kuris buvo *jaloux à l'excès*, nelabai mėgo, kai kas nors siekdavo jo įpėdinio palankumo.

[114] Žr.: „Wirtschaft und Gesellschaft", Kap. 3, § 9, S. 138.

[115] Žr.: „Wirtschaft und Gesellschaft", S. 142: „savo autentišku charizminis viešpatavimas yra specifiškai *nekasdieniškas*".

[116] Žinoma, *iškilimas* gali reikšti labai skirtingus dalykus. Čia susiduriame su kur kas bendresniu sociologiniu fenomenu, nei gali pasirodyti, kai ši sąvoka kaip įprasta apribojama iškilimu profesiniuose buržuaziniuose laukuose. Taip pat atskirų individų arba tam tikrų grupių, priklausančių smunkančiam sluoksniui, išgelbėjimas naujoje saugioje padėtyje yra „iškilimas" ir su specifinėmis modifikacijomis sukuria tam tikrus tipiškus kylančiųjų bruožus. Taigi iškilimas reiškia kiekvieną pokytį socialiniame lauke, kuris jo dalyviui ar dalyviams suteikia šansą pakelti savo socialinį prestižą ir savimonę, palyginti su pradine padėtimi.

[117] Žr. apie tai taip pat priedą.

[118] Lavisse, *Louis XIV. La Fronde. Le Roi. Colbert, Hist. d. Fr.*, t. VII, 1, Paris, 1905, p. 157.

[119] St.-Simon, *Memoiren*, übers. v. Lotheisen, Bd. II, S. 69.

[120] Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 125.

[121] Žr. *Ibid.*, p. 134.
[122] Žr. *Ibid.*, p. 130.
[123] St.-Simon, *Memoiren*, übers. v. Lotheisen, Bd. 1, S. 156.
[124] *Ibid.*, S. 167.
[125] Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 158.
[126] Žr.: St.-Simon, *Memoiren*, übers. v. Lotheisen, Bd. 2, S. 86.
[127] Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 124.
[128] Pvz., St.-Simonas, cit. pagal Lavisse, *Louis XIV*, p. 149.
[129] „Saugotis vilties – blogo vadovo". Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 122.
[130] Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 131.
[131] Žr. Marion, *Dictionnaire*, Art. Etat.
[132] Žr. Lavisse, *Louis XIV*, p. 134 ir 135.
[133] Žr. *Ibid.*, p. 134.
[134] Žr. *Ibid.*, p.134 ir 135.
[135] Žr. *Ibid.*, p. 139.
[136] „Karaliui netrūksta nieko, išskyrus privataus gyvenimo malonumus". *Charactères*, p. 218, chap. „Du Souverain et de la République".

[137] Prievartos ir mokesčių monopolių kaip viešpatavimo instrumentų problemos išsamiau nagrinėjamos Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation*, Bern und München, 1969, Bd. II, S. 123 ir t.t.

[138] Pirmasis aristokratas (pranc.). Lemonnier, *La France sous Charles VIII, Louis XII et François Ier*, Paris (Hachette), 1903, p. 244.

[139] Karalius riteris (pranc.). Apie šias ir kitas permainas žr. Lemonnier, *op. cit.*, p. 188.

[140] Žr. Ranke, *Französische Geschichte*, Leipzig, 1876/77, 4. Aufl. Bd. 1, Buch 6, Kap. 1.

[141] Žr. Pelisson, *Histoire de Louis XIV*, cit. pagal Ranke, *op. cit.*, Bd. III, Buch 12, Kap. 3, S. 204.

[142] Žr. apie tai ir toliau dėstomus dalykus Sée H., *Französische Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 1, Jena, 1930, S. 118 ir toliau, taip pat Lemonnier, *op. cit.*, S. 266, kur galima rasti tikslesnes literatūros nuorodas.

[143] Mariéjol, *Henri IV et Louis XIII*, Paris (Hachette), 1905, p. 2.

[144] Žr. Lemonnier, *op. cit.*, S. 269.

[145] Žr. Ranke, *op. cit.*, Buch 6, Kap. 2, S. 368.

[146] Žr. Lamonnier, *op. cit.*, S. 244.

[147] Išsamesnį šio proceso tyrimą žr.: N. Elias, *Über den Prozeß der Zivilisation*, Bern und München, 1969, Bd. II, S. 160 ir t. t.

[148] XVI a. matė, kaip Prancūzijoje gimsta tam tikras naujas dalykas – aristokratinė visuomenė. Bajorai galutinai užėmė feodalų vietą, kas buvo revoliucija. Žr. Lemonnier, *La France sous Charles VIII, Louis XII et François Ier*, Paris, 1903, *Hist d. Fr.*, T. V, p. 243. Kaip matome, prancūzų kalba aiškiau už vokiečių kalbą išreiškia skirtumą tarp natūrinio ūkio feodalinės ir piniginio ūkio rūmų dvaro aristokratijos. Suprantama, taip yra dėl to, kad ir faktinis šių tipų skirtumas Prancūzijoje buvo didesnis.

[149] Medžiagą apie šiuos ir toliau dėstomus dalykus žr.: Lemonnier, *La France sous Charles VIII*, p. 244 ir t. t.

[150] Sombartas knygoje *Luxus und Kapitalismus*, Leipzig, 1913, Kap. 2 atkreipė dėmesį į plačių vartotojų sluoksnių egzistavimą ir reikšmę XVII ir XVIII a. Jo teigimu, miestai yra vartotojų sluoksnių, visų pirma rūminių vartotojų sluoksnių, telkiniai. Tarp kitko, jis remiasi Cantillono miestų teorija ir cituoja tokius jos sakinius: *Si un Prince ou Seigneur* [...] *fixe sa demeure dans quelque lieu agréable et si plusieurs autres Seigneurs y viennent faire leur résidence pour être á portée de se voir souvent et jouir d'une société agréable, ce lieu deviendra une ville* [...] („Jeigu valdovas arba senjoras apsigyvens tam tikroje malonioje vietovėje ir

jeigu daug kitų senjorų įrengs ten savo rezidencijas, kad galėtų dažnai matytis ir džiaugtis malonia draugija, tai ši vietovė taps miestu" [...].

[151] Žr. panašų paveikslą iš Henriko II laikų knygoje Marks L. E., *Gaspard v. Coligny*, Stuttgart, 1892, Bd. 1, 1, S. 159–160: „Su daugeliu tūkstančių palydos žmonių, tūkstančiais arklių šis dvaras keliauja po karalystę, lankydamas karaliaus ir didikų pilis, miestus, būdamas jiems sunki ir kieta našta".

[152] *De ces temps (de François 1er), les rois et les grands princes du sang se servoient de gentilhommers pour valletz de la Chambre, ainsi que je l'ai ouy dire à force anciens* („Nuo šio laiko (Pranciškaus I) karaliams ir didiesiems kraujo kunigaikščiams kaip kamerdineriai patarnavo kilmingieji"). Brantôme cituoja Lemonnier, *La France sous Charles VIII*, p. 207.

[153] Žr. Lemonnier, *La France sous Charles VIII*, p. 211.

[154] Žr. Koser, „Die Epochen der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte", *Historische Zeitschrift*, Bd. 61, München-Leipzig, 1889.

[155] *La cause directe et fatale* [...] *c'est la transformation graduelle et incessante de la féodalité, la diminution insensible, mais constante du pouvoir des seigneurs et l'immense développement du pouvoir royale* („Tiesioginė ir fatališka priežastis [...] yra laipsniška ir nepaliaujama feodalizmo transformacija, nejuntamas, bet nuolatinis senjorų galios mažėjimas ir didžiulis karaliaus galios išsivystymas"). Callery, „Les premiers Etats généraux", *Revue des questions historiques*, 1881, p. 87.

[156] Baumgarten N., *Karl V*, II, 111, cituoja Koser, *op. cit.*, S. 225.

[157] Koser, *op. cit.*, S. 260.

[158] Žr. apie tai Ranke, *Französische Geschichte*, 6. Buch, Kap. 3, kur jis, tarp kitko, sako: „Miestų tikslas buvo tokia laisvė, kokią turėjo imperiniai miestai Vokietijoje".

[159] Žr., tarp kitko, Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, Berlin, 1926, Teil IV., S. 258. – „Hugenotų karai neprisidėjo prie nacionalinės Prancūzijos karybos pažangos, tačiau, galima sakyti, nustūmė ją atgal. Pilietinis karas remiasi šalininkais, kuriuos kiekviena partija susiranda šalyje. Jie yra daugiau ar mažiau laisvi ateiti ir išeiti, kada jie nori. Aistringa ištikimybė tam tikrai partijai, kuri reikalinga, kad įsižiebtų pilietinis karas, ir kuri yra ypač stipri religiniuose karuose, hugenotų karuose lėmė savotišką vėlyvą riterystės sužydėjimą. Kilmingieji asmeniškai ir savo iniciatyva traukė į mūšį bei tarnavo be algos. Jie drąsiai kovojo, tačiau pasireiškė ir išvirkščia riteriškos karinės organizacijos pusė: kai Aleksandras iš Parmos 1590 m. deblokavo Paryžių, jis manevravo ir vengė mūšio. Todėl galų gale Henriko IV kariuomenė, kurią daugiausia sudarė kilmingieji savanoriai, išsiskirstė nieko nenuveikusi. Henrikas IV pasakė, kad galų gale skirtumą tarp jo ir Parmos kunigaikščio lemia tik pinigai. Turėdamas daugiau pinigų, jis taip pat savo kariuomenę būtų galėjęs išlaikyti karo lauke. Ranke pastebi, kad Potosi sidabro prireikė reguliarios kariuomenės dvasiai Europoje pakelti. Nėra jokios abejonės, kad taurusis metalas iš Amerikos iš esmės padėjo ispanams".

[160] Cit. pagal Brantôme, „Biographische Fragmente", *Allgemeine Sammlung Historischer Memoiren*, hrg. von Friedrich Schiller, Bd. XIII, 2. Abt. S. 193, Jena, 1797.

[161] Brantôme, *op. cit.*, S. 197.

[162] „Parlamento nariai kartais pakelia triukšmą, stumdydami savo kurulinius krėslus, bet jie nenori juose mirti nuo barbaro rankos. Šie tėvynės tėvai paskutinę akimirką visada prisimena, kad jie yra šeimos tėvai ir kad gera ir sveika buržuazijos tradicija jiems neleidžia vaikams palikti mažiau kapitalo, negu jie patys gavo iš savo protėvių. Ir taip konfliktas tarp karaliaus ir aukštosios mantijos gali pasidaryti toks aštrus, kad jis kartais veda į kalėjimą, bet sustoja prie piniginės". – Normand Ch., *La bourgeoisie française au XVII siècle*, p. 249.

[163] „Rūmų susirinkimo nutarimas, tarybos, t. y. karaliaus sprendimas, kuris jį panaikina, parlamento pasipriešinimas, valdovo pyktis, apmaudas, apgailestavimas ir galų gale maištininkų paklusimas". – *Ibid.*, p. 264.

[164] Žodį „grandai", kuris buvo standartinis posakis Prancūzijos *ancien régime* visuome-

nėje, vokiečių kalboje reikia paaiškinti, nes Vokietijos *ancien régime* visuomenėje nebuvo juos tiksliai atitinkančios socialinės grupės ir jokio standartinio posakio. Tokios grupės neegzistavimas turėjo reikšmės abiejų šalių socialinių įtampų balanso struktūros skirtumams. Kai Vokietijos aristokratijos hierarchijoje ieškome grupės, kurios padėtis tam tikru mastu atitinka „grandų" padėtį Prancūzijos aristokratijos hierarchijoje, visų pirmų susiduriame su mažesniųjų valstybių valdovais. Tačiau tai jau parodo nepaprastą abiejų visuomenių struktūros skirtumą.

Elisabeth Charlotte iš Pfalzo, po vedybų iš vokiečių valdovo dvaro persikėlusi į Prancūzijos karaliaus dvarą, mums paliko kai kuriuos pastebėjimus, kurie labai ryškiai nušviečia šį skirtumą. Ji, tarp kitko, rašo (cit. pagal Ranke, *Französische Geschichte*, 4. Aufl., Leipzig, 1877, Bd. 4, S. 230), „kad mato didžiulį skirtumą tarp to, kas vadinama 'hercogu Vokietijoje ir Prancūzijoje: pirmu atveju tas žodis reiškia savo statusą paveldinčius valdovus ir laisvus ponus, o antru – vyriausybės (t. y. karaliaus – *N. E.*) duodamą rangą...

Netgi kraujo princus, kad ir kokios didelės būtų jų pretenzijos, ji laikė žemesniais už vokiečių kunigaikščius. Nes net didysis Condé buvo vedęs kardinolo Richelieu dukterėčią, o princas de Conty – kardinolo Mazarino dukterėčią, kurios abi nebuvo aukštos kilmės. Šiuose namuose giriamasi didybe, bet nežinoma, ką ji reiškia. *Vokiečių* kunigaikštis, neturintis jokių giminių tarp buržuazijos ir nesantis kieno nors *pavaldinys*, jaučiasi kur kas geriau".

Dažnai pakankamai gerai neįsisąmoniname, kaip glaudžiai su Vokietijos valstybės susiskaldymu į daugelį savarankiškų teritorinių valdų susijusi savita vokiečių aristokratijos tradicija bausti sunkiomis socialinėmis bausmėmis už santuoką su socialiai žemesne mergina iš buržuazijos (ši tradicija kaip buržuazinė forma tebegyvuoja nacionalsocialistinėje šeimos santykių tvarkoje, kai baudžiama už buržuazijos, laikomos tautine aristokratija, atstovo santuoką su mergina iš grupių, kurios laikomos socialiai žemesnėmis). Vykstant valstybės integracijai, vis didėjant pagrindinių monopolijų centralizacijai, kuri atliko lemiamą vaidmenį susidarant vieningai valstybei, teritorinių valdovų viešpatavimo funkcijos nunyko ir Prancūzijoje, ir Anglijoje. Tokie aristokratiniai titulai, kaip princas, hercogas, kunigaikštis savo reikšmę išsaugojo tik kaip paveldimo šeimos rango pavadinimai. Netgi princas – karaliaus atžvilgiu – buvo „pavaldinys". Kita vertus, skirtumų ir barjerų tarp aristokratijos ir buržuazijos išsaugojimas galų gale buvo karaliaus rankose. Vokietijoje šiuos skirtumus ir barjerus aristokratija kur kas labiau saugojo pati. Vadinasi, karaliaus malonė arba kiti galios šansai negalėdavo atsverti negarbės, įtarimų, pašaipų ir diskriminacijos, kurios laukė kilmingojo, vedusio žemesnio rango arba savo genealoginiame medyje „juodą dėmę" turėjusią nuotaką. Dėl visų rangų kilmingų šeimų varžybų viešoji nuomonė Vokietijoje buvo kur kas griežtesnė. Žinoma, „mezaljansų" pasitaikydavo, o tabu būdavo griežti visų pirma sūnų santuokoms ir kur kas mažiau – dukterų. Tačiau dėl auklėjimo nuo pat vaikystės kilmingojo santuokos su buržua ir „negryno kraujo" nešlovė giliai įsiskverbė į jaučiamų vertinimų sistemą. Kaip dažnai būna, socialiai žemesnieji perėmė aukštesniųjų vertinimus, nors jie ir nuvertino juos pačius. Sociologai ateityje turės spręsti įdomų uždavinį: stebėti, kiek ilgai tradicija tokių vertinimų, išsaugančių (kaip šiuo atveju) socialiai ryškius rangų skirtumus, gali išlikti socialinėje struktūroje, kurioje jie nebeatlieka jokios tikros funkcijos.

Prancūzijos aristokratijos situacijos neįmanoma suprasti, jeigu nesuvokiame, kad čia barjerų tarp skirtingų aristokratijos rangų bei tarp aristokratijos ir buržuazijos išsaugojimo struktūra skyrėsi nuo vokiškosios.

165 Straipsnis „Grand" (*Philos. Moral. Politiq.*).

166 Dokumentas išspausdintas Champolliono išleistuose Condé memuaruose. *Collections de Michard II*, 205, cit. pagal Ranke, *Französische Geschichte*, Buch II, Kap. 4.

167 *Ibid.*, Buch II, Kap. 4.

168 Ši situacija gali taip pat padėti suprasti tam tikrus rūmų dvaro aspektus. Rūmų dvaras ir rūmų dvaro visuomenė buvo ne kovos laukas, o užkulisiai, kur iki jų įgyvendinimo būdavo parengiamos sąjungos arba mažų mažiausiai formuluojamos atskirų frakcijų pozicijos. Tai

galioja nuo Liudviko XIV laikų. Šia prasme reikia suprasti, pvz., tą D'Argensono 1736 m. užrašų, kurie 1787 m. buvo išleisti ir pavadinti *Loisirs d'un ministre*, vietą, kai didįjį Condé jis pačiais gražiausiais žodžiais pagiria už jo puikius karvedžio sugebėjimus, už jo karo technikos pamėgimą, jo drąsą ir šaltakraujiškumą mūšyje, o po to rašo: *Ce hèros à la guerre n'a été à la Cour et dans les affaires qu'un très – médiocre politique. Il ne savoit point prendre son parti à propos* („Šis karo didvyris rūmuose ir reikaluose pasirodė esąs labai vidutiniškas politikas. Jis nesugebėdavo pasinaudoti pasitaikiusia proga"). Suprantama, rūmininkas D'Argensonas, kuris tuo metu, kai rašė šias pastabas, labiausiai troško tapti ministru, nemato, jog suvaržymai, su kuriais susidūrė princas, buvo neišvengiami. Iš visų pasakojimų apie princą jis supranta tik tai, kad jis pasižymėjo ne rūmų dvaro intrigose, bet tik kare. Tai dar vienas nurodymas į ryšį to, kas paprastai laikoma rūmininko charakterio bruožais (kaip tik jiems būdingo laviravimo, balansavimo ir integravimo), su figūracija, kurią jie tarpusavyje sudaro. Šį charakterį išugdė daugelio priešiškų kaimyninių grupių kova (žr. 3 sk., 1. dalį, 12). Joks karvedžio menas negalėjo atnešti naudos tam, kas tuo pat metu neišmanė rūmų dvaro meno ir rūmų dvaro politikos.

[169] Ranke, *Buch II*, Kap. 5, S. 108. Įžangoje Ranke taip nusako tipiškus šios įvykių eigos bruožus: „Didžioji savininkų dauguma leidžia nuversti vyriausybę, kurios priespaudą ji jaučia, tiesiogiai neprisidėdama prie jos priešininko pergalės. Tačiau kai tik jis įgyja valdžią ir iškelia savo paties reikalavimus, kurie neišvengiamai yra dar sunkesni, ateina sugrįžimo prie senosios tvarkos laikas; tuo metu prabundančios simpatijos atkuria ankstesnę visuomeninę tvarką". Nagrinėjamas Frondos atvejis visiškai tiksliai neatitinka šio dėsningumo. Kaip matome, egzistuoja dar ir kitos galbūt dar svarbesnės šią eigą nulemiančios struktūrinės linijos.

[170] *Ancien régime* Prancūzijoje „politiškai aktyvios" iki maždaug 1750 m., o dažniausiai ir iki revoliucijos buvo konservatyvios elito grupės, taigi visų pirma grupės buržuazijos luomo piramidės viršūnėje ir aristokratijos bei dvasininkijos piramidžių viršūnėse. Reikia ištirti, ar ir kiek reformistinės grupės (pavyzdžiui, svarbiausi enciklopedistai) turėjo įtakos valstybės reikalams.

[171] Sakinys, kuriuo Ranke pradeda pasakojimą apie Orleano hercogo regentystę, iškart atskleidžia ankščiau išdėstytą struktūrinį dėsningumą: „tačiau ne be nuolaidų tiems, kurie jį paremdavo savo sprendimais, hercogas įgijo aukščiausią padėtį valstybėje". Žr. Ranke, *Französische Geschichte*, Leipzig, 1877, Bd. 4, S. 323.

[172] Vis dėlto stebint šių didžiųjų maištus prieš karalių, kurie kartojasi iki pat Liudviko XIV laikų, negalima pamiršti, kad smuko jų piniginių galimybių stogas, o drauge ir jų padėtis, palyginti su karaliaus standartu ir buržuazinių sluoksnių piniginiu turtu. Žr. apie tai Ranke, 7, VII, S. 987, 2-ji pastaba.

[173] Cit. pagal Koser, *Die Epoche der absoluten Monarchie in der Geschichte*, S. 263.

[174] „Susirinkti ir palikti savo namus, kad atvyktų pas jį ir tarnautų". Avenel, *Lettres de Henri IV, Collection des documents inédits de l'Histoire de France*, Vol. IV, p. 403.

[175] „Savo mieluosius ir ištikimus tarnus". Pagal Avenelį cituoja De Vaissière, S. 217.

[176] „Karalius žino, kad aš esu toks pat geras kilmingasis, kaip ir jis", – sako smulkus kilmingasis viename to meto romane. De Vaissière, *op. cit.*, p. 198.

[177] Mariéjol, *Henri IV et Louis XIII*, Hist. De Fr., p. 3.

[178] Ranke, *op. cit.*, VII, 5, S. 64, tarp kitko, cituoja Birono pasakymą: „jeigu ne mes, kur Tu dabar būtum?". Žr. taip pat Mariéjol, *op. cit.*, p. 43. Bironas apie save pasakė: *s'il avoit mal parlé, il avoit bien faict* („nors jo žodžiai buvo blogi, bet darbai geri").

[179] „Jis norėjo, kad tvarkant valstybės reikalus jo būtų klausoma absoliučiai ir kiek daugiau, negu jo pirmtakų". Taip sakė Pasquier E., cit. pagal: Mariéjol, *Henri IV et Louis XIII*, Paris, 1905, p. 30.

[180] Žr. šio skyriaus 7-ą skirsnį.

[181] Brantôme, *Oeuvres complètes*, publiées par L. Lalanne pour la Société de l'Histoire de France, t. IV, p. 328–330.

[182] Žr. apie tai De Vaissière, *Gentilshommes Campagnards*, Paris (Perrin), 1925, p. 220 ir t. t.

[183] „Senjorai, savo žemes perleidę valstiečiams už piniginę rentą, tebegaudavo tas pačias pajamas, tačiau jos nebeturėjo tos pačios vertės. Tai, kas anksčiau kainavo 5 su, Henriko III laikais kainavo dvidešimt su. Kilmingieji nuskurdo, to nežinodami". Mariéjol, *Henri IV et Louis III*, p. 2.

[184] „Jeigu kilmingieji, kurie prarado savo pajamas ir neįtikėtinai prasiskolino, būtų parodę apdairumo ir mokėjimo tvarkytis, tai neabejotina, kad jie lengvu gyvenimo būdu būtų galėję tikėtis pataisyti savo reikalus – gal ir ne visiškai, bet bent didele dalimi. Įpratę buvoti savo domenuose, jie būtų galėję ten gyventi, neatidarydami savo piniginės, jeigu galima taip sakyti. Iš tikrųjų visi jie ten turi malkų apsišildyti, laukus grūdų ir vynuogių derliui nuimti, vaismedžių sodus su gražiomis žalumynais apipintomis alėjomis pasivaikščioti, gardus kiškiams ir triušiams, medžioklės naudmenis, karvelides, naminių paukščių kiemą ir t. t." Pietro Duodo pranešimas (1598). Žr. Alberi, *Relazioni Venete, Appendice*, p. 99; cit. pagal De Vaissière, *Gentilshommes Campagnard*, p. 226.

[185] Mariéjol, *Henri IV et Louis XIII*, p. 390.

[186] Žr. Taine, *Les Origines*, vol. II, livre 4, chap. 3, II, p. 170.

[187] Žr., pavyzdžiui, Stölzel A., *Die Entwicklung des gelehrten Richtertums in deutschen Territorien*, Stuttgart, 1872, S. 600. „Daug mokytų teisėjų XVI ir XVII a. priklausė daugiausia didesnių ir mažesnių Heseno miestų tarybų narių šeimoms. Kilmingiesiems buvo rezervuoti aukštesnieji valstybės postai. Nuo Reformacijos laikų gerokai padidėjo tų postų siekiančių studentų iš aristokratų luomo". Galima pateikti dar daug įrodymų, kad Vokietijoje jau gana anksti aristokratai virsta valdininkais. Šis kelias visų pirma buvo skirtas jaunesniesiems sūnums. Kokios buvo šios raidos priežastys, ligi šiol lieka neišspręsta problema, kuriai buvo skirta nepakankamai dėmesio, nors ji turi didžiulę reikšmę vokiečių ir prancūzų nacionalinio charakterio išsivystymui ir tam išsivystymui suprasti. Esant dabartinei tyrimų būklei, galima būtų tik spėlioti apie priežastis, kurios lėmė, kad vokiečių aristokratai (mažų mažiausiai dalis jų) stojo į universitetą ir kad tai neprieštaravo luominei garbei, o Prancūzijoje to visai nebuvo. Visų pirma reikėtų tiksliau ištirti, ar šis paprotys apsiribojo protestantiška aristokratija, ar jį galima aptikti taip pat katalikiškose Vokietijos žemėse.

[188] Žr. taip pat Brantôme, *Biographische Fragmente*, Jena, 1797, *Allg. Samml. Hist. Mem.*, Abt. II, Bd. 13, S. 159. „Karalius Pranciškus į savo slaptąją tarybą paskyrė taip pat visokių dvasininkų. Taip padaryti jį visų pirma privertė ta aplinkybė, kad karalystės kilmingieji, mažų mažiausiai jaunesnieji sūnūs (t. y. tie, kurie vieni galėjo studijuoti) nestudijavo ir tiek daug neišmoko, jog galėtų būti naudingi ir paskirti į jo parlamentų rūmus bei į didžiąją ir mažąją valstybės tarybas.

[189] Nors vystymosi linija nuo dinastinių valstybių ankstyvųjų formų, kurias (pavyzdžiui, Afrikoje) iš dalies galima užtikti iki pat mūsų dienų, vedanti prie šių vėlyvųjų formų, smarkiai šakojasi, jos kryptis tikrai yra aiški. Nepaisant vieno ar kito vienvaldžio valdovo galios pilnatvės, iš pradžių visi jo „namai", jo giminė ir visų pirma gana dažnai jo motina paprastai daro lemiamą, dažnai tradicijos įteisintą įtaką tam tikriems vyriausybės reikalams. Ypač jo įpėdinio išrinkimas dažnai yra dinastijos rankose.

[190] Mariéjol, *Henri IV et Louis XIII*, p. 363.

[191] *Mémoires de Richelieu*, VII, p. 177, cit. pagal Ranke, *op. cit.*, p. 293.

[192] *Les nobles épousent, mais détestent* („kilmingieji vedė, bet šlykštėjosi"), keikdamiesi vedė aristokratai, žr. Mariéjol, *op. cit.*, p. 161.

[193] Ranke, *op. cit.*, Buch 10, Kap. 3, S. 315–316.

[194] Lavisse, *Louis XIV*, p. 128.

[195] St.-Simon, *Memoiren*, übers. von Lotheisen (*Collection Spemann*), Bd. II, S. 82.

[196] St.-Simon, *Memoiren*, übers. von Lotheisen, Bd. II, S. 85.

[197] St.-Simon, *Memoiren*, übers. von Lotheisen, Bd. II, S. 85.

[198] „Vėl padalys rūmus". St.-Simon, *Mémoires*, t. XVII, chap. 107, p. 24.

[199] St.-Simon, *Mémoires*, t. XIII, chap. 229, p. 71.

[200] „Ši de la Rouchefoucauld istorija primena de Condé istoriją. Kaip ir princas de Condé, jis tapo rūmininku; jo sūnus liko su karaliumi; jo anūkas vedė nesantuokinę karaliaus dukterį. La Rouchefoucauld ir Condé iš maištininkų tapo vergais". Lavisse, *Louis XIV*, p. 103–104.

[201] St.-Simon, *Mémoires*, Bd. XVIII, Kap. 106, S. 5 ir t.

[202] St.-Simon, *Mémoires*, Bd. XVII, Kap. 299, S. 89.

[203] Kaip matome, „buržua" sąvoka paniekinimo atspalvį įgijo ne buržuazijos ir proletariato, bet buržuazijos ir aristokratijos kovoje. Iš rūmų dvaro visuomenės ją palengva perėmė proletariato teoretikai.

[204] St.-Simon, *Mémoires*, Buch 18, Kap. 322, S. 222 ir t.

[205] Žr. Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation*, Bd. II, S. 351 ir t.

[206] Žr. Elias N., *Über den Prozess der Zivilisation*, Bern und München, 1969, Bd. II, S. 312 ir t.

[207] St.-Simon, *Memoiren*, übers. v. Lotheisen, Bd. II, S. 89.

[208] Lemonnier, *La France sous Henri II, Hist. de Fr.*, T. V, p. 194.

[209] Lemonnier, *op. cit.*, p. 295.

[210] Žr. Desportes, *Oeuvres complètes publiées par A. Michieles*, 1858, p. 435–437.

[211] Žr. taip pat De Vaissière, *Gentilshommes Campagnards*, p. 175, kur pateikiama nemažai pavyzdžių, rodančių aristokratijos nenorą *à faire ès villes sa demeurance* („gyventi kaimuose"), ir kur parodyta, kaip kylanti *Roture* (trečiasis luomas, prastuomenė) iš pradžių judėjo priešinga kryptimi. Kad gyventų „aristokratiškai" ir visiškai atsikratytų *roture* (*Se nettoyer de toute roture*), jos atstovai apsigyvendavo kaime. Dalis jų vėl nuskursdavo ir kaip nuskurdę aristokratai pasirodydavo rūmų dvare.

[212] Desportes, *Oeuvres Complètes*, p. 431.

[213] Agrippa d'Aubigné, „Les Aventures du Baron de Foeneste", *Oeuvres Complètes*, ed. par. Réaume et Caussade, Paris, 1877, p. 395–396.

[214] „Apie didelį skirtumą tarp gyvenimo kaime ir rūmų dvare", *Les Oeuvres de Ph. Vitry*, ed. G. P. Tarbé, Reims, 1850.

[215] D'Urfé, *L'Astrée*, Nouvelle Edition, Lyon, 1925, t. 1, p. 438–439.

[216] Marguerite de Valois, *Oeuvres*, ed. M. F. Guessard, Paris, 1842, p. 56.

[217] D'Urfé, *L'Astrée*, t. 1, p. 389.

[218] D'Urfé, *op. cit.*, t. 1, p. 7.

[219] Daug idėjų ir daug išsamesnį šios problematikos tam tikrų aspektų (bėgimas nuo pasaulio, melancholija, nuobodulys, bėgimas į gamtą ir t. t.) tyrimą pateikia Lepenies W., *Melancholie und Gesellschaft*, Frankfurt a. M., 1969).

[220] *Der Spiegel*, 21. Jahrg., Nr. 11, Hamburg, 6. März, 1967, S. 71–75.

[221] *Ibid.*, S. 72.

[222] *Ibid.*, S. 72.

[223] *Ibid.*, S. 74

[224] *Ibid.*

[225] *Ibid.*

[226] *Ibid.*, S. 75.

[227] *Ibid.*, S. 74.

[228] *Ibid.*, S. 75.

APIE NORBERTĄ ELIASĄ IR JO KNYGAS

Norbertas Eliasas – vienas mažesniųjų sociologijos klasikų, t. y. iš tų jos autoritetų, kuriems šio mokslo istorijos apžvalgose skiriamas bent vienas skyrius. Iš kitų jis išsiskiria savo biografija ir idėjomis, kurios gali būti įdomios ne vien sociologui, bet ir istorikui, psichologui ir net literatūrologui (abejojančiam patariu atsiversti aštuntą knygos skyrių), sugebėjimu jas išdėstyti taip, kad būtų suprantamos ir skaitytojui, neturinčiam jokių išankstinių socialinių mokslo žinių.

Amerikoje kadaise labiausiai perkamos knygos buvo gyvenimo istorijos berniukų, taupumu, darbštumu ir dora prasiskynusių kelią nuo laikraščių pardavėjų iki milijonierių. Jeigu kas sugalvotų parašyti knygą, skirtą sunkią valandą pasiskaityti jaunuoliui ar jaunuolei, pasirinkusiems sausą humanitaro duoną ir pasijutusiems nesuprastais ar nepelnytai nepripažintais, tam bene geriausiai tiktų Eliaso gyvenimas. Ne vien dėl sunkių ir dramatiškų išmėginimų (šiuo atžvilgiu jis mažai skiriasi nuo kitų savo kartos ir kilmės žmonių), bet ir laiminga pabaiga, apie kurią geriausiai liudija tai, kad Jūs, Skaitytojau, šią knygą įsigijote ar bent vartote.

Norbertas Eliasas gimė 1897 m. birželio 22 d. Breslau (dab. Vroclavas Lenkijoje) tekstilės fabrikanto šeimoje. Eliaso tėvas save laikė „žydų tikėjimo vokiečiu"[1]. Nors šeima buvo pasiturinti ir nieko negailėjo vienturčiam sūnui, berniukas dažnai sirgo – taip pat rachitu (apie vitaminą D gydytojai dar nežinojo). Jis mokėsi Breslau klasikinėje Johanneso gimnazijoje, kurią baigė 1915 m., kai jau vyko Pirmasis pasaulinis karas. Kartu su visa klase užsirašė savanoriu. Savo prisiminimuose Eliasas pasakoja, kad taip padarė ne dėl patriotizmo: savanoriai lengviau bei greičiau gaudavo brandos atestatą (ar užnugaryje liekantis mokytojas drįs „sukirsti" ar rašyti žemą pažymį traukiančiam į frontą jaunam herojui?) ir galėdavo pasirinkti ginklo rūšį. Vyresniųjų patartas, pasiprašė į telegrafistus[2]. Mūšiuose Vakarų fronte buvo sužeistas, patyrė šoką ir iš dalies buvo praradęs atmintį.

Po demobilizacijos 1918 m. Breslau universitete Eliasas tėvo pageidavimu studijavo mediciną ir savo noru filosofiją. Kaip tai tuo metu Vokietijos uni-

[1] *Norbert Elias im Gespräch mit Hans Christian Huf*, hrsg. von Wolfgang Homering, Berlin: Ullstein, 1999, S. 13.

[2] Žr. *Ibid.*, S. 20.

versitetuose buvo įprasta, kelis semestrus jis praleido kituose universitetuose – Heidelberge ir Freiburge (Breisgau). Po klinikinės praktikos, kurią kaip akušerio asistentas atliko gimdymo namuose (dalyvavo 7 gimdymuose), medicinos studijas nutraukė, nes įsitikino, kad gydytojas iš tikrųjų labai mažai tegali padėti savo pacientams. Retrospektyviai Eliasas labai vertino medicinos studijų metu įgytas gamtos mokslų žinias, asmeninę gamtamokslinio tyrimo patirtį bei gerą žmogaus anatomijos ir fiziologijos dalykų išmanymą laikydamas savo pranašumu prieš kitus sociologus.

Tų žinių poveikis jo mąstymui tikriausiai buvo reikšmingas ir kitam Eliaso intelektualiniam posūkiui – iš filosofijos į sociologiją. Svarbiausias Eliaso filosofijos mokytojas ir jo daktaro disertacijos („Idėja ir individas. Kritinis istorijos sąvokos tyrimas"; apginta 1924 m. sausį) vadovas buvo neokantininkas Richardas Hönigswaldas. Gilindamasis į temą, Eliasas ėmė reikšti natūralistinio ir istoristinio pobūdžio abejones, nukreiptas prieš pačią universalių apriorinių kategorijų ir tiesų sąvoką, kuri atlieka centrinį vaidmenį neokantinėje filosofijoje. Galų gale, kai Eliasas parašė „kaip reikia", Hönigswaldas sutiko priimti Eliaso disertaciją ir rekomenduoti suteikti jam filosofijos daktaro laipsnį. Tačiau apie kitos – habilituoto daktaro disertacijos, kurios apgynimas buvo būtina sąlyga gauti teisę savarankiškai dėstyti (privatdocento teisėmis) ar tapti kandidatu profesoriaus vietai užimti, – rašymą Hönigswaldui vadovaujant nebegalėjo būti nė kalbos. Eliasui šis epizodas visam gyvenimui paliko antipatiją viskam, kas bent iš tolo dvelkia Kantu ir filosofija.

Eliaso kelią į nuo gimnazijos suolo puoselėtos svajonės – tapti universiteto profesoriumi – įgyvendinimą pastojo ir ekonominės kliūtys, kurios lemtingai atsirado jo vaidų su moksliniu vadovu metais. 1922–1923 m. Vokietijoje įsisiautėjo hiperinfliacija, ir Eliaso tėvai kurį laiką nebeistengė finansiškai paremti tolesnių studijų. Eliasas buvo priverstas įsidarbinti vietiniame metalo gaminių fabrike, kur pardavimų skyriuje jam teko rūpintis vamzdžių ir ventiliacinių vožtuvų prekyba. Tačiau netrukus Eliaso tėvų finansiniai reikalai pagerėjo, ir 1925 m. jis galėjo išvykti į Heidelbergą ieškoti kelių savo svajonei įgyvendinti. Kaip naują discipliną jis pasirinko sociologiją, kuri jį patraukė „tikroviškumu", skiriančiu ją nuo abstrakcijomis žaidžiančios filosofijos ir naujumu (pirmosios sociologijos katedros Vokietijos universitetuose buvo įsteigtos tik po Pirmojo pasaulinio karo). Heidelberge habilitacijos teisę sociologijoje turėjo jaunesnysis Maxo Weberio brolis Alfredas (1868–1954). Jis sutiko būti Eliaso vadovu, tačiau keldamas sąlygą, kad jis stos į eilę, kurioje jau buvo įrašyti penki habilitacijos kandidatai. Po 5–6 metų tikėdamasis sulaukti savo eilės, Eliasas ėmė gilintis į temą, suderintą su Alfredu Weberiu, apie Renesanso laikų Florencijos visuomenės ir kultūros reikšmę moderniojo mokslo atsiradimui.

Be to, Eliasas susidraugavo su kylančia Vokietijos sociologijos žvaigžde Karlu Mannheimu (1893–1947), tuo metu dirbusiu privatdocentu Heidelbergo universitete (dėstė negaudamas atlyginimo iš universiteto, išskyrus pinigus, kuriuos už konkrečių pasirinktų kursų klausymą jam turėjo mokėti studentai). Eliasas sutiko nemokamai atlikti Mannheimo akademinio asistento pareigas. Tad jis gavo galimybę dirbti savo išsvajotą universiteto dėstytojo darbą, bendrauti su studentais, ko Mannheimas kaip tik nemėgo.

1930 m. Mannheimas gavo ordinarinio sociologijos profesoriaus vietą Frankfurto prie Maino universitete ir habilitacijos teisę. Be to, jis dabar disponavo (apmokamu) asistento etatu ir jį pasiūlė Eliasui. Nors Eliasui pagal eilę artėjo laikas habilituotis pas Alfredą Weberį, jis kartu su Mannheimu nusprendė vykti į Frankfurtą. Čia kaip savo habilitacinę disertaciją jis ir parašė knygą „Rūmų dvaro visuomenė". Sociologijos institutas, kuriame dirbo Mannheimas ir Eliasas, buvo įsikūręs tame pačiame pastate, kaip ir Maxo Horkheimerio vadovaujamas Socialinių tyrimų institutas – vėliau nepaprastai išgarsėjusios Frankfurto mokyklos štabas. Darbo ir kitais reikalais Eliasui teko bendrauti su Horkheimerio asistentu Theodoru W. Adornu, susipažinti ir diskutuoti su kitomis ten dirbusiomis būsimosiomis įžymybėmis. 1933 m. pradžioje Eliasui buvo likę atlikti paskutines procedūras, kad gautų habilituoto daktaro dokumentus (*venia legendi*), kai į valdžią atėję nacionalsocialistai pradėjo Vokietijos universitetų „valymą" nuo žydų ir kairiųjų.

Po nesėkmingų mėginimų rasti darbą Šveicarijos universitetuose Eliasas išvyko į Paryžių ir ten gyveno iki 1935 m. Nors tarp jo bičiulių ir pažįstamų Paryžiuje buvo daug įtakingų ir garsių žmonių (tarp jų ir André Gide, André Malraux, Alexander Koyré, Celestin Bouglé), čia jam nepavyko rasti akademinio darbo. Tam tikrą reikšmę gal turėjo ir tai, kad pirmąsias mokslines publikacijas (ir tai – tik emigrantų iš Vokietijos leistuose žurnaluose) jis paskelbė tik 1935 m., būdamas 38 m. amžiaus. Drauge su dviem pažįstamais emigrantais (komunistais) Eliasas mėgino verstis medinių žaisliukų prekyba. Jo verslo partneriai žaisliukus gamindavo, o Eliasas ieškodavo parduotuvių, kurios sutiktų priimti ir juos parduoti. Tačiau vokiečių komunistų pagaminti žaisliukai neturėjo paklausos, ir Eliasas prarado iš tėvų gautas bei į verslą investuotas lėšas, ir atsidūrė ties bado slenksčiu.

Pažįstamų patartas, 1935 m. jis išvyko (labai nenoriai, nes nemokėjo anglų kalbos) į Londoną, kur jam labai pasisekė: filantropinis komitetas pabėgėliams žydams iš Vokietijos remti paskyrė jam stipendiją knygai rašyti. Jos užteko tik mažo kambario nuomai ir maistui, užtat Eliasas galėjo dienų dienas leisti Britų muziejaus bibliotekoje ir niekuo daugiau nesirūpinti. Čia jis parašė savo bene garsiausią (ir didžiausią) veikalą – „Apie civilizacijos procesą. Socioge-

netiniai ir psichogenetiniai tyrimai". Knyga išėjo Šveicarijoje 1939 m., pačiose Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. Nors Eliasas dėjo dideles pastangas atkreipti į ją publikos dėmesį – daug knygos egzempliorių buvo išsiuntinėta potencialiems recenzentams – ji tuo metu taip ir liko nepastebėta bei neįvertinta. Knygai išleisti finansinę ir kitokią pagalbą Eliasui vėl suteikė tėvai, su kuriais jis paskutinį kartą matėsi Londone 1938 m. Eliasas mėgino juos įkalbėti likti Anglijoje, tačiau jie negalėjo patikėti, kad jiems, seniems žmonėms, niekuo nenusižengusiems Vokietijos valstybei, gali kas nors atsitikti. Eliaso tėvas mirė 1940 m. Breslau, motina žuvo koncentracijos stovykloje.

1940 m. Eliasas, kaip Vokietijos pilietis, buvo internuotas ir išvežtas į Mano salą. Iš ten ištrūkti jam padėjo C. P. Snow ir Morriso Ginsbergo protekcija. Stephenas Mennellas teigia, kad karo pabaigoje Eliasas dirbo britų žvalgybos agentu vokiečių belaisvių stovyklose, padėdamas išaiškinti užkietėjusius („idėjinius") nacistus[3]. Išleidęs knygą, Eliasas karo išvakarėse Londono ekonomikos mokykloje, kurioje jo patronas Mannheimas dirbo profesoriumi, gavo vyresniojo tyrinėtojo vietą (*Senior Research Fellowship*), o 1939–1940 m. praleido Kembridže, kur karo pradžioje buvo evakuota Londono ekonomikos mokykla. Deja, nei Londono ekonomikos mokykloje, nei Kembridže jam nepavyko įsitvirtinti, ir pokario metais jam teko sunkiai verstis: dirbti lektoriumi Didžiosios Britanijos suaugusiųjų švietimo sistemoje. Tačiau nepritekliai nepalaužė senstančio mokslininko. Eliasas atliko svarbų vaidmenį įkuriant grupinės psichoanalizės (*Group Analytic Society*) draugiją, vadovavo terapeutiniams seansams ir už sunkiai sutaupytus svarus pasidarė sau psichoanalizę.

1954 m., kai Eliasui ėjo 57-ieji, didžioji jo gyvenimo svajonė išsipildė – jis gavo nuolatinį akademinį darbą – lektoriaus vietą Leicesterio universiteto Sociologijos katedroje, kur daug metų skaitė sociologijos įvado kursą 1970 m. buvo išleista knyga „Kas yra sociologija?"[4]. Tarp Eliaso studentų buvo daug būsimų britų sociologijos žvaigždžių (įskaitant „patį" Anthony Giddensą), tačiau paprastai pastariesiems būna sunku atsakyti į klausimą, kokią įtaką studijų metais jiems padarė Eliasas (o kartais – ir prisiminti, kad toks iš viso buvo). Vokiškai nemokantys britų studentai suvokė Eliasą labiau kaip egzotišką senovinį „kontinentalą", nei kaip vieną didžiausių šiuolaikinio sociologijos mokslo šviesulių. Taip ir nesulaukęs pripažinimo Didžiojoje Britanijoje, 1962 m. Eliasas išėjo į pensiją, po to praleido dvejus šiltai prisimenamus metus Ganoje,

[3] Žr. Mennell S., Elias N., *An Introduction*. Dublin: University College Dublin Press, 1998, p. 20.

[4] Be to, 1965 m. išėjo kartu su J. L. Scotsonu parašyta knyga „Senbuviai ir autsaideriai" – vietinės bendruomenės Didžiojoje Britanijoje atvejo tyrimas (*case study*).

kur dirbo sociologijos profesoriumi, turėjo asmeninį vairuotoją ir virėją bei pradėjo kolekcionuoti Afrikos meną.

Happy end prasidėjo 1969 m., kai išėjo antras „Apie civilizacijos procesą" leidimas. Tais pačiais metais pirmą kartą buvo išleista ir „Rūmų dvaro visuomenė". Pasipylė kvietimai skaityti paskaitas – Amsterdame (1969–1970), Hagoje (1971), Bielefelde Konstanzoje, Aachene (1975–1976), Bochume; premijos, garbės profesūros, Vokietijos ir Olandijos valstybiniai apdovanojimai, jo aštuoniasdešimt (1977) ir devyniasdešimt (1987) metų jubiliejams skirtos konferencijos ir *Festschrift'ai*, ką ir kalbėti apie prašymus duoti interviu ar dalyvauti televizijos laidose bei Eliaso knygų vertimus į kitas kalbas. Kadangi dėl nacistinio režimo, Eliasas negalėjo tapti kurio nors Vokietijos universiteto profesoriumi, Frankfurto prie Maino universitetas jam paskyrė solidžią profesoriaus pensiją. 1978–1984 m. Eliasas gyveno Tarpdisciplininių tyrimų centre prie Bielefeldo universiteto. Likusius gyvenimo metus (mirė 1990 m. rugpjūčio 1 d.) praleido daugiausia savo namuose Amsterdame, apstatytuose afrikietiškomis medžio skulptūromis. Kaip tik čia jo darbai susilaukė didžiausio pripažinimo: Olandijos sociologijoje ir antropologijoje išryškėjo kontūrai grupės, kurią sąlyginai galima pavadinti Eliaso mokykla (B. van den Berghas, J. Goudsblomas, A. de Swaanas, N. Wilterdinkas, C. Woutersas ir kt.)

Eliasas iš esmės įrodė, kad mokslininkas gali gyvenimą pradėti iš naujo ir sulaukęs septyniasdešimt metų. Per paskutinius du gyvenimo dešimtmečius jis spėjo parašyti netgi daugiau nei per visą ankstesnį gyvenimą, palikdamas ir rankraščių, kurie buvo išleisti tik po jo mirties. Paminėsiu vien knygų pavadinimus: „Apie laiką"; „Mirštančiojo vienatvė"; „Angažavimasis ir neutralumas"; „Individų visuomenė"; „Studijos apie vokiečius: kovos dėl galios ir habitus'o raida XIX ir XX šimtmetyje"; „Simbolių teorija"; „Mocartas: genijaus sociologija"; „Susijaudinimo paieškos: sportas ir laisvalaikis civilizacijos procese" (kartu su Ericu Dunningu). Išleido ir poezijos knygą „Žmogaus dalia".

Vis dėlto pagrindiniais Eliaso veikalais pagrįstai laikomi „Rūmų dvaro visuomenė", kuri yra „raktas visai Eliaso kūrybai"[5], ir „Apie civilizacijos procesą", kur Eliasas „Rūmų dvaro visuomenės" idėjoms pritaikyti ir pagrįsti novatoriškai panaudoja palyginti lengvai prieinamus, bet iki jo istorikų nevertintus istorinius šaltinius – gerų manierų vadovėlius, pradėtus rašyti kaip tik tais laikais, kai kilmingieji ėmė telktis valdovų dvaruose. Eliasas teigia, kad būtent ten ir tuo metu ėmė formuotis šiuolaikinis kultūrinis-psichologinis „civilizuoto" ir „disciplinuoto" (kaip jį vėliau pavadino Michelis Foucault, kuris buvo didelis

[5] Duindam J., *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994. p. 9.

Eliaso gerbėjas[6]) žmogaus tipas. Tai žmogus, mokantis slėpti savo tikruosius jausmus po nuolatinės šypsenos ir mandagumo kauke, tvardytis, fiziologines reakcijas kontroliuoti „geromis manieromis", iš anksto planuoti savo veiksmus ir tuos planus įgyvendinti. Viduramžiais žmonės buvę labiau panašūs į vaikus – betarpiški, emocionalūs, rėksmingi, nuo žodžių greitai pereinantys prie smūgių kumščiais ir lazdomis, nesigėdijantys garsiai gadinti orą, raugėti, spjaudyti ant stalo ir po stalu, šnypšti ant grindų ir kitaip „nekultūringai elgtis". Šią žmogiško elgesio transformaciją („psichogenezę") Eliasas aiškina ilgalaikiais socialinio gyvenimo „figūracijų" pokyčiais, prasidėjusiais vėlyvaisiais Viduramžiais: galios monopolizacija centralizuotose valstybėse, rinkos santykių plėtra ir šių procesų sąlygota didesne žmonių tarpusavio priklausomybe, jų socialinę sėkmę padariusia vis labiau priklausomą nuo jų sugebėjimo kontroliuoti emocijas ir apskaičiuoti savo elgesį.

Eliasas teigia, kad išskirtinį vaidmenį šiuose procesuose atliko Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV (gyv. 1638–1715) rūmų dvaras, kurio etiketas ir papročiai tapo sektinais pavyzdžiais kitų Europos šalių valdovams ir aristokratams. Naujas „civilizuoto" elgesio manieras iš aristokratų ilgainiui perėmė ir savaip modifikavo buržua, o vėliau ir kiti, dar žemesni socialiniai sluoksniai, išskyrus beviltiškus prasčiokus, provincialus ir „kaimiečius", kurie ir atpažįstami dėl „gerų manierų" stokos. Pristatomoje knygoje Eliasui rūpi išsiaiškinti, kokie ilgalaikiai Prancūzijos visuomenės (nuo XVI a. pradžios) pokyčiai lėmė Prancūzijos karaliaus galios augimą ir aristokratijos koncentraciją rūmų dvare su visomis (taip pat psichogenetinėmis) iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. „Feodalinio susiskaldymo" laikais kilmingojo sėkmė labiau priklausė nuo jo fizinės jėgos ir kovinių sugebėjimų, o nevaržomos „laukinės aistros" tik padėjo atgrasyti priešus ir pajungti pavaldinius. Rūmų dvare aristokrato gyvenimas pasidarė panašesni į žaidimą šachmatais pagal etiketo taisykles, kuriomis ilgainiui buvo supančioti ir patys valdovai.

Neatsitiktinai Eliaso veikalai pagaliau buvo pastebėti kaip tik 1960-ųjų metų pabaigoje, kai populiarumo viršūnę pasiekė Frankfurto mokyklos teoretikų darbai, inspiravę „naujųjų kairiųjų" kultūrinį politinį sąjūdį ir jo protestą

[6] Atsižvelgiant į laiko dvasią, čia keletą žodžių būtina įterpti apie Eliaso seksualinę orientaciją. Toks klausimas iškyla, nes jis niekada nebuvo vedęs ir neturėjo vaikų. Ta orientacija buvo heteroseksuali. Iš diskretiškų užuominų paties Eliaso autobiografiniuose pasakojimuose ir kitoje biografinėje literatūroje susidaro įspūdis, kad moterys jo gyvenime ir karjeroje vaidino itin reikšmingą vaidmenį. Eliasas mini savo studentę ir „gerą draugę" Gretę Freudenthal, kuri 1933 m. savo automobiliu vežiojo vietos ieškantį Eliasą po Šveicarijos universitetus (žr. Elias N., *Reflections on a Life*, Oxford: Polity, 1994, p. 49). Giselę Freund jis paskatinęs užsiimti fotografijos, o Ilsę Seglow – aktorystės sociologija. Tačiau iki pat senatvės Eliasas neturėjo pastovių pragyvenimo šaltinių, taigi ir ekonominio pagrindo išlaikyti šeimą.

prieš „puritoniška etika" pagrįstą „represyvią" kapitalistinę civilizaciją. Eliasas sėmė iš tų pačių teorinių šaltinių, kaip ir tame pačiame pastate už sienos dirbę „Apšvietos dialektikos" autoriai Theodoras Adorno ir Maxas Horkheimeris. Tie šaltiniai – tai Karlas Marxas, Maxas Weberis, Georgas Simmelis, Sigmundas Freudas. Ir Eliasas, ir Frankfurto mokyklos teoretikai nagrinėja Weberio iškeltą „modernaus" ar „buržuazinio" žmogaus istorinės kilmės bei Freudo sureikšmintą „civilizacijos negalių" ar „kaštų" problemas. Nuo Freudo ir Frankfurto teoretikų (pavyzdžiui, Ericho Frommo) Eliasas skiriasi labiau pozityviu civilizacijos proceso ir jo pasekmių vertinimu, iš esmės neigdamas, kad egzistuoja toks dalykas, kaip „autentiška" psichologinė žmogaus prigimtis, kurią visuomenė gali daugiau ar mažiau slopinti arba deformuoti. Nuo Frankfurto mokyklos veikalų Eliaso darbai skiriasi ryškesne empirine orientacija, dėmesiu istorijos faktams bei detalėms, o tai Eliaso darbams užtikrina didesnę išliekamąją vertę ir daro juos vertingais idėjų bei inspiracijos šaltiniais taip pat dabartiniams kultūros sociologams bei istorikams.

Šią knygą rekomenduočiau taip pat vadybos bei organizacijos mokslų specialistams, ką ir kalbėti apie politologus bei asmenis, galvojančius apie politiko karjerą ar postą prezidento ar kituose valdžios rūmuose. Pagaliau Eliaso knyga ar bent atskiri jos skyriai gali būti malonūs ir naudingi laisvalaikio skaitiniai (taigi ir gimtadienio ar kalėdinė dovana) kiekvienam civilizuotam arba besicivilizuojančiam tautiečiui ar tautietei.

Nurodysiu porą interneto adresų, kur lengvai ir greitai galima rasti papildomos biografinės ir bibliografinės informacijos:

http://www.usyd.edu.au/su/social/elias/elias.html

http://www2.fmg.uva.nl/sociosite/topics/sociologists.html#elias.

Zenonas Norkus
University of California Berkeley
2004 m. sausis

Norbertas Elias
RŪMŲ DVARO VISUOMENĖ

Viršelio dail. Tomas Vyšniauskas

Tiražas 1500 egz. Užsak. Nr.295.
Išleido leidykla „Aidai". Tilto g. 8/3. 2001 Vilnius
Spausdino UAB „Petro ofsetas"
Žalgirio g. 90, 2600 Vilnius

Viduramžiais žmonės buvę labiau panašūs į vaikus – betarpiški, emocionalūs, rėksmingi, nuo žodžių greitai pereinantys prie smūgių kumščiais ir lazdomis, nesigėdiję garsiai gadinti orą, raugėti, spjaudyti ant stalo ir po stalu, šnypštis ant grindų ir kitaip „nekultūringai elgtis“.

Norbertas Eliasas teigia, kad galios monopolizacija centralizuotose valstybėse, rinkos santykių plėtra ir šių procesų sąlygota didesnė žmonių tarpusavio priklausomybė padarė jų socialinę sėkmę vis labiau priklausomą nuo jų gebėjimo kontroliuoti emocijas ir apskaičiuoti savo elgesį.

Išskirtinį vaidmenį šiuose procesuose suvaidino Prancūzijos karaliaus Liudviko XIV (1638–1715) rūmų dvaras, kurio etiketas ir papročiai tapo sektinais pavyzdžiais kitų Europos šalių valdovams ir aristokratams. Aristokrato gyvenimas pasidarė panašesnis į žaidimą šachmatais pagal etiketo taisykles, kuriomis ilgainiui buvo supančioti ir patys valdovai

CEU ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus sušiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.
šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu

ISBN 9955-445-82-3

Viršelyje – Vilniaus katedros eksterjero fragmentas
Tomo Vyšniausko fotografija, 2004

Rekomenduojama kaina: 25 lt